

2. E. d.

6

C. JULII
CÆSARIS

K

ET

A. HIRTII

De rebus à C. Julio Cæsare gestis

COMMENTARII.

CUM

C. JUL. CÆSAR. fragmentis.

LONDINI:

Ex Officinâ JACOBI TONSON, &
JOHANNIS WATTS.

MDCCXVI.

CUM PRIVILEGIO.

6

**MVSEVM
BRITANNICVM**

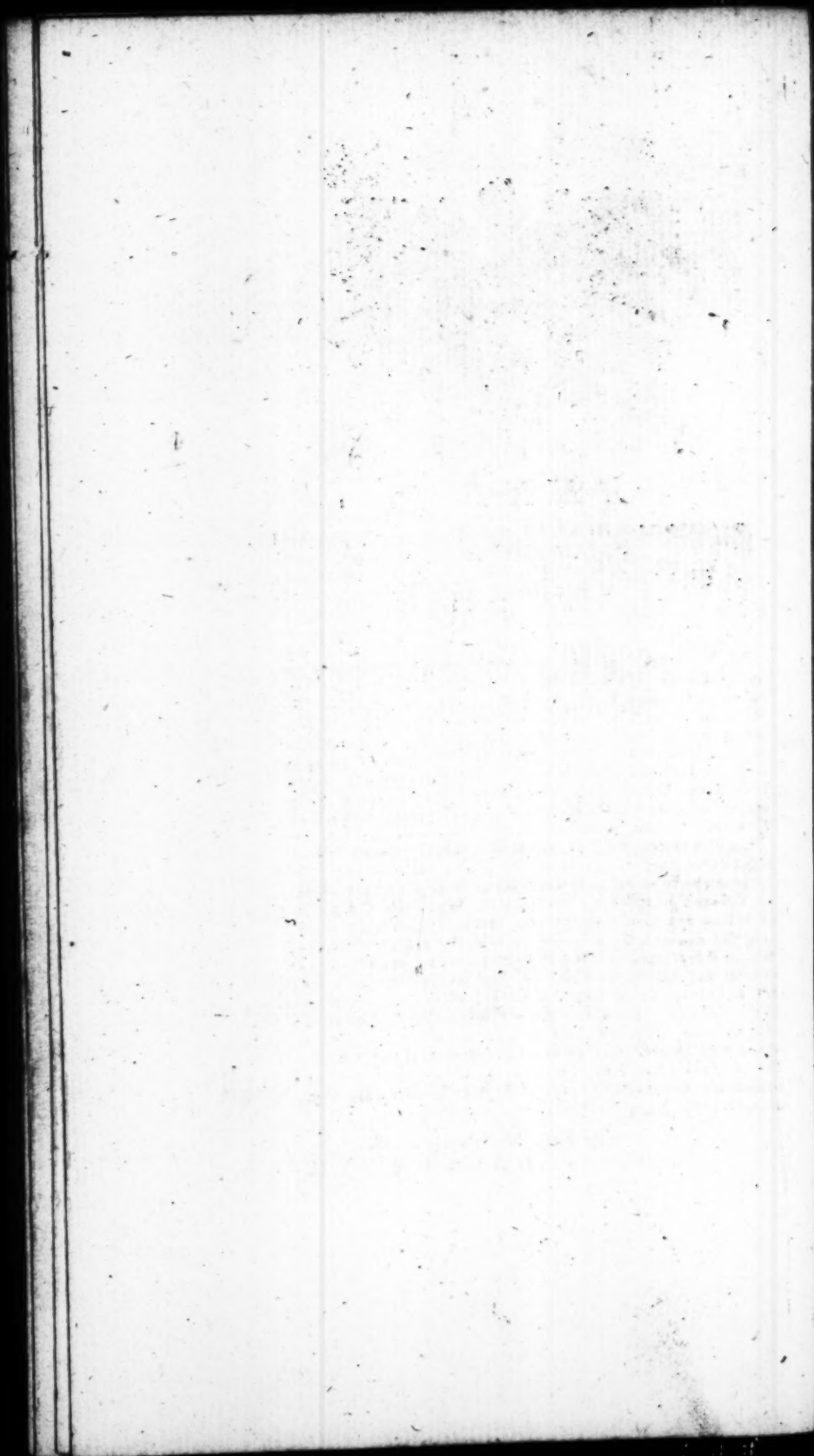
ANNE R.

HEREAS Our Trusty and Well-beloved *Michael Maittaire*, Gent. hath humbly represented unto Us, That he hath with great Labour and Expence prepared for the Press a compleat *Collection* of all the *Greek* and *Latin* Authors in Twelves, with compleat Indexes, and has therefore humbly besought Us to grant him our Royal Privilege and Licence for the sole Printing and Publishing thereof for the Term of Fourteen Years: We being willing to give all due Encouragement to Works of this Nature, which tend to the Advancement of Learning, are Graciously pleased to condescend to his Request; and do therefore, by these Presents, Grant unto him the said *Michael Maittaire*, his Executors, Administrators, and Assigns, Our Royal Licence for the sole Printing and Publishing the Compleat *Collection* of all the *Greek* and *Latin* Authors in Twelves, with compleat Indexes aforesaid, for the Term of Fourteen Years, from the Date hereof; strictly forbidding all Our Subjects within our Kingdoms and Dominions to Reprint the same, either in the like, or in any other Volume or Volumes whatsoever; or to Import, Buy, Vend, Utter, or Distribute any Copies thereof, Reprinted beyond the Seas, during the aforesaid Term of Fourteen Years, without the Consent or Approbation of the said *Michael Maittaire*, his Heirs, Executors, and Assigns, under his or their Hands and Seals first had and obtained; as they will Answer the Contrary at their Peril. Whereof the Commissioners and other Officers of Our Customs, the Master, Wardens, and Company of *Stationers* are to take Notice, That the same may be entered in the Register of the said Company, and that due Obedience be rendered thereunto. Given at Our Court at *St. James's*, the Fourth Day of *April*, 1713. In the Twelfth Year of Our Reign.

By Her Majesty's Command.

DARTMOUTH.

Illustrissimo PRINCIPI

J O H A N N

Duci ARGATHELIÆ &c.

Nobilissimi Periscelidis Ordinis Equiti

S. D.

M I C H A E L M A I T T A I R E.

U M parvulas hasce Autho-
rum editiones præsidio de-
stitui noluerim, ferè omni-
bus nomina nobilia, gene-
rosa & docta præposui. Post
multos ex Anglis viros compellatos mihi
meritò cœpi succensere, quòd Scotos

DEDICATIO.

hactenus præterierim; quorum gentem
& armis & litteris nulli cedere inter
omnes utriusque Palladis alumnos jam-
diu compertum est & exploratum. Id
mecum cogitanti succurrunt commodè
Cæsaris de suis rebus Commentarii: il-
lis quidem agendis, his scribendis par erat
nulla præterquam Imperatoris manus;
hos jam in publicum prodeuntes asse-
re & tueri nulla dignior, quàm quæ
possit illas gerere. Prior Londinensis
horum Commentariorum editio Chara-
cterum & Tabularum pompâ celeberrima
sub Angli Archistrategi auspiciis
aspexit lucem. Posterior hæc mole
quidem minor, materiâ tamen eadem,
typorum elegantia (neque enim parvis
sua abest gratia) minimè aspernanda, æ-
mulâ quâdam ardet ambitione, & aut
dignum Cæsare aut nullum ambit Pa-
trocinium. In tuam igitur, Dux IL-
LUSTRISSIME, clientelam & fidem
se commendat. Te suum vindicem &

DEDICATIO.

assertorem implorat Cæsar, Te inter
Tuos Scotos animi viribus & magnitu-
dine principem; quem si tantum vidi-
mus in vitæ carceribus, qualem quan-
tum exspectabimus in metâ! Cæsarem
tuâ authoritate protege; Principem tui
quàm simillimum, victorias parare, &
paratis uti scientem; hostium vires ar-
mis infringentem, animos clementiâ e-
mollientem. Major certè est trium-
phus domare corda quàm corpora; eò
quòd hic sæpe à fortunâ, quæ domina
est campi; ille ab indole victoris, qui
dominus est sui, pendeat. Animi tui
fortitudo, licèt supra alios assurgat, tibi
tamen cum paucis aliis communis est:
mite autem ingenium adèd tibi proprium
inhæret, ut in Te, uti in ipso Numi-
ne, Clementia, primaria illa & divina
Imperatoris virtus, reliquas omnes or-
net & superemineat. Perge modò,
PRINCEPS CLARISSIME; his ma-
gæ virtutibus, hostium Patriæ & Tu-

DEDICATIO.

orum victor; nec nisi post vitam longissimam felicissimamque, serum ac diuturnum Tui relinquas desiderium.

1716. 5. Id. Jun.

De

De C. JULIO CÆSARE.

C JULII CÆSARIS vitam Plutar-
chus & Suetonius fusi & copiose scripse-
runt; inde Lector petat, quicquid hic fuerit
pratermissum. Meum fuit propositum, tanti
hujus viri imaginem ab illis aliisque pluri-
mis authoribus expressam, representare, quam
breuiter licuit. Neque profecto facile est ad
compendium verba conferre, ubi res tot gesta, tot scripta oc-
currunt, ut majorne sit Imperator, an Orator, an Histori-
cus, ambigatur: in quo vitia non admodum multa, plures
certè virtutes elucet; imprimis mira etiam erga perduelles
clementia. Cujus neci causam præbuit comes virtutis Inuidia
magis quàm dominationis affectatio; non tam Monarchia o-
dium, quàm Tyrannidis desiderium: cùm constet omnium
ætatum experienciâ, nullum esse Tyrannum pestilentiorẽ,
quàm plures Tyrannos.

^a Caius Cæsar ille perpetuus Dictator, Cn. Pompeii
focer, à quo familia & appellatio Cæsarum deinceps
propagata fuit; ^b natus est Romæ, C. Mario & L.
Valerio Flacco Coss. ad III. Idus Quintiles: edu-
catus apud Aureliam matrem C. Cottæ filiam, & Iu-
liam amitam Marii conjugem: edoctus literas Latinas
Græcâsque & præcepta dicendi à M. Antonio Gni-
phone homine Gallo. Fuit admirabili docilitate, & ad
dicendi facultatem appositus; ^c vir ingenii præcellentis,
sermonis præter alios suæ ætatis castissimi, ^e excellen-

^a A. Gell. l. 19. c. 8. ^b Supplement. Vivis ad Sueton. Vit. C.
Cæs. ^c A. Gell. l. 1. cap. 10. *providentia*, Macrobian. Saturnal. lib. 1. cap. 5.

DE C. JULIO CÆSARE.

tis prudentiæ, *d* peracris judicii; *e* gravis linguæ Latinæ auctor; *f* artis Grammaticæ doctissimus; *g* summis oratoribus æmulus; *h* auctorum summus; *i* quem studia certandi, discendi, lectitandique sibi mutuo vindicaverē. *k* Ille omnium ferè Oratorum Latine locutus est elegantissime; nec id solum domesticâ consuetudine, sed ut esset perfecta illa bene loquendi laus, multis literis & iis quidem reconditis & exquisitis, summoque studio & diligentia est consecutus. Rationem adhibens, consuetudinem vitiosam & corruptam purâ & incorruptâ consuetudine emendat. Itaque cum ad hanc elegantiam verborum Latinorum adjungit illa oratoria ornamenta dicendi, tum videtur tanquam tabulas bene pictas collocare in bono lumine. *l* Cæsar si tantum foro vacasset, non alius è nostris contra Ciceronem nominaretur. Tanta in eo vis est, id acumen, ea concitatio, ut illum eodem animo dixisse, quo bellavit, appareat. Exornat tamen hæc omnia mira sermonis, cujus propriè studiosus fuit, elegantia. *m* Animi vigore erat præstantissimus. Nec virtutem constantiamque nunc commemoro, nec sublimitatem omnium capacem, quæ cælo continentur; sed proprium vigorem celeritatemque quodam igne volucrem. Scribere & legere simul, discere & audire solitus est: epistolas verò tantarum rerum quaternas pariter librariis dictare; aut, si nihil aliud ageret, septenas. *n* Annum ægens XVI, patrem amisit; sequentibusque C. C. S. S. flamen dialis destinatus, dimissâ Cossutiâ, Corneliam Cinnae filiam uxorem duxit. *o* Stipendia prima in Asiâ fecit, Marci Thermi prætoris contubernio. *p* Meruit & sub Servilio Isaurico in Ciliciâ. *q* Compositâ seditione civili Cornelium Dolabellam consularem & tri-

d Cicer. l. 9. ad Familiar. Epist. 16. *e* A. Gell. l. 4. c. 16.
f Præcian. ex Edit. Putsch. col. 545. *g* Tacit. Annal. lib. 13. pag. 213. Edit. Lips. 1607. *h* Id. de morib. German. pag. 445. *i* Apollinar. l. 8. Epist. 6. *k* Cicer. Brut. pag. 242. & 243. Edit. Car. Steph. *l* Quintilian. Institut. lib. 10. cap. 1. & 2. & lib. 12. cap. 10. *m* Plin. Hist. lib. 7. cap. 25. *n* Sueton. Vit. Cæs. cap. 1. *o* cap. 2. *p* cap. 3. *q* cap. 4. Val. Max. lib. 8. cap. 9.

DE C. JULIO CÆSARE.

amphalem virum repetundatum postulavit. *r* uno & vicessimo ætatis anno. *s* Tribunus militum, Lucio Cinnæ uxoris fratri reditum in civitatem rogatione Pluriâ confecit, habuitque & ipse super eâ re concionem. *t* Quæstor Iuliam amitam uxoremque Corneliâ defunctas laudavit è more pro rostris; sed in amitæ quidem laudatione de ejus ac patris sui utrâque origine sic refert. *Amita mea Julia maternum genus ab regibus ortum, paternum cum Dis immortalibus junctum est. Nam ab Anco Martio sunt Martii reges, quo nomine fuit mater: à Venere Iulii, cujus gentis familia est nostra. Est ergo in genere & sanctitas regum; qui plurimum inter homines polent; & carimonia Deorum, quorum ipsi in potestate sunt reges.* In Corneliz autem locum Pompeiam duxit Qu. Pompeii filiam, L. Syllæ neptem; cum quâ deinde divorcium fecit, adulteratam à Publio Clodio opinatus. *u* Animadversâ Gadibus apud Herculis templum Magni Alexandri imaginē, ingemuit; quasi perterritus ignaviam suam, quod nihildum à se memorabile actum esset in ætate; quâ jam Alexander orbem terrarum subegisset. *x* Ante paucos dies quàm ædilitatem iniret, venit in suspicionem conspirasse cum M. Crasso, Pub. Syllâ & L. Antronio. *y* Ædilis Capitolium porricibus ornavit. *z* Pontificatum maximum petiit; quumque manè ad comitia descenderet, prædixisse matri osculanti fertur, domum se non nisi pontificem reversurum. *a* Prætor creatus, detectâ conjuratione Catilinæ, senatûque universo in socios facinoris ultimam statuentem poenam, solus municipatim dividendos custodiendosque publicatis bonis censuit.

b Inter socios Catilinæ nominatus, imploravit Ciceronis testimonium. *c* Ex præturâ ulteriorem sortitus est Hispaniam. *d* Cum Bibulo Consul creatus, unus omnia in Republicâ & ad arbitrium administravit. *e* Calpurniam L. Pisonis filiam duxit uxorem.

r Author Dialog. de Orator. ex Edit. Lips. 1607. pag. 487. ubi Lipsius dubitat, annon corrigendum sit *Vicesimo quarto*. *s* Sueton. Vit. Cæs. cap. 5. *t* cap. 6. *u* cap. 7. *x* cap. 9. *y* cap. 10. *z* cap. 13. *a* cap. 14. *b* cap. 17. *c* cap. 18. *d* cap. 19. & 20. *e* cap. 21.

DE C. JULIO CÆSARE.

f Ex omni provinciarum copiâ Gallias potissimâ e-
legit; initio cisalpinam accepit, mox comatam; quo
gaudio elatus non temperavit, quin jactaret invitis ad-
versariis adeptum se, quæ concupisset; proinde ex eo
insultaturum omnium capitibus: ac negante quodam
per contumeliam, *facile hoc ulli famina fore*, respondit
quasi alludens, in *Assyriâ quoque regnâsse Semiramis,*
magnamque Asia partem Amazones quondam tenuisse.
g Novem annis, quibus in imperio fuit, Galliam in pro-
vinciæ formam redegit; Germanos maximis affectis
cladibus; aggressus est & Britannos. h Asinius Pollia
refert eum Pharsalicâ acie cæsos profligatosque adver-
sarios prospicientem dixisse; *Hæc voluerunt, tantis rebus*
gestis C. Cæsar condemnatus essem, nisi ab exercitu auxilium
petissem. Captum imperii consuetudine existimâsse vi-
debatur Cicero scribens de Officiis tertio libro, semper
Cæsarem in ore habuisse i Euripidis versus, quos sic ip-
se convertit, *Nam si violandum est jus, imperii gratiâ*

Violandum est; aliis rebus pietatem colas.

k Consecutus cohortes ad Rubiconem, etiam nunc, in-
quit, *regredi possumus; quod si ponticulum transferimus, omnia*
armis agenda erunt. Quumque cunctanti ostentum fa-
ctum esset, *Eatur*, inquit, *quod deorum ostenta & inimico-*
rum iniquitas vocat; jacta est alea. l Validissimas Pom-
peii copias invasit, professus antè inter suos, *ira se ad*
exercitum sine duce, & inde reversurum ad ducem sine ex-
ercitu. m Pompeium ad extremum fudit; confectisque
bellis quinque triumphavit. Pontico triumpho inter
pompeæ fercula trium verborum prætulit titulum, *Veni,*
Vidi, Vici. n Idem signis collatis quinquagies dimi-
cavit; solus M. Marcellum transgressus, qui undequa-
dragies dimicaverat. Nam præter civiles victorias, un-
decies C. & XCII. M. hominum occisa præliis ab eo;
non equidem in gloriâ posuerim, tantam etiam co-
actam humani generis injuriam; quod ita esse confessus
est ipse, bellorum civilium stragem non prodendo.
Hujus proprium est & peculiare clementiæ insigne, quâ

f cap. 22. g cap. 25. h cap. 30. i Phœniss. vers. 327.
k cap. 32. & 32. l cap. 34. m cap. 35. & 37. n Plin.,
Hist. lib. 7. cap. 25.

DE C. JULIO CÆSARE

atque ad poenitentiam omnes superavit. Illa fuit ver-
 ta & incomparabilis invicti animi sublimitas: captis
 apud Pharsaliam Pompeii Magni scriptis epistolarum,
 iterumque apud Thapsium Scipionis, concremâsse ea
 optimâ fide, atque non legisse: o clementer, mansue-
 retè, justè, moderatè, sapienter agere; animum vincere,
 iracundiam cohibere; adversarium nobilitate, ingenio,
 virtute præstantem non modò extollere jacentem, sed
 etiam ejus pristinam dignitatem amplificare. p Nemo
 Cæsare acrior in rebus gerendis, nemo in victoriâ
 temperatior. q Conversus ad ordinandum Reip. sta-
 tum, fastos corripuit, jampridem vitio pontificum per
 intercalandi licentiam turbatos: senatum supplevit:
 jus laboriosissimè ac severissimè dixit. Destinabat Bibli-
 othecas Græcas & Latinas, quas maximas posset, pu-
 blicare, darâ M. Varroni curâ comparandarum ac di-
 rigendarum, r Fuisse traditur excelsâ staturâ, colore
 candido, teretibus membris, ore paulò pleniore, nigris
 vegetisque oculis, valetudine prosperâ; nisi quòd tem-
 pore extremo repentè animo linqui, atque etiam per
 somnium exterreri solebat. Comitiali morbo bis inter
 gerendas correptus est. s Pudicitiz ejus famam
 nihil quidem præter Nicomedis contubernium læsit.
 Pronum & sumptuosum in libidines fuisse constans o-
 pinio est, plurimâsque & illustres fœminas corrupisse,
 neque provincialibus matrimoniis abstinuisse; Eunoén-
 que Mauram Bogudis regis uxorem dilexisse. Vini par-
 cissimum ne inimici quidem negaverunt. Abstinenti-
 am neque in imperiis neque in magistratibus præstitit.
 z Eloquentiâ militari, quâ re aut æquavit præstantis-
 simorum gloriam, aut excessit, post accusationem Do-
 labellæ, haud dubiè principibus patronis annumeratus
 est. Certè u Cicero ad Brutum oratores enumerans,
 negat se videre, cui Cæsar debeat cedere; atque eum
 elegantem, splendidam quoque ac etiam magnificam
 ac generosam quodammodo rationem dicendi tenere.
 Et ad Cornelium Nepotem de eodem ira scripsit:

o Cicer. pro Marcell. p Epist. ad Famil. lib. 8. Coel. ad Ci-
 cer. q Sueton. Vit. Cæs. cap. 40, 41, 43, 44. r cap. 45. s
 cap. 49, 50, 51, 52, 53, 54. z cap. 55. u pag. 143. Edit. Can. Steph.

DE C. JULIO CÆSARE

Quid? Oratorum quem huic antepones eorum qui nihil aliud egerunt? Quis sententius aut acutior aut crebrior? Quis verbis aut ornatiores aut elegantiores? Genus eloquentiæ duntaxat adolescens adhuc Strabonis Cæsar's secutus videtur; cujus etiam ex oratione, quæ inscribitur pro Sardinis, ad verbum nonnulla transtulit in Divinationem suam. Pronuntiâsse autem dicitur voce acutâ, ardenti motu, gestûque non sine venustate. Orationes aliquas reliquit, inter quas temere quædam feruntur pro Q. Metello; quam non immerito Augustus existimat magis ab actuariis exceptam, malè subsequentibus verbis dicentis, quàm ab ipso editam. Apud milites quoque in Hispaniâ, idem Augustus orationem esse vix ipsius putat, quæ tamen duplex fertur; una quasi prior habita proelio; altera posteriore, quo Asinius Pollio ne tempus quidem concionandi habuisse eum dicit, subitâ hostium incursione. [Nescio, an huc referenda sit Cæsar's pro Decio Samnite oratio, cujus mentionem facit Author Dialog. de Orator. pag. 480. edit. Lips. 1607. Certè orationem pro Sextilio, quæ in Londinensi Cæsar. Comment. editione anno 1710. inter Fragmenta pag. 488. memoratur, nequaquam esse C. Jul. Cæsar's constabit ex Valer. Maxim. lib. 5. cap. 3. ubi Sextilius dicitur illum C. Cæsarem suum patronum Cinnanæ proscriptionis tempore profugum truculento victori jugulandum tradidisse. Is forsitan fuit C. Cæsar Strabo, à Vell. Paterculo (l. 2. c. 9.) laudatus] x Volumina Ἀπὸ δὲ τῶν μὲν τῶν confecit; libros γ Auguralium; z Auspicioꝝ, quorum 16 sunt. memorat Macrobius; & a Ephemeridem, in quâ dicit, quum dimicaret in Galliâ, & ab hosteraptus, equo ejus portaretur armatus, occurrisset quendam ex hostibus, qui eum nôset; & insultantem clamâsse, Cæsar, quod Gallorum linguâ dimitte significat; & ita factum esse, ut dimitteretur. b Siderum motus, de quibus non indoctos libros reliquit, ab Ægyptiis disciplinis hausit. De hac arte paucos scripsit versus, & ipsos tamen de alieno opere mutua-

x Cicer. lib. 9 ad Famil. Epist. 16. y Priscian. Col. 719. Edit. Putsch. z Macrobi. Saturnal. lib. 1. cap. 16. a Servius in lib. 11. Æneid. v. 743. Symmach. lib. 4. Epist. 18. lege Voss. Hist. Lat. b Macrobi. Saturnal. lib. 1. cap. 16. lege & Plin. Histor. lib. 28. cap. 25, 26, 27, 28. Jul. Firmic. Matern. Mathes. lib. 2. Præf.

DE C. JULIO CÆSARE.

rus. ^c Ejus carminibus præcipuè jocisq; militaribus celebratum est olus sylvestre trium foliorum; alternis quippe versibus exprobravere lapsanâ se vixisse apud Dyrrachium, præmiorum parsimoniam cavillantes. ^d Reliquit & rerum suarum Commentarios, Gallici civilisque belli Pompeiani; valde quidem, ut ^e Cicero refert, probandos; nudî enim sunt, recti & venusti, omni ornatu orationis tanquam veste detractâ: sed dum voluit alios habere, paratam unde sumerent, qui vellent scribere historiam, ineptis gratum fortasse fecit, qui illa volunt calamistris incurrere; sanos quidem homines à scribendo deterruit. Adeo probantur omnium judicio (ita prædicat ^f Hirtius,) ut præcepta, non præbita facultas scriptoribus videatur &c. Pollio Afinius parum diligenter, parumque integrâ & veritate compositos putat: quum Cæsar pleraque & quæ per alios erant gesta, temere crediderit; & quæ per se, vel consuldò vel etiam memoriâ lapsus, perperam ediderit: existimâtque rescripturum & correcturum fuisse. Reliquit & ^h de Analogiâ libros duos; & ⁱ Anticatores totidem; ac præterea Poëma, quod inscribitur Iter. Quorum librorum primos in transitu Alpium, quum ex citeriore Galliâ conventibus peractis ad exercitum rediret; sequentes sub tempus Mundenis prælii fecit; novissimum, dum ab urbe in Hispaniam ulteriorem 24°. die pervenit. Feruntur & à puero & ab adolescentulo quædam scripta; ut Laudes Herculis, Tragedia Oedipi: item Dicta Collectanea: quos omnes libellos vetuit Augustus publicari. Epistolæ quoque ejus ad ^k Senatum extant; quas ^l primùm videtur ad paginas & formam memorialis libri convertisse, quum antea consules & duces nonnisi transversâ chartâ lite-

^c Plin. Hist. lib. 19. cap. 8. lege & Suet. Vit. Cæs. cap. 68. ^d cap. 56. ^e Cicero. Brut. pag. 243. Edit. Car. Steph. ^f pag. 161. hujus nostræ Editionis. ^g lege Gerard. Joan. Voss. de Histor. Lat. lib. 1. cap. 13. ^h De quibus Quintilian. lib. 1. cap. 13. ⁱ De quibus Cicero. ad Attic. lib. 12. pag. 332. 394. & lib. 13. pag. 409. & Topic. pag. 297. Edit. Car. Steph. & Tacit. Annal. lib. 4. pag. 120. Edit. Lips. 1607. Quintilian. lib. 3. cap. 9. Martiani. Capell. pag. 151. Edit. Plantin. & Juvenal. Satyr. 6. vers. 337. ubi lege Veter. Scholiast. Plutarch. Vit. Cæsar. pag. 733. & Cicero. pag. 880. Edit. Paris. 1624. & Appian. pag. 499. Edit. H. Steph. & Dio Cass. pag. 219. Edit. Han. ^k De quibus Cicero. ad Famil. lib. 16. pag. 193. Edit. Car. Steph. ^l Plutarch. Vit. Cæs. pag. 716. Edit. Paris. 1624.

DE C. JULIO CÆSARE.

ras mitterent. Extant & ad *m* Ciceronem: item ad familiares domesticis de rebus: in quibus siqua occultius perferenda erant, per notas scripsit, id est, sic struendo literarum ordine, ut nullum verbum effici posset: quæ si quis investigare & persequi vellet, quantam elementorum literam, id est, *d* pro *a*, & perinde reliquas commutet. *n* Libri sunt hujusmodi epistolarum ad C. Oppium & Balbum Cornelium, qui res ejus absentis curabant. In his epistolis, quibusdam in locis, inveniuntur literæ singulariæ sine coagmentis syllabarum, quas tu putes positas inconditè &c. Est adeo Probi grammatici commentarius satis curiosè factus de occultâ literarum significatione epistolarum C. Cæsaris scriptarum. *o* Cæsar equitandi peritissimus erat, laboris ultra fidem patiens; in obeundis expeditionibus, dubium cautione an audentior: ne religione quidem ullâ à quoquam incepto absteritus unquam, vel retardatus. Prolapsus in egressu navis, verso ad melius omine, *teneo te*, inquit, *Africa*. *p* Alexandria in scapham pluribus eodem præcipitantibus cum descisisset in mare, nando per 200 passus evasit ad proximam navem, elatâ lævâ, ne libelli, quos tenebat, madescerent, paludamentum mordicus trahens, ne spolio potiretur hostis. *q* Simultates contra nullos tam graves excepit unquam, ut non occasione oblata libens deponeret; in ulciscendo naturâ lenissimus. Moderationem clementiamque tum in administratione, tum in victoriâ belli civilis admirabilem exhibuit. Acie Pharsalicâ proclamavit, *ut civibus parceretur*. *r* Prægravant tamen extera facta distâque ejus, ut & abusus dominatione & jure cæsus existimetur. Propalam edebat, *nil amplius Remp. esse, appellationem modò sinè corpore ac specie*. Syllam nescisse litteras, qui *Dictaturam* deposuerit. *Debere homines consideratius jam loqui secum, ac pro legibus habere, qua dicat*. Eoque arrogantiz progressus est, ut haruspice tristitia & sinè corde extra sacro quodam nuntiantes, futura diceret latiora, *quum vellet; nec pro ostento du-*

m pag. 413. hujus nostræ editionis. *n* A. Gell. lib. 17. cap. 20. *o* Sueton. Vit. Cæs. cap. 57, 58, 59. *p* cap. 64. *q* cap. 73, 74, 75. *r* cap. 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 88.

DE C. JULIO CÆSARE.

ovandum, si pecudi cor defuisset. Triumphanti sibi Pontium Aquilam non assurrexisse adeo indignatus est, ut proclamaverit, *Repeto ergo à me, Aquila, Temp. tribunus;* nec desisteret per continuos dies cuiquam nisi sub exceptione polliceri, si tamen per Pontium Aquilam liquerit. Plebi regem se salutanti, *Cæsarem se, non regem* esse respondit. Quum percrebuisset fama L. Cottam XV. virum sententiam dicturum, ut quoniam libris fatalibus contineretur, Parthos nisi à rege non posse vinci, Cæsar rex appellaretur; causa conjuratis fuit maturandi destinata negotia, ne assentiri necesse esset. Conspiratum est in eum à LX amplius, C. Cassio, Marcōque & Decimo Bruto principibus conspirationis. Immolantem aruspex Spurius monuit, caveret periculum, quod non ultra Martias Id. proferretur. Dein introit curiam spretâ religionē, Spuriāque ut falsum arguens, quod sine ullâ noxâ Idus Martia adessent, quanquam is venisse quidem eas diceret, sed non præterisse. Assidentem conspirati specie officii circumsteterunt. Ut animadvertit undique se strictis pugionibus peti, togâ caput obvolvitur, atque ita 23 plagis confossus est. Tradiderunt quidam M. Bruto irruenti dixisse, *καὶ οὐ τίς τινος.* Anno ætatis quinquagesimo perit.

DE A. HIRTIO.

A HIRTIUS Jul. Cæsaris notarius à a Lu-
po Abbate Ferrariensi vocatur, & Gallici
belli novissimum imperfectumque librum
supplevit. Imperfecta ab rebus gestis A-
lexandriæ confecit, usque ad exitum non
quidem Civilis dissensionis, sed vitæ Cæsaris. Huic
non accidit, ut Alexandrino atque Africano bello in-
teresset; quæ bella ex parte ei Cæsaris sermone erant
nota &c. Videtur itaque bellum Alexandrinum & A-
fricanum scripsisse. a Suetonio tamen si fides habeatur,

a Epistol. 37,
Gallic. Bell.

b Sueton. Vit. Cæs. cap. 56. c Prefat. lib. 8.

DE A. HIRTIO.

belli Alexandrini Africæque & Hispaniensis incertus author est; alii enim Oppium putant, alii Hirtium. *d* Jo. Alb. Fabricius vir Clariss. dudum observavit in quibusdam editionibus ineptè appellari A. Hirtium Pansam, cum notum sit *e* Hirtium fuisse in consulatu Pansæ collegam.

f Quod ad Fragmentum Belli Hispaniensis attinet, alii ex Julii Celsi de Julii Cæsaris vitâ Commentariis anno 1473 editis, desumptum putant; nonnulli Oppium hujus auctorem existimant.

d Biblioth. Latin. *e* Author. Dialog. de Orator. pag. 478. Edit. Lips. 1607. *f* lege Gerard. Joh. Voss. de Hist. Lat. pag. 63, 66, 67, 68. & Joh. Albert. Fabric. Biblioth. Latin. cap. 10. VI.

Variantes

Variantes Lectiones ex Londinensis Editionis margine excerptæ.

Pag. Lin.		Pag. Lin.	
5. 12.	factis, alii; alii, vadis	42. 38.	defenderet captum oppidum nemo;
14. 13.	primâ noctis vigiliâ <i>al.</i> primâ noctis horâ	43. 26.	<i>omit.</i> itinere
15. 33.	millia XII Rhenum	44. 3.	Gallis ad hysmandum concessit; — cohortibus attribuit.
18. 3.	commeatu atque molimento, in	45. 4.	lapides telâque in val- lum
19. 13.	flumen Adduâ dubis, ut <i>Ult. omit.</i> magnum periculum miserabantur; quod	45. 19.	frumenti commeatûsque petendi
22. 3.	amplius quinquaginta circuitu	30.	Velanii, & siquos intercipere potuerunt; quod
23. 14.	honore auctiores velit	48. 8.	<i>Balgas arceat, atque</i>
26. 20.	hominum numero	23.	lingulis promontoriis- que
28. 9.	Cæsarem hostem equitatu persequentem	49. 20.	minûs incommode scopulis
29. 13.	& in istâ ætate in ulteriorem Galliam	31.	naves eorum potissimæ, atque
30. 26.	Menapios, VII millia:	50. 4.	ad malos distinebant, <i>al.</i> detinebant,
28.	totidem: Catuacos, XIX millia:	52. 14.	hostium inscitia
31. 27.	<i>subsidium submiseratur,</i>	38.	provinciæ finitimæ) ex his reg. onibus
32. 36.	commeatûque nostros prohiberent.	53. 25.	oppidi Adcantuannus,
35. 15.	elanguescere	55. 11.	eductis his cohortibus,
37. 17.	brevitas, & successus & incursum hostium,	16.	his prorutis
25.	imperium exspectabant;	57. 5.	domi manserint, se atque illos alunt: hi
38. 5.	diversis legionibus aliâ aliâ	58. 10.	infirmioresque reddiderunt.
20.	in fugam coniecerunt.	59. 39.	se Ubiis imperaturum;
39. 1.	fremitûque exaudiebatur:	64. 4.	pro ariete subiectæ,
10.	p. llos separatôsque;	37.	perfectum
40. 24.	deberent; ausi sunt	66. 13.	circiter 880 onerariis
32.	superarant, consilio, legatos	14.	ad suas legiones
41. 7.	leviter acclivis	68. 12.	in adversos tela
15.	custodiam ex suis ac praesidium,	28.	ad eos oratoris modo Cæsaris
42. 23.	praesidia deducturos, aut	69. 30.	ad Cæsarem convenerant
		70. <i>Ult.</i> atque ita cursum collocant,	71.

VARIANTES LECTIONES.

Pag. Lin.

71. Ult. hyemis navigationem
subeundam
73. 8. Ad celeritatem on-
erariis subductiores,
paullôque facit humi-
liores, quàm quibus in
reliquis utimur mari-
bus;
74. 11. magis magnos
74. 27. & auctoritate Cinge-
torigis
75. 1. cum CCC obfidibus
16. cognoscit LX naves,
quæ in Meldis factæ
77. 15. *omitt.* timore
78. 1. triplicito milite equi-
tes in
7. funisque sustinerent;
79. 3. aut taleis *al.* aut la-
minis ferreis
31. subjectæ insulis
32. horridiores sunt
80. 6. prælium
82. 38. duce Lugotorige,
83. 3. quum constituisset hy-
emare in— motus; ne-
que
23. summam tranquillita-
tem consecutus
84. 19. impulsione
31. ad castra oppugnatum
al. ad castra oppug-
nanda
87. 3. aut, iussu Caesaris
86. 1. inter eos ex his tot
causis orta est
17. tantâ cum contentione
nostra
90. 8. Huc quoque accedit,
91. 21. manibus, furculisque,
terram
23. X millium passuum
circuitu munitionem
pedum XV perfecerunt.
92. 18. locum tuum pro laude
virtutis
20. procedit extra muni-
tiones; & quæ pars
hostium
27. protegunt, in hostem
universâ

Pag. Lin.

93. 2. utrumque servavit,
93. 11. unus inter Nervios,
37. veritas ut, si— sustine-
re posset;
94. 16. abiciat;
39. tantulis copiis
95. 32. scindere, alii
97. 18. tantâque omnium vo-
luntatis commutationem
37. cogere, exercere, à fini-
timis equos
98. 9. convenire consueverunt;
& qui
35. contentione
99. 4. reponso, ubi visum est,
sub
102. 6. positis ab eis millibus
10. cum XV cohortibus
103. 1. hostes impeditos iniquo
105. 14. veteribusque clientibus
21. adæquari
108. 29. pro captu Gallorum
36. lascitum;
109. 18. parvis rênû tegumen-
tis
110. 14. derogatur.
111. 21. acclinatæ & 26. aceli-
naverint;
143. 11. proximi Oceano
114. 20. Nec loca
115. 1. quàm legionarius miles,
periclitaretur;
17. pons erat perfectus,
118. 11. fidem non haberent ad-
esse
20. ne omnino quidem ca-
sui locum
119. 3. perpaallum
120. 31. per pagos regionsque
Ult. ab civitate erat inter-
dictus;
124. 14. contingebat
125. 24. equitibus deripi posse.
37. distrahi;
127. 6. nunquam inceptâ re
28. gregatimque distributi
129. 17. quum distinuerant
22. contexerant.
34. locantur: arte vincian-
tur extrosius,
130. 10. turbarentur; *al.* terra-
rentur;

VARIANTES LECTIONES

Pag. Lin.

- rentur; *al.* tenerentur;
 131. 18. natura & virium
 19. perficere in sententiam
 25. erectisque *al.* perfectisque
 132. 31. consensui
 133. 11. atque eas bonis pollicitationibus alliciebat.
 14. *omit.* capi
 134. 6. detrimento suo esse
 13. praecurrendum
 25. intrumissis; *ex Græc. Intr.*
 135. 21. demptis quibusdam cohortibus,
 17. legionibusque & castris loco idoneo
 25. de oppugnatione non prius agendum
 38. suorum, perspiceret. *Est.*
 136. 2. prohiberi hostes
 3. non minus firmiter — Tamen silentio
 15. Cum iis primum communicat;
 23. disceptaturi, quam
 138. 30. similem casum expectare.
 140. 5. ferramenta detrahi;
 141. 4. quâ tum erat comitatus, signa
 24. *Avarici censibus graviss.*
 145. 4. abjuncto Labieno — vehementer timebat.
 11. restringeret,
 146. 3. perspecta palude, *al.* protecta palude
 21. distrahebat.
 39. opprimuntur: equitatus pedatariusque,
 147. 20. locum XV legio
 148. 22. XL millia
 150. 1. omnibus iururandum adactis; *al.* ad iururandum
 151. 36. deliberatis
 153. 5. ad summum fastigium
 9. pedes tres terrâ occultabantur.
 155. 20. *Romanorum — animas sui*
cantâ

Pag. Lin.

156. 1. *fovis* (*al. fossis*) *semidius*
 157. 23. erat attributus, ad
 24. liberalibus
 158. 29. egreditur; & castris (*al.* rastro) longarios,
 159. 6. Insulam loci
 23. creatibus fossas explenti
 34. una de sexaginta
 160. 1. superioribus ac declivibus & devexis
 4. omittis
 161. 16. novissimumque imperfectum
 22. me medium
 164. 31. expeditionum munus
 165. 5. castris in sylva excelsum, impedita circumdatum
 26. veteranas legiones
 166. 10. muniri; lorica pro hac ratione
 15. ut ab hostibus duplici fossa duplici propugnatorum ordine defenderentur; *al.* ut hostis & duplici fossa duplici propugnatorum ordine defenderetur;
 18. nostri aut auxilia
 Ult. barbari mitebantur.
 168. 7. pudore coacti
 9. secundis nimisque rebus — adversus mediocribusque
 169. 15. conspectu extulit Romanorum;
 23. intrare summum jugum & flammam
 39. equitatusque, quâ consuetudine pabulatoribus mittere praesidio consueverat.
 170. 6. hunc insidiis circumderunt.
 172. 16. delectos transdidit
 17. conspectum *su. & alibi.*
 31. ex agris effugere, ad praesens periculum evitandum;
 39. legionesque IV, quâ
 173. 1. de incursione

VARIANTES LECTIO NES.

Pag. Lin.		Pag. Lin.	
174. 24.	Configit audacibus	188. 20.	comitiorum tribunos
26.	agmine, subsistentibus equitibus	24.	raptim
175. 5.	eo prælio conficiunt.	27.	intercessionem
12.	civitatum ascitis, receptis latrociniiis, al. civitatum receptis, latrociniiis	27.	duodecimo denique mense
24.	accitas	33.	quique consulares
Ult.	nec tam liberè vagandi latrociniorumque faciendorum facultatem habere; constituunt se in finibus Cadurcorum.	Ult.	levissimis
177. 16.	fortè infelicitatis	189. 37.	qui nedum amissa restituisse videatur dona, etiam quæ
21.	unam intrâ castra	190. 11.	legionis IV,
26.	Germanos equites & 31. Germani equites	Ult.	quod pro beneficio sibi contumelia
38.	timore antea dividere præsidia,	196. 25.	de salute suâ egit atque obsecrat,
278. 5.	consiliorum ad capiendum bellum facultas	199. 38.	ex testis ignibus significabant:
8.	quorum consilio in civitate,	200. 16.	maximè pertinebat, coactis
179. 24.	cuniculos, crates & vineas al. ad aggerem & vineas agunt, & ad	202. 1.	illi se oneri (al. honori) non defuturum,
27.	pedum IX:	28.	Massilienses, domi nobiles
36.	scindulis	203. 20.	deducunt; earum clavia
180. 21.	perennis exaruit, tantumque	204. 26.	adhuc optimi generis hominum mille ex
29.	plures consilia inissent exemplo	205. 17.	ultiore parte
181. 25.	in Treviris ad fines	25.	interruptus, pendè erat
182. 21.	per fidem interpositam al. perfidia interpositâ	208. 11.	circiter LXXX
28.	conversis equis	33.	montibus nix profuit;
31.	quod malum	209. 3.	maximi commectus, qui
32.	evitavit: ac sic prælio secundo graviter ab eo vulneratus	5.	in hybernis erant,
183. 11.	nulli speciem aut causam	210. 16.	usu superiorum temporum
23.	commendaverat	213. 24.	in letitudinem
38.	quum hi— valuissent,	26.	quibus parte aliquâ Sicorem
184. 37.	rem remorando,	214. 30.	subsistere extremum agmen, atque interrompi alas; interri
185. 15.	adversariorum se expoliari nemini	33.	militæ conturbari & dolere;
17.	& suo nomine quartam,	34.	bellum non necessario
186. 5.	ut verò iis de litteris	215. 11.	VI ad iter addito ad vadum circuitu magnâque fluminis
187. 28.	Completur urbs. Ad jus	220. 23.	ordines; tribunos, in Tr bunitium
		222. 2.	pluresque— sustinebant.
		30.	Cæsar relictis munitionibus subsequitur;

VARIANTES LECTIONES.

Pag. Lin.

222. 14. His eos suppliciiis male haberi
223. 1. & tertis in subsidii locum alarum cohortis obtinebat.
9. ille, ut—impediret.
27. penâ ut feminas, circummunitos
28. *egressu*:
32. *abjectissimâ*
239. 19. in conspectum *sc* 241. 33.
240. 38. *prudenter*
242. 8. per judicaturus non sum,
246. 10. ab *spe*
249. 23. XV millia.
250. 22. pastoribusque suis
252. 16. appellatur Palastus
259. 14. *Compsem*
266. 4. *passum* III,
267. 15. multisque colligans funibus,
268. 35. causa, Q. Titium & L. Canuleium
273. 29. ad dco millia *al.* ad duorum milium numerum
Ult. foramina CXX.
279. 15. passibus CCC aberant.
280. 20. prorutis *vel* perruptis munitionibus
282. 28. quâ facilitate
287. 32. *judicandum de iis—non interfuisse;*
288. 31. atque unum Allobrogem,
290. 24. millia LV
25. circiter duo millia, quæ disperierat.
291. 37. ac eisque discinderetur;
292. 36. licuit trichalas instructas, magnum
296. 10. XX rostrata: *sc* 301. 40.
300. 35. vulnere oblopius, per suos
305. 27. directis pluteis,
307. 13. neque fallaces essent, neque veteratorii;
315. 12. aut incitati
35. dexteram amplexus est adult: jam etate pueri. At regius

Pag. Lin.

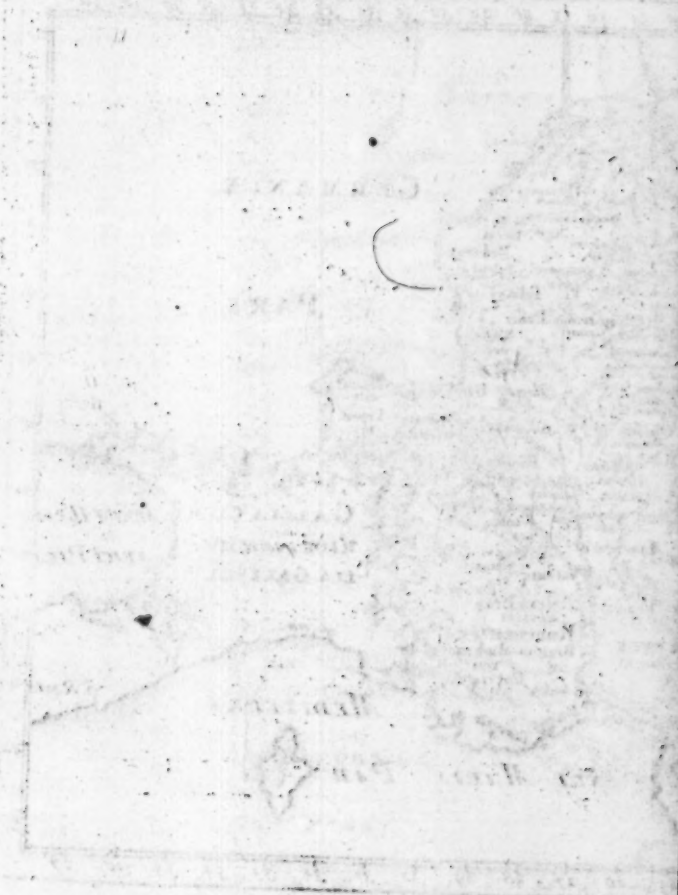
316. 35. ipsi saturabantur. Itaque
317. 32. prudentia constantiaque militum, consuetudine
318. 15. obiectum
319. 25. oppugnationibus
321. 1. neque veteratam auctoritatem,
6. itinere pedestri
22. jus potestatemque tentaret.
322. 38. tanquam amicorum greges: sin
323. 12. ratione medius collocabantur acies,
325. 29. quam sæpe
326. 15. locis tyronum & militum
327. 20. parem esse fortuitis dimicationi;—committere noluit.
328. 7. dicota *al.* dieres
24. pro-pratore
32. centena *sc* 330. 6.
329. 5. speciosa exempla largitionum
27. onerantur impensis:
330. 6. post meridiano tempore,
27. betones *al.* barones
331. 21. coactus; ipsam craciatibus affecti. A L. Mer-gilio Squillo
332. 12. quum Leptim (*al.* Ilipam) ad oppidum
19. & V legio,
334. 29. configere,
336. 1. Cardonem. *al.* Bardonem.
18. direptam
29. ambitione atque indulgentia Tribunorum
338. 5. defensionem ejus
25. acerbitate bellorum
35. polliceretur, re promissurus
40. *qui non fuisset*
339. 1. Id ipsum—officium perutile Pharnaci—ne vinceretur ea, quam sibi Dii *al.* Per id ipsum—officium utile
21. longiores pactiones

VARIANTES LECTIONES

- Pag. Lin.
 340. 28. XII in acie
 39. motus; inopinantes im-
 paratosque oppressos, e
 odem
 344. 7. petere Paconism; que
 duo milia abest
 347. 3. ut (fieri posset necne)
 locum nullum
 351. 25. generis militibus, am-
 plius XII. Hæc
 27. Germanisque DCCC.
 39. citroque commeatu au-
 xiliisque
 352. 30. alteras æt ad ternas
 355. 18. pectus diripi, homines
 trucidari,
 22. se miseris suamque
 359. 26. annonæque levatâ solli-
 citudine (æ. animo at-
 que levatâ sollicitudine)
 deponit legiones;
 30. cum eo essent, commi-
 rari
 361. 9. apud quos ultimum
 præsidium
 364. 18. amplius XVI annis
 365. 18. carisque æ. stercisque
 contactis protegébantur.
 38. magna suspensione ani-
 mi
 367. 37. prospectum offendisset;
 368. 3. Curiani,
 369. 3. singulos non amplius
 singulis æ. singulis non
 amplius singulos addi-
 tos servos in
 36. ad Scipionem referret;
 seruitare
 370. 12. ad aliam sese vestitum
 371. 21. circa ipsam dextram
 cornu,
 27. mediam regionem
 372. 39. in oppidum
 377. 20. in Italiam
 26. consuetudine captarum

- Pag. Lin.
 378. 14. de eorum voluntate
 379. 4. procul subsequi non
 destitit.
 15. atque aquæ inopiâ
 32. sagittariis CC;
 380. 36. sed aquarum copiâ
 383. 15. umbilici tenuis ingressi
 33. quos fautores appellabant
 384. 1. impunitatis spe propter
 385. 15. in regnum Jubæ
 386. 32. indistinctum
 388. 15. quæ sibi suisque
 390. 17. majores cogebantur co-
 piam:
 391. 13. neque ut ipse voluit,
 40. recepti pedites equites-
 que nocte, — &, dispo-
 sitis partibus, oppidani
 eruptionem
 392. 9. in conspectum
 35. pugna inita:
 393. 4. ideo ab Uliâ retraxerat,
 14. pedestres copias
 395. 1. suo loco perterritus est,
 397. 5. complures ex equis
 27. extulerunt culcitra
 398. 6. cum Catone Lusitano
 18. petimûsque ut clementiam,
 quam vultis gentibus præ-
 buisti; calamitosis civibus
 tuis non deneges. Cui
 Cæsar, si non acerbi-
 rem in eos fuerim.
 400. 35. responso
 402. 27. iniquiore loco
 404. 32. currebat ad extremum
 405. 17. cohortes, & VIII milia
 406. 40. quos equites, quod pec-
 uniam secum habuit,
 409. 27. accessus loci difficilis:
 35. Capta loci opere
 410. 9. Quoniam Cæsar gratio-
 batur Hispanis
 412. 31. X habere locum quidem
 legiones

THIS DESCRIBES

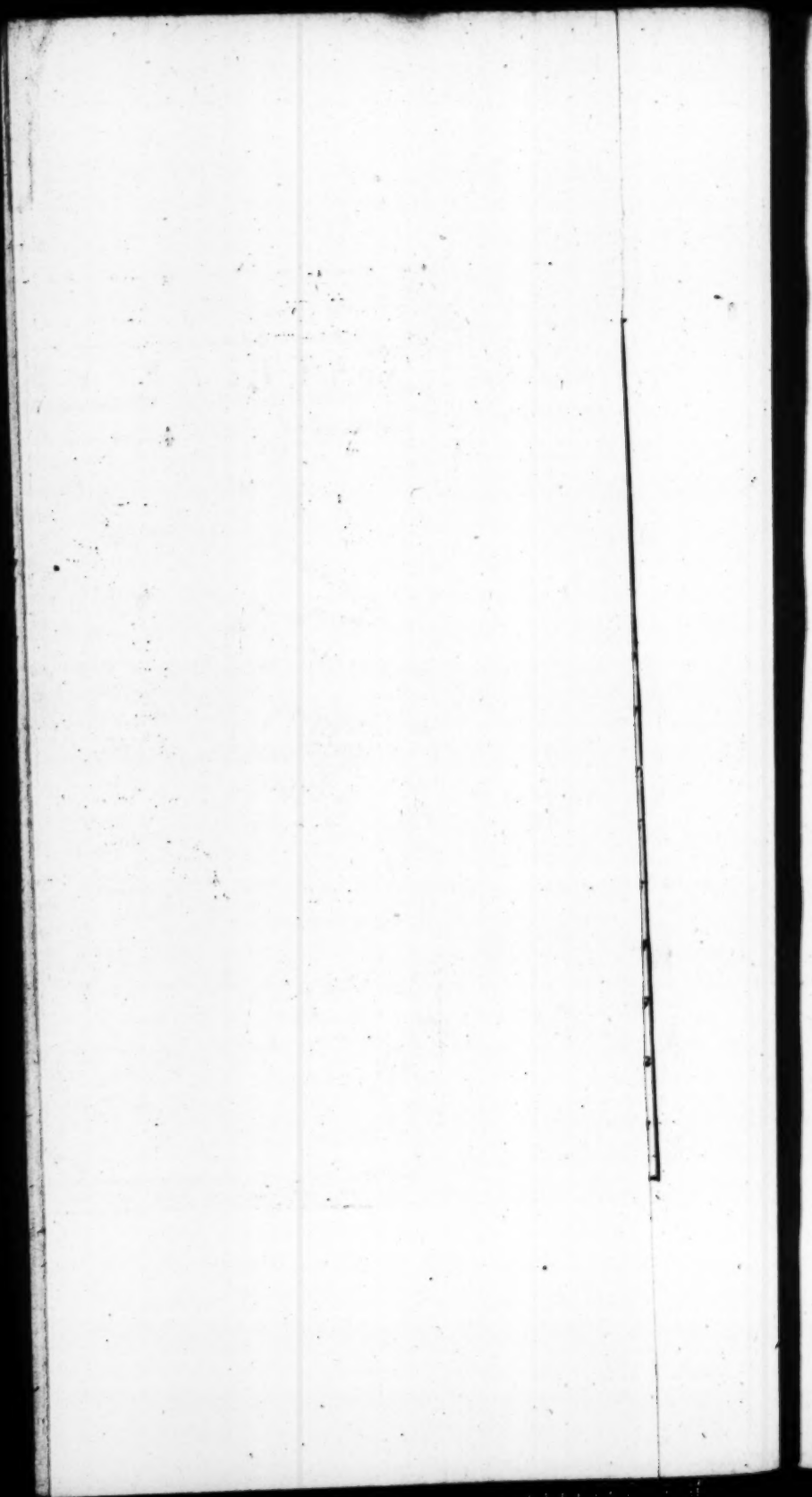

GALLIAE VETER

ERIS DESCRIPTION

C. JULII CÆSARIS
COMMENTARIORUM
DE BELLO GALLICO
— LIBER I.

I. **G**ALLIA est omnis divisa in partes tres: quarum unam incolunt Belgæ; aliam, Aquitani; tertiam, qui ipsorum lingua Celtae, nostrâ Galli appellantur. Hi omnes linguâ, institutis, legibus inter se differunt. Gallos ab Aquitanis Garumna flumen, à Belgis Mattiona & Sequana dividit. Horum omnium fortissimi sunt Belgæ: propterea quod à cultu atque humanitate Provinciarum longissimè absunt; minimèque ad eos mercatores saepe comeant, atque ea, quæ ad effeminandos animos pertinent, important; proximique sunt Germanis, qui trans Rhenum incolunt, quibuscum continenter bellum gerunt. Quâ de causâ Helvetii quoque reliquos Gallos virtute præcedunt; quod fere quotidianis proeliis cum Germanis contendunt, quam aut suis finibus eos prohibent, aut ipsi in eorum finibus bellum gerunt. Eorum una pars, quam Gallos obtinere dictum est, initium capit à flumine Rhodano: continetur Garumnâ flumine, Oceano, finibus Belgarum: attingit etiam à Sequanis & Helve-

tiis flumen Rhenum: vergit ad Septentriones, Belgæ ab extremis Galliarum finibus oriuntur: perueniunt ad inferiorem partem fluminis Rheni: spectant in Septentriones, & orientem solem. Aquitania à Garunna flumine ad Pyrenæos montes & eam partem Oceani, quæ ad Hispaniam pertinet, spectat inter occasum solis & Septentriones.

II. Apud Helvetios longè nobilissimus & ditissimus fuit Orgetorix. Is, M. Messala & M. Pisone Coss. regni cupiditate inductus, conjurationem nobilitatis fecit; & civitati persuasit, ut de finibus suis cum omnibus copiis exirent: persvasile esse, quoniam virtute omnibus præstarent, totius Gallia imperio potiri. Id hoc facilius eis persuasit, quod undique loci naturâ Helvetii continentur; unâ ex parte, flumine Rheno latissimo atque altissimo, qui agrum Helvetium à Germanis dividit; alterâ ex parte, monte Jurâ altissimo, qui est inter Sequanos & Helvetios; tertiâ, lacu Lemano, & flumine Rhodano, qui provinciam nostram ab Helvetiis dividit. His rebus fiebat, ut & minus late vagarentur, & minus facile finitimis bellum inferre possent. Quâ de causâ homines bellandi cupidi, magno dolore afficiebantur. Pro multitudinis autem hominum, & pro gloriâ belli atque fortitudinis, angustos se fines habere arbitrabantur; qui in longitudinem millia passuum cxxi, in latitudinem clxxx patebant.

III. His rebus adducti, & auctoritate Orgetorigis permoti, constituerunt ea, quæ ad proficiscendum pertinerent, comparare; jumentorum & carrorum quàm maximum numerum coëmere; sementes quàm maximas facere, ut in itinere copia frumenti suppetere; cum proximis civitatibus pacem & amicitiam confirmare. Ad eas res conficiendas biennium sibi satis esse duxerunt; in tertium annum professionem lege confirmant. Ad eas res conficiendas, Orgetorix deligitur. Is sibi legationem ad civitates suscepit. In eo itinere persuadet Castico Catamantaledis filio, Sequano; cujus pater regnum in Sequanis multos annos obtinuerat, & a S. P. Q. R. amicus appellatus erat; ut regnum in

civitate sua occuparet, quod pater antè habuerat: i-
rémque Dumnoni Aduo, fratri Divitiaci, qui eo tem-
pore principatum in civitate sua obtinebat, ac maxi-
mè plebi acceptus erat, ut idem conaretur, persuadet:
eisque filiam suam in matrimonium dat. *Perfacile fa-
ctu esse illis probat, conata perficere: propterea quòd ipse
sua civitatis imperium obtinere esset. Non esse dubium,
quin totius Gallia plurimum Helvetii possint. Sed suis
copiis, suæque exercitus, illis regna conciliaturum, con-
firmat. Hæc oratione adducti, inter se fidem &
iuramentum dant; & regno occupato, per tres poten-
tissimos ac firmissimos populos, totius Gallie sese po-
tiri posse sperant. Ea res, ut est Helvetiis per indicium
enunciata, moribus suis Orgetorixem ex vinculis
causam dicere coegerunt. Damnatum poenam sequi
oportebat, ut igni cremaretur. Die constituta causa
ditionis, Orgetorix ad iudicium omnem suam famili-
am, ad hominum millia decem, undique coëgit; &
omnes clientes obaratosque suos, quorum magnum nu-
merum habebat, eodem conduxit: per eos, ne causam
diceret, se eripuit. Quam civitas, ob eam rem incitata,
armis ius suum exsequi conaretur, multitudinemque
hominum ex agris magistratus cogerent; Orgetorix
mortuus est: neque abest suspicio, ut Helvetii arbitran-
tur, quin ipse sibi mortem conseverit.*

IV. Post ejus mortem nihilo minus Helvetii id, quod
constituerant, facere conantur, ut à finibus suis exeant.
Ubi jam se ad eam rem paratos esse arbitrati sunt; op-
pida sua omnia numero ad duodecim, vicos ad qua-
dringentos, reliqua privata aedificia incendunt; fru-
mentum omne, præter quod secum portatum erat, com-
burent; ut, domum reditionis spe sublatâ, paratiores ad
omnia pericula subeunda essent: trium mensium moli-
ta cibaria sibi quemque domo afferre jubent. Persua-
dent Rauracis, & Tulingis, & Larobrigis finitimis, uti,
eodem usi consilio, oppidis suis vicisque exustis, una
cum iis proficiscantur: Boiisque, qui trans Rhenum in-
coluerant, & in agrum Noricum transierant, Noricam-
que oppugnarent, receptos ad se socios sibi adiscunt.

V. Erant omnino itinera duo, quibus itineribus domo exire possent: unum per Sequanos, angustum & difficile, inter montem Juram & flumen Rhodanum, quo vix singuli carri ducerentur; mons autem altissimus impen-
debat, ut facile perpauci prohibere possent: alterum per provinciam nostram, multo facilius atque expeditius; propterea quod Helvetiorum inter fines & Allobrogum, qui nuper P. R. pacati erant, Rhodanus fuit, & nonnullis locis vado transitur. Extremum oppidum Allobrogum est, proximūque Helvetiorum finibus, Geneva: ex eo oppido pons ad Helvetios pertinet. Allobrogibus sese vel persuasuros, quod nondum bono animo in populum R. viderentur, existimabant; vel vi coacturos, ut per suos fines eos ire paterentur. Omnibus rebus ad processionem comparatis, diem dicunt, quā die ad ripam Rhodani omnes conveniant. Is dies erat, a. d. v. kal. Apr. L. Pisone, A. Gabinio Cos.

VI. Caesari quum id nunciatum esset, eos per Provinciam nostram iter facere conari; maturat ab Urbe proficisci; & quā maximis itineribus potest, in Galliam ulteriorem contendit; & ad Genevam pervenit. Provinciae toti quā maximum militum numerum imperat. Erat omnino in Galliā ulteriore legio una. Pontem, qui erat ad Genevam, jubet rescindi. Ubi de ejus adventu Helverii certiores facti sunt, legatos ad eum mittunt nobilissimos civitatis; ejus legationis Numcius & Verodoctius principem locum obtinebant; qui dicerent, sibi esse in animo, sine ullo maleficio iter per Provinciam facere, propterea quod aliud iter haberent nullum: rogare, ut ejus voluntate id sibi facere liceat. Caesar, quod memoria tenebat L. Cassium Consulem occisum, exercitūque ejus ab Helvetiis pulsum & sub jugum missum; concedendum non putabat. Neque homines inimico animo, datā facultate per Provinciam itineris faciendi, temperaturos ab injuriā & maleficio existimabat. Tamen, ut spatium intercedere posset, dum milites, quos imperaverat, convenirent; legatis respondit, diem se ad deliberandum sumpturum; si quid vellent, a. d. Idus Apr. reverterentur. Interea eā legione, quā secum habebat, militibusque, qui ex Provinciā conven-

DE BELLO GALLICO LIB. I.

rent; à lacu Lemano, quem flumen Rhodanum influit, ad montem Juram, qui fines Sequanorum ab Helvetiis dividit, millia passuum decem & novem; murum in altitudinem pedum sexdecim, fossamque perducit. Eo opere perfecto, praesidia disponit, castella communis; quod facilius, si se invito transire conarentur, prohiberi possent. Ubi ea dies, quam constituerat cum legatis, venit; & legati ad eum reverterunt; negat se more & exemplo populi Romani posse iter ulli per Provinciam dare. Et, si vim facere conentur, prohibitorium ostendit.

VII. Helvetii ea spe dejecti, navibus junctis, ratibusque compluribus factis; alii, vadis Rhodani, quâ minima altitudo fluminis erat, nonnunquam interdum, saepius noctu, si perumpere possent, conati; operis munitione & militum concursu & telis repulsi, hoc conatu destiterunt. Relinquebatur una per Sequanos via; quâ, Sequanis invitis, propter angustias ire non poterant. Iis quum suâ sponte persuadere non possent; legatos ad Dumnorigem Aduum mittunt, ut eo deprecatore à Sequanis hoc impetrarent. Dumnotix gratia & largitione apud Sequanos plurimum poterat; & Helvetiis erat amicus, quod ex eâ civitate Orgetorigis filiam in matrimonium duxerat; & cupiditate regni adductus, novis rebus studebat; & quamplurimas civitates suo sibi beneficio habere obstrictas volebat. Itaque rem suscipit; & à Sequanis impetrat, ut per fines suos Helvetios ire patiantur; obsidesque uti inter sese dent, perficit: Sequani, ne itinere Helvetios prohibeant; Helvetii, ut sine maleficio & injuriâ transeant.

VIII. Caesari annunciat, Helvetiis esse in animo per agrum Sequanorum & Aduorum iter in Santonum fines facere, qui non longè à Tolosarium finibus absunt; quæ civitas est in Provinciâ. Id si fieret, intelligebat magno cum Provinciæ periculo futurum, ut homines bellicosos, populi Romani inimicos, locis patentibus maximèque frumentariis finitimos haberet. Ob eas causas ei munitioni, quam fecerat, T. Labienum legatum praefecit. Ipse in Italiam magnis itineribus contendit: duisque ibi legiones conscribit; & tres, quæ circum Aquileiam hyemabant, ex hybernis educit; &

quâ proximum iter in ulteriorem Galliam per Alpes erat, cum his quinque legionibus ire contendit. Ibi Centrones, & Graioceli, & Catuniges, locis superioribus occupatis, itinere exercitum prohibere conantur. Compluribus his præliis pulsus; ab Ocelo, quod est citioris provincie extremum, in fines Vocentiorum ulterioris provincie die septimo pervenit; inde in Allobrogum fines: ab Allobrogibus in Segusianos exercitum ducit: hi sunt extra provinciam trans Rhodanum primi.

IX. Helvetii jam per angustias, & fines Sequanorum, suas copias transduxerant; & in Eduorum fines pervenerant, eorumque agros populabantur. Edui, quum se suaque ab his defendere non possent, legatos ad Cæsarem mittunt, rogatum auxilium: *Ita se omni tempore de populo Romano meritos esse, ut, poni in conspectu exercitus nostri, agri vastari, liberi eorum in servitutem abduci, oppida expugnari, non debuerint.* Eodem tempore quo Edui, Ambarni quoque, necessarii & consanguinei Eduorum, Cæsarem certiores faciunt, sese, depopulatis agris, non facile ab oppidis vim hostium prohibere. Item Allobroges, qui trans Rhodanum vicis possessionesve habebant, fugâ se ad Cæsarem recipiunt; & demonstrant, sibi, præter agri solum, nihil esse reliqui. Quibus rebus adductus Cæsar, non expectandum sibi statuit, dum, omnibus fortunis sociorum consumptis, in Santones Helvetii pervenirent,

X. Flumen est Arar, quod per fines Eduorum & Sequanorum in Rhodanum influit, incredibili lenitate; ita ut oculis, in utram partem fluat, iudicari non possit: id Helvetii ratibus ac lintibus iunctis transibant. Ubi per exploratores Cæsar certior factus est, tres jam copiarum partes Helvetios id flumen transduxisse, quartam verò partem citra flumen Ararim reliquam esse; de tertiâ vigiliâ cum legionibus tribus e castris profectus, ad eam partem pervenit, quæ nondum flumen transierat. Eos impeditos & inopinantes aggressus, magnam partem occidit; reliqui sese fuge mandarunt, atque in proximas sylvas abdidierant. Is pagus appellabatur Tigurius. Nam omnis civitas Helvetia in

quatuor pagos divisa est. Hic pagus unius, quum domo exisset, partum nostrorum memoria L. Cassium consulem interfecerat, & ejus exercitum sub jugum miserat. Ita, sive casu, sive consilio Deorum immortalium, quæ pars civitatis Helvetiæ insignem calamitatem pop. Rom. intulerat, ea princeps pœnas persolvit. Quæ in re Cæsar non solum publicas, sed etiam privas injurias ultus est; quod ejus fœceri L. Pisonis avum L. Pisonem legatum Tigurini eodem proello, quo Cassium, interfecerant.

XI. Hôc proelio factô, reliquas copias Helvetiorum ut consequi posset, pontem in Arare faciendum curat, atque ita exercitum transducit. Helvetii, repentino ejus adventu commoti; quum id, quod ipsi diebus xx ægerimè confecerant, ut flumen transirent, illum uno die fecisse intelligerent; legatos ad eum mittunt: cujus legationis Divico princeps fuit, qui bello Cassiano dux Helvetiorum fuerat. Is ita cum Cæsare egit: Si pacem populus Romanus cum Helvetiis faceret, in eam partem ituros, atque ibi futuros Helvetios, ubi Cæsar constituisset, atque esse voluisset: sin bello persequi perseveraret, reminisceretur & veteris incommodi populi Romani, & pristina virtutis Helvetiorum. Quædã improvise unum pagum adorans esset, quum ii, qui flumen transissent, suis auxilium ferre non possent, ne, ob eam rem, aut sua magnopere virtutis tribueret, aut ipsos despiceret. De ita à patribus majoribus quo suis didicisse, ut magis virtute, quam dolo, contenderent, aut insidiis niterentur. Quare, ne committeret, ut is locus, ubi constitissent, ex calamitate pop. Rom. & interfectione exercitus nomen caperet, ac memoriam proderet.

XII. His Cæsar ita respondit: Eo sibi minus dubitationis dari, quod eas res, quas legati Helvetii commemorassent, memoriam teneret; atque eo gravius ferre, quo minus merito pop. Rom. accidissent. Qui si alicujus injuria sibi conscius fuisset, non fuisse difficile carere: sed eo deceptum, quod neque commissum à se intelligeret, quare timeret; neque sine causa timendum putaret. Quæ si veteris contumelia oblivisci vellet: nam etiam recentium injuriarum; quæ, eo invito, iter per Provinciam per vim tentassent; quæ Aduos, quæ Amburos, quæ Allobroges vexassent; memoriam deponere

posse? Quod suâ victoriâ tam insolenter gloriarentur, quâd-
 que tam diu se impune tulisse injurias admirarentur; eô-
 dem pertinere: consuisse enim Deos immortales, quo gravi-
 us homines ex commutatione rerum dolerent, quas pro scelere
 eorum ulcisci velint, his secundiores interdum res & diuturni-
 orem impunitatem concedere. Quum ea ita sint: tamen, si
 obsides ab iis sibi dentur, ut ea, qua polliceantur, facturos
 intelligat; & si Æduis de injuriis, quas ipsis sociisque eo-
 rum intulerint, item si Allobrogibus, satisfaciant; sese cum
 iis pacem esse facturam. Divico respondit: Ita Helvetios
 à majoribus suis institutos esse, ut obsides accipere, non dare,
 consueverint: usus rei pop. Rom. esse testem. Hôc respon-
 so dato, discessit.

XIII. Postero die castra ex eo loco movent. Idem
 facit Cæsar; equitarumque omnem, ad numerum qua-
 tuor millium, quem ex omni Provinciâ & Æduis at-
 que eorum sociis coactum habebat, præmittit; qui vi-
 deant, quas in partes hostes iter faciant. Qui cupidi-
 us novissimum agmen insecuti, alieno loco cum equi-
 ratu Helvetiorum prælium committunt; & pauci de
 nostris cadunt. Quo prælio sublati Helvetii, quod
 quingentis equitibus tantam multitudinem equitum
 propulerant; audacius subsistere, nonnunquam ex no-
 vissimo agmine prælio nostros lacessere cœperunt. Cæ-
 sar suos à prælio continebat; ac satis habebat in præ-
 sentiâ, hostem rapinis, pabulationibus, populationibus-
 que prohibere. Ita dies circiter quindecim ita fecer-
 unt, uti inter novissimum hostium agmen, & nostrum
 primum, non amplius quinis aut senis millibus pas-
 suum interesset.

XIV. Interim quotidie Cæsar Æduos frumentum,
 quod essent publice polliciti, flagitare. Nam propter
 frigora; quod Gallia sub Septentrionibus, ut antè
 dictum est, posita est; non modò frumenta in agris
 matura non erant, sed ne pabuli quidem satis magna
 copia suppetebat. Eo autem frumento, quod flumine
 Arare navibus subvexerat, propterea minus uti poterat,
 quod iter ab Arare Helvetii averterant; à quibus dis-
 cedere nolebat. Diem ex die ducere Ædus, conferri,
 componari, adesse dicere. Ubi se diutius duci intel-

segit; & diem instare, quo die frumentum militibus metiri oporteret: convocatis eorum principibus, quorum magnam copiam in castris habebat; in his Divitiaco, & Lisco, qui summo magistratui praeerat; (quem Vergobretum appellant Aedui, qui creatur annuus, & vitæ necisque in suis habet potestatem) graviter eos accusat; quod, quum neque tunc neque ex agris sumi posset, tam necessario tempore, tam propinquis hostibus, ab eis non sublevetur; praesertim quum magnâ ex parte eorum precibus adductus, bellum susceperit; multo etiam gravius, quod sit deserturus, queritur.

XV. Tum demum Liscus, oratione Caesaris adductus; quod antea tacuerat, proponit: Esse nonnullos, quorum auctoritas apud plebem plurimum valeat; qui privati plus possint quam ipsi magistratus: hos seditionis atque improbae oratione multitudinem detertere, ne frumentum conferant; quod praestare dicant, si jam principatum Gallia obtinere non possint, Gallorum quàm Romanorum imperia perferre; neque dubitare debeant, quin, si Helvetios superaverint Romani, non cuncta reliquâ Galliâ Aedui libertatem sine erepturi. At iisdem nostra consilia, quaque in castris gerantur, hostibus annuciari: hos à se coerceri non posse. Quin etiam, quod necessario res Caesaris enunciarit, intelligere sese, quanto id cum periculo fecerit; & ob eam causam, quàm diu potuerit, tacuisse. Caesar hac oratione Lisci Dumnorigem Divitiaci fratrem designari sentiebat; sed, quod pluribus praesentibus ea res iactari nolebat, celeriter concilium dimittit; Liscum retinet. Quirit ex solo ea, quæ in conventu dixerat: dici liberius, atque audacius. Eadem secreto ab aliis quaerit; reperit esse vera: Ipsum esse Dumnorigem, summâ audaciâ, magnâ apud plebem propter liberalitatem gratiâ, cupidum rerum novarum: complures annos portoria, reliquaque omnia Aduorum vectigalia, parvo pretio redempta habere; propterea quod, illo licenti, contra liceri audeat nemo. His rebus & suam rem familiarem auxisse, & facultates ad largiendum magnas comparasse: magnam numerum equitatus sui sumptu semper alere, & circum se habere. Neque solum domi, sed etiam apud finitimas crenates, largitor possit: atque huius potentia causâ, matrem in Bibrigibus, homini illic nobilissimo ac potentissimo, collocasse: ip-

sum ex Helvetiis uxorem habens: sororem ex matre, & propinquas suas, nuptum in alias civitates collocasse: favere & cupere Helvetiis, propter eam affinitatem: edisse etiam suo nomine Casarem, & Romano: quod eorum adventus potentia ejus deminuta, & Divitiacis frater in antiquum locum gratia atque honoris sit restitutus. Si quid accidat Romano, summam in spem regni per Helvetios obtinendi venire: imperio populi Rom. non modo de regna, sed etiam de ea, quam habeat, gratia desperare. Reperiebat etiam Caesar inquirendo: quod proelium equestre adversum paucos ante diebus esset factum, initium ejus fuge à Dumnorige atque ejus equitibus factum esse; (nam equitatu, quem auxilio Caesari Edui miserant, Dumaoris praeerat) eorumque fugam reliquum esse equitatum perterritum.

XVI. Quibus rebus cognitis: quum ad has suspiciones certissimae res accederent; quod per fines Sequanorum Helvetios transduxisset; quod obsides inter eos dandos curasset; quod ea omnia non modo injussu suo & civitatis, sed etiam inscientibus ipsis, fecisset; quod à magistratu Eduorum accusaretur: satis esse causae arbitrabatur, quare in eum aut ipse animadverteret, aut civitatem animadvertere juberet. His omnibus unum repugnabat, quod Divitiaci fratris summum in populum R. studium, summam in se voluntatem, egregiam fidem, justitiam, temperantiam cognoverat: nam, ne ejus supplicio Divitiaci animum offenderet, verebatur. Itaque prius quam quidquam conareretur, Divitiacum ad se vocari jubet: & quotidianis interpretibus remotis, per C. Valerium Procellum, principem Galliarum provinciarum, familiarem suum, cui summam rerum omnium fidem habebat, cum eo colloquitur: simul commonefacit, quae ipso praesente in concilio Gallorum de Dumnorige sunt dicta; & ostendit, quae separatim quisque de eo apud se dixerit. Perit atque horratur, ut, sine ejus offensione animi, vel ipse de eo, causam cognita, statuatur; vel civitatem statuere jubeatur. Divitiacis multis cum lacrymis Casarem complexus obsecrare coepit, ne quid gravius in fratrem statueret: scire se, illa esse vera: nec quonquam ex eo plus, quam se, doloris capere; propterea quod (quam ipso gratia plurimum dandi

neque in reliqua Gallia, illis minimum propter adolescentiam
posset) per se crevisset: quibus opibus de nervis, non solum ad
minuendam gratiam, sed pend ad perniciem suam ureretur: so-
se tamen & amore fraterno, & excusatione vulgi commove-
ri. Quod si quid vi à Casare gravitus occidisset, cum ipse vultu
hocam amicitia apud eum teneret, neminem excusaturum non
sua voluntate fallam; quæ ex re futurum; ut totius Gallia
animi à se averterentur. Hac quam pluribus verbis scens
à Casare peteret, Casar ejus dexteram prehendit: con-
solatus, rogat finem orandi fuerat: tanti usus apud se
gratiam esse ostendit, uti & Reipubl. injuriam, & suum
dolorem, ejus voluntati ac precibus condonet. Dumno-
rigem ad se vocat; fratrem adhibet: quæ in eo repre-
hendat, ostendit; quæ ipse intelligat, quæ civitas que-
ratur, proponit: monet, ut in reliquum tempus omnes
suspiciones vitet. Fratrem se Divitiaco fratri condon-
nare dicit: Dumnorigi custodes ponit; ut, quæ agat,
quibuscum loquatur, scire possit.

XVII. Eodem die ab exploratoribus certior factus, hos-
tes sub montem confedisse, milia passuum ab ipsius
castris octo; qualis esset natura montis, & qualis in-
circuitu ascensus, qui cognoscerent, misit. Renuncia-
tum est, facilem esse. De tertâ vigiliâ T. Labienum le-
gatum pro Pratore cum duabus legionibus, & hisdem
ducibus, qui iter cognoverant, summum jugum montis
ascendere jubet: quid sui consilii sit, ostendit. Ipse de
quartâ vigiliâ eodem itinere, quod hostes ierant, ad
eos contendit; equitatumque omnem ante mittit. P.
Confidius, qui rei militaris peritissimus habebatur, & in
exercitu L. Sullæ, & postea in M. Crassi fuerat, cum
exploratoribus pramittitur.

XVIII. Primâ luce, quam summus mons à T. Labieno
tenebatur; ipse ab hostium castris non longius mille &
quingentis passibus abesset; neque, ut postea ex capti-
vis comperit, aut ipsius adventus, aut Labieni, cognitus
esset; Confidius, equo admissio, ad eum occurrit: dicit
montem, quem à Labieno occupari voluerit, ab hos-
tibus teneri: id se ex Galliis armis atque insignibus cog-
novisse, Casar suas copias in proximum colleum subda-
cit; aciem instruit. Labienus, ut erat ei preceptum à

Cæfare, ne prælium committeret, nisi ipsius copiæ prope hostium castra visa essent, ut undique uno tempore in hostes impetus fieret; monte occupato, nostros expectabat, prælioque abstinebat. Multo denique die per exploratores cognovit Cæsar, & montem à suis teneri, & hostes castra movisse; & Confidium timore perterritum, quod non vidisset, pro viso sibi renunciâsse. Eo die, quo consuebat intervallo, hostes sequitur; & millia passuum tria ab eorum castris castra ponit.

XIX. Postridie ejus diei; quod omnino biduum supererat, quum exercitui frumentum metiri oporteret; & quod à Bibracte, oppido Æduorum longè maximo ac copiosissimo, non amplius millibus passuum xviii aberat; rei frumentariæ prospiciendum existimavit: & iter ab Helvetiis avertit, ac Bibracte ire contendit. Ea res per fugitivos L. Æmilii, Decurionis equitum Gallorum, hostibus nunciatur. Helvetii, seu quod timore perterritos Romanos discedere existimarent, eo magis, quod pridie, superioribus locis occupatis, prælium non commisissent; sive quod re frumentariâ intercludi posse considerens; commutato consilio, atque itinere converso, nostros à novissimo agmine insequi ac lacessere cœperunt. Postquam id animum advertit, copias suas Cæsar in proximum collem subducit; equitatumque, qui sustineret hostium impetum, misit. Ipse interim in colle medio triplicem aciem instruit, legionum quatuor veteranarum; ita, uti supra se in summo jugo duas legiones, quas in Galliâ citeriore proximè conscripserat, & omnia auxilia, collocaret; ac eorum montem hominibus compleret. Interea sarcinas in unum locum conferri, & eum ab iis, qui in superiore acie constiterant, muniri jussit. Helvetii cum omnibus suis carris secuti, impedimenta in unum locum contulerunt. Ipsi, confertissimâ acie rejecto nostro equitatu, phalange factâ, sub primam nostram aciem successerunt.

XX. Cæsar, primam suam, deinde omnium, è conspectu remotis, equis; ut, æquato periculo, spem fugæ tolleret; cohortatus suos, prælium commisit. Milites, è loco superiore pilis missis, faciliè hostium phalangem perfregerunt. Eâ disjectâ; gladiis districtis, in eos im-

petum fecerunt. Gallis magno ad pugnam erat impedimento; quod, pluribus eorum scutis uno idu pilorum transfixis & colligatis, quum ferrum se inflexisset, neque evellere, neque, sinistra impediri, satis commodè pugnare poterant: multi ut, diu iactato brachio, praeparent scutum manu emittere, & nudo corpore pugnare. Tandem, vulneribus defessi, & pedem referte, &, quod mons suberat circiter mille passuum, eò se recipere ceperunt. Capto monte, & succedentibus nostris; Bôni & Tulingi, qui hominum millibus circiter xv agmen hostium claudebant, & novissimis praesidio erant, ex itinere nostros latere aperto aggressi, circumvenire; & id conspiciati Helvetii, qui in montem sese receperant, rursus instare & praelium redintegrare ceperunt. Romani conveisa signa tripartito intulerunt: prima ac secunda acies, ut victis ac submotis resisteret; tertia, ut venientes exciperet. Ita, anelipiti praelio, diu atque acriter pugnatum est. Ductius quum nostrorum impetum sustinere non possent: alteri se, ut ceperant, in montem receperunt; alteri ad impedimenta & carros suos se contulerunt. Nam hoc toto praelio, quum ab horâ septimâ ad vesperam pugnatum sit, aversum hostem videre nemo potuit. Ad multam noctem etiam ad impedimenta pugnatum est; propterea quod pro vallo carros objecerant, & de loco superiore in nostros venientes tela conjiciebant, & nonnulli inter carros rotasque matras ac tragulas subiciebant, nostrosque vulnerabant. Diu quum esset pugnatum, impedimentis castrisque nostri potiti sunt. Ibi Orgetorigis filia, atque unus de filiis captus est. Ex eo praelio circiter millia hominum exire supersuerunt: eaque totâ nocte continenter ierunt: nullam partem noctis itinere intermisso, in fines Lingonum die iv pervenerunt; quum & propter vulnera militum, & propter sepulturam occisorum, nostri triduum morati, eos sequi non potuissent. Caesar ad Lingones litteras nunciosque misit, ne eos frumento, neve aliâ re, juverent: qui si juvissent, se eodem loco illos, quo Helvetios, habiturum. Ipse, triduo intermisso, cum omnibus copiis eos sequi cepit.

XXI. Helvetii, omnium rerum inopia adducti, legatos de deditione ad eum miserunt. Qui quum cum in itinere convenissent; seque ad pedes profecissent; suppliciterque locuti, scientes pacem petissent; atque eos in eo loco, quo tum essent, suum adventum expectare iussisset; paruerunt. Eo postquam Cæsar pervenit; obsides, arma, servos, qui ad eos perfugissent, poposcit. Dum ea conquirantur, & conferuntur: nocte intermissa, circiter hominum millia vi ejus pagi, qui Urbigenis appellatur; sive timore perterriti, ne, armis traditis, supplicio afficerentur; sive spe salutis inducti, quodd, in tantâ multitudine dedititiorum, suam fugam aut occultari aut omnino ignorari posse existimarent; primâ nocte ex castris Helvetiorum egressi, ad Rhenum finesque Germanorum contenderunt. Quod ubi Cæsar æscivit; quorum per fines ierant, his, uti conquirerent & reducerent, si sibi purgati esse vellent, imperavit; reductos, in hostium numero habuit. Reliquos omnes, obsidibus, armis, perfugis traditis, in deditionem accepit. Helvetios, Tulingos, Latobrigos, in fines suos, unde erant profecti, reverti iussit; & quodd, omnibus frugibus amissis, domi nihil erat, quo famem tolerarent, Allobrogibus imperavit, ut his frumenti copiam facerent: ipsos oppida vicosque, quos incenderant, restituere iussit. Id eâ maxime ratione fecit, quodd noluit cum locum, unde Helvetii discesserant, vacare; ne, propter bonitatem agrorum, Germani, qui trans Rhenum incolunt, è suis finibus in Helvetiorum fines transirent, & finitimi Galliæ provinciæ Allobrogibusque essent. Boios, petentibus Aduis (quodd egregiâ virtute erant cogniti) ut in finibus suis collocarent, concessit: quibus illi agros dederunt; quosque postea in parem juris libertatisque conditionem, atque ipsi erant, receperunt. In castris Helvetiorum, tabulae septem sunt litteris Græcis confectæ, & ad Cæsarem perlatae; quibus in tabulis nominatim ratio confecta erat, qui numerus domo exisset eorum, qui arma ferte possent; & item separatim pueri, senes, mulieresque. Quorum omnium rerum summa erat, capitum Helvetiorum millia cccxiii; Tulingorum, millia xxvii; Latobrigorum, xiv; Rauracorum, xxiii;

ex his, qui arma ferre possent, ad millia xxi. Summa omnium fuerat ad millia cccxviii. Eorum, qui domum redierunt, censu habito, ut Cæsar imperaverat; repertus est numerus, millium cx.

XXII. Bello Helvetiorum confecto; totius ferè Gallie legati, principes civitatum, ad Cæsarem gratulatum convenerunt. Intelligere sese, tametsi pro veteribus Helvetiorum injuriis populus R. ab iis parvas bello repetisset, tamen eam rem non minus ex usu terra Gallia quàm populi R. accidisse; propterea quod ea consilio florantissimis rebus domos suas Helvetii reliquissent, ut toti Gallia bellum inferrent, imperioque potirentur; locumque domicilio ex magnâ copiâ deligerent, quem ex omni Gallia opportunissimum ac fructuosissimum judicassent; reliquasque civitates stipendiarias haberent. Petierunt, uti sibi concilium totius Gallia in diem certam indicere, idque Cæsaris voluntate facere, liceret; sese habere quasdam res, quas è communi consensu ab eo petere vellent. Eâ re permisâ, diem concilio constituerunt; & iurejurando, ne quis enunciaret, nisi quibus communi consilio mandatum esset, inter se sanxerunt.

XXIII. Eo concilio dimisso, iidem principes civitatum, qui antè fuerant, ad Cæsarem reverterunt; petieruntque, uti sibi secretò de sua omniumque salute cum eo agere liceret. Eâ re impetratâ, sese omnes fientes Cæsari ad pedes projecerunt: Non minus se id contendere & laborare, ne ea qua dixissent enunciarentur, quàm ut ea, qua vellent, impetrarent; propterea quod, si enunciatum esset, summum in cruciatum se venturos viderent. Locutus est pro his Divitiacus Edus: Gallia totius factiones esse duas; harum alterius principatum tenere Aduos, alterius Arvernos. Hi quum tantopere de potentatu inter se multos annos contenderent, factum esse, uti ab Arvernâ Sequanisque Germani mercede accenserentur. Horum primò circiter millia xv Rhenum transisse: posteaquam agros & cultum & copiam Gallorum homines feri ac barbari adamassent, transductos plures: nunc esse in Galliâ ad e & xx milliam numerum: cum his Aduos, eorumque clientis, semel atque iterum armis contendisse; magnam calamitatem pulsos accepisse; omnem nobilitatem, omnem Senatû, omnem equitatum amisisse. Quibus praeliis calamitatibusque fractis, qui & suâ virtute & populi R. hospitio

atque amicitia plurimum ante in Gallia potuissent, coactos esse Sequanis obsides dare nobilissimos civitatis, et iurejurando civitatem obstringere, sese neque obsides repetituros neque auxilium à populo R. imploratorios, neque recusatorios, quod minus perpetuo sub illorum ditione atque imperio essent. Unum se esse ex omni civitate Eduorum, qui adduci non potuerit, ut juraret, aut suos liberos obsides daret. Ob eam rem se ex civitate profugisse, et Romam ad Senatum venisse, auxilium postulatum; quod solus neque iurejurando, neque obsidibus teneretur. Sed prius victoribus Sequanis, quam Eduis victis accidisse: propterea quod Ariovistus Rex Germanorum in eorum finibus consedisset; tertiamque partem agri Sequani, qui esset optimus totius Galliae, occupavisset; et nunc de altera parte tertiam Sequanos decedere iuberet, propterea quod, paucis mensibus ante, Harudum millia hominum ad eum venissent, quibus locus ac sedes pararentur. Futurum esse paucis annis, ut omnes à Gallia finibus pellerentur, atque omnes Germani Rhenum transirent: neque enim conferendam esse Gallicum cum Germanorum agro, neque hanc consuetudinem vitius cum illa comparandam. Ariovistum autem, ut semel Gallorum copias, praelio vicerit, quod praelium factum sit Amagetobia, superbe et crudeliter imperare, obsides nobilissimi cuiusque liberos poscere, et in eos omnia exempla cruciatu dederet, si qua res non ad nutum aut ad voluntatem ejus facta sit. Hominem esse barbarum, iracundum, temerarium: non posse ejus imperia diutius sustineri. Nisi quid in Caesare populoque R. sit auxilii; omnibus Gallis idem esse faciendum, quod Helvetii fecerunt, ut domos emigrent; aliud domicilium, alias sedes, remotas à Germanis, petant; fortunamque, quancunque accidas, experiantur. Haec si enunciata Ariovisto sint, non dubitare, quin de omnibus obsidibus, qui apud eum sint, gravissimum supplicium sumat. Caesarem, vel auctoritate sua atque exercitu, vel recenti victoria, vel nomine populi R. deterere posse; ne major multitudo Germanorum Rhenum transducatur; Galliamque omnem ab Ariovisti injuria posse defendere.

XXIV. Hae oratione à Divitiaco habitae; omnes, qui aderant, magno fletu auxilium à Caesare petere coeperunt. Animadvertit Caesar, unos ex omnibus Sequanos nihil earum rerum facere, quas ceteri facerent; sed tristes, capita demisso, terram intueri. Ejus rei quae causa esset,

miratus, ex ipsis quaesivit. Nihil Sequani responderes, sed in eadem tristitia taciti permanere. Quia ab illis sepius quaereret, neque ullam omnino vocem experiret posset; idem Divitiacus Aduus respondit: Hæc esse miserorum graviorémque fortunam Sequanorum, quàm reliquorum; quod sibi nec in oculis quidem fieri, nec auxilium implorare audent; absensque Ariovisti crudelitatem, valde si coram adesset, horrent; propterea quod reliquis tamen fuga facultas daretur; Sequanis verdè, qui intra fines suis Ariovistum recipissent, quorum oppida omnia in potestate ejus essent, omnes cruciatus essent perferendi. His rebus cognitis, Cæsar Gallorum animos verbis confirmavit: pollicensque est, sibi eam rem cura fore: magnam se habere spem, & beneficis suis et auctoritate adductum Ariovistum suum injuriis facturum.

XXV. Hæc oratione habita, concilium dimisit. Et secundum ea, multæ res eum hortabantur, quare sibi eam rem cogitandam & suscipiendam putaret: inprimis, quod Aduos, fratres consanguineosque sæpenumero ab Senatu appellatos, in servitute atque in ditione videbat Germanorum teneri; eorumque obsides esse apud Ariovistum ac Sequanos intelligebat: quod, in tanto imperio populi Romani, turpissimum sibi & Reipublicæ esse arbitrabatur. Paullatim autem Germanos consuescere Rhenum transire, & in Galliam magnam eorum multitudinem venire, populo Romano periculosum videbat. Neque sibi homines feros ac barbaros temperaturos existimabat, quin, quum omnem Galliam occupassent, ut antè Cimbri Teutoni que fecissent, in Provinciam exirent, atque inde in Italiam contenderent: præsertim quum Sequanos à provinciâ nostrâ Rhodanus divideret. Quibus rebus quàm maturè occurrendum putabat. Ipse autem Ariovistus tantos sibi spiritus, tantam arrogantiam sumpserat, ut ferendus non videretur.

XXVI. Quamobrem placuit ei, ut ad Ariovistum legatos mitteret, qui ab eo postularent, ut aliquo loco medium utriusque colloquiæ daretur, velle sese de Rep. et summis utriusque rebus cum eo agere. Ei legationi Ariovistus respondit: Si quid ipsi à Cæsare opus esset, sese ad eum venturum fuisse: si quid ille se vellet illum ad se venire oportere.

Fraterem, se neque sine exercitu in eas partes Gallia venire audere, quas Caesar possideret, neque exercitum, sine magno comitatu atque emolumento in unum locum contrahere posse. Sibi autem mirum videri, quid in sua Gallia, quam bello viciisset, aut Caesari, aut omnino populo Romano, negotii esset. His responsis ad Caesarem relatis, iterum ad eum Caesar legatos cum his mandatis mittit: Quoniam, tanto suo populi quoque Romani beneficio affectus, (quum in consulatu suo rex atque amicus à Senatu appellatus esset) hanc sibi populi quoque Romano gratiam referret, ut in colloquium venire invitatus gratularetur, neque de communibus re dicendum sibi et indignissimum putaret: huc esse, quia ab eo postularet: primum, ne quam multitudinem hominum amplius trans Rhenum in Galliam transfunderet: abinde abisset, quos haberet ab Eduis, redderet; Segnanisque permetteret, ut, quos illi haberent, voluntate ejus reddere illis liceret: neque Edui in iura inferret: neque his, facilius eorum, bellum inferret. Si id fecisset: sibi populi quoque Rom. perpetuam gratiam atque amicitiam cum eo futuram: si non impetraret: quoniam, M. Messala, M. Pisone, C. Os. Senuus censuisset, ut, quicumque Galliam provinciam obtineret, quod commode Republica facere posset, Edui ceterisque amici populi Romani defenderet: se Edui in iura non negligendum.

XXVII. Ad hæc Ariovitus respondit: Fui esse belli, ut, qui viciissent, his, quos viciissent, quemadmodum vellent, imperarent: itidem populum Romanum victis non ad alterius præscriptum, sed ad suum arbitrium, imperare consulesse. Si ipse populo Rom. non præscriberet, quemadmodum suo iure uteretur: non oportere se à populo Romano in suo iure impediri. Edui sibi quoniam belli fortunam tentassent, et armis congressi ac superati essent, stipendiarios esse factos. Magnam Caesarem injuriam facere, qui suo adventu vectigalia sibi deteriora faceret. Edui se obsides reddidurum non esse: neque his, neque eorum sociis, injuriam bellum illudum: si in eo minuerent, quod convenisset, stipendiumque quotannis penderent: si id non fecissent: longe ab his fratrum nomen populi Romani absciderunt. Quod sibi Caesar denunciaret, se Edui in iura non negligendum: nuntium secum sine sui periculo contulisse. Quum vellent congruere: intelleximus quid invisi Germanis, atrocissimis in armis, qui intra muros civitatum non subsistent, virtute possent.

XXVIII. Hæc eodem tempore Cæsari mandata referebantur; & legati ab Æduis & Treviris veniebant: Ædui, quæstum, quiddam Harudes, qui nuper in Galliam transportari essent, sine eorum popularum: sese, ne officialibus quidam datis pacem Ariovisti redimere potuisset: Treviri autem, pagos centum Suevorum ad ripam Rheni concessisse, qui Rhenum transire conarentur; ita iruisse Nasidum & Cimberium fratres. Quibus rebus Cæsar vehementer commotus, maturandum sibi existimavit, ne, si nova manus Suevorum cum veteribus copiis Ariovisti sese conjunxisset, minus facile resisti posset. Itaque, re frumentaria quam celerissime potuit comparata, magnis itineribus ad Ariovistum contendit.

XXIX. Quamvis Ædui viam præcessisset; nuntiatum est ei, Ariovistum cum suis omnibus copiis ad occupandum Vesontionem, quod est oppidum maximum Sequanorum, contendere; triditque viam à suis finibus processisse. Id ne accideret, magnopere præcavendum sibi Cæsar existimabat. Namque omnium rerum, quæ ad bellum usui erant, summa erat in eo oppido facultas: idque natura loci sic muniebatur, ut magnam ad ducendum bellum daret facultatem; propterea quod flumen Dubis, ut circino circumductum, pene totum oppidum cingit; reliquum spatium, quod non est amplius pedum decem, quæ flumen intermitit, mons continet magna altitudine, ita ut radices ejus montis ex utraque parte ipse fluminis contingant: hunc murus circumdatus arcem efficit, & cum oppido conjungit. Hæc Cæsar magnis diurnis nocturnisque itineribus contendit; occupatoque oppido, ibi presidium collocat.

XXX. Dum paucos dies ad Vesontionem, rei frumentariae commensuræque causâ, moratur: ex percussione nostrorum, vocibusque Gallorum ac mercatorum, (qui ingenti magnitudine corporum Germanos, incredibilis virtute atque exercitatione in armis esse prædicabant; sapientissimo sese cum eis congressos, ne vultum quidem atque aciem vulnibus ferre potuisse) tantus subito timor omnem exercitum occupavit, ut non medicenter omnium mentes animosque perturbaret. Hic primum ortus est timor à tribus militum ac prætoris, reliquisque, qui ex Urbe, amicitia causa, Cæsarem secuti, magnum periculum mi-

ferabantur; quod non magnum in re militari usum habebant. Quorum alius, aliâ causâ illatâ, quam sibi ad proficiscendum necessariam esse diceret; petebat, ut ejus voluntate discedere liceret: nonnulli, pudore adducti, ut timoris suspicionem vitarent, remanebant. Hi neque vultum fingere, neque interdum lacrymas tenere poterant: abditi in tabernaculis aut suum fatum queriebantur, aut cum familiaribus suis commune periculum miserabantur. Vulgò totis castris testamenta obsignabantur. Horum vocibus ac timore, paullatim etiam ii, qui magnum in castris usum habebant, milites centurionesque, quique equitatus præerant, perturbabantur. Qui se ex his minus timidos existimari volebant, non se hostem vereri, sed angustias itineris, & magnitudinem sylvarum, quæ inter eos atque Ariovistum intercederent, aut rem frumentariam, ut satis commodè supportari posset, timere dicebant. Nonnulli etiam Cæsari renunciabant; cum castra moveri ac signa ferri jussisset, non fore dicto audientes milites, neque, propter timorem, signa laturos.

XXXI. Hæc quum animadvertisset Cæsar; convocato concilio, omniumque ordinum ad id concilium adhibitis centurionibus, vehementer eos inculcavit: Primum, quod, aut quam in partem, aut quo consilio ducerentur, sibi querendum aut cogitandum putarent. Ariovistum, se Consule, cupidissimè populi Romani amicitiam appetisse. Cur hunc tam temere quisquam ab officio discessurum judicaret? Sibi quidam persuaderi, cognitis suis postulatis, atque æquitate conditionum perspectâ, cum neque suam neque populi Romani gratiam repudiaturum. Quid si, furore atque amentia impulsus, bellum intulisset; quid tandem vereretur? aut cur de suâ virtute, aut de ipsius diligentia, desperarent? Factum ejus hostis periculum patrum nostrorum memoriâ, quam, Cimbris & Teutonibus à C. Mario pulsus, non minorem laudem exercitus, quam ipse imperator, meritis videbatur. Factum etiam nuper in Italiâ, servili tumultu; quos tamen aliquis usus ac disciplina, quam à nobis accepissent, sublevaret: ex quo judicari posset, quantum haberet in se boni constantia; propterea quid, quos aliquandiu inermes sine ulla timuisse, hos postea armatos ac victores superâssent. Denique Germanos hoc

esse eosdem, quibuscum sapenamero Helvetii congressi, non solum in suis, sed etiam in illorum finibus, plerumque superassent; qui tamen pares esse nostro exercitui non potuerint. Si quos adversum praelium, & fuga Gallorum, commoveret, hos, si quaerent, reperire posse, diuturnitate belli defatigatis Gallis, Ariovistum, quum multos menses castris ac paludibus se continuisset, neque sui potestatem fecisset, desperantes jam de pugna & dispersos subito adortum, magis ratione ac consilio quam virtute vicisse: cui rationi contra homines barbaros atque imperitos locus fuisset, hanc na ipsum quidem sperare nostros exercitus capi posse. Qui suum timorem in rei frumentaria simulationem, angustiasque itinerum, conferrent; facere arroganter: quum aut de officio Imperatoris desperare, aut ei prescribere, viderentur. Hac sibi esse cura: frumentum Sequanos, Lencos, Lingones subministrare: jamque esse in agris frumenta matura. De itinere, ipsos brevi tempore judicaturos. Quod non fore dicto audientes milites, neque signa laturi dicantur; nihil se ea re commoveri: scire enim, quibuscumque exercitus dicto audiens non fuerit, aut, male regestâ, fortunam defuisse; aut, aliquo facinore comperto, avaritiam esse convictam: suam innocentiam, perpetuâ vitâ, felicitatem, Helvetiorum bello esse perspectam. Itaque se, quod in longiorem diem collaturus esset, representaturum; & proximâ nocte, de quartâ vigiliâ, castra motorum: ut quamprimum intelligere posset, utrum apud eos pudor atque officium, an timor, plus valeret. Quod si praterea nemo sequatur, tamen se cum solâ decimâ legione iturum, de quâ non dubitaret; sibi que eam Pratoriam cohortem futuram. Huic legioni & Cæsar indulserat præcipue, & propter virtutem confidebat maximè.

XXXII. Hâc oratione habitâ, mirum in modum converfæ sunt omnium mentes, summâque alacritas & cupiditas belli gerendi innata est: princepsque decima legio per tribunos militum ei gratias egit, quod de se optimum judicium fecisset; seque esse ad bellum gerendum paratissimam confirmavit: inde reliquæ legiones per tribunos militum & primorum ordinum centuriones egerunt, uti Cæsari satisfacerent: Se neque unquam dubitasse, neque timuisse; neque de summâ belli suum judicium, sed Imperatoris esse, existimavisse. Eorum satisfactione ac-

cepta; & itinere exquisito per Divitiacum, (quod ex aliis Gallis ei maximam fidem habebat) ut millium amplius quadraginta circuitu locis apertis exercitum duceret; de quartâ vigiliâ, uti dixerat, profectus est. Septimo die, quum iter non intermitteret, ab exploratoribus certior factus est; Ariovisti copias à nostris, millibus passuum *iv* & *xx* abesse.

XXXIII. Cognito Cæsaris adventu, Ariovistus legatos ad eum mittit: quod antea de colloquio postulasset, id per se fieri licere; quoniam propius accessisset, sequæ id sine periculo facere posse existimaret. Non respuit conditionem Cæsar: jamque eum ad sanitatem reverti arbitrabatur, quum id, quod antea petenti denegasset, ultro polliceretur: magnamque in spem veniebat, pro suis tantis populique Romani in eum beneficiis, cognitæ suis postulatis, fore, uti pertinaciâ desisteret. Dies colloquio dictus est, ex eo die quintus. Interim, quum sæpe ultro citroque legari inter eos mitterentur, Ariovistus postulavit, ne quem peditem ad colloquium Cæsar adduceret: vereri se, ne per insidias ab eo circumveniretur: utrumque cum equitatu veniret: aliâ ratione se non esse venturum. Cæsar, quod neque colloquium, interpolatâ causâ, tolli volebat; neque salutem suam Gallorum equitatu committere audebat; commodissimum esse statuit, omnibus equis Gallis equitibus detrahis, legionarios eò milites legionis decimæ, cui maxime confidebat, imponere; ut præsidium quàm amicissimum, si quid opus facto esset, haberet. Quod cum fieret, non irridiculè quidam ex militibus decimæ legionis dixit: *Plus, quàm pollicitus esset, Cæsarem facere: pollicitum, in cohortis prætorie loco decimam legionem habiturum; nunc, ad equum rescribere.*

XXXIV. Planities erat magna, & in eâ tumulus terreus satis grandis. Hic locus æquo ferè spatio ab castris utrisque aberat. Eò, ut erat dictum, ad colloquium venerunt. Legionem Cæsar, quam equis devehærat, passibus *cc* ab eo tumulo constituit: item equites Ariovisti pari intervallo constiterunt. Ariovistus, ut ex equis colloquerentur, &, præter se, denos ut ad colloquium adducerent, postulavit. Ubi eò ventum

est; Cæsar, initio orationis, sua Sequardque in eum beneficia commemoravit; quod rex appellatus esset à Senatu, quod amicus; quod munera amplissima missa; quam rem et paucis contigisse, et à Romanis pro maximis beneficiorum officiis consuevisse, tribui docebat; illum, quum nequa aditum neque causam postulandi iustum haberet; beneficiis ac liberalitate sua ac Senatus, ea præmia consecutum. Docebat etiam, quàm vetere quâque iusta causa necessitudinis ipse cum Aduis intercederet; qua Senatus consulta, quoties, quâque honorifica, in epi facta essent; ut, omni tempore, totius Gallia principatum Adui tenuissent, prius etiam quàm nostram amicitiam appetissent. Populi Romani hanc esse consuetudinem, ut socios atque amicos, non modò nihil sui deperdere, sed gratiâ, dignitate, honore, autis, velis, esse. Quod verò ad amicitiam populi Romani attulissent, id, ut eripi, quie pati posset? Postulavit deinde eadem, quæ legatis in mandatis dederat; ne aut cædunt, aut eorum facies, bellum inferret; obsoles redderet; si nullam partem Germanorum domum remittere posset, at ne quos amplius Rhenum transire pateretur.

XXXV. Ariovistus ad postulata Cæsaris pauca respondit; de suis virtutibus multa prædicavit. Transisse Rhenum sese non suâ sponte, sed rogatum, et accessum à Gallis: non sine magnâ spe, magnisque præliis, domum, propinquosque reliquisse; sedes habere in Galliâ, ab ipse concessas; obsoles, ipsorum voluntate datos; stipendium, iure belli, quod victores victis imponere consueverint: non sese Gallis, sed Gallos sibi, bellum intulisse; omnes Gallia civitates ad se oppugnandum venisse, ac contra se castra habuisse; eas omnes copias, uno ab se, prælio fuses ac superatas, esse. Si iterum experiri velint; paratum se decertare: sin pace uti malint; iniquum esse de stipendio recusare, quod suâ voluntate ad id tempus pependerint. Amicitiam populi Romani sibi ornamento et præsidio, non detrimento, esse oportere: idque se eâ spe petisse. Si per populum Romanum stipendium remittatur, et deditis subtrahantur; non minùs libenter sese recusaturum populi Romani amicitiam, quàm appetierit. Quod multitudinem Germanorum in Galliam transducatur; id se sui moriendi, non Gallia impugnanda, causâ facere: ejus rei testimonium, esse, quid, nisi rogatus, non venisset; et quod bellum non intulisset.

sed defenderit. Se prius in Galliam venisse, quam populum Romanum. Nunquam ante hoc tempus exercitum populi Romani, Gallia provincia sine egressum. Quid sibi vellet, cur in suas possessiones veniret? Provinciam suam esse hanc Galliam, sicuti illam nostram. Ut sibi concedi non deberet, si in nostros fines impetum faceret; sic idcirco nos esse iniquos, quod in suo iure se interpellaremus. Quod ex S. C. Eduos appellatos amicos diceret; non tam barbaram se, neque tam imperitum esse verum, ut non scires, neque bello Atrobrogum proximo Eduos Romanis auxilium tulisse, neque ipsos in his contentioneibus, quas Edui secum & cum Sequanis habuissent, auxilio populi Romani usos esse. Debere se suspicari, simulatam Casarem amicitiam, quod exercitum in Galliam habeat, sui opprimendi causa habere. Quid nisi decedat, atque exercitum deducat ex his regionibus; sese illum non pro amico, sed pro hoste habiturum: quod si eum intorseceris; multis sese nobilibus; principibusque populi Romani, gratum esse facturum. Id se ab ipsis per eorum nuncios compertum habere; quorum omnium gratiam atque amicitiam ejus morte redimere posset. Quid si discessisset, ac liberam sibi possessionem Galliam tradidisset; magno se illum pramio remuneraturam, & quaecumque bella geri vellet, sine ullo ejus labore & periculo confecturam.

XXXVI. Multa à Casare in eam sententiam dicta sunt, quare negotio desistere non posset; & neque suam neque populi Romani consuetudinem pati, uti optime meritos socios deserveret; neque se judicare Galliam potius esse Ariovisti, quam populi Romani. Bello superatos esse Arvernos & Rutenos, à Q. Fabio maximo; quibus populus Romanus ignovisset, neque in provinciam redeisset, neque stipendium imposuisset. Quid si antiquissimum quodque tempus spectari oporteret; populi Romani iustissimum esse in Galliam imperium; si iudicium Senatus servari oporteret; liberam debere esse Galliam, quam bello victam suis legibus uti veluisset.

XXXVII. Dum hæc in colloquio geruntur; Casari nuntiatum est, equites Ariovisti propius tumultum accedere, & ad nostros adequitare; lapides telaque in nostros conjicere. Casar loquendi finem fecit, sequē ad suos recepit; suisque imperavit, ne quod omnino eculum in hostes rejicerent. Nam etiam sine ullo petico

lo legionis delectæ cum equitatu prælium fore videbat; tamen committendum non putabat, ut, pulsus hostibus, dici posset eos à se per fidem in colloquio circumventos. Posteaquam in vulgus militum elatum est, quæ arrogantia in colloquio Ariovistus usus, omni Gallia Romanis interdixisset; imperumque in nostros, ejus equites fecissent; eaque res colloquium diremisset: multo major alacritas, studiumque pugnandi majus exercitui injectum est.

XXXVIII. Biduo post, Ariovistus legatos ad Cæsarem mittit; *vellè se de his rebus, quæ inter eos agi capta, neque perfecta essent, agere cum eo: ut aut iterum colloquio diem constitueret; aut, si id minus vellent, ex suis legatis aliquem ad se mitteret.* Colloquendi causa Cæsari visa non est; & eò magis, quod, pridie ejus diei, Germani retineri non potuerant, quin in nostros tela conjicerent. Legatum ex suis sese magno cum periculo ad eum missurum, & hominibus feris objecturum, existimabat. Commodissimum visum est, C. Valerium Procellum, C. Valerii Caburi filium, summâ virtute & humanitate adolescentem, (cujus pater à C. Valerio Flacco civitate donatus erat) & propter fidem & propter linguæ Gallicæ scientiam, quâ multâ jam Ariovistus longinquâ consuetudine utebatur; & quod in eo peccandi Germanis causa non esset; ad eum mittere: & M. Mettium, qui hospitio Ariovisti usus erat. His mandavit, ut, quæ diceret Ariovistus, cognoscerent, & ad se referrent. Quos quum apud se in castris Ariovistus conspexisset; exercitu suo præsentem, exclamavit: *Quid ad se venirent? an speculandi causâ?* Conantes dicere prohibuit, & in catenas conjecit.

XXXIX. Eodem die castra promovit, & millibus passuum vi à Cæsaris castris sub monte confedit. Postridie ejus diei præter castra Cæsaris suas copias transduxit, & millibus passuum ii ultra eum castra fecit; eo consilio, uti frumento commeatûque, qui ex Sequanis & Æduis supportaretur, Cæsarem intercluderet. Ex eo die dies continuos v Cæsar pro castris suas copias produxit, & aciem instructam habuit; ut, si vellent Ariovistus prælio contendere, ei potestas non deesset. Ariovi-

Atque his omnibus diebus exercitum castris continuit: et questui proelio quotidie contendit. Genus hoc erat pugnae, quo se Germani exercuerant. Equitum millia erant vi: totidem numero pedites velocissimi ac fortissimi, quos ex omni copia singuli singulos, luteis sautis causa, delegerant. Cum his, in proeliis versabantur: ad hos, se equites recipiebant: hi, si quid erat durius, conturbabant: si qui, graviore vulnere accepto, equo deciderant: circumstitebant: si quod erat longius prodeundum, aut celerius recipiendum: tanta erat horum, exercitatione, celeritas, ut, iubeis equorum sublevati, cursum dazquarent.

XL. Ubi eum castris sese tenere Caesar intellexit; ne diutius commeatu prohiberetur, ultra eum locum, quo in loco Germani confederant, circiter passus decem ab eis, castris idoneum locum delegit: acieque triplici instructa, ad eum locum venit. Primam & secundam aciem in armis esse, tertiam castra munire iussit. Hic locus ab hoste circiter passus sexcentos, uti dictum est, aberat. Eo circiter hominum numerum xv. millia expedita, cum omni equitatu, Ariovistus misit; quae copia nostros perterrerent, & munitione prohiberent. Nihilominus secius Caesar, ut ante constituerat, duas acies hostem propulsare; tertiam, opus perficere iussit. Munitionis castris; duas ibi legiones reliquit, & partem auxiliorum: quatuor reliquas in castra maiora reduxit. Proximo die, instituto suo Caesar ex castris utrisque copias suas eduxit; paululumque a maioribus progressus, aciem instruxit; hostibusque pugnandi potestatem fecit. Ubi ne tum quidem eos prodire intellexit, circiter meridiem exercitum in castra reduxit. Tum demum Ariovistus partem suarum copiarum, quae castra minora oppugnaret, misit. Acriter, usque ad vespertinum, pugnatum est. Solis occatu has copias Ariovistus, multis & illatis & acceptis vulneribus, in castra reduxit. Quum ex captivis quæreretur Caesar, quamobrem Ariovistus proelio non decertaret, hanc reperiebat causam: quod apud Germanos ea consuetudo esset, ut matres familias fortibus & vaticinationibus declararent, utrum proelium committi ex usu esset, necne: eas ira dicere,

Non esse fas Germanos superare, si ante novam Lunam praelio contendissent.

XLII. Postridie ejus diei Cæsar, præsidio utrisque castris quod satis esse visum est relicto, omnes alarios in conspectu hostium pro castris minoribus constituit; (quod minus multitudine militum legionariorum, pro hostium numero, valebat) ut ad speciem alantis uteretur: ipse, triplici instructa acie, usque ad castra hostium accessit. Tum demum necessario Germani suas copias à castris eduxerunt, generatimque constituerunt; paribusque intervallis Harudes, Marcomanos, Triboccos, Vangiones, Nemetes, Sedusios, Suevos: omnemque aciem suam rhedis & carris circumdederunt, ne qua spes in fugâ relinqueretur. Eò mulieres imposuerunt; quæ in proelium proficiscentes milites passis erinibus flentes implorabant, ne se in servitum Romanis traderent. Cæsar singulis legionibus singulos legatos, & quæstorem præfecit; uti eos testes suæ quisque virtutis haberet. Ipse à dextro cornu, quod eam partem minimè firmam hostium esse animadverterat, proelium commisit. Ita nostri acriter in hostes, signo dato, impetum fecerunt: itaque hostes repente celeriterque procurrerunt, ut spatium pila in hostes conjiciendi non daretur. Rejctis pilis, cominus gladiis pugnatum est. At Germani celeriter, ex consuetudine suâ, phalange factâ, impetus gladiatorum exceperunt. Reperti sunt complures nostri milites, qui in phalangas infilirent, & scuta manibus revellerent, & desuper vulnerarent. Quam hostium acies à sinistro cornu pulsa, atque in fugâ conversa esset; à dextro cornu vehementer, multitudine suorum, nostram aciem premebant. Id quum animadvertisset P. Crassus adolescens, qui equitatus præerat; quod expeditior erat, quàm hi, qui inter aciem versabantur; tertiam aciem laborantibus nostris subsidio misit. Ita proelium restitutum est, atque omnes hostes terga verterunt; neque prius fugere destiterunt, quàm ad flumen Rhenum milia passuum ex eo loco circiter quinquaginta pervenerunt. Ibi perpauci aut, viribus confisi, transnatare contenderunt; aut, lintribus inventis, salutem sibi petierunt. In his

fuit Ariovistus; qui naviculam deligatam ad ripam natans, eâ profugit: Reliquos omnes, equites consecuti nostri interfecerunt. Dux fuerunt Ariovisti uxores; una Sueva natione, quam domo secum adduxerat; altera Norica, regis Vocionis soror, quam in Galliâ duxerat, à fratre missam: utraque in eâ fugâ periit. Dux filix harum; altera occisa, altera capta est. C. Valerius Proculus, quum à custodibus in fugâ trinis carenis victus traheretur, in ipsum Cæsarem hostium equitatum persequentem incidit. Quæ quidem res Cæsari non minorem, quàm ipsa victoria, voluptatem attulit: quod hominem honestissimum provinciæ Galliæ, suum familiarem & hospitem, ereptum è manibus hostium, sibi restitutum videbat; neque ejus calamitate, de tantâ voluptate & gratulatione quidquam fortuna deminuerat. Is, se præsentem, de se ter sortibus consultum dicebat, utrum igni statim necaretur, an in aliud tempus reservaretur: sortium beneficio esse se incolumem. Item M. Metius repertus, & ad eum reductus est.

XLII. Hôc prælio trans Rhenum nunciato; Suevi, qui ad ripas Rheni venerant, domum reverti cœperunt: quos Ubii, qui proximè Rhenum incolunt, perterritos insecuti, magnum ex his numerum occiderunt. Cæsar, unâ æstate duobus maximis bellis confectis, maturiùs paullo, quàm tempus anni postulabat, in hyberna in sequanos exercitum deduxit: hybernis Labienum præposuit: ipse in citeriorem Galliam, ad conventus agendos, profectus est.

LIBER II.

QUUM esset Cæsar in citeriore Galliâ in hybernis, ita uti suprà demonstravimus, crebri ad eum rumores afferebantur; literisque item Labieni certior fiebat, omnes Belgas, quam tertiam esse Galliæ partem dixeramus, contra populum R. conjurare; obsidesque inter se dare:

conjurandi has esse causas: primum, quod vererentur, ne, omni pacata Gallia, ad eos exercitus noster adduceretur: deinde, quod ab nonnullis Gallis sollicitarentur; partim qui, ut Germanos diutius in Gallia versari noluerant, ita populi R. exercitum hyemare atque inveterascere in Gallia molestè ferebant; partim qui mobilitate & levitate animi, novis imperiis studebant: ab nonnullis etiam, quod in Gallia à potentioribus, atque iis qui ad conducendos homines facultates habebant, vulgò regna occupabantur; qui minus facillè eam rem imperio nostro consequi poterant.

II. Iis nunciis literisque commotus Cæsar, duas legiones in citeriore Gallia novas conscripsit; & ineunte æstate, in interiorem Galliam qui deduceret, Q. Pedium legatum misit. Ipse, quum primum pabuli copia esse inciperet, ad exercitum venit: dat negotium Senonibus, reliquisque Gallis, qui finitimi Belgis erant; uti ea, quæ apud eos gerantur, cognoscant; sequæ de his rebus certiores faciant. Hi constanter omnes nunciaverunt; manus cõgi, exercitum in unum locum conducì. Tum verò dubitandum non existimavit, quin ad eos proficisceretur. Re frumentaria provisâ, castra movet, diebusque circiter xv ad fines Belgarum pervenit.

III. Eò quum de improvìso, celeriusque omnium opinione venisset: Rhemi, qui proximi Galliarum ex Belgis sunt, ad eum legatos Ictium & Antebrogium primos civitatis suæ miserunt: qui dicerent, se suaque omnia in fidem atque potestatem populi R. permittere; neque se cum reliquis Belgis consensisse, neque contra populum R. omnino conjurasse; paratosque esse & obsides dare, & imperata facere, & oppidis recipere, & frumento ceterisque rebus juvare; reliquos omnes Belgas in armis esse: Germanosque, qui cis Rhenum incolunt, sese cum his conjunxisse: tantumque esse eorum omnium furorem, ut ne Sueffiones quidem fratres consanguineosque suos, qui eodem jure, iisdem legibus utantur; unum imperium, unumque magistratum cum ipsis habeant; deterrere potuerint, quin cum his consentirent.

IV. Quum ab his quæreret, quæ civitates, quantæque in armis essent, & quid in bello possent; sic reperiebat: plerisque Belgas esse ortos à Germanis; Rhenum

que antiquitus transductos, propter loci fertilitatem ibi confedisse; Gallosque, qui ea loca incolerent, expulisse; solosque esse, qui patrum nostrorum memoria, omni Gallia vexata, Teutones Cimbrósque intra fines suos ingredi prohibuerint: Quæ ex re fieri, uti earum rerum memoria magnam sibi auctoritatem, magnosque spiritus in re militari fumerent. De numero eorum, omnia se habere explorata Rhemi dicebant; propterea quod propinquitatibus affinitatibusque conjuncti, quantam quisque multitudinem in communi Belgarum concilio ad id bellum pollicitus sit, cognoverint. Plurimum inter eos, Bellovacos & virtute, & auctoritate, & hominum numero valere: hos posse conficere armata millia centum; pollicitos ex eo numero lecta millia LX; totiusque belli imperium sibi postulare. Sueffiones, suos esse finitimos; latissimos, feracissimosque agros possidere: apud eos fuisse regem nostræ etiam memoria Divitiacum, totius Galliarum potentissimum; qui cum magnæ partis harum regionum, tum etiam Britanniarum, imperium obtinuerit: nunc esse regem, Galbam: ad hunc, propter iustitiam prudentiamque, summam totius belli, omnium voluntate, deferri; oppida habere numero XII: polliceri millia armata quinquaginta; totidem, Nervios; qui maxime feri inter ipsos habeantur, longissimeque absint: XV millia, Atrebares; Ambianos, X millia; Morinos, XXV millia; Menapios, IX millia; Caletes, X millia; Velocasses & Veromanduos, totidem: Atuatikos, XXX millia: Condrusos, Eburones, Cærsos, Pæmanos, qui uno nomine Germani appellantur, arbitrari ad XI millia.

V. Cæsar Rhemos cohortatus, liberaliterque oratione profecutus; omnem senatum ad se convenire, principumque liberos obsides ad se adduci iussit: quæ omnia ab his diligenter ad diem facta sunt. Ipse Divitiacum Edium magnopere cohortatus, docet quantopere Reipub. communisque salutis interfit, manus hostium distineri, ne cum tantâ multitudine uno tempore configendum sit. Id fieri posse, si suas copias Edei in fines Bellovacorum introduxerint, & eorum agros populi ceperint. His mandatis, eum ab se dimittit.

VI. Postquam omnes Belgarum copias in unum co-
actas ad se venire, neque jam longè abesse, ab his quos
miserat exploratoribus & ab Rhemis cognovit; flumen
Axonam, quod est in extremis Rhemorum finibus, ex-
ercitum transducere maturavit; atque ibi castra posuit.
Quæ res, & latus unum castrorum ripis fluminis muni-
ebat; & post ea quæ erant, tuta ab hostibus reddebat;
&, comnearus ab Rhemis, reliquisque civitatibus, ut
sine periculo ad eum portari posset, efficiebat. In eo
flumine pons erat; ibi præsidium ponit: & in alterâ
parte fluminis, Q. Titurium Sabinum legatum cum vi
cohortibus relinquit. Castra in altitudinem pedum xii
vallo, fossaque duodeviginti pedum, munire iubet.

VII. Ab ipsis castris oppidum Rhemorum, nomine Bi-
brax, aberat millia passuum viii. Id ex itinere, mag-
no impetu, Belgæ oppugnare cœperunt. Egredere eo die sus-
tentatum est. Gallorum eadem, atque Belgarum, oppug-
natio est. Hi, (ubi, circumjectâ multitudine hominum
totis mœnibus, undique in murum lapides jaci cepti
sunt, murusque defensoribus nudatus est) testudine fa-
cta, portis succedunt, murumque subruunt. Quod tum
facile fiebat; nam tanta multitudo lapides ac tela con-
jiciebant, ut in muro consistendi potestas esset nulli.
Quum finem oppugnandi nox fecisset; Iccius Rhemus,
summâ nobilitate & gratiâ inter suos; qui tum oppido
præerat; unus ex iis, qui legati de pace ad Cæsarem
venerant; nuncios ad eum mittit, *Nisi subsidium sibi mit-
tatur, se diutius sustinere non posse.*

VIII. Eo de mediâ nocte Cæsar, iisdem ducibus usus,
qui nuncii ab Iccio venerant, Numidas & Cretas sagit-
tarios, & funditores Baleares, subsidio oppidanis mit-
tit: quorum adventu, & Rhemis cum spe defensionis
studium propugnandi accessit, & hostibus eadem de
causâ spes potiundi oppidi discessit. Itaque paulisper
apud oppidum morati, agrosque Rhemorum depopula-
ti; omnibus vicis ædificisque, quo adire poterant, in-
censis; ad castra Cæsarum cum omnibus copiis conten-
derunt: & à millibus passuum minus ii, castra posue-
runt; quæ castra, ut fumo atque ignibus significabatur,
amplius millibus passuum vii in latitudinem patebant,

IX. Cæsar primò, & propter multitudinem hostium, & propter eximiam opinionem virtutis, prælio supersedere statuit; quotidie tamen equestribus præliis, quid hostis virtute posset, & quid nostri auderent, periclitabatur. Ubi nostros non esse inferiores intellexit: loco pro castris ad aciem instruendam naturâ opportuno atque idoneo; quòd is collis, ubi castra posita erant, paululùm ex planicie editus, tantum adversus in latitudinem parebat, quantum loci acies instructa occupare poterat; atque ex utràque parte, lateris dejectus habebat; & in fronte leviter fastigiatus, popularim ad planiciem, redibat: ab utroque latere ejus collis, transversam fossam obduxit circiter passuum CD: & ad extremas fossas castella constituit, ibique tormenta collocavit: ne, quàm aciem instruxisset, hostes (quòd tantum multitudine poterant) à lateribus suos pugnantes circumvenire possent. Hòc factò: duabus legionibus, quas proximè conscripserat, in castris relictis; ut, si quid opus esset, subsidio duci possent: reliquas sex legiones pro castris in acie constituit. Hostes item suas copias ex castris eductas instruxerant.

X. Palus erat non magna, inter nostrum atque hostium exercitum. Hanc si nostri transirent, hostes expectabant: nostri autem, si ab illis initium transeundi fieret; ut impeditos aggrederentur, parati in armis erant. Interim prælio equestri inter duas acies contendebatur. Ubi neutri transeundi initium faciunt; secundiore equitum nostrorum prælio, Cæsar suos in castra reduxit. Hostes pròtinus ex eo loco ad flumen Axonam contenderunt, quòd esse post nostra castra demonstratum est: ibi vadis repertis, partem suarum copiarum transducere conati sunt; eo consilio, ut, si posset, castellum, cui præerat Q. Titurius legatus, expugnarent, pontemque interscinderent: sin' minùs; agros Rhemorum popularentur, qui magno nobis usui ad bellum gerendum erant, commearùsque nostros sustinebant.

XI. Cæsar certior factus à Titurio; omnem equitarum, & levis armaturæ Numidas, funditores, sagittariosque pontem transducit; atque ad eos contendit. Acrìter in eo loco pugnatum est. Hostes impeditos no-

stri in flumine aggressi, magnum eorum numerum occiderunt: per eorum corpora reliquos audacissime transire conantes, multitudine telorum repulerunt: primos, qui transferant, equitatu circumventos interfecerunt. Hostes, ubi & de expugnando oppido, & de flumine transeundo spem se fefellisse intellexerunt; neque nostros in locum iniquiorem progredi, pugnandi causa, viderunt; atque eos res frumentaria deficere coepit: concilio convocato, constituerunt optimum esse, domum suam quemque reverti; & quorum in fines primum Romani exercitum introduxissent, ad eos defendendos undique convenire; ut potius in suis, quam alienis finibus decerarent: & domesticis copiis rei frumentariae uterentur. Ad eam sententiam, cum reliquis causis, hæc quoque ratio eos deduxit; quod Divitiacum atque Eduos finibus Bellovacorum appropinquare cognoverant. His persuaderi, ut diutius morarentur, ne suis auxilium ferrent, non poterat.

XII. Eâ re constitutâ; secundâ vigiliâ, magno cum strepitu ac tumultu castris egressi, nullo certo ordine neque imperio, quum sibi quisque primum itineris locum peteret, & domum pervenire properaret; fecerunt, ut confimilis fugæ profectio videretur. Hæc re statim Cæsar per speculatores cognitâ, insidias veritus; quod, quâ de causâ discederent, nondum perspexerat; exercitum, equitatumque castris continuit. Primâ luce, confirmatâ re ab exploratoribus, omnem equitatum, qui novissimum agmen moraretur, præmisit; eique Q. Pedium, & L. Aurunculeium Cottam, legatos præfecit. T. Labienum legatum, cum legionibus tribus, subsequi iussit. Hi novissimos adorti, & multa millia passuum profecti, magnam multitudinem eorum fugientium conciderunt. Quum ab extremo agmine hi, ad quos ventum erat, consisterent, fortiterque impetum nostrorum militum sustinerent; priores, (quod abesse à periculo viderentur) neque ullâ necessitate, neque imperio continerentur; exaudito clamore, perturbatis ordinibus, omnes in fugâ sibi præsidium posuerunt. Ita sine ullo periculo tantam eorum multitudinem nostri interfecerunt, quantum fuit diei spatium:

sub occasumque Solis, sequi destiterunt; seque in castra, ubi erat imperatum, receperunt.

XIII. Postridie ejus diei Cæsar, prius quam se hostes ex terrore ac fugâ reciperent; in fines Sueffionum, qui proximi Rhemis erant, exercitum duxit; & magno itinere confecto, ad oppidum Noviodunum contendit. Id ex itinere oppugnare conatus, quod vacuum ab defensoribus esse audiebat; propter latitudinem fossæ, murique altitudinem, paucis defendentibus, expugnare non potuit. Castris munitis, vineas agere; quæque ad oppugnandum usui erant, comparare cepit. Interim omnis ex fugâ Sueffionum multitudo in oppidum proximâ nocte convenit. Celeriter vineis ad oppidum actis, aggere facto, turribusque constitutis; magnitudine operum, quæ neque viderant antè Galli neque audierant, & celeritate Romanorum permoti, legatos ad Cæsarem de deditione mitterunt; & petentibus Rhemis, ut conservarentur, impetrant.

XIV. Cæsar, obsidibus acceptis, primis civitatis, atque ipsius Galbæ regis duobus filiis; armisque omnibus ex oppido traditis; in deditionem Sueffiones accepit: exercitumque in Bellovacos duxit. Qui quum se, suaque omnia in oppidum Bratuspantium contulissent; atque ab eo oppido Cæsar cum exercitu circiter millia passuum v abesset; omnes majores natu ex oppido egressi, manus ad Cæsarem tendere, & voce significare coeperunt, sese in ejus fidem ac potestatem venire; neque contra populum Rom. armis contendere. Item quum ad oppidum accessisset, castraque ibi poneret; præri mulieresque ex muro, passis manibus, suo more, pacem à Romanis petierunt.

XV. Pro his Divitiacus (nam post discessum Belgarum, dimissis Eduorum copiis, ad eum reverterat,) facit verba. Bellovacos omni tempore in fide atque amicitia civitatis Edua fuisse: impulsos à suis principibus, qui dicerent Eduos, à Cæsare in servitutem redactos, omnes indignitates contumeliasque perferre; & ab Eduis desecisse, & populo R. bellum intulisse. Qui hujus consilii principes fuissent; quod intelligerent, quantam ea amicitiam civitati intulissent, in Britanniam profugisse. Perire non solum Bellovacos; sed etiam pro his Eduos, ut suâ clementiâ ac mansuetudine

in eos statuer. Quod si fecerit; Aduorum auctoritatem apud omnes Belgas amplificaturum; quorum auxiliis atque opibus, si qua bella inciderint, sustentare consueverint. Caesar, honoris Divitiaci atque Aduorum causâ, sese eos in fidem recepturum, & conservaturum, dixit: &, quod erat civitas magna, & inter Belgas auctoritate ac hominum multitudine praeestabat, de obsides poposcit.

XVI. His traditis, omnibusque armis ex oppido collatis; ab eo loco, in fines Ambianorum pervenit; qui se, suaeque omnia, sine mora, dederunt. Eorum fines Nervii attingebant: quorum de natura moribusque Caesar quum quæreretur, sic repeniebatur: Nullum aditum esse ad eos mercatoribus: nihil pati vini, reliquarumque rerum ad luxuriam pertinentium, inferri; quod his rebus relanguescere animos, eorumque remitti virtutem existimarent: esse homines feroces, magnaeque virtutis: increpitare atque incutere reliquos Belgas, qui se populo R. dedidissent, & patriam virtutem projecissent: confirmare sese, neque legatos missuros, neque ullam conditionem pacis accepturos. Quum per eorum fines triduo iter fecisset; inveniebat ex captivis, Sabin flumen ab castris suis non amplius millia passuum x abesse: trans id flumen omnes Nervios confedisse; adventumque ibi Romanorum expectare, unâ cum Arrebatibus & Veromanduis finitimis suis; nam his utrisque persuaserant, ut eandem belli fortunam experirentur: expectari etiam ab his Aruaticorum copias, atque esse in itinere: mulieres, quique per aetatem ad pugnam inutilis viderentur, in eum locum coniecisse, quo propter paludes exercitui aditus non esset.

XVII. Caesar, his rebus cognitis, exploratores centurionesque praemittit, qui locum castris idoneum deligant. Quumque ex dedititiis Belgis, reliquisque Gallis, complures Caesarem secuti, unâ iter facerent; quidam ex his, (ut postea ex captivis cognitum est) eorum diurnam consuetudinem itineris nostri exercitus perspectâ, nocte ad Nervios pervenerunt; atque his demonstrarunt; inter singulas legiones, impedimentorum magnum numerum intercedere; neque esse quidquam negotii, cum prima legio in castra venisset, reliquaeque

legiones magnum spatium abessent, hanc sub sarcinis adoriri: quæ pulsâ, impedimentisque direptis, futurum, ut reliquæ contrâ consistere non auderent. Adjuvabat etiam eorum consilium, qui rem deferebant; quod Nervii antiquitus, quum equitatu nihil possent, (neque enim ad hoc tempus ei rei student, sed, quidquid possunt, pedestribus valent copiis) quò facilius finitimorum equitatum, si prædandi causâ ad eos venisset, impedirent; teneris arboribus incisis atque inflexis, crebrisque in latitudinem ramis enaris, & rubis sentibusque interjectis, effecerant, ut, instar muri, hæc sepes munimenta præberent: quò non modo intrari, sed ne perspici quidem posset. His rebus quum iter agminis nostri impediretur, non omittendum sibi consilium Nervii existimaverunt.

XVIII. Loci natura erat hæc, quem nostri castris delegerant. Collis ab summo æqualiter declivis, ad flumen Sabin, quod supra nominavimus, vergebat: ab eo flumine, pari acclivitate, collis nascebatur adversus huic & contrarius, passus circiter cc; infimus, apertus; ab superiore parte, sylvestris; ut non facile introrsus perspici posset. Intrâ eas sylvas, hostes in occulto sese continebant: in aperto loco, secundum flumen, paucæ stationes equitum videbantur. Fluminis erat altitudo, circiter pedum lxx.

XIX. Cæsar, equitatu præmisso, subsequēbatur omnibus copiis. Sed ratio ordōque agminis aliter se habebat, ac Belgæ ad Nervios detulerant. Nam, quod hostis appropinquabat, consuetudine suâ Cæsar vii legiones expeditas ducebat; post eas, totius exercitus impedimenta collocabat; inde dux legiones, quæ proximè conscriptæ erant, totum agmen claudēbant, præsidioque impedimentis erant. Equites nostri cum funditoribus sagittariisque flumen transgressi, cum hostium equitatu proelium committunt. Quum se illi identidem in sylvas ad suos resiperent, ac rursus è sylvâ in nostros impetum facerent; neque nostri longius, quàm quem ad finem porrecta ac loca aperta pertinebant, cedentes insequi auderent; interim legiones sex, quæ primæ venerant, opere dimisso, castra munire coeperunt. Ubi prima impedimenta nostri exercitus ab iis, qui in sylvis

additi latebant, visa sunt; quod tempus inter eos committendi praelii convenerat: ut intra sylvam aciem ordinisque constituerant, atque ipsi sese confirmaverant; subito omnibus copiis provolaverunt, imperiumque in nostros equites fecerunt. His facile pulsus ac proturbatis, incredibili celeritate ad flumen decurrerunt; ut penè uno tempore & ad sylvas, & in flumine, & jam in manibus nostris hostes viderentur. Eadem autem celeritate adverso colle ad nostra castra, atque eos, qui in opere occupari erant, contenderunt.

XX. Caesari omnia uno tempore erant agenda: vexillum proponendum; quod erat insigne, quum ad arma concurrere oporteret: signum tubi dandum: ab opere revocandi milites: qui paullo longius, aggeris petendi causa, processerant; accersendi: acies instruenda: milites cohortandi: signum dandum. Quarum rerum magnam partem temporis brevitatem, & incursum hostium, impediēbat. Iis difficultatibus duae res erant subsidio: scientia atque usus militum; quod superioribus praeliis exercitati, quid fieri deberet, non minus commodè ipsi sibi praescribere, quam ab aliis doceri, poterant: & quod ab opere singulisque legionibus singulos legatos Caesar discedere, nisi munitis castris, vetnerat. Hi, propter celeritatem & propinquitatem hostium, nihil jam Caesaris imperium spectabant; sed per se, quae videbantur, administrabant.

XXI. Caesar, necessariis rebus imperatis, ad cohortandos milites, quam in partem fors obrulit, decucurrit: & ad legionem decimam devenit. Milites non longiore oratione est cohortatus, quam uti suae pristinae virtutis memoriam retinerent; ne perturbarentur animo; hostiumque imperum fortiter sustinerent. Er, quod non longius hostes aberant, quam quod telum adici posset; praelii committendi signum dedit. Atque item in alteram partem cohortandi causa profectus, pugnans occurrat. Temporis tanta fuit exiguitas, hostiumque tam paratus ad dimicandum animus, ut non modo ad insignia accommodanda, sed etiam ad galeas induendas, levisque tegmenta detrahenda, tempus defuerit. Quam quisque in partem ab opere castrum

devenit, quæque prima signa conspexit; ad hæc constitit: ne, in quaerendis suis, pugnandi tempus dimitteret.

XXII. Instructo exercitu, magis ut loci natura, dejectusque collis, & necessitas temporis, quam ut rei militaris ratio atque ordo postulabat: quum diversis locis legiones alix alia in parte hostibus resisterent; sepiusque densissimis, ut antè demonstravimus, interjectis, prospectus impediretur: neque certa subsidia collocari; neque quid in quaque parte opus esset, provideri; neque ab uno omnia imperia administrari, poterant. Itaque in tantâ rerum iniquitate, fortunæ quoque eventus varii sequebantur.

XXIII. Legionis nonæ & decimæ milites, ut in sinistra parte aciei constituerant; pilis emissis, cursu ac lassitudine exanimatos vulneribusque confectos Atrebatas (nam his ea pars obvenerat) celeriter ex loco superiore in flumen compulerunt; & transire conantes infecerunt gladiis, magnam partem eorum impeditam interfecerunt. Ipsi transire flumen non dubitaverunt; & in locum iniquum progressi, rursus regressos ac resistentes hostes, redintegrato proelio, in fugam dederunt. Item alia in parte, diversæ duæ legiones, undecima & octava, profligatis Veromanduis, quibuscum erant congressi, ex loco superiore in ipsius fluminis ripis præliabantur.

XXIV. At totis fere à fronte & à sinistra parte nudatis castris: quum in dextro cornu legio duodecima, & non magno ab eâ intervallo, septima constitisset; omnes Nervii confertissimo agmine, duce Boduognato, qui summam imperii tenebat, ad eum locum contendunt: quorum pars aperto latere legiones circumvenire, pars summum locum castrorum potere cœpit. Eodem tempore equites nostri, levisque armaturæ pedites, qui cum his unâ fuerant, quos primo hostium impetu pulsos dixeram, quum se in castra reciperent, adversis hostibus occurrebant; ac rursus aliam in partem fugam petebant: & calones, qui à Decumanâ portâ ac summo iugo collis nostros victores flumen transire conspexerant, prædandi causâ egressi; quum respexissent & hostes in nostris castris versari vidissent, præcipientes sese fugæ mandabant: simul eorum, qui cum impedimen-

eis veniebant, clamor fremitusque oriebatur: aliique aliam in partem perterriti ferebantur. Quibus omnibus rebus permoti equites Treviri, quorum inter Gallos virtutis opinio est singularis; qui, auxilii causâ à civitate missi, ad Caesarem venerant: quum multitudine hostium castra nostra compleri, legiones premi, & penè circumventas teneri; equites, equites, funditores Numidas, diversos dissipatosque in omnes partes fugere vidissent; desperatis nostris rebus, domum contenderunt, Romanos pulsos superatosque; castris impedimentisque eorum hostes potius; civitati renunciaverunt.

XXV. Caesar ab decimæ legionis cohortatione ad dextrum cornu profectus: ubi suos urgeri; signisque in unum locum collatis, duodecimæ legionis milites confertos sibi ipsis ad pugnam esse impedimento; quartæ cohortis omnibus centurionibus occisis, signiferoque interfecto, signo amisso; reliquarum cohortium omnibus, ferè centurionibus aut vulneratis, aut occisis; in his, primopilo P. Sextio Baculo, fortissimo viro, multis gravibusque vulneribus confecto, ut jam se sustinere non posset; reliquos esse tardiores; & nonnullos à novissimis desertos prælio excedere, ac tela vitare; hostes neque à fronte ex inferiore loco subeuntes intermittere, & ab utroque latere instare, & rem esse in angusto vidit; neque ullum esse subsidium, quod submitti posset: scuto ab novissimis uni militi detracto, (quod ipse eo sine scuto venerat) in primam aciem processit; centurionibusque nominatim appellatis, reliquos cohortatus, milites signa inferre, & manipulos laxare iussit, quod facilius gladiis uti possent. Huius adventu spe illata militibus, ac redintegrato animo; quum pro se quisque in conspectu Imperatoris, etiam in extremis suis rebus, operam navare cuperet; paulum hostium impetus tardatus est.

XXVI. Caesar, quum septimam legionem, quæ iuxta constiterat, item urgeri ab hoste vidisset; Tribunos mil. monuit, ut paulatim sese legiones conjungerent, & conversa signa in hostes inferrent. Quo facto: cum aliis alii subsidium ferrent; neque timerent, ac averti ab hoste circumvenirentur; audacius resistere, ac fortius pugnare coeperunt. Interim milites legionum dua-

rum, quæ in novissimo agmine præsidio impedimenta fuerant; proelio nunciato, cursu incitato, in summo colle ab hostibus conspiciebantur: & T. Labienus, castris hostium potitus; & ex loco superiore, quæ res in nostris castris gererentur, conspiciatus; decimam legionem subsidio nostris misit: qui, quum ex equitum & calongum fugâ, quo in loco res esset, quantoque in periculo & castra & legiones & Imperator versaretur, cognovissent; nihil ad celeritatem sibi reliqui fecerunt.

XXVII. Horum adventu tanta rerum commutatio est facta, ut nostri, etiam qui vulneribus confecti procubissent, scutis innixi, prælium redintegrarent; tum calones, perterritos hostes conspicati, etiam inermes armatis occurrerent. Equites vero, ut turpitudinem fugæ virtute deleant, omnibus in locis pugnabant, quo se legionariis militibus præferrent. At hostes, etiam in extremâ spe salutis, tantam virtutem præstiterunt, ut, quum primi eorum cecidissent, proximi jacentibus insisterent, atque ex eorum corporibus pugnarent: his dejectis, & coacervatis cadaveribus; qui superessent, ut ex tumulo, tela in nostros conjicerent, pilæque intercepta remitterent. Ut non nequidquam tantæ virtutis homines judicari deberet ausos esse transire latissimum flumen, ascendere altissimas ripas, subire iniquissimum locum: quæ facilia ex difficillimis animi magnitudo redegerat.

XXVIII. Hôc proelio facto, & propè ad internecionem gente ac nomine Nerviorum redactô: majores natu, quos unâ cum pueris mulieribusque in æstuaria ac paludes collectos dixeramus; hæc pugna nunciata; quum victoribus nihil impeditum, victis nihil tutum arbitarentur; omnium, qui supererant, consensu, legatos ad Cæsarem miserunt, seque ei dediderunt: & in commemorandâ civitatis calamitate; ex D. C. ad IIII senatores; ex hominum millibus LX, vix ad D, qui arma ferre possent, sese redactos esse dixerunt: quos Cæsar, ut in miseros ac supplices usus misericordia videretur, diligentissime conservavit; suisque finibus atque oppidis uti iussit; & finitimis imperavit, ut ab injuriâ & maleficio se suosque prohiberent.

XXIX. Atuatici, de quibus supra scripsimus; quum omnibus copiis auxilio Nervius venirent; hæc pugna nuntiata, ex itinere domum reverterunt: cunctis oppidis castellisque desertis, sua omnia in unum oppidum egregie naturâ munitum contulerunt: quod quum ex omnibus in circuitu partibus altissimas rupes despectusque haberet; unâ ex parte leniter acclivis aditus, in latitudinem non amplius cæ pedum, relinquebatur: quem locum duplici altissimo muro munierant; tum magni ponderis saxa, & præcutas trabes in muro collocarant. Ipsi erant ex Cimbris Teutonisque prognati: qui, quum iter in provinciam nostram, atque Italiam facerent; his impedimentis, quæ secum agere ac portare non poterant, citra flumen Rhenum depositis; custodiam ex suis ac præsidio, vi millia hominum unâ reliquerant. Hi, post eorum obitum, multos annos à finitimis exagitati; quum aliàs bellum inferrent, aliàs illatum defenderent; consensu eorum omnium pace factâ, hunc sibi domicilio locum elegerunt.

XXX. Ac, primo adventu exercitus nostri, crebras ex oppido excursions faciebant; parvulisque præliis cum nostris contendebant. Postea, vallo pedum xii, in circuitu xv millium, crebrisque castellis circummuniti; oppido sese continebant. Ubi, vineis actis, aggere instructo, turrim constitui procul viderunt; primam irridere ex muro, atque incæpitare vocibus; quod tanta machinatio ab tanto spatio instrueretur! quibusnam manibus aut quibus viribus, præsertim homines tantulæ staturæ (nam plerisque hominibus Gallis, præ magnitudine corporum suorum, brevis nostræ contentui est) tanti oneris turrim in muros sese collocare considerent!

XXXI. Ubi verò moveri, & appropinquare moenibus viderunt; novâ atque inusitatâ specie commoti, legatos ad Casarem de pace miserunt: Qui ad hunc modum locuti: *Non se existimare Romanos sine ope deorum bellum gerere; qui tanta altitudinis machinationes tantâ celeritate premovere, & ex propinquitatē pugnare possent. Se, suâque omnia, eorum potestati permittere dixerunt. Unum petere, ac deprecari: si fortè, pro suâ clementiâ ac mansuetudine, quam ipsi ab aliis audissent, statisset Atuatikos esse con-*

servandos; ne se armis despoliaret. Sibi omnes seve finitimos esse inimicos, ac sua virtuti invidere; à quibus se defendere, traditis armis, non possent. Sibi prastare, si in eum casum deducerentur, quamvis fortunam à populo R. pati, quam ab his per cruciatum interfici, inter quos dominari consueverant.

XXXII. Ad hæc Cæsar respondit: Se magis consuetudine suâ, quam merito eorum, civitatem conservaturum; si prius, quam aries murum attingisset, se dedidissent: sed deditionis nullam esse conditionem, nisi armis traditis. Quæ id, quod in Nervios fecisset, facturum; finitimisque imperaturum, ne quam deditis populi R. injuriam inferrent. Re nuntiata ad suos; illi se, quæ imperarentur, facere dixerunt. Armonum magnâ multitudine de muro in fossam, quæ erat ante oppidum, jactâ; sic, ut prope summam muri aggerisque altitudinem acervi armonum adæquarent: & tamen circiter parte tertiâ (ut postea perspectum est) celatâ, atque in oppido retentâ: portis patefactis, eo die pace sunt usi.

XXXIII. Sub vespertum Cæsar portas claudi, militisque ex oppido exire iussit; ne quam nocturno oppidani à militibus injuriam acciperent. Illi, antè intro (ut intellectum est) consilio; quod, deditione factâ, nostros præsidia non inducturos, aut denique indiligentiùs servaturos crediderant: partim cum his, quæ retinuerant & celaverant, armis; partim, scutis ex cortice factis, aut viminibus intextis, quæ subito (ut temporis exiguitas postulabat) pellibus induxerant: tertiâ vigiliâ, quâ minimè arduus ad nostras munitiones ascensus videbatur, omnibus copiis repente ex oppido eruptionem fecerunt.

XXXIV. Celeriter, ut antè Cæsar imperaverat, ignibus significatione factâ; ex proximis castellis eo concursus est: pugnatumque ab hostibus ita acriter; ut à viris fortibus, in extrema spe salutis, iniquo loco, contra eos, qui ex vallo turribusque tela jacerent, pugnari debuit, quum in unâ virtute omnis spes salutis consisteret. Occisus ad hominum millibus IV, reliqui in oppidum reiecti sunt. Postridie ejus diei, refractis portis, quum jam defenderet nemo; atque intromissis militibus nostris; sectionem ejus oppidi universam Cæsar vendidit. Ab his, qui emerant, capitem numerus ad eum relatus est millium LIII.

XXXV. Eodem tempore à P. Crasso, quem cum legione unâ miserat ad Venetos, Unellos, Odisinos, Curiolitas, Scluvios, Aulercos, Rhedones; quæ sunt maritimæ civitates, Oceanumque attingunt; certior factus est, omnes eas civitates in ditionem potestatemque populi Rom. esse redactas.

XXXVI. His rebus gestis, omni Galliâ pacatâ, tanta huius belli ad Barbaros opinio perlata est, ut ab nationibus, quæ trans Rhenum incolerent, mitterentur legati ad Cæsarem, quæ se obsides daturas, imperata facturas, pollicerentur: quas legationes Cæsar, quod in Italiam Illyricumque properabat initâ proximâ ætate, ad se reverti iussit. Ipse, in Carnutes, Andes, Turones, quæ civitates propinquæ his locis erant, ubi bellum gesserat, legionibus in hyberna deductis, in Italiam profectus est. Ob eas res, ex litteris Cæsaris, dies xv suppletio decretæ est. Quod ante id tempus acciderat nulli.

LIBER III.

I. **C**UM in Italiam proficisceretur Cæsar; Ser. Galbam cum legione duodecimâ & parte equitârâ, in Nantuates, Veragros, Sedunosque misit; qui à finibus Allobrogum, & lacu Lemanno, & flumine Rhodano, ad summâs Alpes pertinent. Causa mittendi fuit; quod iter per Alpes, quod itinere magno cum periculo magnisque portoris mercatores ire consueverant, pat fieri volebat. Huic permisit, si opus esse arbitraretur, uti in iis locis legionem, hyemandi causâ, collocaret. Galba, secundis aliquot proeliis factis, castellisque compluribus eorum expugnatis; missis ad eum undique legatis, obsidibusque datis, & pace factâ; constituit cohortes duas in Nantuatibus collocare: ipse cum reliquis ejus legionis cohortibus in vico Veragrorum, qui appellatur Orodurn, hyemare: qui vicus positus in

valle, non magnâ adjectâ planicie, altissimis montibus undique continetur. Quum hic in duas partes flumine divideretur, alteram partem ejus vici, Gallis concessit; alteram vacuum ab illis relictam cohortibus ad hyemandum attribuit. Eum locum vallo fossâque munivit.

II. Quum dies hybernorum complures transissent, frumentumque eò comportari jussisset: subito per exploratores certior factus est, ex eâ parte vici, quam Gallis concesserat, omnes noctu discessisse; montesque, qui impenderent, à maximâ multitudine Sedunorum & Veragrorum teneri. Id aliquot de causis acciderat, ut subito Galli belli renovandi legionisque opprimendâ consilium caperent. Primum, quod legionem, neque eam plenissimam; detractis cohortibus duabus; & compluribus sigillatim, qui commeatus petendi causâ missi erant, absentibus; propter paucitatem despiciebant: tum etiam, quod, propter iniquitatem loci; quum ipsi ex montibus in vallem decurrerent, & tela conjicerent; ne primum quidem posse imperum sustineri existimabant. Accedebat, quod suos ab se liberos abstractos obsidum nomine dolebant; & Romanos, non solum itineris causâ, sed etiam perpetuâ possessionis, culmina Alpium occupare conari, & ea loca finitimâ provinciâ adjungere, sibi persuasum habebant.

III. His nunciis acceptis, Galba; quum neque opus hybernorum, munitionesque plenè essent perfectæ; neque de frumento, reliquoque commeatu, satis esset provisum; quod, deditione factâ, obsidibusque acceptis, nil de bello timendum existimaverat: concilio celeriter convocato, sententias exquirere cepit. Quo in concilio, quum tantum repentini periculi præter opinionem accidisset; ac jam omnia fere superiora loca multitudine armorum completa conspicerentur; neque subsidio veniri, neque commeatus supportari, interclusis itineribus, posset; prope jam desperatâ salute, nonnulli hujusmodi sententiâ dicebantur: ut, impedimentis relictis, eruptione factâ, iisdem itineribus, quibus eò pervenissent, ad salutem contenderent. Majori tamen parti placuit, hoc reservato ad extremum consilio, iterum rei eventum experiri, & castra defendere.

IV. Brevi spatio interjecto; vix ut his rebus, quas constituissent, collocandis atque administrandis tempus daretur: hostes ex omnibus partibus, signo dato, decurrere; lapides saxaque in vallum conijcere. Nostri, primò integris viribus fortiter repugnare, neque ullum frustra telum ex loco superiore mittere: ut quæque pars castrorum nudata defensoribus premi videbatur, eò occurrere & auxilium ferre: sed hoc superari, quòd diuturnitate pugnae hostes defessi prælio excedebant, alii integris viribus succedebant. Quarum rerum à nostris, propter paucitatem, fieri nihil poterat: ac non modò defesso, ex pugna excedendi; sed ne sancio quidem, ejus loci ubi constiterat relinquendi, ac sui recipiendi, facultas dabatur.

V. Quam jam amplius hostis vi continenter pugnaretur: ac non solum vires, sed etiam tela nostris deficerent: atque hostes acrius instarent; languidioribusque nostris, vallum scindere, & fossas complere coepissent; resque esset jam ad extremum deducta casum: P. Sextius Baculus, primipili centurio, quem Nervico prælio compluribus confectum vulneribus diximus; & item C. Volusenus tribunus militum, vir & consilii magni & virtutis, ad Galbam accurrunt, atque unam esse spem salutis docent, si, eruptione facta, extremum auxilium experirentur. Itaque, convocatis centurionibus, celeriter milites certiores facit, paulisper intermitterent prælium, ac tantummodo tela missa exciperent, seque ex labore resicerent; post, signo dato, è castris erumperent, atque omnem spem salutis in virtute ponerent. Quod iussi sunt, faciunt: ac subito omnibus portis eruptione facta; neque cognoscendi quid fieret, neque sui colligendi, hostibus facultatem relinquunt. Ita commutata fortuna; eos, qui in spem potiendorum castrorum venerant, undique circumventos interficiunt; & ex hominum millibus amplius xxx, (quem numerum barbarorum ad castra venisse constabat) plus tertia parte interfecta, reliquos perterritos in fugam conijciunt: ac ne in locis quidem superioribus consistere patiuntur. Sic omnibus hostium copiis fuis, armisque exutis; se in castra munitionesque suas recipiunt.

VI. Quo praelio facto: quod saepius fortunam tentare Galba nolebat, atque alio sese in hyberna consilio venisse meminerat; aliis occurrisset rebus videbat: maxime, frumenti commearumque inopia primoribus: postero die, omnibus ejus vici aedificiis incensis, in Provinciam reverti contendit. Ac nullo hoste prohibente, aut iter demorante; incolumem legionem in Nantuares, inde in Allobrogas, perduxit; ibique hyemavit.

VII. His rebus gestis: quum omnibus de causis Caesar pacaram Galliam existimaret; superatis Belgis, expulsi Germanis, victis in Alpibus Sedunis: atque ira, inita hyeme, in Illyricum profectus esset; quod eas quoque nationes adire, & regiones cognoscere volebat: subitum bellum in Gallia coortum est. Ejus belli haec fuit causa. P. Crassus adolescens cum legione VII proximus mare Oceanum in Andibus hyemabat. Is, quod in his locis inopia frumenti erat, praefectos tribunumque militum complures in finitimas civitates, frumenti petendi causa, dimisit: quo in numero erat T. Terrasidius, missus in Eusubios; M. Trebius Gallus, in Curiosolitas; Q. Velanius, cum T. Silio, in Venetos.

VIII. Hujus civitatis est longe amplissima auctoritas omnis ora maritimae regionum earum: quod & naves habent Veneti plurimas, quibus in Britanniam navigare consueverunt: & scientia atque usu nauticarum rerum ceteros antecedunt: & in magno imperu maris, atque aperto; paucis portibus interjectis, quos tenent ipsi; omnes fere, qui eodem mari uti consueverunt, habent vestigales. Ab iis fit initium retinendi Silii atque Velanii; quod per eos, suos se obsides, quos Crasso dedissent, recuperaturos existimabant. Horum auctoritate finitimi adducti, (ut sunt Gallorum subita & repentina consilia) eadem de causa Trebium Terrasidiumque retinent: & celeriter missis legatis, per suos principes inter se conjurant; nihil, nisi communi consilio, acturos; eundemque omnis fortunae exitum esse laturos: reliquasque civitates sollicitant, ut in ea libertate, quam a majoribus acceperant, permanere, quam Romanorum servitorem perferre, mallerent. Omni ora maritima celeriter ad suam sententiam perducta; com-

munem legationem ad P. Crassum mittunt; si velit suos recipere, obsides sibi remittat.

IX. Quibus de rebus Cæsar à Crasso certior factus; quod ipse aberat longius: naves interim longas ædificari in flumine Ligeti, quod influit Oceanum; remiges ex Provinciâ institui, nautas gubernatoresque comparari, jubet. His rebus celeriter administratis; ipse, quam primum per anni tempus potuit, ad exercitum contendit. Veneti, reliquæque item civitates, cognito Cæsaris adventu: simul quod, quantum in se facinus admisissent, intelligebant; legatos, quod nomen apud omnes nationes sanctum inviolatumque semper fuisset, retentos abs se & in vincula coniectos: pro magnitudine periculi bellum parare, & maxime ea, quæ ad usum navium pertinerent, providere instituunt; hoc majore spe, quod multum naturâ loci confidebant. Pedestria esse itinera concisa æstuariis; navigationem impeditam propter inscientiam locorum paucitatemque portuum sciebant: neque nostros exercitus, propter frumenti inopiam, diutius apud se morari posse confidebant: ac jam, ut omnia contra opinionem acciderent, tamen se plurimum navibus posse. Romanos, neque ullam facultatem habere navium; neque eorum locorum, ubi bellum gesturi essent, vada, portus, insulas novisse: ac longe aliam esse navigationem in concluso mari, atque in vastissimo atque apertissimo Oceano, perspiciebant. His initis consiliis; oppida muniunt, frumenta ex agris in oppida comportant; naves in Venetiam, ubi Cæsarem primum bellum gesturum constabat, quam plurimas possunt, cogunt. Socios sibi ad id bellum Olismios, Lexobios, Nannetes, Ambianos, Morinos, Diablintes, Menapios adsciscunt; auxilia ex Britannia, quæ contra eas regiones posita est, accersunt.

X. Erant hæc difficultates belli gerendi, quas supra ostendimus. Sed tamen multa Cæsarem ad id bellum incitabant: injuriæ reventorum equitum Romanorum: rebellio facta post deditionem: defectio, datis obsidibus: tot civitatum conjuratio: in primis, ne, hæc parte neglectâ, reliquæ nationes idem sibi licere arbitrentur. Itaque quum intelligeret, omnes ferè Gallos

novis rebus studere, & ad bellum mobiliter celeritèrque excitari; omnes autem homines naturâ libertati studere, & conditionem servitutis odisse: prius quàm plures civitates conspirarent, partiendum sibi ac latius distribuendum exercitum putavit.

XI. Itaque T. Labienum legatum in Treviros, qui proximi Rheno flumini sunt, cum equitatu mittit. Huic mandat: *Rhenos reliquosque Belgas adeat, atque in officio contineat: Germanosque, qui auxilia à Belgis decersiti dicebantur, si per vim navibus flumen transire conentur, prohibeat.* P. Crassum cum cohortibus legionariis XII, & magno numero equitatus, in Aquitaniam proficisci jubet; ne ex his nationibus auxilia in Galliam mittantur, ac tantæ nationes conjungantur. Q. Titurium Sabinum legatum cum legionibus III, in Unellos, Curiosolitas, Lexobiosque mittit; qui eam manum distingendam curet. D. Brutum adolescentem, classi Gallicis-que navibus, quas ex Pictonibus Santonisque & reliquis pacatis regionibus convenire jussèrat, præficit; & quum primum posset, in Venetos proficisci jubet. Ipse eo pedestribus copiis contendit.

XII. Erant ejusmodi ferè situs oppidorum, ut posita in extremis linguis promontorisque, neque pedibus aditum haberent, quum ex alto se æstus incitavisset, quod bis semper accidit horarum XII spatio; neque navibus, quod rursus minuente æstu naves in vadis affligerentur. Ita utrâque re oppidorum oppugnatio impediebatur. Ac, si quando magnitudine operis fortè superati; extruso mari aggere ac molibus, atque his ferme mœnibus adæquatis; suis fortunis desperare cœperant: magno numero navium appulso, cujus rei summam facultatem habebant, sua deportabant omnia; seque in proxima oppida recipiebant: ibi se rursus iisdem opportunitatibus loci defendebant. Hoc eo facilius magnam partem æstatis faciebant; quod nostræ naves tempestatibus detinebantur; summâque erat vasto atque aperto mari, magnis æstibus, raris ac propè nullis portibus, difficultas navigandi.

XIII. Namque ipsorum naves ad hunc modum factæ armatæque erant. Carinæ aliquanto planiores, quàm nostræ.

nostrarum navium; quò facilius vada ac decessum æstus excipere possent: proræ admodum erectæ; atque item puppes ad magnitudinem fluctuum tempestatumque accommodatæ: naves totæ factæ ex robore, ad quamvis vim & contumeliam perferendam; transtra ex pedibus in latitudinem trabibus, confixa clavis ferreis, digiti pollicis crassitudine: anchoræ, pro funibus, catenis ferreis revinctæ: pelles pro velis, alutæque tenuiter confectæ; sive propter lini inopiam, atque ejus usus inscientiam; sive, quod est magis verisimile, quodd tantas tempestates Oceani, tantosque impetus ventorum sustineri, ac tanta onera navium regi velis, non satis commodè posse arbitrabantur. Cum his navibus, nostræ classi ejusmodi congressus erat; ut una celeritate, & pulsu remorum præstaret; reliquæ, pro loci naturâ, pro vi tempestatum, illis essent aptiora & accommodatiora: neque enim his nostræ rostro nocere poterant; (tanta in his erat firmitudo) neque, propter altitudinem, facile telum adjiciebatur; & eadem de causâ minùs commodè scopulis continebantur. Accedebat, ut, quum favire ventus cœpisset, & se vento dedissent, & tempestatem ferrent facilius, & in vadis consisterent tutius, &, ab æstu derelictæ, nihil saxa & cautes timerent: quarum rerum omnium nostris navibus casus erant extimescendi.

XIV. Compluribus expugnatis oppidis; Cæsar, ubi intellexit frustra tantum laborem sumi, neque hostium fugam captis oppidis reprimi, neque his noceri posse; statuit expectandam classem. Quæ ubi convenit, ac primùm ab hostibus visa est; circiter cccx naves eorum paratissimæ, atque omni genere armorum ornatissimæ, è portu profectæ, nostris adversæ constiterunt. Neque satis Bruto, qui classi præerat; neque tribunis militum centurionibusque, quibus singulæ naves erant attributæ, constabat, quid agerent, aut quam rationem pugnæ insisterent. Rostro enim noceri non posse cognoverant. Turribus autem excitatis; tamen has altitudo puppium ex barbaris navibus superabat, ut neque ex inferiore loco satis commodè tela adjici possent, &

missa à Gallis gravius acciderent. Una erat magno usui res preparata à nostris; falces præcutæ, insertæ affixæque longioribus, non absimili formâ muralium fascium. His quum funes, qui antennis ad malos destinabant, comprehensi adductique erant; navigio remis incitato, prærumpebantur: quibus abscissis, antennæ necessariis concedebant: ut, quum omnis Gallicis navibus spes in velis armamentisque consisteret, his ereptis, omnis usus navium uno tempore eriperetur. Reliquum erat certamen positum in virtute; quâ nostri milites facile superabant; atque eò magis, quod in conspectu Cæsaris atque omnis exercitus res gerebatur; ut milium paullo fortius factum latere posset: omnes enim colles, & loca superiora, unde erat propinquus spectatus in mare, ab exercitu tenebantur.

XV. Disiectis, ut diximus, antennis: quum singulas binæ aut ternæ naves circumfisterent; milites summâ vi transcendere in hostium naves contendebant. Quod postquam barbari fieri animadverterunt; expugnatis compluribus navibus; quum ei rei nullum reperiretur auxilium; fugâ salutem petere contenderunt. Ac, jam conversis in eam partem navibus, quæ ventus forebat; tanta subito malacia ac tranquillitas existit, ut se loco movere non possent. Quæ quidem res ad negotium conscientiam maxime fuit opportuna: nam singulas nostri consecrati, expugnaverunt; ut perpauca ex omni numero nobis interventu ad terram pervenirent, quum ab horâ iv usque ad solis occasum pugnaretur.

XVI. Quo proelio bellum Venetorum totiusque oræ maritimæ confectum est. Nam quum omnis juvenus, omnes etiam gravioris ætatis, in quibus aliquid consilii aut dignitatis fuit, eò convenerant; tum, navium quod ubique fuerat, unum in locum coegerant. Quibus amissis; reliqui neque quod se reciperent, neque quemadmodum oppida defenderent, habebant. Itaque se, suæque omnia, Cæsari dederunt. In quos eò gravius Cæsar vindicandum statuit, quod diligentius in reliquum tempus à barbaris jus legatorum conservaretur. Itaque, omni senatu nerato, reliquos sub coronâ vendidit.

XVII. Dum hæc in Venetis geruntur; Q. Titurius Sabinus cum his copiis, quas à Casare acceperat, in fines Unellonum pervenit. His præerat Viridovix; ac summam imperii tenebat earum omnium civitatum, quæ defeceant; ex quibus exereitum magnasque copias coegerat. Atque his paucis diebus, Auleci, Eburonices, Lexovique, senatu suo interfecto, quod auctores belli esse volebant, portas clauferunt, seque cum Viridovixe conjunxerunt: magnasque præterea multitudine undique ex Galliâ perditorum hominum latronumque convenerat; quos spes prædandi, studiumque bel-landi, ab agriculturâ & quotidiano labore revocabat.

XVIII. Sabinus idoneo omnibus rebus loco castris se se tenebat; quam Viridovix contra eum duum milli-um spatio consedisset, quotidieque productis copiis pugnandi potestatem faceret: ut jam non solum hostibus in contemptionem Sabinus veniret, sed etiam nostrorum militum vocibus nonnihil carperetur; tantamque opinionem timoris præbuit, ut jam ad vallum castrorum hostes accedere auderent. Id eâ causâ faciebat; quod cum tantâ multitudine hostium, præsertim eo absente, qui summam imperii teneret, nisi æquo loco, aut opportunitate aliquâ datâ, legato dimicandum non existimabat.

XIX. Hæc confirmatâ opinione timoris; idoneum quendam hominem & callidum delegit Gallum ex iis, quos auxilii causâ secum habebat. Huic magnis præmiis pollicitationibusque persuadet, uti ad hostes trans-eat: quid fieri velit, edocet. Qui ubi pro perfugâ ad eos venit, timorem Romanorum proponit; quibus angustis ipse Casar à Venetis prematur, docet: neque longius abesse, quin proximâ nocte Sabinus clam ex castris exercitum educat, & ad Casarem, auxilii feren-di causâ, proficiscatur. Quod ubi auditum est; con-clamant omnes, occasionem negotii bene gerendi amit-tendam non esse: ad castra iri oportere. Multæ res ad hoc consilium Gallos hortabantur: superiorum die-rum, Sabini cunctatio; perfugæ confirmatio; inopia cibariorum, cui rei parum diligenter ab his erat provi-sum; spes Venetici belli; & quod fere libenter id, quod

volunt homines, credunt. His rebus adducti, non prius Viridovicem reliquosque duces ex concilio dimittunt, quam ab his sit concessum, arma uti capiant, & ad castra contendant. Quâ re concessâ: læti, velut exploratâ victoriâ, sarmentis virgultisque collectis, quibus fossas Romanorum compleant; ad castra pergunt.

XX. Locus erat castrorum editus, & paulatim ab imo acclivis, circiter passus M. Huc magno cursu contenderunt, ut quàm minimum spatii ad se colligendos armandosque Romanis daretur; exanimatique pervenerunt. Sabinus suos hortatus, cupientibus signum dat. Impeditis hostibus propter ea, quæ ferebant, onera; subito duabus portis eruptionem fieri iubet. Factum est opportunitate loci, hostium inscientiâ ac defatigatione, virtute militum, ac superiorum pugnarum exercitatione; ut ne unum quidem nostrorum impetum ferrent; ac statim terga venterent: quos impeditos, integris viribus milites nostri consecuti; magnum numerum eorum occiderunt: reliquos, equites consecrati; paucos, qui ex fugâ evaserant, reliquerunt. Sic, uno tempore, & de navali pugna Sabinus, & de Sabini victoriâ Cæsar certior factus est: civitatesque omnes se statim Titurio dederunt. Nam ut ad bella suscipienda, Gallorum alacer & promptus est animus; sic mollis ac minime resistens ad calamitates perferendas mens eorum est.

XXI. Eodem ferè tempore P. Crassus, quum in Aquitaniam pervenisset; quæ para, ut antè dictum est, & regionum latitudine, & multitudine hominum, ex tertiâ parte Galliæ est æstimanda: quum intelligeret in illis locis sibi bellum gerendum, ubi paucis antè annis L. Valerius Proconinus legatus, exercitu pulso, interfectus esset; atque unde L. Manilius Proconsul, impedimentis amissis, profugisset: non mediocrem sibi diligentiam adhibendam intelligebat. Itaque, re frumentariâ provisâ; auxiliis, equitatuque comparato; multis præterea viris fortibus Tolosâ, Carcasone, & Narbone, (quæ sunt civitates Galliæ Provinciæ, finitimæ his regionibus) nominatim evocatis; in Sotiatiû fines exercitum introduxit. Cujus adventu cognito:

Soriatēs, magnis copiis coactis, equitatuque, quo plurimum valebant, in itinere agmen nostrum adorti; primum equestre proelium commiserunt: deinde, equitatu suo pulso, atque insequentibus nostris; subito pedestres copias, quas in convalle in insidiis collocaverant, ostenderunt. Illi, nostros disiectos adorti, proelium renovarunt.

XXII. Pugnatum est diu, atque acriter; quum Soriatēs, superioribus victoriis freti, in sua virtute totius Aquitaniae salutem positam putarent; nostri autem, quid sine Imperatore, & sine reliquis legionibus, adolescentulo duce, efficere possent, perspicui cuperent. Tandem tamen confecti vulneribus hostes terga vertere. Quorum magno numero interfecto, Crassus ex itinere oppidum Sotiatium oppugnare coepit; quibus forsiter resistentibus, vineas turrestque egit. Illi, alias eruptione tentata, alias cuneulis ad aggerem vineasque actis; cujus rei sunt longe peritissimi Aquitani, propterea quod multis locis apud eos arariae secturae sunt: ubi, diligentia nostrorum, nihil his rebus profici posse intellexerunt; legatos ad Crassum mittunt: seque in deditionem ut recipiat, petunt. Qua re impetrata, arma tradere iussi, faciunt.

XXIII. Atque in ea re omnium nostrorum intentis animis: alia ex parte oppidi Adiatomus, qui summam imperii tenebat; cum decem devotis (quos illi Soldurios appellant: quorum haec est conditio, ut omnibus in vita commodis una cum his fruantur, quorum se amicitiae dediderint: si quid illis per vim accidat; aut eundem casum una ferant, aut sibi mortem consciscant: neque adhuc hominum memoria repertus est quisquam, qui, eo interfecto cujus se amicitiae devovisset, mori recusaret) cum illis Adiatomus eruptionem facere conatus, clamore ab ea parte munitionis sublato, quum ad arma milites concurrissent, vehementerque ibi pugnatum esset, repulsus in oppidum est: uti tamen eadem deditionis conditione uteretur, à Crasso impetravit.

XXIV. Armis obsidibusque acceptis; Crassus in fines Vocatum & Tarusatum profectus est. Tum vero barbari commoti; quod oppidum & natura loci & manu

munitum, paucis diebus, quibus eò ventum fuerat, expugnatum cogoverant: legatos quoquo versus dimittere, conjurare, obsides inter se dare, copias parare ceperunt. Mittuntur etiam ad eas civitates legati, quæ sunt citerioris Hispaniæ, finitimæ Aquitaniæ: inde auxilia ducesque accersuntur: quorum adventu, magnâ cum auctoritate & magnâ cum hominum multitudine bellum gerere conantur. Duces verò ii deliguntur, quî unâ cum Q. Sertorio omnes annos fuerant, summamque scientiam rei militaris habere existimabantur. Ii, consuetudine populi Romani, loca capere, castra munire, comœatibus nostros intercludere instituant. Quod ubi Crassus animadvertit; suas copias propter exiguitatem non faciliè diduci; hostem & vagari, & vias obsidere, & castris satis præsidii relinquere; ob eam causam minùs commodè frumentum comœatûmque sibi supportari; in dies hostium numerum augeri: non cunctandum existimavit, quin pugnâ decertaret. Hæc re ad concilium delatâ; ubi omnes idem sentire intellexit, posterum diem pugnæ constituit.

XXV. Primâ luce, productis omnibus copiis, duplici acie instructâ, auxiliisque in mediam aciem conjectis; quid hostes consilii caperent, expectabat. Illi, etsi propter multitudinem, & veterem belli gloriam, paucitatemque nostrorum, se turò dimicaturos existimabant; tamen tutius esse arbitrabantur, obsessis viis, comœatu intercluso, sinè ullo vulnere victoriâ potiri: & si, propter inopiam rei frumentariæ, Romani sese recipere cepissent; impeditos agmine, & sub facinoris inferiores animo, adorti cogitabant. Hæc consilio probato ab ducibus; productis Romanorum copiis, sese castris tenebant.

XXVI. Hæc re perspectâ, Crassus; quum sua cunctatio atque opinio timidiore hos, nostros milites alacriores ad pugnandum effecisset; atque omnium voces audirentur, expectari diutius non oportere, quin ad castra ireretur; cohortatus suos, omnibus cupientibus, ad hostium castra contendit. Ibi, quum alii fossas complerent; alii, multis telis conjectis, defensores vallo munitionibusque depellerent; auxiliariisque, quibus ad pug-

nam non multum Crassus confidebat, lapidibus telisque subministrandis, & ad aggerem cespitibus comportandis, speciem asque opinionem pugnantium praberent: quam item ab hostibus constanter, ac non timide, pugnaretur; telæque ex loco superiore missæ, non frustra acciderent: equites, circumitis hostium castris, Crasso renunciaverunt, *non eadem esse diligentiam ab Decumanâ portâ castra munita, facilisque aditum habere.*

XXVII. Crassus, equitum præfectos cohortatus, ut magnis præmiis pollicitationibusque suos excitarent, quid fieri velit, ostendit. Illi, ut erat imperatum, eductis quatuor cohortibus, quæ, præsidio castris relicta, integre ab labore erant; & longiore itinere circumductis, ne ex hostium castris conspici possent; omnium oculis mentibusque ad pugnam intentis, celeriter ad eas, quas diximus, munitiones pervenerunt: atque his pro-raptis, prius in hostium castris consisterunt, quam planè ab his videri, aut, quid rei gereretur, cognosci posset. Tum verò, clamore ab eâ parte audito; nostri, redintegratis viribus, quod plerumque in spe victoriæ accidere consuevit, acrius impugnare coeperunt. Hostes undique circumventi, desperatis omnibus rebus, se per munitiones dejicere, & fugâ salutem petere contenderunt. Quos equitatus apertissimis campis consecutus: ex millium L numero, quæ ex Aquitaniâ Cantabrisque venisse constabat, vix quartâ parte relicta; multa nocte se in castra recepit.

XXVIII. Hæc audita pugna; maxima pars Aquitaniz sese Crasso dedit, obsidesque ultro misit. Quo in numero fuerunt Tarbelli, Bigerriones, Preciani, Vocates, Tarusates, Elusares, Garites, Ausci, Ganumni, Siburnates, Cocofarsæque. Paucæ ultimæ nationes, anni tempore confixa, quod hyems suberat, id facere neglexerunt.

XXIX. Eodem fere tempore Cæsar, etsi propè exarsa jam ætas erat; tamen quod, omni Galliâ pacatâ, Morini Menapiisque supererant, qui in armis essent, neque ad eum umquam legatos de pace misissent; arbitratus id bellum celeriter confici posse, eò exercitum adduxit. Qui longè aliâ ratione, ac reliqui Galli, bellum agere instituerunt. Nam, quod intelligebant ma-

ximas nationes, quæ proelio contendissent, pulsas superatasque esse; continentisque sylvas ac paludes habebant: eò se, suæque omnia contulerunt. Ad quarum initium sylvarum quum pervenisset Caesar, castraque munire instituisset; neque hostis interim visus esset: dispersis in opere nostris, subito ex omnibus partibus sylvarum evolaverunt, & in nostros impetum fecerunt. Nostri celeriter arma ceperunt, eosque in sylvas repulerunt; & compluribus interfectis, longius impeditioribus locis secuti, paucos ex suis deperdiderunt.

XXX. Reliquis deinceps diebus, Caesar sylvas cadere instituit: & ne quis inermibus imprudentibusque militibus ab latere impetus fieri posset; omnem eam materiam, quæ erat caesa, conversam ad hostem collocabat, & pro vallo ad utrumque latus exstruebat. Incredibili celeritate, magno spatio paucis diebus confectio: quum jam pecus atque extrema impedimenta ab nostris tenerentur; ipsi densiores sylvas peterent; ejusmodi tempestates sunt consecutæ, ut opus necessario intermitteretur; & continuatione imbrium, diutius sub pellibus milites contineri non possent. Itaque, vastatis omnibus eorum agris, vicis ædificisque incensis, Caesar exercitum reduxit; & in Aulercis Lexovisque, reliquis item civitatibus, quæ proximè bellum fecerant, in hybernis collocavit.

LIBER IV.

I.

A, quæ secuta est, hyeme; qui fuit annus Cn. Pompejo, M. Crasso Coss. Usipetes Germani, & item Tenchtheri, magnâ cum multitudine hominum, flumen Rhenum transierunt; non longè à mari, quo Rhenus influit. Causa transeundi fuit; quod ab Suevis complures annos exagritari, bello premebantur, & agriculturâ prohibebantur.

II. Suevorum gens est longè maxima & bellicosissima Germanorum omnium. Hi centum pagos habere dicuntur; ex quibus quotannis singula millia armatorum, bellandi causâ, suis ex finibus educunt; reliqui, qui domi manent, pro se atque illis colunt: hi rursus invicem anno post, in armis sunt; illi domi remanent. Sic neque agricultura, neque ratio atque usus belli intermittitur. Sed privati ac separati agri apud eos nihil est: neque longius anno remanere uno in loco, colendi causâ, licet: neque multum frumento, sed maximam partem lacte atque pecore vivunt; multumque sunt in venationibus: quæ res & cibi genere, & quotidianâ exercitatione, & libertate vitæ, (quod à pueris nullo officio aut disciplinâ assuefacti, nihil omnino contra voluntatem faciant) & vires alit, & immani corporum magnitudine efficit. Atque in eam se consuetudinem adduxerunt, ut locis frigidissimis neque vestitûs, præter pelles, habeant quidquam; quarum propter exiguitatem, magna est corporis pars aperta: & laventur in fluminibus. Mercatoribus est ad eos aditus; magis eò, ut, quæ bello ceperint, quibus vendant, habeant; quàm quod ullam rem ad se importari desiderent. Quia etiam jumentis, quibus maximè Galli delectantur, quæque impenso parant pretio, Germani importatis non utantur; sed, quæ sunt apud eos nata prava atque deformia, hæc quotidianâ exercitatione, summi ut sint laboris, efficiunt. Equestribus præliis sæpe ex equis desiliunt, ac pedibus præliantur; eosque eodem remanere vestigio assuefaciunt; ad quos se celeriter, quum usus est, recipiunt: neque eorum moribus turpius quidquam, aut inertius habetur, quàm ephippiis uti: itaque ad quemvis numerum ephippiatorum equitum, quamvis pauci, adire audent. Vinum ad se omnino importari non sinunt; quod eâ re ad laborem ferendum remollescere homines, atque effeminari arbitrantur. Publicè maximam putant esse laudem, quàm latissimè à suis finibus vacare agros. Hæc re significari; magnum numerum civitatum suam vim sustinere non potuisse. Itaque unâ ex parte à Suevis, circiter millia passuum de, agri vacare dicuntur.

III. Ad alteram partem succedunt Ubii : quorum fuit civitas ampla atque florens, ut est caput Germanorum; & qui paullo sunt ejusdem generis etiam exteris humaniores; propterea quod Rhenum attingunt, multumque ad eos mercatores ventitant, & ipsi propter propinquitatem Gallicis sunt moribus assuefacti. Hos quum Suevi, multis saepe bellis experti, propter amplitudinem gravitatemque civitatis, finibus expellere non potuissent; tamen vestigales sibi fecerunt, ac multo humiliores infirmioresque redegerunt.

IV. In eadem causa fuerunt Usiperes & Tenchtheri, quos supra diximus: qui complures annos Suevorum vim sustinuerunt; ad extremum tamen agris expulsi, & multis locis Germaniae tricanum vagati, ad Rhenum pervenerunt: quas regiones Menapii incolebant; & ad utramque ripam fluminis, agros, aedificia, vicisque habebant; sed tantae multitudinis adventu perterriti, ex his aedificiis, quae trans flumen habuerant, demigraverunt; & cis Rhenum dispositis praefidiis, Germanos transire prohibebant. Illi, omnia experti: quum neque vi contendere, propter inopiam navium; neque etiam transire, propter custodias Menapiorum possent; reversi se in suas sedes regionesque simulaverunt; & tridui viam progressi, rursus reverterunt; atque omni hoc itinere una nocte equitatu confecto, inscios inopiantesque Menapios oppresserunt; qui de Germanorum discessu per exploratores certiores facti, sine metu trans Rhenum in suos vicos remigraverant. His interfectis, navibusque eorum occupatis: priusquam ea pars Menapiorum, quae citra Rhenum erat, certior fieret; flumen transierunt: atque, omnibus eorum aedificiis occupatis, reliquam partem hyemis se eorum copiis aluerunt.

V. His de rebus Caesar certior factus, & infirmitatem Gallorum veritus; quod sunt in consiliis capiendis mobiles, & novis plerumque rebus audent; nihil his committendum existimavit. Est autem hoc Galliae consuetudinis; ut & viatores, etiam invisos, consistere cogant; & quod quisque eorum de quaque re audierit, aut cognoverit, quaeque: & mercatores in oppidis vulgus circumstet; quibus ex regionibus veniant, quas

que ibi res cognoverint, promnuciare cogant. His rumoribus atque auditibus perterriti, de summis sapere rebus consilia ineunt: quorum eos è vestigio pertrahere necesse est; quum incertis rumoribus serviant; & plerique ad voluntatem eorum facta respondeant. Quà consuetudine cognita, Cæsar, ne graviori bello occurreret; maturius, quam consueverat, ad exercitum proficiscitur. Eo quum venisset; ea, quæ fore suspicatus erat, facta cognovit: missas legationes à nonnullis civitatibus ad Germanos; invitatosque eos, uti ab Rheno discederent; omniâque, quæ postulassent, ab se fore parata. Quâ spe adducti Germani, latius jam vagabantur; & in fines Eburonum & Condrusorum, qui sunt Trevirom clientis, pervenerant. Principibus Gallia evocatis; Cæsar ea, quæ cognoverat, dissimulanda sibi existimavit: eorumque animis permulsis & confirmatis, equitatuque imperato, bellum cum Germanis gerere constituit.

VI. De frumentariâ comparatâ, equitibusque delectis; iter in ea loca facere cepit, quibus in locis Germanos esse audiebat: à quibus quum paucorum dierum iter abesset; legati ad eum veniunt, quorum hæc fuit oratio: Germanos neque priores populo R. bellum inferre; neque tamen recusare, si læssantur; quin armis contendant: quod Germanorum consuetudo hæc sit à maioribus tradita; quicumque bellum inferant, resistere, neque deprecari: hoc tamen dicere; venisse invito, ejusdem domo. Si suam gratiam Romani volint, posse eis utiles esse amicos. Vel sibi agros attribuant; vel præstantur tenere eos, quos armis possederint. Se se unis Suevis concedere, quibus ne dii quidem immortales pares esse possint: reliquum quidem in terris esse nomen, quem non superare possint. Ad hæc Cæsar, quæ visum est, respondit. Sed exitus fuit orationis: sibi nullam cum his amicitiam esse posse, si in Galliâ remanerent: neque verum esse, qui suos fines transi non potuerint, alienos occupare: neque ullis in Galliâ vacare agros, qui dari tanta præsertim multitudinî sine injuriâ possint: sed licere, si velint, in Ubiorum finibus considere; quorum sint legati apud se, & de Suevorum injuriâ querantur, & à se auxilium petant: hoc se ab Ubiis impetraturum. Legati hæc se ad suos relatores dixerunt; & se deliberatâ, post diem tertium ad

Cæsarem reversuros: interea ne propius se castra moveret, petierunt. Ne id quidem Cæsar ab se impetrari posse dixit: cognoverat enim magnam partem equitatus ab iis aliquot diebus antè, prædandi frumentandique causâ, ad Ambivaritos trans Mosam missam: hos expectari equites, atque ejus rei causâ moram interponi, arbitrabatur.

VII. Mosa profluit ex monte Vogeso, qui est in finibus Lingonum; & parte quâdam Rheni receptâ, quæ appellatur Vhalis, insulam efficit Batavorum; neque longius ab eo millibus passuum 1111 in Oceanum transit. Rhenus autem oritur ex Lepontiis, qui Alpes incolunt; & longo spatio per fines Nantuatium, Helvetiorum, Sequanorum, Mediomatricorum, Tribocorum, Treviorumque citatus fertur: & ubi Oceano appropinquat, in plures diffluit partes; multis ingentibusque insulis effectis, quarum pars magna à feris barbarisque nationibus colitur, (ex quibus sunt, qui piscibus, atque ovium, vivere existimantur) multisque capitibus in Oceanum influit.

VIII. Cæsar quum ab hoste non amplius passuum 111 millibus abesset; ut erat constitutum, ad eum legati revertuntur: Qui in itinere congressi, magnopere, ne longius progrediretur, orabant. Quum id non impetrassent; petebant, ut ad eos equites, qui agmen antecessissent, præmitteret; eosque pugnâ prohiberet: sibi quoque ut potestatem faceret, in Ubios legatos mittendi: quorum si principes ac senatus sibi jurejurando fidem fecissent; eâ conditione, quâ à Cæsare foretetur, se usuros ostendebant: ad eas res consiciendas, sibi tridui spatium daret. Hæc omnia Cæsar eodem illud pertinere arbitrabatur, ut, tridui morâ interpositâ, equites eorum, qui abessent, revertentur. Tamen sese non longius millibus passuum 14 , aquationis causâ, processurum eo die dixit: huc postero die quàm frequentissimi convenirent, ut de eorum postulatis cognosceret. Interim ad præfectos, qui cum omni equitatu antecesserant, mittit qui nunciarent, ne hostes prælio lacesserent; & si ipsi lacesserentur, sustinerent, quoad ipse cum exercitu propius accessisset.

IX. At hostes, ubi primum nostros equites conspexerunt, quorum v millium erat numerus; quum ipsi non

amplius nec equites haberent : quod ii, qui frumentandi causâ ierant trans Mosam, nondum redierant : nihil nostris timentibus, quod legati eorum paullo ante à Cæsare discesserant, atque is dies induciis erat ab iis petitus ; impetu facto, celeriter nostros perturbaverunt : rursus resistentibus nostris ; consuetudine suâ, ad pedes defilierunt : suffossisque equis, compluribusque nostris dejectis, reliquos in fugam coniecerunt ; atque ita perterritos egerunt, ut non prius fugâ desisterent, quàm in conspectum agminis nostri venissent. In eo prælio, ex equitibus nostris interficiuntur *iv & lxx* : in his vir fortissimus Piso Aquitanus, amplissimo genere natus, cuius avus in civitate suâ regnum obtinuerat, amicus ab senatu nostro appellatus. Hic, quum fratri intercluso ab hostibus auxilium ferret, illum ex periculo eripuit ; ipse, equo vulnerato, dejectus, quoad potuit, fortissime resistit. Quum circumventus, multis vulneribus acceptis, cecidisset ; atque id frater, qui jam prælio excesserat, procul animadvertisset ; incitato equo, sese hostibus obtulit, atque interfectus est.

X. Hôc prælio facto ; Cæsar neque jam sibi legatos audiendos, neque conditiones accipiendas arbitrabatur ab iis, qui, per dolum atque insidias petita pace, ultro bellum intulissent. Expectare verò dum hostium copię angerentur, equitarisq; reverteretur ; summæ dementiæ esse judicabat : &, cognita Gallorum infirmitate ; quantum jam, apud eos, hostes uno prælio auctoritatis essent consecuti, sentiebat : quibus, ad consilia capiendâ, nihil sparii dandum existimabat. His constitutis rebus ; & consilio cum legatis & quæstore communicato, ne quem diem pugnæ intermitteret : opportunitissima res accidit ; quod postridie ejus diei manè, eadem & perfidiâ & simulatione usi Germani, frequentes, omnibus principibus majoribusq; nam adhibitis, ad eum in castra venerunt ; simul, ut dicebatur, sui purgandi causâ, quod, contra atque esset dictum, & ipsi petissent, prælium pridie commississent ; simul, ut, si quid possent, de induciis fallendo impetrarent. Quos sibi Cæsar oblatos gavisus, retineri jussit : ipse omnes copias castris eduxit ; equitarum, quod recenti prælio perterritum esse existimabat, agmen subsequi jussit.

XI. Acie triplici instructâ, & celeriter VIII millium itinere confecto; prius ad hostium castra pervenit, quàm, quid ageretur, Germani sentire possent: qui, omnibus rebus subito perterriti, & celeritate adventus nostri, & discessu suorum; neque consilii habendi, neque arma capiendi spatio dato; perturbantur, copiasne adversus hostem educere, an castra defendere, an fugâ salutem petere, prastaret. Quorum timor quum fremitu & concursu significaretur; milites nostri, pristini dici perfidia incitati, in castra irruerunt; quo in loco qui celeriter arma capere potuerunt, paullisper nostris resisterunt, atque inter carros impedimentaue proelium commiserunt: at reliqua multitudo puerorum mulierumque, (nam cum omnibus suis domo excesserant, Rhenumque transierant) passim fugere coepit: ad quos confectandos, Caesar equitatum misit.

XII. Germani, post tergum clamore audito; quum suos interfici viderent; armis abjectis, signisque militariis relictis, se ex castris eiecerunt: & quum ad confluentem Mosæ & Rheni pervenissem; reliquâ fugâ desperatâ, magno numero interfecto, reliqui se in flumen precipitaverunt: atque ibi timore, lassitudine, & vi fluminis oppressi, perierunt. Nostri ad unum omnes incolumes, per paucos vulneratis, ex tanti belli timore, quum hostium numerus capitum cecisset millium fuisset, se in castra receperunt. Caesar iis, quos in castris retinuerat, discedendi potestatem fecit. Illi supplicia cruciatûsque Gallorum veriti, quorum agros vexaverant; remanere se apud eum velle dixerunt. Iis Caesar libertatem concessit.

XIII. Germanico bello confecto, multis de causis Caesar statuit sibi Rhenum esse transeundum: quoniam illa fuit iustissima; quòd, quum videret Germanos tam facile impelli, ut in Galliam venirent; suis quoque rebus eos timere voluit, quum intelligerent & posse & audere populi R. exercitum Rhenum transire. Accessit etiam, quòd illa pars equitantis Usipetum & Tenctherorum, quam supra commemoravi prædandi frumentandique causâ Mosam transisse, neque proelio interfuisset; post fugam suorum se trans Rhenum in fines

Sigambroium receperat, seque cum his conjunxerat. Ad quos quum Caesar nuncios misisset, qui postularent, eos qui sibi Galliaque bellum intulissent, unde sibi dederint; responderunt: Populi Romani imperium, Rhenum sinire: si, se invitis, Germanos in Galliam transire non aequum existimatis; cur sui quidquam esse imperii aut potestatis trans Rhenum postulare?

XIV. Ubii autem; qui uni ex transrhœnani ad Caesarem legatos miserant, amicitiam fecerant, obsides dederant; magnopere orabant: Ut sibi auxilium ferret, quod graviter ab Suevis premerantur; vel, si id facere compariationibus Reipubl. prohiberetur, excusationem modo Rhenum transportaret: id sibi ad auxilium, spemque reliqui temporis, satis futurum: tantum esse nomen atque opinioem exercitus Romani, Ariovisti pulsi, et hoc novissimo praelio facto, etiam ad ultimas Germanorum nationes; ac opinione et amicitia populi Romani tunc esse possunt. Navium magnam copiam ad transportandum exercitum pollicebantur.

XV. Caesar his de causis, quas commemoravi, Rhenum transire decreverat. Sed navibus transire neque satis tutum esse arbitrabatur, neque suæ neque populi Romani dignitatis esse statuebat. Itaque, etsi summa difficultas faciendi pontis proponebatur, propter latitudinem, rapiditatem, altitudinemque fluminis; tamen id sibi contendendum, aut aliter non transcendendum exercitum, existimabat. Rationem pontis igitur hanc instituit. Tigna bina sesquipedalia, paullum ab imo præcurta, dimensa ad altitudinem fluminis, intervallo pedum duorum inter se jungebat. Hæc cum machinationibus demissa in suspensum defixerat, filiceisque adegerat; non, sublice modo, directa ad perpendiculum; sed prona, ac fastigiata; ut secundum naturam fluminis procumberent. His item contraria duo ad eundem modum juncta, intervallo pedum quadragenam, ab inferiore parte contra vim atque impetum fluminis conversa stangebant. Hæc utraque bipedalibus trabibus immixtis, quantum eorum tignorum junctura distabat, bina utrimque sibus ab extrema parte distinebantur: quibus disciussis, atque in contrariam partem revinctis; tanta erat operis firmitudo, atque ex rerum natura; ut, quo major vis aquæ se incitavisset, hoc artius illigata tenerentur.

Hæc directâ materiâ injectâ contestebantur, ac longioribus erantibusque consternebantur. Ac nihilo secius sublitæ ad inferiorem partem fluminis obliquè adigebantur; quæ, pro pariete subiectæ, & cum omni opere conjunctæ, vim fluminis exciperent. Et aliæ item supra pontem, mediocri spatîo: ut, si arborum trunci, sive naves, dejectiendi operis causâ, essent à barbaris missæ; his defensoribus earum vis minueretur, neu ponti nocerent.

XVI. Diebus x, quibus materiâ cepta erat comportari, omni opere effecto, exercitus transducitur. Cæsar, ad utramque partem pontis firmo præsidio relicto, in fines Sigambrorum contendit. Interim à compluribus civitatibus ad eum legati veniunt; quibus pacem atque amicitiam petentibus, liberaliter respondit, obsidisque ad se adduci jubet. Sigambri ex eo tempore, quo pons institui ceptus est, fugâ comparatâ; hortantibus iis, quos ex Tenchtheris atque Usipetibus apud se habebant; finibus suis excesserant, suæque omnia exportaverant, seque in solitudinem ac sylvas abdiderant.

XVII. Cæsar paucos dies in eorum finibus moratus; omnibus vicis ædificisque incensis, frumentisque succis, se in fines Ubiorum recepit: atque his auxilium suum pollicitus, si à Suevis premerentur; hæc ab iis cognovit: Suevos, postquam per exploratores pontem fieri comperissent, more suo, concilio habito, nuncios in omnes partes misisse; uti de oppidis demigrarent; liberos, uxores, suæque omnia in sylvis deponerent; atque omnes, qui arma ferre possent, unum in locum convenirent: hunc esse delectum medium ferè regionum earum, quas Suevi obtinerent: ibi Romanorum adventum expectare, atque ibi decertare constituisse. Quod ubi Cæsar comperit: omnibus his rebus confectis, quarum rerum causâ exercitum transducere constituerat; ut Germanis merum injiceret, ut Sigambros ulcisceretur, ut Ubios obsidione liberaret: diebus omnino xviii trans-Rhenum consumptis, satis & ad laudem & ad utilitatem profectum arbitratus, se in Galliam recepit, pontemque reseidit.

XVIII. Exiguâ parte æstatis reliquâ, Cæsar; etsi in iis locis, quod omnia Gallia ad Septentrionem vergit,

matutz sunt hyemes; tamen in Britanniam proficisci contendit; quod omnibus fere Gallicis bellis, hostibus nostris inde subministrata auxilia intelligebat: & si tempus anni ad bellum gerendum deficeret; tamen magno sibi usui fore arbitrabatur, si modò insulam adisset; genus hominum perspexisset; loca, portus, aditus cognovisset; quæ omnia fere Gallis erant incognita: neque enim temere, præter mercatores, illò adit quisquam; neque iis ipsis quidquam, præter oram maritimam, atque eas regiones, quæ sunt contra Galliam, notum est: Itaque, convocatis ad se undique mercatoribus; neque quanta esset insulæ magnitudo; neque quæ, aut quantæ nationes incoherent; neque quem usum belli haberent, aut quibus institutis uterentur; neque qui essent ad majorum navium multitudinem idonei portus; reperire poterat. Ad hæc cognoscenda, prius quàm periculum faceret, idoneum esse arbitratus C. Volusenum, cum navi longâ præmittit. Huic mandat, ut, exploratis omnibus rebus, ad se quàm primùm revertatur. Ipse, cum omnibus copiis, in Morinos proficiscitur; quod inde erat brevissimus in Britanniam transiectus: huc naves undique ex finitimis regionibus, & quàm superioreestate ad Veneticum bellum fecerat classem, jubet convenire.

XIX. Interim, consilio ejus cognito, & per mercatores perlato ad Britannos; à compluribus ejus insulæ civitatibus ad eum legati veniunt, qui polliceantur, obsequies dare, atque imperio populi R. obtemperare. Quibus auditis, liberaliter pollicitus, hortatusque, ut in eâ sententiâ permanerent, eos domum remisit: & cum his unâ Comium, quem ipse, Atrebatibus superatis, regem ibi constituerat; cujus & virtutem & consilium probabar, & quem sibi fidelem arbitrabatur, cujusque auctoritas in his regionibus magna habebatur, mittit. Huic imperat; quas possit, adeat civitates; hortaturque, ut populi R. fidem sequantur: seque celeriter edventurum nunciet. Volusenus, perspectis regionibus; quantum ei facultatis dari poterit, qui navi egredi ac se barbaris committere non auderet; v. die ad Casarem revertitur; quæque ibi perspexisset, renunciat.

XX. Dum in his locis Caesar, navium parandarum causa, moratur; ex magna parte Morinorum legati ad eum venerunt, qui se de superioris temporis consilio excusarent; quod homines barbari, & nostrae consuetudinis imperiti, bellum populo Romae fecissent: sequere ea, quae imperasset, facturos pollicerentur. Hoc sibi satis opportunè Caesar accidisse arbitratus; quod neque post tergum hostem relinquere volebat; neque belli gerendi, propter anni tempus, facultatem habebat; neque has tantularum rerum occupationes sibi Britanniae anteponendas iudicabat; magnum his numerum obsidum imperat: quibus additis, eos in fidem recepit. Navibus circiter 1111 onerariis coactis contractisque, quod satis esse ad duas legiones transportandas existimabat; quidquid praeterea navium longarum habebat, quæstori, legatis, praefectisque distribuit. Huc accedebant 1111 onerariae naves; quae ex eo loco millibus passuum 1111 vento tenebantur, quod minus in eundem portum pervenire possent. Has equitibus distribuit; reliquum exercitum Q. Titurio Sabino & L. Aurunculeio Cottæ legatis, in Menapios, atque in eos pagos Morinorum, ab quibus ad eum legati non venerant, deducendum dedit. P. Sulpicium Rufum legatum cum eo praesidio, quod satis esse arbitrabatur, portum tenere iussit.

XXI. His constitutis rebus, nactus idoneam ad navigandum tempestatem, tertia fere vigilia solvit; equitēque in ulteriorem portum progredi, & naves conscendere, ac se sequi, iussit: ab quibus quum id paulo tardius esset administratum, ipse hora circiter diei 17 cum primis navibus Britanniam attingit; atque ibi in omnibus collibus expositas hostium copias armatas conspexit. Cujus loci hæc erat natura: adeo montibus angustis mare continebatur, uti ex locis superioribus in littus telum adjici posset. Hunc ad egrediendum locum nequaquam idoneum arbitratus; dum reliquae naves eo convenirent, ad horam 11 in anchoris expectavit. Interim legatis tribunisque militum convocatis; & quae ex Voluseno cognovisset, & quae fieri vellet, ostendit; monuitque, (ut rei militaris ratio,

maximè ut res maximè postularent, ut quæ celerem atque instabilem motum haberent, ad autum & ad tempus omnes res ab iis administrarentur. His dimissis; & ventum & astum uno tempore adus secundum; dato signo, & subactis anchoris, circiter milia passuum viii ab eo loco progressus, aperto ac plano littore naves constituit.

XXII. At barbari, consilio Romanorum cognito; præmissis equitatu & essedariis, quæ plerumque genere in præliis uti consueverunt; reliquis copiis subsequenti, nostris navibus egredi prohibebant. Erat ob has causas summa difficultas; quod naves, propter magnitudinem, nisi in alto constitui non poterant; militibus autem, ignotis locis, impeditis manibus, magno & gravi onere armorum pressis, simul & de navibus descendendum, & fluctibus consistendum, & cum hostibus erat pugnandum; quum illi aut ex azido, aut paululum in aquam progressi, omnibus membris expediti, notissimis locis, tela audacter conijcerent, & equos insucessus inciderent. Quibus rebus nostri perterriti, atque hujus omnino generis pugne imperiti; non eadem alacritate ac studio, quæ in pedestribus vel præliis consueverant, utebantur.

XXIII. Quod ubi Caesar animadvertit, naves longas, quarum & species erat barbaris institutio, & thotus ad usum expeditior, paululum removeri ab onerariis navibus, & remis incitari, & ad latus apertum hostium constitui; atque inde fundis, tormentis, sagittis, hostes propelli ac submoveri, jussit. Quæ res magno usui nostris fuit: nam & navium figura, & remorum motus, & insinuate genere tormentorum, perterriti barbari; constititerunt, ac paululum modò pedem reculebant. Atque, nostris militibus cunctantibus, maximè propter altitudinem maris: qui æ legionis aquilam ferebat, concessatus deos, ut ea res legioni feliciter eveniret; desilire, inquit, milites, nisi vultis aquilam hostibus prodere; ego certe meum *Reipub.* atque Imperatori officium præstinare. Hoc quum magna voce dixisset; se ex navi projecit, atque in hostes aquilam ferre corpit. Tum nostri cohortati inter se, ne tantum dederis ad-

mitteretur; universi ex navi defilierunt: hos itēm alii ex proximis primis navibus, quum conspexissent, subsecuti; hostibus appropinquarunt.

XXIV. Pugnatum est ab utrisque acriter. Nostri tamen; quod neque ordines servare, neque firmiter insistere, neque signa subsequi poterant; atque alius aliā ex navi, quibuscumque signis occurrerat, se aggregabat; magnopere perturbabantur. Hostes verò, notis omnibus vadis: ubi ex littore aliquos singulares ex navi egredientes conspexerant; incitatis equis, impedidos adoriebantur: plures paucos circumstabant: alii ab latere aperto, in universos tela conjiciebant. Quod quum animadvertisset Cæsar; scaphas longarum navium, item speculatoria navigia, militibus compleri iussit: & quos laborantes conspexerat, iis subsidia submittebat. Nostri, simul in arido confiderunt, suis omnibus consecutis, in hostes impetum fecerunt; atque eos in fugam dederunt; neque longiùs prosequi poterunt, quod equites cursum tenere atque insulam capere non potuerant. Hoc unum ad pristinam fortunam Cæsari defuit.

XXV. Hostes proelio superati, simul atque se ex fuga receperunt, statim ad Cæsarem legatos de pace miserunt: *Obsides daturus; quaque imperasset, sese facturos*, polliciti sunt. Unà cum his legatis Cornius Atebas venit, quem suprà demonstraveram à Cæsare in Britanniam præmissum. Hunc illi à navi egressum, quum ad eos Imperatoris mandata deferret, comprehenderant, atque in vincula conjecerant: tunc, factò proelio, remiserunt; & in petendâ pace, ejus rei culpam in multitudinem contulerunt; & propter imprudentiam, ut ignosceretur, petiverunt. Cæsar questus, quod, quum ultro in continentem legatis missis pacem à se perissent, bellum finè causâ intulissent; ignoscere imprudentiæ dixit, obsidesque imperavit: quorum illi partem statim dederunt, partem ex longinquiore locis accersitam paucis diebus sese daturus dixerunt. Interea suos remigrare in agros iusserunt; principesque undique convenere, & se civitatesque suas Cæsari commendarunt.

XXVI. His rebus pace firmata; post diem iv, quam est in Britanniam ventum, naves xviii, de quibus supra demonstratum est, quæ equites sustulerant, ex superiore portu leni vento solverunt: quæ quum appropinquarent Britannia, & ex castris viderentur; tanta tempestas subito coorta est, ut nulla earum cursum tenere posset; sed alia eodem, unde erant profectæ, referrentur; alia ad inferiorem partem insulæ, quæ est propius Solis occasum, magno sui cum periculo deicerentur; quæ tamen, anchoris iactis, cum fluctibus complerentur, necessario, adversâ nocte in altum provectæ, continentem petiverunt. Eadem nocte accidit, ut esset luna plena; quæ dies maritimos æstus maximos in Oceano efficere consuevit: nostrisque id erat incognitum. Ita uno tempore & longas naves, quibus Cæsar exercitum transportandum curaverat, quasque in aridum subduxerat, æstus complebat; & onerarias, quæ ad anchoras erant deligatæ, tempestas afflictabat: neque ulla nostris facultas aut administrandi, aut auxiliandi dabatur. Compluribus navibus fractis; reliquæ quum essent, funibus, anchoris, reliquisque armamentis amissis, ad navigandum inutiles; magna, id quod necesse erat accidere, totius exercitus perturbatio facta est. Neque enim naves erant alia, quibus reportari possent; & omnia deerant, quæ ad reficiendas naves essent usui; & quod omnibus constabat hyemare in Gallia oportere, frumentum his in locis in hyemem provisum non erat.

XXVII. Quibus rebus cognitis; principes Britannia, qui post proelium ad ea quæ iusserat Cæsar facienda convenerant, inter se collocuti; quum equites, & naves, & frumentum Romanis deesse intelligerent; & paucitatem militum ex castrorum exiguitate cognoscerent; quæ hæc erant etiam angustiora, quod sine impedimenti Cæsar legiones transportaverat: optimum factu esse duxerunt, rebellionem factâ, frumento commearumque nostros prohibere; & rem in hyemem producere; quod, his superatis, aut reditu interclusis, neminem postea belli inferendi causâ in Britanniam transiturum confidebant. Itaque, rursus conjuratione factâ, paulla-

tim ex castris discedere, ac suos clam ex agris deducere ceperunt. At Caesar, etsi nondum eorum consilia cognoverat; tamen & ex eventu navium suarum, & ex eo quod obsides dare intermiserant, fore id, quod accider, suspicabatur. Itaque ad omnes casus subsidia comparabat: nam & frumentum ex agris in castra quotidie conferbat; & quae gravissime afflictae erant naves, earum materia atque aere ad reliquas rescindendas utebatur; & quae ad eas res erant usui, ex continenti componari jubebat. Itaque, quum id summo studio à militibus administraretur; XII navibus amissis, reliquis ut navigari commodè posset, effecit.

XXVIII. Dum ea geruntur: legione, ex consuetudine, una frumentatum missa, quae appellabatur VII; neque ullà ad id tempus belli suspicione interposita; quum pars hominum in agris remaneret, pars etiam in castra ventitaret: II, qui pro portis castrorum in statione erant, Caesari renunciaverunt; pulvegem majorem, quam consuetudo ferret, in ea parte videri, quam in partem legio iter fecisset. Caesar, id quod erat, suspicatus, aliquid novi à barbaris initum consilii: cohortes, quae in stationibus erant, secum in eam partem proficisci; duas, in stationem succedere; reliquas armari, & confestim se sublequi, iussit. Quum paullo longius à castris processisset; suos ab hostibus premi, atque egre sustinere, & conferta legione ex omnibus partibus tela conjici animadvertit. Nam quodd, omni ex reliquis partibus demesso frumento, una pars erat reliqua; suspicati hostes huc nostros esse venturos, noctu in sylvis delituerant: tum dispersos, depositis armis, in mœtando occupatos subito adorti; panceis interfectis, reliquos incertis ordinibus perturbaverant: simul, equitatu atque effedis circumdederant.

XXIX. Genus hoc est ex effedis pugnae: primò per omnes partes perequitant, & tela conjiciunt; atque ipso terrore equorum, & strepitu rotarum, ordines plorūque perturbant: & quum se inter equitum turmas insinuavere; ex effedis desiliunt, & pedibus proeliantur. Aurigae interim paulum à praelio excedunt, atque ita se collocant, ut, si illi à multitudine hostium premantur,

rum, expeditum ad suos receperunt habebant. Ita, mobilitatem equitum, stabilitatem peditum, in præliis præstant; ac tantum usu quotidiano & exercitatione efficiunt, ut in declivi ac præcipiti loco incitatos equos sustinere, & brevi moderari ac flectere, & per remonem percurrere, & in iugo insistere, & inde se in curvas citissime recipere, consueverint.

XXX. Quibus rebus, perturbatis nostris novitate pugnae, tempore opportunissimo Cæsar auxilium tulit: namque ejus adventu hostes confiterunt, nostri ex timore se receperunt. Quo facto: ad lacessendum hostem, & committendum prælium, alienum esse tempus arbitratu: suo se loco continuit: & brevi tempore intermisso, in castra legiones reduxit. Dum hæc geruntur: nostris omnibus occupatis, qui erant in agris reliqui, discesserunt. Secutæ sunt, continuos dies complures, tempestates; quæ & nostros in castris continerent, & hostem à pugna prohiberent. Interim barbari nuncios in omnes partes dimiserunt; paucitatemque nostrorum militum suis prædicaverunt; &, quanta prædæ faciendæ atque in perpetuum sui liberandi facultas daretur, si Romanos castris expulissent, demonstraverunt. His rebus celeriter magnâ multitudine peditatus equitatusque coactâ, ad castra venerunt.

XXXI. Cæsar, eîdem, quod superioribus diebus acciderat, fore videbat; ut, si essent hostes pulsi, celeritate periculum effugerent: tamen nactus equites circiter xxx, quos Comius Atrebas, de quo antè dictum est, secum transportaverat; legiones in acie pro castris constituit. Commisso prælio, diutius nostrorum militum impetum hostes ferre non potuerunt, ac terga venterunt: quos tanto spatio secuti, quantum cursu & viribus efficere potuerunt; complures ex iis occiderunt; deinde, omnibus longè latèque ædificiis adfixis incensisque, se in castra receperunt.

XXXII. Eodem die legati ab hostibus missi ad Cæsarem de pace venerunt. His Cæsar numerum obfidum, quem antea imperaverat, duplicavit; eosque in continentem adduci iussit; quòd, propinquâ die æquinoctii, infirmis navibus, hyemi navigationem subjecien-

dam non existimabat. Ipse idoneam tempestatem natus, paullo post mediam noctem naves solvit; quæ omnes incolumes ad continentem pervenerunt: ex his onerariæ in eisdem portus, quos reliquæ, capere non potuerunt; sed paullo infra delatz sunt.

XXXIII. Quibus ex navibus quum essent expositi milites circiter ccc, atque in castra contenderent; Morini, quos Cæsar in Britanniam proficiscens pacatos reliquerat, spe prædæ adducti, primo non ita magno furoris numero circumsteterunt; ac, si sese interfici nolent, arma ponere iusserunt. Quum illi, orbe facto, sese defenderent; ecleriter ad clamorem hominum circiter millia vi convenerunt. Quæ re nuntiata, Cæsar omnem ex castris equitatum suis auxilio misit. Interim nostri milites impetum hostium sustinuerunt; atque horis amplius iv fortissime pugnaverunt; & paucis vulneribus acceptis, complures ex iis occiderunt. Postea verò quum equitatus noster in conspectum veniret; hostes, abjectis armis, terga verterunt; magnusque eorum numerus est occisus.

XXXIV. Cæsar postero die T. Labienum legatum, cum iis legionibus quas ex Britannia reducerat, in Morinos, qui rebellionem fecerant, misit: qui quum propter siccitates paludum, quod se reciperent, non haberent; quo perfugio superiore anno fuerant usi; omnes ferè in potestatem Labieni venerunt. At Q. Turrinus & L. Cottæ legati, qui in Menapiorum fines legiones duxerant; omnibus eorum agris vastatis, frumentis succisis, ædificiisque incensis, quod Menapii omnes se in densissimas sylvas abdiderant; ad Cæsarem se receperunt. Cæsar in Belgis omnium legionum hyberna constituit. Eò dux omnino civitates ex Britannia obsides miserunt; reliquæ neglexerunt. His rebus gestis; ex litteris Cæsaris, dierum xx supplicatio à senatu decreta est.

LIBER V.

I. **L**UCIO Domitio, Ap. Claudio Coss. discedens ab hybernis Cæsar in Iralliam, ut quotannis facere instituerat; legatis imperat, quos legionibus præfecerat, ut quàm plurimas possent hyeme naves ædificandas, veteresque reficiendas curarent. Eorum modum, formamque demonstrat. Ad celeritatem onerandi subductionesque, paullo facit humiliores, quàm quibus in nostro mari pri consuevimus; atque id eo magis, quòd propter crebras commutationes æstuum minus magnos ibi fluctus fieri cognoverat: ad onera, & ad multitudinem jumentorum transportandam, paullo latiores, quàm quibus in reliquis utimur maribus. Has omnes, æduarias imperat fieri: quam ad rem multum humilitas adjuvat. Ea, quæ sunt usui ad armandas naves, ex Hispaniâ apportari jubet. Ipse, conventibus citerioris Galliæ peractis, in Illyricum proficiscitur; quod à Pirustis finitimam partem Provinciæ incursionibus vastari audiebat. Eò quum venisset, civitatibus milites imperat; certumque in locum convenire jubet. Quâ re nuntiata; Pirustæ legatos ad eum mittunt, qui doceant; nihil earum rerum publico factum consilio; seseque paratos esse demonstrant, omnibus rationibus de injuriis satisfacere. Acceptâ oratione eorum, Cæsar obsides imperat, eosque ad certam diem adduci jubet: nisi ita fecerint, sese bello civitatem persecuturum demonstrat. Iis ad diem adductis, ut imperaverat; arbitros inter civitates dat, qui litem æstiment, poenamque constituent.

II. His confectis rebus, conventibusque peractis; in citeriorem Galliam revertitur, atque inde ad exercitum proficiscitur. Eò quum venisset: circuitis omnibus hybernis; singulari militum studio, in summâ rerum omnium inopiâ, circiter de ejus generis, cujus supra de-

monstravimus, naves, & longas xxviii invenit construktas; neque multum abesse ab eo, qui paucis diebus deducti possent. Collaudatis militibus, atque iis qui negotio prae fuerant; quid fieri vellet, ostendit: atque omnes ad portum Itium convenire jubet: quo ex portu commodissimum in Britanniam transjeam esse cognoverat, circiter millium passuum xxx a continenti. Huic rei quod satis esse visum est militum, relinquit: ipse cum legionibus expeditis iv, & equitibus vccc, in fines Trevirorum proficiscitur: quod illi neque ad concilia veniebant, neque imperio parebant; Germanosque transrhénanos sollicitare dicebantur.

III. Hæc civitas: longè plurimum totius Galliarum, equitatu valeret; magnasque habet copias peditum; Rhenumque, ut supra demonstravimus, tangit. In eâ civitate duo de principatu inter se contendebant, Indutiomarus & Cingetorix. Ex quibus alter, simul atque de Caesaris legionumque adventu cognitum est, ad eum venit; se suosque omnes in officio futuros, neque ab amicitia populi R. defecturos, confirmavit; quæque in Trevis gererentur, ostendit. At Indutiomarus equitatum peditatumque cogere; illique, qui per artem in armis esse non poterant, in sylvam Ardennam abditis, quæ ingenti magnitudine per medios fines Trevirorum à flumine Rheno ad initium Rheni pertinet; bellum parare instituit. Sed postea quàm nonnulli principes ex eâ civitate, & familiaritate Cingetorigis adducti, & adventu nostri exercitus pertentati, ad Caesarem venerunt; & de suis privatim rebus ab eo petere coeperunt, quoniam civitati consilium non possent: veritus, ne ab omnibus defereretur, Indutiomarus, legatos ad Caesarem mittit; sese idcirco à suis discedere atque ad eum venire noluisse, quò facilius civitatem in officio contineret; ne, omnis nobilitatis discessu, plebs propter imprudentiam laboraret: itaque civitatem in suâ potestate esse: sequens, si Caesar permitteret, ad eum in castra venturum. Et suas civitatisque fortunas ejus fidei permissurum. Caesar, etsi intelligebat, quâ de causâ ea dicerentur, quæque eum res ab instituto consilio deterreret; tamen, ne astatem in Trevis consumere co-

geretur, omnibus rebus ad Britannicum bellum comparatis, Indutiomarus ad se cum cœ obſidibus venire juſſit. His adductis, & in iis filio propinquiſque ejus omnibus, quos nominatim evocaverat; conſolatus Indutiomarum, hortatùſque eſt, uti in officio permaneret. Nihiſto tamen ſecius principibus Trevirorum ad ſe convocatis, eos ſigillatim Cingetorigi conciliavit: quod cum meſſito ejus à ſe ſeci intelligebat; tum magni intereſſe arbitrabatur, ejus auctoritatem inter ſuos quàm plurimum valere, cujus tam egregiam in ſe voluntatem perſpexiſſet. Id tulit factum graviſet Indutiomarus, ſuam gratiam inter ſuos minui: &, qui jam antè inimico in nos animo fuiſet, multo gravius hœc dolore exarſit.

IV. Iis rebus conſtitutis, Caſar ad poſtum Itinum cum legionibus pervenit. Ibi cognoviſcit & naves, quæ in Belgis factæ erant, tempeſtate reſectas, cuiſum tenere non potuiſſe; atque eodẽ, unde erant profectæ, relatas: reliquas paratas ad navigandum, atque omnibus rebus inſtructas invenit. Eodẽ equitatus rotius Galliz convenit, numero millium xv; principẽſque ex omnibus civitatibus: ex quibus poſtancos, quorum in ſe fidem perſpexerat, relinquere in Galliã; reliquos, obſidum loco, ſecum ducere decreverat; quod, quum ipſe abeſſet, motum Galliz verebatur.

V. Erat unã cum exteris Dumnoniæ, Edui, de quo à nobis antea dictum eſt. Hunc ſecum ducere in primis conſtituerat; quod eum cupidum rerum novarum, cupidum imperii, magni animi, magnæ inter Gallos auctoritatis, cognoverat. Accedebat hæc, quod jam in concilio Eduorum Dumnoniæ dixerat, ſibi à Caſare regnum civitatis deferri; Quod dictum Edui graviter ferebant; neque recuſandi, neque deſpectandi cauſã, legatos ad Caſarem mittere audebant: id factum, ex ſuis hoſpitibus Caſar cognoverat. Ille primò omnibus precibus petere contendit, ut in Galliã relinqueretur; partim, quod inſuetus navigandi, mare timeret; partim, quod religionibus ſeſe diceret impediri. Poſteaquam id obſtinatè ſibi negari vidit; omni ſpe impetrandi ademptã, principes Galliz ſollicitare, ſevocare ſingu-

los, hortarique cœpit, ut in continenti remanerent; metu territare, non sine causâ fieri, ut Gallia omni nobilitate spoliaretur; id esse consilium Cæsaris, ut quos in conspectu Gallia interficere vereretur, hos omnes in Britanniam transducos necaret: Fidem reliquis interponere; iusiurandum poscere; ut, quod esse ex usu Galliarum intellexissent, communi consilio administrarent.

VI. Hæc à compluribus ad Cæsarem deferrebantur. Quâ re cognitâ; Cæsar, quoddam tantum civitati Æduum dignitatis tribuebat, coercendum atque deterrendum, quibuscumque rebus posset, Dumnorigem statuebat; quoddam longius ejus amentiam progredi videbat, prospiciendum, ne quid sibi ac Reipublicæ nocere posset. Itaque dies circiter xxv. in eo loco commoratus, quod Cornus ventus navigationem impediabat, qui magnam partem omnis temporis in his locis stare consuevit; dabat operam, ut Dumnorigem in officio contineret; nihilo tamen secius, omnia ejus consilia cognosceret: tandem idoneam tempestatem nactus, milites equitesque conscendere in naves jubet. Atque impeditis omnium animis, Dumnorix cum equitibus Æduorum à castris, insciente Cæsare, domum discedere cœpit. Quâ re nuntiâtâ; Cæsar, intermissâ prosecutione, atque omnibus rebus postpositis, magnam partem equitatus ad eum insequendum mittit, retrahisque imperat: si vim faciat, neque pareat; interfici jubet: nihil hunc, se absente, pro sano facturum arbitratus, qui præsentis imperium neglexisset. Ille autem revocatus, resistere, ac se manu defendere, suorumque fidem implorare cœpit; sæpe clamitans, *Liberum se, liberatque civitatis esse*. Illi, ut erat imperatum, circumstant, hominemque interficiunt: at Ædum equites ad Cæsarem omnes revertuntur.

VII. His rebus gestis; Labieno in continente cum 11 legionibus & equitum millibus 11 relicto, ut portus tueretur, & rem frumentariam provideret, quæque in Galliâ gererentur, cognosceret, & consilium pro tempore & pro re caperet; ipse cum legionibus v, & pari numero equitum, quem in continente reliquerat, ad Solis occasum naves solvit; & leni Africo

profectus, mediâ circiter nocte vento intermissô, cursum non tenuit; & longius delatus æstu, ortâ luce, sub sinistrâ Britanniam relictam conspexit. Tum rursus æstus commutationem secutus, remis contendit, ut eam partem insulæ caperet, quâ optimum esse egressum superiore ætate cognoverat. Quâ in re admodum fuit militum virtus laudanda; qui vectoriis gravibusque navigiis, non intermisso remigandi labore, longarum navium cursum adæquaverunt. Accessum est ad Britanniam omnibus navibus, meridiano ferè tempore: neque in eo loco hostis est visus: sed, ut postea Cæsar ex captivis compertit; quum magnæ manus eò convenissent; multitudine navium perterritæ, quæ cum annotinis privatisque, quas sui quisque commodi causâ fecerat, amplius decem unâ erant visæ; timore à litore discesserant, ac se in superiora loca abdiderant.

VIII. Cæsar, exposito exercitu, ac loco castris idoneo capto: ubi ex captivis cognovit, quo in loco hostium copias confederissent; cohortibus x ad mare relictis, & equitibus ccc, qui præsidio navibus essent; de iii vigiliâ ad hostes contendit: eò minùs veritus navibus, quòd in litore molli atque aperto deligatas ad anchoras relinquebat: & præsidio navibus Q. Atrium præfecit. Ipse noctu progressus millia passuum circiter xii, hostium copias conspicatus est. Illi equitatu atque effedis ad flumen progressi, ex loco superiore nostros prohibere, & prælium committere cœperunt. Repulsi ab equitatu, se in sylvas abdiderunt; locum nasci, egregiè & naturâ & opere munitum; quem, domestici belli, ut videbatur, causâ, jam antè præparaverant: nam crebris arboribus succis, omnes introitus erant præclusi. Ipsi ex sylvis rari propugnabant, nostrosque intrâ munitiones ingredi prohibebant. At milites legionis vii, testudine factâ, & aggere ad munitiones adjecto, locum ceperunt; eosque ex sylvis expulerunt, paucis vulneribus acceptis: sed eos fugientes longius Cæsar persequi vetuit; & quòd loci naturam ignorabat; & quòd, magnâ parte diei consumptâ, munitioni castrorum tempus relinqui volebat.

IX. Postridie ejus diei, mane, tripartito milites equitēque in expeditionem misit; ut eos, qui fugerant, persequerentur. Iis aliquantum itineris progressis, quum jam extremi essent in prospectu, equites à Q. Atio ad Cæsarem venerunt, qui nuntiarent, superiori nocte, maximā coortā tempestate, prope omnes naves effusas, atque in litore ejectas esse; quod neque anchora funisq̃ue subsisterent; neque nauta, gubernatorisq̃ue, vim tempestatis pati possent. Itaque ex eo concursu navium, magnum esse incensum modum acceptum. His rebus cognitis, Cæsar legiones equitatumque revocari, atque itinere desistere jubet: ipse ad naves revertitur: eadem fere, quæ ex literis nunciisque cognoverat, coram perspicit; sic, ut, amissis circiter xi navibus, reliquæ tamen refici posse magno negotio viderentur. Itaque ex legionibus fabros deligit, & ex continenti alios accersit jubet: Labieno scribit, ut, quàm plurimas posset, iis legionibus quæ sunt apud eum, naves instruat. Ipse, etsi res erat multæ operæ ac laboris, tamen commodissimum esse statuit, omnes naves subduci, & cum castris unâ munitione conjungi. In his rebus circiter dies x consumit, ne nocturnis quidem temporibus ad laborem milium intermissis. Subductis navibus, castrisque egregiè munitis; easdem copias, quas antè, præsidio navibus reliquit: ipse eodem, unde redierat, proficiscitur. Eo quum venisset, majores jam undique in eum locum copię Britannorum convenerant: summa imperii bellique administrandi, communi consilio, permixta est Cassivellauno; cuius fines à maritimis civitatibus summen dividit, quod appellatur Tamēsis, à mari circiter millia passuum xxx. Huic, superiori tempore, cum reliquis civitatibus continentia bella intereccherant. Sed nostro adventu permoti Britanni, hunc toti bello imperioque præfecerant.

X. Britanniæ pars interior ab iis incoliunt, quos natos in insulâ ipsâ, memoriâ proditum dicunt: matritima pars ab iis, qui, prædæ ac belli inferendi causâ, ex Belgis transierant; qui omnes fere iis nominibus civitatum appellantur, quibus orti ex civitatibus eo pervenerunt, & bello illato ibi remanserunt, atque a

gros colere ceperunt. Hominum est infinita multitudo, creberrimæque ædificia sæpe Gallicis consimilia: pecoris magnus numerus. Utuntur aut ære, aut annulis ferreis ad certum pondus examinatis, pro nummo. Nascitur ibi plumbum album in mediterraneis regionibus, in maritimis ferrum; sed ejus exigua est copia: ære utuntur impostato. Materia cujusque generis, ut in Galliâ, est; præter fagum atque abietem. Leporem, & gallinam, & anserem gustare, fas non putant: hæc tamen aliunt, animi voluptatisque causâ. Loca sunt tempestiora, quàm in Galliâ; missilibus frigidioribus. Insula natura triquetra: cujus nomen latine est contra Galliam. Hujus lateris alter angulus, qui est ad Cantium, quod sæpe ex Galliâ naves appellantur; ad orientem Solem: inferior, ad Meridiam spectat. Hoc latus tenet circiter millia passuum v. Alterum vergit ad Hispaniam, atque occidentem Solem: quâ ex parte est Hibernia; dimidio minor, ut existimatur, quàm Britannia; sed pari spatio transversus, atque ex Galliâ est in Britanniam. In hoc medio cursu est insula, quæ appellatur Mona. Complures præterea minores objectæ insulæ existimantur; de quibus insulis nonnulli scripserunt, dies continuos xxx sub brumâ esse noctem: nos nihil de hoc percontationibus reperiebamus, nisi, certis ex aquâ mensuris, breviores esse noctes, quàm in continente, videbamus. Hujus est longitudo lateris, ut fert illorum opinio, dec millium passuum. Tertium est contra Septentrionem: cui parti nulla est objecta terra; sed ejus lateris angulus maximè ad Germaniam spectat. Huic millia passuum dec in longitudinem esse existimatur. Ita omnis insula est in circuitu, vices centena millia passuum. Ex his omnibus, longè sunt humanissimi, qui Cantium incolunt: quæ regio est maritima omnis; neque multum à Gallicâ differunt consuetudine. Interiores plerique frumenta non serunt, sed lacte & carne vivunt: pellibusque sunt vestiti. Omnes verò se Britanni vitro inficiunt, quod caeruleum efficit colorem; atque hoc horribiliore sunt in pugna adpectu: capillisque sunt promisso; atque omni parte corporis rasi, præter caput & labrum su-

perius. Uxores habent deni duodenisque inter se communes; & maximè fratres cum fratribus, & parentes cum liberis: sed si qui sunt ex his nati, eorum habentur liberi, à quibus plurimùm virgines quæque ducæ sunt.

XI. Equites hostium effedariisque acriter prælio cum equitatu nostro in itinere conflixerunt; tamen, ut nostri omnibus partibus superiores fuerint, atque eos in sylvas colléque compulerint: sed, compluribus interfectis, cupidius insecuti, nonnullos ex suis amiserunt. At illi, intermisso spatio, imprudentibus nostris atque occupatis in munitione castrorum, subito se ex sylvis ejecerunt: impetūque in eos facto, qui erant in statione pro castris collocati, acriter pugnaverunt: duabusque missis subsidio cohortibus à Cæsare, atque his primis legionum duarum; quum hæc, intermisso perexiguo loci spatio inter se, constitissent; novo genere pugnae perterritis nostris; per medios audacissimè proruperunt, seque inde incolumes receperunt. Eo die Q. Laberius Durus tribunus mil. interficitur. Illi, pluribus submissis cohortibus, repelluntur.

XII. Toto hoc in genere pugnae, quum sub oculis omnium ac pro castris dimicaretur, intellectum est nostros, propter gravitatem armorum; quod neque infirmi cedentes possent, neque ab signis discedere audent; minùs aptos esse ad hujus generis hostem: equites autem magno cum periculo dimicare; propterea quod illi etiam consulto plerumque cederent; & quum paullulùm ab legionibus nostros removissent, ex essedis defilirent, & pedibus dispari prælio contenderent. Equestris autem prælii ratio, & cedentibus & insequentibus, par atque idem periculum inferebar. Accedebat huc, ut nunquam conferti, sed rari, magnisque intervallis, præliarentur; stationesque dispositas haberent; atque alios alii deinceps exciperent, integrique & recentes defatigatis succederent.

XIII. Postero die, procul à castris hostes in collibus constitierunt: rarique se ostendere; & lentius, quàm pridie, nostros equites prælio laceßere coeperunt. Sed meridie, quum Cæsar pabulandi causâ III legiones,

atque omnem equitarum, cum C. Trebonio legato misisset; repente ex omnibus partibus ad pabulatores advolaverunt; sic, uti ab signis legionibusque non assisterent. Nostri, acriter in eos impetu facto, repulerunt; neque finem insequendi fecerunt, quoad subsidio confisi equites, quum post se legiones viderent, precipites hostes egerunt; magnoque eorum numero interfecto, neque sui colligendi, neque consistendi, aut ex effedis desiliendi, facultatem dederunt. Ex hac fuga protinus, quæ undique convenerant, auxilia discesserunt; neque post id tempus unquam summis nobiscum copiis hostes contenderunt.

XIV. Cæsar, cognito eorum consilio, ad flumen Tamisim, in fines Cassivellauni, exercitum duxit; quod flumen uno omnino loco pedibus, atque hoc ægre, transiri potest. Eo quum venisset; animum advertit, ad alteram fluminis ripam magnas esse copias hostium instructas: ripa autem erat acutis sudibus præfixis munita; ejusdemque generis sub aqua defixæ fudes, flumine tegebantur. Iis rebus cognitis à captivis persugisque; Cæsar, præmisso equitatu, confestim legiones subsequi iussit. Sed eâ celeritate atque impetu milites ierunt, quum capite solo ex aqua exstarent; ut hostes imperum legionum atque equitum sustinere non possent, ripasque dimitterent, ac se fugæ mandarent.

XV. Cassivellaunus, ut supra demonstravimus, omni depositâ spe contentionis, dimissis amplioribus copiis; millibus circiter, v. essedariorum relictis itinera nostra servabat: paululumque ex viâ excedebat, locisque impeditis atque sylvestribus sese occultabat; atque iis regionibus, quibus nos iter facturos cognoverat, pecora atque homines ex agris in sylvas compellebat: & quum equitatus noster liberius, vastandi prædandique causâ, se in agros effunderet; omnibus viis notis semitisque, essedarios ex sylvis emittebat; & magno cum periculo nostrorum equitum, cum iis confligebat; atque hoc metu, latius vagari prohibebat. Relinquebatur, ut neque longius ab agmine legionum discedi Cæsar pateretur: & tantum in agris vastandis, incendiisque faciendis, hostibus noceretur; quantum labore, atque itinere, legionarii milites efficere poterant.

XVI. Interim Trinobantes, propè firmissima eorum regionum civitas; ex qua Mandubratius adolescens, Caesaris fidem secutus, ad eum in continentem Galliam venerat; (cujus pater Immanentius in eà civitate regnum obtinuerat, interfectusque erat à Cassivellauno; ipse fugâ mortem vitaverat) legatos ad Caesarem misit: pollicenturque sese ei dedituros, & imperata facturos: petunt, ut Mandubratium ab injuriâ Cassivellauni defendat; atque in civitatem mittat, qui praesit, impetiumque obtineat. His Caesar imperat obsides xi, frumentumque exercitui; Mandubratiumque ad eos mittit. Illi imperata celeriter fecerunt; obsides ad numerum, frumentumque miserunt.

XVII. Trinobantibus defensis, atque ab omni militum injuriâ prohibitis; Cenimagni, Segontiaci, Ancalites, Bibroci, Cassi, legationibus missis, sese Caesari dediderunt. Ab his cognoscit, non longè ex eo loco oppidum Cassivellauni abesse, sylvis paludibusque munitum; quò satis magnus hominum pecorisque numerus conveniret. Oppidum autem Britanni vocant, quum sylvas impeditas vallo atque fossâ muniunt, quò, insensionis hostium vitandæ causâ, convenire consueverunt. Eò proficiscitur cum legionibus: locum reperit egregiè naturâ atque opere munitum: tamen hunc dubius ex partibus oppugnare contendit. Hostes paulisper morati, militum nostrorum imperum non tulerunt; seseque ex aliâ parte oppidi ejecerunt. Magnus ibi numerus pecoris repertus; multique in fugâ sunt comprehensi, atque interfecti.

XVIII. Dum hæc in his locis geruntur: Cassivellannus ad Cantium, quod esse ad mare supra demonstravimus; quibus regionibus iv reges præerant, Cingetorix, Carnilius, Taximagulus, Segonax; nuncios mittit: atque his imperat, ut, coactis omnibus copiis, castra navalia de improvviso adoriantur atque oppugnent. Hi quum ad castra venissent; nostri, eruptione factâ, multis eorum interfectis, capto etiam nobili duce Cingetorige, suos incolumes reduxerunt. Cassivellannus, hoc proelio puniatus, tot detrimentis acceptis, vastatis finibus, maxime etiam perimtus defestio-

ne civitatum; legatos per Arrebatem Comium de ditione ad Cæsarem mittit.

XIX. Cæsar, quum statisset hyemem in continenti propter repentinos Gallis motus agere; neque multum æstatis superesset; atque id facile extrahi posse intelligeret; obsides imperat: & quid in annos singulos vestigalis populo R. Britannia penderet, constituit: interdicat atque imperat Cassivellanno, ne Mandubratio nep Trinobantibus noceat. Obsidibus acceptis, exercitum reducit ad mare; naves invenit refectas. His deductis: quod & captivorum magnum numerum habebat, & nonnullæ tempestate deperierant naves; duobus com meatibus exercitum reportare constituit. Ac sic accidit, ut, ex tanto navium numero, tot navigationibus, neque hoc neque superiore anno ulla omnino navis, quæ milites portaret, desideraretur: at ex iis, quæ inanes ex continente ad eum remitterentur; & prioris com meatûs expositis militibus, & quas postea Labienus faciendas curaverat numero 1x; perpauze locum caperent, reliquæ sæpe omnes rejicerentur. Quas quum aliquandiu Cæsar frustra expectasset: ne anni tempore navigatione excluderetur, quod æquinoctium suberat; necessario angustius milites collocavit: ac summâ tranquillitate consecutus, secundâ nocte quum solvisset vigiliâ, primâ luce terram attigit, omnesque incolumes naves perduxit.

XX. Subductis navibus, concilioque Gallorum Samarobriæ peracto: quod eo anno frumentum in Galliâ, propter siccitates, angustius provenerat; coactus est aliter, ac superioribus annis, exercitum in hybernis collocare; legionesque in plures civitates distribuere. Ex quibus unam in Morinos ducendam, C. Fabio legato dedit: alteram in Nervios, Q. Ciceroni: tertiam in Ednos, L. Roscio: quartam in Rhemis cum T. Labieno, in confinio Trevitorum, hyemare iussit: tres in Belgio collocavit; his M. Crassum questorem, & L. Munatium Plancum, & C. Trebonium legatos præfecit: unam legionem, quam proxime trans Padum conscripserat; & cohortes v; in Eburones, quorum pars maxima est inter Mosam & Rhenum, qui sub imperio

Ambiorigis & Cativulci erant, misit; his militibus Q. Titurium Sabinum, & L. Aurunculeium Cottam, legatos praesse iussit. Ad hunc modum distributis legionibus, facillimè inopiae frumentariae sese mederi posse existimavit. Atque harum tamen omnium legionum hyberna, (praeter eam, quam L. Roscio in pacatissimam & quietissimam partem ducendam dederat) militibus passuum e continebantur. Ipse interea, quoad legiones collocatas munitaque hyberna cognovisset, in Galliam morari constituit.

XXI. Erat in Carnutibus summo loco natus Tasgetius; cuius maiores in sua civitate regnum obtinuerant. Huic Caesar, pro ejus virtute atque in se benevolentia, quod in omnibus bellis singulari ejus opera fuerat usus, majorum locum restituerat. Tertium hunc jam annum regnantem inimici palam, multis etiam ex civitate auctoribus, interfecerunt. Desertur ea res ad Caesarem. Ille veritus, quod ad plures res pertinebat, ne civitas eorum impulsu deficeret; L. Plancum cum legione ex Belgio celeriter in Carnutes proficisci jubet, ibique hyemare; quorumque opera cognoverit Tasgetium interfectum, hos comprehensos ad se mittere. Interim ab omnibus legatis quæstoribusque, quibus legiones transdiderat, certior factus est; in hyberna perventum, locumque hybernis esse munitum.

XXII. Diebus circiter xv, quibus in hyberna ventum est; initium repentini tumultus ac defectionis ortum est ab Ambiorige & Cativulco: qui, quum ad fines regni sui Sabino Cottæque praesto fuissent, frumentumque in hyberna comportavissent; Indutiomari Treveri nunciis impulsi, suos concitaverunt: subitoque oppressis lignatoribus, magnam manu castra oppugnatum venerunt. Quum celeriter nostri arma cepissent, vallumque adscendissent; atque una ex parte Hispanis equitibus emissis, equestri proelio superiores fuissent; desperata re, hostes suos ab oppugnatione reduxerunt. Tum suo more conclamaverunt, uti aliqui ex nostris ad colloquium prodirent: *habere sese, qua de re communi dicere vellet; quibus rebus controversias minui posse sperarent.*

XXIII. Mittitur ad eos, colloquendi causâ, C. Arpinus eques Romanus, familiaris Q. Titurii; & Q. Junius ex Hispaniâ quidam, qui jam antè, missu Cæsaris, ad Ambiorigem ventitare consueverat. Apud quos, Ambiorix in hunc modum locutus est. Sese, pro Cæsaris in se beneficiis, plurimum ei consideri debere; quod ejus operâ stipendio liberatus esset, quod Atuatibus finitimis suis pendere consuesset; quodque ei & filius & fratris filius ab Cæsare remissi essent, quos Atuatibus obsidum numero missos apud se in servitute & catenis tenuissent: neque id, quod fecerit de oppugnatione castrorum, aut judicio aut voluntate suâ fecisse; sed coactû civitatis: suâque esse ejusmodi imperia, ut non minus haberet juris in se multitudo, quàm ipse in multitudinem: civitati porro hanc fuisse belli causam; quod repentina Gallorum conjurationi resistere non potuerit: id se facile ex humilitate suâ probare posse; quod non adeo sit imperitus rerum, ut suis copiis populum R. se superare posse confidat, sed esse Gallia commune consilium: omnibus hybernis Cæsaris oppugnandis, hunc esse dictum diem; ne quæ legio alteri legioni subsidio venire posset. Non facile Gallos Gallis negare potuisse; præsertim quum de recuperandâ communi libertate consilium initum videretur; quibus quoniam pro pietate satisfecerit, habere se nunc rationem officii; pro beneficiis Cæsarem monere, orare Titurium pro hospitio, ut sua ac militum salutem consulat. Magnam manum Germanorum conductam, Rhenum transisse; hanc affore biduo: ipsorum esse consilium, valintne, prius quàm finitimi sentiant, aduictos ex hybernis milites aut ad Ciceronem aut ad Labienum deducere; quorum alter millia passuum circiter 1, alter paullo amplius absit. Illud se polliceri, & jurejurando confirmare; tutum se iter per fines suos daturum: quod quum faciat; & civitati sese consulere, quod hybernis levetur; & Cæsari pro ejus meritis gratiam referre. Hæc oratione habitâ discedit Ambiorix.

XXIV. C. Arpinus & Junius, quæ audierant, ad legatos deferunt. Illi repentinâ re perturbati, etsi ab hoste ea dicebantur, non tamen negligenda existimabant: maximèque hæc re permovebantur, quod, civitatem ignobilem atque humilem Eburonum suâ sponte populo Rom. bellum facere ausam, vix erat credendum. Ita-

que ad cōcilium repa deferunt; magnæque inter eos existit controversia. L. Aurunculeius, complurēsque tribuni mil. de primorum quidam centuriones, nihil temere agendum, neque ex hybernis inopse Cæsaris discedendum existimabant: Quasvis magnas copias etiam Germanorum sustineri posse, munis hybernis, docebant: Rem esse testimonio; quod primum hostium impetum, multis alio vulnere illatis, fortissimè sustinuerint: re frumentaria non premi: interea et ex proximis hybernis, et à Cæsare, conventura subsidia: postremo quid esse levius aut turpius, quàm, auctore hoste, de summis rebus capere consilium? Contra ea Titurius, serò facturus, clamabat, quum majores manus hostium, adiunctis Germanis, convenerint; aut quum aliquid calamitatis in proximis hybernis esset acceptum: horum consulendi esse occasionem: Cæsarem arbitrari profectum in Italiam. Neque aliter Carnatus, interficiendi Tasgii consilium fuisse capturos; neque Eburenes, si ille adesset, tantà cum contumpeptione nostri ad castra venturos esse. Non hostem auctorem, sed rem, spoliarè: subesse Rhodum; magno esse Germanis dolore Ariovisti mortem, et superiores nostras victorias: ardore Galliam, tot contumeliis acceptis sub populi R. imperium redactam; superiore gloriâ rei militaris castitâ. Postremo, quis hoc sibi persuaderet; sinè certâ re, Ambiorigem ad ejusmodi consilium descendisse? Suam sententiam in utramque partem esse tutam: si nil sit durius, nullo eum periculo ad proximam legionem perventuros: si Gallia omnis cum Germanis consentiat, unam esse in celeritate positam salutem. Cotta quidem, atque eorum qui dissentirent, consilium quem haberet exitum? in quo si non præsens periculum, at certè longinquâ obsidione famer esset pertimescenda. Hâc in utramque partem habita disputatione: quum à Cottâ, primisque ordinibus, acriter resisteretur; Vincite, inquit, si ita vultis, Sabinus; et id clariore voce, ut magna pars militum exaudiret: Naque is sum, inquit, qui gravissimè ex vobis mortis periculo servear: hi sapient; et, si gravius quid acciderit, abis te rationem deprecant: qui, si per se licet, porandino die cum proximis hybernis conjuncti, communem cum reliquis casum sustineant; nec rejecti, et relegati longè ab castris, aut sergo aut fame intereant.

XXV. Confugiunt ex concilio: comprehendunt utrumque, & orant; ne sua diffensione & pertinaciâ rem in summum periculum deducant: facilem esse rem; seu maneat, seu proficiantur; si modò unum amas sentiant, ac probent: contrâ, in diffensione nullam se salutem perspicere. Res disputatione ad mediam noctem perducitur. Tandem dat manus Cotta permotus: superat sententia Sabini. Pronunciatur, primâ luce ituros. Consumitur vigiliis reliqua pars noctis; quum sua quisque milites circumspectet, quid secum portare possit, quid ex instrumento hybernorum relinquare cogetur. Omnia excogitantur, quare nec sine periculo maneat; & languore militum, & vigiliis, periculum augeatur. Primâ luce sic ex castris profisciscuntur, ut quibus esset persuasum, non ab hoste, sed ab homine amicissimo Ambiorige consilium datum; longissimo agmine, magnisque impedimentis.

XXVI. At hostes, postea quàm ex nocturno fremitu; vigiliisque, de profensione eorum senserunt; collocatis insidiis bipartito in sylvis, opportuno atque occulto loco, à millibus passuum circiter: Romanorum adventum expectabant: & quum se major pars agminis in magnam convallem demississet, ex utraque parte ejus vallis subito sese ostenderunt: novissimosque premere, & primos prohibere adscensu, atque iniquissimo nostris loco proelium committere cœperunt.

XXVII. Tum demum Titurins, nûl qui nihil antè providisset, trepidare, concurrere, cohortesque disponere: hæc tamen ipsa timide, atque ut eam omnia deficere viderentur: quod plerumque iis accidere consuevit, qui in ipso negotio consilium capere coguntur. At Cotta, qui cogitasset hæc posse in itinere accidere, atque ob eam causam profensionis auctor non fuisset; nullâ in re communi saluti deerrat: & in appellandis cohortandisque militibus, imperatoris; & in pugna, militis officia præstabat. Quinque, propter longitudinem agminis, minus facile per se omnia obire, & quid quoque loco faciendum esset, providere possent; jussunt pronunciari, ut impedimenta relinquerent, atque in orbem confisterent. Quod consilium, etsi in ejusmo-

di casu reprehendendum non est, tamen incommode accidit : nam & nostris militibus spem minuit, & hostes ad pugnandum alacriores effecit ; quod non sine summo timore & desperatione id factum videbatur. Præterea accidit, quod fieri necesse erat, ut vulgò milites ab signis discederent ; quæque quisque eorum carissima haberet, ab impedimentis petere atque arripere properaret ; & clamore ac fletu omnia complerentur.

XXVIII. At barbaris consilium non defuit. Nam duces eorum totâ acie pronunciari iusserunt, *ne quis ab loco discederet ; illorum esse prædæ, atque illis reservari, quæcumque Romani reliquissent ; proinde omnia in victoriâ posita existimarent.* Erant & virtute, & numero, pugnando pares nostri : tamen à duce, & à fortunâ deserebantur ; tamen omnem spem salutis in virtute ponebant ; & quoties quæque cohors procurreret, ab eâ parte magnus hostium numerus cadebat. Quâ re animadversâ ; Ambiorix pronunciari jubet, ut *procul tela conjiciant, ne propius accedant : & quam in partem Romani impetum fecerint, cedant ; levitate armorum, & quotidianâ exercitatione, nihil iis noceri posse : rursus se ad signa recipientes insequantur.* Quo præcepto ab iis diligentissimè observato ; quum quæpiam cohors ex orbe excesserat atque impetum fecerat, hostes velocissimè refugiebant : interim eâ parte nudari necesse erat, & ab latere aperto tela recipi. Rursus, quum in eum locum, unde erant egressi, reverti cœperant ; & ab iis qui cesserant, & ab iis qui proximi steterant, circumveniebantur. Sin autem locum tenere vellent ; neque virtuti locus relinquebatur, neque à tantâ multitudine coniecta tela conferti vitare poterant. Tamen tot incommotis consistati, multis vulncribus acceptis, resistebant ; & magnâ parte diei consumptâ, quum à primâ luce ad horam VIII pugnaretur, nihil, quod ipsis esset indignum, committebant. Tum T. Balventio, qui superiore anno primum pilum duxerat, viro forti & magnæ auctoritatis, utrumque femur tragulâ transjicitur. Q. Lucanius, ejusdem ordinis, fortissimè pugnans ; dum circumvento filio subvenit, interficitur. L. Cotta legatus, omnes cohortes ordinisque adhortans, in adversum os fundâ vulneratur.

XXIX. His rebus permotus Q. Titurius; quum procul Ambiorigem suos cohortantem conspexisset, interpretem suum, Cn. Pompeium ad eum mittit, rogatum, ut sibi militibusque parcat. Ille appellatus, respondit: Si velit secum colloqui, licere; sperare, a multitudine impetrari posse, quod ad militum salutem pertineat; ipsi vero, nihil nocuum iri; inque eam rem se suam fidem interponere. Ille cum Cottâ sancio communicat; si videatur, pugnâ ut excedant, & cum Ambiorige unâ colloquantur; sperare se, ab eo de suâ ac militum salute impetrari posse. Cottâ se ad armatum hostem iturum negat, atque in eo perseverat. Sabinus, quos in præsentia tribunos mil. circum se habebat, & primorum ordinum centuriones, se loqui jubet: & quum propius Ambiorigem accessisset, iussus arma abjicere, imperatum facit; suisque, ut idem faciant, imperat. Interim, dum de conditionibus inter se agunt, longiorque consulto ab Ambiorige instituitur sermo; paullatim circumventus, interficitur. Tum verò, suo more, victoriam conclamant, atque ulularum tollunt; imperatque in nostros facto, ordines perturbant. Ibi L. Cottâ pugnans interficitur, cum maximâ parte militum: reliqui se in castra recipiunt, unde erant egressi: ex quibus L. Petrosidius aquilifer, quum magnâ multitudine hostium premeretur, aquilam intrâ vallum projecit; ipse pro castris fortissimè pugnans, occiditur. Illi ægre ad noctem oppugnationem sustinent: noctu ad unum omnes, desperatâ salute, se ipsi interficiunt. Pauci ex proelio elapsi, incertis itineribus per sylvas ad T. Labienum legarum in hyberna perveniunt; atque eum de rebus gestis certiores faciunt.

XXX. Hâc victoriâ sublatu Ambiorix, statim cum equitatu in Atuatikos, qui erant ejus regno finitimi, proficiscitur; neque diem, neque noctem intermittit: peditatûmque se subsequi jubet. Re demonstratâ, Atuatiscisque concitatis; postero die in Nervios pervenit: hortaturque, ne sui in perpetuum liberandi, atque ulciscendi Romanos pro iis, quas acceperint, injuriis, occasionem dimittant: interfectos esse legatos duos, magnâque partem exercitus interfisse demonstrat: Nihil esse negotii, subito oppressam legionem, qua cum Cicrone hyemet, interfici: se ad eam rem

proficitur adiutorum. Facile hac oratione Nervii persuadet.

XXXI. Itaque, confestim dimissis nunciis ad Centrones, Grudios, Lévacos, Pleumosos, Gordunos; qui omnes sub eorum imperio sunt; quam maximas manus possunt, cogunt: & de improvise ad Ciceronis hyberna advolant, nondum ad eam famam de Titurii morte perlatam. Ille quoque accidit, quod fuit necesse, ut nonnulli milites, qui lignationis munitionisque causam in sylvas discessissent, repentino equitum adventu interciperentur. His circumventis; magnam manu Eburones, Atuatici, Nervii, atque horum omnium focii & clientes, legionem oppugnare incipiunt. Nostri celeriter ad arma concurrunt; vallum conscendunt. Egere is dies sustentatur: quod omnem spem hostes in celeritate ponebant; atque hanc adepti victoriam, in perpetuum se fore victores confidebant.

XXXII. Mittuntur ad Caesarem confestim à Cicerone litterae; magnis propositis praemis, si petulissent. Obfessis omnibus viis, missi intercipiuntur. Noctu ex ea materia, quam munitionis causa composuerant, turres admodum cxxx exstantur incredibili celeritate: quae deesse operi videbantur, perficiuntur. Hostes postero die, multo majoribus copiis coactis, castra oppugnant; fossam complent. A nostris eadem ratione, qui pridie, resistitur: hoc idem deinceps reliquis fit diebus. Nulla pars nocturni temporis ad laborem intermititur; non aegris, non vulneratis, facultas quietis datur. Quaecumque ad proximi diei oppugnationem opus sunt, noctu comparantur: multae praestae fides, magnus murdium plorum numerus instituitur: turres contabulantur: pinnae, loricaeque, ex cratibus atrexuntur. Ipse Cicero, quum tenuissimum valetudine esset, ne nocturnum quidem sibi ad quietem tempus relinquebat: ut utro militum concursu, ac vocibus, sibi parcere cogeretur.

XXXIII. Tunc duces principisque Nerviorum; qui aliquem sermonis aditum, causamque amicitiae cum Cicerone habebant; colloqui sese velle dicunt. Facta potestate; eadem, quae Ambiorix cum Titurio egerat,

commemorant: Omnem esse in armis Galliam: Germanas Rhenum transisse: Casaei, reliquerunque, hyberna oppugnari. Addunt etiam de Sabini morte: Ambiorigem ostentant, fidei faciunda causâ. Errant eos dicunt, si quidquam ab his perfidii sperent, qui suis rebus dissident: sese tamen hoc esse in Ciceronem populûmque Romanum, ut nihil nisi hyberna vocassent, atque hanc inveteratam consuetudinem nolint: licet illis incolumibus per se ex hybernis discedere; et, in quascunque partes velint, sine metu proficisci. Cicerone ad hæc unum modo respondit: Non esse consuetudinem populi Romani accipere ab hoste armato conditionem. Si ab armis discedere velint; si adiutores manent, legatissque ad Casaram mittant: sperare se, pro eius iustitiâ, qua petierint, impetraturos.

XXXIV. Ab hac spe repulsi Nervii, vallo pedum x i, & fossâ pedum xv, hyberna cingunt. Hæc & superiorum annorum consuetudine, à nostris cognoverant; & quosdam de exercitu nostri captivos, ab his docebantur. Sed nulla his ferementorum copia, quæ esset ad hunc usum idonea: gladiis respitem circumcidere; manibus, sagulisque, terram exhaustire cogebantur. Quis quidem ex eo, hominum multitudine cognosci poterit: nam minus horis tribus, millium passuum xv in circuitu munitionem perfecerant. Reliquisque diebus, turres ad altitudinem valli; falces testudinesque, quas iidem captivi docuerant; parare ac facere ceperunt.

XXXV. Septimo oppugnationis die, maximo coorto vento; ferentes fusti ex argilla glandes, fundis; & scervesta jacula; in casae, quæ more Gallico stramentis erant totæ, jacere ceperunt. Hæ celeriter ignem comprehendunt; &, venti magnitudine, in omnem castrorum locum distulerunt. Hostes, maximo clamore insaturi, quasi parâ jam atque exploratâ victoriâ; turres testudinesque agere, & scalis vallum ascendere ceperunt. At tanta militum virtus, atque ea præsentia animi fuit; ut, quum undique flammâ torrerentur, maximâque telorum multitudine premerentur, suæque omnia impedimenta atque omnes fortunas conflagrare intelligerent; non modo demigrandi causâ de vallo decederet nemo, sed penè ne respiceret quidem quisquam.

ac tum omnes acerrimè fortissimèque pugnarent. Hic dies nostris longè gravissimus fuit : sed tamen hunc habuit eventum, ut eò die maximus numerus hostium vulneraretur atque interficeretur; ut se sub ipso vallo confipaverant, recessumque primis ultimi non dabant. Paullum quidem intermissa flammâ ; & quodam loco turri adactâ, & contingente vallum ; tertiz cohortis centuriones, ex eo, quo stabant, loco recesserunt, suosque omnes removerunt ; nutu vocibusque hostes, *si introire vellent*, vocare cœperunt : quorum progredi ausus est nemo. Tum ex omni parte lapidibus coniectis deturbati, turrisque succensa est.

XXXVI. Erant in eâ legione fortissimi viri centuriones, qui jam primis ordinibus appropinquarent, T. Pulpio & L. Varenus. Ii perpetuas controversias inter se habebant, uter alteri anteferretur ; omnibusque annis, de loco, summis simulatibus contendebant. Ex iis Pulpio, quum acerrimè ad munitiones pugnaretur, *Quid dubitas, inquit, Varene ? aut quem locum probanda virtutis tua expectas ? Hic dies, hic dies de nostris controversiis iudicabit.* Hæc quum dixisset, procedit ex castris ; munitionemque, quâ parte hostium confertissima visa est, erumpit. Nec Varenus quidem tum vallo sese continet ; sed omnium veritus exstimationem, subsequitur ; mediocri spatio relicto. Pulpio pilum in hostes mitrit, atque unum ex multitudine procurrentem transjicit : quo percusso & exanimato, hunc scutis protegunt hostes, & in illum universi tela conjiciunt ; neque dant regrediendi facultatem. Transfigitur scutum Pulpioni, & verutum in balteo defigitur. Aventit hic casus vaginam, & gladium educere conantis dextram moratur manum ; impeditumque hostes circumstunt. Succurrit inimicus illi Varenus, & laboranti subvenit. Ad hunc se confestim à Pulpione omnis multitudo convertit : illum veruto transfixum arbitrantur. Illis verò occurrat ocyus gladio, cominusque rem gerit Varenus : atque, uno interfecto, reliquos paullum propellit : dum cupidius instat, in locum inferiorem dejectus concidit. Huic rursus circumvento fert subsidium Pulpio : atque ambo incolumes, compluribus interfectis, summâ cum

Laude sese intrà munitiones recipiunt. Sic fortuna in contentione & certamine utrumque versavit, ut alter alteri inimicus auxilio salutique esset; neque dijudicari posset, uter utri virtute antefereendus videretur.

XXXVII. Quanto erat in dies gravior atque asperior oppugnatio; & maximè, quòd, magnà parte militum confectà vulneribus, res ad paucitatem defensorum pervenerat: tanto crebriores litteræ nunciisque ad Cæsarem mittebantur. Quorum pars deprehensa, in conspectu nostrorum militum cum cruciatu necabatur. Erat unus intus Nervius, nomine Vertico, loco natus honesto; qui à primà obsidione ad Ciceronem profugerat, suamque ei fidem præstiterat. Hic servo, spe libertatis, magnisque persuadet præmiis, ut litteras ad Cæsarem deferat. Has ille in jaculo illigatas affert; & Gallus inter Gallos sinè ullà suspitione versatus, ad Cæsarem pervenit. Ab eo de periculo Ciceronis legionisque cognoscit.

XXXVIII. Cæsar, acceptis litteris circiter horà xi diei, statim nuncium in Bellovacos ad M. Crassum quæstorem mittit; cuius hyberna aberant ab eo millia passuum xxv: jubet medià nocte legionem proficisci, celeriterque ad se venire: exiit cum nuncio Crassus. Alterum ad C. Fabium legatum mittit, ut in Atrebatium fines legionem adducat, quà sibi iter faciendum. Scribit Labieno, si Reip. commodo facere possit, cum legione ad fines Nerviorum veniat. Reliquam partem exercitus, quòd paulò aberat longius, non putat expectandam. Equites circiter c. ex proximis hybernis cogit.

XXXIX. Horà circiter iii, ab antecursoribus de Crassi adventu certior est factus: eo die millia passuum xx progreditur. Crassum Samarobrive præficit: legionemque ei attribuit; quòd ibi impedimenta exercitus, obfides civitatum, litteras publicas, frumentumque omne, quod eò tolerandæ hyemis causà devexerat, relinquebat. Fabius, ut imperatum erat, non ita multum moratus, in itinere cum legione occurrit. Labienus, interitu Sabini, & eadē cohortum cognitā; quum omnes ad eum Trevirorum copie venissent; veritus ne, si ex hybernis fugæ similem profectionem fecisset, hostium impetum sustinere non posset; præsentim quos recentī victoriā effert sciret: litteras Cæsari dimittit, quanto

cum periculo legionem ex hybernis educturus esset: rem gestam in Eburonibus perscribit: docet omnes pedestris equitatusque copias Trevirorum 111 millia passuum longe ab suis castris consedissee.

XL. Caesar, consilio ejus probato; ceteris, opinione 111 legionum dejectus, ad 11 redierat; tamen unum communis salutis auxilium in celeritate ponebat. Venit magnis itineribus in Nervionum fines. Ibi ex captivis cognoscit, quae apud Ciceronem gerantur; quantoque in periculo res sit. Tum cuidam ex equitibus Gallis magnis praemiis persuadet, uti ad Ciceronem epistolam deferat. Hanc Graecis conscriptam litteris mittit; ne, intercepta epistola, nostra ab hostibus consilia cognoscantur. Si adire non possit; monet, ut tragulam, cum epistolam ad amentum deligatam, intra munitiones castrorum adjiciat. In litteris scribit, *se cum legionibus profectum celeriter affere*: hortatur, ut *pristinam virtutem retineat*. Gallus, periculum veritus; ut erat praecceptum, tragulam mittit. Hæc casu ad turrim adhasit; neque ab nostris biduo animadversa: tertio die, à quodam milite conspicitur; dempra, ad Ciceronem deferitur. Ille perfectam in conventu militum recitat, maximamque omnes letitia afficit. Tum fumi incendiorum protul videbantur: quæ res omnem dubitationem adventus legionum expulit.

XLI. Galli, se cognita per exploratores, obsidionem relinquunt; ad Caesarem omnibus copiis contendunt. Ex erant, armatorum circiter millia 15. Cicero, data facultate, Gallum ab eodem Verticone, quem supra demonstravimus, repetit; qui litteras ad Caesarem deferat: hunc admonet, iter caute diligentemque faciat. Perscribit in litteris; *hostes ab se discissee, omnemque ad eum multitudinem convertisse*. Quibus litteris circiter media nocte Caesar allatis, suos facit certiores; eosque ad dimicandum animo confirmat. Postero die, luce prima, movet castra: & circiter millia passuum 14 progressus; trans vallem magnam & rivum, hostium multitudinem conspiciatur. Erat magni periculi res, cum tantis copiis iniquo loco dimicare. Tum quoniam liberatum obsidione Ciceronem sciebat, eoque omnino

remittendum de celeritate existimabat; consedit: de-
quàm exquisito loco potest, castra communuit. Atque
hæc, etiam erant exigua per se, vix hominum millium
vii, præsertim nullis cum impedimentis; tamen angu-
stis viarum, quàm maxime potest, contrahis, eo con-
silio, ut in summam contempcionem hostibus veniant.
Interim speculatoribus in omnes partes dimissis, explo-
rat, quo commodissime itinere vallem transire possit.

XLII. Eo die, parvulis equestribus proeliis ad aquam
factis, utrique sese suo loco continent: Galli, quod
ampliores copias, quæ nondum convenerant, expecta-
bant: Cæsar, si forte timoris simulatione hostes in suum
locum elicere posset, ut citra vallem pro castris proelio
contenderet; si id efficere non posset, ut, exploratis
itineribus, minore cum periculo vallem rivumque trans-
iret. Primâ luce hostium equitatus ad castra recedit,
proeliūque cum nostris equitibus committit. Cæsar
consulto equites cedere, signo in castra recipere; si-
mul, ex omnibus partibus castra altiore vallo muniri,
portasque obstrui; atque in iis administrandis rebus
quàm maxime concurrari, & cum simulatione agi ti-
moris jubet. Quibus omnibus rebus hostes invitati, co-
pias transducunt, aciemque iniquo loco constituant. No-
stris verò etiam de vallo deductis, propius accedunt;
& tela intra munitionem ex omniibus partibus conji-
ciunt: præconibusque circummissis, pronuntiari jubent;
*sen quis Gallus, seu Romanus, velis ante horam tertiam ad
se transire; sine periculo liceat: post id tempus, non fore por-
testatem:* Ac sic nostros contempserunt, ut, obstratis in
speciem portis singulis ordinibus cespitem; quod e-
am non posse interrompere videbantur; alii vallum mani-
scandere, alii fossas complere, inciperent. Tunc Cæsar,
omnibus portis eruptione factâ, equitatusque emissio, ce-
leriter hostes dat in fugam; sic, ut omnino pugnandi
causâ resisteret nemo: magnūque ex his numerum oc-
cidit, atque omnes armis exuit.

XLIII. Longius prosequi veritus; quod sylvarum paludē-
que intercedebant; neque etiam parvulo detrimento
illum locum relinqui videbat; omnibus suis incolumi-
bus copiis, eodem die ad Ciceronem pervenit. Insti-

turas turres, testudines, munitionesque hostium admiratur. Legione productâ, cognoscit non decimum esse quemque relictum militem sine vulnere. Ex his omnibus judicat rebus, quanto cum periculo, & quantâ virtute, sint res administratæ: Ciceronem pro ejus merito, legionemque collaudat: Centuriones singillatim, tribunosque militum appellat; quorum egregiam fuisse virtutem, testimonio Ciceronis cognoverat. De casu Sabini & Cottæ, certius ex captivis cognoscit. Postero die, concione habitâ, rem gestam proponit: milites consolatur, & confirmat. Quod detrimentum culpâ & temeritate legati sit acceptum, hoc æquiore animo ferendum docet: quod, beneficio deorum immortalium, & virtute eorum, expiato incommodo; neque hostibus diutina latatio, neque ipsis longior dolor relinquatur.

XLIV. Interim ad Labienum per Rhemos, incredibili celeritate de victoriâ Cæsaris fama perfertur: ut, quum ab hybernis Ciceronis millia passuum 1 abesset, eoque post horam 1x diei Cæsar pervenisset; ante mediam noctem ad portas castrorum clamor oriretur: quo clamore significatio victoriæ, gratulatioque ab Rhemis Labieno fieret. Hâc famâ ad Treviros perlatâ; Indutiomarus, qui postero die castra Labieni oppugnare decreverat, noctu profugit, copiasque omnes in Treviros reducit. Cæsar Fabium cum legione, in sua remittit hyberna: ipse cum 111 legionibus circum Samarobriam trinis hybernis hyemare constituit; &, quod tanti motus Galliarum exstiterant, totam hyemem ipse ad exercitum manere decrevit. Nam, illo incommodo de Sabini morte perlato, omnes ferè Galliarum civitates de bello consultabant; nuncios legationesque in omnes partes dimittebant; &, quid reliqui consilii caperent, atque unde initium belli fieret, explorabant; nocturnaque in locis desertis concilia habebant: neque ullam ferè totius hyemis tempus sine sollicitudine Cæsaris intercessit, quin aliquem de conciliis & motu Gallorum nuncium acciperet. In his, ab L. Roscio legato, quem legioni xiii præfecerat, certior est factus; *quas Gallorum copias eorum civitatum, quæ Armorica appellantur, oppugnandi sui causâ, convenisse; neque longius millia pos-*
sum

suum VIII, ab hybernis suis abfuisse; sed, nuncio allato de victoria Caesaris, discessisse; adeo ut fuga similis discessus videretur.

XLV. At Caesar, principibus ejusque civitatis ad se vocatis; alias terrirando, quum se scire, quæ fierent, denunciaret; alias cohortando; magnam partem Galliarum in officio tenuit. Tamen Senones, quæ est civitas in primis firma, & magnæ inter Gallos auctoritatis; Cavarinum, quem Caesar apud eos regem constituerat; (cujus frater Moritasgus, adventu in Galliam Caesaris, ejusque majores regnum obtinuerant) interficere publico consilio conati: cum ille præsenfisset, ac profugisset; usque ad fines insecuti, regno domoque expulerunt: &, missis ad Caesarem satisfaciendi causâ legatis; quum is omnem ad se senatum venire jussisset, dicto audientes non fuerunt. Tantumque apud homines barbaros valuit, esse repertos aliquos principes belli inferendi; tantamque omnibus voluntatum commutationem attulit; ut, præter Eduos & Rhemos, (quos præcipuo semper honore Caesar habuit; alteros, pro vetere ac perpetuâ erga populum R. fide; alteros, pro recentibus belli Gallici officiis) nulla ferè fuerit civitas non suspecta nobis. Idque adeo haud scio mirandumne sit; cum compluribus aliis de causis; tum maximè, quod, qui virtute belli omnibus gentibus præferebantur, tantum se ejus opinionis deperdidisse, ut populi R. imperia perferrent, gravissimè dolebant.

XLVI. Treviri verò atque Indutiomarus, totius hyemis nullum tempus intermiserunt, quin trans Rhenum legatos mitterent; civitates sollicitarent; pecunias pollicerentur: magnâ parte exercitus nostri interfestâ, multo minorem superesse dicerent partem. Neque tamen ulli civitati Germanorum persuaderi potuit, ut Rhenum transiret: quum se bis expertos dicerent, Ariovisti bello, & Tenctherorum transitu; non esse fortunam amplius tenturos. Hâc spe lapsus Indutiomarus; nihilo minùs copias cogere, exigere à finitimis, equos parare, exules damnatosque totâ Galliâ magnis præmiis ad se allicere coepit: ac tantam sibi jam iis rebus in Galliâ auctoritatem comparaverat, ut undique ad eum legationes

concurrerent; gratiam atque amicitiam publicè privatimque peterent.

XLVII. Ubi intellexit, ultro ad se veniri: alterà ex parte Senones Carnutésque, conscientia facinoris instigatos; alterà, Nervios Atuaticósque bellum Romanis parare; neque sibi voluntariorum copias defore, si ex finibus suis progredi cœpisset: armatum concilium indicit. Hoc, more Gallorum, est initium belli; quò, lege communi, omnes puberes armati convenire coguntur; & qui ex iis novissimus venit, in conspectu multitudinis omnibus emiciatibus affectus necatur. In eo concilio, Cingetorigem, alterius principem factionis, generum suum; quem suprà demonstravimus Cæsaris secutum fidem, ab eo non discessisse; hostem judicat, bonaque ejus publicat. His rebus confectis; in concilio pronunciat, accersitum se à Senonibus & Carnutibus, aliisque compluribus Gallia civitatibus; huc iter facturum per fines Rhemorum; eorúmque agros populaturum; ac prius, quàm id faciat, castra Labienì oppugnaturum. Quæque fieri velit, præcipit.

XLVIII. Labienus, quum & loci naturà & manu minutissimis castris sese contineret; de suo ac legionis periculo nihil timebat: sed, ne quam occasionem rei bene gerendæ dimitteret, cogitabat. Itaque à Cingetorige atque ejus propinquis oratione Indutiomari cognita, quam in concilio habuerat; nuncios mittit ad finitimas civitates, equitèsque undique convocat: iis certam diem conveniendi dicit. Interim propè quotidie cum omni equitatu Indutiomarus sub castris ejus vagabatur; aliàs, ut situm castrorum cognosceret; aliàs, colloquendi aut territandi causâ: equites plerumque omnes tela intrà vallum conjiciebant. Labienus suos intrà munitiones continebat; timorisque opinionem, quibuscumque poterat rebus, augebat.

XLIX. Quum majore in dies contemptione Indutiomarus ad castra accederet: nocte unâ, intromissis equitibus omnium finitimarum civitatum, quos accersendos curaverat, tantâ diligentia omnes suos custodiis intrà castra continuit, ut nullâ ratione ea res enunciari, aut ad Treviros perferri posset. Interim, ex consuetu-

diæ quotidianâ, Indutiomarus ad castra accedit; atque ibi magnam partem diei consumit: equites tela conijciunt, & magnâ contumeliâ verborum nostros ad pugnam evocant. Nullo à nostris dato responso, sub vesperum dispersi ac dissipati discedunt. Subito Labienus duabus portis omnem equitatum emittit: præcipit atque interdicit, perterritis hostibus atque in fugam coniectis; quod fore, sicut accidit, videbat; omnes unum peterent Indutiomarum: neu quis quemquam prius vulneraret, quàm illum interfectum videret: quod, morâ reliquorum, illum, sparium nactum, effugere volebat. Magna proponit iis, qui occiderint, præmia: summittit cohortes equitibus subsidio. Comprobar hominis consilium fortuna; &, quum unum omnes peterent, in ipso fluminis vado deprehensus Indutiomarus interficitur; caputque ejus refertur in castra: sedentes equites, quos possunt, consecrantur, atque occidunt. Hâc recognita; omnes Eburonum & Nerviorum, quæ conveniant, copiæ discedunt; paulloque habuit post id factum Cæsar quietiorem Galliam.

LIBER VI.

- I. **M**ULTIS de causis, Cæsar majorem Galliarum motum expectans; per M. Silanum, C. Antistium Reginum, T. Sextium legatos, delectum habere instituit. Simul ab Cn. Pompeio proconsule petit; quoniam ipse ad urbem cum imperio, Reipubl. causâ, maneret; quos ex Cisalpinâ Galliâ consulis sacramento rogavisset, ad signa convenire & ad se proficisci juberet: magni interesse, etiam in reliquum tempus, ad opinionem Galliarum existimans; tantas videri Italiæ facultates, ut, si quid esset in bello detrimenti acceptum, non modò id brevi tempore refarciri, sed etiam majoribus adaugeri copiis posset. Quod quum Pompeius, & Reipubl. & amicitiæ tribuisset: celeriter confecto per suos delectu; tribus

ante exactam hyemem & constitutis & adductis legionibus; duplicatoque earum cohortium numero, quas cum Q. Titurio amiserat: & celeritate & copiis docuit, quid populi Romani disciplina atque opes possent.

II. Interfecto Indutiomaro, ut docuimus; ad ejus propinquos à Treviris imperium deferretur. Illi finitimos Germanos sollicitare, & pecuniam polliceri, non desistunt. Quum ab proximis impetrare non possent, ultteriores tentant. Inventis nonnullis; civitates iurejurando inter se confirmant, obsidibusque de pecunia cavent: Ambiorigem sibi societate & fœdere adiungunt. Quibus rebus cognitis, Cæsar, quum undique bellum parari videret; Nervios, Atuaticos, ac Menapios, adiunctis cisrhenanis omnibus Germanis, esse in armis; Senones ad imperatum non venire, & cum Carnutibus finitimisque civitatibus consilia communicare; à Treviris Germanos crebris legationibus sollicitari: maturius sibi de bello cogirandum putavit. Itaque, nondum hyeme confecta, proximis; v legionibus coactis, de improvviso in fines Nerviorum contendit: &, prius quam illi aut convenire aut profugere possent, magno pecoris atque hominum numero capto, atque eâ prædâ militibus concessâ, vastatisque agris; in deditionem venire, atque obsides sibi dare coegit. Eo celeriter confecto negotio, rursus legiones in hyberna reduxit.

III. Concilio Galliarum primo vere, ut instituerat, indicto: quum reliqui, præter Senones, Carnutes, Trevirosque, venissent; initium belli ac defectionis hoc esse arbitratus; ut omnia postponere videretur, concilium in Lutetiam Parisiorum transfert. Confines erant hi Senonibus, civitatemque patrum memoriam conjunxerant: sed ab hoc consilio abfuisse existimabantur. Hanc re pro suggestu pronunciatâ; eodem die cum legionibus in Senones proficiscitur, magnisque itineribus eò pervenit. Cognito ejus adventu; Acco, qui princeps ejus consilii fuerat, jubet in oppida multitudinem convenire. Conantibus; prius, quam id effici posset, adesse Romanos nunciatur. Necessario sententiâ desistunt; legatosque deprecandi causâ ad Cæsarem mittunt: adeunt per Æduos, quorum antiquitus erat in fide civitas. Libenter

Cæsar, petentibus Æduis, dat veniam: excusationemque accipit: quoddam æstivum tempus instantis belli, non quæstionis, esse arbitrabatur. Obsidibus imperatis centum, hos Æduis custodiendos tradit. Eodem Carnures legatos obsideisque mittunt; usi deprecatoribus Rhemis, quorum erant in clientela: eadem ferunt responsa. Peragit concilium Cæsar, equitesque imperat civitatibus.

IV. Hæc parte Galliarum pacata, totus & mente & animo in bellum Trevirorum & Ambiorigis insistit. Cavarinum cum equitata Senonum secum proficisci jubet; ne quis aut ex hujus iracundia, aut ex eo quod mernerat odio, civitatis motus oriretur. His rebus constitutis; quoddam pro explorato habebat Ambiorigem proelio non esse certaturum, reliqua ejus consilia animo circumspiciebat.

V. Erant Menapii propinqui Eburonum finibus, perpetuis paludibus sylvisque muniti; qui uni ex Gallia de pace ad Cæsarem legatos numquam miserant. Cum iis esse hospitium Ambiorigi sciebat; item per Treviros venisse Germanis in amicitiam cognoverat. Hæc prius illi detrahenda auxilia existimabat, quam ipsum bello laceraret: ne, desperata salute, aut se in Menapios abderet: aut cum transhenanis congregi cogeretur. Hæc inito consilio; totius exercitus impedimenta ad Labienum in Treviros mittit, duasque legiones ad eum proficisci jubet: ipse cum legionibus expeditis in Menapios proficiscitur. Illi, nulla coacta manu, loci præsidio freti, in sylvas paludesque confugiant; suæque eodem conferunt. Cæsar, partitis copiis cum C. Fabio legato & M. Crasso quæstore, celeriterque effectis pontibus; adiit tripartito: ædificia vicisque incendit; magno pecoris atque hominum numero potitur. Quibus rebus coacti Menapii, legatos ad eum, pacis petendæ causâ, mittunt. Ille, obsidibus acceptis, hostium se habiturum numero confirmat, si aut Ambiorigem, aut ejus legatos, finibus suis recepissent. His confirmatis rebus; Comium Atrebatem cum equitatu, custodis loco, in Menapiis relinquit; ipse in Treviros proficiscitur.

VI. Dum hæc à Cæsare geruntur; Treviri, magnis coactis peditatus equitatusque copiis, Labienum cum unâ legione, quæ in eorum finibus hyemaverat, adoriri parabant: jamque ab eo non longius bidui viâ aberant, quum duas venisse legiones missi Cæsaris cognoscunt. Positis castris à millibus passuum xv, auxilia Germanorum expectare constituunt. Labienus, cognito hostium consilio, sperans temeritate eorum fore aliquam dimicandi facultatem; præsidio v cohortium impedimentis relicto, cum xxv cohortibus magnoque equitatu contra hostem proficiscitur, & mille passuum intermisso spatio, castra communis.

VII. Erat inter Labienum atque hostem difficili transitu flumen, ripisque præruptis. Hoc neque ipse transire habebat in animo, neque hostes transituros existimabat. Augebatur quotidie auxiliorum spes. Loquitur in concilio palam; quoniam Germani appropinquare dicantur, sese suas exercitusque fortunas in dubium non devocaturum; & postero die primâ luce castra moturum. Celeriter hæc ad hostes deferuntur, ut ex magno Gallorum equitatus numero nonnullos Gallicis rebus favere natura cogeat. Labienus, noctu tribunis militum primisque ordinibus coactis; quid sui consilii sit, proponit: & quò facilius hostibus timoris det suspicionem; majore strepitu & tumultu, quàm populi Romani fert consuetudo, castra moveri jubet. His rebus fugæ similem professionem efficit. Hæc quoque per exploratores ante lucem, in tantâ propinquitate castrorum, ad hostes deferuntur.

VIII. Vix agmen novissimum extra munitiones processerat; cum Galli, cohortati inter se, ne speratam prædam ex manibus dimitterent; longum esse, perterritis Romanis, Germanorum auxilia expectare; neque suam pati dignitatem, ut tantis copiis tam exiguam manum, præsertim fugientem atque impeditam, adoriri non audeant; flumen transire, & iniquo loco proelium committere non dubitant. Quæ fore suspicatus Labienus, ut omnes citra flumen eliceret; eadem usus simulatione itineris, placidè progrediebatur. Tum præmissis paullum impedimentis, atque in tumulto quodam collocatis; Habetis,

inquit, milites, quam potistis, facultatem: hostem impedire atque iniquo loco tenetis: praestate eandem nobis ducibus virtutem; quam saepenumero Imperatori praestitistis: eum adesse, & hac coram cernere, existimate. Simul, signa ad hostem converti, aciemque dirigi jubet; & paucis turmis praesidio ad impedimenta dimissis, reliquos equites ad latera disponit. Celeriter nostri, clamore sublato, pila in hostes jaciunt. Illi, ubi praeter spem, quos fugere credebant, infestis signis ad se ire videntur; imperum modo ferre non poterunt; ac primo concursu in fugam coniecti, proximas sylvas periverunt: quos Labienus equitatu confectatus; magno numero interfecto, compluribus captis; paucis post diebus civitatem recepit. Nam Germani, qui auxilio veniebant; praecepta Trevirorum sega, sese domum conrulerunt. Cum iis propinqui Indutiomari, qui defectionis auctores fuerant, comitati eos ex civitate excessere. Cingetorigi, quem ab initio permanisse in officio demonstravimus, principatus atque imperium est traditum.

IX. Caesar, postquam ex Menapiis in Treviros venit, duabus de causis Rhenum transire constituit. Quarum erat altera, quod [Germani] auxilia contra se Trevis misserant: altera, ne Ambiorix receptum ad eos haberet. His constitutis rebus; paululum supra eum locum, quo antea exercitum transduxerat, facere pontem instituit. Notam atque institutam ratione; magno militum studio, paucis diebus, opus efficitur. Firmitate in Trevis praesidio ad pontem relicto, ne quis ab iis subito motus oriretur; reliquas copias, equitatumque transducit. Ubii, qui ante obsides dederant, atque in deditionem venerant; purgandi sui causam ad eum legatos mittunt: qui doceant, neque ex sua civitate auxilia in Treviros missa, neque ab se fidem lasam: petunt atque orant, ut sibi parcat; ne communi odio Germanorum, innocentes pro nocentibus puniat: si amplius obsidum velit, dare pollicentur. Cognitam Caesar causam reperit, ab Suevis auxilia missa esse: Ubiorum satisfactionem accipit: aditus viasque in Suevos perquirat.

X. Interim, paucis pōst diebus, fit ab Ubiis certior, Suevos omnes in unum locum copias cogere; atque iis nationibus, quæ sub eorum sunt imperio, denunciare, ut auxilia peditatûs equitatûsque mittant. His cognitis rebus; rem frumentariam providet, castris idoneum locum deligit: Ubiis imperat, ut pecora deducant, suâque omniâ ex agris in oppida conferant; sperans, barbaros atque imperitos homines, inopiâ cibariorum adductos, ad iniquam pugnandi conditionem posse deduci: mandat, ut crebros exploratores in Suevos mittant; quæque apud eos gerantur, cognoscant. Illi imperata faciunt; &, paucis diebus intermissis, referunt: *Suevos omnes, posteaquam certiores nunciis de exercitu Romanorum venerant; cum omnibus suis sociorûmque copiis, quas coegissent, penitus ad extremos fines sese recepisse: sylvam esse ibi infinita magnitudinis, quæ appellatur Bæcenie: hanc longè introrsus pertinere; &, pro nativo muro obiectam, Cheruscos à Suevis, Suevôsque à Cheruscis, injuriis incursionibûsque prohibere: ad ejus initium sylvæ, Suevos adventum Romanorum expectare constituisse*

XI. Quoniam ad hunc locum perventum est; non alienum esse videtur, de Galliæ Germaniæque moribus, & quo modo differant ex nationes inter sese, proponere. In Galliâ, non solum in omnibus civitatibus, atque in omnibus pagis partibûsque; sed penè etiam in singulis domibus, factiones sunt: earûmque factionum sunt principes, qui summam auctoritatem eorum judicio habere existimantur; quorum ad arbitrium judiciumque summa omnium rerum consiliorûmque redeat. Idque ejus rei causâ antiquitus institutum videtur, ne quis ex plebe contra potentiorum auxillii egeret: suos enim opprimi quisque, & circumveniri non paritur; neque, aliter si faciat, ullam inter suos habeat auctoritatem. Hæc eadem ratio est in summâ totius Galliæ; namque omnes civitates in partes divisa sunt duas.

XII. Quum Cæsar in Galliam venit; alterius factionis principes erant Ædui; alterius, Sequani. Ii, quum per se minùs valerent, quòd summa auctoritas antiquitus

erat in *Ædais*, magnæque eorum erant clientelæ; Germanos atque *Ariovistum* sibi adjunxerant; eosque ad se magnis jacturis pollicitationibusque perduxerant. Proeliis verò compluribus factis secundis, atque omni nobilitate *Æduorum* interfectâ; tantum potentiâ antecesserant, ut magnam partem clientium ab *Ædais* ad se transducerent; obsidesque ab iis principum filios acciperent; & publice jurare cogerent, nihil se contra *Sequanos* consilii inituros; & partem finitimi agri per vim occupatam possiderent; Galliæque totius principatum obtinerent; quâ necessitate adductus *Divitiacus*, auxilii petendi causâ *Romam* ad *Senatum* profectus, infectâ re redierat. Adventu *Cæsaris* factâ commutatione rerum; obsidibus *Ædais* redditis, veteribus clientelis restitutis, novis per *Cæsarem* comparatis; (quod ii, qui se ad eorum amicitiam aggregaverant, meliore conditione atque æquioro imperio se uti videbant) reliquis rebus, eorum gratiâ dignitatæque amplificatâ; *Sequani* principatum dimiserant. In eorum locum *Rhemi* successerant: quos quod adæquare apud *Cæsarem* gratiâ intelligebatur; ii, qui propter veteres inimicitias nullo modo cum *Ædais* conjungi poterant, se *Rhemis* in clientelam dicabant: hos illi diligenter tuebantur: ita & novam & repente collectam auctoritatem tenebant. Eo tum statu res erat; ut longè principes haberentur *Ædai*; secundum locum dignitatis *Rhemi* obtinerent.

XIII. In omni *Galliâ*, eorum hominum, qui aliquo sunt numero atque honore, genera sunt duo: nam plebs penè servorum habetur loco; quæ per se nihil audent, & nulli adhibetur concilio. Plerique, quum aut ære alieno, aut magnitudine tributorum, aut injuriâ potentiorum premuntur; sese in servitutem dicant nobilibus: in hos eadem omnia sunt jura, quæ dominis in servos. Sed de his duobus generibus, alterum est *Druidum*, alterum *Equitum*. Illi rebus divinis intersunt; sacrificia publica ac privata procurant; religiones interpretantur. Ad hos magnus adolescentium numerus, disciplinæ causâ, concurrit: magnoque hi sunt apud eos honore: nam ferè de omnibus controversiis, pu-

blicis privatisque, constituunt: & si quod est admissum facinus; si cedes facta; si de hereditate, si de finibus controversia est; iidem decernunt: præmia poenæque constituunt. Si quis aut privatus aut publicus eorum decreto non steterit; sacrificiis interdicunt. Hæc poena apud eos est gravissima: quibus ita est interdictum; si numero impiorum ac sceleratorum habentur; iis omnes decedunt, aditum eorum sermonemque defugiunt, ne quid ex contagione incommodi accipiant: neque iis petentibus jus redditur, neque honos ullus communicatur. His autem omnibus Druidibus præest unus, qui summam inter eos habet auctoritatem. Hæc mortuo; si quis ex reliquis excellit dignitate, succedit: at, si sunt plures pares, suffragio Druidum adlegitur; nonnunquam etiam de principatu armis contendunt. Li certo anni tempore in finibus Carnutum, quæ regio totius Galliæ media habetur, confidunt; in loco consecrato. Huc omnes undique, qui controversias habent, conveniunt; eorumque judiciis decretisque parent. Disciplina in Britannia reperta, atque inde in Galliam translata esse existimatur: & nunc, qui diligentius eam rem cognoscere volunt, plerumque illud discendi causâ proficiscuntur. Druides à bello abesse consueverunt; neque tributa unâ cum reliquis pendunt; militiæ vacationem, omniumque rerum habent immunitatem. Tantis excitati præmiis, & sua sponte multi in disciplinam conveniunt, & à parentibus propinquisque mittuntur. Magnum ibi numerum versuum ediscere dicuntur: itaque nonnulli annos vicenos in disciplinâ permanent: neque fas esse existimant, ea litteris mandare; quum in reliquis ferè rebus publicis, privatisque rationibus, Græcis litteris utantur. Id mihi duabus de causis infirmis videntur; quod neque in vulgus disciplinam efferri velint; neque eos, qui discunt, litteris confisos, minus memoriæ studere: quod ferè plerisque accidit, ut, præsidio litterarum, diligentiam in perdiscendo, ac memoriam remittant. In primis hoc volunt persuadere; non interire animas, sed ab aliis post mortem transire ad alios; atque hæc maximè ad virtutem excitari putant, metu mortis ne-

glecto. Multa præterea de sideribus atque eorum motu, de mundi ac terrarum magnitudine, de rerum naturâ, de deorum immortalium vi ac potestate disputant; & juventuti transdunt.

XIV. Alterum genus est Equitum. Ii, quum est usus, atque aliquod bellum incidit; (quod ante Cæsaris adventum ferè quotannis accidere solebat, uti aut ipsi injurias inferrent, aut illatas propulsarent) omnes in bello versantur: atque eorum ut quisque est genere copiosque amplissimus, ita plurimos circum se ambactos clientésque habet. Hanc unam gratiam potentiámque noverunt.

XV. Natio est omnis Gallorum, admodum dedita religionibus. Atque ob eam causam, qui sunt affecti gravioribus morbis, quisque in proeliis periculisque versantur; aut pro victimis homines immolant, aut se immolaturos vovent; ministrisque ad ea sacrificia Druidibus utantur: quod, pro vitâ hominis nisi vita hominis reddatur, non posse aliter deorum immortalium numen placari arbitrantur: publicéque ejusdem generis habent instituta sacrificia. Alii immani magnitudine simulacra habent: quorum conrexa viminibus membra vivis hominibus complent; quibus succensis, circumventi flammâ exanimantur homines. Supplicia eorum, qui in furto, aut latrocinio, aut aliqua noxâ sint comprehensi; gratiora diis immortalibus esse arbitrantur: sed, quum ejus generis copia deficit, etiam ad innocentium supplicia descendunt. Deum maximè Mercurium colunt: hujus sunt plurima simulacra: hunc omnium inventorem artium ferunt: hunc, viarum atque itinerum ducem: hunc, ad quæstus pecuniæ mercaturâsque habere vim maximam arbitrantur. Post hunc; Apollinem, & Martem, & Jovem, & Minervam. De his eandem ferè, quam reliquæ gentes, habent opinionem; Apollinem, morbos depellere; Minervam, operum atque artificiorum initia transdere; Jovem, imperium coelestium tenere; Martem, bella regere. Huic, quum proelio dimicare constituerunt, ea, quæ bello ceperint, plerumque devoveat. Quæ superaverint; animalia capta immolant:

reliquas res in unum locum conferunt. Multis in civitatibus, harum rerum exstructos rumulos locis consecratis conspiciari licet: neque sæpe accidit, ut, neglectâ quispiam religione, aut capta apud se occultare, aut posita tollere auderet: gravissimûmque ei rei supplicium cum cruciatu constitutum est.

XVI. Galli se omnes ab Dite patre prognatos prædicant: idque ab Druidibus proditum dicunt. Ob eam causam spatia omnis temporis, non numero dierum, sed noctium, finiunt; & dies natales, & mensium & annorum initia sic observant, ut noctem dies subsequatur. In reliquis vitæ institutis, hoc ferè ab reliquis differunt; quod suos liberos, nisi quum adoleverint, ut munus militiæ sustinere possint, palàm ad se adire non patiantur; filiûmque puerili ætate, in publico, in conspectu patris assistere, turpe ducunt.

XVII. Viri quantas pecunias ab uxoribus, dotis nomine, acceperunt; tantas ex suis bonis, æstimatione factâ, cum dotibus communicant. Hujus omnis pecuniæ conjunctim ratio habetur, fructûsque servantur. Uter eorum vitâ superârît; ad eum pars utriusque, cum fructibus superiorum temporum, pervenit. Viri in uxores, sicuti in liberos, vitæ necisque habent potestatem: & quum paterfamilias illustriore loco natus decessit; ejus propinqui conveniunt; & de morte, si res in suspicionem venit, de uxoribus in servilem modum quæstionem habent; &, si comertum est, igni atque omnibus tormentis excruciatas interficiunt. Funera sunt, pro cultu Gallorum, magnifica & sumptuosa: omniæque, quæ vivis cordi fuisse arbitrantur, in ignem inferunt; etiam animalia: ac, paullo supra hanc memoriam, servi & clientès, quos ab iis dilectos esse constabat; justis funeribus confectis, unâ cremantur.

XVIII. Quæ civitates commodius suam Rempubl. administrare existimantur, habent legibus sanctum; si quis quid de Rep. à finitimis rumore aut famâ acceperit, uti ad magistratum deferat; néve cum quo alio communique: quod sæpe homines temerarios atque imperitos falsis rumoribus terreti, & ad facinus

impelli, & de summis rebus consilium capere cognitum est. Magistratus, quæ visa sunt, occultant; quæque esse ex usu judicaverint, multitudini produnt. De Rep. nisi per concilium loqui non conceditur.

XIX. Germani multum ab hac consuetudine differunt. Nam neque Druides habent, qui rebus divinis præsent; neque sacrificiis student. Deorum numero eos solos ducunt, quos cernunt, & quorum opibus aperte juvantur; Solem, & Vulcanum, & Lunam: reliquos ne famam quidem acceperunt. Vita omnis in venationibus, atque in studiis rei militaris consistit: ab parvulis, labori ac duritiæ student. Qui diutissime impuberes permanserunt, maximam inter suos ferunt laudem: hoc ali staturam, ali vires, nervosque confirmari putant. Intrà annum verò xx feminae notitiam habuisse, in turpissimis habent rebus: cujus rei nulla est occultatio; quod & promiscue in fluminibus perluuntur; & pellibus, aut parvis rhenonum tegumentis utuntur; magnam corporis parte nudam.

XX. Agriculturæ non student; majorque pars victus eorum in lacte, & caseo, & carne consistit. Neque quisquam agri modum certum, aut fines proprios habet: sed magistratus ac principes, in annos singulos, gentibus cognationibusque hominum, qui unam coierunt, quantum & quo loco visum est, agri attribuunt; atque anno post alio transire cogunt. Ejus rei multas afferunt causas: ne assiduam consuetudinem capti, studium belli gerendi agriculturam commutent: ne latos fines parare studeant, potentioresque humiliores possessionibus expellant: ne accuratius, ad frigora atque æstus vitandos, ædificent: ne qua oriatur pecuniarum cupiditas, quam ex re factiones dissensionesque nascuntur: ut animi æquitate plebem contineant, quum suas quisque opes æquare cum potentissimis videat.

XXI. Civitatibus maxima laus est, quam latissimas circum se vastatis finibus solitudines habere. Hoc proprium virtutis existimant; expulsos agris finitimos cedere, neque quemquam prope se audere consistere; simul hoc se fore tutiores arbitrantur, repentinæ incursionis timore sublato. Quum bellum civitas aut il-

latum defendit, aut infert; magistratus, qui ex bello præfint, ut vitæ necisque habeant potestatem, deliguntur. In pace, nullus est communis magistratus; sed principes regionum atque pagorum inter suos jus dicunt, controversiisque minuant. Latrocinia nullam habent infamiam, quæ extra fines cujusque civitatis fiunt; atque ea juventutis exercendæ, ac desidii minuendæ causâ fieri prædicant. Atque, ubi quis ex principibus in concilio se dixit ducem fore; qui sequi velint, proficiantur; consurgunt ii, qui & causam & hominem probant, suumque auxilium pollicentur; atque ab multitudine collaudantur: qui ex iis secuti non sunt, in desertorum ac proditorum numero ducuntur; omniumque iis rerum postea fides abrogatur. Hospites violare, fas non putant: qui, quæque de causâ, ad eos venerunt; ab injuriâ prohibent, sanctosque habent; iis omnium domus patent, victusque communicatur.

XXII. Ac fuit antea tempus, quum Germanos Galli virtute superarent, & ultro bella inferrent; ac, propter hominum multitudinem, agrisque inopiam, trans Rhenum colonias mitterent. Itaque ea, quæ fertilissima sunt, Germaniæ loca; circa Hercyniam sylvam, quam Eratostheni & quibusdam Græcis famâ notam esse video, quam illi Orciniam appellant; Volcæ Teutofages occuparunt, atque ibi confederunt. Quæ gens ad hoc tempus iis sedibus se continet, summamque habet justitiæ & bellicæ laudis opinionem; nuncque in eadem inopiâ, egestate, patientiâ, quâ Germani, permanent; eodem victu, & cultu corporis, utuntur. Gallis autem, Provinciæ propinquitæ, & transmarinarum rerum notitia, multa ad copiam atque usum largitur: paullatim assuefacti superari, multisque proeliis victi, ne se quidem ipsi cum illis virtute comparant.

XXIII. Hujus Hercyniæ sylvæ, quæ suprà demonstrata est, latitudo 1x dierum iter expedito patet. Non enim aliter finiri potest; neque mensuras itinerum noverunt. Oritur ab Helvetiorum, & Nemetum, & Rauracorum finibus; restatque fluminis Danubii regione, pertinet ad fines Dacorum & Anartium: hinc se flectit sinistrorsum, diversis à flumine regionibus; multa

rumque gentium fines propter magnitudinem attingit; neque quisquam est hujus Germaniæ, qui se aut adesse ad initium ejus sylvæ dicat, quum dierum iter 1x processerit; aut quo ex loco oriatur, acceperit. Multa in ea genera ferarum nasci constat, quæ reliquis in locis visa non sint: ex quibus quæ maximè differant ab cæteris, & memoriæ prodenda videantur, hæc sunt.

XXIV. Est bōs, cervi figuræ: cujus à mediâ fronte inter aures unum cornu existit excelsius, magisque directum his, quæ nobis nota sunt, cornibus. Ab ejus summo, sicut palmæ, rami latè diffunduntur. Eadem est femine marisque natura; eadem formâ magnitudoque cornuum.

XXV. Sunt item, quæ appellantur Alces. Harum est consimilis capreis figura, & varietas pellum; sed magnitudine paullo antecedunt; mutilæque sunt cornibus, & crura sine nodis articulisque habent; neque quietis causâ procumbunt; neque, si quo afflictæ casu conciderunt, erigere sese aut sublevare possunt. His sunt arbores pro cubilibus: ad eas se applicant; atque ita paululum modò reclinatæ quietem capiunt. Quarum vestigiis quum est animadversum à venatoribus, quò se recipere consueverint; omnes eo loco aut à radicibus subruunt, aut accidunt arbores tantum, ut summa species earum stantium relinquatur. Huc quum se ex consuetudine reclinaverint; infirmas arbores pondere affigunt, atque unâ ipsæ concidunt.

XXVI. Tertium est genus eorum, qui Uri appellantur. Ii sunt magnitudine, paullo infra elephantos; specie, & colore, & figurâ tauri. Magna vis eorum est, & magna velocitas; neque homini, neque feræ, quam conspexerint, parcunt. Hos studiosè foveis capios interficiunt. Hòc se labore durant adolescentes, arque hòc genere venationis exerceant: &, qui plurimos ex his interfecerunt; relictis in publicum cornibus, quæ sunt testimonio; magnam ferunt laudem. Sed assuescere ad homines, & mansuescere, ne parvuli quidem excepti possunt. Amplitudo cornuum, & figura, & species multum à nostrorum boum cornibus differt. Hæc studiosè conquiritæ, ab labris argento circumcludunt, atque in amplissimis epulis pro poculis utuntur.

XXVII. Cæsar, postquam per Ubios exploratores comperit, Suevos sese in sylvas recepisse; inopiam frumenti veritus, quod, ut supra demonstravimus, minime omnes Germani agriculturæ student; constituit non progredi longius: sed, ne omnino metum reditus sui barbaris tolleret; atque ut eorum auxilia tardaret; reducto exercitu, partem ultimam pontis, quæ ripam Ubiorum contingebat, in longitudinem pedum cc rescindit; atque in extremo ponte turrim tabularum iv constituit, præsidiumque cohortium xii pontis tuendi causâ ponit; magnisque eum locum munitionibus firmat. Ei loco præsidioque C. Volcatium Tullum adolescentem præfecit: ipse, quum maturescere frumenta inciperent, ad bellum Ambiorigis profectus; per Arduennam sylvam, quæ est totius Galliæ maxima, atque ab ripis Rheni finibusque Treviromum ad Nervios pertinet, millibusque amplius v in longitudinem patet; L. Minucium Basilum cum omni equitatu præmittit, si quid celeritate itineris atque opportunitate temporis proficere possit: monet, ut ignes in castris fieri prohibeat, ne quæ ejus adventus procul significatio fiat; sese confestim subsequi dicit. Basilus, ut imperatum est, facit; celeriter, contraque omnium opinionem confecto itinere, multos in agris inopinantes deprehendit: eorum indicio ad ipsum Ambiorigem contendit, quo in loco cum paucis equitibus esse dicebatur.

XXVIII. Multum, cum in omnibus rebus, tum in re militari, potest fortuna. Nam sicut magno accidit casu, ut in ipsum incautum atque imparatum incideret; priusque ejus adventus ab hominibus videretur, quam famâ ac nunciis afferretur: sic magnæ fuit fortunæ; omni militari instrumento, quod circum se habebat, erepto; rhedis, equisque comprehensis; ipsum effugere mortem. Sed hoc ed factum est, quod, ædificio circumdato sylvâ, (ut sunt fere domicilia Gallorum, qui vitandi æstus causâ, plerumque sylvarum ac fluminum perunt propinquitates) comites familiaresque ejus angusto in loco paullisper equitum nostrorum vim sustinerunt. Iis pugnantibus, illum in equum quidam ex

suis intulit: fugientem sylvæ texerunt. Sic & ad subeundum periculum, & ad vitandum, multum fortuna valuit.

XXIX. Ambiorix copias suas judicione non conduxerit, quod proelio dimicandum non existimaverit; an tempore exclusus, & repentino equitum adventu prohibitus fuerit, quum reliquum exercitum subsequi crederet; dubium est. Sed certè, etiam dimissis per agros nunciis, sibi quemque consulere iussit; quorum pars in Arduennam sylvam, pars in continentes paludes profugit. Qui proximi Oceanum fuerunt; si in insulis sese occultaverunt, quas æstus efficere consueverunt: multi, ex suis finibus egressi, se suæque omnia alienissimis crediderunt. Cativuleus rex dimidiæ partis Eburonum, qui unà cum Ambiorige consilium inierat; ætate jam confectus, quum laborem aut belli aut fugæ ferre non posset; omnibus precibus detestatus Ambiorigem, qui ejus consilii auctor fuisset; taxo, ejus magna in Galliâ Germaniæque copia est, se exanimavit. Segni Condrusque, ex gente & numero Germanorum, qui sunt inter Eburones Trevirosque; legatos ad Cæsarem miserunt, oratum, ne se in hostium numero duceret; neve omnium Germanorum, qui essent citra Rhenum, unam esse causam judicaret: nihil se de bello cognasse; nulla Ambiorigi auxilia misisse. Cæsar, exploratâ re quæstione captivorum; si qui ad eos Eburones ex fugâ convenissent, ad se ut reducerentur, imperavit: si ita fecissent, fines eorum se violatum negavit.

XXX. Tum, copiis in tres partes distributis, impedimenta omnium legionum, Atuatucam consulit. Id castelli nomen est. Hoc fere est in mediis Eburonum finibus; ubi Titurius atque Autunculeius, hyemandi causâ, confederant. Hunc cum reliquis rebus locum probabat; tum, quod superioris anni munitiones integre manebant, ut militum laborem sublevaret. Præsidio impedimentis legionem quartam decimam reliquit; unam ex iis III, quas proxime conscriptas ex Italiâ transduxerat. Ei legioni castrisque Q. Tullium Ciceronem præfecit; ducentosque equites attribuit. Partito exercitu; T. Labienum cum legionibus III ad

Oceanum versùs, in eas partes, quæ Menapios attingunt, proficisci jubet: C. Trebonium cum pari legionum numero ad eam regionem, quæ Atuaticis adjacet, depopulandam mittit: ipse cum reliquis tribus ad flumen Scaldim, quod influit in Mosam, extremasque Arduennæ partes, ire constituit; quò cum paucis equitibus profectum Ambiorigem audiebat. Discedens, post diem vii sese reversurum confirmat; quam ad diem ei legioni, quæ in præsidio relinquebatur, deberi frumentum sciebat. Labienum Treboniumque hortatur, si Reipubl. commodo facere possint, ad eam diem revertantur; ut, rursus communicato consilio, exploratissque hostium rationibus, aliud initium belli capere possint.

XXXI. Erat, ut supra demonstravimus, manus certa nulla, non præsidium, non oppidum, quod se armis defenderet; sed in omnes partes dispersa multitudo. Ubi cuique aut vallis abdita, aut locus sylvestris, aut palus impedita, spem præsidii aut salutis aliquam offerebat; confederat. Hæc loca vicinitatibus erant nota; magnamque res diligentiam requirebat, non in summâ exercitus tuendâ, (nullum enim poterat universis, ab perterritis ac dispersis, periculum accidere) sed in singulis militibus conservandis. Quæ tamen, ex parte, res ad salutem exercitus pertinebat: nam & prædæ cupiditas multos longius evocabat; & sylvarum intentis occultisque itineribus confertos adire prohibebant. Si negotium confici, stirpemque hominum sceleratorum interfici vellent; dimittendæ plures manus, diducendæque erant milites: si continere ad signa manipulos vellent, ut instituta ratio & consuetudo exercitus Romani postulabat; locus ipse erat præsidio barbaris; neque ex occulto insidiandi, & dispersos circumveniendi, singulis deerat audacia. At in ejusmodi difficultatibus, quantum diligentia provideri poterat, providebatur: ut potius in nocendo aliquid omitteretur, etiam omnium animi ad ulciscendum ardebant; quam cum aliquo detrimento militum noceretur. Dimittit ad finitimas civitates nuncios Cæsar: omnes evocat spe prædæ, ad diripiendos Eburones; ut potius in sylvis

Gallorum vita, quàm legionariorum, periclitetur; simul, ut, magnâ multitudinē circumfusâ, pro tali facinorē stirps ac nomen civitatis tollatur. Magnus undique numerus celeriter convenit.

XXXII. Hæc in omnibus Eburonum partibus gerebantur; diēsque apperebat VII, quē in diē Cæsar ad impedimenta legionēque reverti constituerat. Hic, quantum in bello fortuna possit, & quantos asserat casus, cognosci potuit. Dissipatis ac perterritis hostibus, ut demonstravimus; manus erat nulla, quæ parvam modò timoris causam asseret. Trans Rhenum ad Germanos pervenit fama; diripi Eburones, atque ultro omnes ad prædā evocari. Cognitū equitum II millia Sigambri, qui sunt proximi Rheno; à quibus receptos ex fugâ Tenchtheros atque Usiperes suprà docuimus. Transeunt Rhenum navibus ratibûsque, xxx millibus passuum infra eum locum, ubi pons erat imperfectus, præsidiumque ab Cæsare relictum: primos Eburonum fines adeunt: multos ex fugâ dispersos excipiunt: magno pecoris numero, cuius sunt cupidissimi barbari, potiuntur. Invitati prædâ, longius procedunt. Non hos palus in bello latrocinisque natos, non sylvæ morantur. Quibus in locis sit Cæsar, ex captivis quærant: profectum longius reperiunt, omnēque exercitum discessisse cognoscunt. Atque unus ex captivis: *Quid vos, inquit, hanc miseram ac ventrem sellamini prædā, quibus jam licet esse fortunatissimis? IIII horis Atuatucam videri potestis; huc omnes suas fortunas exercitus Romanorum contulit. Præsidii tantum est, ut ne murus quidem tingi possit, neque quisquam egredi extra munitiones audeat. Oblata spēs; Germani, quam nacti erant prædā, in occulto relinquunt: Ipsi Atuatucam contendunt; usi eodem ducē, cuius hæc indicio cognoverant.*

XXXIII. Cicerō, qui per omnes superiores dies, præceptis Cæsaris, summâ diligentia milites in castris continuisset; ac ne calonem quidem quemquam extra munitionem egredi passus esset: septimò die, diffidens Cæsarem de numero dierum fidem servaturum; quòd longius eum progressum audiebat, neque ulla de

ejus reditu fama afferebatur; simul, eorum permotos vocibus, qui illius patientiam penè obsessionem appellabant, siquidem ex castris egredi non liceret: nullum hujusmodi casum expectans, quo ix oppositis legionibus maximoque equitatu, dispersis ac penè deletis hostibus, in millibus passuum iii offendi posset; v cohortes frumentatum in proximas segetes misit, quas inter & castra unus omnino collis intererat. Complures erant in castris ex legionibus acri relictis: ex quibus, qui hoc spatio dierum convaluerant, circiter ccc sub vexillo unâ mittuntur. Magna præterea multitudo calonum, magna vis jumentorum, quæ in castris subfederat, factâ potestate sequitur.

XXXIV. Hôc ipso tempore, casu Germani equites interveniunt; protinusque eodem illo, quo venerant, cursu ab Decumanâ portâ in castra irrumpere conantur: nec prius sunt visi, objectis ab eâ parte sylvis, quam castris appropinquarent usque eò, ut qui sub vallo tenderent mercatores, recipiendi sui non haberent facultatem. Inopinantes nostri re novâ perturbantur; ac vix primum impetum cohors in statione sustinet. Circumfunduntur hostes ex reliquis partibus, si quem aditum reperire possent. Agre nostri portas tuentur; reliquos aditus locus ipse per se, munitioque defendit. Totis trepidatur castris; atque alius ex alio causam tumultus quærit: neque quò signa ferantur, neque quam in partem quisque conveniat, provideat. Alius jam capta castra pronunciat: alius, delero exercitum atque Imperatore, victores barbaros venisse contendit: plerique novas sibi ex loco religiones fingunt; Cottæque & Tiquirii calamitatem, qui in eodem occiderint castello, ante oculos ponunt. Tali timore omnibus perritis; confirmatur opinio barbaris, ut ex captivo audierant, nullum esse intus præsidium. Perrumpere nituntur; sedque ipsi adhortantur, ne tantam fortunam ex manibus dimittant.

XXXV. Erat æger in præsidio relictus P. Sextius Baculus, qui primum pilum apud Cæsarem duxerat; cuius mentionem superioribus præliis fecimus: ac diem jam cibo caruerat. Hic, diffusus suæ atque omnium salutis,

inermis ex tabernaculo prodit: videt imminere hostes, atque in summo esse rem discrimine: capit arma à proximis, atque in portâ consistit. Sequuntur hunc centuriones ejus cohortis, quæ in statione erat: paullisper proelium unâ sustinent. Relinquit animus Sextium, gravibus acceptis vulneribus: ægre, per manus tractus, servatur. Hôc spatio interposito, reliqui sese confirmant; tantum ut in munitionibus consistere audeant, speciémque defensorum præbeant.

XXXVI. Interim, confectâ frumentatione, milites nostri clamorem exaudiunt: præcurrunt equites; quanto res sit in periculo, cognoscunt. Hic verò nulla munitio est, quæ perterritos recipiat. Modò conscripti, atque usûs militaris imperiti, ad tribunal militum centurionésque ora convertunt; quid ab his præcipiatur, expectant. Nemo est tam fortis, quia rei novitate perturbetur. Barbari, signa procul conspicati, oppugnatione desistunt: redisse primò legiones credunt, quas longius discessisse ex captivis cognoverant: postea, despectâ paucitate, ex omnibus partibus impetum faciunt.

XXXVII. Calones in proximum tumultum procurrunt: hinc celeriter dejecti, se in signa manipulosque conjiciunt: cò magis timidos perterrent milites. Alii, *cuneo facto ut celeriter perrumpant, cæsent: Quoniam tam propinqua sint castra; etsi pars aliqua circumventa ceciderit, at reliquos servari posse confidunt.* Alii, *ut in iugo consistent, atque eundem omnes ferant casum.* Hoc veteres non probant milites, quos sub vexillò unâ profectos docuimus: itaque inter se cohortati, duce C. Trebonio equite R. qui eis erat præpositus, per medios hostes perrumpunt; incolumésque ad unum in castra perveniunt omnes. Hos subsequi calones equitèsque eodem impetu, militum virtute servantur. At ii, qui in iugo constiterant, nullo etiam nunc usu rei militaris percepto; neque in eo, quod probaverant, consilio permanere, ut se loco superiore defenderent; neque eam, quam profuisse aliis vim celeritatémque viderant, imitari potuerunt: sed se in castra recipere conati, iniquum in locum demiserunt. Centuriones; quorum nonnulli ex inferioribus ordinibus reliquarum legionum, causâ virtutis, in supe-

xiores erant ordines hujus legionis transducti; ne amē partam rei militaris laudem amitterent, fortissimē pugnantes conciderunt. Militum pars, horum virtute summotis hostibus, præter spem incolumis in castra pervenit: pars, à barbaris circumventa, periit.

XXXVIII. Germani, desperatā expugnatione castrorum, quod nostros jam constitisse in munitionibus videbant; cum eā prædā, quam in sylvis deposuerant, trans Rhenum sese receperunt. Ac tantus fuit, etiam post discessum hostium, terror; ut eā nocte, quum C. Volusenus missus cum equitatu ad castra venisset, fidem non faceret adesse cum incolumi Cæsarem exercitu. Sic omnium animos timor præoccupaverat, ut, penē alienatā mente, deletis omnibus copiis, equitatum tantum se ex fugā recepisse dicerent; neque, incolumi exercitu, Germanos castra oppugnatos fuisse contenderent: quem timorem Cæsaris adventus sustulit.

XXXIX. Reversus ille, eventus belli non ignarus; unum, quod cohortes ex statione & præsidio essent emissæ, questus; ne minimo quidem casu locum relinqui debuisset, multum fortunam in repentino hostium adventu peruisse, indicavit: multo etiam amplius, quod penē ab ipso vallo portisque castrorum barbaros avertissent. Quorum omnium rerum maximē admirandum videbatur, quod Germani, qui eo consilio Rhenum transierant, ut Ambiorigis fines depopularentur; ad castra Romanorum delati, optatissimum Ambiorigi beneficium obtulerunt.

XL. Cæsar, ad vexandos rursus hostes profectus; magno coacto numero ex finitimis civitatibus, in omnes partes dimittit. Omnes vici atque omnia ædificia, quæ quisque conspexerat, incendebantur: præda ex omnibus locis agebatur: frumenta non solum à tantâ multitudine jumentorum atque hominum consumebantur, sed etiam anni tempore atque imbribus procubuerant: ut, si qui etiam in præsentia se occultassent; tamen iis, deducto exercitu, rerum omnium inopiā percundum videretur. Ac sæpe in eum locum ventum est; tanto in omnes partes diviso equitatu, ut non modò visum ab se Ambiorigem in fugā captivi, sed nec plane etiam abesse ex conspectu contenderent; ut, spe confu-

quendi illarâ, atque infinito labore suscepto, qui se summam à Cæsare gratiam inituros putarent, penè naturam studio vincerent; semperque paulum ad summam felicitatem defuisse videretur: atque ille latebris, ac sylvis, aut saltibus se eriperet; & noctu occultatus alias regiones partesque peteret, non majore equitum præsidio quàm i v, quibus solis vitam suam committere audebat.

XLI. Tali modo vastatis regionibus; exercitum Cæsar, duarum cohortium damno, Durocororum Rhemorum reducit: concilioque in eum locum Galliarum indito, de conjuratione Senonum & Carnutum quæstionem habere instituit; & de Accone, qui princeps ejus consilii fuerat, graviore sententiâ pronuntiata, more majorum supplicium sumpsit. Nonnulli, judicium veriti, profugerunt: quibus quum aqua atque igni interdixisset; et legiones ad fines Trevirorum, et in Lingonibus, et reliquas in Senonum finibus Agendici in hybernis collocavit: frumentoque exercitui proviso; ut instituerat, in Italiam ad conventus agendos profectus est.

LIBER VII.

I. UIETA Galliâ; Cæsar, ut constituerat, in Italiam ad conventus agendos proficiscitur; ubi cognoscit de P. Clodii corde: de Senatusque consulto certior factus, ut omnes Italiarum juniores conjurarent; delectum totâ provinciâ habere instituit. Ex res in Galliam Transalpinam celeriter perferuntur: addunt ipsi & affingunt rumoribus Galli, quod res poscere videbatur; ruineri urbano motu Cæsarem, neque in tantis dissensionibus ad exercitum venire posse. Hâc impulsu occasione; qui jam tantè se populi R. imperio subiectos dolerent, liberiùs atque audaciùs de bello consilia inire incipiunt. Inditis inter se principes Galliarum conciliis, sylvestribus ac

remotis locis, queruntur de Acconis morte: posse hunc casum ad ipsos recidere, demonstrant: miserantur communem Galliarum fortunam: omnibus pollicitationibus ac præmiis deposcunt, qui belli initium faciant, & sui capitis periculo Galliam in libertatem vindicent. Ejus in primis rationem habendam esse dicunt, prius quam eorum clandestina consilia efferantur; ut Cæsar ab exercitu intercludatur. Id esse facile; quod neque legiones, absente Imperatore, ex hybernis egredi audeant; neque Imperator, sine præsidio, ad legiones pervenire possit. Postremo, in acie præstare interfici; quam non veterem belli gloriam, libertaremque, quam à majoribus acceperint, recuperare.

II. His rebus agitatis, profitentur Carnutes; se nullum periculum, communis salutis causâ, recusare; principesque se ex omnibus, bellum facturos pollicentur. Et, quoniam in presentia obsidibus cavere inter se non possent, ne res efferatur; ut jurejurando ac fide sanciantur, petunt, (collatis militaribus signis, quo more eorum gravissima carimonia continentur) ne, facto initio belli, à reliquis deferantur. Tunc, collaudatis Carnutibus, dato jurejurando ab omnibus qui aderant, tempore ejus rei constituto, ab concilio disceditur.

III. Ubi ea dies venit; Carnutes, Cotuato & Conetoduno ducibus, desperatis hominibus, Genabum dato signo concurrunt: civesque Romanos, qui negotiandi causâ ibi constiterant; in iis C. Fusium Cottam, honestum equitem Romanum, qui rei frumentariæ jussu Cæsaris præerat; interficiunt: bonaque eorum diripiunt. Celeriter ad omnes Galliarum civitates fama perfertur: (nam, ubi major atque illustrior incidit res; clamore per agros regionesque significant: hunc alii deinceps excipiunt, & proximis tradunt: ut tunc accidit) nam, quæ Genabi oriente Sole gesta essent, ante primam confectam vigiliam in finibus Arvernorum audita sunt: quod spatium est millium passuum circiter c. l. x.

IV. Simili ratione ibi Vercingetorix, Celtilli filius, Arvernus, summæ potentie adolescens; cujus pater principatum Galliarum totius obtinuerat, &, ob eam causam, quod regnum appetebat, ab civitate erat interfectus;

convocatis suis clientibus, facile eos incendit. Cognito ejus consilio, ad arma concurritur: prohibetur ab Gobanitione patruo suo, reliquisque principibus, qui hanc tentandam fortunam non existimabant: expellitur ex oppido Gergoviâ: non desistit tamen; atque in agris habet delectum egentium ac perditorum. Hâc coactâ manu; quoscumque adit ex civitate, ad suam sententiam perducit: hortatur, ut, communis libertatis causâ, arma capiant: magnisque coactis copiis, adversarios suos, à quibus paullo antè erat ejectus, expellit ex civitate. Rex ab suis appellatur: dimittit quoque versùs legationes: obtestatur, ut in fide maneat. Celeriter sibi Senones, Parisios, Pictones, Cadurcos, Turones, Aulercos, Lemovices, Andes, reliquosque omnes qui Oceanum attingunt, adjungit: omnium consensu, ad eum deferitur imperium. Quâ oblatâ potestate; omnibus iis civitatibus obsides imperat; certum numerum militum celeriter ad se adduci jubet: armorum quantum quæque civitas domi, quodque ante tempus efficiat, constituit: in primis, equitatui studet. Summæ diligentix summam impetii severitatem addit; magnitudine supplicii, dubitantes cogit: nam, majore commisso delicto, igni atque omnibus tormentis necat; leviori de causâ, auribus defectis, aut singulis effosis oculis, domum remittit; ut sint reliquis documento, & magnitudine pœnæ perterreant alios.

V. His suppliciis celeriter coacto exercitu; Luterium Cadurcum, summæ hominem audaciæ, cum parte copiarum in Ruthenos mittit: ipse in Bituriges proficiscitur. Ejus adventu Bituriges ad Æduos, quorum erant in fide, legatos mittunt, subsidium rogatum, quò facilius hostium copias sustinere possint. Ædui, de consilio legatorum, quos Cæsar ad exercitum reliquerat, copias equitatus peditatusque subsidio Biturigibus mittunt: qui quum ad flumen Ligerim venissent, quod Bituriges ab Æduis dividit; paucos dies ibi morati, neque flumen transire ausi, domum revertuntur: legatisque nostris renunciant, se Biturigum perfidiam veritos revertisse; quibus id consilii fuisse cognoverint, ut, si flumen transissent, unâ ex parte ipsi, alterâ Arverni se circumficerent. Id eandem de

causâ, quam legatis pronuntiârunt, an perfidiâ adducti fecerint, quod nihil nobis constat; non videtur pro certo esse ponendum. Bituriges, eorum discessu, statim se cum Arvernīs coniungunt.

VI. His rebus in Italiâ Cæsari nunciatis; quum jam ille virtute Cn. Pompeii urbanas res commodiorem in statum pervenisse intelligeret, in Transalpinam Galliâ profectus est. Ed quum venisset; magnâ difficultate afficiebatur, quâ ratione ad exercitum pervenire posset. Nam, si legiones in Provinciâ accerferet; se absente, in itinere proelio dimicaturas intelligebat: si ipse ad exercitum contenderet; ne iis quidem, qui eo tempore pacati viderentur, suam salutem rectè committi videbat.

VII. Interim Luterius Cadurcus in Ruthenis missus, eam civitatem Arvernīs conciliat; progressus in Nitobriges & Gabalos, ab utrisque obsides accipit; & magnâ coactâ manu, in Provinciâ, Narbonem versus, eruptionem facere contendit. Quâ re nunciatâ; Cæsar omnibus consiliis antevertendum existimavit, ut Narbonem proficisceretur. Ed quum venisset, timentes confirmat: præsidia in Ruthenis Provincialibus, Volcis Arcomicis, Tolosatibus, circumque Narbonem; quæ loca erant hostibus finitima; constituit. Partem copiarum ex Provinciâ, supplementumque, quod ex Italiâ adduxerat, in Helvios, qui fines Arvernorum contingunt, convenire jubet.

VIII. His rebus comparatis; represso jam Luterio & remoto, quod intrare intra præsidia periculosum putabat; in Helvios proficiscitur. Etsi mons Cebenna, qui Arvernos ab Helviis discludit, durissimo tempore anni, altissimâ nive iter impediēbat; tamen discussâ nive vi in altitudinem pedum, atque ita viis patefactis, summo militum labore ad fines Arvernorum pervenit. Quibus oppressis inopinantibus; quod sic se Cebennâ, ut muro, munitos existimabant; ac ne singulari quidem homini unquam eo tempore anni semita patuerant: equitibus imperat, ut, quàm latissimè possent, vagentur; & quàm maximum hostibus terrorem inferant. Celeriter hæc famâ ac nunciis ad Vercingetorigem perferuntur: quem perterriti omnes Arverni circumstant, atque obsecrant, ut suis formis consulat, non se ab hostibus diripi patiantur;

praefertim quum videat omne ad se bellum translatum. Quorum ille precibus permotus, castra ex Biturigibus movet in Arvernos versus.

IX. At Caesar biduum in iis locis moratus, quod hæc de Vercingetorige usu ventura opinione præceperat; per causam supplementi equitatusque cogendi, ab exercitu discedit: Brutum adolescentem iis copiis præficit: hunc monet, ut in omnes partes equites quàm latissimè pervagentur: datum se operam, ne longius triduo ab castris absit. His constitutis rebus; suis inopinantibus, quàm maximis potest itineribus, Viennam pervenit. Ibi nactus recentem equitatum, quem multis antè diebus eò præmiserat; neque diurno neque nocturno itinere intermisso, per fines Æduorum in Lingones contendit, ubi 11 legiones hyemabant; ut, si quid etiam de suâ salute ab Æduis iniretur consilii, celeritate præcurreret. Eò quum pervenisset, ad reliquas legiones mittit; priusque in unum locum omnes cogit, quàm de ejus adventu Arvernis nunciari posset.

X. Hæc re cognitâ, Vercingetorix rursus in Bituriges exercitum reducit; atque iadè profectus, Gergoviam Boiorum oppidum, quos ibi Helvetico prælio victos Caesar collocaverat, Æduisque attribuerat, oppugnare instituit. Magnam hæc res Caesari difficultatem ad consilium capiendum afferebat: si reliquam partem hyemis uno in loco legiones contineret; ne, stipendiariis Æduorum expugnatis, cuncta Gallia deficeret, quod nullum in eo amicis præsidium videret positum esse: sin maturius ex hybernis educeret; ne ab re frumentariâ duris subvectionibus laboraret. Præstare visum est tamen omnes difficultates perpeti, quàm, tantâ contumeliâ acceptâ, omnium suorum voluntates alienare. Itaque cohortatus Æduos de supportando commeatu; præmittit ad Boios, qui de suo adventu doceant, hortenturque, ut in fide maneat, atque hostium impetum magno animo sustineant. Duabus Agendici legionibus, atque impedimentis totius exercitus relictis; ad Boios proficiscitur.

XI. Altero die quum ad oppidum Senonum Vellaurodunum venisset; ne quem post se hostem relinqueret,

quò expeditore re frumentariâ uteretur, oppugnare instituit: idque biduo circumvallavit. Tercio die missis ex oppido legatis de deditioe; arma proferri, jumenta produci, &c obsides dari jubet. Ea qui conficeret, C. Trebonium legatum relinquit. Ipse, ut quamprimum iter faceret, Genabum Carnutum proficiscitur: qui tunc primum, allato nuncio de oppugnatione Vellaunodunî; quum longius eam rem ductum iri existimarent; praesidium, Genabi tuendi causâ, quod eò mitterent; comparabant. Huc biduo Cæsar pervenit; &, castris ante oppidum positis, diei tempore exclusus, in posterum oppugnationem differt; quæque ad eam rem usui sint, militibus imperat: &, quòd oppidum Genabum pons fluminis Ligeris continebat; veritus ne noctu ex oppido profugerent, 11 legiones in armis excubare jubet. Genabenses, paulò ante mediam noctem, silentio ex oppido egressi, flumen transire coeperunt. Quâ re per exploratores nunciatâ; Cæsar legiones, quas expeditas esse jusserrat, portis incensis, intromittit; atque oppido potitur; perpaucis ex hostium numero desideratis, quin cuncti caperentur; quòd pontis atque itinerum angustia multitudinis fugam intercluserant. Oppidum diripit, atque incendit; prædam militibus donat: exercitum Ligerim transducit, atque in Biturigum fines pervenit.

XII. Vercingetorix, ubi de Cæsar's adventu cognovit, oppugnatione desistit; atque obviam Cæsari proficiscitur. Ille oppidum Biturigum, positum in viâ, Noviodunum oppugnare instituerat. Quo ex oppido quum legati ad eum venissent, oratum, *ut sibi ignosceret, suæque viæ consuleret*: ut celeritate reliquas res conficeret, quâ pleraque erat consecutus; arma proferri, equos produci, obsides dari jubet. Parte jam obsidum transditâ; quum reliqua administrarentur; centurionibus & paucis militibus intromissis, qui arma jumentaque conquirerent: equiratus hostium procul visus est, qui agmen Vercingetorigis antecesserat: quem simul atque oppidani conspexerunt, atque in spem auxilii venerunt; clamore sublato, arma capere, portas claudere, murum complere coeperunt. Centuriones in oppido, quum, ex significatione Gallorum, novi aliquid ab iis iniri consili intel-

lexissent; gladiis districtis, portas occupaverunt, suoque omnes incolumes receperunt. Caesar ex castris equitatum educi jubet; praeliumque equestre committit. Laborantibus jam suis Germanos equites circiter 600 submittit, quos ab initio secum habere instituerat. Eorum impetum Galli sustinere non potuerunt; atque in fugam coniecti, multis amissis, sese ad agmen receperunt. Quibus profligatis, rursus oppidani perterriti, comprehensos eos, quorum opera plebem concitatam existimabant, ad Caesarem perduxerunt; seseque ei dediderunt. Quibus rebus confectis, Caesar ad oppidum Avaricum, (quod erat maximum munitissimumque in finibus Biturigum, atque agri fertilissimâ regione) profectus est: quod, eo oppido recepto, civitatem Biturigum se in potestatem redacturum confidebat.

XIII. Vercingetorix, tot continuis incommodis Vellaunoduni, Genabi, Novioduni acceptis; suos ad concilium convocat: docet, longè aliâ ratione esse bellum gerendum, atque antea sit gestum: omnibus modis huic rei studendum, ut pabulatione & comœatu Romani prohibeantur: id esse facile; quod equitatu ipsi abundant, & quid anni tempore subleventur: pabulum secari non posse; necessariò dispersos hostes, ex adificiis petere; hos omnes quotidie equitibus deleri posse. Præterea, salutis causâ, rei familiaris commoda negligenda: vicos atque adificia incendi oportere, hoc spatium à Boiâ quoque versùs, quò pabulandi causâ, adire posse videantur: harum ipsis verum copiam suppetere; quæ, quorum in finibus bellum geratur, eorum opibus subleventur: Romanos aut inopiam non laturos, aut magno cum periculo longius à castris progressuros: neque interesse, ipsosne interficiant, impedimentisve exuant; quibus amissis, bellum geri non possit. Præterea, oppida incendi oportere, quæ non munitione & loci naturâ ab omni sint periculo tuta; neu suis sint ad detestandam militiam receptacula; neu Romanis proposita ad copiam comœatus prædæque tollendam. Hac si gravia, aut acerba videantur: multo illa gravius astimari debere; liberos, conjuges in servitutem abstrahi; ipsos interfici: quæ sit necesse accidere victis.

XIV. Omnium consensu hæc sententiâ probatâ, uno die amplius xx urbes Biturigum incenduntur. Hoc

idem fit in reliquis civitatibus. In omnibus partibus incendia conspiciuntur. Quae etsi magno eum dolore omnes ferebant; tamen hoc sibi solatii proponebant, quod se, propè exploratâ victoriâ, celeriter amissa recuperaturos confidebant. Deliberatur de Avarico in communi concilio; incendi placeret, an defendi. Proecumbunt Gallis omnibus ad pedes Bituriges; *no pulcherrimam propè totius Gallia urbem, quae & praesidio & ornamento sit civitati, suis manibus succendere cogerentur: facile se loci naturâ defensores dicunt; quidâ propè ex omnibus partibus flumine & palude circumdata, unum habet & perangustum aditum.* Datur petentibus venia; dissuadente primo Vercingetorige, post concedente; & precibus ipsorum, & misericordiâ vulgi. Defensores idonei oppido deliguntur.

XV. Vercingetorigis minoribus Caesarem itineribus subsequitur; & locum castris deligit, paludibus sylvisque munitum, ab Avarico longè millia passuum xv. Ibi per certos exploratores in singula diei tempora, quae ad Avaricum agerentur, cognoscebat; &, quid fieri vellet, imperabat. Omnes nostras pabulationes frumentationesque observabat; dispersosque, quum longius necessario procederent, adoriebatur; magnoque incommodo afficiebat; etsi, quantum ratione provideri poterat, ab nostris occurrebatur, ut incertis temporibus diversisque itineribus iretur.

XVI. Castris ad eam partem oppidi positis Caesar, quae, intermissa à flumine & palude, aditum (ut supra diximus) angustum habebat; aggerem apparare, vineas agere, turres duas constituere coepit: nam circumvallare loci natura prohibebat. De re frumentariâ, Boios atque Aduos adhortari non destitit: quorum alteri, quod nullo studio agebant, non multum adjuvabant; alteri non magnis facultatibus, quod civitas erat exigua & infirma, celeriter, quod habuerunt, consumpserunt. Summâ difficultate rei frumentariâ affecto exercitu, tenuitate Boiorum, indiligentiâ Aduorum, incendiis aedificiorum, usque ed, ut complures dies milites frumento caruerint, &, pecore è longinquiorebus vicis adactis, extremam famem sustentarent: nulla tamen vox est ab iis audita, populi R. maiestate & superiori-

bus victoriis indigna. Quin etiam Cæsar quum in opere singulas legiones appellaret, & si acerbius inopiam ferrent, se dimissurum oppugnationem diceret; universi ab eo, ne id facerèt, petebant: *Sic se complures annos, illo imperante, meruisse; ut nullam ignominiam acciperent; nunquam infectâ re discederent: hoc se ignominia laturus loco, si inceptam oppugnationem reliquissent: præstare omnes perferre acerbitates, quàm non civibus Romanis, qui Genabi perfidiâ Gallorum interissent, parentarent.* Hæc eadem centurionibus tribunisque militum mandabant, ut per eos ad Cæsarem deferrentur.

XVII. Quum jam muro appropinquassent turre; ex captivis Cæsar cognovit, Vercingetorigem, consumpto pabulò, castra movisse propius Avaricum; atque ipsum, cum equitatu, expeditisque, qui inter equites præliari consueissent, insidiarum causâ eò profectum, quò nostros postero die pabulatum venturos arbitrabatur. Quibus rebus cognitis; mediâ nocte silentio profectus, ad hostium castra manè pervenit. Illi, celeriter per exploratores adventu Cæsaris cognito, carros impedimentaque sua in arctiores sylvas abdiderunt; copias omnes, in loco ediro atque aperto, instruxerunt. Quâ re nunciatâ; Cæsar celeriter farcinas conferri, arma expediti iussit.

XVIII. Collis erat leniter ab infimo acclivis. Hunc ex omnibus ferè partibus palus difficilis atque impedita cingebat, non latior pedibus 1. Hòc se colle, interruptis pontibus, Galli fiduciâ loci continebant; generatimque distributi in civitates, omnia vada ac saltus ejus paludis certis custodiis obtinebant; sic animo parati, ut, si eam paludem Romani percurrere conarentur, hæsitantes premerent ex loco superiore: ut, qui propinquitatem loci viderent, paratos propè æquo Marte ad dimicandum existimarent; qui iniquitatem conditionis perspicerent, inani simulatione sese ostentare cognoscerent. Indignantem milites Cæsar, quòd conspectum suum hostes ferre possent, tantulo spatio interjecto; & signum prælii exposcentes; edocet, *quanto detrimento, & quot virorum fortium morte necesse esset conficere victoriam: quos quum sic animo paratos videret, ut nul-*

lum pro sua laude periculum recasarent ; summa se iniquitatis condemnari debere, nisi eorum vitam sua salute haberet cariorum. Sic milites consolatus, eodem die reducit in castra : reliqua, quæ ad oppugnationem oppidi pertinebant, administrare instituit.

XIX. Vercingetorix, quum ad suos redisset ; proditiōis infimulatus, quod castra propius Romanos movisset, quod cum omni equitatu discessisset, quod sine imperio tantas copias reliquisset, quod ejus discessu Romani tantâ opportunitate & celeritate venissent ; non hac omnia fortuitum, aut sine consilio, accidere potuisse ; regnum illum Gallia malte Casari concessu, quam ipsorum habere beneficio : Tali modo accusatus, ad hæc respondit : Quod castra movisset, factum inopiâ pabuli ; etiam ipsis hortantibus : quod propius Romanos accessisset ; persuasum loci opportunitate, qui se ipsum munitione defenderet : equitum verò operam, neque in loco palastri desiderari debuisse ; & illis fuisse utilem, quò sint profecti. Summam imperii se consilio nulli discedentem tradidisse, nisi multitudinis studio ad dimicandum impelleretur : cui rei, propter animi mollietatem, studere omnes videret ; quod diutius laborem ferre non possent : Romani si casu intervenerint, fortuna ; si alicujus indicio vocati, huic habendam gratiam ; quod & paucitatem eorum ex loco superiore cognoscere, & virtutem despiciere potuerint ; qui dimicare non ausi, turpiter se in castra receperint. Imperium se à Casare, per proditiōem, nullum desiderare ; quod habere victoriâ posset, quæ jam esset sibi ac omnibus Gallis explorata : quin etiam ipsis remittere, si sibi magis honorem tribuere, quam ab se salutem accipere videantur. Hac ut intelligatis, inquit, sincerè à me pronuntiari ; audite Romanos milites. Producit servos, quos in pabulatione paucis antè diebus exceperat, & fame vinculisque excruciataverat. Ii, jam antè edocti quæ interrogati pronuntiarent, Milites se esse legionarios dicunt : fame & inopiâ adductos, clam ex castris exisse ; si quid frumenti, aut pecoris, in agris reperire possent : simili omnem exercitum inopiâ premi ; nec jam vires sufficere cujusquam, nec ferre operis laborem posse : itaque statuisse Imperatorem, si nihil in oppugnatione oppidi profecisset, triduo exercitum deducere. Hac à me, inquit Vercingetorix, beneficia habetis ; quem proditiōis infimulatis : cujus oporâ, sine vestris

sanguine, tantum exercituum villorum fama penè consumptum videtis; quem, turpiter se ex hâc fugâ recipientem, ne quæ civitas suis finibus recipiat, à me provisum est.

XX. Conclamat omnis multitudo, & suo more armis concrepat; quod facere in eo consueverunt, cujus orationem approbant: *Summum esse Vercingetorigem ducem; nec de ejus fide dubitandum; nec majori ratione bellum administrari posse.* Statuunt, ut decem millia hominum, delecta ex omnibus copiis, in oppidum submittantur: nec solis Biturigibus communem salutem committendam censent; quod penè in eo, si id oppidum retinissent, summam victoriæ constare intelligebant.

XXI. Singulari militum nostrorum virtuti consilia cujusque modi Gallorum occurrebant: ut est summæ generis sollertiæ; atque ad omnia imitanda atque efficienda, quæ ab quoque traduntur, aptissimum. Nam & laqueis falces avertebant; quas quum destinaverant, tormentis introrsus reducebant; & aggerem cuniculis subtrahebant: eo scientius, quod apud eos magnæ sunt ferrariæ, atque omne genus cuniculorum notum atque usitatum est. Totum autem murum ex omni parte turribus contabulaverant, atque has coriis intexerant. Tum crebris diurnis nocturnisque eruptionibus, aut aggeri ignem inferebant, aut milites occupatos in opere adiciebantur; & nostrarum murium altitudinem, quantum has quotidianus agger expresserat, commissis suarum turrium malis adæquabant; & apertos cuniculos præstitâ & præcutâ materiâ, & pice fervescenti, & maximi ponderis saxis morabantur, mœnibusque appropinquare prohibebant.

XXII. Muris autem omnibus Gallicis hæc ferè forma est. Trabes directæ perpetuæ in longitudinem, paribus intervallis, distantes inter se binos pedes, in solo collocantur: hæc revinciuntur introrsus, & multa aggere vestiuntur: ea autem, quæ diximus, intervalla grandibus in fronte saxis effarciuntur. His collocatis & coagmentatis, alius insuper ordo adjicitur; ut idem illud intervallum servetur; neque inter se contingant trabes, sed paribus intermissis spatiis, singula singulis saxis interceptis, arte contineantur. Sic deinceps omne opus continetur, dum iuxta muri altitudo expleatur. Hoc cum

in speciem varietatemque opus deforme non est, alternis trabibus et faxis, quae rectis lineis suos ordines servant: tum, ad utilitatem et defensionem urbium, summam habet opportunitatem; quod et ab incendio lapsis, et ab alicuius materia defendit; quae, perpernis trabibus pedes quadrageños plerumque introitus revincta, neque perumpi neque distrahi potest.

XXIII. His rei rebus impedita oppugnatione; milites, quam toto tempore, luto, frigore, et assiduis linibibus tardantur; tamen continenti labore omnia haec superaverant; et diebus XIV aggerem latum pedes cecxx, altum pedes, lxxx, exstruxerunt. Quum is morum hostium penè contingeret; et Caesar ad opus consuetudine exuberaret; militesque cohortaretur, ne quod omnino tempus ab opere intermitteretur: paulo ante III vigiliam est animadversum, fumare aggerem, quem cuniculo hostes succenderant; eodemque tempore toto muro clamore sublato, duabus portis ab utroque latere turrium cluptio fiebat. Alii fustes atque aridam materiem de muro in aggerem eminus jaciebant; pecem alii, reliquasque res, quibus ignis excitari potest, fundebant: ut, quo primùm occurreretur, aut cui rei ferretur abripium, vix ratio liri posset. Tamen, quod instituit Caesaris dux semper legiones pro castris excubabant; pluresque partitis temporibus in opere erant: celeriter factum est, ut alii eruptionibus resisterent, alii tures reducerent, aggeremque intersenderent; omnis vero ex castris multitudo ad restringendum concurrebat.

XXIV. Quum in omnibus locis, consumpta jam reliqua parte noctis, pugnaretur; semperque hostibus spes victoriae redintegraretur; eo magis, quod densos turrium pluteos videbant, nec facile adire apertos ad auxiliandum animadvertabant; semperque ipsi recentes defessis succederent; omnemque Galliae salutem in illo vestigio temporis positam arbitrantur: accidit insperantibus nobis, quod, dignum memoria visum, praeternitendum non existimavimus. Egidam ante portam oppidi Gallus, qui per manus sevi ac pietis transdit glebas in ignem et regione turris projiciebat; scorpiones ab latere dextro transiectus, caecumque, concidit.

Hunc ex proximis unus ſacientem tranſgreſſus, eodem illo munere ſungebatur: eidem ratione idū ſcorpionis exanimato altero, ſucceſſit tertius; & tertio, quartus: nec ille prius eſt à propugnatoribus vacuus relictus locus, quàm, reſtincto aggere, atque omni parte ſubmotis hoſtibus, finis eſt pugnandi factus.

XXV. Omnia experti Galli; quòd res nulla ſuccederat, poſtero die conſilium ceperunt ex oppido proſugere, hortante & iubente Vercingetorige. Id ſilentio noctis conati, non magnā jacturā ſuorum ſeſe effecturos ſperabant: propterea quòd neque longè ab oppido caſtra Vercingetorigis aberant; & palus, quæ perperus intercedebat, Romanos ad inſequendum tardabat. Jamque hoc facere noctu apparabant, quum matres-familias repentè in publicum procurrerunt, ſtentesque projectæ ad pedes ſuorum, omnibus precibus perierunt, ne ſe & communes liberos hoſtibus ad ſupplicium dederent, quos ad capiendam fugam natura & virum inſimilitas impederet. Ubi eos perſtare in ſententiā viderunt, quòd plerumque in ſummo periculo timor miſericordiam non recipit; conclamare, & ſignificare de fugā Romanis cœperunt. Quo timore perterriti Galli, ne ab equitatu Romanorum viæ præoccuparentur, conſilio deſtiterunt.

XXVI. Poſtero die Caſar, promotā turri, directiſſque operibus, quæ facere inſtituerat; magno coorto imbrī, non inutillem hanc ad capiendum conſilium tempeſtatem arbitratus eſt; quòd paullo incautiùs cuſtodias in muro diſpoſitas videbat: ſuòſque languidiùs in opere verſari juſſit; & quid fieri veller, oſtendit. Legiones intrā vineas in occulto expeditas cohortatus, ut aliquando pro tantis laboribus fructum victoriæ perciperent; illis, qui primi murum aſcendiſſent, præmia propoſuit; militibùſque ſignum dedit. Illi ſubito ex omnibus partibus evolaverunt, murumque celeriter complerunt.

XXVII. Hoſtes re novā perterriti, muro turribùſque dejecti, in foro ac locis patentioribus cuneatim conſtiterunt; hoc animo, ut, ſi quā ex parte obviā conueniretur, acie inſtructa depugnarent. Ubi nemis

nem in æquum locum sese demittere, sed toto undique muro circumfundi viderunt; veriti, ne omnino spes omnis fugæ tolleretur, abjectis armis, ultimas oppidi partes continenti impetu petiverunt: parsque ibi, quum angusto exitu portarum se ipsi permerent, à militibus; pars jam egressa portis, ab equitibus est interfecta: nec fuit quisquam, qui prædæ studeret. Sic, & Genabensi cæde, & labore operis incitati, non ætate confectis, non mulieribus, non infantibus pepercerunt. Denique ex omni eo numero, qui fuit circiter XI millium; vix decem, qui primo clamore audito se ex oppido eiecerant, incolumes ad Vercingetorigem pervenerunt. Quos ille, multâ jam nocte, silentio sic ex fugâ excepit, (veritus, ne qua in castris ex eorum concursu & misericordiâ vulgi seditio oriretur) ut, procul in viâ dispositis familiaribus suis principibusque civitatum, disparandos deducendosque ad suos curaret, quæ cuique civitati pars castrorum ab initio obvenerat.

XXVIII. Postero die, concilio convocato, consolatus cohortatusque est; ne se admodum animo demitterent, neve perturbarentur incommodo: non virtute, neque in acie vicisse Romanos; sed artificio quodam, & scientiâ oppugnationis; cujus rei fuerint ipsi imperiti. Errare, siqui in bello omnes secundos rerum proventus expectent: sibi nunquam placuisse Avaricum defendi; cujus rei testes, ipsos haberet: sed factum imprudentiâ Biturigum, & nimiam obsequentiâ reliquorum, ut hoc incommodum acciperetur: id tamen se celeriter majoribus commodis sanaturum. Nam quæ ab reliquis Gallis civitates dissentirent, hæc suâ diligentiam adiuturum; atque unum consilium totius Gallia effecturum; cujus consensu ne orbis quidem terrarum possit obfistere: idque se propè jam effectum habere. Interea æquum esse, ab iis, communis salutis causâ, impetrari, ut castra munire instituerent, quò facilius hostium repentinos impetus sustinere possent. Fuit hæc oratio non ingrata Gallis; maximè, quòd ipse animo non defecerat, tanto accepto incommodo; neque se in occultum abdiderat, & conspectum multitudinis fugerat; plusque animo providere & præsentire existimabatur, quòd, re integrâ, primò incendendam Avaricum, post deferendum censuerat. Itaque,

ut reliquorum Imperatorum res adversa auctoritatem minuunt; sic hujus ex contrario dignitas, incommodo accepto, in dies augebatur. Simul in spem veniebant, ejus affirmatione, de reliquis adjungendis civitatibus; primūque eo tempore Galli castra munire instituerunt; & sic sunt animo consternati homines insueti laborum, ut omnia, quæ imperarentur, sibi patienda existimarent.

XXIX. Nec minus, quam est pollicitus, Vercingetorix animo laborabat, ut reliquas civitates adungeret; atque earum principes donis pollicitationibusque alliciebat. Huic rei idoneos homines deligebat; quorum quisque aut oratione subdola, aut amicitia, facillimè capi posset. Qui Avarico expugnato refugerant, armandos vestiendosque curat: simul, ut deminutæ copix redintegrarentur, imperat certum numerum militum civitatibus; quem, & quam ante diem, in castra adduci velit; sagittariosque omnes, quorum erat permagnus in Gallia numerus, conquiri & ad se mitti jubet. His rebus celeriter id, quod Avarici deperierat, expletur. Interim Theutomatus Olloviconis filius, rex Nitobrigum, cujus pater ab senatu nostro amicus erat appellatus; cum magno equitum suorum numero, & quos ex Aquitania conduxerat, ad eum pervenit.

XXX. Cæsar Avarici complures dies commoratus, summamque ibi copiam frumenti & reliqui comædatus nactus; exercitum ex labore atque inopia refecit. Jam propè hyeme confecti; quum ipso anni tempore ad gerendum bellum vocaretur, & ad hostem proficisci constituisset, siue eum ex paludibus sylvisque elicere, siue obsidione premere posset: legati ad eum principes Eduorum veniunt, oratum, ut maxime necessario tempore civitati subveniat: summo esse in periculo rem, quod, quum singuli magistratus antiquitus creati, atque regiam potestatem annuum obtinere consueissent; duo magistratum gerant; & se uterque eorum legibus creatum esse dicat. Horum esse alterum Convictolitanum, florentem & illustrem adolescentem; alterum Cotum, antiquissimæ familiæ natum, atque ipsum hominem summa potentia & magna cognationis, cujus frater Vedolacius proximo anno eundem magistratum

gesserit: Civitatem omnem esse in armis; divisum senatum; divisum populum; in suas cujusque eorum clientelas: quod si diutius alatur controversa; fore; ut pars cum parte civitatis configat: id ne accideret, possum in ejus diligentia atque auctoritate.

XXXI. Caesar, etsi à bello atque hoste discedere, detrimentosum esse existimabat; tamen non ignorans, quanta ex dissensionibus incommoda oriri consueverent; ne tanta & tam conjuncta populo R. civitas; quam ipse semper aluisset, omnibusque rebus ornasset, ad vim atque ad arma descenderet; atque ea pars, quæ minus sibi consideret, auxilia à Vereingetorige accerseret; huic rei prævertendum existimavit: & quod, legibus Aduorum, illis, qui summum magistratum obtinerent, excedere ex finibus non liceret; ne quid de jure aut legibus eorum deminuisse videretur, ipse in Aduos profectus statuit; senatūque omnem, & quos inter controversia esset, Decetiam ad se evocavit. Quum prope omnis civitas eo convenisset; docerendūque, paucis clam vocatis, alio loco, alio tempore, atque oportuerit, fratrem à fratre renunciatum; quum leges, duos ex una familia, vivo utroque, non solum magistratus creari vetarent, sed etiam in senatu esse prohiberent: eorum magistratum deponere cœgit: Convulsitanem, qui per sacerdotes, more civitatis, intermissis magistratibus, esset creatus, potestatem obtinere jussit.

XXXII. Hæc decreto interposito; cohortatus Aduos, ut controversiarum ac dissensionum obliviscerentur; atque omnis omnibus rebus, huic bello servirem; eaque, quæ meruissent, præmia ab se, devictæ Galliæ, expectarent; equitatumque omnem, & pedum milia x sibi celeriter mitterent, quæ in præsidis rei frumentariæ causâ disponderet: exercitum in duas partes divisit. iv legiones in Senones Parisiosque, Labieno ducendas dedit: vi ipse in Arvernōs, ad oppidum Gergoviam secundum flumen Elaver duxit. Equitatus partem illi attribuit; partem sibi reliquit. Quæ re cognita; Vereingetorigi, omnibus interruptis ejus fluminis pontibus, ab alterâ parte fluminis iter facere coepit.

XXXIII. Quam uterque utrique esset exercitus in conspectu, ferēque è regione castris castra poneret; dispositis exploratoribus, necubi effecto ponte Romani copias transducerent: erat in magnis Casari difficultatibus res, ne majorem aestatis partem flumine impeditur; quodd non ferē ante autumnū. Blaver vado transiri solent. Itaque, ne id accideret; sylvestri loco castris positis, è regione unius eorum pontum, quos Vercingetorix rescindendos curaverat; postero die cum 11 legionibus in occulto restitit: reliquas copias cum omnibus impedimentis, ut consueverat, misit; demptis quartis quibusque cohortibus, uti munera legionum constare videretur. His quam possent longissime progredi iussit; quam jam ex diei tempore conjecturam caperet, in castra perventum; ipsam subliis, quarum pars inferior integrā remanebat, pontem rescire cepit. Celeriter effecto opere, legionibusque transactis, & loco castris idoneo delecto; reliquas copias revocavit. Vercingetorix, re cognita, ne contra suam voluntatem dimicare cogeretur, magnis itineribus antecessit.

XXXIV. Caesar ex eo loco quintis castris Gergoviam pervenit: equestrique proelio eo die levi facto; perspecto ubi sita, quae posita in altissimo monte omnes aditus difficiles habebat; de expugnatione desperavit: de obsessione non prius agendum constituit, quam rem frumentariam expedisset. At Vercingetorix, castris prope oppidum in monte positis; mediocribus circum se intervallis, separatim singularem civitatum copias collocaverat: atque omnibus ejus jugi collibus occupatis, quā despici poterat; horribilem speciem praebebat: principesque earum civitatum, quos sibi ad consilium capiendum delegerat, primū licet ad se quotidie convenire jubebat; seu quid communicandum, seu quid administrandum videretur: neque ullum ferē diem intermittebat, quin, equestri proelio, interjectis sagittatis, quid in quoque esset animi ac virtutis fidum, periclitaretur. Erat è regione oppidi collis sub ipsis radicibus montis egregiè munitus, atque ex omni parte circumscriptus; (quem si teneres

nostri; & aquæ magnâ parte, & pabulatione liberâ, prohiberi hostes videbantur) sed is locus præsidio ab iis non nimis firmo tenebatur. Tum silentio noctis, Cæsar ex castris egressus; prius quàm subsidium ex oppido venire posset, dejecto præsidio, potius loco, duas ibi legiones collocavit; fossâque duplicem duodenum pedum à majoribus castris ad minora perduxit; ut tunc ab repentino hostium incursu etiam singuli committere possent.

XXXV. Dum hæc ad Gergoviam geruntur; Conyctolitanis Aduus, cui magistratum adjudicatum à Cæsare demonstravimus, sollicitatus ab Arvernibus pecuniâ, cum quibusdam adolescentibus colloquitur: quorum erat princeps Litavicus, atque ejus fratres, amplissimâ familiâ nati adolescentes. Cum iis præmium communicat; hortaturque eos, ut se liberos, & imperia nati, meminerint: unam esse Aduorum civitatem, quæ certissimam Gallia victoriam distineat: ejus auctoritate reliquas contineri; quâ transductâ, locum consistendi Romanis in Galliâ non fore: esse nonnullum se Cæsaris beneficio affectum; sic tamen, ut justissimam apud eum causam obtinuerit; sed plus communi libertati tribuere. Cur enim potius Adui de suo jure & de legibus ad Cæsarem disceptatorem, quàm Romani ad Aduos, veniant? Celeriter adolescentibus & oratione magistratûs & præmio deductis, quum se vel principes ejus consilii fore profiterentur, ratio perficiendi quærebatur; quod civitatem temere ad suscipiendum bellum adduci posse non confidebant. Placuit, ut Litavicus decem illis millibus, quæ Cæsari ad bellum mitterentur, præficeretur; atque ea ducenda curaret; fratresque ejus ad Cæsarem præcurrerent: reliqua, quâ ratione agi placeat, constituunt.

XXXVI. Litavicus, accepto exercitu, quum milia passuum circiter xxx ab Gergoviâ abesset, convocatis subito militibus, lacrymans; Quò proficiscimur, inquit, milites! Omnis noster equitatus, nobilitas omnis interii: principes civitatis Eporadorix & Viridumarus, insimulati prodicionis ab Romanis; indictâ causâ, interfecti sunt. Hæc ab iis cognoscite, qui ex ipsâ cede fugerunt; nam ego, fratribus atque omnibus propinquis meis interfectis, dolor,

prohibeor, qua gesta sunt, pronunciate. Producentur ii, quos ille edocuerat, quæ dici vellet: atque eadem, quæ Litavicus pronuntiaverat, multitudini exponunt: Multos equites *Eduorum* interfectos, quæ collocuti cum *Arvern*is dicerentur; ipsos se inter multitudinem militum occulisse, atque ex mediâ caede profugisse. Conclamant *Ædul*; & *Litavicum* obsecrant, ut sibi consular. Quasi verò, inquit ille, consilii sit res; ac non necesse sit nobis *Gergoviam* contendere, & cum *Arvern*is nosmet conjungere. An dubitamus, quin, nefario facinore admissi, *Romani* jam ad nos interficiendos concurrant? Preinde, si quid in nobis animi est, persequamur eorum mortem, qui indignissimè interierunt; atque hos latrones interficiamus: Ostendit cives *Romanos*, qui ejus præsidii fiducia una erant. Continuo magnum numerum frumenti commearûsque diripit; ipsos crudeliter excruciatos interficit: nuncios totâ civitate *Eduorum* dimittit: eodem mendacio, de eadè equitum & principum, permover: hortatur, ut simili ratione, atque ipse fecerit, suas injurias persequantur.

XXXVII. *Eporedorix* *Æduns*, summo loco natus adolescens, & summæ domi potentie; & una *Virdumarius*, pari ætate & gratiâ, sed genere dispari; quem *Cæsar* sibi ab *Divitiaco* transdicitum, ex humili loco ad summam dignitatem perduxerat; in equitum numero convenerant, nominatim ab eo evocati. His erat inter se de principatu contentio; &, in illâ magistratuum controversiâ, alter pro *Convictolitane*, alter pro *Coto* summis opibus pugnaverat. Ex iis *Eporedorix*, cognito *Litavici* consilio, mediâ fere nocte rem ad *Cæsarem* deferret; orat, ne patiatur civitatem, pravis adolescentium consiliis; ab amicitia populi *Romani* desicere: quod futurum provideat, si se tot hominum millia cum hostibus junxerint; quorum salutem neque propinqui negligere, neque civitas levi momento asstimare possit.

XXXVIII. Magnâ affectus sollicitudine hoc nuncio *Cæsar*, quod semper *Eduorum* civitati præcipue indulserrat; nullâ interpositâ dubitatione, legiones expeditas & equitatumque omnem ex castris educit; nec fuit spatium tali tempore ad contrahenda castra;

quod res in celeritate posita esse videbatur. C. Fabium legatum, cum legionibus 11, castris praesidio relinquit. Fratres Litavici, quum comprehendi iussisset, paullo ante reperit ad hostes profugisse. Adhortatus milites, *ne, necessario tempore, itineris labore permoveantur*; cupidissimis omnibus, progressus millia passuum XV. agmen Eduorum conspicias, immisso equitatu iter eorum moratur atque impedit: interdicitque omnibus, ne quemquam interficiant. Eporedorigem & Viridum, quos illi interfectos existimabant, inter equites versari suosque appellare jubet. His cognitis, & Litavici fraude perspecta; Edui manus tendere, deditonem significare, & projectis armis, mortem deprecari incipiunt. Litavicus, cum suis clientibus, quibus nefas more Gallorum est, etiam in extrema fortuna, deserere patronos, Gergoviam profugit.

XXXIX. Caesar, nunciis ad civitatem Eduorum missis, qui suo beneficio conservatos docerent, quos jure belli interficere potuisset; tribusque horis noctis exercitui ad quietem datis; castra ad Gergoviam movit. Medio fere itinere, equites à Fabio missi, quanto res in periculo esset, exponunt: *Summis copiis castra oppugnata demonstrant, quum crebro integri defessus succederent, nostrosque assiduo labore defatigarent; quibus, propter multitudinem castrorum, perpetuo esset isdem in vallo permanendum: multitudine sagittarum, atque omnis generis telorum, multos vulneratos; ad hac sustinenda, magno usui fuisse tormenta: Fabium, discessu eorum, duabus relictis portis, obstruere ceteras; pluteosque vallo addere, et se in posterum diem similem ad casum parare.* His rebus cognitis Caesar, summo studio militum, ante ortum solis in castra pervenit.

XL. Dum hæc ad Gergoviam geruntur; Edui, primis nunciis à Litavico acceptis, nullum sibi ad cognoscendum spatium relinquunt. Impellit alios avaritia, alios iracundia & temeritas; quæ maximè illi hominum generi est innata, ut levem auditionem habeat pro re comperta. Bona civium Romanorum diripiunt; cædes faciunt; in servitutem abstrahunt. Adjuvat rem proclinatorum Convictolitanis, plebemque ad furorem

impellit; ut, facinore admissa, ad sanitatem reverti pudeat. M. Aristum tribunum militum, iter ad legionem facientem, fide data, ex oppido Cabillono educunt: idem facere cogunt eos, qui negociandi causa ibi constitierant: hos continuo in itinere adorti, omnibus impedimentis exiunt; repugnantes, diem noctemque obsident: multis utrimque interfectis, maiorem multitudinem ad arma concitant. Interim nuncio alaro, omnes eorum milites in potestate Caesaris teneri, concurrunt ad Aristum: nihil publico factum consilio demonstrant: questionem de bonis direptis decernunt: Litavici fratrumque bona publicant: legatos ad Caesarem, sui purgandi gratia, mittunt. Hæc faciens, recuperandorum suorum causa: sed, contaminari facinore; & capri compendio ex direptis bonis, quod ea res ad multos pertinebat; & timore poenæ exterriti; consilia clam de bello inire incipiunt, civitatesque reliquas legationibus sollicitant. Quæ tamen Caesar intelligebat; tamen, quam mitissime potest, legatos appellat: *Nihil se, propter inscientiam levitatemque vulgi, gravius de civitate judicare; neque de sua in Adnos benevolentia deminueri.* Ipse majorem Gallie motum expectans, ne ab omnibus civitatibus circumfunderetur, consilia inibat, quemadmodum à Gergovia discederet, ac natus omnem exercitum contraheret; ne profectio nata à timore defectionis, similis fugæ videretur.

XLI. Hæc cogitanti, accidere visa est facultas rei bene gerendæ. Nam quum minora in castra, operis perspicendi causa, venisset; animadvertit collem, qui ab hostibus tenebatur, nudatum hominibus; qui, superioribus diebus, vix præ multitudine cerni poterat. Admiratus, quaerit ex perſugis causam; quorum magnus ad eum quotidie numerus confuebat. Constabat inter omnes, quod jam ipse Caesar per exploratores cognoverat; dorsum esse ejus jugi propè æquum; sed hæc sylvestre & angustum, quæ esset aditus ad alteram partem oppidi. Vehementer huic illos loco timere: nec jam aliter sentire, uno colle ab Romanis occupato, si alterum amississent, quin penè circumvallati atque omni exitu & pabulatione interclusi viderentur: ad hunc muniendum locum omnes à Vercingetorige evocatos.

XLII. Hæc re cognita, Cæsar mittit complures equitum turmas eò de mediâ nocte: iis imperat, ut paulo tumultuosius omnibus in locis pervagentur. Primi luce magnum numerum impedimentorum ex castris mulorumque produci, deque iis stramenta detrahi; mulionesque cum cassidibus, equitum specie ac simulatione, collibus circumvehi jubet; his paucos addit equites, qui larius, ostentationis causâ, vagarentur: longo circumitu easdem omnes jubet petere regiones. Hæc procul ex oppido videbantur; ut erat à Gergoviâ despectus in castra: neque tanto spatio, certi quid esset, explorari poterat. Legionem unam eodem jugo mittit, & paulum progressam inferiore loco constituit, sylvisque occultat. Augetur Gallis suspicio; atque omnes illo munitionum copiz transducuntur. Vacua castra hostium Cæsar conspicatus; tectis insignibus suorum, occultatissque signis militaribus, raros milites, ne ex oppido animadverterentur, ex majoribus castris in minora transducit: legatisque, quos singulis legionibus præfecerat, quid fieri velit, ostendit. In primis monet, ut contineant milites, ne studio pugnandi aut spe prædæ longius progrediantur: quid iniquitas loci habeat incommodi, proponit: hoc unâ celeritate posse vitari: occasionis esse rem, non proelii. His rebus expositis, signum dat, & ab dextrâ parte alio ascensu eodem tempore *Eduos* mittit.

XLIII. Oppidi murus ab planitie atque initio ascensus, rectâ regione, si nullus anfractus intercederet, MCC passus aberat: quidquid huic circuitus ad molliendum elivum accesserat, id spatium itineris augebat. A medio ferè colle in longitudine, ut natura montis ferebat, ex grandibus laxis vi pedum murum, qui nostrorum impetum rardaret, præduxerant Galli; atque, inferiore omni spatio vacuo relicto, superiorem partem collis, usque ad murum oppidi, densissimis castris compleverant. Milites, signo dato, celeriter ad munitionem perveniunt; eamque transgressi, trinis castris potiuntur: ac tanta fuit in capiendis castris celeritas, ut *Theutomatus* rex *Nitobrigum* subito in tabernaculo oppressus, ut meridie conquieverat, superiore corporis

parte nudatâ, vulnerato equo, vix se ex manibus prædantium militum eriperet.

XLIV. Consecutus id quod animo proposuerat Cæsar, receptui cani iussit; legionisque decimæ, quæcum erat concionatus, signa constitere: at reliquarum milites legionum, non exaudito tubæ sono, quod satis magna vallis intercedebat; tamen à tribunis militum, legatisque, ut erat à Cæsare præceptum, retinebantur. Sed elati spe celeris victoriæ, & hostium fugâ, superiorumque temporum secundis præliis; nihil adedò arduum sibi existimabant, quod non virtute consequi possent: neque prius finem sequendi fecerunt, quam muro oppidi portisque appropinquarunt. Tum vero ex omnibus urbis partibus orto clamore; qui longius aberant, repentino tumultu perterriti, quum hostes intra portas esse existimarent, sese ex oppido eiecerunt. Matres-familias de muro vestem argentumque iactabant; & pectore nudo prominentes, passis manibus obtestabantur Romanos, ut sibi parcerent; neu, sicut Avarici fecissent, ne mulieribus quidem atque infantibus abstinerent: nonnullæ de muris per manus demissæ, sese militibus transdebant. L. Fabius centurio legionis viii, quem inter suos eo die dixisse constabat, excitari se Avaricensibus premiis; neque commissurum, ut prius quisquam murum ascenderet; tres suos nactus manipulares, atque ab iis sublevatus, murum ascendit: eos ipse rursus singulos exceptans, in murum extulit.

XLV. Interim ii, qui ad alteram partem oppidi, ut supra demonstravimus, munitionis causâ convenerant; primò, exaudito clamore; inde etiam crebris nunciis incitati, oppidum ab Romanis teneri; præmissis equitibus, magno concursu eò contenderunt. Eorum ut quisque primus venerat, sub muro consistebat, suorumque pugnantium numerum augebat: quorum quum magna multitudo convenisset; matres familias, quæ paulò antè Romanis de muro manus tendebant, suos obtestari, & more Gallico passum capillum ostentare, liberosque in conspectu proferre, cœperunt. Erat Romanis nec loco, nec numero, æqua contentio: simul, & cursu & spatio pugnæ defatigari, non facillè recentes atque integros sustinebant.

XLVI. Caesar, quum iniquo loco pugnari, hostiumque augeri copias videret; praemetuens suis, ad T. Sextium legatum, quem minoribus castris praesidio reliquerat, mittit; ut cohortes ex castris celeriter educeret, & sub infimo colle ab dextro latere hostium constitueret: ut, si nostros depulso loco vidisset, quo minus libere hostes insequerentur, terreret. Ipse paulum ex eo loco cum legione progressus, ubi constiterat; eventum pugnae expectabat.

XLVII. Quum acerrime cominus pugnaretur: hostes, loco & numero; nostri, virtute confiderent: subito sunt Adui visi, ab latere nostris aperto; quos Caesar ab dextra parte alio ascensu, manus distinguendae causa, miserat. Hi, similitudine armorum, vehementer nostros perterrituerunt: ac, tametsi dextris humeris exertis animadvertebantur, quod insigne pacatis esse consueverat; tamen id ipsum sui fallendi causa milites ab hostibus factum existimabant. Eodem tempore L. Fabius centurio, quisque una munum ascenderant; circumventi atque interfecti, de muro praecipitabantur. M. Petreius ejusdem legionis centurio, quum portas excindere conatus esset; à multitudine oppressus, ac sibi desperans, multis jam vulneribus acceptis; manipularibus suis, qui illum secuti erant, *Quoniam, inquit, me una vobiscum servare non possum, vestra quidem certe saluti prospiciam, quos, cupiditate gloria adductus, in periculum deduci. Vos, data facultate, vobis consulite: Simul irrupit in medios hostes; duobusque interfectis, reliquos à ponti paulum submovit. Conantibus auxiliari suis, Erustra, inquit, mea vita subvenire conamini, quem jam sanguis vestraeque deficiunt. Proinde hinc abite, dum est facultas; vosque ad legionem recipite. Ita pugnant; post paulum concidit, ac suis saluti fuit.*

XLVIII. Nostri quum undique premerentur, xvi centurionibus amissis, dejecti sunt loco: sed intollerantius Gallos insequentes, legio x tardavit; quae pro subsidio paulo equiore loco constiterat. Hanc rursus xiii legionis cohortes exceperunt; quae ex castris minoribus educta, cum T. Sextio legato ceperant locum superiorem. Legiones, ubi primum pla-

nitium attigerunt, infectis contra hostes signis constiterunt. Vercingetorix ab radicibus collis suos intra munitiones reduxit. Eo die, milites sunt paullo minus DCC desiderati.

XLIX. Postero die Cæsar, concione advocatâ, temeritatem cupiditatemque militum reprehendit; quod sibi ipsi judicavissent, quò procedendum, aut quid agendum videretur; neque, signo recipiendi dato, constitissent; neque à tribunis militum legatisque retineri potuissent: Expósito, quid iniquitas loci posset; quid ipse ad Avaricum sensisset, quum, sine duce & sine equitatu deprehensis hostibus, exploratam vihoriam dimisisset, ne parvum modo detrimentum in contentione propter iniquitatem loci acciperet. Quantopere eorum animi magnitudinem admiraretur, quos non castrorum munitiones, non altitudo montis, non murus oppidi tardare potuisset; tantopere licentiam arrogantiamque reprehendere, quod plus se, quàm imperatorem, de victoriâ atque exitu rerum sentire existimarent: non minus se in milite modestiam & continentiam, quàm virtutem atque animi magnitudinem, desiderare.

L. Hâc habitâ concione: & ad extremum confirmatis militibus; ne ob hanc causam animo permoverentur; ne, quod iniquitas loci attulisset, id virtuti hostium tribuerent: eadem de professione cogitans, quæ antè senserat; legiones ex castris eduxit: aciemque idoneo loco constituit. Quum Vercingetorix nihilo magis in eoque locum descenderet; levi facto equestri proelio, atque eo secundo, in castra exercitum reduxit. Quum hoc idem postero die fecisset: satis ad Gallicam ostentationem minuendam, militumque animos confirmandos, factum existimans; in Aduos movit castra. Ne tum quidem inseguris hostibus; III die ad flumen Elaver pontem refecit, atque exercitum transduxit.

LI. Ibi à Viridumaro atque Eporedorige Aduis appellatus, discit, cum omni equitatu Litavicum ad Sallicicandos Aduos profectum; opus esse & ipsos antecedere, ad confirmandam civitatem. Etsi multis jam rebus perfidiam Aduorum Cæsar perspectam habebat, atque horum discessu admatuari defectionem civitatis existimabat; tamen retinendos eos non censuit; ne aut inferre injuriam videretur, aut dare timoris aliquam suspicionem.

Discédentibus his, breviter sua in Æduos merita exposuit: quos & quam humiles accepisset, compulso in oppida, multatos agris, omnibus ereptis copiis, imposto stipendio, obfidibus summâ cum contumeliâ extortis: quam in fortunam, quâmpq; in amplitudinem deducisset; ut non solum in pristinum statum redissent, sed omnium temporum dignitatem & gratiam antecessisse viderentur. His datis mandatis, eos ab se dimisit.

LII. Noviodunum erat oppidum Æduorum, ad ripas Ligeris opportuno loco positum. Huc Cæsar omnes obfides Galliarum, frumentum, pecuniam publicam, suorum atque exercitus impedimentorum magnam partem contulerat: huc magnum numerum equorum, hujus belli causâ, in Italiâ atque Hispaniâ coemptorum miserat. Eo quum Eporedorix Viridumarisque venissent, & de statu civitatis cognovissent; Litavicum Bibraſte ab Æduis receptum, quod est oppidum apud eos maxima auctoritatis; Convictolanem magistratum, magnâmpq; partem senatus, ad eum convenisse; legatos ad Vercingetorigem de pace & amicitia conciliandâ publicè missos: non prætermittendum tantum commodum existimaverunt. Itaque, interfectis Novioduni custodibus, quique eo negotiandi aut itineris causâ convenerant; pecuniam atque equos inter se partiti sunt: obfides civitatum, Bibraſte ad magistratum deducendos curaverunt: oppidum, quod ab se teneri non posse judicabant; ne cui esset usui Romanis, incenderunt: frumenti quod subito potuerunt, navibus avexerunt; reliquum, flumine atque incendio corruperunt. Ipsi ex finitimis regionibus copias cogere; præsidia custodiâsq; ad ripas Ligeris disponere; equitarumque omnibus locis, injiciendi timoris causâ, ostentare coeperunt; si aut re frumentaria Romanos excludere, aut adductos inopiâ ex Provinciâ expellere possent: quam ad spem multum eos adjuvabat, quod Liger ex nivibus creverat, ut omnino vado transiri non posse videretur.

LIII. Quibus rebus cognitis, Cæsar maturandum sibi censuit; si esset in perficiendis pontibus periclitandum; ut prius, quàm essent majores eo copiarum coactæ, dimicaret. Nam ut, commutato consilio, iter in Provinci-

am converteret; id ne tum quidem necessario faciendum existimabat: quum infamia arque indignitas rei, & oppositus mons Cebenna, viarumque difficultas impediebat; tum maxime, quod adungi Labieno, atque iis legionibus, quas una miserat, vehementer cupiebat. Itaque, admodum magnis diurnis nocturnisque itineribus confectis, contra omnium opinionem ad Ligerim pervenit: vadoque per equites invento pro rei necessitate opportuno, ut brachia modo atque humeri ad sustinenda arma liberi ab aqua esse possent; disposito equitatu, qui vim fluminis refringeret, atque hostibus primo aspectu perturbatis, incolumem exercitum transduxit: frumentumque in agris, & copiam pecoris nactus; repleto iis rebus exercitu, iter in Senones facere instituit.

LIV. Dum hæc apud Casarem geruntur: Labienus, eo supplemento, quod nuper ex Italia venerat, relicto Agendici, ut esset impedimenti præsidio; cum xv legionibus Lutetiam profisciscitur; (id est oppidum Parisiorum, positum in insula fluminis Sequanz) cuius adventu ab hostibus cognito, magnæ ex finitimis civitatibus copiarum conveniunt. Summa imperii transditur Camulogeno Anlerco; qui prope confectus ætate, tamen propter singularem scientiam rei militaris, ad eum est honorem evocatus. Is, quum animadvertisset, perpetuam esse paludem, quæ insueret in Sequanam, atque illum omnem locum magnopere impediret; hic confedit: nostrosque transitu prohibere instituit. Labienus primo vineas agere, cratibus atque aggere paludem explere, atque iter munire conabatur. Postquam id difficilius confieri animadvertit; silentio è castris iii vigiliæ egressus, eodem, quo venerat, itinere Melodunum pervenit: id est oppidum Senonum in insula Sequanz positum, ut paullo ante Lutetiam diximus. Deprehensis navibus circiter x, celeriterque conjunctis, atque eodem militibus impositis; & rei novitate perterritis oppidanis, quorum magna pars erat ad bellum evocata; sine contentione oppido positur: refectoque ponte, quem superioribus diebus hostes resciderant, exercitum transducit; & secundo flumine ad Lutetiam iter facere co-

pit. Hostes, re cognitâ ab iis, qui à Meloduno profugerant; Lutetiam incendi, pontesque ejus oppidi rescindi jubent. Ipsi, profecti palude, in ripis Sequanae, è regione Lutetiae, contra Labieni castra confidunt.

LV. Jam Caesar à Gergovia discessisse audiebatur: jam de Aduorum defectione, & secundo Galliae motu, rumores afferebantur; Galli in colloquiis, *interclusum cinere & Ligere Caesarem, inopiâ frumenti castrum, in Provincia contendisse* confirmabant. Bellovaci autem, defectione Aduorum cognitâ; qui antè erant per se infideles, manus cogere atque apertè bellum parare coeperunt. Tum Labienus, tantâ rerum commutatione, longè aliud capiendum consilium, atque antea senserat, intelligebat; neque jam, ut aliquid acquireret, proelioque hostes laceraret; sed ut incolumem exercitum Agendicum reduceret, cogitabat. Namque alterâ ex parte, Bellovaci, (quae civitas in Galliâ maximam habet opinionem virtutis) instabant; alteram Camulogenus parato atque instructo exercitu tenebat: tum legiones à praesidio atque impedimentis interclusas maximum flumen distinebat. Tantis subito difficultatibus objectis, ab animi virtute auxilium petendum videbat.

LVI. Itaque sub vespere concilio convocato; cohortatus, ut ea, quae imperasset, diligenter industrièque administrarent; naves, quas à Meloduno deduxerat, singulas equitibus Romanis attribuit: &, primâ confecta vigiliâ, iv millia passuum secundo flumine progredi silentio, ibique se expectare, jubet: v cohortes, quas minimè firmas ad dimicandum esse existimabat, castris praesidio relinquit: v ejusdem legionis reliquas, de medîâ nocte, cum omnibus impedimentis, adverso flumine, magno tumultu proficisci imperat: conquirunt etiam lintres; has magno sonitu remorum incitatas, in eandem partem mittit: ipse post paullo, silentio egressus cum iii legionibus, eum locum petit, quod naves appellaverat. Eo quum esset ventum; exploratores hostium, ut omni fluminis parte erant dispositi, inopinantes, quod magna subito erat coorta tempestas, ab nostris opprimuntur: exercitus equitatusque, equitibus Romanis administrantibus, quos ei negotio praefecerat, celeriter

transmittitur. Uno fere tempore sub lucem hostibus nunciatur, in castris Romanorum præter consuetudinem tumultuari, & magnum ire agmen adverso flumine, sonitumque remorum in eadem parte exaudiri, & paullo infra milites navibus transportari. Quibus rebus auditis: quod existimabant tribus locis transire legiones, atque omnes perturbatos defectione Eduorum fugam parare; suas quoque copias in tres partes distribuerunt. Nam, præsidio è regione castrorum relicto; & parvâ manu Metiosedum versûs missâ, quæ tantum progredederetur, quantum naves processissent; reliquas copias contra Labienum duxerunt. Primâ luce, & nostri omnes erant transportati, & hostium acies cernebatur. Labienus, milites cohortatus, ut sua pristina virtutis & tot secundis præliorum memoriam tenerent; atque ipsum Cæsarem, cujus ductu sæpenumero hostes superâssent, præsentem adesse existimarent; dat signum prælii. Primo concursu; ab dextero cornu, ubi vii legio confliterat, hostes pelluntur, atque in fugam conjiciuntur: ab sinistro, quem locum xii legio tenebat; quum primi ordines hostium transfixi pilis concidissent, tamen acerrimè reliqui resistebant, nec dabat suspensionem fugæ quisquam. Ipse dux hostium Camulogenus suis aderat, atque eos cohortabatur. At, incerto etiam nunc exitu victoriæ; quum vii legionis Tribunis esset nunciatum, quæ in sinistro cornu gererentur, post tergum hostium legionem ostenderunt, signaque intulerunt. Ne eo quidem tempore quisquam loco cessit; sed circumventi omnes, interfectique sunt; eandem fortunam tulit Camulogenus. At ii, qui præsidio contra castra Labieni erant relicti; quum prælium commissum audissent, subsidio suis ierunt, collémque ceperunt; neque nostrorum militum victorum impetum sustinere potuerunt. Sic, cum suis fugientibus permisti, quos non sylvæ montesque texerunt; ab equitatu sunt interfecti. Hòc negotio confecto, Labienus revertitur Agendicum, ubi impedimenta totius exercitus relicta erant; inde, cum omnibus copiis, ad Cæsarem pervenit.

LVII. Defectione Eduorum cognitâ, bellum augetur; legationes in omnes partes circummittuntur: quantum

gratiâ, auctoritate, pecuniâ valent; ad sollicitandas civitates nituntur. Nacti obsides, quos Cæsar apud eos deposuerat; horum supplicio dubitantes territant. Perunt à Vercingetorige Ædui, ut ad se veniat; rationesque belli gerendi communicet. Re impetratâ, contendunt, ut ipsis summa imperii tradatur: & re in controversiam deductâ, totius Galliz concilium Bibracte indicitur. Eodem conveniunt undique frequentes: multitudinis suffragiis res permittitur: ad unum omnes Vercingetorigem probant Imperatorem. Ab hoc concilio, Rhemi, Lingones, Treviri abfuerunt: illi, quod amicitiam Romanorum sequebantur; Treviri, quod aberant longius, & ab Germanis premebantur; quæ fuit causa, quare toto abessent bello, & neutris auxilia mitterent. Magno dolore Ædui ferunt, se dejectos principatu: queruntur fortunæ commutationem; & Cæsaris indulgentiam in se requirunt: neque tamen, suscepto bello, suum consilium ab reliquis separare audent. Inviti summæ spei adolescentes, Eporedorix & Virdumarus, Vercingetorigi parent.

LVIII. Ille imperat reliquis civitatibus obsides. Denique ei rei constituit diem. Huc omnes equites, xv millia numero, celetiter convenire jubet. Peditatu, quem antè habuerit, se fore contentum dicit: neque fortunam tentaturum, neque acie dimicaturum: sed, quoniam abundet equitatu; perfacile esse factu, frumentationibus pabulationibusque Romanos prohibere: aquo modò animo sua ipsi frumenta corrumpant, adificiisque incendant; quâ rei familiaris jacturâ, perpetuum imperium libertatémque se consequi videant. His constitutis rebus; Æduis, Segusianisque, qui sunt finitimi Provinciæ, x millia peditum imperat; huc addit equites dccc: his præficit fratrem Eporedorigis; bellumque inferre Allobrogibus jubet. Alterâ ex parte, Gabalos, proximósque pagos Arvernorum, in Helvios; item Ruthenos Cadurcosque, ad fines Volcarum Arecomicorum depopulandos, mittit. Nihilominus clandestinis nunciis legationibusque Allobroges sollicitat; quorum mentes nondum à superiore bello refedisse sperabat. Horum principibus, pecunias; civitati autem imperium totius provinciæ pollicetur.

LIX. Ad hos omnes casus provisæ erant præsidia cohortium duarum viginti; quæ ex ipsâ coacta Provincia, ab L. Cæsare legato ad omnes partes opponebantur. Helvii suâ sponte cum finitimis proelio congressi, pelluntur; & C. Valerio Donotauro Caburi filio principe civitatis, compluribusque aliis interfectis, intra oppida murosque compelluntur. Allobroges, crebris ad Rhodanum dispositis præfidiis, magnâ cum curâ & diligentia suos fines tuentur. Cæsar, quod hostes equitatu superiores esse intelligebat; & interclusis omnibus itineribus, nullâ re ex Provincia atque Italia sublevari poterat; trans Rhenum in Germaniam mittit ad eas civitates, quas superioribus annis pacaverat; equitesque ab his accersit, & levis armaturæ pedites; qui inter eos proeliari consueverant. Eorum advenit; quod minus idoneis equis utebantur; à tribunis militum, reliquisque, sed & equitibus Romanis, atque evocatis, equos sumit, Germanisque distribuit.

LX. Interea dum hæc geruntur; hostium copiarum ex Arvernibus, equitesque, qui toti Galliarum erant imperati, conveniunt. Magno horum coacto numero: quum Cæsar in Sequanos per extremos Lingonum fines iter faceret, quod facilius subsidium Provinciæ ferri posset; circiter millia passuum x ab Romanis, trinis castris Vercingetorix confedit; convocatisque ad consilium præfectis equitum, *venisse tempus victoriæ demonstrat: fugere in Provinciam Romanos, Galliâque excedere: id sibi ad præsentem obtinendam libertatem satis esse; ad reliqui temporis pacem atque otium, parum profici: majoribus enim coactis copiis reversuros, neque finem bellandi facturos.* Proinde, agmine impeditos adoriantur. Si pedites suis auxilium ferant, atque in eò morentur; iter confici non posse: sin, *(id quod magis futurum confidat)* relictis impedimentis, sua salutem consulant; & usu rerum necessariarum, & dignitate spoliatum iri. Nam, de equitibus hostium; quin nemo eorum progredi modò extra agmen audeat, ne ipsos quidem debere dubitare. Id quo majore faciant animo, copias se omnes pro castris habiturum, & terrori hostibus futurum. Conclamant equites sanctissimo iurejurando confirmari oportere; ne telto recipiatur, ne ad liberos, ne ad parentes, ne ad uxorem aditum habeat, qui non bis per hostium agmen perequisisset.

LXI. Probata re, atque omnibus iurejurando adactis; postero die, in tres partes distributo equitatu, duæ se acies à duobus lateribus ostendunt; una à primo agmine iter impedire cœpit. Quæ re nunciata, Cæsar suum quoque equitatum tripartito divisum ire contra hostem jubet. Pugnatur unà omnibus in partibus. Consistit agmen. Impedimenta inter legiones recipiuntur. Si quæ in parte nostri laborare, aut gravius premi videbantur; eo signa inferri Cæsar, aciemque converti jubebat: quæ res & hostes ad insequendum tardabat, & nostros spe auxilii confirmabat. Tandem Germani ab dextro latere, summum jugum nacti, hostes loco depellunt: fugientes, usque ad flumen, ubi Vercingetorix cum pedestribus copiis confederat, persequuntur; compluresque interficiunt. Quæ re animadvertâ; reliqui, ne circumvenirentur veriti, se fugæ mandant. Omnibus locis fit exdes. Tres nobilissimi Ædui capti, ad Cæsarem perducuntur; Cotus præfectus equitum, qui controversiam cum Convictolitanæ proximis comitiis habuerat; & Cavarillus, qui, post defectionem Litavici, pedestribus copiis præfuerat; & Eporedorix, quo duce, ante adventum Cæsaris, Ædui eum Sequanis bello contenderant.

LXII. Fugato omni equitatu; Vercingetorix copias suas, ut pro castris collocaverat, reduxit; protinusque Alesiam, quod est oppidum Mandubiorum, iter facere cœpit; celeriterque impedimenta ex castris educi, & se subsequi iussit. Cæsar, impedimentis in proximum collem deductis, duabusque legionibus præsidio relictis, sequutus, quantum diei tempus est passum; circiter millibus hostium ex novissimo agmine interceptis, altero die ad Alesiam castra fecit. Perspecto urbis situ, perterritisque hostibus; quod equitatu, quâ maxime parte exercitus confidebant, erant pulsi: adhortatus ad laborem milites, Alesiam circumvallare instituit.

LXIII. Ipsum erat oppidum in colle summo, admodum edito loco; ut, nisi obsidione, expugnari non posse videretur: cujus collis radices duo duabus ex partibus flumina subleebant. Ante oppidum planities circiter millia passuum in longitudinem patebat:

reliquis ex omnibus partibus colles, mediocri interjecto spatio, pari altitudinis fastigio oppidum cingebant. Sub muro, quæ pars collis ad orientem Solem spectabat, hunc omnem locum copiarum Gallorum compleverant; fossamque, & maceriam sex in altitudinem pedum prædixerant. Ejus munitionis, quæ ab Romanis instituebatur, circuitus XI millia passuum tenebat. Castra opportunis locis erant posita; ibique castella ædificata; in quibus castella interdum stationes disponebantur, ne qua subito irruptio fieret: hæc eadem, noctu, excubitoribus ac firmis præditiis tenebantur.

LXIV. Opere instituto; sit equestre prælium in ea planitie, quam, intermissam collibus, III millium passuum in longitudinem patere supra demonstravimus. Summâ vi ab utrisque contenditur. Laborantibus nostris, Cæsar Germanos submittit; legionesque pro castris constituit, ne qua subito irruptio ab hostium peditatu fiat. Præditiis legionum addito, nostris animus auctur: hostes in fugam coniecti, se ipsi multitudine impediunt; atque angustioribus portis relictis coarctantur. Germani acriter usque ad munitiones sequuntur. Fit magna cædes: nonnulli, relictis equis, fossam transire & maceriam transcendere conantur. Paulum legiones Cæsar, quas pro vallo constituerat, promoveri jubet. Non minus, qui intra munitiones erant, Galli perturbantur; veniri ad se confestim existimantes, ad arma conclamant: nonnulli perterriti in oppidum irrumpunt. Vercingetorix jubet portas claudi, ne castra nudentur. Multis interfectis, compluribus equis captis; Germani sese recipiunt.

LXV. Vercingetorix, priusquam munitiones ab Romanis perficiantur, consilium capit, omnem à se equitatum noctu dimittere. Discedentibus mandat, ut suam quisque eorum civitatem adeat; omnesque, qui per artem arma ferre possint, ad bellum cogant: sua in illos merita proponit; obtestaturque, ut sua salutis rationem habeant; non se de communi libertate optimè meritum in craciatum hostibus dedant: qui si indiligentiores fuerint, millia hominum LXXX delecta secum interitura demonstrat: Ratione initâ, frumentum se exiguo dierum XXX habere, sed paula-

etiam longius tolerare posse parcendo. Hic datis mandatis; quæ erat nostrum opus intermissum, secundâ vigiliâ silentio equitatum dimittit: frumentum omne ad se ferri jubet: capitis pœnam iis, qui non paruerint, constituit: pecus, cujus magna erat ab Mandubliis compulsa copia, viritim distribuit: frumentum parçæ & paulatim metiri instituit: copias omnes, quas pro oppido collocaverat, in oppidum recipit. His rationibus auxilia Galliarum expectare, & bellum administrare parat.

LXVI. Quibus rebus cognitis ex perfugis & captivis; Cæsar hæc genera munitionis instituit. Fossam pedum xx directis lateribus duxit; ut ejus solum tantundem pateret, quantum summa labra distabant: reliquas omnes munitiones ab eâ fossâ pedibus cœi reduxit: id hoc consilio, (quoniam tantum esset necessariò spatium complexus, nec faciliè totum opus coronâ militum cingeretur) ne de improvviso aut noctu ad munitiones hostium multitudo advolaret, aut interdium tela in nostros operi destinatos conjicere possent. Hòc intermisso spatio; duas fossas, xv pedes latas, eadem altitudine, perduxit: quarum anteriorem, campestribus ac demissis locis, aquâ ex flumine derivatâ complevit. Post eas aggerem, & vallum xii pedum extruxit: huic lorica pinnasque adjecit; grandibus cervis eminentibus ad commissuras pluteorum atque aggeris, qui ascensum hostium tardarent: & turres toto opere circumdedit, quarum pedes lxxx inter se distarent.

LXVII. Erat uno tempore & materiari, & frumentari, & tantas munitiones fieri necesse; deminutis nostris copiis, quæ longius ab castris progrediebantur: & nonnunquam opera nostra Galli tentare, atque eruptionem ex oppido pluribus portis facere summâ vi conabantur. Quare ad hæc rursus opera addendum Cæsar putavit, quò minore numero militum munitiones defendi possent. Itaque truncis arborum aut admodum firmis ramis abscisis, atque horum dolabratis atque præacutis cacuminibus; perpetuæ fossæ, quinos pedes altæ, ducebantur: huc illi stipites demissi; & ab infimo revincti, ne revelli possent; ab ramis eminebant. Quini erant ordines conjuncti inter se, atque

implicati; quò qui intraverant, se ipsi acutissimis val-
lis induebant: hos, Cippos appellabant. Ante hos, ob-
liquis ordinibus in quincuncem dispositis, scrobes tri-
um in altitudinem pedum fodiebantur; paullatim an-
gustiore ad infimum fastigio: huc teretes stipites, fe-
minis crassitudine, ab summo præcuti & præusti, de-
mittebantur; ita ut non amplius iv digitis ex terrâ
eminerent: simul, confirmandi & stabiliendi causâ, sin-
guli ab infimo solo pedes terrâ exculcabantur: reliqua
pars scrobis, ad occultandas insidias, viminibus ac vir-
gultis inregebatur. Hujus generis octoni ordines ducti,
ternos inter se pedes distabant: id, ex similitudine floris,
Lilium appellabant. Ante hæc, talex pedem longæ,
ferreis hamis infixis, totæ in terram infodiebantur;
mediocribusque intermissis spatiis, omnibus locis disse-
rebantur; quos Stimulos nominabant.

LXVIII. His rebus perfectis: regiones secutus quàm
potuit æquissimas, pro loci naturâ; xiv millia passuum
complexus, pares ejusdem generis munitiones, diversas
ab his, contra exteriorem hostem perfecit; ut ne mag-
nâ quidem multitudine, si ita accadat, ejus discessu,
munitionum præfidia circumfundi possent. Ne cum
periculo ex castris egredi cogerentur; dierum xxx pa-
bulum, frumentumque habere omnes vectum juber.

LXIX. Dum hæc ad Alefiam geruntur; Galli, concilio
principum indicto, non omnes, qui arma ferre pos-
sent, (ut censuit Vercingetorix), convocandos statuunt,
sed certum numerum cuique civitati imperandum; ne,
tantâ multitudine confusâ, nec moderari nec discerne-
re suos, nec frumentandi rationem habere possent. Im-
perant Eduis; atque eorum clientibus, Segusianis, Am-
bivaretis, Aulercis Brannovicibus, Brannoviis; millia
xxxv: parem numerum Arvernîs; adjunctis Eleutheris
Cadurcis, Gabalis, Velaunis, qui sub imperio Arverno-
rum esse consueverunt: Senonibus, Sequanis, Biturigibus,
Xantonibus, Ruthenis, Carnutibus; xii millia:
Bellovacis, x: totidem, Lemovicibus: octona Pictoni-
bus, & Turonis, & Parisiis, & Eleutheris Sueffionibus:
Ambianis, Mediomaticis, Petrocoriis, Nervii, Morinis,
Nitiobrigibus; quina millia: Aulercis Cenomanis, toti-

dem : Atrebatibus, IV millia : Bellocassis, Lexoviis, Aulercis Eburonicibus ; terna : Rauracis, & Boiis ; xxx : universis civitatibus, quæ Oceanum attingunt, quæque eorum consuetudine Armorica appellantur ; (quo sunt in numero Curiosolitès, Rhedonès, Calètes, Osismii, Lemovicès, Veneti, Unelli) sena. Ex his Bellovaci suum numerum non contulerunt ; quod se suo nomine atque arbitrio cum Romanis bellum gesturos dicerent, neque cuiusquam imperio obtemperaturos : rogati tamen à Comio, pro ejus hospitio VII millia miserunt.

LXX. Hujus operâ Comii, ita ut antea demonstravimus, fideli atque utili superioribus annis erat usus in Britannia Cæsar : pro quibus meritis civitatem ejus immunem esse jussit ; jura legesque reddiderat ; atque ipsi Morinos attribuerat. Tanta tamen universæ Galliz consensus fuit libertatis vindicandæ, & pristinae belli laudis recuperandæ ; ut neque beneficiis, neque amicitiz memoriâ, moverentur ; omnesque & animo & opibus in id bellum incumberent ; coactis equitum VIII millibus, & peditum circiter cœxi. Hæc in Aduorum sinibus recenscebantur ; numerusque iugabatur. Præfati constituebantur. Comio Atrebatibus ; Viridunoro, & Eboracorigi Aduis ; Vergasillauno Arverno, confopirino Vercingetorigis ; summa imperii transdeditur. His delecti ex civitatibus attribuuntur, quorum consilio bellum administraretur. Omnes alacres, & fiducia pleni, ad Alesiam proficiscuntur : nec erat omnium quicumque, qui aspectum modo tantæ multitudinis sustinere posse arbitraretur ; præsertim ancipiti prælio ; quum ex oppido eruptione pugnaretur, & foris tantæ copiz equitatus peditatusque cernerentur.

LXXI. At ii, qui Alesia obsidebantur ; præteritâ die, quâ suorum auxilia expectaverant ; consumpto omni frumento ; in se, quid in Aduis gereretur ; concilio coacto, de exitu fortunarum suarum consultabant. Ac variis dictis sententiis ; quarum pars, deditioem ; pars, dum vires suppeterent, eruptionem censebant : non prætereunda videtur oratio Critognati, propter ejus singularem ac nefariam crudelitatem. Hic summo in Arvernensium loco, & magnæ habitus auctoritatis ;

Nihil, inquit, de eorum sententiâ diffidere sum, qui turpissimam servitutem deditiois nomine appellant; neque hos habendos civium loco, neque ad concilium addidendos censeo. Cum iis mihi res sit, qui eruptionem probant: quorum in consilio, omnium vestrum consensu, pristina residere virtutis memoria videtur. Animi est ista mollietas, non virtus; inopiam paullisper ferre non posse. Qui se ultro morti offerant, facilius reperiuntur; quam qui dolorem patienter ferant. Atque ego hanc sententiam probarem, (nam apud me multum dignitas potest) si nullam, præterquam vita nostra, iacturam fieri viderem. Sed, in consilio capiendo, omnem Galliam respiciamus; quam ad nostrum auxilium concitavimus. Quid, hominum millibus LXXX uno loco interfectis, propinquis consanguineisque animi fore existimatis; si pend in ipsis cadaveribus prælio decertare cogentur? Nolite hos vestro auxilio spoliare, qui vestra salutis causâ suam periculum neglexerint; nec stultitiâ ac temeritate vestrâ, aut imbecillitate animi, omnem Galliam prostrernere, ac perpetua servituti addicere. An, quod ad diem non venerint, de eorum fide constantique dubitatis? Quid ergo? Romanos in istis ulterioribus munitionibus, animine causâ quotidie exerceri putatis? Si illorum nuntius confirmari non potestis, omni aditu præsepto; iis utimini testibus, appropinquare eorum adventum; cuius rei timore exterriti, diem noctemque in opere versantur. Quid ergo mei consilii est? Facere, quod nostri maiores, nequaquam pari bello Cimbrorum Teutonumque, fecerunt; qui in oppida compulsi, ac simili inopiâ subacti; eorum corporibus, qui ætate inutiles ad bellum videbantur, vitam toleraverunt; neque se hostibus transiderunt: cuius rei exemplum si non haberemus; tamen libertatis causâ iustitiam, & posteris prodi, pulcherrimum iudicarem. Nam quid huic simile bello fuit? Depopulatâ Galliâ, magnâque illatâ calamitate, Cimbri finibus nostris aliquando excesserunt, atque alias terras petierunt; iura, leges, agros, libertatem nobis reliquerunt: Romani vero quid petunt aliud, aut quid volunt, nisi, invidiâ adducti, quos famâ nobiles parentisque bello cognoverunt, horum in agris civitatibusque considerare, atque his æternam injungere servitutem? neque enim umquam allâ conditione bella gesserunt. Quid si ea, quæ longinquis nationibus gerantur, ignoratis; respicite finitimam Galliam, quæ in

provinciam redacta, jure & legibus commutatis, securibus sub-
jecta, perpetua promittitur servitute. Sententiis dictis; con-
 stituunt ut, qui valetudine aut aetate iuvenes sunt bello,
 oppido excedant; atque omnia prius experiantur, quam
 ad Critognati sententiam descendant: illo tamen potius
 utendum consilio, si res cogat atque auxilia morentur;
 quam deditiois aut pacis subeundam conditionem.
 Mandubii, qui eos oppido receperant, cum liberis atque
 uxoribus exire coguntur. Ii, quum ad munitiones Ro-
 manorum accessissent, stantes omnibus precibus orabant,
 ut se in servitutem receptos cibo juvarent. Hos Caesar,
 dispositis in vallo custodiis, recipi prohibebat.

LXXII. Interea Comius, reliquisque duces, quibus
 summa imperii permessa erat; cum omnibus copiis ad
 Alesiam perveniunt: &, colle exteriori occupato, non
 longius a passibus a nostris munitionibus confidunt.
 Postero die, equitatu ex castris educto, omnem eam
 planitiem, quam in longitudinem IIII millia passuum
 patere demonstravimus, complent; pedestresque copias,
 paulum ab eo loco, abditas in locis superioribus con-
 stituunt. Erat ex oppido Alesia despectus in campum.
 Concurritur, his auxiliis visis: fit gratulatio inter eos,
 atque omnium animi ad latitiam excitantur. Itaque
 productis copiis, ante oppidum confidunt; & proximam
 fossam cratibus integunt, atque aggere explent; seque
 ad eruptionem atque omnes casus comparant.

LXXIII. Caesar, omni exercitu ad utramque partem
 munitionum disposito; ut, si usus veniat, suum quisque
 locum teneat & noverit: equitatum ex castris educi, &
 proelium committi jubet. Erat ex omnibus castris, quae
 summum undique jugum tenebant, despectus; atque
 omnium militum intenti animi pugnae eventum exspe-
 ctabant. Galli, inter equites, raros sagittarios, expedi-
 tosque levis armaturae, interjecerant; qui suis cedenti-
 bus auxilio succurrerent, & nostrorum equitum impe-
 tum sustinerent. Ab his complures de improvviso vul-
 nerati, proelio excedebant. Quum suos pugna superiores
 esse Galli confiderent, & nostros multitudine premi vi-
 derent; ex omnibus partibus, & ii qui munitionibus
 continebantur, & ii qui ad auxilium convenerant, cla-

more & ululatu suorum animos confirmabant. Quod in conspectu omnium res gerebatur, neque recte aut turpiter factum celari poterat; utrosque & laudis cupiditas, & timor ignominie, ad virtutem excitabat. Quum à meridie propè ad Solis occasum dubia victoriâ pugnaretur, Germani unâ in parte confectis turmis in hostes impetum fecerunt, eosque propulerunt: quibus in fugam coniectis, sagittarii circumventi interfecisti que sunt. Item ex reliquis partibus nostri, cedentes usque ad castra insecuti, sui colligendi facultatem non dederunt. At ii, qui ab Alesia processerant, moesti, propè victoriâ desperatâ, se in oppidum receperunt.

LXXIV. Uno die intermisso, Galli; atque hoc spatio, magno cratium, scalarum, harpagonum numero effecto; mediâ nocte silentio ex castris egressi, ad campestris munitiones accedunt. Subito clamore sublato; quâ significatione, qui in oppido obsidebantur, de suo adventu cognoscere possent: crates projicere; fundis, sagittis, lapidibus nostros de vallo deturbare; reliquaque, quæ ad oppugnationem pertinent, administrare. Eodem tempore, clamore exaudito, dat tubâ signum suis Vercingetorix; atque ex oppido educit. Nostri, ut superioribus diebus suis cuique locus erat definitus, ad munitiones accedunt; fundis librilibus sudibusque, quas in opere disposuerant, ac glandibus Gallos perterrent. Prospectu tenebris adempto; multa utrimque vulnera accipiuntur, complura tormentis tela conjiciuntur. At M. Antonius, & C. Trebonius, legati, quibus ex partes ad defendendum obvenerant; quæ ex parte premi nostros intellexerant, iis auxilio ex ulterioribus castellis deductos submirtebant.

LXXV. Dum longius ab munitione aberant Galli, plus multitudine telorum proficiebant: postea quàm propius successerunt; aut se ipsi stimulis inopinantes inducunt, aut in scrobes delapsi transfodiebantur, aut ex vallo & turribus transiecti pilis muralibus inferibant. Multis undique vulneribus acceptis, nullâ munitione perruptâ; quum lux appeteret, vesiti, ne ab latere aperto ex superioribus castris eruptione circumvenirentur, se ad suos receperunt. At interiores, dum ea, quæ à Vercingetorige

ad eruptionem preparata erant, proferunt, priores fossas explent; diutius in iis rebus administrandis morati, prius suos discessisse cognoverunt, quam munitionibus appropinquarent. Ita, re infectâ, in oppidum revertuntur.

LXXVI. Bis magno cum detrimento repulsi Galli, quid agant, consulunt: locorum peritos adhibent; ab his superiorum castrorum situs munitionesque cognoscunt. Erat à Septentrionibus collis; quem quia, propter magnitudinem circuitûs, opere circumplecti non potuerant, nostri, necessariò penè, iniquo loco & leniter declivi castra fecerunt: hæc C. Antistius Reginus, & C. Caninius Rebilus, legati, cum 11 legionibus obtinebant. Cognitis per exploratores regionibus; duces hostium 15 millia ex omni numero deligunt earum civitatum, quæ maximam virtutis opinionem habebant: quid, quoque pacto, agi placeat; occultè inter se constituunt: ad eundem tempus definiunt, quum meridies esse videatur. Iis copiis Vergasillaunum Arvernum, unum ex 14 ducebus, propinquum Vercingetorigis, præficiunt. Ille ex castris primâ vigiliâ egressus, propè confecto sub lucem itinere, post montem se occultavit; militesque ex nocturno labore sese reficere iussit. Quum jam meridies appropinquare videretur; ad ea castra, quæ supra demonstravimus, contendit: eodemque tempore equitatus ad campestres munitiones accedere, & reliquæ copiæ sese pro castris ostendere ceperunt.

LXXVII. Vercingetorix ex arce Alesia suos conspicatus, ex oppido egreditur; ac crates, longurios, musculos, falces, reliquaque, quæ eruptionis causâ paraverat, profert. Pugnatur uno tempore omnibus locis; atque omnia tentantur. Quæ minimè pars firma visa est, huc concurritur, Romanorum manus tantis munitionibus distinctur; nec facillè pluribus locis occurrit. Multum ad terrendos nostros valuit clamor, qui post tergum pugnantibus exstitit; quod summum periculum in alieni vident virtute consistere: omnia enim plerumque, quæ absunt, vehementius hominum mentes perturbant.

LXXVIII. Caesar idoneum locum nactus, quid quæque in parte geratur, cognoscit; laborantibus auxiliâ

submittit. Utrisque ad animum occurrit, unum illud esse tempus, quo maxime contendere conveniat. Galli, nisi perfrigerint munitiones, de omni salute desperant: Romani, si rem obtinuerint, finem laborum omnium expectant. Maxime ad superiores munitiones laboratur, quod Vergasillaunum missum demonstravimus. Exiguus loci ad declivitatem fastigium, magnum habet momentum. Alii tela conijciunt; alii, testudine facta, subeunt; defatigatis, invicem integri succedunt. Agger ab universis in munitionem coniectus, & ascensum dat Gallis, &, quæ in terram occultaverant Romani, contegit: nec jam arma nostris, nec vires suppetunt.

LXXIX. His rebus cognitis, Cæsar Labienum cum cohortibus VI subsidio laborantibus mittit. Imperat, si sustinere non possit; deductis cohortibus, eruptione pugnet: id, nisi necessario, non faciat. Ipse adit reliquos: cohortatur, ne labori succumbant: omnium superiorum dimicationum frustum in eo die atque hora docet consistere. Interiores, desperatis campestribus locis propter magnitudinem munitionum, loca prærupta ex ascensu tentant: huc ea, quæ paraverant, conferunt: multitudo telorum ex turribus propugnantes deturbant: aggere & cratibus aditus expediunt: falcibus vallum ac lorica rescindunt.

LXXX. Cæsar mittit primo Brutum adulescentem, cum cohortibus VI; post, cum alijs VII, C. Fabium legatum: postremo ipse, quum vehementius pugnaretur, integros subsidio adducit. Restituto proelio, ac repulsis hostibus; eo, quod Labienum miserat, contendit: cohortes IV ex proximo castello educit: equitum se partem sequi; partem, circumire exteriores munitiones, & ab tergo hostes adoriri, jubet. Labienus, postquam neque aggeres neque fossæ vim hostium sustinere poterant; coactis una de quadraginta cohortibus, quas ex proximis præsidiis deductas fors obtulit; Cæsarem per nuncios facit certiore, quid faciendum existimet: accelerat Cæsar, ut proelio intersit.

LXXXI. Ejus adventu ex colore vestitus cognito, quo insigni in proeliis uti consueverat; turmisque equitum & cohortibus visis, quas se sequi jusserat; ut de locis

superioribus hæc declivia & devexa cernebantur: hostes prælium committunt. Utrumque clamore sublato, excipit rursus ex vallo atque omnibus munitionibus clamor. Nostri, emissis pilis, gladiis rem gerunt. Repente post tergum equitatus cernitur: cohortes aliz appropinquant, hostes terga vertunt: fugientibus equites occurrunt: fit magna cædes. Sedulius, dux & princeps Lemovicum, occiditur: Vergasillaunus Arvernus vivus in fugâ comprehenditur: signa militaria LXXIV ad Cæsarem referuntur: pauci, ex tanto numero, se incolumes in castra recipiunt. Conspicati ex oppido eadem & fugam suorum; desperatâ salute, copias à munitionibus reducunt. Fit protinus, hæc re audita, ex castris Gallorum fuga. Quod nisi crebris subsidiiis, ac totius diei labore, milites fuissent defessi; omnes hostium copiarum deleri potuissent. De mediâ nocte missus equitatus, novissimum agmen consequitur: magnus numerus capitur, atque interficitur: reliqui ex fugâ in civitates discedunt.

LXXXII. Postero die Vercingetorix, concilio convocato; id se bellum suscepisse, non suarum necessitatum, sed communis libertatis causâ, demonstrat: & quoniam sit fortuna cedendum; ad utramque rem se illis offerre, seu mortis suâ Romanis satisfacere, seu vivum transdere velint. Mittuntur de his rebus ad Cæsarem legati. Jubet arma transdi; principes produci. Ipse in munitione pro castris confedit: eò duces producuntur: Vercingetorix deditur; arma præjiciuntur. Reservatis Æduis atque Arvernus, si per eos civitates recuperare posset, ex reliquis captivis toto exercitu capita singula, prædæ nomine, distribuit.

LXXXIII. His rebus confectis, in Æduos proficiscitur; civitatem recipit. Eò legati ab Arvernus missi; quæ imperaret, se facturos pollicentur: imperat magnum numerum obsidum. Legiones in hyberna mittit; captivorum circiter xx millia Æduis Arvernisque reddit. T. Labienum, cum 11 legionibus & equitatu, in Sequanos proficisci jubet: huic M. Sempronium Rutilum attribuit. C. Fabium & L. Minucium Basilum, cum 11 legionibus, in Rhemis collocat; ne quam à finitimis Bel-

Iovacis calamitatem accipiant. C. Antistium Reginum, in Ambivaretos; T. Sextium, in Bituriges; C. Caninium Rebilum, in Rurhenos; cum singulis legionibus, mittit. Q. Tullium Cicéronem, & P. Sulpicium, Cabiloni & Mariscone in Aeduis ad Ararim, rei frumentariæ causâ, collocat. Ipse Bibraſte hyemare constituit. His rebus Cæsaris literis cognitis, Romæ dierum xx supplicatio indicitur.

LIBER VIII.

Scriptore A. HIRTIO.

CACTUS assiduus tuis vocibus, Balbe; quum quotidiana mea recusatio non difficultatis excusationem, sed inertiae videretur deprecationem habere; difficillimam rem suscepi. Cæsaris nostri Commentarios rerum gestarum Galliarum, non comparandos superioribus atque insequentibus ejus scriptis, contexui: novissimæque, imperfecta ab rebus gestis Alexandriæ confeci; usque ad exitum non quidem civilis dissensionis, cujus finem nullum videmus; sed virtutis Cæsaris. Quos utinam qui legent, scire possent, quàm invitus susceperim scribendos; quod facilius caream stultitiæ atque arrogantiae crimine, qui me mediis interposuerim Cæsaris scriptis. Constat enim inter omnes, nihil tam operosè ab aliis esse perfectum, quod non horum elegantia Commentariorum superetur: qui sunt editi, ne scientia tantarum rerum scriptoribus deesset: adeoque probantur omnium iudicio; ut præcepta, non præbita facultas, scriptoribus videatur. Cujus tamen rei major nostra, quàm reliquorum est admiratio: ceteri enim, quàm bene atque emendatè; nos etiam, quàm facillè atque celeritè eos confecerim, scimus. Erat autem in Cæsare, cum facultas atque elegantia summa scribendi, tum verissi-

ma suorum scientia consiliorum explicandorum. Mihi ne illud quidem accidit, ut Alexandrino atque Africano bello interesset. Quæ bella quamquam ex parte nobis Cæsaris sermone sunt nota; tamen aliter audimus ea, quæ rerum novitate aut admiratione nos capiunt; aliter, quæ pro testimonio sumus dicturi. Sed ego nimirum, dum omnes excusationis causas colligo, ne eum Cæsare conferar; hoc ipsum crimen arrogantie subeo, quod me iudicio cuiusquam existimem posse cum Cæsare comparari. Vale.

I. MNI Galliâ devictâ; Cæsar quum superiore ætate nullam bellandi tempus intermisisset, militesque hybernorum quiete reficere à tantis laboribus velleret; complures eodem tempore civitates renovare belli consilia nunciabantur, conjurationesque facere. Cuius rei verisimilis causa asserabatur; quod Galli omnibus cognitum esset, neque ullâ multitudine in unum locum coactâ resisti posse Romanis; nec, si diversa bella complures eodem tempore intulissent civitates, suis auxiliis aut spatii aut copiarum habiturum exercitum populi Rom. ad omnia persequenda: non esse autem alicui civitati sortem incommodi recusandam, si tali morâ reliquæ possent se vindicare in libertatem.

II. Quæ ne opinio Gallorum confirmaretur; Cæsar M. Antonium quæstorem suis præficit hybernis; ipse, equitatus præsidio, pridie Kal. Jan. ab oppido Bibracte proficiscitur ad legionem XIIII, quam non longè à finibus Æduorum collocaverat in finibus Biturigum; eique adjungit legionem XI, quæ proxima fuerat. Binis cohortibus ad impedimenta tuenda relictis, reliquum exercitum in copiosissimos agros Biturigum inducit: qui, quum latos fines & complura oppida haberent, unius legionis hybernis non potuerant contineri, quin bellum pararent, conjurationesque facerent.

III. Repentino adventu Cæsaris accidit, quod impetratis disiectisque accidere fuit necesse; ut, sine timore, alio rura colentes, prius ab equitatu opprimerentur, quàm confugere in oppida possent; namque etiam il-

Iud vulgare incurſionis hoſtium ſignum, quod incendiis ædificiorum intelligi conſuevit, Cæſaris erat interdicto ſublarum: ne aut copia pabuli frumentique, ſi longius progredi vellet, deſiceretur; aut hoſtes incendiis ſtere-
rentur. Multis hominum millibus captis, partemque Bi-
turiges, qui primum aduentum effugere potuerant Ro-
manorum; in finitimas civitates, aut privatis hoſpitiis
conſiſſi, aut ſocietate conſiliorum, conſugerant. Fru-
ſtra: nam Cæſar magnis itineribus omnibus locis occur-
rit; nec dat ulli civitati ſpatium de alienâ potius, quàm
de domeſtica ſalute, cogitandi: quâ celeritate, & fide-
les amicos retinebat, & dubitantes terrore ad condi-
tiones pacis adducebat. Tali conditione Biturigos pro-
poſitâ, quum ſibi viderent clementiâ Cæſaris reditum
patere in ejus amicitiam; finitimasque civitates ſine
ullâ poenâ dediffe obſides, atque in fidem receptas eſſe;
idem fecerunt. Cæſar militibus, pro tanto labore ac
patientiâ; qui brumalibus diebus, itineribus difficiliſſimis,
frigoribus intolerandis, ſtudioſiſſimè permanſerant in lo-
bore; ducenos ſeſtertiora: centurionibus, 11 millia num-
mum prædæ nomine condonanda pollicetur: legioni-
busque in hyberna remiſſis, ipſe ſe recipit die 21 Bi-
braſæ.

IV. Ibi quum juſ diceret; Bituriges ad eum legatos
mittunt, auxilium petatum contra Carnutes, quos in-
tuliffe bellum ſibi querebantur. Quâ re cognitâ; quum
non amplius x & viii dies in hybernis eſſet commo-
ratus, legiones xiv & vi ex hybernis ab Arare edu-
cit; quas ibi collocatas, explicandæ rei frumentariæ
cauſâ, ſuperiore Commentario demonſtratum eſt. Ita
cum 11 legionibus ad perſequendos Carnutes proſciſci-
tur. Quum fama exercitus ad hoſtes eſſet perlata: ca-
lamitate cæterorum ducti Carnutes; deſertis vicis oppi-
diſque, quæ, tolerandæ hyemis cauſâ, conſtitutis re-
pentè exiguis ad neceſſitatem ædificijs, incolebant; (nu-
per enim devicti, complura oppida dimiſerant) diſperſi
profugiunt. Cæſar erumpentes eo maxime tempore
acerrimas tempeſtates quum ſubire milites noller, in
oppido Carnutum Genabo caſtra ponit: atque in recta,
partim Gallorum; partim quæ, conſectis celeriter Ara-

mentis, tentoriorum integendorum gratiâ, erant indificata; milites contigit. Equites tamen, & auxilios pedites, in omnes partes mittit, quascumque petisse dicebantur hostes: nec frustra; nam plerumque magnâ prædâ potiti nostri revertuntur. Oppressi Carnutes hyemis difficultate, terrore periculi, quum tediis expulsi nullo loco diutius consistere auderent, nec sylvarum præsidio tempestatibus durissimis tegi possent; dispersi, magnâ parte amisâ suorum, dissipantur in finitimas civitates.

V. Cæsar, tempore anni difficillimo, quum satis haberet convenientes manus dissipare, ne quod initium belli nasceretur; quantumque in ratione esset, exploratum haberet, sub tempus æstivorum nullum summum bellum posse constari; C. Trebonium cum 11 legionibus, quas secum habebat, in hybernis Genabi collocavit. Ipse, quum crebris legationibus Rhemorum certior fieret, Bellovacos (qui belli gloriâ Gallos omnes Belgasque præstabant) finitimâsque civitates, duce Correo Bellovaco & Comio Atrebate, exercitum comparare, atque in unum locum cõgère; ut omni multitudine in fines Sueffionum, qui Rhemis erant attributi, facerent impressionem: pertinere autem non tantum ad dignitatem, sed etiam ad salutem suam judicaret, nullam calamitatem socios optimè de republ. meritis accipere: legionem ex hybernis evocat rursus 11; litteras autem ad C. Fabium mittit, ut in fines Sueffionum legiones 11, quas habebat, adduceret; alteramque ex duabus à T. Labieno accersit. Ita, quantum hybernorum oppòrtunitas bellisq; ratio postulabat; perpetuo suo labore, invicem legionibus expeditionum onus injungebat.

VI. His copiis coactis, ad Bellovacos proficiscitur; castrisque in eorum finibus positis; equitum turmas dimittit in omnes partes ad aliquos excipiendos, ex quibus hostium consilia cognosceret. Equites officio functi, renunciant paucos in ædificiis esse inventos; atque hos, non qui agorum incolendorum causâ remansissent, (namque esse undique diligenter demigratum) sed qui, speculandi gratiâ, essent remissi. A qui-

bus quum quizeret Cæsar, quo loco multitudo esset Bellovacorum; quodque esset consilium eorum: inveniebat, Bellovacos omnes, qui arma ferre possent, in unum locum convenisse: itémque Ambianos, Aulercos, Caletas, Vellocaesses, Atrebatas: locum castris excelsum, impeditâ circumdatâ palude, delegisse; omnia impedimenta in ultiores sylvas contulisse; complures esse principes belli auctores; sed multitudinem maxime Correo obtemperare, quod ei summo esse odio populi Romani nomen intellexissent. Paucis autem diebus, ex his castris Comium discessisse ad auxilia Germanorum adducenda; quorum & vicinitas propinqua, & multitudo esset infinita: constituisse autem Bellovacos, omnium principum consensu, summâ plebis cupiditate; si, ut diceretur, Cæsar cum III legionibus veniret; offerre se ad dimicandum; ne, miseriore ac duriori postea conditione, cum toto exercitu decertare cogerentur: sin majores copias adduceret; in eo loco permanere, quem delegissent; pabulatione autem, (qua propter anni tempus, cum exigua, tum disjecta esset) & frumentatione, & reliquo comœatu, ex insidiis prohibere Romanos.

VII. Quæ Cæsar quum, consentientibus plurimis, cognovisset; atque ea quæ proponerentur consilia, plena prudentiæ, longèque à remeritate barbarorum remora esse judicaret; omnibus rebus inserviendum statuit, quod celerius hostes, contemptâ suorum paucitate, prodirent in aciem: singularis enim virtutis veterrimas legiones VII, VIII, & IX habebat: summæ spei, delectæque juventutis, XI; quæ octavo jam stipendio functa, tamen, collatione reliquarum, nondum eandem vetustatis & virtutis ceperat opinionem. Itaque concilio advocato; rebus his, quæ ad se essent delatæ, omnibus expositis; animos multitudinis confirmat. Si fortè hostes III legionum numero posset elicere ad dimicandum; agminis ordinem ita constituit, ut legio VII, VIII, & IX ante omnia irent impedimenta; deinde omnium impedimentorum agmen (quod tamen erat mediocre, ut in expeditionibus esse consuevit) cogeret; ne majoris multitudinis species accidere hostibus posset, quàm ipsi depoposcissent. Hâc ratione penè quadrato agmine instructo; in conspectu hostium, celerius opinione eorum, exercitum adducit.

VIII. Quum repente instructas velut in acle cerno, gradu legiones accedere Galli viderent, quorum erant ad Cæsarem plena fiducia consilia perlata; sive certaminis periculo, sive subito adventu, seu expectatione nostri consilii, copias instruunt pro castris, nec loco superiore decedunt. Cæsar, etsi dimicare optaverat; tamen admiratus tantam multitudinem hostium; valle intermissâ, magis in altitudinem depressâ, quàm latè patente; castra castris hostium confert. Hæc imperat vallo pedum XII muniiri; coronisque pro ratione ejus altitudinis inædificari: fossam duplicem, pedum quinûm denûm, lateribus directis, deprimi: turres crebras excitari, in altitudinem XII tabulatorum; pontibus transiectis constratisque conjungi; quorum frontes vimineâ lorikulâ munirentur, ut hostis à duplici propugnatorum ordine depelleretur; quorum alter ex pontibus, quo tutior altitudine esset, hûc audaciùs longiusque tela permitteret; alter, qui propior hostem in ipso vallo collocatus esset, ponte ab incidentibus telis tegeretur. Portis fores, altioresque turres imposuit.

IX. Hujus munitionis duplex erat consilium: namque & operum magnitudinem & timorem suum sperabat fiduciam barbaris allaturum; &, quum pabulum frumentatûmque longius esset proficiscendum, parvis copiis castra munitione ipsâ videbat posse defendi. Interim, crebro paucis utrimque protutrentibus, inter bina castra palude interjectâ, contendebatur: quam tamen paludem nonnumquam aut nostra auxilia Gallorum Germanorûmque transibant, actiusque hostes insequabantur; aut vicissim hostes eandem transgressi, nostros longius submovebant. Actidebat autem quotidianis pabulationibus, (id quod accidere erat necesse, quam raris disiectisque ex ædificiis pabulum conquiretur) ut impeditis locis dispersi pabulatores circumvenirentur: quæ res etsi mediocriter detrimentum jumentorum ac servorum nostris afferebat, tamen stultas cogitationes incitabat barbarorum: arque eò magis, quod Comius, quem profectum ad auxilia Germanorum accersenda dixeram, cum equitibus venerat; qui, tametsi numero non amplius erant quingenti, tamen Germanorum adventum barbari instabantur.

X. Caſar, quum animadverteret hoſtem complures dies caſtris palude & loci naturâ munitis ſe tenere; neque oppugnari caſtra eorum ſine dimicatione perniciôſâ, nec locum munitionibus claudi niſi à majore exercitu poſſe: litteras ad Trebonium miſſit, ut, quàm celerrimè poſſet, legionem xiii, quæ cum T. Sextio legato in Biturigibus hyemabat, accerſeret; atque ita cum iii legionibus, magnis iſtibus, ad ſe veniret. Ipſe equites invicem Rhemorum, ac Lingonum, reliquarumque civitatum, quorum magnum numerum evocaverat, praſidio pabulationibus miſſit, qui ſubiras hoſtium ineurſiones ſuſtinerent.

XI. Quod quum quotidie fieret; ac jam conſuetudine diligentia minueretur, (quod plerumque accidit diturnitate) Bellovaci delectâ manu peditum, cognitis ſtationibus quotidianis equitum noſtrorum, ſylveſtribus locis inſidias diſponnat; eodemque equites poſtero die mittunt, qui primùm elicerent noſtros in inſidias, deinde circumventos aggredirentur: cujus mali ſors incidit Rhemis, quibus illa dies fungendi maneris obvenerat. Namque ii, quum repente hoſtium equites animadvertiſſent, ac numero ſuperiores paucitatem contempſiſſent; cupidius inſecari, à peditibus undique ſunt circumdati: quo facto perturbati, celerius, quàm conſuetudo fert equeſtris praſtiti, ſe receperunt; amiſſo Veniſco, principe civitatis, praefecto equitum; qui quum vix equo propter artem poſſet uti, tamen, conſuetudine Gallorum, neque aratis excuſatione in ſuſcipiendâ praefecturâ uſus erat; neque dimicari ſine ſe voluerat. Inſtammantur atque inſtantur hoſtium animi ſecundo praelio, principe & praefecto Rhemorum interfecto: noſtri detrimento admonentur, diligentius exploratis locis ſtationes diſponere, ac moderatius cedentem inſequi hoſtem.

XII. Non intermittuntur interim quotidiana praelia in conſpectu utrorumque caſtrorum, quæ ad vada tranſiſque fiebant paludis. Quâ contentionem Germani, (quos propterea Caſar tranſduxerat Rhenum, ut equibus interpoſiti praellarentur) quum conſtantiùs uniti paludem tranſiſſent; pauciſque reſiſtentibus inter-

festis, pertinacius reliquam multitudinem essent infecturi: perterriti non solum si qui aut cominus opprimebantur aut eminus vulnerabantur, sed etiam qui longius subsidiari consueverant, turpiter fugerunt; nec prius finem fugæ fecerunt, sæpe amissis superioribus locis, quam se aut in castra suorum reciperent, aut nonnulli pavore coacti longius profugerent: quorum periculo sic omnes copiae sunt perturbatae, ut vix judicari posset, utrum secundis minimis rebus insolentiores, an adversis mediocribus timidiores essent.

XIII. Complurimis diebus iisdem in castris consumptis: quum propius accessisse legiones, & C. Trebonium legatum, cognovissent; duces Bellovacorum, veriti similem obsessionem Alesiz, noctu dimittunt eos, quos aut atate aut viribus inferiores, aut inermes habebant; unaque reliqua impedimenta: quorum perturbatum & confusum dum explicant agmen, (magna enim multitudo carrorum, etiam expeditos sequi Gallos consuevit) oppressi luce copias armatorum pro suis instrunt castris; ne prius Romani persequi se inciperent, quam longius agmen impedimentorum suorum processisset. At Caesar neque resistentes tanto collis ascensu aggrediendos judicabat; neque non usque ad legiones admovendas, ut discedere ex eo loco sine periculo barbari, nostris militibus instantibus, non possent. Ita, quum paludem impeditam à castris castra dividere, (quæ transeundi difficultas celeritatem insequendi tardare posset) atque id jugum, quod trans paludem penè ad hostium castra pertineret, mediocri valle à castris eorum intercisum animadverteret: pontibus palude confratâ, legiones transducit; celeriterque in summam planitiem jugi pervenit, quæ declivi fastigio duobus ab lateribus munebatur. Ibi legionibus instructis, ad ultimum jugum pervenit; aciemque eo loco constituit, unde tormento missa tela in hostium cuneos conjici possent.

XIV. Barbari, consili loci naturâ; quum dimicare non recusarent, si fortè Romani subire collem conarentur; paulatimque copias distributas dimittere non auderent, ne dispersi perturbarentur; in acie perman-

serunt

serunt. Quorum pertinaciâ cognitâ ; Cæsar, xx cohortibus instructis, castisq; eo loco metatis, muniri iubet castra. Absolutis operibus, legiones pro vallo instructas collocat ; equites, frenatis equis, in stationibus disponit. Bellovaci, quum Romanos ad insequendum paratos viderent ; neque pernoctare, neque diutius permanere sinè cibariis eodem loco possent ; tale consilium sui recipiendi inveniunt. Fasces, ubi confederant, (nam, in acie sedere Gallos consueſſe, superioribus commentariis declaratum est) stramentorum ac virgultorum, quorum summa erat in castris copia, per manus inter se transditos, ante aciem collocaverunt ; extremoq; tempore diei, signo pronunciato, uno tempore incenderunt. Ita continens flamma copias omnes repente à conspectu tenuit Romanorum ; quod ubi accidit, barbari vehementissimo cursu fugerunt.

XV. Cæsar, etsi discessum hostium animadvertere non poterat, incendiis oppositis ; tamen id consilium quum fugæ causâ initum suspicaretur, legiones promoveret, & turmas mittit ad insequendum : ipse veritus insidias, ne fortè in eodem loco subsisteret hostis, atque elicere nostros in locum conaretur iniquum ; tardiùs procedit. Equites, quum intrare fumum & flammam densissimam timerent ; ac, si qui cupidius intraverant, vix suorum ipsi priores partes animadverterent equorum ; insidias veriti, liberam facultatem sui recipiendi Bellovacis dederunt. Ita, fugâ timoris simul calliditatq; plenâ, sinè ullo detrimento, millia non amplius x progressi hostes, munitissimo loco castra posuerunt. Inde, quum sæpe in insidiis equites peditesq; disponerent, magna detrimenta Romanis in pabulationibus inferebant.

XVI. Quod quum crebriùs accideret ; ex captivo quodam comperit Cæsar, Correum Bellovacorum ducem, fortissimorum millia vi peditum delegisse, equitesq; ex omni numero mille, quos in insidiis eo loco collocaret, quem in locum, propter copiam frumenti ac pabuli, Romanos pabulatum missuros suspicaretur. Quo cognito consilio, Cæsar legiones plures, quàm solebat, adducit ; equitatq; quem præsidio pabulatoribus mittere semper consueverat, præmittit : huic interponit au-

xilia, levis armatura: ipse cum legionibus, quàm potest maxime, appropinquat. Hostes in insidiis dispositi, quum sibi delegissent campum ad rem gerendam, non amplius patentem in omnes partes passibus M; sylvis undique impeditissimis, aut altissimo flumine, velut indagine, munitum; hunc circumdederunt. Nostri, explorato hostium consilio, ad præliandum animo atque armis parati; quum, subsequenter legionibus, nullam dimicationem recusarent; turmatim in eum locum devenerunt. Quorum adventu quum sibi Correus oblatam occasionem rei gerendæ existimaret, primum cum paucis se ostendit; atque in proximas turmas impetum facit. Nostri constanter incursum sustinent insidiatorum: neque plures in unum locum conveniunt; quod plerumque equestribus præliis cum propter aliquem timorem accidit, tum multitudine ipsorum detrimentum accipitur. Quum, dispositis turmis, invicem rari præliarentur; neque ab latezibus circumveniri suos paterentur: erumpunt cæteri, Correo præliante, ex sylvis. Fit magna contentione diversum prælium: quod quum diutius pari Marte iniretur; paulatim ex sylvis instructa multitudo procedit pedirum, quæ nostros cogit cedere. Equites; quibus celeriter subveniunt levis armaturæ pedites, quos ante legiones missos docui; turmisque nostrorum interpositi, constanter præliantur. Pugnatum aliquamdiu pari contentione: deinde, ut ratio postulabat prælii; qui sustinuerant primos imperus insidiarum, hunc ipso fiunt superiores, quod nullum ab insidiantibus imprudentes acceperant detrimentum. Accedunt propius interim legiones: crebrique eodem tempore & nostris & hostibus nuncii afferuntur, imperatorem instructis copiis adesse. Quâ re cognitâ; præsidio cohortium confisi nostri, acerrimè præliantur: ne, si tardius rem gessissent, victoriæ gloriam communicasse cum legionibus viderentur. Hostes concidunt animis, atque itineribus diversis fugam quærent. Nequidquam: nam quibus difficultatibus locorum Romanos claudere volebant, iis ipsi tenebantur. Victi tamē propulsique: maiore parte amissa; conspersi, quæ fors tulerat, confugiunt; partim sylvis petitis, partim flumine: qui tunc

men in fugâ à nostris acriter insequentibus conficiuntur; quum interim nullâ calamitate victus Correns, excedere prælio, sylvasque petere, aut, invitantibus nostris ad deditionem, potuit adduci, quin fortissimè præliantibus, compluresque vulnerando, cogeret elatos iracundiâ victores in se resâ conficere.

XVII. Tali modo re gestâ: recentibus prælii vestigijs ingressus Cæsar; quum victos tantâ calamitate existimaret hostes, nuncio accepto, locum castrorum reliquos; quæ non longius ab eâ eadē abesse plus minùs vix millibus passuum dicebantur: tamen flumine impedimentum transitum videbat, tamen, exercitu transducto, progrederetur. At Bellovaci, reliquæque civitates; repente in fugâ paucis, atque his vulneratis, receptis, qui sylvarum beneficio casum evitaverant; omnibus adversis, cognitâ calamitate, interfecto Correo, amisso equitatu et fortissimis peditibus; quum adventare Romanos eximarent, concilio repente cantu tubarum convocato conclamant, ut legati obsidesque ad Cæsarem mittantur.

XVIII. Hôc omnibus probato consilio; Comius Atreus ad eos profugit Germanos, à quibus ad id bellum auxilia mutatus erat: ceteri è vestigio mittunt ad Cæsarem legatos; petuntque, ut eâ penâ sit contentus, quam, si sine dimicatione inferre integris posset, pro eâ clementiâ atque humanitate numquam profecto esset illatus: afflictas opes, equestri prælio, Bellovacorum esse: dediturum peditum multa millia interiisse: vix refugisse numerum cadii. Tamen magnum, ut in tantâ calamitate, Bellovacos eo prælio commodum esse consecutos; quod Correns, vir belli, concitator multitudinis, esset interfectus: numquam in Senatu tantum in civitate, illo vivo; quantum imperatam plebem, potuisset. Hæc orantibus legatis, commemorat Cæsar; eodem tempore, superiore anno, Bellovacos et ceterasque Gallia civitates suscepisse bellum: pertinacissimè ex omnibus in sententiâ permanisse, neque ad sanitatem eorum deditione esse perductos: scire atque intelligere causam peccati facillimè mortuis delegari; neminem verò tutum pollere, ut, in vitis principibus, resistente senatu, omnibus bonis repugnantibus, infirmâ manu plebis bellum concitare

et gerere posset : sed tamen se contentum fore ea parâ, quam sibi ipsi contraxissent.

XIX. Nocte insequenti, legati responsa ad suos referunt ; obsides conficiunt. Concurrent reliquarum civitatum legati, quæ Bellovacorum specularantur eventum : obsides dant ; imperata faciunt : excepto Comio, quem timor cohibebat cujusquam fidei suam committere salutem. Nam superiore anno T. Labienus, Cæsare in Galliâ citeriore jus dicente ; quum Comium comperisset sollicitare civitates, & conjurationem contra Cæsarem facere ; infidelitatem ejus sine ullâ perfidiâ judicavit comprimi posse : quem quia non arbitrabatur vocatum in castra venturum ; ne tentando cautiorem faceret, C. Volusenum Quadratum misit, qui eum, per simulationem colloquii, curaret interficiendum. Ad eam rem delectos idoneos ei transdidit centuriones. Quum in colloquium ventum esset ; &, ut convenerat, manum Comii Volusenus arripuisset ; & centurio, velut insuetâ re permotus, vellet hominem conficere ; celeriter à familiaribus prohibitus Comii, non potuit : graviter tamen primo ictu gladio caput percussit. Quum utrimque gladii districti essent, non tam pugnandi quàm diffugiendi fuit utrorumque consilium ; nostrorum, quòd mortifero vulnere Comium credebant affectum ; Gallorum, quòd, insidiis cognitis, plura, quàm viderant, extimescebant. Quo facto ; statuisse Comius dicebatur, nunquam in conspectu cujusquam Romani venire.

XX. Bellicosissimis gentibus devictis, Cæsar, quum videret nullam jam esse civitatem, quæ bellum pararet, quo sibi resisteret ; sed nonnullos ex oppidis demigrare, ex agris diffugere, ad præsens imperium evitandum : plures in partes exercitum dimittere constituit. M. Antonium quæstorem, cum legione XI, sibi conjungit. C. Fabium legatum, cum cohortibus XII, mittit in diversissimam partem Galliæ : quòd ibi quædam civitates in armis esse audiebat ; neque C. Cæcilianum Rebilum legatum, qui illis regionibus præerat, satis firmas II legiones habere existimabat. T. Labienum ad se evocat : legionemque XII, quæ cum eo fuerat in hybernis, in Togatam Galliam mittit, ad collenias civium Romanorum tuendas ; ne quod simile in-

commodum accideret decursione barbarorum, ac superiore ætate Tergestinis accidisset, qui repentino latrocinio atque impetu eorum erant oppressi. Ipse ad devastandos depopulandosque fines Ambiorigis proficiscitur: quem perterritum atque fugientem, quum redigi posse in suam potestatem desperasset; proximum suæ dignitati esse ducebat, aded fines ejus vastare civibus, ædificiis, pecore; ut odio suorum Ambiorix, si quos fortuna fecisset reliquos, nullum reditum propter tantas calamitates haberet in civitatem. Quum in omnes partes finium Ambiorigis, aut legiones aut auxilia dimisisset; atque omnia exdibus, incendiis, rapinis, vastasset; magno numero hominum interfecto aut capto: Labienum cum 11 legionibus in Treviros mittit; quorum civitas, propter Germaniæ vicinitatem, quotidianis exercitata bellis, cultu & feritate non multum à Germanis differebat; neque imperata umquam, nisi exercitu coacta, faciebat.

XXI. Interim C. Caninius legatus; quum magnam multitudinem convenisse hostium in fines Piætonum, litteris nunciisque Duracii cognovisset, qui perpetuo in amicitia Romanorum permanserat, quum pars quædam civitatis ejus defecisset; ad oppidum Limonem contendit. Quò quum adventaret; atque ex captivis certius cognosceret, multis hominum millibus, Dumnaco duce Andium, Duracium clausum Limone oppugnari; neque infirmas legiones hostibus committere auderet; castra munito loco posuit. Dumnacus, quum appropinquare Caninium cognovisset; copiis omnibus ad legiones conversis, castra Romanorum oppugnare instituit. Quum complures dies in oppugnatione consumpsisset; & magno suorum detrimento, nullam partem munitionum convellere potuisset; rursus ad obsidendum Limonem credit.

XXII. Eodem tempore C. Fabius legatus complures civitates in fidem recipit, obsidibus firmat; litterisque C. Caninii certior fit, quæ in Piætonibus gerantur. Quibus rebus cognitis, proficiscitur ad auxilium Duracii ferendum. At Dumnacus, adventu Fabii cognito; desperatâ salute, si tempore eodem coactus esset & Roma-

num externum sustinere hostem, & respicere ac timere oppidanos; repente eo ex loco cum copiis recedens nec se satis tutum fore arbitratur, nisi flumen Ligurum quod erat ponte propter magnitudinem transcendens copias transduxisset. Fabius, etsi nondum in conspectu venerat hostibus, neque se cum Caninio conjunctum tamen, doctus ab iis, qui locorum noverant naturam, potissimum credidit, hostes perterritos eum locum, quem petebant, petituros. Itaque cum copiis ad eundem pontem contendit; equitatumque tantum procedere ante agmen imperat legionum, quantum quum processisset, sine defatigatione equorum in eadem se reciperet castra. Cui sequuntur equites nostri, ut erat praeceptum; inceduntque Dumnaei agmen: & fugientes perterritosque sub sarcinis in itinere aggressi; magnam praedam, multos interfectis, potiuntur. Ita, re bene gesta, se recipiunt in castra.

XXIII. Insequenti nocte Fabius equites praemittit, praeparatos, ut configerent, atque omne agmen morarentur, dum consequeretur ipse. Cujus praeceptis utingeretur, Q. Atius Varus, praefectus equitum, singularis & animi & prudentiae vir, suos hortatur; agmen hostium consecutus, turmas partim idoneis locis disponit, partim equitum praelium committit. Confidentius audacius equitatus hostium, succedentibus sibi pedibus; qui, toto agmine subsistentes, equitibus suis contra nostros ferunt auxilium. Fit praelium acriter commine. Namque nostri, contemptis pridie superatis hostibus; quum subsequi legiones meminissent, & puercedendi, & cupiditate celerius per se conficiendi praelii fortissimè contra pedes proeliantur: hostesque, amplius copiarum accessum credentes, ut pridie connoverant; delendi equitatus nostri nacti occasionem debebantur. Quum aliquandiu summam contentione dimicaretur; Dumnaeus instruit aciem, quae suis esset equitibus invicem praesidio. Tum repente conferta legio in conspectu hostium veniunt. Quibus visis, perterriti barbarorum turmaz, ac perterritae acies hostium, perterritato impedimentorum agmine, magno clamore cursuque passim fugam se mandant. At nostri equites

qui paullo ante cum resistentibus fortissime conflixerant; letitia victoria elati, magno undique clamore sublato, sedentibus circumfusi; quantum equorum vires ad persequendum, dextraeque ad cadendum valent; tantum eo proelio interficiunt. Itaque amplius millibus xii aut armatorum, aut eorum qui timore arma profece- rant, interfectis; omnis multitudo capitur impedimen- torum.

XXIV. Quā ex fugā, quā constaret Drapetem Seno- nem, (qui, ut primum defecerat Gallia, collectis undi- que perditis hominibus, servis ad libertatem vocatis, exulibus omnium civitatum accitis, receptis latronibus, impedimenta & committus Romanorum interceperat) non amplius hominum v millibus ex fugā collectis, Provinciam petere: unaque consilium cum eo Luterium Cadurcum cepisse; quem in superiore Commentario, primā defectione Gallia, facere in Provinciam impetum voluisse cognitum est: Caninius legatus, cum legioni- bus ii, ad eos persequendos contendit; ne de timore aut detrimento Provincia, magna infamia, perditorum hominum latrocinii, caperetur.

XXV. C. Fabius cum reliquo exercitu, in Carnutes reliquasque proficiscitur civitates; quantum eo proelio, quod cum Dumnaco fecerat, copias esse necessas sciebat. Non enim dubitabat, quin recenti calamitate submissio- res essent futurae: dato vero spatio ac tempore, eodem instante Dumnaco, possent concitari. Quā in re, sum- ma felicitas celestisque in recipiendis civitatibus Fa- bium consequitur. Nam Carnutes, qui, saepe vexati, nunquam pacis fecerant mentionem; datis obsidibus, veniant in deditionem: ceteraeque civitates postea in ultimis Galliae finibus, Oceano conjunctae, quae Armo- nice appellantur; audacitate adductae Caninium, ad- ventu Fabii legionumque, imperata sine morā faciunt. Dumnacus suis finibus expulsus, errans, latransque, so- lus extremas Galliae regiones petere coactus est.

XXVI. At Drapes, unaque Luterius, quā legiones Caniniumque adesse cognoscerent; nec se sine certā pernicie, persequente exercitu, putarent Provinciae fines intrare posse; nec jam libertatem vagandi latrocinatūque

facultatem haberent : consistunt in agris Cadurcorum. Ibi quum Luterius apud suos cives quondam, integris rebus, multum potuisset ; semperque auctor novorum consiliorum, magnam apud barbaros auctoritatem haberet ; oppidum Uxellodunum, quod in clientelâ fuerat ejus, naturâ loci egregiè munitum, occupat suis & Drapedis copiis, oppidanosque sibi conjungit.

XXVII. Quò quum confestim C. Caninius venisset ; animadverteretque omnes oppidi partes præruptissimis faxis esse munitas, quò, defendente nullo, tamen armatis adscendere esset difficile ; magna autem impedimenta oppidanorum videret, quæ, si clandestinâ fugâ subtrahere conarentur, effugere non modò equitatum, sed ne legiones quidem possent : tripartitò cohortibus divisâ, trina excelssissimo loco castra fecit ; à quibus paullatim, quantum copiarum patiebantur, vallum in oppidi circuitu ducere instituit. Quod quum animadverterent oppidani ; miserrimâque Alexiz memoriâ solliciti, similem casum obsessionis vererentur ; maximèque ex omnibus Luterius, qui fortunæ illius periculum fecerat, moneret rationem frumenti esse habendam : constituunt omnium consensu, parte ibi relicta copiarum, ipsi cum expeditis ad importandum frumentum proficisci. Eo consilio probato ; proximâ nocte, 11 millibus armatorum relictis, reliquos ex oppido Drapedes & Luterius educunt : ii, paucos dies morati ; ex finibus Cadurcorum, (qui partim re frumentariâ sublevare eos cupiebant ; partim prohibere, quò minus sumerent, non poterant) magnum numerum frumenti comparant ; nonnumquam autem expeditionibus nocturnis castella nostrorum adoriuntur ; quam ob causam C. Caninius toto oppido munitiones circumdare moratur ; ne aut opus effectum tueri non possit, aut plurimis in locis infirma disponat præsidia.

XXVIII. Magnâ copiâ frumenti comparatâ ; confidunt Drapedes & Luterius non longius ab oppido 10 millibus passuum, unde paullatim frumentum in oppidum supportarent. Ipsi inter se provincias partiuntur. Drapedes castris præsidio cum parte copiarum restitit : Luterius agmen jumentorum ad oppidum adducit. Dispo-

fitis ibi praesidiis; horum nostris circiter x, sylvestribus angustisque itineribus frumentum importare in oppidum instituit: quorum strepitum vigiles castrorum quum sensissent; exploratoresque missi, quae agerentur, renunciassent; Caninius celeriter cum cohortibus armatis ex proximis castellis, in frumentarios sub ipsam lucem impetum fecit. Ii, repentino malo perterriti, diffugiunt ad sua praesidia: quae nostri ut viderunt; acrius contra armatos incitati, neminem ex eo numero vivum capi parantur. Effugit inde cum paucis Luterius, nec se recipit in castra.

XXIX. Re bene gesta; Caninius ex captivis compertit, partem copiarum cum Drapete esse in castris à milibus non amplius x. Quae re ex compluribus cognita: quum intelligeret, fugato duce altero, perterritos reliquos facile opprimi posse; magnae felicitatis esse arbitrabatur, neminem ex eade refugisse in castra, qui de accepta calamitate nuncium Drapeti perferret. Sed, quum in experiundo periculum nullum videret; equitatum omnem, Germanosque pedites, summam velocitatis omnes, ad castra hostium praemittit: ipse legionem unam in trina castra distribuit; alteram secum expeditam ducit. Quum propius hostem accessisset: ab exploratoribus, quos praemisera, cognoscit; castra eorum, ut barbarorum fert consuetudo, relictis locis superioribus, ad ripas fluminis esse demissa; at Germanos, equitesque, imprudentibus omnibus, de improvviso advolasse, & praelium commisisse. Quae re cognita; legionem armatam instructamque adducit. Ita, repente, omnibus ex partibus signo dato, loca superiora capiuntur. Quod ubi accidit; Germani, equitesque, signis legionis visis, vehementissime praestantur. Confestim omnes cohortes undique impetum faciunt. Omnibus aut interfectis, aut captis; magnam praedam potiuntur. Capitur ipse eo praelio Drapes.

XXX. Caninius, felicissime re gesta, sine ullo penè militis vulnere; ad obsidendos oppidanos revertitur. Externoque hoste delero; cujus timore augere praesidia, & munitione oppidanos circumdare prohibitus erat; opera undique imperat administrari. Venit eodem cum

suis copiis postero die C. Fabius; partemque oppidi sumit ad obsidendum.

XXXI. Cæsar interim M. Antonium quaestorem, cum cohortibus xv, in Bellovacis reliquit; ne qua rursus novorum consiliorum capiendorum Belgis facultas daretur. Ipse reliquas civitates adit: obsides plures imperat: timentes omnium animos consolatione sanat. Quum in Carnutes venisset; quorum in civitate, superiore Commentario, Cæsar exposuit initium belli esset ortum: quod præcipue eos, propter conscientiam faci, timere animadvertebat; quod celerius civitatem metu liberaret, principem sceleris ipsius & concitato-rem belli Gaturvatum ad supplicium deposcit: qui, etsi ne civibus quidem suis se committebat; tamen celeriter, omnium curâ quaesitus, in castra perducitur. Cogitur in ejus supplicium Cæsar contra naturam suam, maximo militum concursu; qui omnia pericula & detrimenta belli, Gaturvato accepta referebant; adeo ut verberibus exanimatum corpus securi feriretur.

XXXII. Ibi crebris literis Caninli sit certior, quæ de Drapete & Luterio gesta essent; quoque in consilio permanerent oppidani. Quorum etsi paucitatem contemnebat, tamen pertinaciam magnâ poenâ esse afficiendam judicabat; ne universa Gallia non vires sibi defuisse ad resistendum Romanis, sed constantiam, putaret; neque hoc exemplo cæteræ civitates, locorum opportunitate fretæ, se vindicarent in libertatem; quum omnibus Gallis notum esse sciret, reliquam esse unam statem suæ provincie; quam si sustinere potuissent, nullum ultra periculum vererentur. Itaque Q. Calpurnius legatum cum legionibus ii relinquit, qui iustis finibus se subsequeretur: ipse cum omni equitatu, quàm potest celeritè, ad Caninium contendit.

XXXIII. Quum, contra expectationem omnium, Cæsar Uxellodunum venisset, oppidumque operibus clausum animadverteret, neque ab oppugnatione recedi videret ullâ conditione posse; magnâ autem copiâ frumenti abundare oppidanos, ex persugiis cognovisset: aquâ prohibere hostem tentare coepit. Flumen infimam vallem dividebat, quæ penè totum montem cingebat;

in quo positum erat præruptum undique oppidum Uxellodunum. Hoc avertere, loci natura prohibebat: sic enim imis radicibus montis ferebatur, ut nullam in partem, depressis fossis, derivari posset. Erat autem oppidanis difficilis & præruptus eò descensus; ut, prohibentibus nostris, sine vulneribus ac periculo vitæ neque adire flumen, neque arduo se recipere possent ascensu. Quâ difficultate eorum cognitâ, Cæsar, sagittariis funditoribusque dispositis, tormentis etiam quibusdam locis contra facillimos descensus collocatis, aquâ fluminis prohibebat oppidanos; quorum omnis postea multitudo aequatum unum in locum conveniebat sub ipsius oppidi murum, ubi magnus fons prorumperebat ab eâ parte, quæ, fere pedum eò intervallo, fluminis circuitu vacabat. Hòc fonte prohiberi posse oppidanos quum optarent reliqui, Cæsar unus videret; non sine magno periculo, è regione ejus vineas agere adversus montem, & aggeres struere cepit; magno cum labore, & continuâ dimicatione. Oppidani enim loco superiore decurrentes, sine periculo proeliabantur; multosque pertinaciter succedentes vulnerabant: ut tamen non deterrerentur milites nostri vineas proferre, & labore atque operibus locorum vincere difficultates. Eodem tempore secutos cuniculos, ab aggere & vineis agunt ad caput fontis: quod genus operis sine ullo periculo, & sine suspitione hostium facere licebat. Exstruitur agger in altitudinem pedum ix: collocatur in eo turris x tabularum; non quidem quæ moenibus æquaretur, (id enim nullis operibus effici poterat) sed quæ superaret fontis fastigium. Ex eâ quum tela tormentis jacerentur ad fontis aditus; nec sine periculo possent aduari oppidani; non tantum pecora atque jumenta, sed etiam magna hominum multitudo siti consumebatur.

XXXIV. Quo malo perterriti oppidani; cupas sevo, pice, scandulis complent: eas ardentes in opera provolvunt. Eodem tempore acerrimè proliantur, ut ab incendio restinguendo dimicatione & periculo deterreant Romanos. Magna repente in ipsis operibus flamma existit: quæcunque enim per locum præcipitem, missa erant; ea, vineis & aggere suppressa, compre-

hædebant id ipsum, quod morabatur. Milites contra nostri, quanquam periculoso genere prælii, locoque iniquo premebantur; tamen omnia paratissimo sustinebant animo. Res enim gerebatur & excelso loco, & in conspectu exercitus nostri; magnusque utrimque clamor oriebatur: ita, quàm quisque poterat maximè insignis, quò notior testatiórque virtus ejus esset, telis hostium flammæque se offerebat.

XXXV. Cæsar, quum complures suos vulnerari videret; ex omnibus oppidi partibus cohortes montem ascendere, & simulatione mœnium occupandorum, clamorem undique jubet tollere. Quo factò perterriti oppidani; quum, quid ageretur in locis reliquis, essent ignari; revocant ab impugnandis operibus armatos, munisque disponunt. Ita nostri, sine prælio factò, celeriter opera flammâ comprehensâ partim restinguunt, partim interscindunt. Quum pertinaciter resisterent oppidani; & jam magnâ parte suorum siti amissâ, in sententiâ permanerent; ad postremum cuniculis venæ fontis intercissæ sunt, atque aversæ. Quo factò repente fons perennis exhaustus, tantam attulit oppidanis salutis desperationem, ut id non hominum consilio, sed Deorum voluntate factum putarent. Itaque necessitate coacti, se transdiderunt.

XXXVI. Cæsar, quum suam lenitatem cognitam omnibus sciret; neque vereretur, ne quid crudelitate naturæ videretur asperius fecisse; neque exitum consiliorum suorum animadverteret, si tali ratione diversis in locis plures rebellare cœpissent: exemplo supplicii deterrèndos reliquos existimavit. Itaque omnibus, qui arma tulerant, manus præcidit: vitam concessit; quò testatior esset pœna improborum. Drapes, quem captum esse à Caninio docui; sive indignatione & dolore vinculorum, sive timore gravioris supplicii, paucis diebus sese cibo abstinuit, atque ita interiit. Eodem tempore Luterius, quem profugisse ex prælio scripsi; quum in potestatem venisset Epasnaeti Arverni, (crebro enim mutandis locis, multorum fidei se committebat; quòd nusquam diutius sine periculo commoratus videbatur, quum sibi conscius esset, quàm inimi-

cum deberet Cæsarem habere) hunc Epasnaſtus Arvernus, amiſſiſſimus populi Romani, ſine dubitatione ullâ vinctum ad Cæsarem duxit.

XXXVII. Labienus interim in Treviris equeſtre prælium ſecundum facit: compluribusque Treviris interfectis, & Germanis, qui nulli adverſus Romanos auxilia denegabant; principes eorum vivos in ſuam redegit poteſtatem; arque in iis Surum Ædum; qui & virtutis & generis ſummam nobilitatem habebat, ſolusque ex Ædus ad id tempus permanſerat in armis. Eâ re cognitâ, Cæſar; quum in omnibus partibus Galliz, bene res geſtas videret; judicaretque, ſuperioribus æſtibus Galliam devictam & ſubactam eſſe; Aquitaniam nunquam ipſe adieſſet, ſed per P. Craſſum quidam ex parte deviciſſet: cum 11 legionibus in eam partem eſt proſectus, ubi extremam tempus conſumeret æſtivorum: quam rem, ſicut cætera, celeriter feliciterque conſecit; namque omnes Aquitaniz civitates legatos ad eum miſerunt, obſidesque ei dederunt. Quibus rebus geſtis, ipſe cum equitum præſidio Narbonem proſectus eſt: exercitum per legatos in hyberna deduxit: 14 legiones in Belgio collocavit, cum M. Antonio & C. Trebonio & P. Vatino & Q. Tullio legatis: duas in Æduos miſit, quorum in omni Gallia ſummam eſſe auctoritatem ſciebat: 11 in Turonis ad fines Carnutum poſuit, quæ omnem regionem conjunctam Oceano continerent: 11 reliquas in Lemovicum ſinibus non longè ab Arvernibus, ne qua pars Galliz vacua ab exercitu eſſet. Paucos dies ipſe in Provincia moratus; quum celeriter omnes conventus percucuriſſet, publicas controverſias cognoviſſet, bene meritis præmia tribuiſſet; (cognoscendi enim maximam facultatem habebat, quali quiſque animo in rempublicam fuiſſet totius Galliz defectione, quam ſuſtinuerat fidelitate atque auxiliis provinciz illius) his rebus conſectis, ad legiones in Belgium ſe recipit; hybernaturque Nemetocenna.

XXXVIII. Ibi cognoscit Comium Atrebatem prælio cum equitatu ſuo contendiſſe. Nam quum Antonius in hyberna veniſſet, civitasque Atrebarum in officio

maneret; Comius, qui post illam vulnerationem, quam supra commemoravimus, semper ad omnes motus paratus suis civibus esse consueffet; ne consilia belli querentibus auctor armorum duxque deesset; parente Romanis civitate, cum suis equitibus se suosque latrociniiis alebat; infestisque itineribus commearus complures, qui comportabantur in hyberna Romanorum, interciperetur.

XXXIX. Erat attributus Antonio praefectus equitum C. Volusenus Quadratus; qui cum eo hyemaret. Hunc Antonius ad persequendum equitatum hostium mittit. Volusenus autem ad eam virtutem, quae singularis in eo erat, magnum odium Comii adjungebat; quod libentius id faceret, quod imperabatur. Itaque, dispositis insidiis, saepius ejus equites aggressus, secunda proelia faciebat. Novissime, quum vehementius contereretur; ac Volusenus, ipsius intercipiendi Comii cupiditate, pertinacius eum cum paucis infectus esset; ille autem fugam vehementi Volusenum produxisset longius: repente omnium suorum invocat fidem atque auxilium, ne sua vulnera, per fidem imposita, paterentur inulta; conversoque equo, se à ceteris incautus permittit in praefectum. Faciunt idem omnes ejus equites; paucosque nostros convertunt atque insequuntur. Comius incensum calcaribus equum jungit equo Quadrati; lanceaque infestam medium femur ejus magnis viribus transjicit. Praefecto vulnerato; non dubitant nostri resistere, & conversi hostem pelleret. Quod ubi accidit; complures hostium, magno nostrorum impetu pulsi, vulnerantur; & partim in fugam proteruntur, partim intercipiuntur. Quod ubi malum dux, equi velocitate, evitavit; graviter vulneratus praefectus, ut viam periculum aditurus videretur, refertur in castra. Comius autem; sive ex parte suo dolore, sive magis parte amisit suorum; legatos ad Antonium mittit: scilicet quae & ibi futurum ubi praescripserit, & ea factum quae imperaverit, obsidibus datis firmat: unum illud orat, ut timori suo concedatur, ne in conspectum veniat cujusquam Romani. Quam postulationem Antonius, quum judicaret ab ipso nasci timore, veniam petenti dedit; obsides accepit;

Scio Cæsarem singulorum annorum singulos Commentarios confecisse: quod ego non existimavi mihi esse faciendum; propterea quod insequens annus, L. Paullo, C. Marcello Consulibus, nullas habet Galliarum magnopere res gestas. Ne quis tamen ignoraret, quibus in locis Cæsar exercitusque eo tempore fuissent; pauca scribenda, conjungendaque huic Commentario statui.

XL. Cæsar, quum in Belgio hyemaret, unum illud propositum habebat; continere in amicitia civitates, nulli spem aut causam dare armorum: nihil enim minus volebat, quàm sub decessum suum necessitatem sibi aliquam imponi belli gerendi; ac, quum exercitum deducturus esset, bellum aliquod relinqueretur, quod omnis Gallia libenter sine presenti periculo susciperet. Itaque, honorifice civitates appellando, principes maximis premiis afficiendo, nulla onera nova imponendo, defessam tot adversis periculis Galliam, conditione parendi meliore, facile in pacem contulit.

XLI. Ipse, hybernis peractis, contra consuetudinem in Italiam quàm maximis itineribus est profectus; ut municipia & colonias appellaret, quibus M. Antonii quaestoris sui commendaret sacerdotii petitionem: contendebat enim gratiâ, cum libenter pro homine sibi conjunctissimo, quem paullo antè promiserat ad petitionem; tum acriter contra factionem & potentiam paucorum, qui, M. Antonii repulsâ, Cæsaris decedentis convellere gratiam cupiebant. Hunc etsi augurem prius factum, quàm Italiam attingeret, in itinere audierat; tamen non minùs justam sibi causam municipia & colonias adeundi existimavit, ut iis gratias ageret, quod frequentiam atque officium suum Antonio prestitissent: simulque se & honorem suum in insequentis anni commendata petitione; propterea quod insolenter adversarii sui gloriarentur, L. Lentulum & C. Marcellum Consules creatos, qui omnem honorem & dignitatem Cæsaris exspoliarent; ereptum Sex. Galba consulatum, quum is multo plus gratiâ suffragisque valuisset, quod sibi conjunctus & familiaritate & necessitudine legationis esset.

XLII. Exceptus est Caesaris adventus ab omnibus municipiis & coloniis, incredibili honore atque amore: tum primum enim veniebat ab illo universa Gallia bello. Nihil relinquebatur, quod ad ornatum portarum, itinerum, locorumque omnium, quæ Caesar iturus erat, excogitari posset. Cum liberis omnis multitudo obviam procedebat: hostium omnibus locis immolabatur: tricliniis stratis fora templaque occupabantur; ut vel expectatissimi triumphus læticia præcipi posset. Tanta erat magnificentia apud opulentiores, cupiditas apud humiliores.

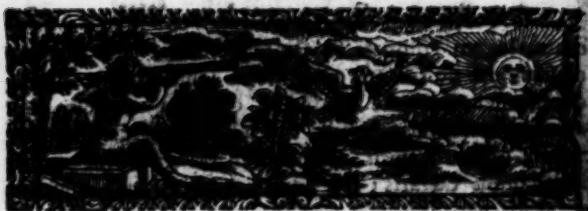
XLIII. Quum omnes regiones Gallia Togata Caesar percurrisset, summâ celeritate ad exercitum Nemetocennam rediit; legionibusque ex omnibus hybernis ad fines Trevirorum evocatis, eò profectus est, ibique exercitum lustravit. T. Labienum Gallia Togata præfecit, quò majore commendatione conciliaretur ad consularis petitionem. Ipse tantum itinerum faciebat, quantum satis esse ad mutationem locorum propter salubritatem existimabat. Ibi quamquam crebrò audiebat, Labienum ab inimicis suis sollicitari: certiorque fiebat, id agi paucorum consiliis, ut, interpositâ senatus auctoritate, aliquâ parte exercitus spoliaretur: tamen neque de Labieno credidit quidquam; neque contra senatus auctoritatem, ut aliquid faceret, potuit adduci. Judicabat enim, liberis sententiis patrum conscriptorum causam suam facillè obtineri. Nam C. Curio tribunus plebis, quum Caesaris causam dignitatemque defendendam suscepisset, sæpe erat senatui pollicitus; si quem timor armorum Caesaris laderet, & quoniam Pompeii dominatio atque arma non minimum terrorem fore inferrent; discederet uterque ab armis, exercitusque dimitteret: fore eo pacto liberam, & sui juris, civitatem. Neque hoc tantum pollicitus est; sed etiam per se senatus discessionem facere cepit: quod ne fieret, consules amicique Pompeii intercesserunt; atque, ita rem moderando, discesserunt.

XLIV. Magnum hoc testimonium senatus erat universi; conveniensque superiori facto. Nam Marcellus, proximo anno, quum impugnaret Caesaris dignitatem;

contra legem Pompeii & Crassi, refulerat ante tempus ad senatum de Cæsaris provinciis: sententisque dictis; discessionem faciente Marcello, qui sibi omnem dignitatem ex Cæsaris invidia querebat. Senatus frequens in alia omnia transit. Quibus non frangebantur animi inimicorum Cæsaris; sed admonebantur, quod majores pararent necessitudines, quibus cogi posset senatus id probare, quod ipsi constituissent.

XLV. Fit deinde S. C. ut ad bellum Parthicum legio una à Cn. Pompeio, altera à C. Cæsare mitteretur. Neque obscure hæc duz legiones uni Cæsari detrakuntur. Nam Cn. Pompeius legionem primam, quam ad Cæsarem miserat, confectam ex delectu provinciarum Cæsaris; tamquam ex suo numero, dedit. Cæsar tamen, quum de voluntate adversariorum, suorum nemini dubium esset, Cn. Pompeio legionem remisit; & ex suo numero decimam quintam, quam in Galliâ citeriore habuerat, ex senatusconsulto jubet transdi. In ejus locum XIIII legionem in Italiam mittit, quæ præsidia tueretur, ex quibus præidiis decima quinta deducebatur: ipse exercitum distribuit per hyberna; C. Trebonium, cum legionibus IV, in Belgio collocat; C. Fabium, cum totidem, in Aduos deducit. Sic enim existimabat tutissimam fore Galliâ: si Belgæ, quorum maxima virtus; & Adui, quorum auctoritas summa esset; exercitibus continerentur.

XLVI. Ipse in Italiam profectus est. Quod quum venisset; cognoscit, per C. Marcellum consulem legiones II, ab se remissas, quæ ex senatusconsulto debebant ad Parthicum bellum duci, Cn. Pompeio transditas atque in Italiâ retentas esse. Hôc facto; quamquam nulli erat dubium, quin arma contra Cæsarem pararentur; tamen Cæsar omnia patienda esse statuit, quoad sibi spes aliqua relinqueretur jure potius disceptandi, quam belli gerendi.

C. JULII CÆSARIS
COMMENTARIORUM
DE BELLO CIVILI
LIBER PRIMUS.

LITTERIS [à Fabio] C. Cæsaris, consulibus redditis; egre ab his impetratum est, summâ tribunorum plebis contentione, ut in sensu retractetur: ut verò ex litteris ad senatum referretur, impetrari non potuit. Re-
ferunt consules de rep. [in civitate].

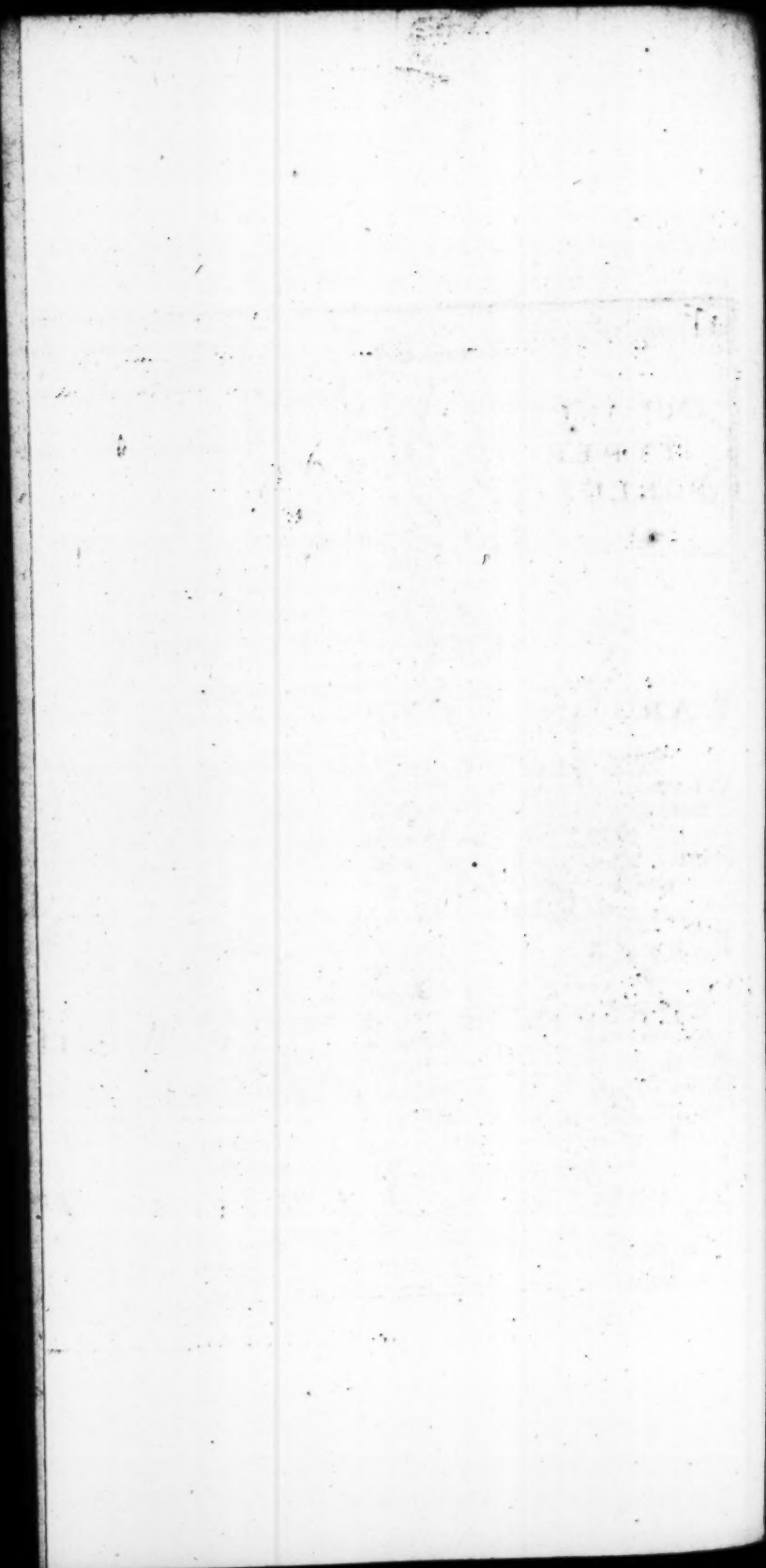
L. Lentulus consul senatû reiique publicæ se non desaturum pollicetur, si audacter ac fortiter sententias dicere velint: sin Cæsarem respiciant, atque ejus gratiam sequantur, ut superioribus fecerunt temporibus; se sibi consilium capiturum, neque senatûs auctoritati obtemperaturum: habere se quoque ad Cæsaris gratiam atque amicitiam receptum. In eandem sententiam loquitur Scipio: Pompeio esse in animo, repub. non desse, si senatus sequatur: sin cunctetur, atque agat lenius; nequidquam ejus auxilium, si postea velit, senatum imploraturum. Hæc Scipionis oratio; quod senatus in urbè habebatur, Pompeiusque aderat; ex ipsius ore Pompeii mitti videbatur. Dixerat aliquis leniorem sententiam: ut primò M. Marcellus; ingressus in eam orationem, non oportere antè de repub. ad se-

IMPERII
PUS

SARMATIAE sive
SCYTHIAE

natum vastari, quàm delectus autè Italiæ haberi, & exercitus conscripti essent; quo subsidio, cui & libere senatus, quæ vellent, decernere auderet: Ut M. Calpidius, qui censebat, ut Pompeius in suis provinciis proficisceretur, ne qua esset armorum causa; timore Cæsarem, abrogis ab eo 11 legionibus, ut ad ejus periculum reservare & retinere eas ad usum Pompeius videretur: Ut M. Rufus, qui sententiam Calpidii, paucis ferè mutatis verbis, sequebatur. Hi omnes, convitio L. Lentuli consulis corrupti exagrabantur. Lentulus, sententiam Calpidii pronuntiaturum se omnino negavit. Marcellus, portensus convitiis, à sua sententia discessit. Sic vacibus consulis, terrore presentis exercitus, minis amicorum Pompeii, plerique compulsi; inviti & coacti, Scipionis sententiam sequuntur: Vix ante certam diem Cæsar exercitum dimittat: si non faciat, eum adversus rempubl. futurum videri. Intercedunt M. Antonius, Q. Cassius, tribuni plebis. Refertur confestim de intercessione tribunorum: dicuntur sententiæ graves: ut quisque acerbissime crudelissimeque dixit, ita quàm maxime ab inimicis Cæsaris colaudatur.

II. Misso ad vespertinum senatu; omnes, qui sunt ejus ordinis, à Pompeio evocantur. Laudat promptos, atque in posticum confirmat; segniores castigat, atque incitat. Multi undique ex veteribus Pompeii exercitibus, spe præmiorum atque ordinum, evocantur: multi ex duabus legionibus, quæ sunt traditæ à Cæsare, accersuntur. Complectur urbis ad ius comitiorum. Tribunos plebis C. Cæcio evocat. Omnes amici consulum, necessarii Pompeii, atque eorum, qui veteres inimicitias cum Cæsare gerabant; coguntur in senatum: quorum vocibus & concursu, tenentur infirmiores, dubii confirmantur, plerisque verò libere decernendi potestas eripitur. Pollicetur L. Piso Censor, sese iturum ad Cæsarem; item L. Roscius prætor; qui de his rebus eum doceant: sex dies ad eam rem conficiendam spatii postulant. Dicuntur etiam à nonnullis sententiæ, ut legati ad Cæsarem militarent, qui voluntatem senatus ei proponant.

III. Omnibus his resistitur; omnibusque oratio consulis, Scipionis, Catonis opponitur. Catonem veteres inimicitiae Caesaris incitant; & dolor repulsae. Lentulus arii alieni magnitudine, & spe exercitus ac provinciarum, & regum appellandorum largitionibus movetur; seque alterum fore Syllam inter suos gloriatur, ad quem summa imperii redeat. Scipionem eadem spes provinciae atque exercituum impellit; quos se pro necessitudine partituros cum Pompeio arbitratur: simul, judiciorum metus; adulatio atque ostentatio sui, potentium; qui in republica iudiciisque tum plurimum pollebant. Ipse Pompeius, ab inimicis Caesaris incitatus, & quod neminem dignitate secum exaequari volebat; totum se ab ejus amicitia averterat; & cum communibus inimicis in gratiam redierat, quorum ipse maximam partem illo affinitatis tempore adjunxerat Caesar: simul infamia 11 legionum permotus, quas ab itinere Asiae Syriaeque ad suam potentiam dominatumque converterat, rem ad arma deduci studebat.

IV. His de causis aguntur omnia raptim, atque turbate. Neque docendi Caesaris, propinquis ejus spatium datur. Nec tribunis plebis, sui periculi deprecandi; neque etiam extremi juris intercessione refinendi, quod L. Sylla reliquerat; facultas tribuitur. Sed de sua salute die VII cogitare coguntur; quod illi turbulentissimi superioribus temporibus tribuni plebis, octavo denique mense suarum actionum respicere ac timere consueverant. Decurritur ad illud extremum atque ultimum S. C. quo, nisi penè in ipso urbis incendio atque desperatione omnium salutis, latiorum audacia, nunquam antè discessum est; *Dent operam consules, praetores, tribuni plebis, quique pro consulibus sunt ad urbem; ne quid respublica detrimenti capiat.* Haec S. C. perscribuntur, a. d. VII Id. Januar. Itaque V primis diebus, quibus haberi senatus potuit, quae ex die consulatum iniiit Lentulus, biduo excepto comitiali; & de imperio Caesaris, & de amplissimis viris tribunis plebis, gravissime acerbissimeque decernitur. Profugiunt statim ex urbe tribuni plebis, seseque ad Caesarem conferunt. Is eo tempore erat Ravennae; expectabatque suis lenissimis

postularis responsa; si quâ hominum æquitate res ad otium deduci posset.

V. Proximis diebus habetur senatus extra urbem. Pompeius eadem illa, quæ per Scipionem ostenderat, agit; senatûs virtutem constantiamque collaudat; copias suas exponit; legiones habere sese paratas; præterea cognitum compertumque sibi, alieno esse animo in Cæsarem milites; neque iis posse persuaderi, ut eum defendant aut sequantur. De reliquis rebus ad senatum refertur: totâ ut Italiâ delectus habeantur; Faustus Sylla pro Præt. in Mauritaniâ mittatur; pecunia uti ex ærario Pompeio detur. Refertur etiam de rege Jubâ, ut socius sit atque amicus: Marcellus verò, passurum se in præsentia negat. De Fausto, impedit Philippus tribunus plebis. De reliquis rebus, S. C. perscribuntur. Provinciæ privatis decernuntur; duæ consulares, reliquæ prætoriar. Scipioni obvenit Syria: L. Domitio, Gallia: Philippus & Marcellus, privato consilio prætereuntur; neque eorum sortes dejiciuntur. In reliquis provincias prætores mittuntur: neque expectant, quod superioribus annis acciderat, ut de eorum imperio ad populum referatur; paludatque, voris nuncupatis, exeant. Consules, quod ante id tempus acciderat numquam, ex urbe profisciscuntur: lictoresque habent in urbe & Capitiolio privati, contra omnia vetustatis exempla. Totâ Italiâ delectus habentur; arma imperantur; pecuniæ à municipiis exiguntur, & è fanis tolluntur: omnia divina & humana jura permiscuntur.

VI. Quibus rebus cognitis, Cæsar apud milites concionatur: *Omnia temporum injurias inimicorum in se commemorat, à quibus diductum & depravatum Pompeium queritur, invidia atque obreſtatione laudis suæ; cuius ipse honori & dignitati semper faverit, adiutorque fuerit. Novum in Rep. introductum exemplum queritur, ut tribunicia intercessio armis notaretur atque opprimeretur, qua superioribus annis esset restituta. Syllam, nudatâ omnibus rebus tribuniciâ potestate, tamen intercessionem liberam reliquisse: Pompeium, qui amissam restituisse videatur; dona etiam, quæ antè habuerat, ademisse. Quotiescunque fit decretum, Darent operam magistratus, ne quid respublica detrimenti caperet;*

(quâ voce, & quo S. C. populus Romanus ad arma sit vocatus) factum in perniciosis legibus, in vi Tribunicia, in secessione populi, templis locisque editoribus occupatis; (atque hac superioris aetatis exempla, expiata Saturni atque Gygichorum casibus docet). Quarum rerum illo tempore nihil factum, ne cogitatum quidem; nulla lex promulgata, non cum populo agi ceptum, nulla secessio facta. Hortatur; cuius Imperatoris ductu ix. annis temp. felicissime gesserint, plurimâque praelia secunda fecerint, omnem Galliam Germaniamque pacaverint; ut ejus existimationem dignitatēque ab inimicis defendant. Conclamant legionis xiii, quæ aderat, milites; (hanc enim initio tumultus evocaverat: reliquis nondum convenerant) sese paratos esse Imperatoris sui Tribunorumque pl. injurias defendere.

VII. Cogitâ militum voluntate, Ariminum cum eâ legione proficiscitur: ibique Tribunos plebis, qui ad eum confugerant, convenit: reliquas legiones ex hybernis evocat, & subsequi jubet. Eo L. Cæsar adolescens venit: cuius pater Cæsaris erat legatus. Is, reliquo sermone confecto, cuius rei causâ venerat; habere se à Pompeio ad eum privati officii mandata, demonstrat: Velle Pompeium se Cæsari purgatum; ne eum, quæ reipubl. causâ egerit, in suam contumeliâ vertat; semper se reipubl. commoda privatis necessitatibus habuisse potiora: Cæsarem quoque, pro suâ dignitate, debere & studium & iracundiam suam reipubl. dimittere; neque adeo graviter irasci inimicis; ne, quum illis nocere se speret, reipubl. noceat. Pauca ejusdem generis addit, cum excusatione Pompeii conjuncta. Eadem ferè, atque eisdem de rebus, prætor Roscius agit cum Cæsare; sibi quoque Pompeium commemorasse demonstrat.

VIII. Quæ res etsi nihil ad levandas injurias pertinere videbantur: tamen idoneos nactus homines, per quos ea, quæ veller, ad eum perferrentur: petit ab utroque, quoniam Pompeii mandata ad se detulerint, ne graventur sua quoque ad eum postulata deferre; si parvo labore magnas controversias tollere, atque omnem Italiam metu liberare, possent: Sibi semper reipubl. primam fuisse dignitatem, vitâque potiore. Doluisse si quid populi & beneficium sibi per contumeliâ ab inimicis

extorqueretur; exoptoque semestri imperio, in urbem retraheretur, cuius absentis rationem haberi proximis comitiis populus iussisset: tamen hanc honoris iacturam sui, resp. causâ, aequo animo tulisse. Quum litteras ad senatum misisset, ut omnes ab exercitiis discederent; ne id quidem impetravisset. Totâ Italiâ delectus haberi: retineri legiones 11, quæ ab simulatione Parthici belli sint abductæ: civitatem esse in armis. Quoniam hac omnia, nisi ad suam perniciem, pertinere? Sed tamen ad omnia se descendere paratum, atque omnia pati, reipubl. causâ. Proficiscatur Pompeius in suas provincias: ipsi exercitus demittant: discedant in Italiâ omnes ab armis: metus è civitate tollatur: libera comitia, atque omnis respub. Senatui populûque permittatur. Hac quæ facilius, certisque conditionibus fiant, et iurejurando sanciantur; aut ipse propius accedat, aut se patiatur accedere: fore, ut per colloquia omnes contraversæ componantur.

IX. Acceptis mandatis Roscius cum L. Cæsare Capuam pervenit, ibique consules Pompeiûmque invenit: postulata Cæsaris renunciat. Illi, re deliberatâ, respondent; scriptaque ad eum mandata per eos remittunt; quorum hæc erat summa: Cæsar in Galliam reverteretur; Arimino excederet; exercitus dimitteret: quæsi fecisset, Pompeium in Hispanias iturum. Interea quod fides esset data, Cæsarem facturum, quæ polliceretur; non intermissuros Consules Pompeiûmque delectus.

X. Erat iniqua conditio postulare, ut Cæsar Arimino excederet, atque in provinciam reverteretur; ipsum, & provincias & legiones tenere alienas: exercitum Cæsaris velle dimitti, delectus habere: polliceri, se in provinciam iturum; neque ante quæ diem iturus sit, definire: ut sit, peracto Cæsaris consulatu, Pompeius profectus non esset; nullâ tamen mendacii religionem obstrictus videretur. Tempus verò colloquiis non dare, neque accessurum polliceri; magnam pacis desperationem afferebat. Itaque ab Arimino M. Antonium, cum cohortibus v, Arretium mittit: ipse Arimini cum 11 subit, ibique delectum habere instituit. Pisaurum, Faventum, Anconam, singulis cohortibus occupat.

XI. Interea certior factus, Iguvium Thermum prætorum cohortibus v tenere, oppidum munire; omniumque esse Iguviorum optimam erga se voluntatem: Curionem cum 111 cohortibus, quas Pisauri & Ariminii habebat, mittit. Cujus adventu cognito; diffusus municipii voluntati Thermus, cohortes ex urbe educit, & profugit; milites in itinere ab eo discedunt, ac domum revertuntur: Curio, omnium summâ voluntate, Iguvium recipit. Quibus rebus cognitis; confusus municipiorum voluntatibus Cæsar, cohortes legionis 111 ex prædiis deducit, Auximumque proficiscitur; quod oppidum Attius, cohortibus introductis, tenebat; delectumque toto Piceno, circummissis senatoribus, habebat. Adventu Cæsaris cognito, Decuriones Auximi ad Attium Varum frequentes conveniunt: docent, sui iudicii rem non esse; neque se neque reliquos municipales posse, C. Cæsarem imperatorem bene de Repub. meritum, tantis rebus gestis, oppido manibusque prohiberi: proinde habere rationem posteritatis, & periculi sui. Quorum oratione permotus Attius Varus, præsidium, quod introduxerat, ex oppido educit, & profugit. Hunc ex primo ordine pauci Cæsaris consecuti milites, consistere cogunt; commissoque prælio, deseritur à suis Varus: nonnulla pars militum, domum discedit; reliqui ad Cæsarem perveniunt; atque unâ cum iis deprehensus L. Pupius præmipili centurio adducitur, qui hunc eundem ordinem in exercitu Cn. Pompeii antea duxerat. At Cæsar milites Attianos collaudat; Pupium dimittit; Auximatibus agit gratias, seque eorum facti memorem fore pollicetur.

XII. Quibus rebus Romam nunciatis, tantus repente terror invasit; ut, quum Lentulus consul ad aperendum ærarium venisset, ad pecuniam Pompeio ex S. C. proferendum; protinus, aperto sanctiore ærario, ex urbe profugeret: Cæsar enim adventare, jamjamque adesse ejus equites falso nunciabant. Hunc Marcus collega, & plerique magistratus consecuti sunt. Cn. Pompeius pridie ejus die ex urbe profectus, iter ad legiones habebat, quas à Cæsare acceptas in Apuliâ hybernorum causâ disposuerat. Delectus intra urbem

dem intermittuntur. Nihil extra Capuam tutum esse omnibus videtur. Capua primum sese confirmant & colligunt; delectumque colonorum, qui lege Julia Capuam deducti erant, habere instituunt: gladiatoresque, quos ibi Cæsar in ludo habebat, in forum productos Lentulus libertati confirmat; atque iis equos attribuit, & se sequi iussit: quos postea monitus à suis, quod ea res omnium iudicio reprehendebatur, circum familiares conventus Campaniæ, custodiri causâ, distribuit.

XIII. Auximo Cæsar progressus, omnem agrum Picenum percurrit. Cunctæ earum regionum præfecturæ libentissimis animis eum recipiunt; exercitumque ejus omnibus rebus juvant. Etiam Cingulo; quod oppidum Labienus constituerat, suæque pecuniâ exedificaverat; ad eum legati veniunt: quæque imperaverit, sese cupidissime facturos pollicentur: milites imperat; mittunt. Interea legio XII Cæsarem consequitur. Cum his II, Asculum Picenum proficiscitur. Id oppidum Lentulus Spinther X cohortibus tenebat: qui, Cæsaris adventu cognito, profugit ex oppido; cohortesque secum abducere conatus, à magnâ parte militum deserit. Relictus in itinere cum paucis, incidit in Vibullium Rufum, missum à Pompeio in agrum Picenum, confirmandorum hominum causâ: à quo factus Vibullius senior, quæ res in Piceno gererentur; milites ab eo accipit, ipsum dimittit: item ex finitimis regionibus, quas potest, contrahit cohortes ex delectibus Pompeianis: in iis Camerino fugientem Ulcilem Hirum, cum VI cohortibus, quas ibi in præsidio habuerat, excipit; quibus coactis, XIII efficit. Cum iis ad Domitium Ahenobarbum, Corfinium magnis itineribus pervenit; Cæsaremque adesse cum legionibus II nunciat. Domitius per se circiter XX cohortes ex Albâ, ex Maribus Pelignis, & finitimis ab regionibus, coëgerat.

XIV. Recepto Asculo, expulsoque Lentulo; Cæsar conquiri milites, qui ab eo discesserant, delectumque assigni jubet: ipse unum diem ibi rei frumentariæ causâ moratus, Corfinium contendit. Eo quam venisset; cohortes V, præmissæ à Domitio ex oppido, fluvium interrumpebant; qui erat ab oppido,

millia passuum circiter. Ibi cum antequislibus Caesaris proelio commisso, celeriter Domitiani à ponte repulsi se in oppidum receperunt: Caesar, legionibus transductis, ad oppidum constitit; juxtaque murum castra posuit.

XV. Re cognita, Domitius ad Pompeium in Apuliam petros regionum magno proposito premio cum litteris mittit; qui petant atque orent, ut sibi subveniat: *Caesarem duobus exercitibus, & locorum angustiis, facile intercludi posse; frumentoque prohiberi: quod nisi fecerit; se, cohortesque amplius xxx, magnamque numerum senatorum atque equitum Romanorum in periculo esse venturum.* Interim suos cohortatus, tormenta in munus disponit; certasque cuique partes, ad custodiam urbis, attribuit: militibus in concione agros ex suis possessionibus pollicetur, quaterna in singulos jugera, & prout parte centurionibus evocatisque.

XVI. Interim Caesari nunciatur Sulmonenses (quod oppidum à Corfinio vii millium intervallo abest) capere ea facere, quae vellent; sed à Q. Lucretio senatore & Attio Peligao prohiberi, qui id oppidum vii cohortium praesidio tenebant. Mittit M. Antonium cum legionis vii cohortibus v. Sulmonenses, simul atque nostra signa viderunt, portas aperuerunt; universaeque & oppidani & milites obviam gratulantes Antonio exierunt. Lucretius & Attius de muro se deiecerunt. Attius ad Antonium deductus petit, ut ad Caesarem mitteretur. Antonius cum cohortibus & Attio eodem die, quo profectus erat, revertitur. Caesar cohortes cum exercitu suo conjunxit, Attiumque in castrum lumen dimisit.

XVII. Caesar tribus primis diebus castra magnis operibus munire, & ex finitimis municipiis frumentum comportare, reliquasque copias expectare instituit. Eo triduo, legio viii ad eum venit; cohortesque novis Galliae delectibus, xxi; equitesque à rege Norico, circiter ccc: quorum adventu, altera castra ad iteram oppidi parrem ponit. Iis castris Curionem praefecit. Reliquis diebus, oppidum vallo castellisque circummunice instituit: cuius operis maximam parte

At, eodem fere tempore missi ad Pompeium revertuntur.

XVIII. Litteris perlectis; Domitius dissimulans, in concilio pronunciat Pompeium celeriter subsidio venturum: hortaturque eos, ne animo deficient; quæque usui ad defendendum oppidum sint, parent. Ipse arcandæ cum paucis familiaribus suis colloquitur, consiliûmque fugæ capere instituit. Quum vultus Domitii cum oratione non consentiret; atque omnia trepidantiùs timidiùsque ageret, quàm superioribus diebus consueisset; multùmque cum suis, consiliandi causâ, secretò præter consuetudinem colloqueretur; concilia conventûsque hominum fugeret: res diutius tegi dissimularique non potuit. Pompeius enim rescipserat; sese rem in summum periculum deducturum non esse; neque suo consilio aut voluntate, Domitium se in oppidum Corfinium contulisse: proinde, si qua facultas fuisset, ad se cum omnibus copiis veniret. Id ne fieri posset, obsidione atque oppidi circummunitione fiebat.

XIX. Divulgato Domitii consilio; milites, qui erant Corfinii, primâ vespërâ secessionem faciunt; atque ita inter se, per tribunos militum centurionesque atque honestissimos sui generis, colloquuntur; obsideri se à Casare; opera munitionesque prope esse perfectas; ducem suum Domitium, cujus spe atque fiduciâ permanserint, projectis omnibus, fugæ consiliûm capere: debere se sua salutis rationem habere. Ab his primò Marci dissentire incipiunt; eamque oppidi partem, quæ munitissima videretur, occupant: tantæque inter eos dissensio extitit, ut manum conferere atque armis dimicare conarentur: post paulo tamen, internunciis ultro citroque missis, quæ ignorabant, de L. Domitii fugâ cognoscunt. Itaque omnes uno consilio Domitium productum in publicum circumstant, & custodiunt; legatosque ex suo numero ad Cæsarem mittunt, sese paratos esse portas aperire, quæcumque imperaverit facere, & L. Domitium vivum in ejus potestatem transdere.

XX. Quibus rebus cognitis, Cæsar; etsi magni interesse arbitrabatur, quàm primùm oppido potiri, cohortesque ad se in castra transducere; ne qua aut largiti-

onibus, aut animi confirmatione, aut falsis nunciis commutatio fieret voluntatis; quod saepe in bello parvis momentis magni casus intercederent: tamen veritus, ne militum introitu, & nocturni temporis licentia, oppidum diripeteretur; eos, qui venerant, collaudat, atque in oppidum dimittit; portas murosque asservari jubet: ipse iis operibus, quae facere instituerat, milites disponit; non certis spatiis intermissis, ut erat superiorum dictum consuetudo; sed perpetuis vigiliis stationibusque, ut contingant inter se, atque omnem munitionem expleant: tribunos militum & praefectos circummittit; atque hortatur, non solum ab eruptionibus caveant; sed etiam singulorum hominum occultos exitus asservent. Neque verò tam remisso ac languido animo quisquam omnium fuit, qui eam nocte conquieverit. Tanta erat summa rerum expectatio, ut alius in aliam partem mente atque animo traheretur; quid ipsis Corfiniensibus, quid Domitio, quid Lentulo, quid reliquis accideret; qui quosque eventus exciperet.

XXI. Quartà vigiliam circiter, Lentulus Spinther de muro cum vigiliis custodibusque nostris colloquitur; velle, si sibi fiat potestas, Casarem convenire. Facta potestate, ex oppido mittitur; neque ab eo prius Domitiani milites discedunt, quam in conspectum Caesaris deducatur. Cum eo de salute sua orat atque obsecrat, sibi ut parcat: veteremque amicitiam commemorat: Caesarisque in se beneficia exponit; quae erant maxima: quod per eum in collegium pontificum venerat; quod provinciam Hispaniam ex praetura habuerat; quod in petitione consulatus ab eo erat sublevatus. Cujus orationem Caesar interpellet: Se non maleficii causam ex provincia egressum, sed ut se à contumeliis inimicorum defenderet; ut tribunos pl. eam re ex civitate expulsos, in suam dignitatem restitueret; ut se & populum Romanum paucorum factione oppressum, in libertatem vindicaret. Cujus oratione confirmatus Lentulus; ut in oppidum reverti liceat, petit. Quod de sua salute impetraverit, fore etiam reliquis ad sua spes solatio: adeo esse perterritos nonnullos, ut sua vita durius consulere cogantur. Facta potestate, discedit.

XXII. Cæsar, ubi illuxit, omnes senatores, senatorumque liberos, tribunos militum, equitesque Romanos, ad se produci jubet. Erant senatorii ordinis, L. Domitius, P. Lentulus Spinther, L. Vibullius Rufus, Sex. Quintilius Varus quæstor, L. Rubrius; præterea filius Domitii, alique complures adolescentes, & magnus numerus Equitum Romanorum & Decurionum, quos ex municipiis Domitius evocaverat. Hos omnes productos, à contumeliis militum conviciisque prohibet. Pauca apud eos loquitur; quod sibi, à parte eorum, gratia releta non sit, pro suis in eos maximis beneficiis. Dimittit omnes incolumes. Sestertium sexagies, quod aurum adduxerat Domitius atque in publicum deposuerat, allatum ad se ab Duum-viris Corfiniensibus, Domitio reddit; ne continentior in virâ hominum, quam in pecuniâ, fuisse videatur; etsi eam pecuniam publicam esse constabat, datamque à Pompeio in stipendium. Milites Domitianos sacramentum apud se dicere jubet: atque eo die castra movet, iustumque iter conficit: VII omnino dies ad Corfinium commoratus: & per fines Marrucinorum, Frentanorum, Lati-natum, in Apuliam pervenit.

XXIII. Pompeius, iis rebus cognitis quæ erant ad Corfinium gestæ, Luceriâ proficiscitur Canusium, atque inde Brundisium. Copias undique omnes ex novis delectibus ad se cogi jubet: servos, pastores armat; atque his equos attribuit: ex iis circiter CCC equites conficit. L. Manlius prætor Albâ cum cohortibus VI profugit; Rutilus Lupus prætor Tarracinâ, cum III: quæ procul equitatum Cæsaris conspicatæ, cui præerat Bivius Cur-tius; relicto prætore, signa ad Curium transferunt, atque ad eum transeunt. Item reliquis itineribus nonnullæ cohortes in agmen Cæsaris, aliæ in equites in-cidunt. Reducitur ad eum deprehensus ex itinere Cn. Magius, Cremonâ præfectus fabrum Cn. Pompeii: quem Cæsar ad eum remittit cum mandatis: Quoniam ad id tempus facultas colloquendi non fuerit, atque ad Brundisium sit venturus; interesse Reipubl. & communis salutis, se cum Pompeio colloqui. Neque verò idem perfici longo iti-neris spatio, quum per alios conditiones ferantur; ac si co-ram de omnibus conditionibus disceptetur.

XXIV. His datis mandatis, Brundisium cum legionibus vi pervenit: veteranis, triis reliquis, quas ex novo delectu confecerat, atque in itinere compleverat: Demitianas enim cohortes protinus à Corfinio in Siciliam miserat. Repexit confuses Dyrrachium profectos, cum magnâ parte exercitus; Pompeium remanere Brundisii, cum cohortibus xx: neque certum inveniri poterat, obtinendine causâ Brundisii ibi remansisset; quò facilius omne Hadriaticum mare, ceterâ Italia partibus regionibusque Græciâ, in potestatem haberet, atque ex utraque parte bellum administrare posset; in inopiâ navium ibi restitisset. Veritusque, ne Italiam ille dimittendam non existimaret; exitus administrationesque Brundisini portus impedire instituit. Quorum operum hæc erat ratio. Quâ fauces erant angustissimæ portus, molem atque aggerem ab utroque parte litoris jaciebat; quodd his locis erat mare vadofum. Longius progressus, quum agger altiore aquâ contineri non posset; rates duplices, quoquo versas pedum xxx, è regione molis collocabat. Has quaternis anchoris ex quatuor angulis destinabat, ne fluctibus moverentur. His perfectis collocatisque, alias deinceps pari magnitudine rates jungebat: has terrâ atque aggere integebat, ne aditus atque incurfus ad defendendum impediretur: à fronte atque ab utroque latere eratibus ac pluteis protegebat: in quantâ quique eorum, turres binorum tabulatorum excitabat, quò commodius ab insperu navium incendisque defenderet.

XXV. Contra hæc Pompeius naves magnas onerarias, quas in portu Brundisino deprehenderat, adornabat. In turres cum versis tabulatis erigebat; easque multis tormentis & omni genere telorum compleras; ad opera Caesaris appellebat; ut rates perirumpere, atque opera disturbaret. Sic quotidie utrimque eminus fundis, sagittis, reliquisque telis, pugnabatur. Atque hæc in Caesar administrabat, ut conditiones pacis dimittendas non existimaret: ac tamen magnopere admirabatur Magium, quem ad Pompeium cum mandatis miserat, ad se non remitti; atque ea res sæpe tentata, impetus ejus consiliaque tardabat; tamen omnibus rebus in eo

perseverandum putabat. Itaque Caninium Rebilum legatum, familiarem necessariumque Scribonii Liboni, mittit ad eum colloqui causâ: mandat, ut Libonem de conciliandâ pace hortetur; in primis, ut ipse cum Pompelo colloqueretur, postulat: *Magnopere sese confidere demonstrat, si ejus rei sit potestas factas, fore, ut aquis conditionibus ab armis discedatur; ejus rei magnam partem laudis atque existimationis ad Libonem perventuram, si, illo auctore atque agente, ab armis sit discessum.* Libo à colloquio Caninili digressus, ad Pompeium proficiscitur. Paulo post renunciat; quod consules abint, sine illis de compositione agi non posse. Ira sæpius rem frustra tentatam Cæsar aliquando dimittendam sibi judicabat, & de bello agendum.

XXVI. Propè dimidiâ parte operis à Cæsare effectâ, diebusque in eâ re consumptis ix; naves à consulibus Dyrrhachio remissæ, quæ priorem partem exercitus eò deportaverant, Brundisum revertuntur. Pompeius, sive operibus Cæsaris permotus, sive etiam quod ab initio Italiâ excedere constitutat; adventu navium, profectionem parare incipit: & quod facilius imperum Cæsaris tardaret, ne sub ipsâ profectione milites oppidum irrumperent; portas obstruit, vias plateasque inædificat, fossas transversas viis præduct, atque ibi fudes stipitesque præcutos defigit. Hæc levibus erantibus terræque inxquant. Aditus autem atque itinera duo, quæ extra murum ad portum ferebant; maximis defixis trabibus, atque eis præcutis, præsepit. His paratis rebus; milites silentio naves conscendere jubet: expeditos autem ex evocatis, sagittariis, funditoribusque, faros in muro turribusque disponit: hos certo signo revocare constituit, quum omnes milites naves conscendissent; atque iis expedito loco æstuaria navigia relinquit.

XXVII. Brundisini Pompeianorum militum injuriis, atque ipsius Pompeii contumeliis permoti; Cæsaris rebus favebant. Itaque, cognitâ Pompeii profectione; concursantibus illis, atque in eâ re occupatis, vulgò ex testis significabant: per quos re cognitâ, Cæsar scalas parari, militesque armari jubet; ne quam rei gerendæ facultatem dimittas. Pompeius sub noctem naves sol-

vit. Qui erant in muro, custodiz causâ, collocati; eo signo, quod convenerat, revocantur; notisque itineribus ad naves decurrunt. Milites, positis scalis, muros ascendunt: sed moniti à Brundisinis, ut vallum eorum fossâsque caveant, subsistunt: & longo itinere ab iis circumducti, ad portum perveniunt; duâsque naves cum militibus, quæ ad moles Caesaris adhaeserant, scaphis lintribusque deprehendunt; deprehensas, excipiunt.

XXVIII. Caesar; etsi ad spem conficiendi negotii maximè probabat, coactis navibus mare transire, & Pompeium sequi, priùs quàm ille sese transmarinis auxiliis confirmaret; tamen rei ejus moram, temporisque longinquitatem, timebat: quòd, omnibus coactis navibus, Pompeius præsentem facultatem insequendi sui ademerat. Relinquebatur, ut ex longinquiorebus regionibus Galliz, Picenique, & à Freto naves essent expectandæ: sed id, propter anni tempus, longum atque impeditum videbatur. Interea veterem exercitum, duas Hispanias confirmari; (quarum altera erat maximis beneficiis Pompeii devincta) auxilia, equitatum parari; Galliam Italiamque tentari, se absente, nolebat. Itaque in præsentia, Pompeii insequendi rationem omittit: in Hispaniam proficisci constituit: Duum-viris municipiorum omnium imperat, ut naves conquirant, Brundisiâmq; deducendas curent. Mittit in Sardiniam, cum legione una, Valerium legatum; in Siciliam, Curionem prætorrem cum legionibus 111: eundem, quum Siciliam recepisset, protinus in Africam transducere exercitum jubet.

XXIX. Sardiniam obtinebat M. Cotta; Siciliam, M. Caro: Africam sorte Tubero obtinere debebat. Caralitani, simul ad se Valerium mitti audierunt; nondum profecto ex Italiâ, suâ sponte ex oppido Cottam eji-ciunt. Ille perterritus, quòd omnem provinciam consentire intelligeret, ex Sardinia in Africam profugit. Caro in Sicilia naves longas veteres reficiebat, novas civitatibus imperabat: hæc magno studio agebat: in Lucanis Brutisque, per legatos suos, civium R. delictus habebat: equitum peditumque certum numerum à civitatibus Siciliae exigebat. Quibus rebus penè per-

fectis; adventu Curionis cognito, queritur in concione; sese propositum ac proditum à Cn. Pompeio; qui omnibus rebus imparatissimus, non necessarium bellum suscepisset; & ab se reliquisque in Senatu interrogatus, omnia sibi esse ad bellum apta ac parata confirmasset: Hæc concione questus, ex provinciâ fugit. Naſti vacuas ab imperiis, Sardiniam Valerius, Curio Siciliam; cum exercitibus eò perveniunt. Tubero, quum in Africam venisset, invenit in provinciâ cum imperio Attium Varum; qui ad Auximum, ut supra demonstravimus, amissis cohortibus, protinus ex fugâ in Africam pervenerat; atque eam suâ sponte vacuum occupaverat; delectûque habitato, 11 legiones effecerat; hominum & locorum notitiâ, & usu ejus provincie, naſtus aditus ad ea conanda, quod paucis antè annis ex præturâ eam provinciam obtinuerat. Hic venientem Uticam cum navibus Tuberonem, portu atque oppido prohibet; neque affectum valerudine filium exponere in terrâ patiur, sed sublatiis anchoris excedere eo loco cogit.

XXX. His rebus confectis Cæsar, ut reliquum tempus à labore intermitteretur, milites in proxima municipia deducit: ipse ad Urbem proficiscitur. Coactò Senatu, inimicorum injurias commemorat: Docet, se nulum extraordinarium honorem appetisse; sed, exspectato legitimo tempore consulatûs, eo fuisse contentum, quod omnibus civibus pateret. Latum ab x. Tribunis plebis, (contradictibus inimicis; Catone verò acerrimè repugnante, &, pristina consuetudine, dicendi morâ dies extrahente) nâ sui ratio absens haberetur, ipso consule Pompeio: qui si improbasset, cur ferri passus esset? sin probasset, cur se uti populi beneficio prohibuisset? Patientiam proponit suam, quum de exercitibus dimittendis ultro postulavisset; in quo jacturam dignitatis atque honoris ipse facturus esset. Acerbitatem inimicorum docet; qui, quod ab altero postularent, in se reosarent; atque omnia permisceri mallent, quàm imperium exercitûsque dimittere. Injuriam in eripiendis legionibus prædicat; crudelitatem & insolentiam, in circumscribendis Tribunis plebis. Conditiones à se latas, & expetita colloquia, & denegata, commemorat. Pro quibus rebus orat ac postulat, Remp. suscipiant, atque unâ secum administrant:

*timore defugiant; illis se avari non futurum, & per se Rem-
publ. administraturum. Legatos ad Pompeium de compo-
sitione mitti oportere: neque se reformidare, quod in Senatu
paullo ante Pompeius dixisset; ad quos legati mitteren-
tur, iis auctoritatem attribui; timorémque eorum, qui
mitterent, significari: Tenuis atque infirmi hac animi vi-
deri; se verò, ut operibus antea studuerit, sic justitiâ &
aquitate velle superare.*

XXXI. Probat rem Senatus, de mittendis legatis: sed
qui mitterentur, non reperiebantur: maximèque timo-
ris causâ pro se quisque id munus legationis recusabat.
Pompeius enim discedens ab urbe, in Senatu dixerat;
*eodem se habiturum loco, qui Roma remansissent, & qui in
castris Cæsaris fuissent.* Sic triduum disputationibus ex-
cusationibusque extrahitur. Subjicitur etiam L. Metel-
lus Tribunus pleb. ab inimicis Cæsaris, qui hanc rem
distrahat; reliquasque res, quasunque agere instituerit,
impediat. Cujus cognito consilio, Cæsar, frustra die-
bus aliquot consumptis; ne reliquum tempus omittat,
infectis iis quæ agere destinaverat, ab urbe proficis-
tur; atque in ulteriorem Galliam pervenit.

XXXII. Quò quum venisset; cognoscit missum in
Hispaniam à Pompeio Vibullium Rufum, quem paucis
antè diebus Corneliū captum dimiserat: profectum i-
tem Domitium ad occupandum Massiliam, navibus a-
quariis vii; quas Igili & in Cosano à privatis co-
actas, servis, libertis, coloniis suis compleverat: premis-
sos etiam legatos Massilienses domum, nobiles adole-
scentes; quos ab Urbe discedens Pompeius erat adhor-
tatus, ne nova Cæsaris officia veterum suorum benefi-
ciorum in eos memoriam expellerent. Quibus man-
datis acceptis, Massilienses portas Cæsari cluserant:
Albicos, barbaros homines, qui in eorum fide antiqui-
tus erant, montesque supra Massiliam incolebant, ad
se vocaverant: frumentum ex finitimis regionibus, at-
que ex omnibus castellis, in urbem convenerant: armo-
rum officinas in urbe instituerant: muros, classem,
portasque refecerant.

XXXIII. Evocat ad se Cæsar Massiliensium xv. pri-
mos: cum his agit, ne initium inferendi belli à Mas-

filienſibus oriatuꝛ: Debeo eos Italia totius auctoritatem ſequi potius, quam unius hominis voluntati obtemperare. Reliqua, quæ ad eorum ſanandas mentes pertinere arbitrabatur, commemorat. Cuius orationem domum legati referunt, atque ex auctoritate hæc Caſari renunciant: Intelligere ſe, diviſum eſſe populum R. in partes duas: neque ſui iudicii, neque ſuarum eſſe virum, decernere utra pars juſtiorẽ habeat cauſam. Principi: verò eſſe eorum partium Cn. Pompeium & C. Caſarem, patrones civitatis; quorum alter agros Volcarum Arcemiorum & Helviorum publice iis conſeſſor; alter bello viſtas Gallias attribuerit, veſtigialique auxerit. Quare paribus eorum beneficiis parẽ ſe quoque voluntatem tribuere deberet, & neutrum eorum contra alterum juvare, aut urbe aut portibus recipere.

XXXIV. Hæc dum inter eos aguntur, Domitius navibus Maſſiliam pervenit; atque ab iis receptus, urbi præſicitur. Summa ei belli adminiſtrandi permittitur. Ejus imperio claſſem quoque verſus dimittunt: onerarias naves, quas ubique poſſunt, deprehendunt, atque in portum deducunt; parum clavium aut materiæ atque armamentiſque inſtructis, ad reliquas armandas reſiciendisque utuntur: frumenti quod inventum eſt, in publicum conſerunt: reliquas mercẽs comætaſque, ad obſidionem urbis, ſi accidar, reſervant. Quibus injuriis permotus Caſar, legiones III Maſſiliam adducit: turres vineaſque ad oppugnationem urbis agere, naves longas Arclate numero XII facere inſtituit. Quibus effectis armatiſque diebus XXX, à quâ die materia caſa eſt, adductiſque, Maſſiliam; his D. Brutum præſcit: C. Trebonium legatum ad oppugnationem Maſſiliæ relinquit.

XXXV. Dum hæc parat atque adminiſtrat; C. Fabium legatum cum legionibus III, quas Narbone circumque ea loca hyemandi cauſâ diſpoſuerat, in Hiſpaniam præmittit; celeriterque Pyrenæos ſaltus occupari jubet; qui eo tempore ab L. Afranio legato præſidiis tenebantur. Reliquas legiones, quæ longius hyemabant, ſubſequi jubet. Fabius, ut erat imperatum, adhibita celeritate, præſidium ex ſaltu deiecit; magniſque itineribus ad exercitum Afranii contendit.

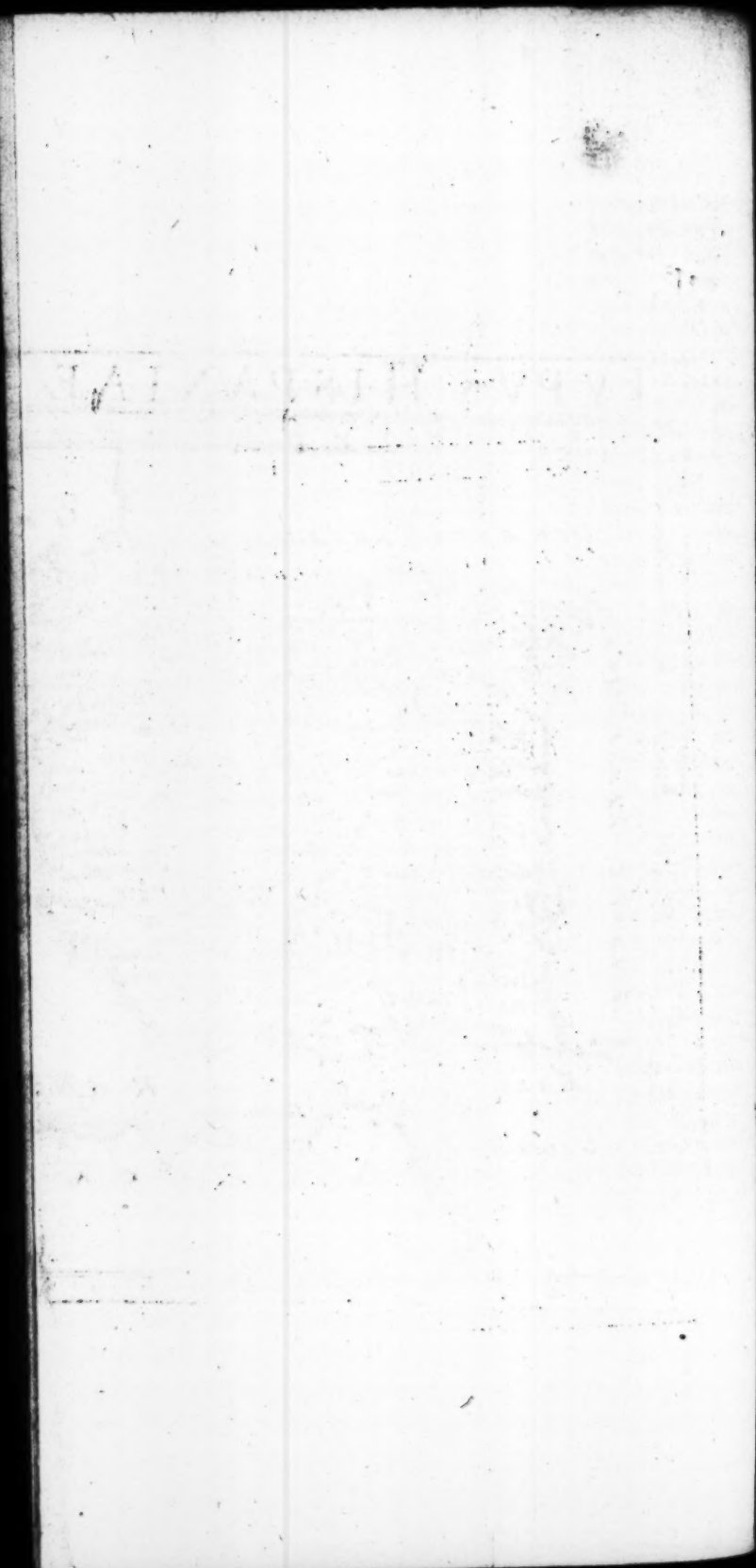
XXXVI. Adventu Vibullii Rufi, quem à Pompeio missum in Hispaniam demonstratum est; Afranius, & Petreius, & Varro, legati Pompeii, (quorum unus 111 legionibus, Hispaniam citeriorem; alter à saltu Castellanensi ad Anam, 11 legionibus; tertius ab Anâ, Vennunum agrum Lusitaniamque pari numero legionum obtinebat) officia inter se partiuntur: ut Petreius ex Lusitaniâ per Vettones cum omnibus copiis ad Afranium proficiscatur; Varro cum iis, quas habebat, legionibus omnem ulteriorem Hispaniam tueatur. His rebus constitutis; equites auxiliâque toti Lusitaniz, à Petreio, Celtiberis, Cantabris, barbarisque omnibus, qui ad Oceanum pertinent, ab Afranio imperantur: quibus eoadis, celeriter Petreius per Vettones ad Afranium pervenit. Constituunt communi consilio bellum ad Ilerdam, propter ipsius loci opportunitatem, gerere.

XXXVII. Erant, ut suprà demonstratum est, legiones Afranii, 111; Petreii, 11: præterea scutatiz, citerioris provinciz; & ectratz, ulterioris Hispaniz, cohortes circiter 1111: equitum, utriusque provinciz, circiter 11 millia. Cæsar legiones in Hispaniam præmiserat, ad 111 millia auxilia peditum, equitum 111 millia, quas omnibus superioribus bellis habuerat; & parem ex Galliâ numerum, quem ipse paraverat, nominatim ex omnibus civitatibus nobilissimo & fortissimo quoque creato; hinc optimi generis homines ex Aquitanis montanisque, qui Galliam provinciam attingunt; postquam audierat Pompeium per Mauritaniam cum legionibus iter in Hispaniam facere, confestimque esse venturum. Simul à tribunis militum centurionibusque mutuas pecunias sumpsit: has exercitui distribuit. Quo facto, duces consecutus est; quod pignore animos centurionum devinxit, & largitione redemit militum voluntates.

XXXVIII. Fabius finitimarum civitatum animos literis nunciisque tentabat. In Sicore flumine pontes effecerat duos, inter se distantes millia passuum 11: his pontibus pabularum mittebat; quod ea, quæ citra flumen fuerant, superioribus diebus consumpserat. Hoc idem fecit, atque eadem de causâ, Pompeiani exercitus duces faciebant; crebroque inter se equestribus præ-

TYPVS HISPANIAE VETERIS

his contendebant. Huc quum quotidianâ consuetudine congressu, pabulatoribus præsidio proprio, legiones Fabianæ : : flumen transissent ; impedimentaque ; & omnis equitatus sequeretur : subito vi ventorum, & aquæ magnitudine pons est interruptus ; & reliqua multitudo equitum interclusa. Quo cognito à Petreio & Afranio, ex aggere atque cratibus, quæ flumine ferebantur ; celeriter ponte Afranius, quem oppido cassilique conjunctum habebat, legiones i v equitarumque omnem transiecit ; duabusque Fabianis occurrit legionibus. Cuius adventu nunciato ; L. Mancus, qui legionibus præerat, necessariâ re coactus, locum capit superiorem ; diversamque aciem in duas partes constituit ; ne ab equitatu circumveniri possit. Ita, congressus impari numero, magnos impetus legionum equitatusque sustinet. Commisso ab equitibus proelio, signa : : legionum procul ab utrisque conspiciuntur, quas C. Fabius ulteriore ponte subsidio nostris miserat, suspicatus fore id quod accidit, ut duces adversariorum occasione & beneficio fortunæ ad nostros opprimendos uterentur : quarum adventu proelium dirimitur, ac suas uterque legiones reducit in castra.

XXXIX. Eò biduo Cæsar cum equitibus d c c c c, quos sibi præsidio reliquerat, in castra pervenit. Pons qui fuerat tempestate interruptus, neque erat refectus ; hunc noctu perfici iussit. Ipse, cognita locorum naturâ, ponti castrisque præsidio v i cohortes relinquit, atque omnia impedimenta : & postero die omnibus copiis, triplici instructâ acie, ad Ilerdam proficiscitur ; & sub castris Afranii consistit : & ibi paulisper sub armis moratus, facit æquo loco pugnandi potestatem. Potestate factâ, Afranius copias educit, & in medio colle sub castris consistit. Cæsar, ubi cognovit per Afranium stare, quò minus proelio dimicaretur ; ab infimis radicibus montis, intermissis circiter passibus c d, castra facere constituit : & ne in opere faciendo milites repentino hostium incursum exterrerentur, atque opere prohiberentur ; vallo muniri vetuit, (quod eminere & procul videri necesse erat) sed à fronte contra hostem pedum x v fossam fieri iussit. Prima & secunda acies in armis, ut ab ini-

trio constituta erat, permanebat : post hos, opus in occulto acies tertia faciebat. Sic omne prius est perfectum, quàm intelligeretur ab Afranio castra muniti.

XL. Sub vespertum Cæsar intra hanc fossam legiones reducit, atque ibi sub armis proximâ nocte conquiescit. Postero die omnem exercitum intra fossam continet : & quod longius erat agger petendus, in præsentia similem rationem operis instituit ; singulæque latera castrorum singulis attribuit legionibus munienda ; fossisque ad eandem magnitudinem perfici jubet : reliquas legiones in armis expeditas contra hostem constituit. Afranius Petreiusque, terrendi causâ atque operis impediendi, copias suas ad infimas montis radices producunt ; & prælio lacescunt : neque idcirco Cæsar opus intermittit, confusus præsidio legionum III & munitione fossæ. Illi non diu commorati, nec longius ab infimo colle progressi ; copias in castra reducunt. Tercio die Cæsar vallo castra communit : reliquas cohortes, quas in superioribus castris reliquerat, impedimentisque, ad se transduci jubet.

XLI. Erat inter oppidum Ilerdam & proximum collem, ubi castra Petreius atque Afranius habebant, planities circiter passuum CCC : atque in hoc fere medio spatio, tumulus erat paullo editior : quem si occupasset Cæsar, & communisset ; ab oppido & ponte & comæatu omni, quem in oppidum contulerant, se interclusurum adversarios confidebat. Hoc sperans, legiones III ex castris educit : acieque in locis idoneis instruat ; unius legionis antesignanos præcurrere, atque occupare eum tumulum jubet. Quâ re cognitâ ; celeriter, quæ in statione pro castris erant, Afranii cohortes breviori itinere ad eundem occupandum locum mittuntur. Contenditur prælio ; & quod prius in tumulum Afraniani venerant, nostri repelluntur ; atque, aliis summis, terga vertere, sequi ad signa legionum recipere coguntur.

XLII. Genus erat pugæ, militum illorum ; ut magno impetu primò protcurrerent, audacter locum caperent, ordines suos non magnopere servarent, rati disperatque pugnarent : si premerentur ; pedem referre, & lo-

eo excedere, non tarpe existimarent; cum Lusitanis, reliquisque barbaris, genere quodam pugnae assuefacti: quod ferè sit; quibus quisque in locis miles inveteraverit, uti multum earum regionum consuetudine moveatur. Hæc tamen ratio nostros perturbabat, infuertos huius generis pugnae: circumiri enim sese ab aperto latere, procurrentibus singulis, arbitrabantur: ipsi autem suos ordines servare, neque ab signis discedere, neque sine gravi causa eum locum, quem ceperant, dimitti censuerant oportere. Itaque, perturbatis antesignanis; legio, quæ in eo cornu consisterat, locum non tenuit; atque in proximum collem sese recepit.

XLIII. Cæsar, penè omni acie perterrita, quod præter opinionem consuetudinemque acciderat; cohortatus suos, legionem 1æ subsidio ducit: hostem insolenter atque acriter nostros insequentem supponit; rursusque terga vertere, sèque ad oppidum illud recipere, & sub muro consistere cogit. Sed novæ legionis milites, elati studio, dum fasciæ acceptum detrimentum volunt, temere insecuti fugientes, in locum iniquum progrediuntur; & sub montem, in quo erat oppidum positum, succedunt: hinc se recipere quam vellent, rursus illi ex loco superiore nostros promebant. Præemptus locus erat, utraq; ex parte directus: ac tantum in latitudinem patebat, ut tres instructæ cohortes eum locum expleant; & neque subsidia à lateribus summitti, neque equites laborantibus usui esse possent: ab oppido autem declivis locus tenui fastigio vergebat, in longitudinem passuum circiter 100: hæc nostris erat receptus; quod eo, incitati studio, inconsultius processerant. Hæc pugnabatur loco, & propter angustias iniquo, & quod sub ipsis radicibus montis consisterant, ut nullum frustra telum in eos mitteretur: tamen virtute & patientia nitentur; atque omnia vulnera sustinebant. Augebantur illis copiæ; atque ex castris cohortes per oppidum crebro summittebantur, ut integri defessis succederent. Hoc idem Cæsar facere cogebatur, ut, summissis in eundem locum cohortibus, defessos resipere.

XLIV. Hæc quum esset modo pugnarum contrarietate horis v, nostrique gravius à multitudine premierentur,

consumptis omnibus telis, gladiis districtis, impetum adversus montem in cohortes faciunt; paucisque dejectis, reliquos sese convertere cogunt. Summoris sub murum cohortibus, ac nonnullâ parte propter terrorem in oppidum compulsis; facilis est nostris receptus datus. Equitatus autem noster ab utroque latere, etsi dejectis aut inferioribus locis constiterat, tamen in summum jugum virtute connititur; arque inter duas acies perequitans, commodiorem ac tutiorem nostris receptum dat. Ita vario certamine pugnatum est. Nostri in primo congressu circiter $1xx$ ceciderunt; in his Q. Fulginius ex primo hastato legionis xv , qui, propter eximiam virtutem, ex inferioribus ordinibus in eum locum pervenerat: vulnerantur amplius dc . Ex Afranianis interficitur T. Cæcilius, primipili centurio; & præter eum, centuriones iv ; milites, amplius cc .

XLV. Sed hæc ejus diei præfertur opinio, ut se utrique superiores discessisse existimarent: Afraniani; quod, quum esse omnium judicio inferiores viderentur, cominus tamen diu stetissent, & nostrorum impetum sustinuissem, & initio locum tumultumque tenuissent, quæ causa pugnandi fuerat, & nostros primo congressu terga vertere cõgissent: nostri autem; quod iniquo loco, atque impari congressi numero, v horis proelium sustinuissem; quod montem gladiis districtis ascendissent; quod ex loco superiore terga vertere adversarios cõgissent, atque in oppidum compulissent. Illi eum tumultum, pro quo pugnatum est, magnis operibus munierunt; præsidiumque ibi posuerunt.

XLVI. Accidit etiam repentinum incommodum biduo, quo hæc gesta sunt: tanta enim tempestas cooritur, ut numquam illis locis majores aquas fuisse constaret; tum autem ex omnibus montibus nives proluit, ac summas ripas fluminis superavit; pontesque ambos, quos C. Fabius fecerat, uno die interruptit. Quæ res magnas difficultates exercitui Cæsaris attulit: castra enim, ut supra demonstratum est, quum essent inter flumina duo, Sicorim & Gingam, spatio millium xxx ; neutrum horum transiri poterat; necessarioque omnes his angustiis continebantur: neque civitates, quæ ad Cæsaris amici-

nam accesserant, frumentum supportare; neque illi qui pabulatum longius progressi erant, interclusi fluminibus, reverti; neque maximi comitatus, qui ex Italia Galliaque veniebant, in castra pervenire poterant. Tempus autem erat anni difficillimum; quo neque frumenta in herbis erant, neque multum à maturitate aberant. Ac civitates exinanitæ: quod Afranius penè omne frumentum, ante Cæsaris adventum, Ilerdam convexerat; reliqui si quid fuerat, Cæsar superioribus diebus consumpserat. Pecora, quod secundum poterat esse inopis subsidium, propter bellum finitimæ civitates longius removerant. Qui erant, pabulandi aut frumentandi causa, progressi; hos levis armaturæ Lusitani, peritque earum regionum cetrati citerioris Hispaniæ, consectabantur; quibus erat proclive transire flumen: quod consuetudo eorum omnium est, ut sine utribus ad exercitum non eant. At exercitus Afranii omnium rerum abundabat copiâ: multum erat frumentum provisum & convectum superioribus temporibus: multum ex omni provinciâ comportabatur: magna copia pabuli suppetebat. Harum rerum omnium facultates sine ullo periculo pons Ilerdæ præbebat; & loca trans flumen integra, quò omnino Cæsar adire non poterat.

XLVII. Ex permanserunt aquæ dies complures. Conatus est Cæsar reficere pontes: sed nea magnitudo fluminis permittebat; neque ad ripam dispositæ cohortes adversariorum, perfici patiebantur: quod illis prohibere erat facile; tum ipsius fluminis naturâ, atque aquæ magnitudine; tum quòd ex totis ripis in unum atque angustum locum tela jaciebantur: atque erat difficile, eodem tempore rapidissimo flumine opera perficere, & tela vitare.

XLVIII. Nunciatur Afranio magnos comitatus, qui iter habebant ad Cæsarem, ad flumen constitisse. Venerant eò sagittarii ex Ruthenis, equites ex Gallia; cum multis carris magnisque impedimentis, ut fert Gallica consuetudo. Erant præterea cujusque generis hominum millia circiter VI, cum servis libertisque; sed nullus ordo, nullum imperium certum; quum suo quisque consilio uteretur, atque omnes sine timore iter facerent,

ubi superiorum temporum atque hincum hidentis: erant complures honesti adolescentes, senatorum filii, & equestris ordinis: erant legationes civitatum: erant legati Caesaris: hos omnes flumina continebant. Ad hos opprimendos, cum omni equitatu tribusque legionibus Afranius de nocte proficiscitur; imprudentesque antemissis equitibus aggreditur: celeriter tamen sese Galli equites expediunt, praeliumque committunt. Hi, dum pari certamine res geri potuit, magnum hostium numerum pauci sustinere; sed, ubi signa legionum appropinquare coeperunt, paucis amissis, sese in montes proximis conferunt. Hoc pugnae tempus magnum attulit nostris ad salutem momentum: nati enim spatium, se in loca superiora redeperunt. Desiderati sunt eo die sagittarii circiter c. e., equites pauci, calorum atque impedimentorum non magnus numerus.

XLIX. His tamen omnibus annona crevit: quae feres, inopia non solum praesentis, sed etiam futuri temporis timore, ingravescere consuevit. Jamque ad denarios 1 in singulos modios annona pervenerat, & milium vires inopia frumenti diminuerat: atque incommoda in dies augebantur: & tam, paucis diebus, magna erat rerum facta commutatio, ac se fortuna inclinaverat; ut nostri magnam inopiam necessarium rerum consistarentur; illi omnibus abundarent rebus, superioresque haberentur. Caesar iis civitatibus, quae ad ejus amicitiam accesserant, quod minor erat frumenti copia, pecus imperabat; calones ad longinquiores civitates dimittebat: ipse praesentem inopiam, quibus poterat, subsidio turabatur.

L. Haec Afranius Petreiusque, & eorum amici, pleniora etiam atque uberiora Romam ad suos perscribebant. Multa rumor fingeat: ut pene bellum confectum videretur. Quibus litteris nunciisque Romam perlatis; magni domum concursus ad Afranium, magnae gratulationes fiebant: multi ex Italia ad Cn. Pompeium proficisciebantur; alii, ut principes talem nuncium attulisse; alii, ne eventum belli expectasse, aut ex omnibus novissimi venisse, viderentur.

LI. Quum in his angustiis res esset ; atque omnes viz ab Afraniis milibus equitibusque obsiderentur ; nec pontes perfici possent : imperat militibus Cæsar, ut naves faciant ; cuius generis eum superioribus annis usus Britannia docuerat. Carinae primum ac statumina ex levi materia fiebant ; reliquum corpus navium, viminibus contextum, coriis integebatur. Has perfectas carris junctis devehit noctu milia passuum à castris xxi ; militesque his navibus flumen transportat ; continentemque ripæ collem improvise occupat : hunc celeriter, priusquam ab adversariis sentiat, communit : huc legionem postea transducit ; atque ex utraque parte pontem institutum perficit biduo. Ita comitatus, & qui frumenti causa processerant, tunc ad se recipit ; & rem frumentariam expedire incipit. Eodem die equitum magnam partem flumen transiecit : qui inopinantes pabulatores & sine ullo dispersos timore aggressi, quam maximum numerum jumentorum atque hominum intercipiunt : cohortibusque terratis subsidio missis, scienter in duas partes sese distribuunt ; alii, ut præda præsidio sint ; alii, ut venientibus resistant, atque eos propellant : unamque cohortem, quæ temere ante ceteras extra aciem procurerat, seclusam à reliquis circumveniunt atque interficiunt ; incolumesque, cum magnâ prædâ, eodem ponte in castra revertuntur.

LII. Dum hæc ad Ilerdam geruntur ; Massilienses, uti L. Domitii consilio, naves longas expediunt, numero xvii, quarum erant xi rectæ : multa huc minora navigia addunt ; ut ipsâ multitudine nostra elassis terreatur : magnum numerum sagittariorum, magnum Albigorum, de quibus supra demonstratum est, imponunt ; atque hos præmissis pollicitationibusque incitant. Certas sibi deposcit naves Domitius ; atque has colonis, pastoribusque, quos tecum adduxerat, complet. Sic omnibus rebus instructâ classe ; magnâ fiduciâ ad nostras naves procedunt, quibus præerat D. Brutus. Hæ ad insulam, quæ est contra Massiliam, stationes obtinebant. Erat multo inferior numero navium Brutus : sed delectos ex omnibus regionibus fortissimos viros, antesignanos, censeuriones, Cæsar ei classi attribuerat ; qui sibi

id muneris depoposcerant. Ii manus ferreas atque harpago-
nes paraverant; magnoque numero pilorum, tra-
gularum, reliquorumque telorum, se instruxerant. Ita,
cognito hostium adventu, suas naves ex portu educunt;
cum Massiliensibus confidunt. Pugnatum utrimque est
fortissimè, atque acerrimè: neque multum Albici no-
stris virtute cedebant; homines asperi, & montani, &
exercitati in armis: atque ii modò digressi à Massilien-
sibus, recentem eorum pollicitationem animis contine-
bant: pastoresque indomiti, spe libertatis excitati, sub
oculis domini suam probare operam studebant. Ipsi
Massilienses, & celeritate navium & scientiâ gubernato-
rum confisi, nostros eludebant; imperiisque eorum
excipiebant: &, quoad licebat latiore spatio; producti
longius acie, circumvenire nostros, aut pluribus navi-
bus adoriri singulas, aut remos transcurrentes deter-
gere, si possent, contendebant: quum propius erat ne-
cessario ventum; ab scientiâ gubernatorum atque arti-
ficiis ad virtutem montanorum confugiebant. Nostri,
quod minus exercitatis remigibus, minusque peritis gu-
bernatoribus utebantur; qui repente ex onerariis navi-
bus erant producti, neque dum etiam vocabulis arma-
mentorum cognitis; tum etiam gravitate & tarditate
navium impediabantur: factæ enim subito ex humidâ
materiâ, non eundem usum celeritatis habebant. Ita-
que, dum locus cominus pugnandi daretur, æquo ani-
mo singulas binis navibus objiciebant; atque, injectâ
nanu ferreâ, & retentâ utraq; nave, diversi pugna-
bant; atque in hostium naves transcendebant; &, mag-
no numero Albicorum & pastorum interfecto, partem
navium deprimunt; nonnullas cum hominibus capiunt;
reliquas in portum compellunt. Eo die naves Massi-
lensium, cum iis quæ sunt captæ, intereunt i. x.

LII. Hôc prælio Cæsari ad Ilerdam nunciato: simul
perfecto ponte celeriter fortuna mutatur. Illi, perterriti
virtute equitum, minus liberè, minus audacter, vaga-
bantur: aliàs, non longo ab castris progressi spatio, ut
celerem receptum haberent, angustius pabulabantur:
aliàs, longiore circuitu, custodias stationesque equitum
vitabant; aut, aliquo accepto detrimento, aut procul

equitatu viso, ex medio itinere, projectis sarcinis, fugiebant. Postremo & plures intermittere dies, & praeter consuetudinem omnium, noctu confisterant pabulari.

LIV. Interim Oscanes, & Calagurritani, qui erant cum Oscanibus contributi, mittunt ad eum legatos; seseque imperata facturos pollicentur. Hos, Tarracoenes & Jacetani & Ausetani, & pancis post diebus, Illurgavonenses, qui flumen Ibetum attingunt, insequuntur. Petit ab his omnibus, ut se frumento juvent: pollicentur; atque, omnibus undique conquisitis jumentis, in castra deportant. Transiit etiam cohors Illurgavonensis ad eum, cognito civitatis consilio; & signa ex statione transfert. Magna celeriter fit commutatio rerum. Perfecto ponte; magnis v civitatibus ad amicitiam adjunctis; expedita re frumentaria; extinctis rumoribus de auxiliis legionum, quae cum Pompelo per Mauritaniam venire dicebantur: multae longinquiores civitates ab Afranio desescunt, & Caesaris amicitiam sequuntur.

LV. Quibus rebus, perterritis animis adversariorum; Caesar, ne semper magno circuitu per pontem equitatus esset mittendus, nactus idoneum locum, fossas pedum xxx in altitudinem complures facere instituit; quibus partem aliquam Sicoris averteret, vadumque in eo flumine efficeret. His penè effectis; magnum in timorem Afranius Petreiusque perveniunt, ne omnino frumento pabuloque intercluderentur; quod multum Caesar equitatu valebat: itaque constituunt iis locis excedere, & in Celtiberiam bellum transferre. Huic consilio suffragabatur etiam illa res: quod, ex duobus contrariis generibus; quae superiore bello cum L. Sertorio steterant, civitates victae, nomen atque imperium absentis timebant; quae in amicitia manserant Pompeii, magnis affectu beneficiis eum diligebant: Caesaris autem in barbaris erat nomen obscurius. Hinc magnos equitatus, magnaque auxilia expectabant; & suis locis bellum in hyemem ducere cogitabant. Hoc iniro consilio; toto flumine Ibero naves conquirese, & Octogesam adduci jubeat: id erat oppidum positum ad Ibe-

rum, milliaque passuum à castris aberat xiv: ad eum locum fluminis, navibus iunctis, pontem imperat fieri; Legionēque ii flumen Sicoris transducunt: castraque muniunt vallo pedum xii.

LVI. Quā re per exploratores cognita; summo labore militum Caesar, continuato diem noctemque opere in flumine avertendo, huc jam rem deduxerat, ut equites, etsi difficulter atque egre fiebat, possent tamen atque auderent flumen transire: pedites vero tantummodo humeris ac summo pectore exstabant; ut, cum altitudine aquae, tum etiam rapiditate fluminis, ad transcendendum impedirentur. Sed tamen eodem ferè tempore pons in Ibero propè effectus nunciabatur; & in Sicori vadum reperiebatur. Jam verò ed magis illi maturandum iter existimabant: itaque, ii auxiliaribus cohortibus Ilerdæ praesidio relictis, omnibus copiis Sicoris transcunt; & cum ii legionibus, quas superioribus diebus transduxerant, castra conjungunt. Relinquebatur Caesari nihil, nisi uti equestratui agmen adversariorum malè haberet & carperet: pons enim ipsius, magnum circuitum habebat; ut multò breviorē itinere illi ad Itherum pervenire possent. Equites ab eo missi, flumen transcunt; & quum de tertiā vigiliā Petreius atque Afranius castra movissent, repente sese ad novissimum agmen ostendunt; & magnā multitudine circumfusā, morari atque iter impedire incipiunt.

LVII. Primā luce ex superioribus locis, quae Caesaris castris erant conjuncta, cernebatur equestratus nostri praellio novissimos illorum premi vehementer; ac nonnunquam sustinere extremum agmen, atque interrumpi: aliās inferri signa, & universarum cohortium impetu nostros propelli; deinde rursus conversos insequi. Totiā verò castris milites circulari & dolere, hostem ex manibus dimitti, bellum necessario longius duci. Centuriones tribunosque militum adire atque obsecrare, ut per eos Caesar certior fieret, ne labori suo non periculo parceret. Peratos esse sese; posse & audere eā transire flumen, quā transductus esset equestratus. Quorum studio & vocibus excitatus Caesar; etsi timebat tantae magnitudinis fluminis exercitum objicere, conandum tamen atque expericandum

judicat. Itaque infirmiores milites ex omnibus centuriis deligi jubet, quorum aut animus aut vires videbantur sustinere non posse; hos cum legione una praesidio castris relinquit: reliquas legiones expeditas educit; magnoque numero jumentorum in flumine supra atque infra constituto, transducit exercitum. Pauci ex his milibus, vi fluminis abrepti, ab equitatu excipiuntur ac sublevantur: interit tamen nemo. Transducto incolumi exercitu, copias instruit; triplicemque aciem ducere incipit: ac tantum fuit in milibus studium, ut, millium vi ad ites addito circuitu, magnaque ad vadum fluminis morâ interpositâ, eos, qui de retriâ vigiliâ exissent, ante horam diei ix consequerentur.

LVIII. Quos ubi Afranius procul visos, cum Petreio conspexit; novâ re perterritus, locis superioribus constitit, aciemque instruit. Caesar in campis exercitum reficit, ne defessum proelio obficiat: rursus conantes progredi, insequitur & moratur. Illi necessariò maturius, quam constituerant, castra ponunt. Suberant enim montes, atque à millibus passuum v itinera difficilia atque angusta excipiebant. Hos intra montes se recipiebant, ut equitatum effugerent Caesaris; praesidiisque in angustiis collocatis, exercitum itinere prohiberent; ipsi, sine periculo ac timore, Iberum copias transducerent: quod fuit illis conandum, utque omni ratione efficiendum: sed, totius diei pugna atque itineris labore defessi, rem in posterum diem distulerunt. Caesar quoque in proximo colle castra ponit.

LIX. Mediâ circiter nocte, iis, qui adaquandi causâ longius à castris processerant, ab equitibus correptis; sit ab his certior Caesar, duces adversariorum silentio copias castris educere. Quo cognito; signum dari jubet, & vasa militari more conclamari. Illi, exaudito clamore, veriti, ne noctu impediti sub onere confligere cogerentur, aut ne ab equitatu Caesaris in angustiis tenerentur; iter supprimunt, copiasque in castris continent. Postero die Petreius, cum paucis equitibus, occultè ad exploranda loca proficiscitur: hoc idem sit ex castris Caesaris; mittitur L. Decidius Saxa cum paucis, qui loci naturam perspiciat. Uterque idem suis renun-

cias; v millia passuum proxima intercedere, itineris campestris; inde excipere loca aspera & montuosa: qui prior has angustias occupaverit, ab hoc hostem prohiberi nihil esse negotii.

LX. Disputatur in concilio à Petreio & Afranio, & tempus profectiois quæritur. Plerique censebant, ut noctu iter facerent: posse prius ad angustias veniri, quam sentirentur. Alii, quod pridie noctu conelamatum esset in castris Cæsaris, argumenti sumebant loco, non posse clam exiri: circumfundi noctu equitatum Cæsaris, atque omnia loca atque itinera obsideri: nocturnaque prœlia esse vitanda, quod perterritus miles in civili dissensione timori magis quam religioni consulere consueverit: ac lucem multum per se pudorem omnium oculis, multum etiam tribunorum militum & centurionum præsentiam asserere; quibus rebus coerceri milites, & in officio contineri soleant: quare omni ratione esse interdu perrumpendum: etsi aliquo accepto detrimento, tamen, summæ exercitus salvâ, locum quem petant capi posse. Hæc vicit in concilio sententia; & primâ luce postridie constituunt proficisci.

LXI. Cæsar, exploratis regionibus, albente cœlo, omnes copias castris educit; magnoque circuitu, nullo certo itinere, exercitum ducit: namque itinera quæ ad Iberum atque Ostogefam pertinebant, castris hostium oppositis tenebantur. Ipsi erant transcendendæ valles maximæ ac difficillimæ; saxa multis locis prærupta iter impediabant: ut arma per manus necessariò transderentur; militesque inermes, sublevatisque alii ab aliis, magnam partem itineris conficerent: sed hunc laborem recusabat nemo; quod eum omnium laborum finem fore existimabant, si hostem Ibero intercludere & frumento prohibere potuissent. Ac primò Afraniani milites, visendi causâ, lati ex castris procurrebant; contumeliosiusque vocibus prosequerantur, necessariis victus inopiâ coactos fugere, atque ad Iberdam reverti. Erat enim iter à proposito diversum; contrariamque in partem ibi videbatur. Duces verò eorum suum consilium laudibus ferebant, quod se castris tenuissent: multumque eorum opinionem adjuvabat, quod sine jumentis impedimenta que ad iter profectos videbant; ut non posse diutius

inopiam

inopiam sustinere confiderent. Sed, ubi paullatim re-
torqueri agmen ad dextram conspexerunt, jamque pri-
mos superare regionem castrorum animadverterunt; ne-
mo erat adeo tardus, aut fugiens laboris, quin statim ca-
stris exeundum atque occurrendum putaret. Conclama-
tur ad arma; atque omnes copiarum, paucis praesidio relictis
cohortibus, exeunt, rectroque ad liberum itinere contendunt.

LXII. Erat in celeritate omne positum certamen, utri-
usque angustias montesque occuparent: sed exercitum
Caesaris viarum difficultates tardabant; Afranii copias
equitatus Caesaris insequens morabatur. Res tamen ab
Africanis huc erat necessario deducta; ut, si priores
montes, quos petebant, attigissent, ipsi periculum vitarent:
impedimenta totius exercitus, cohortesque in castris reli-
ctas, servare non possent; quibus interclusis exercitus
Caesaris, auxilium ferri nulla ratione poterat. Confecit
prior iter Caesar; atque ex magnis rupibus nactus pla-
nitiem, in hac contra hostem aciem instruit. Afrani-
us, quum ab equitatu novissimum agmen premeretur, de-
ante se hostem videret; collem quendam nactus, ibi
constitit: ex eo loco IV cetratorum cohortes in mon-
tem, qui erat in conspectu omnium excelsum, mit-
tit; hunc magno cursu concitatos jubet occupare; eo
consilio, uti ipse eodem omnibus copiis contenderet, &
mutato itinere, jugis Octogesam perveniret. Hunc quum
obliquo itinere cetrati peterent; conspicatus equitatus
Caesaris, in cohortes impetum facit: nec minimam par-
tem temporis equitum vim cetrati sustinere potuerunt;
omnesque ab his circumventi, in conspectu utriusque
exercitus interficiuntur.

LXIII. Erat occasio bene gerendae rei. Neque vero
Caesarem fugiebat, tanto sub oculis accepto detrimen-
to perterritum exercitum sustinere non posse; praeser-
tim circumdatum undique equitatu; quum in loco aequo
atque aperto confligeretur. Idque ex omnibus partibus
ab eo flagitabatur. Concurrerant legati, centuriones,
tribunique militum: ne dubitaret praesidium committere; om-
nem esse militum paratissimos animos: Africanos contra,
castris rebus sui timoris signa misisse; quod suis non subven-
issent; quod de colle non decederent; quid vix equitum in-

curfus sustinerent; collatisque in unum locum signis confectis, neque ordines neque signa servarent. Quod si iniquitatem loci timeret; datam iri tamen aliquo loco pugnandi facultatem, quod certe inde decedendum esset Afranio, nec sine aqua permanere posset.

LXIV. Caesar in eam spem venerat, se, sine pugna sine vulnere suorum, rem conficere posse; quod se frumentaria adversarios interclusisset. Cur, etiam secundo praefixo, aliquos ex suis amitteret? ovis vulnerati pareretur, optime meritos de se milites? cur denique fontem perficeretur? praesertim quum non minus esset imperatoris, consilio superare, quam gladio: movebam etiam misericordia civium, quos interficiendos videbat; quibus salvis atque incolumibus rem obtinere volebat. Hoc consilium Caesaris à plerisque non probabatur: milites vero passim inter se loquebantur, quominus talis occasio victoria dimitteretur; etiam quum vellent, sese non esse pugnaturos. Ille in sua sententia perseveravit, & paulum ex eo loco digreditur, ut timorem adversariis minuat. Petreius atque Afranius, oblata facultate, in castra sese referunt. Caesar, praefixis in montibus dispositis, omni ad liberum intercluso itinere, quam proximè potest hostium castris, castra communit.

LXV. Postero die duces adversariorum perturbati, quod omnem rei frumentariae summisque liberi spem amiserant; de reliquis rebus consultabant. Erat unus iter, si reverti vellent; alterum, si Tarracoensem peterent. Hæc consiliantibus eis, nuntiatur aquarum ab equitatu premi nostro: quâ re cognita; crebras fractiones disponunt equitum & cohortium alariarum, legionariisque interijciunt cohortes: vallumque ex castris ad aquam ducere incipiunt; ut intra munitionem & sine timore, & sine fractionibus, aquari possent. Opus inter se Petreius atque Afranius partiuntur; ipsique perficiendi operis causâ, longius progrediuntur.

LXVI. Quorum discessu liberam nacti milites cohortum facultatem, vulgò procedunt; & quæta quæque in castris notum aut municipem habebat, conquirit atque evocat. Primum agunt gratias omnes omnibus, quod sibi perterritis pridie peperissent: eorum

beneficio vivere. Deinde Imperatoris fidem querunt; rectene se illi sint commissuri. Et, quod non ab initio fecerint, armæque cum hominibus necessariis & consanguineis contulerint; conquærantur. His provocanti sermonibus, fidem ab Imperatore de Pensei & Afranii vitâ petunt; ne quod in se scelus concepisse, nec suos prodidisse videantur; quibus confisratis rebus, se statim signa trahaturus confirmans, legatosque de præ primorum ordinum castiones ad Casarem mittunt. Interim alii suos in castra, invitandi causa, adducunt; alii ab suis abducuntur: adeo ut una castra jam facta ex binis viderentur: compluresque tribuni militum & centuriones ad Casarem veniunt, seque ei commendant. Hoc idem fit à principibus Hispaniæ; quos illi evocaverant, & secum in castris habebant obsidum loco. Si suos notos, hospitesque quærebant, per quem quisque eorum aditum commendationis haberet ad Casarem. Afranii etiam filius adulescens de sui & parentis sui salute cum Casare per Sulpicium legatum agebat. Erant plectra lætitiæ & gratulationis omnia; eorum, qui tanta pericula vitasse; & eorum, qui sine vulnere tantas res conficisse videbantur: magnamque factam sui pristina lenitatis, omnium iudicio, Casar forebat; consiliumque ejus à cunctis probabatur.

LXVII. Quibus rebus animatus Afranio; ab instituto opere discedit, seque in castra recipit; sic paratus, (ut videbatur) ut, quicumque accidisset casus, huic quieto de quo animo ferret. Penseius vero non deserit sese: armat familiam: cum his, & prætoris cohorte centurionum, barbarisque equitibus paucis, beneficiariis suis, quos suæ custodiæ causâ habere consueverat; improvise ad vallum advolat: colloquitur militem intercipis: nostros repellit ab castris: quos deprehendit, interficit: reliqui coeunt inter se; &, repentino periculo exterriti, sinistras sagis involvunt, gladiosque distringunt; atque in se à cæstris equitibusque defendunt, castrorum propinquitate confisi: seque in castra recipiunt; & ab his cohortibus, quæ erant in statione ad portas, defenduntur.

LXVIII. Quibus rebus confectis; flens Petreius manipulos circuit, militesque appellat: *ne se, ne Pompeium absentem Imperatorem suum, adversariis ad supplicium tradant*; obsecrat. Fit celeriter concursus in prætorium. Postulat, ut jurent omnes, se exercitum decēque non deserturos, neque prodituros; neque sibi separatim à reliquis consilium capturos. Princeps in hæc verba jurat ipse: idem iusjurandum adigit Afranium: subsequuntur tribuni militum, centurionesque: centuriatim producti milites, idem jurant: edicunt, penes quem quisque sit miles Cæsaris, ut producantur: productos, palam in prætorio interficiunt: sed plerique hi qui receperant, celant; nostrūque per vallum emittunt. Sic terror oblatus à ducibus, crudelitas in supplicio, nova religio iusjurandi, spem præsentis deditionis sustulit; mentesque militum convertit; & rem ad pristinam belli rationem redegit.

LXIX. Cæsar, qui milites adversariorum in castra per tempus colloqui venerant, summā diligentia conquisit & remitti jubet: sed ex numero tribunorum militum, centurionūque, nonnulli suā voluntate apud eam remanserunt; quos ille postea magno in honore habuit. Centuriones, in ampliores ordines; equites Romanos, in Tribunitium restituit honorem.

LXX. Premebantur Afraniani pabulatione; aquabantur agræ. Frumenti copiam legionarii nonnullam habebant; quoddā diem *xxi* ab Ilerdā frumentum iussu erant efferre: cetrati auxiliariēque, nullam; quoniam erant & facultates ad parandum exiguæ, & corpora infueta ad onera portanda; itaque magnus eorum quotidie numerus ad Cæsarem perfugiebat. In his erat angustius res: sed ex propositis consiliis duobus, explicitius videbatur Ilerdam reverti; quod ibi paululum frumenti reliquerant. Ibi se reliquum consilium explicaturos confidebant. Tarraco aberat longius: quo spatio plures rem posse casus recipere intelligebant. Hōc probato consilio, ex castris profiscuntur. Cæsar, equitatu præmissō, qui novissimum agmen carperet atque impediret, ipse cum legionibus subsequitur. Nullum intercedebat tempus, quin extremi cum equitibus proeliarentur.

LXXI. Genus erat hoc pugnae. Expedita cohortes novissimum agmen claudebant; pluriſque in locis campeſtribus ſubſiſtebant. Si mons erat aſcendendus; facile ipſa loci natura periculum repellebat; quod ex locis ſuperioribus, qui anteeceſſerant, ſuos aſcendentes protegebant: quum vallis aut locus declivis ſubeſſet; neque ii qui anteeceſſerant, morantibus opem ferre poterant; equites verò ex loco ſuperiore in averſos tela conjiciebant; tum magno erat in periculo res. Requiebat, ut, quum ejuſmodi eſſet locis appropinquatum, legionum ſigna conſiſtere juberent, magnòque impetu equitatum repellerent; eo ſummo, repente incitato, curſu ſeſe in vales univerſi demitterent, atque ita tranſgreſſi ruſus in locis ſuperioribus conſiſterent: nam tantum ab equitum ſuorum auxiliis aberant, (quorum numerum habebant magnum) ut eos ſuperioribus perterritos proeliis in medium reciperent agmen, ultroque eos tuerentur; quorum nulli ex itinere excedere licebat, quin ab equitatu Cæſaris exceperetur.

LXXII. Tali dum pugnatur modo, lentè ac paulatim proceditur; crebròque, ut ſint auxilio ſuis, ſubſiſtunt. Ut tum accidit: millia enim progreſſi IV, vehementiùſque peragitati ab equitatu; montem excelsum capiunt, ibique unà à fronte contra hoſtem caſtra muniunt, neque jumentis onera deponunt. Ubi Cæſaris caſtra polita, tabernaculàque conſtituta, & diſmiſſos equites pabulandi cauſà, animadvertente; ſeſe ſubito proripiunt, horà circiter VI ejusdem diei; & ſpem naſti moræ, diſceſſu noſtrorum equitum; iter facere incipiunt. Quà re animadverſà, Cæſar eduſtis legionibus ſubſequitur; præſidio impedimentis paucas cohortes relinquit; horà ſubſequi pabulatores, equitèſque revocari jubet. Celeriter equitatus ad quotidianum itineris officium revertitur. Pugnatur acriter ad noviffimum agmen; adeò ut penè terga convertant: complurèſque milites, etiam nonnulli centuriones interficiuntur. Inſtabat agmen Cæſaris, atque univerſum imminebat.

LXXIII. Tum verò neque ad explorandum idoneum locum caſtris, neque ad progrediendum datà facultate; conſiſtunt neceſſariò: & procul ab aqua, & naturà ini-

quo loco, castra ponunt: sed illidem de causis Caesar, quæ supra sunt demonstrata, prelio non lacescit; & eodæ tabernacula statui passus non est; quod paratiores essent ad insequendum omnes, siue noctu siue interdum erumperent. Illi, animadverso vitio castrorum, totius nocte munitiones proferunt; castraque castris convertunt. Hoc idem postero die à primâ luce faciunt; totamque in eâ se diem consumunt: sed, quantum opere processerant, & castra protulerant; tanto aberant ab aquâ longius: & presenti malo nullis nullis remedia dabantur. Primâ nocte, aquandi causâ, nemo egreditur ex castris: proximo die, presidio in castris relicto, universas ad aquam copias educunt: pabulatum emittitur nemo. His eos supplices malis habet Caesar, & necessariam subire deditionem, quam prelio decertare, malebat: conatur tamen eos vallo fossaque circummunire; ut quàm maximè repentinas eorum eruptiones demoretur, quod necessarîo descensuros existimabat. Illi, & inopiâ pabuli adducti, & quod essent ad iter expeditiores; omnia sarcinaria jumenta interfici jubent.

LXXIV. In his operibus consiliisque, biduum consumitur: tertio die magna jam pars operis Caesaris processerat. Illi, impediendæ rei causâ, horâ estreiter viii signo dato, legiones educunt; aciemque sub castris instruunt. Caesar ab opere legiones revocat; equitatum omnem convenire jubet; aciem instruit: contra opinionem enim militum, famamque omnium, videri prelium defugisse, magnum detrimentum assererat. Sed eisdem de causis quæ sunt cognitæ, quod minus dimicare vellent, movebatur; atque hoc etiam magis, quod spatii brevitâs, etiam in fugam confectis adversariis, non multum ad summam victoriæ juvare poterat: non enim amplius pedum. millibus ii, ab castris castra distabant: hinc duas partes acies occupabant; tertia vacabat, ad incursum atque impetum militum relicta: si prelium committeretur, propinquitâs castrorum celerem superatis ex fugâ receptum dabat. Hæc de causâ constituerat signa inferentibus resistere, prior prelio non lacescere.

LXXV. Acies erat Afraniana duplex, legionum v; & tertium in subsidiis locum alarum cohortes obtinebant. Caesaris, triplex: sed primam aciem quaternarum cohortes ex v legionibus tenebant: has subsidiarum ternarum, & rursus aliarum totidem, suarum cuiusque legionis, subsequiebantur: sagittarii funditoresque mediâ continebantur acie; equitatus latera cingebat. Tali instructâ acie, tenere uterque propositum videbatur: Caesar, ut, nisi coactus, praelium non committeret: illi, ut opera Caesaris impedirent. Produciuntur tamen res; aciesque ad solis occasum continentur: inde utrique in castra discedunt. Postero die, munitiones instructas Caesar parat perficere; illi vadum fluminis Sicoris tentare, si transire possent: quâ re animadvertens, Caesar Germanos levis armaturæ, equitumque partem, flumen transiit; crebrasque in ripis custodias disponit.

LXXVI. Tandem, omnibus rebus obsessi; quantum jam diem sine pabulo retentis jumentis; aquarum, lignorum, frumenti inopiâ; colloquium petunt: & id, si fieri possit, semoto à militibus loco. Vbi id à Caesare negatum; &, palam si colloqui vellent, concessum est: datur obsidis loco Caesari filius Afranii. Ventur in eum locum, quem Caesar delegit: audiente utroque exercitu, loquitur Afranius; Non esse aut ipsi aut militibus succensendum, quid fidem erga Imperatorem suum Cn. Pompeium conservare voluerint: sed satis jam fecisse officio, satisque supplicii tulisse, perpeccos omnium rerum inopiam: nunc vero, penitus sitis, circummunitiones, praeberi aquam, praeberi ingressu: neque corpore dolorem, neque ignominiam animo ferre posse: itaque se viros confiteri: ardeat atque obsecrare, si quis locus misericordiae relinquatur, ne ad ultimum supplicium progredi necesse habeant. Hæc, quam potest demississime atque submississime, exponit.

LXXVII. Ad ea Caesar respondit: Nulli omnium has partes, vel querimonias, vel miserationes, minus convenisse. Reliquos enim omnes suum officium præstitisse: se, qui etiam bonâ conditione, & loco & tempore aquas, confingere noluisset, ut quam integerrima essent ad pacem amica: exercituum suorum, qui, injuriâ etiam acceptâ, suisque interfectis, quos in suâ potestate haberet, conservâris & rectoris: illum denique exerci-

sus milites; qui, per se, de conciliandâ pace egerint; quâ re, omnium suorum vita consulendum putârunt. Sic omnium ordinum partes in misericordiâ constituisse: ipsos duces à paucis abhorruisse; eos, neque colloquiis neque induciarum jura servasse; & homines imperitos, & per colloquium deceptos, crudelissimè interfecisse. Accidisse igitur his, quod plerumque hominibus nimia pertinaciâ atque arrogantia accidere solet: ut id eò recurrant, & id cupidissimè petant, quod paullo antea contempserint. Neque nunc se illorum humilitate, neque aliquâ temporis opportunitate postulare, quibus rebus augeantur opes suae; sed eos exercitus, quos contra se multos jam annos aluerit, velle dimitti: neque enim vi legiones aliâ de causâ missas in Hispaniam, septimamque ibi conscriptam; neque tot tantâque classes paratas; neque summissos duces, rei militaris peritus: nihil horum ad pacandas Hispanias, nihil ad usum provinciae provisum; quae, propter disturnitatem pacis, nullum auxilium desiderârit: omnia hac jam pridem contra se parari: in se novi generis imperia constitui; ut idem ad portas urbanis praesidiis rebus, & duas bellicosissimas provincias absens tot annos obtineat: in se jura magistratuum commutari; ne ex praetura & consulatu, ut semper, sed per paucos probati & electi in provincias mittantur: in se atatis excusationem nihil valere; quid superioribus bellis probati, ad obtinendos exercitus evocentur: in se uno non servari, quod sit omnibus datum semper imperatoribus; ut, rebus feliciter gestis, aut cum honore aliquo, aut certè sine ignominia domum revertantur, exercitumque dimittant. Quae tamen omnia, & se tulisse patienter, & esse latum: neque nunc id agere, ut ab illis abductum exercitum teneas ipse, (quod tamen sibi difficile non sit) sed ne illi habeant, quo contra se uti possint. Proinde, ut esset distum, provinciis excederent, exercitumque dimitterent: si id sit factum, nocturnum se nemini: hanc unam atque extremam pacis esse conditionem.

LXXVIII. Id verò militibus fuit pergratum & jucundum, (ut ex ipsâ significatione potuit cognosci) ut quicquid visi incommodi expectavissent, ultro inde praemium missionis ferrent. Nam, quum de loco & tempore ejus rei controversia inferretur: & voce & manibus universi ex vallo, ubi constiterant, significare ceperunt, ut statim dimitterentur; neque omni interpo-

scilicet fide firmum esse posse, si in aliud tempus differretur. Paucis quum esset in utramque partem verbis disputatum, res huc deducitur; ut ii qui habeant domicilium aut possessiones in Hispaniâ, statim; reliqui ad Varum flumen dimittantur. Ne cui de eis nocceatur, neve quis invitus sacramento dicere cogatur à Cæsare, cavetur.

LXXIX. Cæsar ex eo tempore, dum ad flumen Varum veniatur, se frumentum daturum pollicetur: addit etiam, ut, quid quisque eorum in bello amiserit, quæ sint penes milites suos, iis, qui amiserint, restituatur: militibus, æquâ factâ æstimatione, pecuniam pro iis rebus dissolvit. Quascunque postea controversias inter se milites habuerunt, suâ sponte ad Cæsarem in ius adierunt. Petreius atque Afranius; quum stipendium ab legionibus, penè seditione factâ, flagitarentur, cuius illi diem nondum venisse dicerent; Cæsar ut cognosceret, postulant: eosque utrique, quod statuit, contenti fuerunt. Parte circiter tertiâ exercitus eo biduo dimissâ; 11 legiones suas antecedere, reliquas subsequi iussit; ut non longo inter se spatio castra facerent: eque negotio Q. Fufium Kalenum legatum præfecit. Hôc ejus præscripto, ex Hispaniâ ad Varum flumen est iter factum; atque ibi reliqua pars exercitus dimissa est.

LIBER II.

DUM hæc in Hispaniâ geruntur; C. Trebonius legatus, qui ad oppugnationem Massiliæ relictus erat, duabus ex partibus aggorem, vineas, turresque ad oppidum agere instituit. Una erat proxima portui, navali-busque; altera ad partem, quâ est aditus ex Galliâ atque Hispaniâ, ad id mare, quod attingit ad ostium Rhodani. Massilia enim ferè ex 111 oppidi partibus mari alluitur: reliqua quarta est, quæ

aditum habet à terrâ. Hujus quoque spatii pars ea, quæ ad arcem pertinet, loci naturâ & valle altissimâ munita, longam & difficilem habet oppugnationem. Ad ea perficienda opera, C. Trebonius magnam jumentorum atque hominum multitudinem ex omni Provinciâ vocat; vimina materiâque comportari jubet. Quibus comparatis rebus, aggerem in altitudinem pedum lxxx exstruit.

II. Sed tanti erant antiquitus in oppido omnium rerum ad bellum apparatus, tantæque multitudo tormentorum, ut eorum vim nullâ contextâ viminibus vineæ sustinere possent. Asseres enim pedum xii, cuspidibus præfixi, atque hi maximis balistis missi, per æ ordines cratium in terrâ defigebantur. Itaque pedibus lignis conjunctis inter se, porticus intuebatur; atque hæc agger inter manus proferebatur. Antecedebat testudo pedum lx, æquandi loci causâ; facta item ex fortissimis lignis, involuta omnibus rebus, quibus ignis jactus & lapides defendi possent. Sed magnitudo operum, altitudo muri atque turrium, multitudo tormentorum, omnem administrationem tardabat: tum creditur per Albicos eruptiones fiebant ex oppido; ignesque aggeri & turribus inferebantur: quæ facillè nostri repellebant milites; magnisque ultro illis detrimentis, eos, qui eruptionem fecerant, in oppidum rejiciebant.

III. Interim L. Nasidius ab Cn. Pompeio cum classe navium xvi, in quibus paucæ erant æræ, L. Domitio Massiliensibusque subsidio missus; freto Siciliæ, imprudente atque inopinante Curione, peruenit: apulæque Messanæ navibus; atque inde, propter repetitionum terrorem, Principum ac Senatûs fugâ factâ; ex navalibus eorum, navem deducit. Hæc adveniens ad reliquas naves, cursum Massiliam versâ pergit: præmissaque etiam naviculâ, Domitium Massiliensibusque de suo adventu certiores facit; eosque magnopere honoratur, ut rursus cum Bruti classe, additis suis auxiliis, configant.

IV. Massilicenses, post superius incommodum, re-
ses ad eundem numerum ex navalibus productas æ-

res refecerant: summiſque indiſtriſ am-
mugum gubernatoriſque magnis copiis ſupperebat;
piſcatoriſque adſceſcant atque conſceſcant, ut eſſent
ab iſtu celorum remiges tui: has ſagittariis roemen-
ſique compleverant. Tali modo inſtructa claſſe; cum
animum ſeniorum, matrum familiarum, virginum, precibus
& ſectu excitati, ut extremo tempore civitati ſubven-
irent; non minore animo ac fiducia, quam ante dimica-
verant, naſes conſcendunt. Comuni enim ſis virio
naturæ, ut invidiis, latitanteſque, atque incognitiſ rebus
magis conſidamus, vehementiſſque exterramur: ut
ſum accidis; adventus enim L. Naſidii ſumma ſpe &
voluntate civitatem compleverat. Naſii idoneum ven-
um, ex portu exeunt; & Taurontes, quod eſt caſtel-
lum Maſſilienſium, ad Naſidium perveniunt; ibique
naſes expediunt; tuſſique ſe ad conſigendum animo
conſirmant; & conſilia communicant. Dextra pars
Maſſilienſibus attribuitur, ſiniſtra Naſidio.

V. Eodem die contendit: aucto navium numero.
Nam ad eas, que ſatis fuerant Arſelate per Caſarem,
captivæ Maſſilienſium acceſſerant vi. Has ſuperiori-
bus reſecerat diebus, atque omnibus rebus inſtruxerat.
Itaque ſuos cohortatus, quos integros ſuperaviſſent, ut vi-
los contemnerent; plenus ſpei bonæ atque animi, ad-
verſus eos proſciſcitur. Facile erat ex caſtris C. Tre-
bonii, atque omnibus ſuperioribus locis, proſpicere in
urbem; ut omnis juventus, que in oppido remanſerat,
omneſque ſuperioris ætatis, cum liberis, atque uxoribus,
publiciſque cuſtodiis, aut ex muro ad cælum manus
tenderent, aut templa Deorum immortalium adirent,
& ante ſimulacra projecti victoriam ab Diis expoſce-
rent. Neque erat quiſquam omnium, qui non in ejus
diei caſu ſuarum omnium fortunarum eventum conſi-
ſtere exiſtimaret. Nam & honeſti ex juventute, &
cuiusque ætatis ampliffimi, nominatim evocati atque
obſecrati, naſes conſcenderant: ut, ſi quid adverſi ac-
cidiffet, ne ad conandum quidem ſibi quidquam reli-
qui fore viderent: ſi ſuperaviſſent, vel domeſticis opi-
bus, vel externis auxiliis, de ſalute nobis conſiderent.

VI. Commiſſo prælio, Maſſilienſibus res nulla ad
victorem defuit: ſed memores eorum præceptorum,

quæ paullo ante ab suis acceperant, hoc animo deerant, ut nullum aliud tempus ad conandum habituri viderentur; & quibus in pugna vitæ periculum accideret, non ita multo se reliquorum civium fatum antecedere existimarent, quibus, urbe captâ, eadem esset belli fortuna patiendâ. Deductisque nostris paullatim navibus; &, artificio gubernatorum, mobilitati navium locus dabatur; & si quando nostri, facultatem nâxi, ferreis injectis manibus navem religaverant, undique suis laborantibus succurrebant. Neque verò, conjuncti Albicis, cominus pugnando deficiebant; neque multum cedebant virtute nostris. Simul ex minoribus navibus magna vis eminus missa telorum, multa nostris de improvviso imprudentibus atque impeditis vulnera inferebant. Conspicaturque naves triremes 11 navem D. Bruti, quæ ex insigni facile agnosci poterat; duabus ex partibus sese in eam incitaverant: sed tantum, re provisâ, Brutus celeritate navis enisus est; ut parvo momento antecederet: illæ adeo graviter inter se incitatz conflixerunt, ut vehementissime utraq; ex concursu laborarent; altera verò, perfracta rostro, tota collabesceret. Quâ re animadversâ; quæ proximæ ei loco ex Bruti classe naves erant, in eas impeditas impetum faciunt, celeriterque ambas deprimunt.

VII. Sed Nasidianæ naves nulli usui fuerunt, celeriterque pugnam excesserunt: non enim has aut conspectus patriæ, aut propinquorum præcepta, ad extremum vitæ periculum adire cogeant. Itaque ex eo numero navium nulla desiderata est: ex Massiliensium classe, v. suæ depresso, iv. capta, i. cum Nasidianis profugit; quæ omnes citiorem Hispaniam petiverunt. At ex reliquis una præmissa Massiliam, hujus nuncii perferendi gratiâ, quum jam appropinquaret urbi, omnis sese multitudo ad cognoscendum effudit: ac, re cognitâ, tantus lætus excepit, ut urbs ab hostibus capta eodem vestigio videretur. Massilienses tamen nihilo sequius ad defensionem urbis reliqua apparatus ceperunt.

VIII. Est animadversum ab legionariis, qui dexteram partem operis administrabant, ex crebris hostium

eruptionibus magno sibi esse presidio posse, si, pro-
castello ac receptraculo, turrim ex latere sub muro fe-
cissent. Quam primò, ad repentinos incurfus, humilem
parvâque fecerant. Huc se referebant: hinc, si qua
major oppresserat vis, propugnabant: hinc, ad repe-
lendum & prosequendum hostem, procurrebant. Pa-
tebat hæc quoque versus pedes xxx; sed parietum
crassitudo, pedum v. Postea verò, (ut est rerum omni-
um magister usus, hominum adhibita solertia) inven-
tum est, magno esse usui posse, si hæc esset in altitu-
dinem turris elata. Id hæc ratione perfectum est. Ubi
turris altitudo perducta est ad contabulationem; eam
in parietes instruxerunt ita, ut capita tignorum extre-
mâ parietum structurâ regerentur; ne quid emineret,
ubi ignis hostium inhæresceret. Hanc insuper contig-
nationem, quantum tectum plutei ac vinearum passum
est, latereculo adstruxerunt: suprâque eum locum duo
tigna transversa injecerunt, non longè ab extremis pa-
rietibus; quibus suspenderent eam contignationem,
quæ turri tegumento esset futura: suprâque ea tigna,
directo transversas trabes injecerunt; easque axibus re-
ligaverunt. Has trabes paullo longiores atque eminen-
tiores, quàm extremi parietes erant, effecerunt; ut es-
set, ubi tegumenta præpendere possent, ad defenden-
dos istus ac repellendos, dum inter eam contignatio-
nem parietes extruerentur: eamque contabulationem
summam lateribus lutoque constraverunt; ne quid ig-
nis hostium nocere posset: centonesque insuper inje-
cerunt; ne aut tela tormentis missa tabulationem per-
fringerent, aut saxa ex catapultis lateritium discute-
rent. Storias autem ex funibus anchorariis tres, in
longitudinem parietum turris, latas iv pedes, fecerunt;
easque ex iii partibus, quæ ad hostes vergebant, emi-
nentibus trabibus circum turrem præpendentes religa-
verunt: quod unum genus tegumenti aliis locis erant
experti nullo telo neque tormento transjici posse. Ubi
verò ea pars turris, quæ erat perfecta, tecta atque mu-
nita est ab omni istu hostium; pluteos ad alia opera
abduxerunt: turris tectum per se ipsum prehensionibus
ex contignatione primâ suspendere ac tollere cœpe-

runt: ubi, quantum forissem demissio petebatur, tur-
 rum elevabant. Intè hæc segmenta obditi atque
 muniti, parietes lateribus arctabant: rursusque ali-
 prehensione ad ædificandum sibi locum expediebant.
 Ubi tempus alterius conturbationis videbatur: tunc
 item, ut primo, secunda externis lateribus instruebant:
 exque eâ contrignatione rursus summam conturbatio-
 nem forisque elevabant. Ita aut, ac sine ulla vul-
 nere ac periculo, vi tabulata arctabantur: fenestris-
 que, quibus in locis visum est, ad tormenta mitten-
 da in erigendo reliquerunt.

IX. Ubi ex eâ turri, quæ circum essent, opera neci
 se posse confisi sunt, musculum pedum 12 longum ex
 materia bipedali, quem à turri lateris ad hostium
 turrem murumque perducerent, facere instituerunt. Co-
 jus musculi hæc erat forma. Dux primum trabes in
 solo, æque longe, distantes inter se pedes 67, colloca-
 tur: inque eia columella, pedum in altitudinem 7,
 designatur. Hæc inter se capiteis molli fastigio con-
 iungunt; ubi tigas, quæ musculi tegendi causa ponant,
 collocantur: eo super, eigna bipedalia iniiciunt: eique
 laminis clavisque seligant. Ad extremum musculi te-
 ctum, trabesque extremas: quadratas regulas, 14 pa-
 rentes digitos, designat: quæ lateres, qui super muscu-
 lo firmantur, continent. Ita fastigium atque ordina-
 tum finit, ut trabes erant in capiteis collocata, le-
 teribus laterumque musculina. (ut ab igne, qui ex muro in-
 ceretur, totus esset) contigitur: super lateres coria in-
 ducuntur, ne canalibus aqua immissa lateres dilueri
 posset: coria autem, ne rursus igni ac lapidibus cor-
 rumperantur, canaliculis continguntur. Hoc opus omne
 restum vincis ad ipsam turrim perficiunt, subitque,
 inopinantibus hostibus, machinatione navali, palangi
 subiectis, ad turrim hostium admovent, ut ædificio
 iungatur.

X. Quo malo perterriti subire oppidani, saxa quæ
 maxima possunt, vestibus promovant, percipiantque
 muro in musculum devolvunt. Idem armatas ma-
 nie sustinent, & quicquid incidit, fastigio musculi ele-
 bant. Id ubi videret, mutant consilium: eypas trahunt.

se pice refertas incendunt; easque de muro in musculum devolvunt. Involuta labuntur: delapsæ ab iteribus, longioris fuscisque ab opere remouentur. Interim sub musculo milites vestibis infima saxa turris hostium, quibus fundamenta continebantur, conueillant. Musculus ex turri lateritiis à nostris totis tormentisque descenditur: hostesque ex muro ac turribus submoventur. Non datur libera muri defendendi facultas. Compluribus jam lapidibus ex ea, quæ suberat, turri subdolis; repentinâ ruinâ pars ejus turris concidit: pars reliqua consequens procumbebat.

XI. Tum hostes, turris repentinâ ruinâ commoti, inopinato malo turbati, Deorum lætæ percussæ, urbis direptione perterriti; incertis cum insulis sese parit foras universi proripiunt: ad legatos atque exercitum supplices manus tendunt. Quæ novæ se obtulæ, omnis administratio belli consistit: militesque aversi à prælio, ad studium audicandi & cognoscendi forumus. Ubi hostes ad legatos exercitumque pervenerunt, universi se ad pedes projiciunt: Orant, ut adventus Caesaris expectent: captivam suam urbem videre, opera perfolla, turres subrutam; itaque à defensione desistere: nullam curri moram posse, quæ miris, cum venisset, si impetrata non facerent, ad tutum & vestigio diriperentur. Dant, si minus turris concidisset, non posse milites contineri, quin spe prædæ in urbem irrumperent, urbsque deleveret. Hæc, atque ejusdem generis complura, ut ab hominibus doctis, magnâ cum misericordiâ fierique præannuntiantur.

XII. Quibus rebus commoti legati, milites ex opere deducunt; oppugnatione desistant; operibus custodias relinquunt. Induciarum quodam genere misericordiâ facto, adventus Caesaris expectant. Nullum ex muro, nullum à nostris mittitur telum; ut se confecti, omnes curam & diligentiam remittant: Casar enim per litteras Trebonio magnopere mandaverat, ac per vim oppidum expugnari pareretur; ac gravis pernicii milites, & defectionis ictu, & contumptions sui, & diutino labore, omnes puberes interficere: quod se facturos minabantur: æque tunc sunt mirati, quia oppidum irrumperent; gravesque eam rem tulerunt,

quod steterisse per Trebonium, quò minus oppido poteretur, videbatur.

XIII. At hostes sine fide tempus atque occasionem fraudis ac doli quærunt: interjectisque aliquot diebus, nostris languentibus atque animo remissis, subito, meridiano tempore, quum alius discessisset, alius ex diutino labore in ipsis operibus quieti se dedisset; arma verò omnia reposita, coniectaque essent; portis se foras erumpunt: secundo magnoque vento ignem operibus inferunt. Hunc sic distulit ventus, uti uno tempore, agger, platei, testudo, turris, tormenta que, flammam conciperent; & prius hæc omnia consumerentur, quàm, quemadmodum accidisset, animadverti posset. Nostri repentinà fortunà permoti, arma, quæ possunt, arripiunt: alii ex castris sese incitant. Fit in hostes impetus: sed è muro, sagittis, tormentisque, fugientes persequi prohibentur. Illi sub murum se recipiunt; ibique musculum, turrimque lateritiam, libere incendunt. Ita multorum mensium labor, hostium perfidià, & vi tempestatis, puncto temporis interit. Tentaverunt hoc idem Massilienses postero die, eandem nocti tempestatem; maiorque cum fiducia ad alteram turrem aggeremque eruptione pugnauerunt; multumque ignem intulerunt: sed, ut superioris temporis contentionem nostri omnem remiserant; ita proximi diei casu admoniti, omnia ad defensionem paraverant. Itaque multis interfectis, reliquos infectà re in oppidum repulerunt.

XIV. Trebonius ea, quæ sunt amissa, multo majore studio militum administrare & reficere instituit. Nam ubi tantos suos labores & apparatus malè cecidisse viderunt; induciisque per scelus violatis, suam virtutem irrikui fore perdoluerunt: quod, unde agger omnino comportari posset, nihil erat reliquum; omnibus arboribus longè latè que in finibus Massiliensium excisis, & coniectis; aggerem novi generis atque inauditum, ex lateritiis duobus muris senum pedum crassitudine, atque eorum murorum contignationem facere instituerunt, æquà fere latitudine atque ille congestus ex materia fuerat agger: ubi autem spatium inter muros,

aut imbecillitas materiarum, postulare videretur; pilæ interponuntur; transversaria rigna injiciuntur, quæ firmamento esse possint; & quidquid est conignatum, cratibus consternitur; cratesque luto integuntur. Sub recto, miles; dexterâ ac sinistrâ, muro tectus; adveffus, plutei objecti; operi quæcunque usui sunt, sine periculo supportat. Celeriter res administratur: diuturni laboris detrimentum, sollicitiâ & virtute militum brevi reconcinatur. Portæ, quibus locis videtur, eruptionis causâ in muro relinquuntur.

XV. Quod ubi hostes viderunt; ea, quæ diu longoque spatio refici non posse sperâssent, paucorum dierum operâ & labore ita refecta, ut nullus perfidiæ neque eruptioni locus esset; neque quidquam omnino relinqueretur, quo aut vi militibus, aut igni operibus, noceri posset: eodémque exemplo sentiunt totam urbem, quâ sit aditus ab terrâ, muro turribusque circumveniri posse; sic, ut ipsis consistendi in suis munitionibus locus non esset, quum penè inædificata in muris ab exercitu nostro mœnia viderentur, ac tela manu conjicerentur: suorumque tormentorum usum, quibus ipsi magna speravissent, spatio propinquitatis interire; parique conditione è muro ac turribus bellandi datâ, virtute se nostris adæquare non posse intelligunt: ad easdem deditionis conditiones recurrunt.

XVI. M. Varro in ulteriore Hispaniâ initio, cognitis iis rebus, quæ sunt in Italiâ gestæ, diffidens Pompejanis rebus, amicissimè de Casare loquebatur: præoccupatum sese legatione ab Cn. Pompeio, teneri obstrictam fidem: necessitudinem quidem sibi nihilo minorem cum Casare intercedere: neque se ignorare, quod esset officium legati, qui fiduciariam operam obtineret; quæ vires suæ, quæ voluntas erga Casarem totius provincie. Hæc omnibus ferebat sermonibus; neque se in ullam partem movebat: Postea verò, quum Casarem ad Massiliam distineri cognovit, copias Petreii cum exercitu Afranii esse conjunctas; magna auxilia convenisse; magna esse in spe atque expectatione; & consentire omnem citeriorem Provinciam; quæque postea acciderant, de angustiis ad Ilerdam rei frumentariæ accepit; atque hæc ad eum la-

tidus atque infantiâs Afranius perſcribebat: ſe quoque
 ad motum fortunæ movere coepit. Delectum habuit
 totâ provinciâ: legionibus completis 11, cohortes ci-
 citer xxx alarias addidit: ſuamenti magnum nume-
 rum coëgit, quod Maſſilienſibus, item quod Afranio
 Petreioque mitteret: naves longas x Gaditanis, ut
 facerent, imperavit; complures præterea Hiſpali faci-
 endas curavit: pecuniam omnem, omniſque ornamen-
 ta ex ſano Herculis in oppidum Gades contulit. Eo
 vi cohortes, præſidii cauſâ, ex provinciâ miſit; Cai-
 umque Gallonium, equitem Romanum, familiarem
 Domitii, qui eò procurandæ hereditariæ cauſæ venerat
 miſſus à Domitio, oppido Gadibus præfecit; arma
 omnia, privata & publica, in domum Gallonii contu-
 lit. Ipſe habuit graves in Caſarem conciones: ſæpe
 ex tribunali prædicavit, adverſo Caſarem prælia ſeciſſe;
 magnam numerum ab eo militum ad Afranium perſuagiſſe;
 hæc ſe certis nunciis, ætiam auctoribus, comperiſſe. Quibus
 rebus perterritos cives Romanos ejus provinciæ, ſibi ad
 Rempublicam adminiſtrandam 45. cxc. & argenti pon-
 do xx millia, tritici modios cxx millia, polliceri co-
 egit. Quas Caſari eſſe amicas civitates arbitrabatur,
 iis graviora onera injungebat: qui verba neque oratio-
 nem adverſus Rempublicam habuiſſent, omnia bona in
 publicum addicebat; præſidiisque eò deducebat; & ju-
 dicia in privatos recedebat: provinciam omnem in ſua
 & Pompeii verba juſjurandam adigebat. Cognitiſ iis
 rebus, quæ ſunt geſtæ in citeriore Hiſpaniâ: parabat
 bellum. Ratio autem hæc erat belli; ut ſe cum 11
 legionibus Gades conferret; naves, ſuamentiſque om-
 ne, ibi contineret; (provinciam enim omnem Caſaris
 rebus favere cognoverat) in inſulâ, ſuamento navibus-
 que comparatis, bellum duci non difficile exiſtimabat.

XVII. Caſar, etſi multis neceſſariſſisque rebus in Ita-
 liam revocabatur, tamen conſtituerat nullam partem
 belli in Hiſpaniis relinquere; quod magna eſſe Pom-
 peii beneficia & magnas clientelas in citeriore provin-
 ciâ ſciſchat. Itaque duabus legionibus miſſis in ulteri-
 orem Hiſpaniam cum Q. Caſſio Tribuno plebis, ipſe
 cum equitibus ac magnis iumentis progreditur; edi-

sumque premittit, ad quam diem magistratus prae-
pescque omnium civitatum sibi esse praesidio Cordubae
vellet. Quo edicto totae provinciae perturbatae: nulla
fuit civitas, quin ad id tempus partem sanctorum Cordu-
bani mitteret: nullusque civis Romanus paullo notior,
quin ad diem conveniret. Simul ipse Corduba con-
ventus per se portas Varroni clausit: custodias vigilas-
que in muro turribusque disposuit: cohortes 11, quas
Colonice appellabantur, quae ad casu venissent; re-
tendi oppidi causam, apud se retinuit. Iisdem diebus
Carmonenses, quae est longe firmissima totius provin-
ciae civitas; deductis in arcem oppidi cohortibus à
Varrone praesidio, per se cohortes eiecit, portasque
praeclusit.

XVIII. Hoc vero magis properasse Varro, ut cum
legionibus quamprimum Gades contenderet: ne itine-
re aut transactu intercluderetur: tanta ac tam secunda
in Caesarem voluntas provinciae sequebatur. Progres-
so ei paullo longius, litterae à Gadibus adduntur: si-
mul atque cognitum sit de edicto Caesaris, consensisse Gadi-
tanos principes cum Tribuno cohortium, quae essent ibi in
praesidio, ut Gallonem ex oppido expellerent, urbem insulan-
que Caesari servarent: hinc inito consilio, denunciavisse Gal-
lonem, ut sub sponte, dum sine periculo liceret, accederet Ga-
dibus: si id non facisset, sibi consilium capturos: hinc timore
adductum Gallonem, Gadibus evasisse. His cognitis re-
bus, altera ex 11 legionibus, quae Vernacula appellaba-
tur, ex castris Varonis, adstante & inspectante info-
signa sustulit, seseque Hispalim recepit, atque in foro
& porticibus suae maiestatis confedit: quod factum e-
dem ejus conventus cives Romani comprobaverunt, ut
domum ad se quisque hospitio cupidissime reciperet.
Quibus rebus perturbatus Varro: quum, itinere con-
verso, sese Italicam venturum pronuntiasset: ceteros à
suis factus est, praeclusas esse portas. Tum vero, omni
interclusus itinere, ad Caesarem mittit, paratum se esse,
legionem, cui iussu transderet. Ille ad eum sex, Ca-
sarem mittit, atque huic transdi iubet. Transdita le-
gione, Varro Cordubam ad Caesarem venit: relictis ad
eum publicis rationibus, cum fide, quod pendet tum

est pecuniæ, transdit; &, quod ubique habeat frumenti ac navium, ostendit.

XIX. Cæsar, habitâ concione Cordubæ, omnibus generatim gratias agit: civibus Romanis; quod oppidum in sua potestate studuissent habere: Hispanis; quod præsidia expulissent: Gaditanis; quod conatus adversariorum infregissent, seseque in libertatem vindicassent: tribunis militum centurionibusque, qui eò præsidii causâ venerant; quod eorum consilia sua virtute confirmassent. Pecunias, quas erant in publicum Varro civis Romani polliciti, remittit: bona restituit iis, quos liberius locutos hanc poenam tulisse cognoverat: tributis quibusdam publicis privatisque præmiis, reliquos in posterum bonâ spe complet: biduumque Cordubæ commoratus, Gades proficiscitur: pecunias monumentaque, quæ ex fano Herculis collata erant in privatam domum, refert in templum jubet: provinciæ Q. Cassium præficit; huic IV legiones attribuit: ipse iis navibus, quas M. Varro, quasque Gaditani jussu Varronis fecerant, Tarraconem paucis diebus pervenit. Ibi totius ferè citerioris provinciæ legationes Cæsaris adventum expectabant. Eadem ratione privarim ac publicè quibusdam civitatibus habitis honoribus, Tarracone discedit; pedibusque Narbonem, atque inde Massiliam, pervenit. Ibi legem de Dictatore latam, seseque Dictatorem dictum à M. Lepido prætoris, cognoscit.

XX. Massilienses, omnibus defessi malis; rei frumentariæ ad summam inopiam adducti; bis prælio navali superati, crebris eruptionibus fusi; gravi etiam pestilentia confecti, ex diutinâ conclusionis & mutatione victus; (panico enim vetere, atque hordeo corrupto, omnes alebantur; quod ad hujusmodi casus antiquitus paratum, in publicum contulerant) dejectâ turri; labefactâ magnâ parte muri; auxiliis provinciarum & exercituum desperatis, quos in Cæsaris potestatem venisse cognoverant: sese dedere sinè fraude constituunt. Sed paucis antè diebus L. Domitius, cognitâ Massiliensium voluntate; navibus III comparatis, (ex quibus II familiaribus suis attribuerat, unam ipse conscende-

rat) nactus turbidam tempestatem, est profectus. Hunc conspicatæ naves, quæ, jussu Bruti, consuetudine quotidiana ad portum excubabant; sublatis anchoris, sequi coeperunt: ex iis unum, ipsius navigium, contendit, & fugere perseveravit; auxilioque tempestatis ex conspectu abiit: duo, perterrita concursu nostrarum navium, sese in portum receperunt. Massilienses arma tormentaque ex oppido, ut est imperatum, proferunt: naves ex portu navalibusque educunt: pecuniam ex publico transdunt. Quibus rebus confectis; Cæsar magis eos pro nomine & vetustate, quam pro meritis in se civitatis, conservans, 11 ibi legiones præsidio relinquit; ceteras in Italiam mittit: ipse ad Urbem profisciscitur.

XXI. Iisdem temporibus C. Curio, in Africam profectus ex Sicilia, & jam ab initio copias P. Attii Vari despiciens, 11 legiones ex IV, quas à Cæsare acceperat, & D equites transportabat: biduoque & noctibus III navigatione consumptis, appellit ad eum locum, qui appellatur Aquilaria. Hic locus abest à Clupea passuum XXII millia; habetque non incommodam æstate stationem; & duobus eminentibus promontoriis continetur. Hujus adventum L. Cæsar filius, cum X longis navibus, ad Clupeam præstolans; (quas naves, Uticæ ex prædonum bello subductas, P. Attius rescindas hujus belli causâ curaverat) veritus navium multitudinem, ex alto refugerat: appulsæque ad proximum littus trireme constratæ, & in littore relictæ, pedibus Adrumetum profugerat; id oppidum C. Confidius Longus unius legionis præsidio tuebatur: reliquæ Cæsaris naves ejus fugâ Adrumetum se receperunt. Hunc sequutus M. Rufus Quæstor navibus XII, quas præsidio ordinariis navibus Curio ex Sicilia eduxerat; postquam relictam in littore navem conspexit, hanc remulco abstraxit: ipse ad Curionem cum classe redit.

XXII. Curio Marcum Uricam navibus præmittit: ipse eodem cum exercitu profisciscitur; biduoque iter progressus, ad flumen Bagradam pervenit. Ibi C. Caninium Rebilum legatum cum legionibus relinquit: ipse cum equitatu antecedit, ad castra exploranda Corneliana; quod is locus peridoneus castris habeba-

una. Id autem est jugum directum, amicum in mare, utraque ex parte præruptum atque asperum, sed paulo tamen leniore fastigio ab eâ parte, quæ ad Uticam vergit. Absit diutius itinere ab Uticâ, paulo amplius passuum mille: sed hoc itinere est fons, quo mare succedit; longè latèque is locus restagnat; quoniam si quis vitare voluerit, vi millium circuitu in oppidum perveniet. Hinc explorato loco, Curio castris Vatis constituit, muro oppidoque conjunctis ad portam, quæ appellatur Bellica; admodum munita, mirâ loci: una ex parte, ipso oppido Uticâ; alterâ theatrum, quod est ante oppidum: substructionibus ejus operis maximis; aditu ad castra difficili & angusto. Simul aduocatis multa undique portari æque agi plenissimis viliis, quæ repentinum tumultum timore ex agris in urbem conserabantur. Huc equitatum mittit, ut diriperet, atque haberet loco prædæ. Eodemque tempore his rebus subsidio se equites Numidæ ex oppido, pedesque eos, misuntur à Varo; quos, auxilii causâ, rex Juba paucis ante diebus Uticam miscrat. Huic de paternum hospitium cum Pompeio, & similitas cum Curione interessabant; quod tribunus plebis legem promulgaverat, quæ lege regem Juba publicaverat. Concursant equites inter se: neque vero primum imperium nostrorum Numidæ ferre potuerunt; sed, inaccessis circiter eam, reliqui se in castra ad oppidum receperunt. Interea, advenisse longævum navium, Curio pronuntiavit oneratis navibus jubet, quæ stabant ad Uticam numero circiter sex; si in hostium habitum loco, qui non è vestigio ad castra Cornelianæ vela direxisset. Quâ pronuntiatione factâ; temporis puncto, sublatis anchoris, omnes Uticam relinquunt, &c, quod imperatum est, transiunt. Quæ res omnium rerum copiâ complevit exercitum.

XXIII. His rebus gestis, Curio se in castra ad Bagradam recepit; atque universi exercitus conclamatione, Imperator appellatur. Postero die Uticam exercitum ducit, & prope oppidum castra ponit. Nondum operum castrorum perfectis, equites ex statione nunciant, magna auxilia equitum pedumque ab rege missâ Uticam venire; eodemque tempore vis magna pulveris certæ-

batur; & è vestigio temporis primum agmen erat in conspectu. Novitate rei Curio permotus præmittit equites, qui primum impetum sustineant ac morentur: ipse celeriter ab opere deductis legionibus aciem instruit. Equites committunt proelium: & prius quam planè legiones explicari & consistere possent, tota auxilia regis impedita ac perturbata, quod nullo ordine & sine timore iter fecerant, in fugam se consiciunt: equitatusque omni fere incolanti, quod se per littora celeriter in oppidum recepit; magnum pedum numerum interficiunt.

XXIV. Proximâ nocte centuriones Marti 11 ex castris Curionis, cum manipularibus suis 2211, ad Artium Varum perfluunt. Li, seu verè, quam habuerant, opinionem perferunt; siue etiam auribus Vari servant; (nam quæ volumus, & credimus libenter; & quæ sentimus ipsi, reliquos sentire speramus) confirmant quidem ceterè totius exercitus animos alienos esse à Curione; maxime opus esse in conspectu exercitum venire, & colloquendi dare facultatem. Quâ opinione adductus Varus, postero die manè legiones ex castris educit. Facit idem Curio: atque unâ valle non magnâ interjectâ, suas uterque copias instruit.

XXV. Erat in exercitu Vari Sext. Quintilius Varus; quem fuisse Cornium supra demonstratum est. Hic dimissus à Casare in Africam venerat: legionesque eas transfuderat Curio, quas superioribus temporibus Cornio receperat Caesar; adeo ut, paucis mutatis centurionibus, iidem ordines manipuli que constarent. Hanc nactus appellationis causam Quintilius, circumire actum Curionis, atque obsecrare milites cepit, ne primi sacramenti, quod apud Dominum atque apud se Quæstorem dixissent, memoriam deponerent; non contra eos arma ferrent, qui eadem essent usi fortuna, eademque in obsidione perpassi; non pro iis pugnarent, à quibus in contumeliâ per fuga appellarentur. His pauca ad spem largitionis addit, quæ ab sua liberalitate, si se atque Artium secuti essent, expectare deberent. Hæc habita oratione, nullam in partem ab exercitu Curionis sit significatio: atque ita suas uterque copias reducit.

XXVI. At in castris Curionis magnus omnium inces-
sit timor: nam is variis hominum sermonibus celeriter
augetur: unusquisque enim opiniones fingebar; &
ad id, quod ab alio audierat, sui aliquid timoris adde-
bat: hoc ubi uno auctore ad plures permanerat, at-
que alius alii transfuderat; plures auctores ejus rei vi-
debantur. [Civile bellum; genus hominum, quod li-
ceret liberè facere & sequi quod vellet: legiones ex,
quæ paullo antè apud adversarios fuerant; nam etiam
Cæsaris beneficium mutaverat consuetudo, qua offerren-
tur: municipia etiam adversis partibus conjuncta; ne-
que enim ex Marfis Pelignisque veniebant, ut qui su-
periore nocte in contuberniis: commilitonésque non-
nulli, graviore sermones militum vulgo durius acci-
piebant: nonnulla etiam ab iis, qui diligentiores videri
volebant, volebantur.]

XXVII. Quibus de causis concilio convocato, de
summâ rerum deliberare incipit. Erant sententiæ,
quæ conandum omnibus modis, castraque Vari oppugnanda,
censerent; quodd, hujusmodi militum consiliis, otium
maximè contrarium esse arbitrantur: postremò, pra-
stare dicebant, per virtutem in pugna belli fortunam experiri;
quàm desertos, & circumventos à suis, gravissimum supplicium
pati. Porro erant, qui censerent, de tertiâ vigiliâ in
castra Corneliiana recedendum; ut, majore spatio temporis in-
terjecto, militum mentes sanarentur: simul, si quid gravius
accidisset, magnâ multitudine navium & tutius & facilius in
Siciliam receptus daretur. Curio utrumque improbens con-
siliium, quantum alteri sententia deesset animi, tantum alteri
superesse dicebat: hos turpissima fuga rationem habere, illos
etiam iniquo loco dimicandum putare. Quâ enim, inquit,
fiduciâ, & opere & naturâ loci munitissima castra expugnari
posse confidimus? aut verò quid proficimus, si, accepto mag-
no detrimento, ab oppugnatione castrorum discedimus? quasi
non & felicitas rerum gestarum, exercitus benevolentiam im-
peratoribus; & res adversa, odia concilient. Castrorum au-
tem mutatio quid habet nisi turpem fugam & desperationem
omnium, & alienationem exercitus? Nam neque prudentes
susplicari oportet, sibi parum credi; neque improbos scire, sese
timeri: quod illis licentiam timor augeat noster, his studiis
diminuat.

diminuat. Quod si jam, inquit, hac explorata habemus, qua de exercitus alienatione dicuntur; qua quidam ego aut omnino falsa, aut certe minora opinione esse confido: quanto dissimulari & occultari hac, quam per nos confirmari, praeferat? An non, ut corporis vulnera, ita exercitus incommoda sunt tegenda; ne spem adversariis augeamus? At etiam, ut media nocte proficiscamur, addunt, quod majorem, credo, licentiam habeant, qui peccare consentur: namque hujusmodi res aut pudore aut metu tenentur, quibus rebus non maxime adversaria est. Quare neque tanti sum animi, ut sine spe castra oppugnanda censeam; neque tanti timoris, ut ipse deficiam: atque omnia prius experienda arbitror; magnaque ex parte jam me una vobiscum de re iudicium facturum confido.

XXVIII. Dimisso concilio, concionem advocat militum: commemorat, quo sit eorum usus studia ad Corfinium Caesar; ut magnam partem Italia, beneficio atque auctoritate eorum, suam fecerit: Vos enim vestrumque factum, inquit, omnia deinceps municipia sunt secuta; neque sine causa & Caesar amicissime de vobis, & illi gravissime iudicaverunt. Pompeius enim, nullo praelio pulsus, vestri facti praedicio demotus, Italia excessit: Caesar me, quem sibi carissimum habuit; provinciamque Siciliam atque Africam, sine quibus Urbem atque Italiam tueri non potest; vestra fidei commisit. Adsunt, qui vos hortentur, ut a nobis defiscatis. Quid enim est illis optatius, quam uno tempore & nos circumvenire, & vos nefario scelere obstringere? aut quid irati gravius de vobis sentire possunt, quam ut eos prodatis, qui se vobis omnia debere iudicant; in eorum potestatem veniant, qui se per vos perisse existimant? An vero in Hispania res gestas Caesaris non audistis? duos pulsos exercitus? duos superatos duces? duas receptas provincias? Hac acta diebus XL, quibus in conspectu adversariorum venerit Caesar. An qui incolunt resistere non potuerunt, perdisi resistent? Vos autem, incerta victoria Caesarem secuti, dijudicata jam belli fortunam vicium sequamini: quum vestri officii premia percipere debeatis? Desertos enim se ac proditos a vobis dicunt, & prioris sacramenti mentionem faciunt: vosne vero L. Domitium, an vos L. Domitius deseruit? Nonne extremam pati fortunam paratos, projecit ille? non sibi, clam

vobis, salutem fugā petitis? non, proditi per illum, Caesaris beneficio estis conservati? Sacramento quidem vos tenere qui potuit; quum, propositis fasibus, & deposito imperio, privatus & captus ipse in alienam venisset potestatem? Relinquatur nova religio, ut, vobis neglecto sacramento, quo nunc tenemini, respiciatis illud, quod deditione duci & capitis deminatione sublatus est. At crado, si Caesarem probatis, in me offenditis; qui de meis in vos meritis praeiudicatus non sum, qua sunt adhuc & mea voluntate & vestra expectatione leviora: sed tamen sui laboris milites semper, eventu belli, pramia petiverunt; qui qualis sit futurus, ne vos quidem dubitatis. Diligentiam quidem nostram, aut quem ad finem adhuc vos processit, fortunamque, cur praeteream? An puniet vos, quod saluum atque incolumem exercitum, nullā omnino navis desideratā, transduxerim? quidā classim hostium primo impetu adveniens prosequerim? quidā bis per biduum equestri praelio superaverim? quidā ex portu sinuque, adversariorum CC naves onerarias adduxerim; obque illos compulerim, ut neque pedestri itinere neque navibus committatu juvari possint? Hāc vos fortunā atque his ducibus repulsi, Corsionem ignominiam, an Italia fugam, an Hispaniarum deditionem, an Africi belli praepjudicia sequimini? Equidem me Caesaris militem dici volui; vos me Imperatoris nomine appellavistis: cū si vos puniret, vestrum vobis beneficium remitto; mihi meum vestrae nomen, ne ad contumeliam honorem dedisse videamini.

XXIX. Quā oratione permoti milites, crebro etiam dicentem interpellabant; ut magno cum dolore infidelitatis suspitionem sustinere viderentur: discedentem verò ex concione, universi cohortantur; magno sit animo, non dubitet praelium committere, & suam fidem virtutemque experiri. Quo facto, commutatā omnium voluntate & opinione, consensu summo constituit Curio, quum primum sit data potestas, picello rem committere. Postero die productos, loco eodem quo superioribus diebus constituerat, in acie collocat. Ne Varus quidem Attius dubitat copias producere; sive sollicitandi milites, sive aequo loco dimicandi actus occasio, ne facultatem praetermiserat.

XXX. Erat vallis inter duas acies, ut supra demonstratum est; non ita magna, at difficili & arduo ascensu. Hanc, uterque, si adversariorum copiarum transire conarentur, expectabat; quod equiore loco praelium committeret. Simul à sinistro cornu, P. Artii equitatus omnis, & una levis armaturæ interjecti complures, quum se in vallem demitterent, cernebantur. Ad eos Curio equitatum, & duas Marrucinorum cohortes, mittit: quorum primum impetum equites hostium non tulerunt; sed, admissis equis, ad suos resugerunt: reliqui ab iis, qui una procurrebant, levis armaturæ; circumveniebantur atque interficiebantur ab nostris. Huc tota Vari conversæ acies, suos fugere & concidi videbat. Tum Rebilus legatus Caesaris, quem Curio secum ex Sicilia duxerat, quod magnum habere usum in re militari sciebat; *Perterritum*, inquit, *hostem vides, Curio. Quid dubitas uti temporis opportunitate?* Ille, unum elocutus, ut memoriâ tenerent milites ea, quæ pridie sibi confirmassent; sequi sese jubet, & præcurrit ante omnes: adeoque erat impedita vallis, ut in ascensu, nisi sublevati à suis, primi non facile eniterentur. Sed præoccupatus animus Artianorum militum, timore, & fugâ, & eade suorum; nihil de resistendo cogitabat: omnesque jam se ab equitatu circumveniri arbitrabantur. Itaque prius, quàm telum adjici posset, aut nostri propius accederent; omnis Vari acies terga vertit, sequæ in castra recepit.

XXXI. Quâ in fugâ Fabius Pelignus quidam, ex infimis ordinibus, de exercitu Curionis, primum agmen fugientium consecutus, magnâ voce Varum nomine appellans requirebat; uti unus esse ex ejus militibus, & monere aliquid velle ac dicere, videretur. Ubi ille sæpius appellatus adspexit, ac resistit; &, quis esset, aut quid vellet, quæsit; humerum apertum gladio appetit; paulumque abfuit, quin Varum interficeret: quod ille periculum, sublato ad ejus conatum scuto, viravit: Fabius à proximis militibus circumventus, interficitur. Hæc fugientium multitudine ac turbâ, portæ castrorum occupantur, atque iter impeditur; pluresque in eo loco sunt vulnere, quàm in prælio au-

fugâ, intereant; neque multum abfuit, quia etiam castris expellerentur; ac nonnulli protinus eodem cursu in oppidum contenderunt. Sed cum loci natura, tum munio castrorum aditum prohibebat; quod ad proelium egressi Curionis milites, iis rebus indigebant, quæ res ad oppugnationem castrorum erant usui. Itaque Curio exercitum in castra reducit; suis omnibus, præter Fabium, incolaribus; ex numero adversariorum circiter de interfectis, ac mille vulneratis: qui omnes, discessu Curionis; multique præterea, per simulationem vulnery; ex castris in oppidum, propter timorem, sese recipiunt. Quâ re animadversâ, Varus, & terrore exercitus cognito; buccinatores in castris, & paucis ad speciem tabernaculis relictis; de tertiâ vigiliâ silentio exercitum in oppidum reducit.

XXXII. Postero die Curio Uricam obsidere, & vallo circummunire instituit. Erat in oppido multitudo insolens belli, diuturnitate otii; Uricenses, pro quibusdam Cæsaris in se beneficiis, illi amicissimi: conventus, qui ex variis generibus constaret; terror ex superioribus præliis magnus. Itaque de deditioe palam loquebantur omnes; & cum P. Attio agebant, ne sua pertentiâ omnium fortunas perturbari vellet. Hæc quum agerentur; nuntii præmissi ab rege Jubâ venerant, qui illum cum magnis copiis adesse dicerent, & de custodia ac defensione urbis hortarentur: quæ res eorum perterritos animos confirmavit.

XXXIII. Nunciabantur hæc eadem Curioni: sed quamdiu fides fieri non poterat; tantam habebat suarum rerum fiduciam. Jamque Cæsaris in Hispaniâ res secundæ in Africam nuntiis ac litteris perferebantur. Quibus omnibus rebus sublati, nihil contra se Regem nifurum existimabat. Sed ubi certis auctoribus compertit, minus v & xx millibus longè ab Uricâ ejus copias abesse; relictis munitionibus, sese in castra Corneliiana recepit. Huc frumentum comportare, castra munire, materiam conferre cepit; statimque in Siciliam misit, uti si legiones reliquæque equitatus ad se mitteretur. Castra erant ad bellum ducendum aptissima, naturâ, & loci munitione & maris propinquitatē, & aquæ & salis co-

piâ; cuius magna vis jam ex proximis erat salinis ed congesta. Non materia, multitudine arborum; non frumentum, cuius erant plenissimi agri; deficere poterat. Itaque suorum omnium consensu Curio reliquas copias expectare, & bellum ducere parabat.

XXXIV. His constitutis rebus, probatissque consiliis; ex perfugis quibusdam oppidanis audit, Jubam, revocatum finitimo bello, & controversis Leptitanorum, restitisse in regno; Saburam, ejus præfectum, cum mediocribus copiis missum, Uticæ appropinquare. His auctoribus temere credens, consilium commutat, & proelio rem committere constituit. Multum ad hanc rem probandam adjuvat adolescentiâ, magnitudo animi, superioris temporis proventus, fiducia rei bene gerendæ. His rebus impulsus, equitarum omnem primâ nocte ad castra hostium mittit; ad flumen Bagradam; quibus præerat Sabura, de quo antè erat auditum. Sed rex omnibus copiis insequabatur, & vi millium passuum intervallo à Saburâ confederat. Equites missi, nocte iter conficiunt; imprudentes atque inopinantes hostes aggreduuntur; Numidæ enim, quâdam barbarâ consuetudine, nullis ordinibus passim confederant. Hos oppressos somno & dispersos adorti, magnam eorum numerum interficiunt: multi perterriti profugiant. Quo factò, ad Curionem equites revertuntur, captivosque ad eum reducant.

XXXV. Curio cum omnibus copiis quartâ vigiliâ exierat, cohortibus v castris præsidio relictis. Progressus millia passuum vi; equites convenit; rem gestam cognovit; ex captivis quærit, quis castris ad Bagradam præsit: respondent, Saburam. Reliqua, studio itineris conficiendi, quærere prætermittit; proximâque respiciens signa; *Videtisne, inquit, milites, captivorum orationem cum perfugis convenire? abesse regem; exiguas esse copias missas; quæ paucis equitibus pares esse non potuerint. Proinde ad prædam, ad gloriam, properate; ut jam de præmiis vestris, & de referendâ gratiâ cogitare incipiamus.* Erant per se magna, quæ gesserant equites; præsertim quum eorum exiguus numerus cum tantâ multitudine Numidarum conferretur: hæc tamen ab ipsis inflatus commemo-

rabantur; ut de suis homines laudibus libenter præd-
sant: multa præterea spolia præferabantur: capri ho-
mines, equitesque producebantur: ut, quidquid interee-
deret temporis, hos omne victoriam morari videretur.
Ira spei Curionis militum studia non deerant. Equites
sequi iubet sese; iterque accelerat; ut quam maxime
ex fugâ perterritos adorti posset. At illi, itinere to-
tius noctis confecti, subsequi non poterant: atque alii
alio loco resistebant. Ne hæc quidem res Curionem
ad spem morabatur.

XXXVI. Juba cæmior factus à Sabura de nocturno
proelio; et millia Hispanorum & Gallorum equitum,
quos suæ custodiæ causâ eisum se habere consueverat;
& peditum eam partem, cui maxime confidebat; Sa-
buræ submittit. Ipse eum reliquis copiis, elephantisque
XI, lentius subsequitur; suspicatus, præmissis equitibus,
ipsum affore Curionem. Sabura copias equitum pedi-
tumque instruit: atque his imperat, ut simulatione ti-
moris paulatim cedant, ac pedem referant: sese, quum
opus esset, signum proelii daturum; &, quod rem po-
tulare cognovisset, imperaturum.

XXXVII. Curio, ad superiorem spem additâ præsentis
temporis opinione, hostes fugere arbitrans, copias ex
locis superioribus in campum deducit. Quibus ex
locis quum longius esset progressus; confecto jam la-
bore exercitu, XVI millium spatio consistit. Dat sig-
num suis Sabura; aciem constituit, & circuire ordines
atque hortari incipit: sed peditatus duntaxat procul
ad speciem utitur; eques in aciem mittit. Non de-
est negotio Curio; suosque hortatur, ut spem omnem
in virtute reponant. Nec militibus quidem, ut defec-
tis; neque equitibus, ut paucis & labore confectis;
studium ad pugnandum virtutisque decrat: sed ii erant
numero CC; reliqui in itinere subliterant. Hi quam-
cunque in partem impetum fecerant, hostes loco ce-
dere cogebant: sed neque longius fugientes prosequi,
nec vehementius equos incitare poterant. At equita-
us hosti um ab utroque cornu circumiit aciem nostram,
& aversos præterere incipit. Quum cohortes ex acie
procurrissent; Numida integri celeritate impetum no-
strorum effugiebant; rursusque ad ordines suos se re-

cipiantes circumstant, & ab acie excluderant. Sic neque in loco manere, ordinisque servare: neque praecurrere, & casum subire: tutum videbatur. Hostium copias, summissis ab rege auxiliis, crebro augebantur: nostras vires lassitudine desiciliabant: simul ii, qui vulnera acceperant, neque acie excedere, neque in locum tutum referri poterant: quod tota aciea equitatu hostium circumdata tenebatur. Hi de sua salute desperantes, (ut extremo vita terrore homines facere consueverunt) aut suam mortem miserabantur, aut parentes suos commendabant, si quos ex ea periculo fortuna servare potuisset. Plena erant omnia timoris, & lacrimarum.

XXXVIII. Curio; ubi, perterrita omnibus, neque cohortationes suas, neque preces audiri intelligit; unam, ut in miseriis rebus, spem reliquam salutis esse arbitratus; proximos colles capere universos, atque eò inferri signa jubet: hos quoque praecipuat missus à Saburà equitatus. Tum vero ad summam desperationem nostri perveniunt; & partim fugientes ab equitatu interficiuntur, partim integri procumbunt. Hortatur Curiōnem Cn. Domitius praefectus equitum, cum paucis equitibus circumstans; ut fugā salutem petat, atque in castra contendat: & se ab eo non discessurum pollicetur. At Curio nunquam, amisso exercitu quem à Caesare fidei suae commissum acceperat, se in eius conspectum reversurum confirmat; atque ita praelians interficitur. Equites perpauci, ex proelio se recipiunt. Sed ii, quos ad novissimum agmen, equorum rescindendorum causā, substituisse demonstratum est; fugā rotius exercitus, procul animadvertens, sese incolumes in castra conferunt. Milites ad unum omnes interficiuntur.

XXXIX. His rebus cognitis; M. Rufus quatuor in castris relictus à Curione, cohortatur suos, ne animo deficiant. Illi orant atque obsecrant, ut in Siciliam navibus reportentur. Pollicetur: magistisque imperat navium, ut primo vespere omnes scaphas ad littus impulsas habeant. Sed tantus fuit omnium terror, ut alii adesse copias jubere dicerent; alii cum legionibus in-

stare Varum, jamque se pulverem venientium cernere; quarum rerum nihil omnino acciderat: alii classum hostium celeriter advolaturam suspicarentur. Itaque, perterritis omnibus, sibi quisque consulebat. Qui in classe erant, proficisci properabant. Horum fuga navium, onerariarum magistros incitabat. Pauci leniuiculi ad officium imperiumque conveniebant: sed tanta erat exemplaris littoribus contentio, qui potissimum ex magno numero conscenderent; ut multitudine atque onere nonnulli deprimerentur, reliqui ob timorem propius adire tardarentur.

XL. Quibus rebus accidit, ut pauci milites patresque familiae, qui aut gratia aut misericordia valerent, aut naves adnare possent, recepti, in Siciliam incolumes pervenirent. Reliquae copiae, missis ad Varum nostrum, legatorum numero, centurionibus, sese ei dediderunt. Quorum cohortes militum Juba postero die ante oppidum conspicatus; suam esse praedicans praedam, magnam partem eorum interfici iussit: paucos electos in regnum remisit. Cum Varus suam fidem ab eo laedi quereretur, neque resistere auderet: ipse equo in oppidum vestus, prosequentibus compluribus senatoribus, quo in numero erat Ser. Sulpicius & Licinius Damasippus; paucis diebus, quae fieri vellent, Uticæ constituit atque imperavit: diebusque post paucis se in regnum cum omnibus copiis recepit.

LIBER III.

I.

ICTATORE habente comitia Caesare, consules creantur Julius Caesar & P. Servilius: is enim erat annus, quo per leges ei consulem fieri liceret. His rebus confectis: quum fides totae Italiae esset angustior, neque creditur pecuniae solverentur; constituit, ut arbitri darentur: per eos fierent estimationes possessionum.

num & rerum, quanti quæque earum ante bellum fuissent; atque ex creditoribus transferentur. Hoc & ad timorem novarum tabularum tollendum minuendūque, qui fere bella & civiles dissensiones sequi consuevit; & ad debitorum tuendam existimationem, esse aptissimum existimavit. Item, prætoribus tribunsque plebis rogationes ad populum ferentibus; nonnullos ambitus Pompei lege damnatos, illis temporibus, quibus in Urbe præsidia legionum Pompeius habuerat; (quæ judicia, aliis audientibus iudicibus, aliis sententiam ferentibus, singulis diebus erant perfecta) in integrum restituit, qui se illi initio civilis belli obrulerant, si suâ operâ in bello uti vellet; perinde æstimans ac si usus esset, quoniam sui fecissent potestatem: statuerat enim hos prius iudicio populi debere restitui, quàm suo beneficio videri receptos; ne aut ingratus in referendâ gratiâ, aut arrogans in præcipiendo populi beneficio, videretur.

II. His rebus, & feriis Latinis, comitiisque omnibus perficiendis, xi dies tribuit; dictaturæque se abdicat; & ab Urbe proficiscitur, Brundisiumque pervenit. Eò legiones xii, equitatum omnem, venire iusserat. Sed tantum navium reperit, ut angustè xx millia legionariorum militum, & dc equites, transportare possent. Hoc unum [inopiâ navium] Cæsari ad consiciendi belli celeritatem defuit. Atque ex ipsæ copiarum infrequentiores imponuntur, quod multi Gallicis tot bellis defecerant; longumque iter ex Hispaniâ magnum numerum deminuerat; & gravis ætumnus in Apuliâ circumque Brundisium, ex saluberrimis Galliarum & Hispaniarum regionibus, omnem exercitum valetudine tentaverat.

III. Pompeius annum spatium ad comparandas copias nactus, quod vacuum à bello, atque ab hoste otiosum fuerat; magnam ex Asiâ, Cycladibusque insulis, Corcyrà, Athenis, Ponto, Bithyniâ, Syriâ, Ciliciâ, Phœnice, & Ægypto, classem coegerat; magnam omnibus locis ædificandam curaverat: magnam imperatam Asiæ, Syriæ, regibusque omnibus, & dynastiis, & tetrarchis, & liberis Achaïæ populis, pecuniam exegerat; magnam, societates earum provinciarum, quas

ipse obtinebat, sibi numerare coegerat. Legiones effecerat civium Romanorum, ix; v, ex Italia quas transfuderat; unam ex Sicilia veteranam, quam factam ex duabus gemellam appellabat; unam ex Creta & Macedonia, ex veteranis militibus, qui dimissi à superioribus imperatoribus in iis provinciis confederant; ii ex Asia, quas Lentulus conscribendas curaverat. Præterea magnum numerum ex Thessalia, Bœotia, Achaia, Epiroque, supplementi nomine, in legiones distribuerat. His Antonianos milites admiscuerat. Præter has, expectabat cum Scipione ex Syria legiones ii. Sagittarios ex Creta, Lacedæmone, Ponso, atque Syria, reliquisque civitatibus, iiii millia numero habebat: funditorum, cohortes vi: mercenarias, ii: equitum, vii millia: ex quibus de Gallos Deiotarus adduxerat; d, Ariobarzanes ex Cappadocia: ad eundem numerum Cornus ex Thracia dederat, & Sadalem filium miserat. Ex Macedonia c c erant, quibus Rascipolis præerat, excellenti virtute. d ex Gabinianis Alexandria, Gallos Germanosque, quos ibi A. Gabinus præsidii causâ apud regem Ptolemaum reliquerat, Pompeius filius cum classe adduxerat: dccc, quos ex servis suis pastorumque suorum coegerat. ccc Tarentinarius Castor & Dailaus ex Gallogræcia dederant: horum alter unâ venerat, alter filium miserat. c c ex Syria à Comageno Antiocho, cui magna præmia Pompeius tribuit, missi erant. in his plerique hippotoxotæ. Huc Dardanos, Bessos; partim mercenarios, partim impensio aut gratiâ comparatos; item Macedonas, Thessalos, & reliquarum gentium & civitatum adjecerat; atque cum, quem supra demonstravimus, numerum expleverat. Frumentum vim maximam ex Thessalia, Asia, Ægypto, Creta, Cypris, reliquisque regionibus comparaverat. Hyemare Dyrrhachii, Apolloniæ, omnibusque oppidis maritimis constituerat; ut mare Cæsarem transire prohiberet. Ejus rei causâ, omni orâ maritimâ classem disposuerat. Præerat Ægyptiis navibus Pompeius filius; Asiaticis, D. Lælius & C. Triarius; Syriacis, C. Cassus; Rhodiis, C. Marcellus cum C. Coponio; Liburnicæ atque Achaicæ classi, Scribonius Libo & M. O.

Clavius. Tota tamen officio maritimo M. Bibulus prepositus, cuncta administrabat: ad hunc summa imperii respiciebat.

IV. Cæsar, ut Brundisium venit, concionatus apud milites; quoniam prope ad finem laborum ac periculorum esset perventum, a quo animo mancipia atque impedimenta in Italiâ relinquerent; ipsi expediti naves conscenderent, quò major numerus militum posset imponi; omniaque ex victoria & ex suâ liberalitate sperarent: Conclamantibus omnibus, imperaret, quod vellet; quodcumque imperavisset, se a quo animo esse facturos: pridie Non. Jan. naves solvit; impossitis, ut supra demonstratum est, legionibus vii. Postridie terram attingit Cerauniorum. Saxa inter & alia loca periculosa quietam nactus stationem; & portus omnes timens, quos teneri ab adversariis arbitrabatur; ad eum locum, qui appellatur Pharsalus, omnibus navibus ad unam incolumibus, milites exposuit.

V. Erat Oriei Læretius Vespillo, & Minucius Rufus, cum Asiaticis navibus xviii; quibus, iussu D. Lælii, præerant: M. Bibulus, cum navibus cx, Corcyræ. Sed neque ii sibi confisi ex portu prodire sunt ausi; quum Cæsar omnino xii naves longas præsidio duxisset, in quibus erant constratae iv: neque Bibulus, impeditis navibus, dispersisque remigibus, satis mature occurrit; quòd prius ad continentem visus est Cæsar, quàm de ejus adventu fama omnino in eas regiones perferretur.

VI. Expositis militibus, naves eadem nocte Brundisium à Cæsare remittuntur; ut reliquæ legiones, equitatusque, transportari possent. Huic officio præpositus erat Fufius Kalenus legatus, qui celeritatem in transportandis legionibus adhiberet. Sed sensus à terra proventus naves, neque usq; nocturnâ aurâ; in redeundo offenderunt. Bibulus enim, Corcyræ cœtior factus de adventu Cæsaris, sperans se alicui parti onustarum navium occurrere posse, inanibus occurrit; & nactus circiter xxx, in eas indigentia suâ ac doloris iracundiâ erupit, omnesque incendit: eodemque igne nautas dominosque navium interfecit; magnitudine pœnæ reliquos detertere sperans. Hòc confecto negotio; à Salonis ad Origi portum, stationes littorisque omnia lon-

gè latèque classibus occupavit: custodissquē diligenti-
us dispositis, ipse gravissimā hyeme in navibus exen-
batur; neque ullum laborem aut munus despiciens,
[neque subsidium exspectans, si in Caesaris complexum
venire posset.]

VII. Post discessum Liburnarum; ex Illyrico M. O-
ctavius, cum iis quas habebat navibus, Salonas perve-
nit: ibique concitatis Dalmatis reliquisque barbaris,
Istam à Caesaris amicitia avertit: conventum Salonis
quum neque pollicitationibus neque denunciatione pe-
riculi permovere posset; oppidum oppugnare instituit.
Est autem oppidum & loci naturā, & colle munitum.
Sed celeriter cives Romani, ligneis effectis turribus,
iis sese munierunt: &, quum essent infirmi ad resisten-
dum, propter paucitatem hominum; crebris confecti
vulneribus, ad extremum auxilium descenderunt, ser-
vosque omnes puberes liberaverunt; &, praefectis om-
nium mulierum cinibus, tormenta effecerunt. Quo-
rum cognita sententiā; Octavius quinque castris oppi-
dum circumdedit, atque uno tempore obsidione & op-
pugnationibus eos premere cepit. Illi omnia perpeti
parati, maximè à re frumentaria laborabant. Quare
missis ad Caesarem legatis, auxilium ab eo petebant:
reliqua, ut poterant, per se incommoda sustinebant.
Et, longo interposito spatio, quum diurnurnitas oppug-
nationis negligentiores Octavianos effecisset; naqi
occasionem meridiani temporis, discessu eorum, pueris
mulieribusque in muro dispositis, ne quid quotidianz
consuetudinis desideraretur; ipsi, manu facta, cum iis
quos nuper manumissos liberaverant, in proxima Ota-
vii castra irruperunt. His expugnatis, eodem imperu
altera sunt adorti; inde tertia, & quarta, & deinceps
reliqua; omnibusque eos castris expulerunt: &, magno
numero interfecto, reliquos atque ipsum Octavium in
naves confugere coegerunt. Hic fuit oppugnationis
exitus. Jamque hyems appropinquabat; &, tantis de-
trimentis acceptis, Octavius, desperatā oppugnatione
oppidi, Dyrrhachium sese ad Pompeium recepit.

VIII. Demonstratum est L. Vibullium Rufum, Pom-
peti praefectum, bis in potestatem pervenisse Caesaris;

atque ab eo esse dimissum: semel ad Corfinium, iterum in Hispaniâ. Hunc pro suis beneficiis Cæsar iudicaverat idoneum, quem cum mandatis ad Cn. Pompeium mitteret: eundemque apud Cn. Pompeium auctoritatem habere intelligebat. Erat autem hæc summa mandatorum: *Debere utrumque, pertinacia finem facere; & ab armis discedere; neque amplius fortunam periclitari: satis esse magna utrumque incommoda accepta; qua pro disciplina & præceptis habere possent, ne reliquos casus timerent: illum ab Italiâ expulsam, amissâ Sicilia, & Sardinia, duobusque Hispaniis, & cohortibus in Italiâ atque in Hispaniâ civium Romanorum e atque XXX; se morte Curiæ, & detrimento Africani exercitus tanto, militumque deditione ad Corcyram: proinde sibi ac reipublica parcerent.* Quantum in bello fortuna posset, jam ipsi incommotis suis satis essent documento: hoc unum esse tempus de pace agendi, dum sibi uterque consideret, & pares ambo viderentur: si verò alteri paululum modò tribuisset fortuna; non esse usurum conditionibus pacis eum, qui superior videretur; neque fore aquâ parte contentum, qui se omnia habiturum consideret. Conditiones pacis, quoniam antea convenire non potuissent, Romæ à Senatu & à populo peti debere: interea & reipublica & ipsis placere oportere, si uterque in concione statim juravisset, se triduo proximo exercitum dimissurum: depositis armis auxiliisque, quibus nunc confiderent; necessario populi senatusque iudicio fore utrumque contentum: hac quâ facilius Pompeio probari possent, omnes suas terrestres urbiumque copias dimissurum.

IX. Vibullius, his expositis à Cæsare, non minùs necessarium esse existimavit; de repentino adventu Cæsaris Pompeium fieri certiores; uti ad id consilium capere posset, antequam de mandatis agi inciperet: atque ideo, continuato & nocte & die itinere, atque mutatis ad celeritatem iumentis, ad Pompeium contendit; ut adesse Cæsarem omnibus copiis nunciaret. Pompeius erat eo tempore in Candaviâ; iterque ex Macedoniâ in hyberna, Apolloniâ, Dyrrhachiumque habebat: sed, re novâ perturbatus, majoribus itineribus Apolloniâ petere cœpit; ne Cæsar oîz maritima civitates occuparet. At ille, expositis militibus, eodem

die Oricum proficiscitur. Quò quàm venisset; L. Torquatus, qui iussu Pompeii oppido præerat, præsidiumque ibi Parthinorum habebat; conatus portis clausis oppidum defendere, Græcos murum ascendere atque arma capere jubet: illi autem quum se contra imperium populi Romani pugnaturus esse negarent; oppidani autem suâ sponte Cæsarem recipere conarentur; desperatis omnibus auxiliis, portas aperuit; & se atque oppidum Cæsari dedit; incolumisque ab eo conservatus est.

X. Recepto Cæsar Orico, nullâ interpositâ morâ, Apolloniam proficiscitur. Ejus adventu audito; L. Staberius, qui ibi præerat, aquam compostare in arcem, atque eam munire, obsidesque ab Apolloniatis exigere coepit. Illi verò duros se negare; neque portas Consuli præclusuros; neque sibi iudicium sumpturos contra atque omnis Italia populûsque R. iudicavisset. Quum cognitâ voluntate, eam profugit. Apolloniatum ad Cæsarem legatos mittunt, oppidumque recipiunt. Hos sequuntur Bullidenses, Amantiani, & reliquæ finitimæ civitates, totaque Epirus; & legatis ad Cæsarem missis, quæ imperaret, facturos pollicentur.

XI. At Pompeius; cognitis his rebus, quæ erant Orici atque Apolloniæ gestæ; Dyrrhachio sitens, diurnis et nocturnisque itineribus contendit. Simul ac Cæsar appropinquare dicebatur, tantus terror incidit ejus exercitui; quòd propemodum noctem diei conjungeret, neque iter intermiserat; ut penè omnes, in Epiro finitimisque regionibus signa relinquerent; complures arma projicerent; ac fuga simili iter videretur. Sed quum prope Dyrrhachium Pompeius constitisset, castraque metuari jussisset; perterrito etiam tum exercitu, princeps Labienus procedit; juratque, se cum non deserturum, eademque casum subiturum, quæcumque ei fortuna tribuisset. Hoc idem reliqui jurant legati: hos tribui milium centurionesque sequuntur; atque idem omnis exercitus jurat. Cæsar, preoccupato itinere ad Dyrrhachium, finem properandi facit: castraque ad flumen Apollon ponit in finibus Apolloniæ, ut castella videlicet bene munitæ civitatibus tuti essent præsidio; ibique reliquarum ex Italiâ legionum adventum expectare, &

sub pellibus hyemare constituit. Hoc idem Pompeius facit; & trans flumen Apsum positis castris, eò copias omnes auxiliâque conduxit.

XII. Kalenus, legionibus equitibusque Brundisi in naves impositis, ut erat præceptum à Cesare; quantam navium facultatem habebat, naves solvit: paulatimque à portu progressus, litteras à Cesare accipit: quibus est certior factus, portus littorâque omnia classibus adversariorum teneri. Quo cognito, se in portum recipit, navesque omnes revocat. Una ex iis, quæ perseveravit, neque imperio Kaleni obtemperavit, quod erat sine militibus, privarâque consilio administrabatur; delata Oricum, à Bibulo expugnata est: qui de servis liberisque omnibus ad impuberes supplicium sumit, & ad unum interficit. Ita, exiguo tempore, magno casu totius exercitus salus constitit.

XIII. Bibulus, ut supra demonstratum est, erat cum classe ad Oricum: & sicut mari portibusque Caesarem prohibebat; ita ipse omni terrâ earum regionum prohibebatur: præfidiis enim dispositis, omnia littora à Cesare tenebantur; neque lignandi, neque aquandi, neque naves ad terram religandi, potestas fiebat. Erant res in magnâ difficultate; summisque angustiis rerum necessarium premebantur; adeò ut egerentur, sicuti reliquum commeatum, ita ligna atque aquam Corcyra navibus oneratis supportare; atque uno etiam tempore accidit, ut, difficilioribus usi tempestatibus; ex pellibus, quibus erant totæ naves, nocturnum excipere rorem egerentur. Quæ tamen difficultates patienter & æquo animo ferebant: neque sibi nudanda littora, & relinquendos portus existimabant. Sed quum essent in quibus demonstravi angustias, ac se Libo cum Bibulo conjunxisset: loquuntur ambo ex navibus cum M. Acilio & Statio Murco legatis; quorum alter oppidi maris, alter præfidiis terrestribus præerat: velle se de maximis rebus cum Cesare loqui, si sibi ejus facultas daretur. Huc addunt panca, rei confirmande causâ; ut de compositione acturi viderentur. Interim postulans, ut sint induciz; atque ab iis impetret: magnum enim, quod afferebant, videbatur; & Caesarem id summè sciebant.

cupere; & profectum aliquid Bibuli mandatis existimabatur.

XIV. Cæsar eo tempore cum legione una profectus ad recipiendas ulteriores civitates; & rem frumentariam expediendam, quâ angustè utebatur; erat ad Buthrotum, oppositum Corcyra. Ibi ab Acilio certior & Murco per litteras factus de postulatis Libonis & Bibuli, legionem relinquit; ipse Oricum revertitur. Eo quum venisset, evocantur illi ad colloquium. Prodit Libo, atque excusat Bibulum, quod is iracundiâ summâ erat, inimicitiasque habebat etiam privatas cum Cæsare ex adilitate & praturâ conceptas: ob eam rem colloquium vitasse; ne res maxima spei maximasque utilitatis ejus iracundiâ impedirentur. Pompeii summam esse ac fuisse semper voluntatem, ut componeretur, atque ab armis discederetur: sed potestatem se ejus rei nullam habere; propterea quod, de conciliâ sententiâ, summam belli rerumque omnium Pompeio permiserint: sed, postulatis Cæsaris cognitis, missuros ad Pompeium; atque illum reliqua per se acturum, hortantibus ipsis: interea manerent inducia, dum ab illo rediri posset; neve alter alteri noceret. Huc addit pauca de causâ, & de copiis auxiliisque suis. Quibus rebus neque tum respondendum Cæsar existimavit; neque nunc, ut memoriæ prodatur, satis causæ putamus. Postulabat Cæsar, ut legatos sibi ad Pompeium sine periculo mittere liceret; idque ipsi fore reciperent, aut acceptos per se ad eum perducerent. Quod ad inducias pertineret; sic belli rationem esse divisam, ut illi classe naves auxiliisque sua impedirent, ipse ut aquâ terrâque eos prohiberet: si hoc sibi remitti vellent, remitterent ipsi de maritimis custodiis, sin illud tenerent, se quoque id retenturum: nihilominus tamen agi posse de compositione, ut hac non remitterentur; neque hanc rem esse impedimenti loco. Illi neque legatos Cæsaris recipere, neque periculum præstare eorum, sed totam rem ad Pompeium rejicere; unum instare de induciis, vehementissimèque contendere. Quos ubi Cæsar intellexit, præsentis periculi atque inopiz vitandæ causâ omnem orationem instituisse; neque ullam spem, aut conditionem pacis afferre; ad reliquam cogitationem belli sese recepit.

XV. Bibulus multos dies terrâ prohibitus, & graviore morbo ex frigore ac labore implicitus; quum neque curari posset, neque susceptum officium deferere veller, vim morbi sustinere non potuit. Eo mortuo, ad neminem unum summa imperii redit; sed separatim suam quisque classem ad arbitrium suum administrabat.

XVI. Vibullius; sedato tumultu, quem repentinus adventus Cæsaris concitaverat; ubi primum, rursus adhibito Libone & L. Luceio & Theophane, (quibuscum communicare de maximis rebus Pompeius consueverat) de mandatis Cæsaris agere instituit; eum, ingressum in sermonem, Pompeius interpellavit, & loqui plura prohibuit. *Quid mihi, inquit, aut vitâ aut civitate opus est, quam beneficio Cæsaris habere videbor? cuius rei opinio tolli non poterit, quum in Italiam, ex quâ profectus sum, reduci existimabor.* Bello perfecto, ab iis Cæsar hæc dicta cognovit, qui sermoni interfuerunt: conatus tamen nihilo minùs est aliis rationibus per colloquia de pace agere.

XVII. Inter bina castra Pompeii atque Cæsaris, unum flumen tantum intererat Apsius: crebrâque inter se colloquia milites habebant; neque ullum, interim telum, per passionem colloquentium, transjiciebatur. Mittit P. Vatinius legatum ad ripam ipsam fluminis: qui ea, quæ maximè ad pacem petinere viderentur, ageret; & crebrò magnâ voce pronuntiaret, *licet sine civibus ad civem de pace legatos mittere? quod etiam fugitivis ab saltu Pyrenæo, prædonibusque licuisset: præsertim, ut id agerent, ne cives cum civibus armis decertarent.* Multa suppliciter locutus; ut de suâ atque omnium salute debebat; silentiôque ab utrisque militibus auditus: responsum est ab alterâ parte, *A. Varronem profiteri se alterâ die ad colloquium venturum; atque unâ etiam utrimque admodum cito legati venire, & quæ vellent, exponere possent; certumque ei rei tempus constituitur.* Quò quum esset postero die ventum; magna utrimque multitudo convenit: magnâque erat ejus rei expectatio; atque omnium intenti animi ad pacem esse videbantur. Quâ ex frequentia, T. Labienus prodit; summissâ oratione loqui de pace, atque altercati cum Vatinio incipit. Quorum mediam ora-

nem interrompant undique subito tela iniuncta; quæ ille, obiectus armis militum, vitavit: vulnerantur tamen complures; in his Cornelius Balbus, M. Plotius, L. Tibullus centuriones, militesque nonnulli. Tum Labienus: *Desine ergo de compositione loqui: nam nobis, nisi Caesaris capite relato, pax esse nulla potest.*

XVIII. Eisdem temporibus Romæ M. Caelius Rufus prætor, causâ debitorum susceptâ, initio magistratûs tribunal suum juxta C. Trebonii prætoris urbani sallem collocavit: & si quis appellasset de æstimatione, & de solutionibus quæ per arbitrum fierent, ut Cæsar præsens constituerat, fore auxilio pollicebatur. Sed fiebat æquitate decreti, & humanitate Trebonii, qui his temporibus clementer & moderatè jus dicendum existimabat; ut reperiri non posset, à quibus initium appellandi nasceretur. Nam foreasse inopiam excusare, & calamitatem aut propriam suam aut temporum queri, & difficultates auctionandi proponere; etiam mediocri est animi: integras verò tenere possessiones, qui se debere fateantur, cujus animi, aut cujus impudentia est? Itaque, hoc qui postularet, reperiebatur nemo. Atque ipsis, ad quorum commodum pertinebat, durior inventus est Caelius. Et, ab hõc profectus initio; ne frustra ingressus turpem causam videretur, legem promulgavit, ut sexies septi dies sine usuris creditæ pecuniæ solvantur.

XIX. Quum resisteret Servilius consul, reliquisque magistratus; & minus opinione suâ efficeret: ad hominum excitanda studia, sublatâ priorè lege, duas promulgavit; unam, quâ mercedis habitationum annuus conductibus donavit; alteram, tabularum novarum. Imperatque multitudinis in C. Trebonium facto, & nonnullis vulneratis; eum de tribunali deturbavit. De quibus rebus, Servilius Consul ad Senatum revulit; Senatûsque Cœlium ab rep. removendum censuit. Hõc decreto cum Consul Senatu prohibuit, & consionari conantem de rostris deduxit. Ille ignominia & dolore permotus, palam se proficisci ad Cæsarem simulavit; etiam nunciis ad Milonem missis, qui, Clodio interfecto, eo nomine erat damnatus: atque, eo in Italiam evocato, quiddam, magnis muneribus datis, gladiatoris familiæ

reliquias habebat; sibi conjunxit; atque cum in Turinum ad sollicitandos pastores pramissit. Ipse, quum Casilinum veniret; unoque tempore signa ejus militaria atque arma Capua essent comprehensa, simulque Neapoli visa, atque proditio oppidi appareret: patet facta consiliis, exclusus Capua, de periculum veritas, quod conventus animi ceperat, atque cum hostis loco habendum existimabat; consilio desistit, atque eo itinere sese avexit.

IX. Interim Milo, dimissa circum municipis litteris, ea, quae faceret, iussu atque imperio facere Pompeii, quae mandata ad se per Bibulum delata essent; quos ex aro alieno laborare arbitrabatur, sollicitabat: apud quos quum proficere nihil posset; quibusdam solutis ergastulis, Cosam in agro Tusino oppugnare coepit. Eo quum à Q. Padio pratore, cum legione **; lapide idus ex muro; periiit. Et Caesius profectus, ut distabat, ad Casertem; pervenit Thurios: ubi, quum quosdam ejus municipii sollicitaret; equitibusque Caesaris Gallis atque Hispanis, qui eo praesidii causâ missi erant, pecuniam polliceretur; ab iis est interfectus. Itaque magnarum iniuria rerum, quae occupatione magistratum & temporum sollicitam Italiam habebant, celerem & facilem exitum habuerunt.

XXI. Libo, profectus ab Onico cum classe, cui praeerat, navium 1, Brundisium venit; insulamque, quae contra Brundisium portum est, occupavit: quod praestare unum locum arbitrabatur, quod necessarius nostris erat egressus, quam omnium litorea ac portus custodiam clausos teneri. Hic repensim adventu naves onerarias quasdam nautes incendit, de unam fluminese onustam abduxit; magnamque nostris terrorem iniecit; & noctu militibus & sagittariis in terram expositis, praesidium equitum dejecit; & adeo loci opportunitate profecit, ut ad Pompeium litteras mitteret; naves reliquas, si vellet, subduci & vesici juberet; sua classe auxilia sese Caesaris prohibiturum.

XXII. Erat eo tempore Antonius Brundisii; qui, virtute militum confusus, scaphas navium magnarum circiter 12, cratibus pluteisque contentis; eoque milites de-

lectos imposuit; atque eas in littore pluribus locis separatim disposuit; navésque triremes 11, quas Brundisii faciendas curaverat, per causam exercendorum remigum, ad fauces portus prodire iussit. Has quum audacius progressas Libo vidisset; sperans intercipi posse, quadriremes v ad eas misit: quæ quum navibus nostris appropinquassent, nostri veterani in portum refugerunt; illi, studio incitati, incautiùs sequebantur. Jam ex omnibus partibus subitò Antonianæ scaphæ, signo dato, se in hostes incitaverunt; primòque impetu unam ex his quadriremem, cum remigibus defensoribusque suis, ceperunt; reliquas turpiter fugere coegerunt. Ad hoc detrimentum accessit, ut, equitibus per oram maritimam ab Antonio dispositis, aquari prohiberentur: quâ necessitate & ignominia permotus Libo, discessit à Brundisio, obfessionemque nostrorum omisit.

XXIII. Multi jam menses transierant, & hyems jam præcipitaverat; neque Brundisio naves legionésque ad Cæsarem veniebant: ac nonnullæ ejus rei prætermisæ occasiones Cæsari videbantur; quòd certè sæpe flaverant venti, quibus necessariò committendum existimabatur: quantòque ejus amplius processerat temporis; tanto erant alacriores ad custodias, qui classibus præerant; majoremque fiduciam prohibendi habebant: & crebris Pompeii litteris castigabantur, *quoniam primò venientem Cæsarem non prohibuissent, ut reliquos ejus exercitus impedirent*: duriùsque quotidie tempus ad transportandum lenioribus ventis exspectabant. Quibus rebus permotus Cæsar, Brundisium ad suos severius scripsit, ut, nacti idoneum ventum, ne occasionem navigandi dimitterent, si vel ad littora Apolloniaticum cursum dirigere, atque eò naves ejicere possent. Hæc à custodiis classium loca maximè vacabant, quòd se longiùs portibus committere non auderent.

XXIV. Illi, adhibitâ audaciâ & virtute, administrantibus M. Antonio & Fusio Kaleno, multum ipsis militibus hortantibus, neque ullum periculum pro salute Cæsaris recusantibus, nacti Austrum, naves solvunt; atque alterâ die Apolloniam Dyrrhachiumque prætervehuntur. Qui quum essent ex continenti visi; C.

Eponius, qui Dyrrhachii classi Rhodiz præerat, naves ex portu educit; & quum jam nostri remissione vento appropinquassent, idem Auster increbuit, nostrisque præsidio fuit. Neque verò ille ob eam causam conatu desistebat; sed labore & perseverantiâ nautarum, se vim tempestatis superare posse sperabat; prætervectosque Dyrrhachium magnâ vi venti, nihilo secius sequebatur. Nostri; usi fortunæ beneficio, tamen impetum classis timebant, si fortè ventus remisisset. Nacti portum, qui appellatur Nymphæum, ultra Lissum millia passuum 111; eò naves introduxerunt: (qui portus ab Africo tegebatur, ab Austro non erat tutus) leviúsque tempestatis, quàm classis, periculum æstimaverunt. Quò simul atque intus est itum; incredibili felicitate Auster, qui per biduum flaverat, in Africum se vertit. Hic subitam commutationem fortunæ videre licuit: qui modò sibi timuerant, hos tutissimus portus recipiebat; qui nostris navibus periculum intulerant, de suo timere cogebantur. Itaque, tempore commutato, tempestas & nostros texit, & naves Rhodias afflixit; ita ut ad unam contratæ omnes, numero XVI, eliderentur & naufragio interirent; & ex magno remigum propugnatorumque numero, pars ad scopulos allisa interficeretur, pars à nostris distraheretur: quos omnes conservatos Cæsar domum remisit.

XXV. Nostræ naves 11, tardius cursu confecto, in noctem conjectæ; quum ignorarent, quem locum reliquæ cepissent, contra Lissum in anchoris constiterunt. Has, scaphis minoribusque navigiis compluribus summissis, Otacilius Crassus, qui Lissi præerat, expugnare parabat; simul de deditiōe eorum agebat, & incolumitatem deditis pollicebatur. Harum altera navis ducentos viginti ex legione tironum sustulerat; altera ex veteranâ paulò minùs ducentis se compleverat. Hic cognosci licuit, quantum esset hominibus præsidii in animi firmitudine. Tirones enim, multitudine navium perterriti, & salo nausæque confecti, jurejurando accepto, nihil iis nocituros hostes; se Otacilio dederunt: qui omnes ad eum perducti; contra religionem jurisjurandi, in ejus conspectu crudelissimè interficiuntur. At vete-

sanz legionis milites, item confidatari & tempestatis & sentina viriis, non ea pristina virtute remittendum aliquid putaverunt : sed, tractandis conditionibus, & simulatione deditiois, extracto primo noctis tempore, gubernatorem in terram navem ejicere cogunt : ipsi idoneum locum nacti, reliquam noctis partem ibi confecerunt ; & luce prima, missis ad eos ab Oracilio equitibus, qui eam partem ora maritimae asservabant, circiter centi, quisque eos armati ex praesidio secuti sunt ; se defenderunt : & nonnullis eorum interfectis, incolumes ad nostros sese receperunt.

XXVI. Quo facto ; conventus civium Romanorum, qui Lissium obtinebat, quod oppidum iis antea Caesar attribuerat, muniendumque curaverat, Antonium recepit, omnibusque rebus juvit. Oracilius sibi timens oppido fugit, & ad Pompeium pervenit. Expositis copiis Antonius ; quarum erat summa, veteranorum 111 legionum, uniusque tironum, & equitum 3000, pleraque naves in Italiam remittit, ad reliquos milites equitescque transportandos : pontones, quod est genus navium Gallicarum, Lissi relinquit ; hoc consilio, ut, si forte Pompeius, vacuum existimans Italiam, eo transjecisset exercitum ; quae opinio erat edita in vulgus ; aliquam Caesar ad insequendum facultatem haberet : nunciosque ad eum celeriter mittit, quibus regionibus exercitum exposuisset, & quid milium transverisset.

XXVII. Hac eodem fere tempore Caesar atque Pompeius cognoscunt. Nam praetervectas Apolloniam Dyrrhachiumque naves viderant ; ipsi iter secundum eas terrae direxerant : sed quod essent ex delata, primis diebus ignorabant : cognitaque re, diversa sibi ambo consilia capiunt ; Caesar, ut quamprimum se cum Antonio conjungeret ; Pompeius, ut venientibus in itinere se opponeret, & si imprudentes ex insidiis adorti posset. Eodemque die uterque eorum ex castris fluvio à sumine Apso exercitum educunt : Pompeius clam, & nocturno ; Caesar palam, atque interdum. Sed Caesari circuitu majore iter erat longius, adverso flumine, ut vadum transire posset : Pompeius, quia expedito itinere flumen ei mansuetum non erat, magnis itineribus ad Antonium

contendit; atque ubi eum appropinquare cognovit, idoneum locum nactus, ibi copias collocavit: suosque omnes castris continuit, ignisque fieri prohibuit; quod occultior esset ejus adventus. Hæc ad Antonium statim per Græcos deferuntur. Ille, missis ad Cæsarem amicis, unum diem sese castris tenuit: altero die, ad eum pervenit Cæsar. Cujus adventu cognito, Pompeius, ne duobus circumcladeretur exercitibus, ex eo loco discedit; omnibusque copiis ad Asparagium Dyrhachinorum pervenit, atque ibi idoneo loco castra ponit.

XXVIII. His temporibus Scipio, detrimentis quibusdam circa montem Amanum acceptis, sese Imperatorem appellaverat. Quo facto, civitatibus tyrannisque magnas imperaverat pecunias: item à publicanis suæ provincie debitam biennii pecuniam exegerat, & ab eisdem insequentis anni munus præceperat; equisque toti provincie imperaverat. Quibus coactis; finitimis hostibus Parthis post se relictis, qui paullo ante M. Crassum Imperatorem interfecerant, & M. Bibulum in obsidione habuerant; legiones equisque ex Syria deduxerat: summæque in sollicitudine ac timore Parthici belli in provinciam quum venisset, ac nonnullæ militum voces audirentur; sese, contra hostem si discederent iuras; contra civem & consulem, arma non laturos; dedidit Pergamum atque in locupletissimas urbes in hyberna legionibus, maximas largitiones fecit; &, confirmandorum militum causâ, dispendas iis civitates dedit. Interim acerbissime imperatæ pecuniæ totâ provincie exigebantur. Multa præterea generatim ad avaritiam excogitabantur. In capita singula fervorum ac liberorum tributum imponebatur. Columnatæ, officinæ, frumentum, milites, remiges, arma, tormenta, vestimenta, Cujus modo rei nomen repetiri poterat, hoc satis esse ad cogendas pecunias videbatur. Non solum urbibus, sed penè vicis castellisque singulis cum impeto præficiebantur. Qui horum quid acerbissime crudelissimeque fecerat, is & vir & civis optimus habebatur. Erat plena siccorum & imperiorum provincia; diffusa præfectis atque exactoribus; qui, præter imperatas pecunias, suo etiam privato compendio serviebant: dicebant enim, se, domo patriæque expulso, omnibus

necessariis egere rebus; ut honestâ præscriptione rem turpissimam tegerent. Accedebant ad hæc gravissimæ usuræ, quod in bello plerumque accidere consuevit; universis imperatis pecuniis: quibus in rebus, prolationem diel, donationem esse dicebant. Itaque æ alienum provinciarum eo biennio multiplicatum est. Nec minus ob eam causam civibus Romanis ejus provinciarum, sed in singulos conventus singulasque civitates certæ pecuniæ imperabantur; mutuasque illas ex S. C. exigi distabant; publicanis, uti in sorte fecerant, insequentis anni vedigal promutuum. Præterea Ephesi à fano Dianæ depositas antiquitus pecunias Scipio tolli jubebat, cæterasque ejus decem statuas. Quum in fanum ventum esset, adhibitis compluribus senatorii ordinis, quos advocaverat Scipio; litteræ ei redduntur à Pompeio, *mare transisse cum legionibus Casarem; properaret ad se cum exercitu venire, omniaque posthabeat.* His litteris acceptis; quos advocaverat, dimittit: ipse iter in Macedoniam parare incipit; paucisque post diebus est profectus. Hæc res Ephesiarum pecuniæ salutem attulit.

XXIX. Cæsar, Antonii exercitu conjuncto; deductâ Orico legione, quam tuendæ oræ maritimæ causâ posuerat; tentandas sibi provincias, longiusque procedendum existimabat: & quum ad eum legati venissent ex Thessaliâ Ætoliæque, qui præsidio misso pollicerentur earum gentium civitates imperata facturas; L. Cassium Longinum cum legione tironum, quæ appellabatur vigesima septima, atque equitibus ccc, in Thessaliam; C. Calvisium Sabinum cum cohortibus v, paucisque equitibus, in Ætoliam misit: maximèque eos, quod erant propinquæ regiones, de re frumentariâ ut providerent, hortatus est. Cn. Domitium Calvinum cum legionibus duabus, xi & xii, & equitibus n, in Macedoniam proficisci iussit; cujus provinciarum ab eâ parte, quæ Libera appellabatur, Menædemus, princeps earum regionum, missus legatus, omnium suorum excellens studium profitebatur.

XXX. Ex his Calvisius primo adventu summâ omnium Ætolorum receptus voluntate; præsidiis adversariorum Calydone & Naupactò dejectis, omni Ætoliâ poritus

potitus est. Cassius in Thessaliam cum legione per-
venit. Hic quum essent factiones duæ, variâ volunta-
te civitatum utebatur. Egessaretus, veteris homo po-
tentis, Pompeianis rebus studebat: Petreius, summæ
nobilitatis adolescens, suis ac suorum opibus Cæsarem
enixe juvabat.

XXXI. Eodémque tempore Domitius in Macedoni-
am venit: &, quum ad eum frequentes civitatum le-
gationes convenire cœpissent, nunciatum est adesse Sci-
pionem cum legionibus, magnâ & opinione & famâ
omnium; nam plerumque in novitate fama antecedit.
Hic, nullo in loco Macedoniæ moratus, magno impe-
tu contendit ad Domitium; & quum ab eo millia pas-
suum xx abfuisset, subito se ad Cassium Longinum in
Thessaliam convertit. Hoc aded celeriter fecit, ut si-
mul adesse & venire nunciaretur: &, quò iter expedi-
tius faceret, M. Favonium ad flumen Haliacmonem,
quod Macedoniam à Thessaliâ dividit, cum cohortibus
viii præsidio impediementis legionum reliquit, castellum-
que ibi muniri iussit. Eodem tempore equitatus regis
Coti ad castra Cassii advolavit, qui circum Thessali-
am esse consueverat. Tam timore perterritus Cassius,
cognito Scipionis adventu, visisque equitibus, quos Sci-
pionis esse arbitrabatur; ad montes se convertit, qui
Thessaliam cingunt: atque ex his locis, Ambraciam
versus iter facere cœpit. At Scipionem properantem
sequi, litteræ sunt consecutæ à M. Favonio; *Domitium
cum legionibus adesse; nec se præsidium, ubi constitutus esset,
sui auxilio Scipionis tenere posse.* Quibus litteris acceptis,
consilium Scipio iterque commutat; Cassium sequi de-
sistit; Favonio auxilium ferre contendit. Itaque die
ac nocte continuato itinere, ad eum pervenit tam op-
portuno tempore, ut simul Domitiani exercitus pulvis
cerneretur, & primi antecessores Scipionis viderentur.
Ita Cæsar industria Domitii, Favonio Scipionis cele-
ritas salutem attulit.

XXXII. Scipio in castris stativis biduum moratus ad
flumen, quod inter eum & Domitii castra fluebat, Ha-
liacmonem; tertio die, primâ luce, exercitum vado
transducit; &, castris positis, postero die manè copias

ante frontem castrorum instruit. Domitius tum quoque sibi dubitandum non putavit, quin productis legionibus praelio decertaret: sed, quum esset inter binæ castra campus circiter millium passuum vi, castris Scipionis aciem suam subiecit. Ille à vallo non discedere perseveravit. Attamen, agre retentis Domitianis militibus, est factum, ne praelio contenderetur; & maxime, quod rivus difficilibus ripis castris Scipionis subiectus, progressus nostrorum impediēbat. Quorum studium alacritatēque pugnandi quum cognovisset Scipio; suspicatus fore, ut postero die aut invitus dimicare cogeretur, aut magnā cum infamiā castris se continere; qui magnā cum expectatione venisset, temere progressus, turpem habuit exitum: & noctu, ne conclamatis quidem vasīs, flumen transiit; atque in eandem partem, ex quā venerat, rediit: ibique prope flumen, edito naturā loco, castra posuit. Paucis diebus interpositis, noctu insidias equitum collocavit; quos in loco superioribus fere diebus nostri pabulari consueverant: & quum quotidianā consuetudine Q. Varus praefectus equitum Domitii venisset, subito illi insidiis consurrexerunt: sed nostri fortiter eorum impetum tulerant, celeriterque ad suos quisque ordines rediit, atque ultro universi in hostes imperum fecerunt. Ex his circiter lxxx interfectis, reliquis in fugam coniectis; nostri, duobus amissis, in castra se receperunt.

XXXIII. His rebus gestis, Domitius sperans Scipionem ad pugnam elici posse, simulavit sese angustiis rei frumentariæ adductum castra movere; vasisque militari more conclamatis, progressus millia passuum iii, loco idoneo & occulto omnem exercitum equitatumque collocavit. Scipio ad sequendum paratus, equitatum magnamque partem levis armaturæ ad explorandum iter Domitii & cognoscendum praemisit. Qui quum essent progressi, primæque turmae insidias intravissent; ex fremitu equorum illarū suspicione, ad suos se recipere coeperunt; quisque hos sequebantur, celerem eorum receptum conspicati restiterunt. Nostri, cognitis insidiis; ne frustra reliquos expectarent, duas noctis nostram turmas exceperunt: in his fuit M. Opimius

præfectus equitum. Reliquos omnes eam turmarum aut interfecerunt, aut captos ad Domitium deduxerunt.

XXXIV. Deductis oræ maritimæ Cæsar præfidiis, ut supra demonstratum est; III cohortes Orici, oppidi tuendi causâ, reliquit: illisque custodiam navium longarum transdidit, quas ex Italiâ transduxerat. Huic officio oppidoque præerat Acilius legatus. Is naves nostras in interiorem partem post oppidum redexit, & ad terram deligavit; faucibusque portûs navem onerariam submersam objecit; & huic alteram conjunxit; super quâ turrim effecit ad ipsum introitum portûs opposuit, & militibus complevit, tuendamque ad omnes repentinos casus transdidit. Quibus cognitis rebus Cn. Pompeius filius, qui classi Egyptiæ præerat, ad Oricum venit; submersamque navim remulco, multisque contendens funibus, abduxit: atque alteram navem, quæ erat ad custodiam ab Acilio posita, pluribus aggressus navibus, in quibus ad libram fecerat turres; & ex superiori pugnavit loco; integrosque semper defatigatis summittens; & reliquis partibus simul ex terrâ scalis & classe moenia oppidi tentans, ut adversariorum manus diduceret; labore, & multitudine telorum, nostros vicit; dejectisque defensoribus, qui omnes scaphis excepti refugerunt, etiam navem expugnavit: eodemque tempore ex alterâ parte molem tenuit naturalem objectam, quæ penè insulam contra oppidum effecerat: IV biremes, subiectis scutulis, impulsas vectibus in interiorem partem transduxit. Ita ex utraque parte naves longas aggressus, quæ erant deligatæ ad terram, atque inanes; IV ex his abduxit, reliquas incendit. Hoc confecto negotio, D. Lælius ab Asiaticâ classe abductum reliquit, qui commearum Bullide atque Amantiâ importari in oppidum prohibebat; ipse Lissum profectus, naves onerarias xxx à M. Antonio relictas intrâ portum aggressus, omnes incendit: Lissum expugnare conatus; defendentibus civibus Romanis, qui ejus erant conventus, militibusque, quos præfidiî causâ miserat Cæsar; triduum moratus, paucis in oppugnatione amissis, re infectâ inde discessit.

XXXV. Cæsar, postquam Pompeium ad Asparagium esse cognovit; eodem cum exercitu profectus; expugnato in itinere oppido Parthinorum, in quo Pompeius præsidium habebat; III die in Macedoniam ad Pompeium pervenit, juxtaque eum castra posuit; & posttridie, eductis omnibus copiis, acie instructa, decernendi potestatem Pompeio fecit. Ubi eum suis locis se tenere animadvertit; reducto in castra exercitu, aliud sibi consilium capiendum existimavit. Itaque postero die omnibus copiis, magno circuitu, difficili angustoque itinere, Dyrrhachium profectus est; sperans Pompeium aut Dyrrhachium compelli, aut ab eo intercludi posse; quod omnem com meatum, totiusque belli apparatus, is eò contulisset: ut accidit. Pompeius enim primò ignorans ejus consilium, quod diverso ab eâ regione itinere profectum videbat, angustis rei frumentariæ compulsum discessisse existimabat: postea per exploratores certior factus, postero die castra movit; breviori itinere se occurrere ei posse sperans. Quod fore suspicatus Cæsar, militesque adhortatus, ut æquo animo laborem ferrent; parvâ parte noctis itinere intermisso, manè ad Dyrrhachium venit, quum primum agmen Pompeii procul cerneretur: atque ibi castra posuit.

XXXVI. Pompeius interclusus Dyrrhachio, ubi positum tenere non potuit, secundo usus consilio, edito loco, qui appellatur Petra, aditumque habet navibus mediocrem, atque eas à quibusdam protegit ventis; castra communit. Eò partem navium longarum convenire; frumentum com meatumque ab Asia, atque omnibus regionibus, quas tenebat, comportari imperat. Cæsar, longius bellum ductum iri existimans; & de Italicis com meatibus desperans, quod tantâ diligentia omnia littora Pompeianis tenebantur; classesque ipsius, quas hyeme in Sicilia, Gallia, Italia fecerat, morabantur; in Epirum, rei frumentariæ causâ, L. Canuleium legatum misit: quodque hæc regiones aberant longius, locis certis horrea constituit; vecturasque frumenti finitimis civitatibus descripsit: item Lisso, Parthinisque, & omnibus castellis, quod esset frumenti, conquiri iussit. Id erat perexiguum, cum ipsius agri naturâ, quod sunt loca aspera & montuosa, ac plerumque utuntur frumenta

to impomato; tum quòd Pompeius hæc providerat, & superioribus diebus prædæ loco Parthinos habuerat; frumentumque omne conquestum, spoliatis effossisque eorum domibus; per equites comportaverat.

XXXVII. Quibus rebus cognitis, Cæsar consilium capit ex loci naturâ. Erant enim circum castra Pompeii permulti editi atque asperi colles: hos primùm præfidiis tenuit; castellâque ibi communiit: inde, ut loci cuiusque natura ferebat, ex castello in castellum perductâ munitione, circumvallare Pompeium instituit: hæc spectans; (quòd angustâ re frumentariâ utebatur; quòdque Pompeius multitudine equitum valebat, quo minore periculo undique frumentum commearumque exercitui supportare posset) simul, ut pabulatione Pompeium prohiberet; equitatumque ejus ad rem gerendam inutilem efficeret; terriò, ut auctoritatem, quâ ille maxime apud exterâs nationes niti videbatur, minueret; quum fama per orbem terrarum percrebuisse, illum à Cæsare obsideri, neque audere prælio dimicare.

XXXVIII. Pompeius, neque à mari Dyrrhachioque discedere volebat; quòd omnem apparatus belli, tela, arma, tormenta, ibi collocaverat; frumentumque exercitui navibus supportabat: neque munitiones Cæsaris prohibere poterat, nisi prælio decertare veller; quòd eo tempore statuerat non esse faciendum. Relinquebatur, ut, extremam rationem belli sequens, quamplurimos colles occuparet; & quàm latissimas regiones præfidiis teneret; Cæsarisque copias, quàm maxime posset, distineret: idque accidit. Castellis enim $xxiv$ effectis, xv millia passuum circuitu amplexus, hoc spatio pabulabatur; multâque erant intrâ eum locum manu facta, quibus interim jumenta pasceret. Atque ut nostri, qui perpetuas munitiones habebant, perductas ex castellis in proxima castella; ne quo loco erumperent Pompeiani, & nostros post tergum adorirentur, timebant: ita illi interiore spatio perperuas munitiones efficiebant, ne quo loco nostri intrare atque ipsos à tergo circumvenire possent. Sed illi operibus vincebant; quòd & numero militum præstabant, & interiore spatio minorem circuitum habebant. Quæ quum erant loca Cæsari

capienda; etsi prohibere Pompeius totis copiis, & dimicare, non constituerat; tamen suis locis sagittarios funditoresque mittebat, quorum magnum habebat numerum: multique ex nostris vulnerabantur; magnisque inceserat timor sagittarum: atque omnes fere milites, aut ex coactis, aut ex centonibus, aut ex coriis tunicas aut segmenta fecerant, quibus tela vitarent.

XXXIX. In occupandis praefidiis magnâ vi uterque nitabatur: Caesar, ut quàm angustissime Pompeium contineret; Pompeius, ut quàm plurimos colles quàm maximo circuitu occuparet: crebraque ob eam causam proelia fiebant. In his, quum legio Caesaris in praefidium quoddam occupavisset, & munire coepisset; hinc loco propinquum & contrarium collem Pompeius occupavit, nostrosque opere prohibere coepit: &, quum unâ ex parte propè æquum aditum haberet; primum sagittariis funditoribusque circumjectis, postea levis armaturæ magnâ multitudine missâ, tormentisque prolatiis, munitiones impediēbat: neque erat facile nostris uno tempore propugnare & munire. Caesar, quum suos ex omnibus partibus vulnerari videret; recipere se statuit, & loco excedere. Erat per declivē receptus: illi autem hoc acrius instabant, neque regredi nostros patiebantur; quod timore adducti locum relinquere videbantur. Dicitur eo tempore glorians apud suos Pompeius dixisse; *Non recusare se, quin nullius viis Imperator existimaretur, si sine maxima detrimento legiones Caesaris sese recepissent inde, quod temere essent progressæ.* Caesar, receptui suorum timens; crates ad extremum tumulum contra hostem proferri, & adversas locari; intra has mediocri latitudine fossam, lectis militibus, obduci iussit; locumque in omnes partes quammaximè impediri. Ipse idoneis locis funditores instruxit, ut praefidio nostris se recipientibus essent. His rebus completis, legiones reduci iussit. Pompeiani hoc insolentius atque audacius nostros premere, & instare coeperunt; cratēque pro munitione obiectas propulerunt, ut fossas transcenderent. Quod quum animadvertisset Caesar; veritus, ne non reducti, sed rejecti viderentur, majusque detrimentum caperetur; à medio fere spatio suos per Anto-

nium, qui ei legioni præerat, cohortatus; tubâ signum dari, atque in hostes impetum fieri, iussit. Milites legionis: x subito constipari, pila coniecerunt; & ex inferiore loco adversus clivum incitati cursu, præcipientes Pompeianos egerunt; & terga vestes coëgerunt: quibus ad recipiendum, crates directæ, longurisque obstructæ, & institutæ fossæ, magno impedimento fuerunt. Nostri verò, qui sapias habebant sine detrimento discedere; compluribus intersectis, v. omnino suorum amissis, quietissime se receperunt: pauloque citra eum locum, illis comprehensis collibus, munitiones perfecerunt.

XL. Erat nova & inusitata belli ratio; cum tot castrorum numero, tantoque spatio, & tantis munitionibus, & toto obsidionis genere; tum etiam reliquis rebus. Nam quicumque alterum obsidere conati sunt; periculosos atque infirmos hostes adorti, aut proelio superatos, aut aliquâ offensione permotos, continuerunt; quum ipsi numero militum equitumque præstarent: causa autem obsidionis hæc fere esse consuevit, ut frumento hostes prohibeantur. At contra integras atque incolumes copias Cæsar inferiore militum numero continebat; quum illi omnium rerum copiâ abundarent: quotidie enim magnus undique navium numerus conveniebat, quæ commeatum supportarent: neque ullus flare ventus poterat, quin aliquâ ex parte secundum cursum haberent. Ipse autem, consumptis omnibus longè latèque frumentis, summis erat in angustiis. Sed tamen hæc singulari patientiâ milites ferebant: recordabantur enim, eadem superiore anno in Hispaniâ perpeffos, labore & patientiâ maximum bellum confecisse. Meminerant, ad Aleham magnam se inopiam perpeffos; multo etiam maiorem, ad Avaricum; maximam se gentium victores discessisse. Non, illis hordeum quum daretur; non legumina recusabant: pecus verò, cuius rei summa erat ex Episo copia, magno in honore habebant. Est etiam genus radicis inventum ab iis, qui fuerant cum Valerio, quod appellatur Chara; quod admistum lacte, multum inopiam levabat: id ad similitudinem panis efficiebant. Ejus erat magna copia: ex hoc effectos panes, quum in colloquiis Pompeianj

famem nostris obiectarent, vulgò in eos jaciebant, ut spem eorum minuerent.

XXI. Jamque frumenta maturescere incipiebant; atque ipsa spes inopiam sustentabat; quòd celeriter se habituros copiam confidebant: crebròque voces militum in vigiliis colloquiisque audiebantur, *prius se cortice ex arboribus victuros, quàm Pompeium, è manibus dimissuros.* Frequenter etiam ex perfugis cognoscebant, equos eorum vix tolerari, reliqua verò jumenta interisse: uti autem ipsos valetudine non bonâ; cum angustiis loci, & odore tetra ex multitudine cadaverum, & quotidianis laboribus, insuetos operum; tum aquæ summâ inopiâ affectos: omnia enim flumina, atque omnes rivos, qui ad mare pertinebant, Cæsar aut averterat, aut magnis operibus obstruxerat: atque, ut erant loca montuosa, & ad specus angustiz vallium; hæc sublcis in terram demissis præseperat, terramque aggrefferat, ut aquam continerent. Itaque illi necessariò loca sequi demissa ac palustria, & puteos fodere, cogebantur; atque hunc laborem ad quotidiana opera addebant: qui tamen fontes à quibusdam præfidiis aberant longius, & celeriter artibus exarescebant. At Cæsar's exercitus optimâ valetudine, summâque aquæ copiâ utebatur; tum com meatûs omni genere præter frumentum abundabat: quibus quotidie melius succedere tempus; majorémque spem maturitate frumentorum proponi videbant.

XLII. In novo genere belli, novæ ab utrisque bellandi rationes reperiebantur. Illi, quum animadvertissent ex ignibus noctu, cohortes nostras ad munitiones excubare; silentio adversi universas intrâ multitudinem sagittas conjiciebant, & se confestim ad suos recipiebant. Quibus rebus nostri, usu docti, hæc reperiebant remedia; ut alio loco ignes facerent, alio excubarent.

XLIII. Interim certior factus P. Sulla, quem descendens castris præfecerat Cæsar, auxilio cohorti venit cum legionibus 11; cujus adventu facilè sunt repulsi Pompeiani: neque verò conspectum aut impetum nostrorum tulerunt; primisque dejectis, reliqui se vertunt & loco cesserunt. Sed insequentes nostros, ne longius prosequerentur, Sulla revocavit. At plerique existi-

mant, si acrius insequi voluisset, bellum eo die potuisset finire. Cujus consilium reprehendendum non videtur; alia enim sunt legati partes, atque Imperatoris: alter, omnia agere ad prescriptum; alter libere ad summam rerum consulere debet. Sulla, à Caesare castris relictus; liberatis suis, hoc fuit contentus: neque proelio decertare voluit, (quæ res fortasse aliquem reciperet casum) ne imperatorias sibi partes sumpsisse videretur. Pompeianis magnam res ad receptum difficultatem afferebat; nam ex iniquo progressi loco, in summo constiterant: si per declive sese reciperent, nostros ex superiore insequentes loco verebantur: neque multum ad solis occasum temporis supererat; spe enim conficiendi negotii, prope in noctem rem duxerant. Ita necessario, atque ex tempore capto consilio, Pompeius tumulum quendam occupavit; qui tantum aberat à nostro castello, ut telum tormento missum adigi non posset: hoc confedit loco, atque eum communiit; omnesque ibi copias continuit.

XLIV. Eodem tempore duobus præterea locis pugnatum est: nam plura castella Pompeius pariter, distinxit manu causa, tentaverat; ne ex proximis præsidii succurri posset. Uno loco Volcatius Tullus impetum legionis sustinuit cohortibus III, atque eam loco depulit: altero Germani munitiones nostras egressi, compluribus interfectis, sese ad suos incolumes receperunt.

XLV. Ita uno die, vi præliis factis, III ad Dyrrhachium, III ad muditiones; quum horum omnium ratio haberetur, ad duorum millium numero, ex Pompeianis cecidisse reperiebamus, evocatos centurionesque complures; in eo fuit numero Valerius Flaccus L. filius ejus, qui prætor Asiam obtrinnerat: signaque sunt sex militaria relata. Nostri non amplius xx omnibus sunt præliis desiderati. Sed in castello nemo fuit omnino militum, quin vulneraretur; quatuorque ex una cohorte centuriones oculos amiserunt: &, quum laboris sui periculi que testimonium afferre vellent, millia sagittarum circiter xxx in castellum coniecta Caesari renumerarent: scutoque ad eum relato sexcenturionis, intra sunt in eo foramina cccxx. Quem Caesar, ut

erat de se meritis & de Republicâ, donatum millibus ducentis, ab octavis ordinibus ad primipilum se transfundere pronuntiavit; ejus enim operâ castellum conservatum esse magnâ ex parte constabat: cohortemque postea duplici stipendio, frumento, & speciazis militaribusque donis amplissimè donavit.

XLVI. Pompeius noctu magnis additis munitionibus, reliquis diebus turres exstruxit; & in altitudinem pedum xv effectis operibus, vineis eam partem castrorum obtexit; & v intermissis diebus, alteram noctem subnubilam nactus, exstructis omnibus castrorum portis, & ad impediendum objectis, tertiâ noctis vigiliâ, silentio exercitum eduxit, & se in antiquas munitiones recepit.

XLVII. Etoliâ, Acarnaniâ, Amphiloehis, per Cassium Longinum & Calvisium Sabinum, ut demonstravimus, receptis; tentandam sibi Achaiam, ac paullo longius progrediendum, existimabat Cæsar. Itaque eò Fusum Kalenum misit; & Q. Sabinum, & Cassium cum cohortibus adjungit. Quorum cognito adventu, Rutilius Lupus, qui Achaiam missus à Pompeio obtinebat, librum pramunire instituit, ut Achaiâ Fusum prohiberet. Kalenus Delphos, Thebas, Orchomenum, voluntate ipsarum civitatum, recepit; nonnullas per vim expugnavit; reliquas civitates, circummissis legationibus, amicitia Cæsaris conciliare studebat. In his rebus fœdus erat Fusus occupatus.

XLVIII. Omnibus deinceps diebus Cæsar exercitum in aciem æquum in locum produxit, si Pompeius proelio decertare vellet; ut penè castris Pompeii legiones subjiceret: tantumque à vallo ejus prima acies aberat, ut ne in eam telum tormento adigi posset. Pompeius autem, ut famam & opinionem hominum teneret, sic pro castris exercitum constituebat, ut tertia acies vallum contingeret, omnisque ejus instructus exercitus telis ex vallo adjectis protegi posset.

XLIX. Hæc quum in Achaiâ atque apud Dyrrhachium gererentur, Scipionemque in Macedoniam venisse constaret; non oblitus pristini instituti Cæsar, mittit ad eum Clodium, suum atque illius familiarem; quem ab illo transditum initio & commendatum, in suorum ac-

cessariorum numero habere instituerat. Huic dat litteras, mandatâque ad eum; quorum hæc erat summa: Sese omnia de pace expertum, nihil adhuc arbitrari factum, visio eorum, quos esse auctores ejus rei voluisset; quod sua mandata perferre non opportuno tempore ad Pompeium varentur. Scipionem ad auctoritatem esse, ut non solum liberâ, qua probasset, exponere; sed magnâ etiam ex parte compellere, atque errantem regere posset. Præesse autem suo nomini exercitus; et, præter auctoritatem, viros quoque habere ad coterendum. Quod si fecisset; quietem Italia, pacem provinciarum, salutem imperii, uni omnes acceptam relaturus. Hæc ad eum mandata Clodius refert. Ac primis diebus, ut videbatur, libenter auditus; reliquis ad colloquium non admittitur; castigato Scipione à Favonio, ut postea confecto bello reperiebamus: infectâque re, sese ad Cæsarem recepit.

L. Cæsar, quò facilius equitarum Pompeianum ad Dyrrhachium contineret, & pabulatione prohiberet; aditus duos, quos esse angustos demonstravimus, magnis operibus præmuniit: castellâque his locis posuit. Pompeius, ubi nihil profici equitatu cognovit; paucis intermissis diebus, rursus cum navibus ad se intrâ munitiones recipit. Erat summa inopiâ pabuli; adeo ut foliis ex arboribus strictis, & teneris arundinum radicibus confectis equos alerent: frumenta enim, quæ fuerant intrâ munitiones sata, consumpserant; & cogebantur Corcyra atque Acarnania, longo interjecto navigationis spatio, pabulum supportare: quodque erat ejus rei minor copia; hordeis adaugere, atque his rationibus equitarum tolerare. Sed postquam non modò hordeum pabulumque omnibus in locis, herbæque defecit, sed etiam frondes ex arboribus deficiebant; corruptis equis macie, co-nandum sibi aliquid Pompeius de eruptione existimavit.

LL. Erant apud Cæsarem, ex equitum numero, Allobroges duo fratres, Roscillus & Egus, Adbacilli filii, qui principatum in civitate multis annis obtinuerat; singulari virtute homines; quorum opera Cæsar, omnibus Gallicis bellis, optimâ fortissimâque erat usus. His domi ob has causas amplissimos magistratus mandaverat; atque eos extra ordinem in senatum legendos.

curaverat: agróſque in Gallia ex hoſtibus captos, præmiáque rei pecuniariæ magna tribuerat; locupletéſque ex egentibus effecerat. Hi propter virtutem non ſolum apud Cæſarem in honore erant, ſed etiam apud exercitum cari habebantur: ſed, freti amicitia Cæſaris, & ſtultá ac barbará arrogantia elati, deſpiciebant ſuos; ſtipendiumque equitum fraudabant, & prædam omnem domum avertebant. Quibus illi rebus permoti, univerſi Cæſarem adierunt, palámque de eorum injuriis ſunt queſti; & ad cætera addiderunt, falſum ab his equitum numerum deſerri, quorum ſtipendium averterent. Cæſar, neque tempus illud animadverſionis eſſe exiſtimans, & multa virtuti eorum concedens; rem diſtulit totam: illos ſecretò caſtigavit, quòd quaſtui equites haberent; monuitque, ut ex ſua amicitia omnia exſpectarent; & ex præteritis ſuis officiis reliqua ſperarent. Magnam tamen hæc res illis offenſionem & contempſionem ad omnes attulit: idque ita eſſe, cum ex aliorum objectionibus, tum etiam ex domeſtico judicio atque animi conſcientia intelligebant. Quo pudore adducti; & fortáſſe ſe non liberari, ſed in aliud tempus reſervari arbitrati; diſcedere à nobis, & novam tentare fortunam, nováſque experiri amicitias conſtituerunt: & cum paucis collocuti clientibus ſuis, quibus tantum facinus committere audebant; primum conati ſunt præfectum equitum C. Voluſenum interficere; ut poſtea, bello confecto, cognitum eſt; ut cum munere aliquo perſuſiſſe ad Pompeium viderentur. Poſtquam id difficilius viſum eſt, neque facultas perficiendi dabatur; quàm maximas potuerunt pecunias mutuati, perinde ac ſuis ſatisfacere & fraudata reſtituere vellent; multis cõemptis equis, ad Pompeium tranſierunt cum iis, quos ſui conſilii participes habebant. Quos Pompeius, quòd erant honeſto loco nati, & inſtructi liberaliter; magnóque comitatu, & multis jumentis venerant; virique fortes habebantur, & in honore apud Cæſarem fuerant; quòdque novum, & præter conſuetudinem acciderat; omnia ſua præſidia circumduxit, atque oſtentavit. Nam ante id tempus nemo aut miles, aut eques, à Cæſare ad Pompeium tranſierat; quum penè quotidie à Pompeio ad

Cæsarem perfugerent, vulgò verò in Epiro atque Ætolia conscripti milites, earumque regionum omnium, quæ à Cæsare tenebantur. Sed hi, cognitis omnibus rebus; seu quid in munitionibus perfectum non erat; seu quid à peritioribus rei militaris desiderari videbatur; temporibusque rerum, & spatiis locorum, & custodiarum viribus ac diligentia animadversa; prout cuiusque eorum, qui negotiis præerant, aut natura aut studium ferebat: hæc ad Pompeium omnia detulerunt.

LII. Quibus ille cognitis; eruptionisque jam antè capto consilio, ut demonstratum est; tegmenta galeis milites ex viminibus facere, atque aggerem comporare jubet. His paratis rebus; magnum numerum levis armaturæ & sagittariorum, aggeremque omnem, noctu in scaphas & naves ætuarias imponit; & de mediâ nocte cohortes ix ex maximis castris prædissisque deductas, ad eam partem munitionum ducit, quæ pertinebant ad mare, longissimæque à maximis castris Cæsaris aberant. Eodem naves, quas demonstravimus, aggere & levis armaturæ militibus completas, quasque ad Dyrrhachium naves longas habebat, mittit: & quid à quoque fieri velit, præcipit. Ad eas munitiones Cæsar Lentulum Marcellinum quæstorem, cum legione i x, positum habebat. Huic, quòd valitudine minùs commodà urebatur, Fulvium Postumum adiutorem summisserat.

LIII. Erat eo loco fossa pedum xv, & vallus contra hostem in altitudinem pedum x: tantundemque ejus valli agger in latitudinem patebat. Ab eo, intermisso spatio pedum dc, alter conversus in contrariam partem erat vallus, humiliore paulò munitione: hoc enim superioribus diebus timens Cæsar, ne navibus nostri circumvenirentur; duplicem eo loco fecerat vallum; ut, si ancipiti prælio dimicaretur, posset resisti. Sed operum magnitudo & continens omnium dierum labor, quòd millia passuum in circuitu xviii munitione erat complexus, perficiendi spatium non dabat. Itaque contra mare transversum vallum, qui has duas munitiones contingeret, nondum perfecerat. Quæ res nota erat Pompeio, delata per Allobroges perfugas; magnumque nostris attulit incommodum. Nam, ut ad mare

nostre cohortes 1x legionis exuberant, accessere subito primâ luce Pompeiani exercitus: novusque eorum adventus existit: simulque navibus circumvecti milites, in anteriorem vallum tela jaciebant: fossæque aggere complebantur: & legionarii, interioris munitionis defensores, scalis admotis, tormentis cujusque generis telisque terrebant; magnæque multitudo sagittariorum ab utraque parte circumfundebarur. Multum autem ab ictu lapidum, quod nostris erat telum, viminea tegmenta galeis impensa defendebant. Itaque, quam omnibus abus nostri premerentur, atque ægre resisterent; animadvertum est vitium munitionis, quod supra demonstratum est; atque inter duos vallos, quod perfectum opus non erat, per mare, navibus expositi, in aversos nostros impetum fecerunt; atque ex utraque munitione dejectos terga venire cogerunt.

LIV. Hæc tumultu nunciato, Marcellius cohortes subsidio nostris laborantibus summisit; quæ ex castris fugientes conspicatæ, neque illos suo adventu confirmare potuerunt, neque ipsæ hostium impetum tulerunt. Itaque quodcumque addebatur subsidio, id corruptum timore fugitium, terrorem & periculum agebat: hominum enim multitudinem, receptus impediebatur. In eo proelio, quam gravi vulnere esset affectus Aquilifer, & viribus deficeretur; conspicatus equites nostros, *Hanc ego, inquit, & vivas multos per annos magnâ diligentia defendis, & nunc moriens eadem fide Cæsari restituo.* Noluit, obsecro, remittere, quod quid in exercitu Cæsaris non accidit, ut rei militaris dedecus admittatur: incolumemque ad eum refertis. Hæc casu Aquila conservatur; omnibus primæ cohortis centurionibus interfectis, præter principem priorem.

LV. Jamque Pompeiani, magnâ cæde nostrorum, castris Marcelliani appropinquant; non mediocri terrore illato reliquis cohortibus: & M. Antonius, qui proximum locum tenebat prædiorum, est re nuntiata, cum cohortibus xii defendens ex loco superiore cernebatur. Cujus adventus Pompeianos compressit; nostrosque firmavit, ut se ex maximo timore colligerent. Neque multo post Cæsar, significatione per castella sumo factâ, ut eum

superioris temporis consuetudo; deductis quibusdam cohortibus ex praesidiis, eodem venit: qui, cognito detrimento, quum animadvertisset Pompeium, extra munitiones egressum, castra secundum mare, ut libere pabulari posset, nec minus aditum navibus habere; commutata ratione belli, quoniam propositum non tenuerat, iuxta Pompeium munire iussit.

LVI. Quà perfecta munitione, animadvertum est à speculatoribus Caesaris, cohortes quasdam, quod instar legionis videretur, esse post sylvam, & in vetera castra duci. Castrorum hic situs erat. Superioribus diebus, quum se i. x. legio Caesaris obiecit Pompeianis copiis, atque opere, ut demonstravimus, circummuniret; castra eo loco posuit. Hæc sylvam quandam contingebant, neque longius à mari passibus eo aberant. Post, mutato consilio quibusdam de causis, Caesar paulò ultra eum locum castra transiit: paucisque intermissis diebus, hæc eadem Pompeius occupaverat; & quod eo loco plures erat legiones habiturus, relicto interiore vallo, maiorem adiecit munitionem. Ita minora castra inclusa majoribus, castelli atque arcis locum obtinebant. Item ab angulo castrorum sinistro munitionem ad flumen perduxerat, circiter passus eo; quò liberius, ac sine periculo, milites aquarentur. Sed is quoque, mutato consilio quibusdam de causis, quas commemorari necesse non est; eo loco excoesserat. Ita complures dies manserant castra. Munitiones quidem integre omnes erant. Eo signo legionis illato; speculatores Caesaris renuntiabant. Hoc idem visum ex superioribus quibusdam castellis confirmaverant. Is locus aberat à novis Pompeii castris, circiter passus v. Hanc legionem sperans Caesar se opprimere posse, & cupiens ejus diu detrimentum facere; reliquit in opere cohortes i. a, quæ speciem munitionis præberent: ipse diverso itinere, quàm potuit occultissime, reliquas cohortes, numero xxxiii, in quibus erat legio i. x, multis amplis cohortionibus, deminutisque milium numero, ad legionem Pompeii castraque minora duplici acie duxit. Neque eum prima opinio fefellit: nam & pervenit prius, quàm Pompeius sentire posset; & tametsi erant munitiones

castrorum magnæ, tamen sinistro cornu, ubi erat ipse, celeriter aggressus Pompeianos ex vallo deturbavit. Erat objectus portis ericius: hic paullisper est pugnatum; quum irrumperere nostri conarentur, illi castra defenderent; fortissimè T. Pulcione, cujus operâ proditum exercitum C. Antonii demonstravimus, è loco propugnante. Sed tamen nostri virtute vicerunt: excisôque ericio, primò in majora castra, post etiam in castellum, quod erat inclusum majoribus castris, irruerunt; & quòd eò pulsa legio sese receperat, nonnullos ibi repugnantes interfecerunt.

LVII. Sed fortuna, quæ plurimum potest, cum in reliquis rebus, tum præcipuè in bello; parvis momentis magnas rerum commutationes efficit: ut tum accidit, Munitionem enim, quam pètingere à castris ad flumen supra demonstravimus, dextri Cæsaris cornu cohortes, ignorantia loci, sunt secutz; quum portam quærent, castronimque eam munitionem esse arbitrarentur. Quod quum esset animadversum, conjunctam esse flumini; protinus his munitionibus, defendente nullo, transcederunt: omnisque noster equitatus eas cohortes est secutus. Interim Pompeius, hæc longâ satis interjectâ morâ, & re nunciatâ; v legionem ab opere deductam, subsidio suis duxit: eodémque tempore equitatus ejus nostris equitibus appropinquabat; & acies instructa, à nostris, qui castra occupaverant, cernebatur: omniæque sunt subito mutata. Pompeiana enim legio, celeris spe subsidii confirmata, ab decumanâ portâ resistere conabatur; atque ultro in nostros impetum faciebat. Equitatus Cæsaris, quòd angusto itinere per aggeres ascendeat, receptui suo timens, initium fugæ faciebat. Dextrum cornu, quod erat à sinistro seclusum; terrore equitum animadverso; ne intra munitionem opprimeretur, eâ parte, quâ promerat, sese recipiebat: ac plerique ex iis, ne in angustias inciderent, & pedum munitionis sese in fossias præcipitabant: primisque oppressis, reliqui per horum corpora salutem sibi atque exitum pariebant. Sinistro cornu milites, quum ex vallo Pompeium adesse, & suos fugere cernerent; veriti ne angustias intercluderentur, quum extrâ & intus hostem ha-

berent; eodem, quo venerant, receptu sibi consulebant: omniæque erant tumultus, timoris, fugæ, plena aded, ut, quum Cæsar signa fugientium manu prehenderet, & consistere juberet, alii, dimissis equis, eundem cursum conficerent; alii, ex metu, etiam signa dimitterent; neque quisquam omnino consisteret.

LVIII. His tantis malis hæc subsidia succurrebant. quò minùs omnis deleteretur exercitus; quòd Pompeius (insidias timens, credo, quòd hæc præter spem acciderant ejus, qui paullo antè ex castris fugientes suos conspexerat) munitionibus appropinquare aliquandiu non audebat; equitèsque ejus, angustiis portisque à Cæsaris militibus occupatis, ad insequendum tardabantur. Ira parvæ res magnum in utramque partem momentum habuerunt. Munitiones enim à castris ad flumen perductæ, expugnatis jam castris Pompeii, propriam & expeditam Cæsaris victoriam interpellaverunt: eadem res, celeritate insequentium tardatâ, nostris salutem attulit.

LIX. Duobus his unius diei præliis, Cæsar desideravit milites DCCCCLX; & notos equites R. ***** Tuticanum Gallum, Senatoris filium; C. Felginatem, Placentiâ; A. Graviûm, Puteolis; M. Sacrativinum, Capuâ; tribunos milites & centuriones, xxx. Sed horum omnium pars magna in fossis munitionibusque & fluminis ripis oppressa suorum terrore ac fugâ, sinè ullo vulnere interiit: signaque sunt militaria xxxii amissa. Pompeius eo prælio Imperator est appellatus. Hoc nomen obtinuit; atque ita se postea salutari passus est: sed neque in litteris, quas scribere est solitus, neque in fascibus, insignia laureæ prætulit. At Labienus, quum ab eo impetravisset, ut sibi captivos transdi juberet; omnes productos, ostentationis, ut videbatur, causâ, quò major perfugæ fides haberetur, commilitones appellans, & magnâ verborum contumeliâ interrogans, *solerentne veterani milites fugere*, in omnium conspectu interficit.

LX. His rebus tantum fiduciæ ac spiritûs Pompeianis accessit, ut non de ratione belli cogitarent, sed viciisse jam sibi viderentur. Non illi paucitatem nostro-

num militum; non iniquitatem loci atque angustias præoccupatis castris, & ancipitem terrorem intra exercitusque munitiones; non abscissum in duas partes exercitum, quum altera alteri auxilium ferre non posset; causæ fuisse cogitabant. Non ad hæc addebant; non ex concursu acris factis, non prælio, dimicatum: sibi, quæ ipsos multitudine atque angustis majus attulisse detrimentum, quàm ab hoste accepissent. Non denique communes belli casus recordabantur, quàm parvulæ sæpe causæ vel falsæ suspicionis, vel terroris repentini, vel objectæ religionis, magna detrimenta intulissent: quoties vel culpâ ductis, vel tribuni vizio, in exercitu esset offensum. Sed proinde ac si virtute vicissent, neque ulla commutatio rerum posset accidere; per orbem terrarum, famâ ac litteris, victoriam ejus diei celebrabant.

LXI. Cæsar à superioribus consiliis depulsus, omnem sibi commutandam belli rationem existimavit. Itaque uno tempore præsidii omnibus deductis, & oppugnatione dimissâ, castrisque in unum locum exercitum, concionem apud milites habuit: Hortatusque est, ne ea, quæ accidissent, graviter ferrent; neve his rebus terrentur: multisque secundis pugnis unum adversum, & id mediocrem, opponerent. Habendam fortunam gratiam, quod Italiam sine aliquo vulnere cepissent; quod duas Hispanias, bellicosissimorum hominum peritissimis atque exercitatissimis ducibus, pacavissent; quod finitimas frumentariâsque provincias in potestatem redegissent. Denique recordari debere, quâ felicitate inter medias hostium classes, oppletis non solum portibus, sed etiam littoribus, omnes insolentes essent transportati. Si non omnia caderent secunda, fortunam esse industriâ sublevandam. Quod esset acceptum detrimenti, ejus juri potius, quàm sua culpa debere tribui. Locum æquum ad dimicandum dedisse; potitum esse hostium castris; expulisse ac superasse pugnantes: sed sive ipsorum perturbatio, sive error aliquis, sive etiam fortuna pariam jam præsentemque victoriam interpellasset; dandam omnibus operam, ut acceptum incommodum virtute sarciretur. Quod si esset factum, detrimentum in bonum verteret, nec ad Gergoviam accidisset, atque ii, qui antè dimicare sinuissent, ultro se prælia essent. Hæc hæ-

bis concione, nonnullos signiferos ignominia notavit ac loco movit. Exercitus quidem omni tantus incessit ex incommodo dolor, tantumque studium infamiae faciendae, ut nemo aut tribuni aut centurionis imperium desideraret; & sibi quisque etiam poena loco graviore imponeret labores, simulque omnes arderent cupiditate pugnandi, quam superioris etiam ordinis nonnulli, statione penitenti, manendum eo loco & rem proelio commitrendam existimarent. Contra ea Caesar, neque factis militibus perterritis confidebat; spatiumque interponendum ad recreandos animos putabat; relictisque munitionibus, magnopere rei frumentariae timebat.

LXII. Itaque nulla interposita mora, sanctorum modo & rigorum habita ratione, impedimenta omnia silentio prima nocte ex castris Apolloniis praemisit, ac conquirere ante iter confectum vetuit. His una legio missa praefecto est. His explicitis rebus, duas in castris legiones reliquit, reliquas de xv vigiliis compluribus portis eductas eodem itinere praemisit, parvoque spatio intermisso, ut de militare institutum servaretur, & quam scissimè ejus profectio cognosceretur, conclamari iussit; statimque egressus, & novissimum agmen consecutus, celeriter de conspectu castrorum discessit. Neque verò Pompeius, cognito consilio ejus, moram ullam ad insequendum intulit: sed eadem spectans, si itinere impeditos & perterritos deprehendere posset, exercitum de castris eduxit; equitatumque praemisit ad novissimum agmen demorandum: neque consequi potuit; quod multum expedito itinere antecesserat Caesar: sed quum ventum esset ad flumen Genesum, quod ipsis erat impeditis, consecutus equitatus novissimos proelio detinebat. Huic suos Caesar equites opposuit, expeditosque antesignanos admiscuit eo: qui tantum proficere, ut, equestri proelio commisso, pellerent omnes, compluresque interficerent, ipsi incolumes se ad agmen reciperent.

LXIII. Confecto iusto itinere ejus diei, quod proposuerat Caesar; transductoque exercitu flumen Genesum; veteribus suis in castris contra Asparagium confedit: militesque omnes intra vallum castrorum continuit:

equitarumque per causam pabulandi emissum, confestim decumanā portā in castra se recipere iussit. Simili ratione Pompeius, confecto ejusdem diei itinere, in suis veteribus castris ad Asparagium confedit; ejusque milites, quod ab opere integris munitionibus vacabant, alii lignandi pabulandique causā longius progrediebantur; alii, quod subito consilium profectionis ceperant, magnā parte impedimentorum & sarcinarum relictā, ad hæc repetenda invitati propinquitatē superiorum castrorum, depositis in contubernio armis, vallum relinquebant. Quibus ad insequendum impeditis, Cæsar, quod fore providerat, meridiano ferè tempore, signo profectionis dato, exercitum educit; duplicatōque ejus diei itinere, viii millia passuum ex eo loco procedit. Quod facere Pompeius, discessu militum, non potuit.

LXIV. Postero die Cæsar similiter præmissis primā nocte impedimentis, de iv vigiliā ipse egreditur; ut, si qua imposita esset dimicandi necessitas, subitum casum expedito exercitu subiret. Hoc idem reliquis fecit diebus. Quibus rebus perfectum est, ut altissimis fluminibus, atque impeditissimis itineribus nullum acciperet incommodum. Pompeius enim, primi diei morā illatā, & reliquorum dierum frustra labore suscepto; quum se magnis itineribus extenderet, & progressos consequi cuperet, iv die finem sequendi fecit, atque aliud sibi consilium capiendum existimavit.

LXV. Cæsari ad saucios deponendos, stipendium exercitui dandum, socios confirmandos, præsidium urbibus relinquendum, necesse erat adire Apolloniam: sed his rebus tantum temporis tribuit, quantum erat properanti necesse: timensque Domitio, ne adventu Pompeii præoccuparetur; ad eum omni celeritate & studio incitatus ferebatur. Totius autem rei consilium his rationibus explicabat: ut, si Pompeius eodem contenderet; abductum illum à mari, atque ab iis copiis, quas Dyrrhachii comparaverat, frumento ac commeatu abstractum, pari conditione belli secum decertare cogeret; si in Italiam transiret; conjuncto exercitu cum Domitio, per Illyricum Italiæ subsidio proficisceretur: siq

Apolloniam Oricumque oppugnaret, & se omni maritimâ orâ excludere conaretur; obfesso tamen Scipione, necessario illum suis auxilium ferre cogeret. Itaque præmissis nunciis ad Cn. Domitium Cæsar scripsit, & quid fieri vellet, ostendit: præsidioque Apolloniæ cohortibus IV, Lissi I, III Orici relictis; quique erant ex vulneribus ægri, depositis; per Epirum atque Acarnaniam iter facere cepit. Pompeius quoque, de Cæsaris consilio conjecturâ judicans; ad Scipionem properandum sibi existimabat: si Cæsar iret illò haberet; ut subsidium Scipioni ferret: si ab orâ maritimâ Corcyrâque discedere nollet, quodd legiones equitatumque ex Italiâ expectaret; ipse ut omnibus copiis Domitium aggrediretur.

LXVI. Iis de causis uterque eorum celeritati studebat, & suis ut esset auxilio, & ad opprimendos adversarios, ne occasione temporis decideret. Sed Cæsarem Apolloniâ directo itinere averterat: Pompeius per Candaviam iter in Macedoniam expeditum habebat. Accessit etiam improvise aliud incommodum; quodd Domitius, qui dies complures castris Scipionis castra collata habuisset, rei frumentariæ causâ ab eo discesserat, & Heracleam Senticam, quæ est subiecta Candaviæ, iter fecerat; ut ipsa fortuna illum objicere Pompeio videretur. Hæc ad id tempus Cæsar ignorabat. Simul à Pompeio litteris per omnes provincias civitatesque dimissi de proelio ad Dyrrhachium facto, elatius instatidisque multo, quàm res erat gesta; fama percrebuerat, *pulsus fugere Cæsarem penè omnibus copiis amissis.* Hæc itinera infesta reddiderant: hæc civitates nonnullas ab ejus amicitia averterant. Quibus accidit rebus, ut pluribus dimissi itineribus à Cæsare ad Domitium, & ab Domitio ad Cæsarem, nullâ ratione iter conficere possent. Sed Allobroges, Roseilli atque Ægi familiares, (quos perfugisse ad Pompeium demonstravimus) conspicati in itinere exploratores Domitii; seu pristina sua consuetudine, quodd unâ in Galliâ bella gesserant; seu gloriâ elati; cuncta, ut erant acta, exposuerunt; & Cæsaris professionem, & adventum Pompeii docuerunt: à quibus Domitius certior factus, vix IV horarum spa-

ratio antecedens, hostium beneficio periculum vitare;
& ad Aeginium, quod est obiectum oppositumque Thes-
saliz, Caesari venienti occurrit.

LXVII. Coniuncto exercitu, Caesar Gomphos perve-
nit; quod est oppidum primum Thessaliez, venientibus
ab Epiro; quæ gens paucis ante mensibus ultro ad Ca-
sarem legatos miserat, ut suis omnibus facultatibus
uteretur; praesidiumque ab eo militum petierat. Sed
eò fama jam præcurerat, quam supra docuimus de
proelio Dyrrhachino; quod multis auxerat partibus.
Itaque Androsthenes, prætor Thessaliez, quam se victo-
riæ Pompeii comitem esse mallet, quam socium Cæsa-
ris in rebus adversis; omnem ex agrie multitudinem
servorum ac liberorum in oppidum cogit, portasque
præcludit; & ad Scipionem Pompeiumque nuncios
mittit, ut sibi subsidio veniant: *se confidere munitionibus
oppidi, si celeriter succurratur; longinquam oppugnationem
sustinere non posse.* Scipio, discessu exercituum à Dyrrhachio cognito, Larissam legiones adduxerat; Pom-
peius nondum Thessaliez appropinquabat. Caesar, ca-
stris munitis, scalas musculisque ad repentinam oppug-
nationem fieri, & crates parati iussit. Quibus rebus
effectis, cohortatus milites, docuit, quantum usum hab-
eret ad sublevandam omnium rerum inopiam, petiri oppido
pleno atque opulento; simul reliquis civitatibus, urbis huius
exemplo, inferre terrorem; & id fieri celeriter, priusquam
auxilia concurrerent. Itaque usus singulari militum studio,
eodem quo venerat die, post horam ix oppidum altis-
simis mœnibus oppugnare aggressus, ante solis occa-
sum expugnavit: & ad diripiendum militibus concessit;
statimque ab oppido castra movit, & Metropolim ve-
nit, sic ut nuncios expugnati oppidi famamque ante-
cederet.

LXVIII. Metropolitæ, eodem primum usi consilio,
iisdem permoti rumoribus, portas claustrunt, murosque
armatis compleverunt: sed postea, casu civitatis Gom-
phenis ex captivis cognito, quos Cæsar ad munus
producendos curaverat; portas aperuerunt. Quibus di-
ligentissime conservatis; collatâ fortunâ Metropolitæ
cum casu Gomphenis, nulla Thessaliez fuit civitas

præter Larissas qui magnis exercitiis Scipionis tenebantur, quin Casari parerent atque imperata facerent. Ille segetis idoneum locum in agris nactus, quæ prope jam matura erant; ibi adventum expectare Pompeii, eoque omnem rationem belli conferre constituit.

LXIX. Pompeius paucis post diebus in Thessaliam pervenit; concionatusque apud cunctum exercitum, suis agit gratias: Scipionis milites cohortatur, ut, paratam jam victoriam, prædæ ac præmiorum velint esse participes: receptisque omnibus in una castra legionibus, suum cum Scipione honorem partitur: classicumque apud eum canit, & alterum illi jubet prætorium tendi. Ausis copiis Pompeii, duobusque magnis exercitiis junctis; pristina omnium confirmatur opinio, & spes victoriæ augetur adeo, ut, quicquid intercederet temporis, id morari rectum in Italiam videretur; & si quando quid Pompeius tardius aut consideratius faceret, nimis esse negotium dici, sed illum delectari imperio, & consulares prætorisque servorum habere numero, diceretur. Jamque inter se palam de præmiis ac sacerdotiis contendebant; in annosque consulatum desinebant: alii domos bonaque eorum, qui in castris erant Caesaris, petebant: magnaque inter eos in consilio fuit controversia, oporteretne L. Ninni, quod is à Pompeio ad Parthos missus esset, proximis comitiis prætoris absentis rationem haberi; quum ejus necessarii fidem implorarent Pompeii, ut præstaret, quod proficiscenti recepisset, ne per ejus auctoritatem deceptus videretur; reliqui, in labore pati ac periculo, ne unus omnes antecederet, recusarent. Jam de sacerdotio Caesaris, Domitius, Scipio, Spintherque Lentulus, quotidianis contentionibus ad gravissimas verborum contumelias palam descenderunt: quum Lentulus ætatis honorem ostentaret; Domitius urbanam gratiam dignitatemque jactaret; Scipio amicitiam Pompeii consideret. Postulavit etiam L. Afranium proditoris exercitus Attius Rufus apud Pompeium, quod gestum in Hispania diceret: & L. Domitius in concilio dixit, placere sibi, bello confecto, ternas tabellas dari ad judicandum his, qui ordinis essent senatorii, bellique una cum ipsis interfuisse;

sententiâsque de singulis ferrent, qui Romæ remansissent, quique intrâ præsidia Pompeii fuissent, neque operam in re militari præsstitissent: unam fore tabellam, qui liberandos omni periculo conferent; alteram, qui capitis damnarent; tertiam, qui pecuniâ multarent. Postremò omnes aut de honoribus suis, aut de præmiis pecuniæ, aut de persequendis inimicitiis agebant: nec quibus rationibus superare possent, sed quemadmodum uti victoriâ deberent, cogitabant.

LXX. Re frumentariâ præparatâ, confirmatisque militibus, & satis longo spatio-temporis à Dyrrhachinis præliis intermisso; quum satis perspectum militum animum habere videretur, tentandum Cæsar existimavit, quidnam Pompeius propositi aut voluntatis ad dimicandum haberet. Itaque ex castris exercitum eduxit, aciemque instruxit; primùm suis locis, paulloque à castris Pompeii longius; continentibus verò diebus, ut progredereetur à castris suis, collibusque Pompeianis aciem subjiceret. Quæ res in dies confirmationem ejus efficiebat exercitum. Superius tamen institutum in equitibus, quod demonstravimus, servabat; ut, quoniam numero multis partibus esset inferior, adolescentes atque expeditos ex antesignanis electos milites ad perniciem armis inter equites præliari juberet; qui quotidianâ consuetudine usum quoque ejus generis præliorum perciperent. His erat rebus effectum, ut equites mille, apertioribus etiam locis, VII millium Pompeianorum impetum, quum adesset usus, sustinere audent; neque magnopere eorum multitudine terrentur: namque etiam per eos dies prælium secundum equestre fecit; atque Ægum Allobrogem, ex duobus quos perfugisse ad Pompeium suprâ docuimus, cum quibusdam interfecit.

LXXI. Pompeius, quia castra in colle habebat, ad infimas radices montis aciem instruebat; semper, ut videbatur, spectans, si iniquis locis Cæsar se subjiceret. Cæsar, nullâ ratione ad pugnam elici posse Pompeium existimans; hanc sibi commodissimam belli rationem judicavit, uti castra ex eo loco moveret, semperque esset in itineribus: hoc sperans, ut, movendis castris, pluribusque adeun-

dis

dis locis, commodiore frumentaria re uteretur; simulque, in itinere, ut aliquam occasionem dimicandi nancisceretur, & insolitum ad laborem Pompeii exercitum quotidianis itineribus defatigaret. His constitutis rebus, signo jam profectiois dato, tabernaculisque detentis, animadversum est, paullo antè, extra quotidianam consuetudinem, longius à vallo esse aciem Pompeii progressam; ut non iniquo loco posse dimicari videretur. Tunc Cæsar apud suos, quum jam esset agmen in portis, *Differendum est, inquit, iter in præsentia nobis, & de prælio cogitandum, sicut semper depoposcimus: animo sumus ad dimicandum parati: non facile occasionem postea reperiemus. Confestimque expeditas copias educit.*

LXXII. Pompeius quoque, ut postea cognitum est, suorum omnium hortatu statuerat proelio decertare. Namque etiam in concilio superioribus diebus dixerat, prius, quam concurrerent acies, fore, ut exercitus Cæsaris pelleretur. Id quum essent plerique admirati; *Sed me, inquit, penè incredibilem rem polliceri: sed rationem consilii mei accipite, quò firmiore animo in prælium prodeatis. Persuasi equitibus nostris, idque mihi se facturos confirmaverunt, ut, quum propius sit accessum, dextrum Cæsaris cornu ab latere aperto aggredorentur; ut, circumventà ab tergo acie, prius perturbatum exercitum pellerent, quam à nobis telum in hostem jaceretur. Ita sine periculo legionum, & penè sine vulnere, bellum conficiemus. Id autem difficile non est, quum tantum equitatu valeamus. Simul denunciavit, ut essent animo parati in posterum; & quoniam feret dimicandi potestas, (ut saepe optavissent) ne usu manûque reliquorum opinionem fallerent. Hunc Labienus excepit; ut, quum Cæsaris copias despiceret, Pompeii consilium summis laudibus effretet. Noli, inquit, existimare, Pompei, hunc esse exercitum, qui Galliam Germaniamque devicerit. Omnibus interfui præliis; neque temere incognitam rem pronuncio: perexigua pars illius exercitus superest; magna pars depereit, quod accidere tot præliis fuit necesse; multos autumni pestilentia in Italiâ consumpsit; multi domum discesserunt; multi sunt relictî in continenti. An non audistis ex iis, qui per causam valetudinis remanserunt, cohortes esse Brundisii*

factas? Haec copia, quas videtis, ex deliciis horum annorum in citioris Gallia sunt recessu; et plerique sunt ex colonis Transpadanis. Attamen, quod fuit roboris, duobus praeliis Dyrrhachinis interiit. Haec quum dixisset, iuravit, se, nisi victorem, in castra non reversurum: reliquosque, ut idem facerent, hortatus est. Hoc laudans Pompeius, idem iuravit; nec verò ex reliquis fuit quisquam, qui jurare dubitaret. Haec quum facta essent in concilio, magnâ spe & latitiâ omnium discessum est: ac jam animo victoriam præcipiebant; quod de re tantâ, & à tam petito Imperatore, nihil frustra confirmari videbatur.

LXXIII. Caesar cum Pompeii castris appropinquasset, ad hunc modum aciem ejus instructam animum advertit. Erant in sinistro cornu legiones duæ, transdita à Caesare initio dissensionis ex Senatus consulto; quarum una prima, altera tertia appellabatur: in eo loco ipse erat Pompeius. Mediam aciem Scipio cum legionibus Syriacis tenebat. Ciliciensis legio, conjuncta cum cohortibus Hispanis, quas transductas ab Afranio docuimus; in dextro cornu erant collocatae: has firmissimas se habere Pompeius existimabat. Reliquas inter aciem mediam cornuque interjecerat: numeroque cohortes expleverat. (Hæc erant millia XIV.) Evocatorum circiter duæ, quæ ex beneficiariis superiorum exercituum ad eum convenerant; quæ totâ acie dispersæ erant. Reliquas cohortes VII castris propinquisque castellis præsidio disposuerat. Dextrum cornu ejus rivus quidam impeditis ripis munebat; quam ob causam cunctum equitatum, sagittarios funditoresque omnes, in sinistro cornu objecerat.

LXXIV. Caesar, superius institutum servans, X legionem in dextro cornu, IX in sinistro collocaverat; tametsi erat Dyrrhachinis proeliis vehementer attenuata; & huic sic adjunxit VIII, ut penè unam ex duabus efficeret; atque alteram alteri præsidio esse jusserat. Cohortes in acie LXXX constitutas habebat, quæ summa erat millium XXII. Cohortes II castris præsidio reliquerat. Sinistro cornu Antonium, dextro P. Sullam, mediâ acie Ca. Domitium præposuerat; ipse contra

Pompeium consistit. Simul his rebus animadvertis, quas demonstravimus; timens, ne à multitudine equitum dextrum cornu circumveniretur; celeriter ex tertia acie singulas cohortes detrahit; atque ex his quantam infundit, equitatusque opposuit; & quid fieri veller ostendit; monuitque ejus diei victoriam in earum cohortum virtute constare. Simul tertia aciei totiusque exercitus imperavit, ne injussu suo concurreret; se, quum id fieri veller, vexillo signum daturum.

LXXV. Exercitum quum militum more cohortaretur ad pugnam, suaque in eum perpetui temporis officia pradicaret; in primis commemoravit, testibus se militibus uti posse, quanto studio pacem petisset; qua per Varinum in colloquiis, qua per A. Clodium cum Scipione egisset; quibus modis ad Oricum cum Libone de mittendis legatis contendisset: neque se unquam abuti militum sanguine, neque Rempublicam alterius exercitu privare voluisse. Hæc habitâ oratione, exposcentibus militibus, & studio pugnae ardentibus, tubâ signum dedit. Erat Crassinus evocatus in exercitu Caesaris, qui superiore anno apud eum primum pilum in legione duxerat; vir singulari virtute. Hic, signo dato, Sequimini me, inquit, manipulares mei qui fuistis; & vestro Imperatori, quam constitistis, operam date. Unum hoc praelium superest: quo confecto, & ille suam dignitatem, & nos nostram libertatem recuperabimus. Simul respiciens Caesarem, Faciam, inquit, hodie, Imperator, ut aut vivo mihi aut mortuo gratias agas. Hæc quum dixisset, primus ex dextro cornu procurrat; atque eum milites electi circiter cxx voluntarii ejusdem centuriæ sunt profecuti.

LXXVI. Inter duas acies tantum erat relictum spatium, ut satis esset ad concursum utriusque exercitus. Sed Pompeius suis prädixerat, ut Caesaris imperum exciperent, neve se loco moverent; aciemque ejus distrahi paterentur: idque admonitu C. Triarii fecisse dicebatur, ut primus excursus visque militum infringere, aciesque distenderetur; atque suis ordinibus disposset, dispersos adolirentur. Levius quoque casura pila sperabat, in loco retentis militibus; quam si ipsi immixtis telis occurrissent: simul fore, ut, duplicato cunctis

Cæsaris milites exanimarentur, & lassitudine conficerentur. Quod nobis quidem nullâ ratione factum à Pompeio videtur; propterea quod est quædam animi incitatio atque alacritas naturaliter innata omnibus, quæ studio pugnae incenditur; hanc non reprimere, sed augere imperatores debent: neque frustra antiquitus institutum est, ut signa undique concinerent, clamorémque universi tollerent; quibus rebus & hostes terreri, & suos incitari existimaverunt. Sed nostri milites, dato signo, quum infestis piliis procucurrissent, atque animadvertissent non concurrì à Pompeianis; usu periti, ac superioribus pugnis exercitati, suâ sponte cursum represserunt; & ad medium ferè spatium constiterunt, ne consumptis viribus appropinquarent; parvòque intermisso temporis spatio, ac rursus renovato cursu, pila miserunt; celeritèrque, ut erat præceptum à Cæsare, gladios strinxerunt. Neque verò Pompeiani huic rei defuerunt: nam & tela missa exceperunt, & impetum legionum tulerunt, & ordines conservaverunt; pilisque missis ad gladios redierunt. Eodem tempore equites à sinistro Pompeii cornu, ut erat imperatum, universi procucurrerunt; omnisque multitudo sagittariorum se profudit; quorum impetum noster equitatus non tulit, sed paullùm loco motus cessit; equitèsque Pompeiani hoc acriùs instare, & se turmatim explicare, aciemque nostram à latere aperto circuire coeperunt. Quod ubi Cæsar animadvertit; iv aciei, quam instituerat sex cohortium numero, signum dedit. Illi celeritèr procucurrerunt; infestisque signis tantâ vi in Pompeii equites impetum fecerunt, ut eorum nemo consisteret; omnesque conversi non solum loco excederent, sed protinus incitari, fugâ montes altissimos peterent. Quibus summotis, omnes sagittarii funditoresque destituti, inermes, sinè præsidio, interfecti sunt. Eodem impetu cohortes sinistrum cornu, pugnantibus etiam tum ac resistentibus in acie Pompeianis, circumierunt; eosque à tergo sunt adorti. Eodem tempore tertiam aciem Cæsar, quæ quieta fuerat, & se ad id tempus loco tenuerat, procurrare iussit. Ita, quum recentes atque integri defessis successissent, alii autem à tergo adorirentur; susti-

nere Pompeiani non potuerunt, atque universi terga verterunt. Neque verò Casarem fefellit, quin ab his cohortibus, quæ contra equitatum in iv acie collocatæ essent, initium victoriæ otiretur; ut ipse in cohortandis militibus pronunciaverat: ab his enim primum equitatus est pulsus: ab iisdem facta cædes sagittariorum atque funditorum: ab iisdem acies Pompeiana à sinistra parte circumventa, atque initium fugæ factum.

LXXVII. Sed Pompeius, ut equitatum suum pulsum vidit; atque eam partem, cui maxime confidebat, perterritam animadvertit; aliis diffusus, acie excessit: protinusque se in castra equo contulit; & iis centurionibus, quos in statione ad prætoriam portam posuerat, clare, ut milites exaudirent, *Tueamini, inquit, castra, & defendite diligenter, si quid durius acciderit. Ego reliquas portas circummeo, & castrorum præsidia confirmo.* Hæc quum dixisset, se in prætorium contulit, summæ rei diffidens, & tamen eventum expectans. Cæsar, Pompeianis ex fugâ intrâ vallum compulsus, nullum spatium perterritis dare oportere æstimans, milites cohortatus est, ut beneficio fortunæ uterentur, castrâque oppugnarent: qui, etsi magno æstu fatigati, (nam ad meridiem res erat perducta) tamen ad omnem laborem animo parati, imperio paruerunt. Castra à cohortibus, quæ ibi præsidio erant relictæ, industriè defendebantur; multo etiam acrius à Thracibus barbarisque auxiliis: nam qui acie refugerant milites, & animo perterriti & lassitudine confecti, missis plerisque armis signisque militariibus, magis de reliquâ fugâ, quàm de castrorum defensione, cogitabant. Neque verò diutius, qui in vallo confiterant, multitudinem telorum sustinere potuerunt; sed confecti vulnerebus, locum reliquerunt: protinusque omnes, ducebus usi centurionibus tribunisque militum, in altissimos montes, qui ad castra pertinebant, confugerunt.

LXXVIII. In castris Pompeii videre licuit triclinia strata, magnum argenti pondus expositum, recentibus cespitibus tabernacula constrata; L. etiam Lentuli, & nonnullorum, tabernacula protecta hederâ; multaque præterea, quæ nimiam luxuriam, & victoriæ fiduciam

designarent: ut facile estimari posset, nihil eos de e-
reptu ejus diei timuisse, qui non necessarias conquie-
rent voluptates; arque ii miserrimo ac patientissimo
exercitui Caesaris luxuriam objiciebant, cui semper om-
nia ad necessarium usum defuissent.

LXXIX. Pompeius jam, quum intra vallum nostri
versarentur, equum nactus, detractis insignibus Impera-
toris, decumanâ portâ se ex castris eiecit; protinusque
equo citato Larissam contendit. Neque ibi constitit;
sed eadem celeritate, paucos suorum ex fugâ nactus,
nocturno itinere non intermisso, comitatu equitum aux
ad mare pervenit, navemque frumentariam conscendit;
sepe, ut dicebatur, querens, tantum se opinionem fefellerit,
ut à quo genere hominum victoriam sperasset, ab eo initio
fuga facta, pendè prædictus videretur.

LXXX. Caesar castris potius, à militibus contendit,
ne in prædâ occupati, reliqui negotii gerendi faculta-
tem dimitterent. Quâ re impetratâ, montem opere cir-
cummunire instituit. Pompeiani, quod is mons erat
sine aquâ, diffusi ei loco, relicto monte, universi [suis
ejus] Larissam versus se recipere coeperunt. Quâ re anim-
adversâ, Caesar copias suas divisit; partemque legio-
num in castris Pompeii remanere jussit, partem in sua
castra remisit: iv secum legiones duxit; commodioré-
que itinere Pompeianis occurrere cepit: & progressus
millia passuum vi, aciem instruxit. Quâ re animad-
versâ, Pompeiani in quodam monte confiterant. Hunc
montem flumen sublebat. Caesar, milites cohortatus;
et si totius diei continenti labore erant confecti, mor-
que jam suberat; tamen munitione flumen à monte se-
cludit, ne noctu Pompeiani aquam possent. Quo jam
perfecto opere, illi de deditione, missis legatis, agere
coeperunt. Pauci onitatis senatorii, qui & cum iis con-
junxerant, nocte fugâ salutem petierant. Caesar primi
luce omnes eos, qui in monte confederant, ex superi-
oribus locis in planitiem descendere, atque arma pro-
ficere jussit. Quod ubi sine recusatione fecerunt; pas-
sisque palmis, projecti ad terram, flentes ab eo petie-
runt salutem; consolatus consurgere jussit: & pauca
apud eos de lenitate suâ locutus, quod minime essent

timore; omnes conservavit; militibusque suis commendavit, ne qui eorum violarentur, seu quid sui desiderarent. Itaque adhibita diligentia, ex castris sibi legiones alias occurrere, & eas, quas secum duxerat, invicem requiescere, atque in castra reverti iussit: eodemque die Larissam pervenit.

LXXXI. In eo proelio non amplius eo milites desideravit; sed centuriones, fortes viros, circiter xxx amittit. Interfectus est etiam fortissimè pugnans Crastinus, cuius mentionem supra fecimus; gladio in os adversum confectus. Neque id fuit falsum, quod ille in pugnam proficiscens dixerat. Sic enim Cæsar existimabat, eo proelio excellentissimam virtutem Crastini fuisse; optimèque eum de se meritum iudicabat. Ex Pompeiano exercitu circiter millia xv cecidisse videbantur: sed in deditionem venerunt amplius millia xxiv: (namque etiam cohortes, quæ præsidio in castris fuerant, sese Sullæ dediderunt; multi præterea in finitimas civitates refugerunt) signaque militaria ex proelio ad Cæsarem sunt relata cxxx, & aquilæ ix. L. Domitius ex castris in montem refugiens, quum vires eum lassitudine defecissent, ab equitibus est interfectus.

LXXXII. Eodem tempore D. Lælius cum classe ad Brundisium venit; eisdemque ratione, quæ factum à Libone antea demonstravimus, insulam objectam portui Brundisino tenuit. Similiter Vatinius, qui Brundisio præerat, cæcis instratisque scaphis elicit naves Lælianas; atque ex his longius productam unam quinquarentem, & minores duas, in angustiis portus copit: itemque per equites dispositos, aquâ prohibere classarios instituit. Sed Lælius tempore anni commodiorem usum ad navigandum, oneratis navibus Corcyra Dyrhachioque aquam suis supportabat; neque à proposito detrebat; neque ante proelium, in Thessalia factum, cognitum, aut ignominia amissarum navium, aut necessarium rerum inopia, ex portu insulæ expelli potuit.

LXXXIII. Eodem fere temporibus Cassius cum classe Syriacum & Phœnicum & Cilicem in Siciliam venit; &

quum esset Cæsaris classis divisa in duas partes, & dimidiæ parti præfesset P. Sulpicius prætor Vibone ad fretum, dimidiæ M. Pomponius ad Messanam; prius Cassius ad Messanam navibus advolavit, quam Pomponius de ejus adventu cognosceret: perturbatumque cum nactus, nullis custodiis, neque ordinibus certis; magno vento & secundo, completas onerarias naves tædâ & pice & stupâ, reliquissque rebus, quæ sunt ad incendia, in Pomponianam classem immisit; atque omnes naves incendit xxxv, in quibus erant xx confractæ: tantumque eo factò timor incescit, ut, quum esset legio præsidio Messanz, vix oppidum defenderetur: & nifi eo ipso tempore nunciù de Cæsaris victoriâ per dispositos equites essent allati, existimabant plerique futurum fuisse, ut amitteretur: sed opportunissime nunciis allatis, oppidum fuit defensum. Cassiusque ad Sulpicianam inde classem profectus est Vibonem: applicatisque nostris ad terram navibus, propter eundem timorem; pari, atque antea, ratione egit: secundum nactus ventum, onerarias naves circiter xl, præparatas ad incendium, immisit; & flammâ ab utroque cornu comprehensâ, naves sunt combustæ v. Quumque ignis, magnitudine venti, latius serperet; milites, qui ex veteribus legionibus erant relictî præsidio navibus, ex numero agrorum, ignominiam non tulerunt; sed suâ sponte naves conscenderunt, & à terrâ solverunt; impetûque factò in Cassianam classem, quinqueremes 11, in quarum alterâ erat Cassius, ceperunt: sed Cassius, exceptus scaphâ, refugit. Præterea duæ sunt depressæ triremes. Neque multò post de proelio factò in Thessaliâ cognitum est; ut ipsis Pompeianis fides fieret: nam ante id tempus fingi à legatis amicisque Cæsaris arbitrabantur. Quibus rebus cognitis, ex iis locis Cassius cum classe discessit.

LXXXIV. Cæsar, omnibus rebus relictis, persequendum sibi Pompeium existimavit, quascumque in partes ex fugâ se recepisset; ne rursus copias comparare alias, & bellum renovare posset: & quantum itineris equitatu efficere poterat, quotidie progrediebatur; legionemque unam minoribus itineribus subsequi jussit. Erat

edictum Pompeii nomine Amphipoli propositum, ut omnes ejus provinciarum juniores, Graeci, civesque Romani, jurandi causâ convenirent: sed, utrum avertendâ suspicionis causâ Pompeius proposuisset, ut quàm diutissimè longioris fugæ consilium occultaret; an novis delectibus, si nemo premeret, Macedoniam tenere conaretur; existimari non poterat. Ipse ad anchoram unâ nocte constitit; & vocatis ad se Amphipoli hospitibus, & pecuniâ ad necessarios sumptus corrogatâ, cognito Caesaris adventu, ex eo loco discessit, & ad Mitylenas paucis diebus venit. Biduum tempestate retentus, navibusque aliis additis actuariis; in Ciliciam, atque inde in Cyprum pervenit. Ibi cognoscit, consensu omnium Antiochenum, civiumque Romanorum, qui illic negotiarentur, arcem antè captam esse, excludendi sui causâ; nunciosque dimissos ad eos, qui se ex fugâ in finitimas civitates recepisse dicerentur, ne Antiochiam adirent: id si fecissent, magno eorum capitis periculo futurum. Idem hoc L. Lentulo, qui superiore anno consul fuerat, & P. Lentulo consulari, ac nonnullis aliis, acciderat Rhodi: qui, quum ex fugâ Pompeium sequerentur, atque in insulam venissent, oppido ac portu recepti non erant: missisque ad eos nunciis, ut ex iis locis discederent, contra voluntatem suam naves solverunt. Jamque de Caesaris adventu fama ad civitates perferebatur.

LXXXV. Quibus cognitis rebus; Pompeius, deposito adeundæ Syriæ consilio, pecuniâ societatis sublatâ, & à quibusdam privatis sumptâ, & xis magno pondere ad militarem usum in naves imposito, quobusque milibus hominum armatis, partim quos ex familiis societatum delegerat, partim à negotiatoribus coegerat, quosque ex suis quisque ad hanc rem idoneos existimabat; Pelusium pervenit. Ibi casu rex erat Ptolemæus, puer ætate, magnis copiis, cum sorore Cleopatrá gerens bellum; quam paucis antè mensibus per suos propinquos atque amicos regno expulerat: castraque Cleopatrá non longo spatio ab ejus castris distabant. Ad eum Pompeius misit, ut, pro hospitio atque amicitia patris, Alexandriâ reciperetur, atque illius opibus

in calamitate regeretur. Sed qui ab eo missi erant, confecto legationis officio, libentius cum militibus regis colloqui coeperunt; eosque hortari, ut suum officium Pompelo praestarent, neve ejus fortunam despicerent. In hoc erant numero complures Pompeii milites, quos ex ejus exercitu acceptos in Syria Gabinus Alexandriam transfuderat, belloque confecto apud Ptolemaum patrem pueri reliquerat. His tunc cognitis rebus; amici regis, qui propter aetatem ejus in procuratione erant regni; sive timore adducti, ut postea praedicabant, ne, sollicitato exercitu regio, Pompeius Alexandriam Egyptumque occuparet; sive despecta ejus fortuna, ut plerumque in calamitate ex amicis inimici existunt; his, qui erant ab eo missi, palam liberaliter responderunt; eumque ad regem venire jusserunt: ipsi, eam consilio intro, Achillam praefectum regium, singulari hominem audacia; & L. Septimium, tribunum militum; ad interficiendum Pompeium miserunt. Ab his liberaliter ipse appellatus; & quidam notitia Septimii productus, quod bello praedonum apud eum ordinem duxerat; naviculam parvulam conscendit cum paucis suis, & ibi ab Achilla & Septimio interficitur. Item L. Lentulus comprehenditur à rege, & in custodia necatur.

LXXXVI. Caesar, quum in Asiam venisset, reperiebat, T. Ampium conatum esse tollere pecunias Epheso ex fano Dianae; ejusque rei causam, senatores omnes ex provincia evocasse, ut iis testibus in summam pecuniam interetur; sed interpellatum adventu Caesaris, profugisse: ita duobus temporibus Ephesae pecuniae Caesar auxilium tulit. Item constabat, Elide in templo Minervae, repetitis atque enumeratis diebus, quo die proelium secundum fecisset Caesar, simulacrum Victoriae, quod ante ipsam Minervam collocatum erat, & ante ad simulacrum Minervae spectabat, ad valvas se templi limenque convertisse. Eodemque die Antiochiae in Syria bis tantus exercitus clamor, & signorum sonus exauditus est, ut in muris armata civitas discurreret. Hoc idem Ptolemaide accidit. Pergami, in oculis ac remotis templi, quod, praeter sacerdotem, adire fas

non est, quæ Græci *αἶψα* appellant; tympana sonarunt. Item Trallibus in templo Victoriz, ubi Cæsar statuam consecraverat, palma per eos dies in tecto inter coagmenta lapidum ex pavimento exstirpasse ostendebatur.

LXXXVII. Cæsar paucos dies in Asia morans, quum audisset Pompeium Cypri visum, conjectans cum in Ægyptum iter habere, propter necessitudines regni, reliquasque ejus loci opportunitates, cum legionibus, una, quam ex Thessalia se sequi jussit, & altera, quam ex Achaia à Fusio legato evocaverat, equitibusque, necesse, & navibus longis Rhodiis, & Asiaticis præcis, Alexandriam pervenit. In his erant legionibus hominum tria millia ducenti: reliqui, vulnerebus ex proclis, & labore ac magnitudine itineris confecti, consequi non potuerant. Sed Cæsar confusus famâ rerum gestarum, infirmis auxiliis proficisci non dubitaverat, atque omnem sibi locum tutum fore existimabat. Alexandria de Pompeii morte cognoscit: atque ibi primum à navibus egrediens clamorem militum audit, quos rex in oppido præsidii causâ reliquerat, & concursum ad se fieri videt, quod falces anteferrentur. In hoc omnis multitudinis maiestatem regiam minti prædicabat. Hæc sedato tumultu, crebræ continuis diebus ex cohærsu multitudinis concitationes fiebant: compluresque milites hujus urbis omnibus partibus interficiebantur.

LXXXVIII. Quibus rebus animadversis, legiones sibi alias ex Asia adduci jussit, quas ex Pompeianis militibus consecrat: ipse enim necessario Bessis tenebatur; qui Alexandriam navigantibus suis adversissimè venti. Interim controversiis regum ad populum R. & ad se, quod esset consilium, pertinere existimans; atque eò magis officio suo convenire, quod superiore consulatione cum patre Ptolemæo & lege & S. C. societas erat facta; ostendit sibi placere, regem Ptolemæum, atque sororem ejus Cleopatram, exceditas, quos haberent, dimittere; & de controversiis jure apud se potius, quam inter se armis, discipare.

LXXXIX. Erat in procuratione regni, propter ætatem pueri, nutricius ejus eunuchus, nomine Pothinus.

Is primùm inter suos queri atque indignari cepit, regem ad dicendam causam evocari: deinde adjucores quosdam conscios sui nactus ex regis amicis, exercitum à Pelusio clàm Alexandriam evocavit; atque eundem Achillam, cujus suprà meminimus, omnibus copiis præfecit. Hunc incitatum suis, & regis inflatum pollicitationibus; quæ fieri vellet, literis nunciisque edocuit. In testamento Ptolemæi patris hæredes erant scripti, ex duobus filiis major, & ex duabus ea, quæ ætate antecedebat. Hæc uti fierent, per omnes deos, perque fœdera, quæ Romæ fecisset, eodem testamento Ptolemæus populum R. obtestabatur. Tabulæ testamenti, unæ per legatos ejus Romam erant allatæ, ut in ærario ponerentur; (et, quum propter publicas occupationes poni non potuissent, apud Pompejum sunt depositæ) alteræ, eodem exemplo, relictæ atque obsignatæ Alexandriæ proferebantur.

XC. De his rebus quum ageretur apud Cæsarem; isque maximè vellet, pro communi amico atque arbitro, controversias regum componere: subito exercitus regius, equitatusque omnis, venire Alexandriam nuntiatur. Cæsaris copiarum nequaquam erant tantæ, ut eis extra oppidum, si esset dimicandum, confideret: relinquebatur, ut se suis locis oppido teneret, consiliûmque Achilla cognosceret. Milites tamen omnes in armis esse iussit: regemque hortatus est, ut ex suis necessariis, quos haberet maximæ auctoritatis, legatos ad Achillam mitteret; & quid esset suæ voluntatis, ostenderet. A quo missi Dioscorides & Serapion, qui ambobus legati Romæ fuerant, magnamque apud patrem Ptolemæum auctoritatem habuerant; ad Achillam pervenerunt. Quos ille, quum in conspectum ejus venissent; prius, quàm audiret, aut, cujus rei causâ missi essent, cognosceret; corripit, ac interfici iussit: quorum alter accepto vulnere occupatus, per suos pro occiso sublatus; alter interfectus est. Quo facto, regem in suâ potestate ut haberet, Cæsar effecit: magnam regium nomen apud suos auctoritatem habere existimans; & ut privato paucorum & latronum potius, quàm regio consilio, susceptum bellum videretur.

XCI. Erant cum Achillâ copiae; ut neque numero, neque genere hominum; neque usu rei militaris, contemnendæ viderentur: millia enim xx in armis habebat. Hæ constabant ex Gabinianis militibus; qui jam in consuetudinem Alexandrinæ vitæ atque licentiæ venerant; & nomen disciplinæque populi Romani dediderant; uxoresque duxerant, ex quibus plerique liberos habebant. Huc accedebant collecti ex prædonibus latronibusque Syriæ, Ciliciæque provinciæ, finitimarumque regionum. Multi præterea, capitis damnati, exulesque convenerant: fugitivisque omnibus nostris certus erat Alexandriæ receptus, certaque vitæ conditio, ut, dato nomine, militum essent numero: quorum si quis à domino comprehenderetur, concursu militum eripiebatur; qui vim suorum, quod in simili culpâ versabantur, ipsi pro suo periculo defendebant. Hi regum amicos ad mortem deposcere; hi bona locupletum diripere stipendii augendi causâ, regis domum obsidere, regno expellere alios, alios accersere, veterem quodam Alexandrini exercitus instituto, consueverant. Erant præterea equitum millia ii, qui inverteraverant compluribus Alexandriæ bellis: hi Ptolemæum patrem in regnum reducerant; Bibuli filios duos interfecerant; bella cum Ægyptiis gesserant: hunc usum rei militaris habebant.

XCII. His copiis fidens Achilles, paucitatemque militum Cæsaris despiciens, occupat Alexandriam: præterea oppidi parte, quam Cæsar cum militibus tenebat, primo impetu domum ejus irrumpere conatus est; sed Cæsar, dispositis per vias cohortibus, impetum ejus sustinuit. Eodémque tempore pugnatum est ad portum: ac longè maximam attulit ea res dimicationem: simul enim, diductis copiis, pluribus viis pugnabatur: & magnâ multitudine, naves longas occupare hostes conabantur; quarum erant i auxilio missæ ad Pompeium, quæ, prælio in Thessaliâ factò, domum redierant. Iste triremes omnes & quinqueremes erant, aptæ instructæque omnibus rebus ad navigandum. Præter has, xxxi erant, quæ præsidii causâ Alexandriæ esse consueverant, constratæ omnes: quas si occupassent, classe Cæsari e-

repta, portum ac mare totum in sua potestate haberent; comiteatu auxiliisque Caesarem prohiberent. Itaque tanta est contentione actum, quanta agi debuit; quum ille celerem in ea re victoriam, hi salutem suam consistere viderent. Sed rem obrinuit Caesar; omnesque eas naves, & reliquas, quae erant in navalibus, incendit; quod tam late tueri tam parva manu non poterat: confectisque ad Pharam navibus milites exposuit.

XCIII. Pharus est in insula turris, magna altitudine, mirificis operibus exstructa; quae nomen ab insula accepit. Haec insula obiecta Alexandriae, portum efficit: sed à superioribus regionibus in longitudinem passuum DCCCC in mare iactis molibus, angusto itinere & ponte cum oppido conjungitur. In hac sunt insulae domicilia Aegyptiorum, & vicina oppidi magnitudinis: quaeque ubique naves imprudentia aut tempestate paululum suo cursu decesserint, has more praedonum diripere consueverunt. His autem invitis, à quibus Pharus tenetur, non potest esse, propter angustias, navibus introitus in portum. Hoc tum veritus Caesar, hostibus in pugna occupatis, militibusque expositis, Pharam apprehendit; atque ibi praesidium posuit. Quibus est actus effectum, ut tuto frumentum auxiliisque navibus ad eum supportari possent: dimisit enim circum omnes propinquas regiones, atque inde auxilia evocavit. Reliquis oppidi partibus sic est pugnatum, ut equo praesto discederetur, & neutri pellerentur; sed efficiebant angustiae loci) paucisque utrimque interfectis, Caesar loca maxime necessaria complecti noctu praemunit. Hoc tractu oppidi pars erat regia, in quam ipse habitandi causa initio erat ductus; & theatrum conjunctum domui, quod arcis tenebat locum, aditumque habebat ad portum, & ad reliqua navalia. Has munitiones insequentibus auxilii diebus; ut pro muro obiectas haberet, ne pugnare invicem cogeretur. Interim filia minor Ptolemæi regis, vacuum possessionem regni sperans, ad Achillam se ex regia transiecit, unaque bellum administrare cepit. Sed celeriter est inter eos de principia controversia orta; quae res apud milites largimenta

auxi; utque eam, jectis sibi quicquid totum ani-
 mos conciliaret. Hæc dum apud hostes gereretur, Po-
 thinus, nutricius pueri, & procurator regni, in parte
 Cæsaris; quum ad Achillam nuncios mitteret, hortaretur-
 que, ut negotio deficeret, neque animo deficeret; in-
 dicatis deprehensisque intermediis, à Cæsare esse inter-
 fectus. Hæc inquit vult Alexandria ferunt.

A. HIR-

A. HIRTII
COMMENTARIORUM
DE BELLO ALEXANDRINO
LIBER UNUS.

I. **B**ELLO Alexandrino confiato, Cæsar Rhodo atque ex Syria Ciliciâque omnem classem accersit; ex Cretâ, sagittarios; equites, ab rege Nabatzorum Malcho evocat: tormenta undique conquiri, & frumentum mitti, auxiliaque adduci jubet. Interim munitiones quotidie operibus augentur; atque omnes oppidi partes, quæ minus firmæ esse viderentur, testudinibus atque musculis aptantur: ex ædificiis autem per foramina in proxima ædificia arietes immittuntur: quantumque aut ruinis dejectur, aut per vim recipitur loci; in tantum munitiones proferuntur. Nam incendio ferè tuta est Alexandria; quod sinè contignatione ac materiâ sunt ædificia, & structuris atque fornicibus continentur, testâque sunt rudere aut pavimentis. Cæsar studebat maximè, ut, quam angustissimam partem oppidi palus à meridie interjecta efficiebat, hanc operibus vineſſque agendis à reliquâ parte urbis excluderet; illud spectans; primum, ut, quum esset in duas partes urbs divisa, acies uno consilio atque imperio ad-

ministraretur; deinde, ut laborantibus succurri, atque ex alterâ oppidi parte auxilium ferri posset; in primis verò, ut aquâ pabulôque abundaret: quantum alterius rei copiam exiguam, alterius nullam omnino facultatem habebat: quod utrumque palus largè præbere poterat.

II. Neque verò Alexandrinis in gerendis negotiis cunctatio ullâ aut mora infererebatur: nam in omnes partes, per quas fines Egyptii regnûmque pertinet, legatos conquistoresque, delectâs habendi causâ, miserant; magnûmque numerum in oppidum telorum atque tormentorum converxerant; & innumerabilem multitudinem adduxerant: nec minùs in urbe maximæ armorum erant institutæ officinæ: servos præterea paberes armaverant, quibus domini locupletiores victum quotidianum stipendiûmque præbebant. Hæc multitudine dispositâ, munitiones semotarum pattium tuebantur: veteranas cohortes, vacuas in celeberrimis urbis locis habebant; ut, quacumque regione pugnaretur, integris viribus ad auxilium ferendum opportunæ essent. Omnibus viis atque angustis, triplicem vallum obdixerant: erat autem quadrato exstructus saxo; nec minùs x l. pedes altitudinis habebat: quæque partes urbis inferiores erant, hæc altissimis turribus denorum tabulatorum muniabant: præterea alias ambulatorias, totidem tabulatorum confixerant; subjectisque eas rotis, funibus jumentisque objectis, directis plateis, in quamcunque erat visum, partem movebant. Urbs, fertilissima & copiosissima omnium rerum apparatus suggererat. Ipsi homines ingeniosissimi atque acutissimi, quæ à nobis fieri viderant, eâ sollicitâ efficiebant, ut nostri illorum opera imitati viderentur: & suâ sponte multa reperiebant: unoque tempore & nostras munitiones infestabant, & suas defendebant: atque hæc principes in conciliis concionibusque agitabant; populum Romanum paulatim in consuetudinem ejus regni venire occupandi: paucis annis antea Gabinium cum exercitu fuisse in Egypto: Pompeium se ex fugâ eodem recepisse: ac Casarem venisse cum copiis: neque morte Pompeii quidquam profectum, quò minùs Caesar apud se commoraretur: quem si non expulissent, suum

viam ex regis profectum: idque agendum: nunc: nuncque
eum, interitum: et amissionem: propter anni tempus, recipere
transmarina auxilia non posse.

III. Interim, discessisse erat inter Achillan, qui ve-
terano exercitui praeerat; de Asinobis regis Proleuzi
minorem filiam, ut supra demonstratum est: quum h-
tense utrique insidiatorum, de summam imperii ipse
obtinere vellet; perrecepit Arsaon per Ganymedem
eunuchum, nutricium suum; atque Achillan interfecit.
Hoc occiso, ipsa sine ullo socio de custode omne im-
perium obtinebat; exortus Ganymedi transiit. Is,
suscepit officio, largitionem in milites augere; reliqua
pari diligentia administravit.

IV. Alexandria est fere tota suffusa; speculique habet
ad Nilum penitentes, quibus aquae in privatis domibus
inductus, quae paululum spatio temporis liquefit ac
subsedit. Hic uti domus vassallicorum atque eorum fa-
milia conseruant: non quae homine Nilo fertur, a-
deo est timida atque turbida, ut multos variorum mor-
bos efficit: sed ut probet ac multitudine contenta est
steressando, quod solum modo aqua nuda est. Hoc tamen
sunt in ea parte urbis erat, quae ab Alexandrinis te-
nebatur: quo facto est admonens Ganymedes, posse
nostris aqua intercudi; qui distribari munitionum tu-
mularum causa, vicinam ex privatis edificis, specubus,
de puteis extracta aqua utebantur. Hoc probato con-
silio, magnum ac difficile opus aggreditur: interseptis
enim specubus; atque omnibus urbis partibus exclusis,
quae ab ipso tenebantur; aqua magnam vim ex mai-
oribus ac machinamentis exprimere coeunt: hanc
locis superioribus fundere in partem Caesaris non in-
veniebatur. Quamobrem saltem paulo preter consu-
tudinem aqua trahebatur ex proximis vassallicis, mag-
namque hominibus seditionem praebebat, quam ob
causam id accidisset: nec satis sibi ipsi credebant
quam se inferiores ejusdem generis ac saporis aqua di-
versum uti, atque ante confunderent: vixque inter se
conferebant; de degustando, quantum inter se disce-
rent aquae, cognoscebant. Parvo vero tempore spatio
hoc propter bibe non poterat omnino; hinc inferior tot

ruptior jam, salubriorque reperiebatur. Quo facto dubitatione sublata, tantus incessit timor, ut ad extremum casum omnes deducti viderentur: atque alii morari Cæsarem dicerent, quin naves conscendere deberent: alii multo graviores estimescerent casum; quod neque cœli Alexandrinos possent in apparandâ fugâ, quam hi tam parvo spatio distant ab ipsis; neque, illis imminentibus atque insequentibus, ullus in naves receptus daretur. Erat autem magna multitudo oppidanorum in parte Cœlæ, quam domiciliis ipsorum non moverit; quod ea se fidem palam nostris esse simulabat, & descivisse à suis videbatur: ut, si mihi Cæsarendi essent Alexandrini, quod neque fallaces essent, neque temerarii; multa cœtio sinistra abstinere: quam verò uno tempore & natio eorum & natura cognoscitur; apertissimam esse hoc genus ad positionem, nemo dubitare potest.

V. Cæsar suorum timorem consolatione & ratione minnebat. Nam pennis sese aquam dulcem posse reperiri assumabat; Omnia enim litorea, naturaliter aqua dulci venas habere: quod si illa esset litoreis Aegypti natura, atque omnium reliquarum; tantum, quantis naves libere tenerent, neque hostes classem haberent, prohiberi sese non posse, qui minus quotidie aquam navibus parant, vel à sinistra parte à Paratonio, vel à dextra ab insula, qua diversa navigationes nunquam ante tempore accessi vasis praecluderentur. Fugâ verò nullum esse consilium, nisi solum illi qui primam dignitatem haberent, sed ne illi quidam qui nihil praeferant de viâ cogitarent: magno negotio impetu hostium accessos et munitionibus sustineret, quibus videret, nec loco nec numero parum esse per se magnum moris morum & difficultatem defensam in naves habere, praesertim ex frustis. Quamvis esset contra de Alexandrinis voluntatem, securitatem & salutarium navium: hos, praecipue in villis insidentes, praefures & loca consilia atque officia occuparet; ita fugâ navibusque accessus prohiberetur. Præinde ejus consilii obdicerentur, atque omni ratione esse vincendum cogitarent. Hac oratione apud suos habitâ, atque omnium mentibus excitatâ; dat constitutionibus negotium, ut, reliqua operibus intermissis, ad sedandos portus animum conf-

rant; neque quam partem nocturni temporis intermitterant. Quo suscepto negotio, atque omnium animis ad laborem incitatis; magna una nocte vis aquarum dulcis inventa est. Ita operosis Alexandrinorum machinationibus, maximisque conatibus, non longi temporis labore occursum est.

VI. Eo biduo, legio xxxvii ex dedititiis Pompeianis militibus, cum frumento, armis, telis, tormentis, imposita in nave, à Domitio Calvino, ad littora Africa paullo supra Alexandriam delata est. Hæ naves Euro, qui multos dies continenter flabat, portum capere prohibebantur; sed loca sunt egregia omni illa regione ad tenendas anchoras: hi, quum diu retinerentur, atque aquarum inopia premerentur; navigio actuario Cæsarem faciunt certiores. Cæsar, ut per se consilium caperet, quid faciendum videretur, navim conscendit, atque omnem classem sequi iussit; nullis nostris militibus impositis; quod, quum longius paullo discederet, munitiones nudari volebat: quumque ad eum locum accessisset, qui appellatur Cherronesus; aquandique causâ, remiges in terram exposuisset; nonnulli ex eo numero, quum longius à navibus prædatorum processissent, ab equitibus hostium sunt excepti: ex iis cognoverunt, Cæsarem ipsum in classe venisse, nec ullos milites in navibus habere. Quâ re compertâ, magnam sibi facultatem fortunam obtulisse bene gerendæ rei crediderunt: itaque naves omnes, quas paratas habuerant ad navigandum, propugnatoribus instructis, Cæsarique redeunti cum classe occurrerunt: qui duabus de causis eo die dimicare volebat; quod & nullos milites in navibus haberet, & post horam x diei res agebatur: nox autem allatura videbatur maiorem fiduciam illis, qui locorum notitiâ confidebant: sibi etiam hortandi suos auxilium defuturum; quod nulla satis idonea esset hortatio, quæ neque virtutem posset notare, neque inertiam. Quibus de causis naves, quas potuit, Cæsar ad terram detrahit, quem in locum illos successuros non existimabat.

VII. Erat una navis Rhodia, in dextro Cæsaris cornu, longè ab reliquis collocata. Hanc conspicari hostes, non tenuerunt sese; magnoque impetu iv ad eam.

constratae naves, & complures apertae, contenderunt: cui coactus est Caesar ferre subsidium, ne turpiter in conspectu contumeliam acciperet; quamquam, siquid gravius illi accidisset, merito casurum iudicabat. Proelium commissum est, magnâ contentione Rhodiorum; qui quum in omnibus dimicationibus & scientiâ & virtute praestitissent, tum maxime illo tempore totum onus sustinere non recusabant, ne quod suorum culpâ detrimentum acceptum videretur. Ita proelium secundissimum est factum. Capta est una hostium quadrimis: depressa est altera; alteraque perforata; deinde omnes epibatis nudatae: magna praeterea multitudo in reliquis navibus propugnatorum est interfecta. Quod nisi nox proelium diremisset, totâ classe hostium Caesar potitus esset. Hâc calamitate perterritis hostibus; adverso vento leniter flante, naves oneratas Caesar remigio victricibus suis Alexandriam deducit.

VIII. Eo detrimento aded sunt fracti Alexandrini, quum non jam virtute propugnatorum, sed scientiâ classiariorum se victos viderent; ut ***** quibus & superioribus locis sublevabantur, ut ex ædificiis defendi possent: & materiam cunctam objicerent, quod nostrae classis oppugnationem etiam ad terram verebantur. Idem, postea quàm Ganymedes in concilio confirmavit, sese & eas, quae essent amissae, restitutum; & naves, accuratiusque huic rei studere atque inservire instituerunt: ac, tametsi amplius ex navibus longis in portu navalibusque amiserant, non tamen reparandae classis cogitationem deposuerunt: videbant enim non auxilia Caesari, non commeatus supportari posse; si classe ipsi valerent. Praeterea nautici homines, & urbis regionis maritimae, quotidianoque usu à pueris excitari; ad naturale ac domesticum bonum refugere cupiebant; & quantum parvulis navigiis profecissent, conturbabant: itaque omni studio ad parandam classem accubuerunt.

IX. Erant omnibus officiis Nili custodiz, exigendi memorii causa, dispositae. Naves veteres erant in oculis regiz navalibus, quibus multis annis ad navigan-

dum non erant usi. Has reficiebant: illas Alexandriam revocabant. Deerant remi: porticus, gymnasia, ædificia publica detegebant; asseres remorum usum obtinebant: aliud naturalis sollertia, aliud urbis copia subministrabat. Postremo, non longam navigationem parabant; sed presentis temporis necessitati serviebant, & in ipso portu conflegendum videbant. Itaque paucis diebus, contra omnium opinionem, quadrimemes xxii, quinqueremes v, confecerunt: ad has, minores apertasque complures adjecerunt: & in portu periclitati, remigio quid quæque earum efficere posset, idoneos milites imposuerunt; seque ad conflegendum omnibus rebus paraverunt. Cæsar Rhodias naves ix habebat, (nam, x missis, una in cursu litore Ægyptio defecerat) Ponticas vii, Lycias v, ex Asia xii. Ex his quinqueremes v erant, & quadrimemes x: reliquæ infra hanc magnitudinem, & pleræque apertæ. Tamen virtute militum confusus, cogitis hostium copiis, se ad dimicandum parabat.

X. Postquam eò ventum est, ut sibi uterque commiseret; Cæsar Pharon classe circumvehitur, adversasque naves hostibus constituit: in dextro cornu Rhodias collocat, in sinistro Ponticas. Inter has, spatium eò passuum relinquit; quod satis esse ad explicandas naves videbatur. Post hunc ordinem reliquas naves subsidio distribuit: quæ quamque earum sequeretur, & cui subveniat, constituit atque imperat. Non dubitanter Alexandrini classem producunt, atque instruunt: in fronte collocant xxi: reliquas subsidiarias in secundo ordine constitunt: magnum præterea numerum minorum navigiorum & scapharum producant; cum malleolis ignibusque; si quid ipsa multitudo, & clamor, & flamma, nostris terrore afferre possent. Erant inter duas classes vada transire angusta, quæ pertinent ad regionem Africæ: (sic enim prædicant; partem esse Alexandriæ dimidiam Africæ) satisque diu inter ipsos est expectatum, ab utris transeundi fieret initium: propterea quod, eò qui intrassent; & ad explicandam classem & ad receptum, si durior accidisset casus, impedimento fore videbantur.

XI. Rhodijs navibus præerat Euphranor, animi magnitudine ac virtute magis cum nostris hominibus, quam cum Græcis, comparandus. Hic ob notissimam scitiam atque animi magnitudinem delectus est ab Rhodijs, qui imperium classis obtineret; Qui, ubi Cæsaris animum advenit, *Videris mihi*, inquit, *Cæsare verri, si hæc vada primus navibus insaveris, ne prius dominum cogaris, quam reliquam classem posse explicare. Nobis rem committe; nos prælium sustineamus, (neque tuum iudicium fallimus) dum reliqui subsigantur. Hos quidem duntaxat in nostro conspectu gloriari, magno nobis & deduci & dolori est.* Cæsar illum adhortatus, atque omnibus laudibus profectus, dat signum pugne. Progressas ultra vadum 17 Rhodias naves circumgessit Alexandrini, atque in eas impetum faciunt. Sustinent illi, atque arte sollemique se explicant: ac tantum doctrina potuit, ut in dispari numero nulla transversa hosti objiceretur, nullius remi detergerentur; sed semper venientibus adversis occurrerent. Interim sunt reliquæ subsecutæ. Tum necessarium discessum ab arte est, propter angustias loci; atque omne certamen in virtute consistit. Neque vero Alexandriz fuit quisquam aut nostrorum aut oppidanorum, qui aut in opere aut in oppugnatione occupatum animum haberet, quin altissima tota pederet, atque ex omni prospectu locum spectaculo caperet, precibusque & votis victoriam suis ab diis immortalibus exporceret.

XII. Minimè autem erat par proelii certamen. Nostris enim proflus neque toxæ neque mari effugium dabatur victis; omniæque victoribus erat futura in incerto: illi, si superassent navibus, omnia tenerent; si inferiores fuissent, reliquam tamen fortunam periclitarentur. Simul illud græce ac miserum videbatur, per paucos de summa rerum ac de salute omnium decertare; quorum si quis aut animo aut virtute cessasset, reliquis etiam esset cavendum, quibus pro se pugnandi facultas non fuisset. Hæc superioribus diebus sæpentero Cæsar suis exposuerat; ut hoc majori animo contenderent, quod omnium salutem sibi commendatam viderent. Eadem suam quique contubernalem, ami-

cum, notum, prosequens erat obtestatus; ne suam atque omnium falleret opinionem, quorum iudicio delectus ad pugnam proficisceretur. Itaque hoc animo est decertatum, ut neque maritimis nauticisque sollertia atque ars praesidium ferret; neque numero navium praestantibus, multitudo prodesset; neque electi ad virtutem ex tantâ multitudine hostium viri, virtuti nostrorum possent adaequari. Capitur hoc proelio quinquere mis una, & biremis cum defensoribus remigibusque; & deprimuntur tres; nostris incolumibus omnibus: reliquæ propinquam fugam ad oppidum capiunt; quas protexerunt ex molibus atque ædificiis imminentibus, & nostros adire propius prohibuerunt.

XIII. Hoc ne sibi sæpius accidere posset; omni ratione Cæsar contendendam existimavit, ut insulam, molémque ad insulam pertinentem, in suam redigeret potestatem: perfectis enim magnâ ex parte munitionibus in oppido, & illam & urbem uno tempore tentari posse confidebat. Quo capto consilio; cohortes x, & levis armaturæ electos, quos idoneos ex equitibus Gallis arbitrabatur, in navigia minora scaphasque imponit: alteram insulæ partem, distinendæ manûs causâ, cum contratis navibus aggreditur; præmiis magnis propositis, qui primus insulam cepisset. Ac primò, impetum nostrorum pariter sustinuerunt: uno enim tempore & ex tectis ædificiorum propugnabant, & littora armati defendebant; quò, propter asperitatem loci, non facilis nostris aditus dabatur: & scaphis navibusque longis v, mobiliter & scienter angustias loci tuebantur. Sed ubi, locis primum cognitis vadisque pertentatis, pauci nostri in littore constiterunt; atque hos sunt alii subsecuti; constanterque in eos, qui in littore æquo institerant, impetum fecerunt: omnes Pharicæ terga venterunt. His pulsus, custodiâ portûs relictâ, ad littora & vicum applicaverunt; seque ex navibus ad tuenda ædificia eiecerunt. Neque verò diutius ipsi eâ munitione se continere potuerunt; etsi erat non dissimile, atque Alexandriæ, genus ædificiorum; (ut minora majoribus conferantur) turreſque editæ & conjunctæ muri locorum obtinebant; neque nostri aut scalis, aut cratibus,

aut

aut reliquis rebûs parati venerant ad oppugnandum : sed terror hominibus mentem consiliûmque eripit, & membra debilitat : ut tunc accidit. Qui se in æquo loco ac plano pares esse confidebant, iidem, perterriti fugâ suorum & eæde paucorum, xxx pedum altitudine in ædificiis consistere ausi non sunt; sêque per molem in mare præcipitaverunt, & decco passuum intervallo ad oppidum enataverunt. Multi tamen ex iis capti interfectique sunt : sed numerus captivorum omnino fuit dc.

XIV. Cæsar, prædâ militibus concessâ, ædificia diripi iussit; castellûmque ad pontem, qui propior erat Pharo, communivit; atque ibi præsidium posuit. Hunc fugâ Pharitæ reliquerant; fortiorem illum, propiorémque oppido, Alexandrini tuebantur: sed eum postero die simili ratione aggreditur; quodd, his obrentis duobus, omnem navigiorum excursûm & repentina latrocinia sublatum iri videbatur. Jâmque eos, qui præsidio eum locum tenebant, tormentis è navibus sagittisque depulerat, atque in oppidum redegerat; & cohortium 111 instar in terram exposuerat; (non enim plures consistere angustia loci patiebantur) reliquæ copię in navibus stationem obtinebant. Quo factò, imperat pontem adversûs hostem prævallari; &, quâ exitus navibus erat, fornice exstructo, quo pons sustinebatur, lapidibus oppleri atque obstrui. Quorum altero opere effectò; nulla omnino scapha egredi posset: altero instituto; omnes Alexandrinorum copię ex oppido se ejecere, & contra munitiones pontis latiore loco constituerunt; eodémque tempore, quæ consueverant navigia per pontes ad incendia onerariarum emitte, ad molem constituerunt. Pugnabatur à nostris, ex ponte, ex mole; ab illis, ex arcâ quæ erat adversûs pontem, & ex navibus contra molem. In his rebus occupato Cæsare, militésque hortante; remigum magnus numerus, & classiariorum, ex longis navibus nostris in molem se ejecit. Pars eorum, studio spectandi ferebatur; pars etiam cupiditate pugnandi. Hi primûm navigia hostium lapidibus ac fundis à mole repellebant; ac multum proficere multitudine telorum videbantur: sed postquam ultra eum locum, ab latere eorum aperto, ausi sunt egredi ex navibus,

bus Alexandrini pauci; ut sine signis certisque ordinibus, sine ratione prodierant, sic temere in naves refugere coeperunt. Quorum fugâ incitati Alexandrini, ex navibus egrediebantur, nostrosque acrius perturbatos insequiebantur. Simul qui in navibus longis remanserant, scalas rapere, navesque à terrâ repellere, properabant; ne hostes navibus potirentur. Quibus omnibus rebus perturbati milites nostri cohortium trium, quæ in ponte ac primâ mole constiterant; quum post se clamorem exaudirent, fugam suorum viderent, magnam vim telorum adversi sustinerent; veriti, ne ab tergo circumvenirentur, & discessu navium omnino reditu intercluderentur; munitionem in pontem institutam reliquerunt, & magno cursu incitati ad naves contenderunt: quorum pars, proximas nacta naves, multitudine hominum atque onere depressa est; pars resistens, & dubitans, quid esset capiendum consilii, ab Alexandrinis interfecta est. Nonnulli feliciore exitu expeditas ad anchoram naves consecuti, incolumes discesserunt: pauci, allevati scutis, & animo ad conandum nixi, ad proxima navigia adnatârunt. Cæsar, quoad potuit, cohortando suos ad pontem & munitiones contendere, eodem in periculo versatus est: postquam universos cedere animadvertit, in suum navigium se recepit: quò multumodo hominum infecuta quum irumperet, neque administrandi neque repellendi à terrâ facultas daretur; fore, quod accidit, suspicatus, sese ex navigio ejecit; atque ad eas, quæ longius constiterant, naves adnatavit: hinc suis laborantibus subsidio scaphas mittens, nonnullos conservavit. Navigium quidem ejus, multitudine depressum militum, unâ cum hominibus interiiit. Hôc prælio desiderati sunt ex numero legionariorum militum circiter CD, & paullo ultra eum numerum classiarum & remiges. Alexandrini eo loco castellum magnis munitionibus multisque tormentis confirmaverunt; atque, egestis ex mari lapidibus, liberè sunt usi postea ad mittenda navigia.

XV. Hôc detrimento milites nostri tantum absuerunt, ut perturbarentur, ut incensi potiùs atque incitati magnas accessiones fecerint in operibus hostium expugnans

dis; in præliisque quotidianis, quandocumque fors obtulerat, procurrentibus & erumpentibus Alexandrinis **** manum comprehendi multum operibus, & ardentibus studiis militum; nec divulgata Cæsaris cohortatio, subsequi legionum aut laborem aut pugnandi poterat cupiditatem: ut magis deterrendi & continendi à periculosissimis essent dimicationibus, quàm incitandi ad pugnandum.

XVI. Alexandrini, quum Romanos & secundis rebus confirmari, & adversis incitari viderent; neque ullum belli tertium casum nõssent, quò possent esse firmiores; (ut conjecturà consequi possumus) aut admoniti à regis amicis, qui in Cæsaris erant præsidii; aut suo priore consilio, per occultos nuncios regi probato: legatos ad Cæsarem miserunt, ut dimitteret regem, transireque ad suos pateretur: paratam enim omnem multitudinem esse (confectam tudio puella, fiduciario regno, dominatione crudelissimâ Ganymedis) facere id, quod rex imperasset: quo si auctore in Cæsaris fidem amicitiamque venturi essent; nullius periculi timorem multitudini fore impedimento, quò minus se dederent. Cæsar, etsi fallacem gentem, semperque alia cogitantem, alia simulantem, bene cognitam habebat; tamen petentibus dare veniam utile esse statuit: quodd, si quo pacto sentirent ea, quæ postularent; mansurum in fide dimissum regem credebatur: sin, id quod magis illorum naturæ conveniebat, ducem ad bellum gerendum regem habere vellent; splendidiùs atque honestiùs sese contra regem, quàm contra conveniam ac fugitivorum manum, bellum esse gesturum. Itaque regem cohortatus, ut consuleret regno paterno; parceret præclarissima patria, quæ turpissimis incendiis & ruinis esset deformata; cives suos primùm ad sanitatem revocaret, deinde conservaret; fidem populo Romano sibi præsaret, quum ipse tantum ei crederet, ut ad hostes armatos eum mitteret; dexterâ dexteram tenens, dimittere cœpit adultâ jam ætate puerum. At regis animus disciplinis fallacissimis eruditus, ne à gentis suæ moribus degeneraret, stens orare contrâ Cæsarem cœpit, ne se dimitteret; non enim regnum ipsum sibi conspectu Cæsaris esse jucundius. Compressis pueri lacrymis, Cæsar ipse commotus; cele-

riter, si illa sentiret, fore eum secum affirmans; ad suos dimisit. Ille, ut ex carceribus in liberum cursum emissus, aded contra Cæsarem acriter bellum gerere cepit, ut lacrymas, quas in colloquio projecerat, gaudio videretur profudisse. Accidisse hoc complures Cæsaris legati, amici, centuriones, militesque latabantur; quod nimia bonitas ejus fallacii pueri elusa esset. Quasi vero id Cæsar bonitate tantum adductus, ac non prudentissimo consilio fecisset.

XVII. Quum, duce assumto, Alexandrini nihilo se firmiores factos, aut languidiores Romanos, animadverterent; eludentibusque militibus regis ætatem atque infirmitatem, magnum dolorem acciperent; neque se quidquam proficere viderent: rumoresque existerent, magna Cæsari præsidia, terrestri itinere, Syriâ Ciliciâque adduci; quod nondum Cæsari auditum erat: interea commeatum, qui nostris mari supportabatur, intercepte statuerunt. Itaque expeditis navigiis, locis idoneis ad Canopum in statione dispositis navibus, insidiabantur nostris commeatibus. Quod ubi Cæsari nuntiatum est, classẽ jubet expediri atque instrui. Præficit suic Tib. Neronem. Proficiscuntur in eâ classe Rhodiæ naves; atque in his Euphranor, sinè quo nulla umquam dimicatio maritima, nulla etiam parum feliciter confecta erat. At fortuna, quæ plerumque eos, quos plurimis beneficiis ornavit, ad duriorem casum referbat; superiorum temporum dissimilis Euphranorem prosequabatur. Nam, quum ad Canopum ventum esset, instructaque utrimque classis conflixisset, & suâ consuetudine Euphranor primus prælium commisisset, & illic triremem hostium perforasset ac demersisset; proximam longius infecutus, parum celeriter insequentibus reliquis, circumventus ab Alexandrinis est: cui subsidium nemo tulit; sive quod in ipso satis præsidii, pro virtute ac felicitate ejus, putarent esse; sive quod ipsi sibi timebant. Itaque unus ex omnibus eo prælio bene rem gessit, solus cum suâ quadriremi victrice periiit.

XVIII. Sub idem tempus Mithridates Pergamenus, magnæ nobilitatis domi, scientiæque in bello & virtutis, fidei dignitatisque in amicitia Cæsaris; missus in Syriam Ciliciamque initio belli Alexandrini, ad auxilia

accerfenda; magnas copias, quās celeriter & propenſiſſimā civitatum voluntate & ſua diligentia confecerat, itinere pedestri, quo conjungitur *Ægyptus Syria*, *Pelufium* adduxit: Idque oppidum, firmo præſidio occupatum ab *Achillā* propter opportunitatem loci, (namque tota *Ægyptus* maritimo accessu *Pharo*, pedestri *Pelufio*, velut clauſtris, munita exiſtimatur) repente magnis circumdatum copiis, multiplici præſidio pertinaciter propugnantibus; & copiarum magnitudine, quas integras vulneratis deſeſiſſque ſubjiciebat; & perſeverantiā conſtantiāque oppugnandi; quo die eſt aggreſſus, in ſuam redegit poteſtatem: præſidiumque ibi ſuum collocavit. Inde, re bene geſtā, *Alexandriam* ad *Cæſarem* contendit; omneſque eas regiones, per quas iter faciebat, auctoritate eā, quæ plerumque adeſt victori, pacarat, atque in amicitiam *Cæſaris* redegerat.

XIX. Locus eſt ferè regionum illarum nobiliſſimus, non ita longè ab *Alexandriā*, qui nominatur *Delta*; quod nomen à ſimilitudine litteræ cepit: nam pars quædam fluminis *Nili*, mirè derivata inter ſe duobus itineribus paullatim, medium inter ſe ſpatium relinquens, diverſiſſimo ad littus intervallo mari conjungitur. Cui loco quum appropinquare *Mithridaten* rex cognoviſſet, & tranſeundum ei flumen ſciret; magnas adverſus eum copias miſit, quibus vel ſuperari deleriſque *Mithridaten*, vel ſinè dubio retineri poſſe, credebat. Quemadmodum autem optabat eum vinci; ſic ſatis habebat intercluſum à *Cæſare* à ſe retineri. Quæ primæ copię flumen à *Delta* tranſire, & *Mithridati* occurrere potuerunt, prælium commiſerunt; feſtinantes præripere ſubſequentibus victoriæ ſocietatem: quorum impetum *Mithridates* magnā cum prudentiā, conſuetudine noſtrā caſtris vallatis, ſuſtinuit: quum verò incautè atque inſolenter ſuccedere eos munitionibus videret; eruptione undique factā, magnum numerum eorum interfecit. Quod niſi locorum notiā reliqui ſe texiſſent; partiſque in naves, quibus flumen tranſierant, recepiſſent; funditus deleti eſſent. Qui ut paullulū ab illo timore ſe recrearunt, adjunctis iis qui ſubſequebantur, ruſus *Mithridaten* oppugnare cœperunt.

XX. Mittitur à Mithridate nuncius Cæsari, qui rem gestam perferret. Cognoscit ex suis eadem hæc accidisse rex. Ita penè sub idem tempus, & rex ad opprimendum Mithridaten proficiscitur, & Cæsar ad recipiendum. Celeriore fluminis Nili navigatione rex est usus; in quo magnam & paratam classem habebat. Cæsar eodem itinere uti noluit, ne navibus in flumine dimicaret: sed, circumvectus eo mari, quod Africæ parvis esse dicitur, sicuti supra demonstravimus; prius tamen regis copiis occurrit, quàm is Mithridaten aggredi posset: eumque ad se victorem incolumi exercitu recepit.

XXI. Confederat cum copiis rex, loco naturâ munito; quòd erat ipse excelsior, planitie ex omnibus partibus subiectâ: tribus autem ex lateribus, variis genere munitionibus tegebatur: unum latus erat adjectum flumini Nilo; alterum editissimo loco ductum, ut partem castrorum obtineret; tertium palude cingebatur. Inter castra regis & Cæsaris iter, flumen intercedebat angustum, altissimis ripis, quod in Nilum influebat; aberat autem ab Regis castris, millia passuum circiter VII. Rex, quum hoc itinere venire Cæsarem comperisset, equitatem omnem expeditosque delectos pedites ad id flumen misit, qui transitu Cæsarem prohiberent, & eminus ex ripis prælium impar inirent: nullum enim processum virtus habebat, aut periculum ignavia subibat. Quæ res incendit dolore milites equitesque nostros, quòd tam diu pari prælio cum Alexandrinis certaretur. Itaque eodem tempore equites Germani dispersi vada fluminis quærentes, partim demissioribus ripis flumen transierunt; & legionarii, magnis arboribus excisis, quæ longitudine utramque ripam contingerent, projectis, repentinòque aggere injecto, flumen transierunt: quorum impetum adedò pertimuerunt hostes, ut in fugâ spem salutis collocarent. Sed id frustra: namque ex eâ fugâ pauci ad regem refugerunt, penè omni reliquâ multitudine interfectâ.

XXII. Cæsar, re præclarissimè gestâ, quum subitum adventum suum iudicaret magnum terrorem Alexandrinis injecturum, protinus victor ad regis castra perterritus. Hæc quum & opere magno vallata, & loci na-

noxâ munita adverteret; confertimque armatorum multitudinem collocaram in vallo videret; lassos itinere ac proeliando milites ad oppugnanda castra succedere noluit: itaque, non magno intervallo relicto ab hoste, castra posuit. Postero die castellum, quod rex in proximo vico non longè à suis castris muniverat, brachisque eum opere castrorum conjunxerat, vici obtinendi causâ; Cæsar aggressus omnibus copiis, expugnat: non quòd id minori numero militum consequi, difficile factu putaret; sed ut ab eâ victoriâ, perterritis Alexandrinis, protinus castra regis oppugnaret. Itaque eo cursu, quo refugientes Alexandrinos ex castello in castra sunt milites insecuti, munitionibus successerunt; acerrimèque eminus proeliari cœperunt. Duabus ex partibus aditus oppugnationis nostris dabatur: unâ, quam liberum accessum habere demonstravi; alterâ, quæ mediocri intervallum inter castra & flumen Nilum habebat. Maxima & electissima Alexandrinorum multitudo defendebat eam partem, quæ facillimum aditum habebat: plurimum autem proficiebant hostes in repellendis vulnerandisque nostris, qui in regione fluminis Nili propugnabant: diversis enim telis nostri figebantur; adversi, ex vallo castrorum; aversi, ex flumine; in quo multa naves instructæ funditoribus & sagittariis, nostros impugnabant. Cæsar, quum videret milites acrius proeliari non posse, nec tamen multum profici propter locorum difficultatem: quumque animum adverteret, excelsissimum locum castrorum relictum esse ab Alexandrinis; quòd & per se munitus esset; & studio partim pugnandi, partim spectandi, decucurrissent in eum locum, in quo pugnabatur: cohortes illò circuire castra, & summum locum aggredi, iussit; hisque Carsulenum præfecit, & animi magnitudine, & rei militaris scientiâ, virum præstantem. Quò ut ventum est; paucis defendentibus munitionem, nostris contrâ militibus acerrimè pugnantibus; diverso clamore & proelio perterriti Alexandrini, trepidantes in omnes partes castrorum discurrere cœperunt: quorum perturbatione, nostrorum animi aded sunt incitati, ut penè eodem tempore ex omnibus partibus, primi tamen editissimum locum castrorum cape-

rent; ex quo decurrentes, magnam multitudinem hostium in castris interfecerunt. Quod periculum plerique Alexandrini fugientes, acervatim se de vallo precipitaverunt in eam partem, quæ flumini erat adjuncta. Horum primis in ipsâ fossâ munitionis magnâ ruinâ oppressis, ceteri faciliorem fugam habuerunt. Constat fugisse ex castris Regem ipsum; receptumque in navem; & multitudine eorum, qui ad proximas naves adnatabant, demerso navigio, perisse.

XXIII. Re felicissimè celerrimèque gesta; Cæsar, magnæ victoriæ fiduciâ, proximo terrestri itinere Alexandriam cum equitibus contendit; atque eâ parte oppidi victor introiit, quæ præsidio hostium tenebatur. Neque eum consilium suum fefellit, quin hostes, eo prælio audito, nihil jam de bello essent cogitaturi. Dignum adveniens fructum virtutis & animi magnitudinis tulit. Omnis enim multitudo oppidanorum, armis projectis, munitionibusque suis relictis; veste eâ sumptâ, quâ supplices dominantes deprecari consueverunt; sacrisque omnibus prolatis, quorum religione precari offensos iratosque animos regum erant soliti; advenienti Cæsari occurrerunt, seque ei dederunt. Cæsar in fidem receptos consolatus, per hostium munitiones in suam partem oppidi magnâ gratulatione venit suorum; qui non tantum bellum ipsum ac dimicationem, sed etiam talem adventum ejus felicem fuisse lætabantur.

XXIV. Cæsar Ægypto atque Alexandriâ potitus, reges constituit, quos Ptolemæus testamento scripserat, atque obtestatus erat populum Romanum, ne mutarentur. Nam, majore ex duobus pueris rege amisso, minori transdidit regnum; majorisque ex duabus filiis Cleopatæ, quæ manserat in fide præsidisque ejus. Minorem Arsinoën, cujus nomine diu regnasse impotenter Ganymeden docuimus, deducere ex regno statuit; ne qua rursus nova dissensio, prius quàm diuturnitate confirmarentur regis imperia, per homines seditiosos nasceretur. Legione veteranâ VI secum deductâ, ceteras ibi relinquit; quod firmitus esset eorum regum imperium: qui neque amorem suorum habere poterant, quod fideliter permanserant in Cæsaris amicitia; ne-

que vetustatis auctoritatem, paucis diebus reges constituti. Simul ad imperii nostri dignitatem utilitatemque publicam pertinere existimabat, si permanerent infide reges, praesidiis eos nostris esse tutos; & hos, si essent ingrati, posse iisdem praesidiis coerceri. Sic rebus omnibus confectis & collocatis, ipse itinere terrestri profectus est in Syriam.

XXV. Dum hæc in Ægypto geruntur; rex Deiotarus ad Domitium Calvinum, cui Cæsar Asiam finitimisque provincias administrandas transdiderat, venit; oratum, ne Armeniam minorem, regnum suum; nève Cappadociam, regnum Ariobarzani, possideri vastarique pateretur à Pharnace: quo malo nisi liberarentur; imperata sibi facere, pecuniâque promissam Cæsari non posse se persolvere. Domitius, non tantum ad explicandos sumtus rei militaris quum pecuniam necessariam esse judicaret; sed etiam turpe populo Romano, & Cæsari victori, sibi infame esse statueret, regna sociorum atque amicorum ab externo rege occupari; nuncios confestim ad Pharnacem misit, Armeniâ Cappadociâque decederet; nève occupatione belli civilis, populi Romani jus majestatemque tentaret. Hanc denunciationem quum majorem vim habituram existimaret, si propius eas regiones cum exercitu accessisset; ad legiones profectus, unam ex tribus, tricesimam sextam, secum ducit; in Ægyptum ad Cæsarem mittit, litteris ejus evocatas; quarum altera in bello Alexandrino non occurrit, quod itinere terrestri per Syriam erat missa. Adjungit Cn. Domitius legioni xxxvi duas à Deiotaro, quas ille disciplinâ atque armaturâ nostrâ complures annos constitutas habebat; equitesque centum: totidemque ab Ariobarzane sumit. Mittit P. Sextium ad C. Platorium quaestorem, ut legionem adduceret, quæ ex tumultuariis militibus in Ponto confecta erat; Quintumque Patium in Ciliciam, ad auxilia accersenda. Quæ copiæ celeriter omnes, jussu Domitii, Comana convenerunt.

XXVI. Interim legati à Pharnace responsa referunt; Cappadociâ se decessisse; Armeniam minorem recepisse, quam paterno nomine jure obtinere deberet: denique ejus regni causa integrâ Cæsari servaretur; paratum enim se facere, quod ei statuisset. Cn. Domitius, quum animadverteret eum

Cappadociâ decessisse, non voluntate adductum, sed necessitate; quod facilius Armeniam defendere posset subiectam suo regno, quàm Cappadociâ longius remotam; quódque omnes 111 legiones adducturum Domitium putâisset; ex quibus cùm 11 ad Cæsarem missas audisset, audaciùs in Armeniâ substitisset: perseverare cœpit, ut eo quoque regno decederet; neque enim aliud jus esse Cappadocia atque Armenia; nec justè eum postulare, ut in Cæsaris adventum res integra differretur; id enim esse integrum, quod ita esset, ur̃ fuisset. His responsis datis; cum iis copiis, quas suprà scripsi, profectus est in Armeniam; locisque superioribus iter facere instituit. Nam ex Ponto à Comanis jugum editum sylvestre est, pertinens in Armeniam minorem; quo Cappadocia finitur ab Armeniâ: cujus itineris has esse certas opportunitates; quòd, in locis superioribus, nullus impetus repentinus accidere hostium poterat; & quòd Cappadocia his jugis subiecta, magnam com meatûs copiam erat subministratura.

XXVII. Complures interim legationes Pharnaces ad Domitium mittit; quæ de pace agerent, regiâque munera Domitio ferrent. Ea constanter omnia aspernabatur; nec sibi quidquam fore antiquius, quàm dignitatem populi Romani & regna sociorum recuperare, legatis respondebat. Magnis & continuis itineribus confectis, quum adventaret ad Nicopolim; quod oppidum in Armeniâ minore positum est, plano ipsum loco, montibus tamen altis ab duobus lateribus objectis, satis magno intervallo ab oppido remotis; castra posuit, longè à Nicopoli circiter millia passuum VII. Quibus ex castris quum locus angustus atque impeditus esset transeundus, Pharnaces in insidiis delectos pedites omnesque penè disposuit equites: magnam autem multitudinem pecoris intrâ eas fauces dissipari iussit, paganósque & oppidanos in iis locis obversari: ut si amicus Domitius eas angustias transiret, nihil de insidiis suspicaretur, quum in agris & pecora & homines animadverteret versari, tamquam amicorum adventu: sin verò, ut in hostium fines, veniret; prædâ diripiendâ milites disparentur, dispersique caderentur.

XXVIII. Hæc quum administraret, nunquam tamen intermittebat legatos de pace atque amicitia mittere ad Domitium; quum hoc ipso crederet eum facilius decipi posse. At contra spes pacis Domitio in iisdem castris morandi attulit causam. Ita Pharnaces, amissa proximi temporis occasione, veritus ne cognoscerentur insidiaz, suos in castra revocavit. Domitius postero die propius Nieopolim accessit, castraque oppido contulit: quæ dum muniunt nostri, Pharnaces aciem instruxit suo more atque instituto; in fronte enim, simplici directâ acie, cornua trinis firmabantur subsidiis; eadem ratione hæc mediâ collocabantur acie, duobus dextrâ sinistrâque intervallis, simplicibus ordinibus instructis. Perfecit inceptum castrorum opus Domitius, parte copiarum pro vallo instructâ.

XXIX. Proximâ nocte Pharnaces; interceptis tabellariis, qui de Alexandrinis rebus litteras ad Domitium ferebant; cognoscit Cæsarem magno in periculo versari, flagitareque à Domitio, ut quàm primum sibi subsidia mitteret, propiusque ipse Alexandriam per Syriam accederet. Quâ cognitâ re, Pharnaces victoriæ loco ducebat, si trahere tempus posset; quum discedendum celeriter Domitio putaret. Itaque ab oppido, quâ facillimum accessum & æquissimum ad dimicandum nostris videbat, fossas 11 directas, non ita magno medio intervallo relicto, 14 pedum altitudinis, in eum locum deduxit, quò longius constituerat suam non producere aciem. Inter has fossas aciem semper instruebat; equitatum autem ab lateribus omnem, extra fossam, collocabat; qui neque aliter utilis esse poterat, & multum numero anteibat nostram equitatum.

XXX. Domitius autem; quum Cæsaris magis periculo, quàm suo, commoveretur; neque se tutò discessurum arbitraretur, si conditiones, quas rejecerat, rursus appeteret, aut sinè causâ discederet; ex propinquis castris in aciem exercitum eduxit. xxxvi legionem in dextro cornu collocavit, Ponticam in sinistro: Deiotari legiones in mediam aciem contulit; quibus tamen angustissimum frontis reliquit intervallum; reliquis cohortibus in subsidiis collocatis. Sic utrimque acie in-

structâ, processum est ad dimicandum. Signo sub idem tempus ab utroque dato, concurritur: acriter variâque pugnatur: nam xxxvi legio, quum extra fossam in equitatum regis impetum fecisset, ad eò secundum proelium fecit, ut mœnibus oppidi succederet, fossamque transiret, aversosque hostes aggrederetur. At Pontica ex alterâ parte legio, quum paullulùm averſa hostibus cessisset; fossam autem circuire acies secundò conata esset, ut aperto latere aggrederetur hostem; in ipso transitu fossæ, confixa & oppressa est. Deiorari verò legiones vix impetum sustinuerunt. Ita victrices regis copiarum, cornu suo dextro, mediâque acie, converterunt se ad xxxvi legionem: quæ tamen fortiter vincientium impetum sustinuit, magnis copiis hostium circumdata; præsentissimòque animo pugnans in orbem se recepit ad radices montium; quò Pharnaces insequi, propter iniquitatem loci, noluit. Itâ, Ponticâ legione penè totâ amissâ, magnâ parte Deiorari militum interfecit; xxxvi legio in loca se superiora contulit, non ampliùs cœi desideratis. Ceciderunt eo proelio splendidi ac illustres viri nonnulli, equites Romani. Quo tamen incommodo Domitius accepto, reliquias exercitus dissipati collegit; itineribusque tutis, per Cappadociam se in Asiam recepit.

XXXI. Pharnaces rebus secundis elatus; quum de Cæsare ea, quæ optabat, speraret; Pontum omnibus copiis occupavit: ibique & victor, & rex crudelissimus, quum sibi fortunam paternam feliciore eventu destinaret, multa oppida expugnavit; bona civium Romanorum, Ponticorumque diripuit; supplicia constituit in eos, qui aliquam formæ atque ætatis commendationem habebant, ea quæ morte essent miseriora; Pontumque nullo defendente, paternum regnum se recepisse glorians, obtinebat.

XXXII. Sub idem tempus, in Illyrico est incommodum acceptum. Quæ provincia superioribus mensibus retenta, non tantum sine ignominia, sed etiam cum laude, erat. Namque eò missus ætate cum ii legionibus Q. Cornificius, Cæsaris quæstor pro prætor; quamquam erat provincia minime copiosa ad exerci-

tus alendos, & finitimo bello ac diffensionibus vastata & confecta; tamen prudentiâ ac diligentia suâ, quod magnam curam suscipiebat, ne quod temere progrediretur, & recepit & defendit. Namque & castella complura locis editis posita, quorum opportunitas castellanos impellebat ad decursiones faciendas, & bellum inferendum, expugnavit; eâque prædâ milites donavit; quæ etsi erat tenuis, tamen in tantâ provincie desperatione erat grata, præsertim virtute parta: & quum Octavius ex fugâ Pharsalici prælii, magnâ classe in illum se sinum contulisset; paucis navibus Iadertinorum, quorum semper in Rempublicam singulare constiterat officium, dispersis Octavianis navibus erat potitus; ut vel classe dimicare posset, adjunctis captivis navibus sociorum. Et quum diversissimâ parte orbis terrarum Cn. Pompeium victor Cæsar sequeretur; complurisque adversarios in Illyricum, propter Macedoniz propinquitatem, se reliquiis ex fugâ collectis contulisse audiret; litteras ad Gabinium mittit, uti cum legionibus tironum, quæ nuper erant conscriptæ, profisceretur in Illyricum; junctisque copiis cum Q. Cornificio, si quod periculum provincia inferretur, depelleret; sin ea non magnis copiis tuto esse posset, in Macedoniam legiones adduceret; omnem enim illam partem regionemque, vivo Cn. Pompeio, bellum instauraturam esse credebat.

XXXIII. Gabinus ut in Illyricum venit, hyberno tempore anni ac difficili: sive copiosiore provinciam existimans; sive multum fortunæ victoris Cæsaris tribuens; sive virtute & scientiâ confusus, quâ sæpe in bellis periclitatus magnas res & secundas ductu ausuque suo gesserat: neque provincie facultatibus sublevabatur, quæ partim erat exinanita, partim infidelis; neque navibus, intercluso mari tempestatibus, commeatus supportari poterat; magnisque difficultatibus coactus, non ut volebat, sed ut necesse erat, bellum gerebat. Ita, quum durissimis tempestatibus, propter inopiam, castella aut oppida expugnare cogeretur; crebra incommoda accipiebat: adeoque est à barbaris contemptus, ut, Salonam se recipiens in oppidum maritimum, quod cives Romani fortissimi fidelissimique incolebant; in

agmine dimicare sit coactus. Quo proelio duobus milibus militum ampliùs amissis, centurionibus xxxviii, tribunis iv; cum reliquis copiis Salonam se recepit: summâque ibi difficultate rerum omnium pressus, paucis mensibus morbo periit. Cujus & infelicitas vivi, & subita mors, in magnam spem Octavium adduxit provinciâ potiundâ: quem tamen diutius in rebus secundis, & fortuna quâ plurimum in bellis potest, diligentiaque Cornificii, & virtus Vatinii versari passa non est.

XXXIV. Vatinius, Brundisii quum esset; cognitis rebus, quæ gestæ erant in Illyrico; quum crebris litteris Cornificii, ad auxilium provinciæ ferendum evocaretur; & M. Octavium audiret cum barbaris foedera percussisse, compluribusque locis nostrorum militum oppugnare præsidia, partim classe per se, partim pedestribus copiis per barbaros: etsi gravi valetudine affectus, vix corporis viribus animum sequebatur; tamen virtute vicit incommodum naturæ, difficultatēque hyemis & subitæ præparationis. Nam, quum ipse paucas in portu naves longas haberet; litteras in Achaiam ad Q. Kalenum misit, uti sibi classem mitteret. Quod quum tardius fieret, quàm periculum nostrorum flagitabat, qui sustinere impetum Octavii non poterant; navibus ætuariis, quarum numerus erat satis magnus, magnitudinē quamquam non satis justâ ad proeliandum, rostra imposuit: his adjunctis navibus longis, & numero classis aucto; militibus veteranis impositis, quorum magnam copiam habebat, ex omnibus legionibus, qui numero ægrorum relictæ erant Brundisii, quum exercitus in Græciam transportaretur; profectus est in Illyricum: maritimâsque nonnullas civitates, quæ defecerant, Octaviôque se transdiderant, partim recipiebat, partim remanentes in suo consilio prætervehebatur: nec sibi ullius rei moram necessitatēque injungebat, quin, quàm celerrimè posset, ipsum Octavium persequeretur. Hunc, oppugnantem Epidaurum terrâ marique, ubi nostrum erat præsidium; adventu suo discedere ab oppugnatione coëgit, præsidiumque nostrum recepit.

XXXV. Octavius, quum Vatinium classem magnâ ex parte confectam ex naviculis ætuariis habere cognovisset; confusus suâ classe, substitit ad insulam Tauridem: quâ regione Vatinius insequens navigabat; non quod Octavium ibi restitisse sciret, sed quod eum longius progressum insequi decreverat. Quum propius Tauridem accessisset; distensis suis navibus, quod & tempestas erat turbulenta, & nulla suspicio hostis; repente adversam ad se venientem navem, antennis ad medium malam demissis, instructam propugnatoribus animadvertit. Quod ubi conspexit, celeriter vela subduci, demitti que antennas jubet, & milites armari: & vexillo sublato, quo pugnandi dabat signum; quæ primæ naves subsequiebantur, idem ut facerent, significabat. Parabant se Vatiniani, repente oppressi: parati deinceps Octaviani ex portu procedebant. Instruitur utrimque acies: ordine disposita magis, Octaviana: paratior militum animis, Vatiniana.

XXXVI. Vatinius, quum animadverteret neque navium se magnitudine, neque numero parem esse futuræ dimicationi; fortunæ rem committere maluit. Itaque primus suâ quinquerei in quadrirem ipsius Octavii impetum fecit. Celeritè fortissimè que contrà illo remigante, naves adversæ rostris concurrunt adeo vehementer, ut navis Octaviana, rostro discusso, ligno contineretur. Committitur acriter reliquis locis prælium, concurriturque ad duces maximè: nam quum suo quisque auxilium ferret, magnum cominus in angusto mari prælium factum est: quantoque conjunctis magis navibus configendi potestas dabatur, tanto superiores erant Vatiniani: qui admirandâ virtute ex suis navibus in hostium naves transilire non dubitabant; & dimicatione æquatâ, longè superiores virtute, rem feliciter gerebant. Deprimitur ipsius Octavii quadriremis: multæ præterea capiuntur, aut rostris perforatæ merguntur: propugnatores Octaviani partim in navibus jugulantur, partim in mare præcipitantur. Ipse Octavius se in scapham confert; in quam plures quum confugerent, depressa scapha; vulneratus tamen adnata ad suum myoparonem: eo receptus, quum prælium nox dirimeret,

tempestate magnâ velis profugit; sequuntur hunc suæ naves nonnullæ, quas casus ab illo periculo vindicârat.

XXXVII. At Vatinius, re bene gestâ, receptui cecinit; fûssque omnibus incolumibus in eum se portum victor recepit, quo ex portu classis Octaviana ad dimicandum processerat. Caput ex eo proelio penterem 1, triremes 11, dicrotas VIII, compluresque remiges Octavianos: posterôque ibi die fuit, dum suas captivâsque naves reficeret. Post diem III, contendit in insulam Iſſam; quod eò se recepisse ex fugâ credebat Octavium. Erat in eâ regione nobilissimum oppidum, conjunctissimumque Octavio: quò ut pervenit, oppidani supplices se Vatinio dederunt; comperitque ipsum Octavium, paucis parvisque navigiis, vento secundo, regionem Græciæ petisse; inde ut Siciliam, deinde Africam, caperet. Ita brevi spatio re præclarissimè gestâ, provinciâ receptâ & Cornificio redditâ, classe adversariorum ex illo toto sinu expulsâ; victor se Brundisium, incolumi exercitu & classe, recepit.

XXXVIII. Iis autem temporibus, quibus Cæsar ad Dyrrhachium Pompeium obsidebat, & Palapharsali rem feliciter gerebat, Alexandriæque cum periculo magno, tum etiam majore periculi famâ dimicabat; Cassius Longinus in Hispaniâ proprætor provinciæ ulterioris obtinendæ causâ relictus; sive consuetudine naturæ suæ; sive odio, quod in illam provinciam susceperat quæstor, ex insidiis ibi vulneratus; magnas odii sui fecerat accessiones: quod vel ex conscientia suâ, quum de se mutuo sentire provinciam crederet; vel multis signis & testimoniis eorum, qui difficulter odia dissimulabant, animadvertere poterat: & compensare offensionem provinciæ, exercitûs amore cupiebat. Itaque quum primum in unum locum exercitum conduxit, HS centenos militibus est pollicitus. Nec multo post; quum in Lusitaniâ Medobregam oppidum, montemque Herminium expugnâssent, quò Medobregenses confugerant; ibique Imperator esset appellatus; iterum HS centenis milites donavit. Multa præterea & magna præmia singulis concedebat; quæ speciosum reddebant præsentem exercitûs amorem; paullatim tamen & occultè militarem disciplinam severitatēque minuebant.

XXXIX. Cassius, legionibus in hyberna dispositis, ad jus dicendum Cordubam se recepit; contractumque in eâ res alienum, gravissimis oneribus provincie constituit exsolvere: & (ut largitionis postulat consuetudo) per causam liberalitatis speciosam plura largitori querebantur: pecunie locupletibus imperabantur; quas Longinus sibi expensas ferri non tantum patiebatur, sed etiam cogebat: in gregem locupletium, simultatum causæ tenues conjiciebantur: neque ullum genus questus, aut magni & evidentis, aut minimi & sordidi, prætermittebatur; quo domus & tribunal imperatoris vacaret. Nemo erat, qui modò aliquam jacturam facere posset, quin aut vadimonio teneretur, aut inter reos referretur. Ita etiam magna sollicitudo periculorum ad jacturas & detrimenta rei familiaris adjungebatur.

XL. Quibus de causis accedit, ut, quum Longinus imperator eadem faceret, quæ fecerat questor; similia rursus de morte ejus provinciales consilia inirent. Horum odium confirmabant nonnulli familiares ejus; qui, quum in illâ societate versarentur rapinarum, nihilo minus tamen oderant eum, cujus nomine peccabant: sibi quæ, quod rapuerant, acceptum ferebant; quod intercederat, aut erat interpellatum, Cassio assignabant. V legionem novam conscribit: augetur odium & ex ipso delectu, & sumptu additæ legionis. Complentur equitum III millia; maximisque ornantur impensis: nec provincie datur ulla requies.

XLI. Interim litteras accepit à Cæsare, ut in Africam exercitum transjiceret, perque Mauritaniam ad fines Numidiæ perveniret; quod magna Cn. Pompeio Juba rex miserat auxilia, majoraque missurus existimabatur. Quibus litteris acceptis, insolenti voluptate efferebatur; quod sibi novarum provinciarum, & fertilissimi regni tanta oblata esset facultas. Itaque ipse in Lusitaniam proficiscitur, ad legiones accersendas, auxiliaque adducenda: certis hominibus dat negotium, ut frumentum navisque præpararentur, pecuniæque describerentur atque imperarentur; ne qua res, quum redisset, moraretur. Reditus ejus fuit celerior omnium opinionem;

non enim labor aut vigilantia, cupienti præsertim aliquid, Cassio deerat.

XLII. Exercitu coacto in unum locum, castris ad Cordubam positis, pro concione militibus exponit, quas res Cæsaris iussu gerere deberet: polliceturque iis, quum in Mauritaniam transjecisset, his centenos se daturum; v fore in Hispaniâ legionem. Ex concione se Cordubam recepit. Eoque ipso die, meridianâ horâ, quum in Basilicam iret; quidam Minutius Silo, cliens L. Racilii, libellum, quasi aliquid ab eo postularet, ut miles, ei transdit: deinde post Racilium, (nam is latus Cassii tegebat) quasi responsum ab eo peteret, celesiter dato loco quum se insinuâset; sinistram corripit eum, dextramque bis ferit pugione. Clamore sublato, fit à conjuratis impetus universis. Munatius Plancus proximum gladio transiicit lictorem. Hòc interfecto, Q. Cassium legatum vulnerat. Ibi T. Vassius & L. Mergilio, simili confidentiâ Plancum municipem suum adjuvant: erant enim omnes Italicenses. Ad ipsum Longinum L. Licinius Squillus involat, jacentemque levibus sauciat plagis. Concurritur ad Cassium defendendum: semper enim berones compluresque evocatos cum telis secum habere consueverat; à quibus ceteri intercluduntur, qui ad eadem faciendam subsequebantur: quo in numero fuit Calpurnius Salvianus, & Manilius Tuscus. Minutius inter saxa, quæ jaciebant in itinere, fugiens opprimitur; & relato domum Cassio, ad eum deducitur. Racilius in proximam se domum familiaris sui confert, dum certum cognosceret, confectusne Cassius esset. L. Laterensis, quum id non dubitaret, accurrit latus in castra; militibus vernaculis, & secundæ legionis, quibus odio sciebat præcipue Cassium esse, gratulatur: tollitur à multitudine in tribunal: prætor appellatur: nemo enim aut in provinciâ natus, aut vernaculæ legionis miles, aut diuturnitate jam factus provincialis; (quo in numero erat 11 legio) non cum omni provinciâ consenserat in odio Cassii: (nam legiones xxx & xxi, paucis mensibus in Italiâ scriptas, Cæsar attribuerat Longino: v legio ibi nuper erat confecta.) Interim nunciatur Laterensi, vivere

Cassium. Quo nuncio, dolore magis permotus quam animo perturbatus, reficit celeriter se, & ad Cassium visendum proficiscitur. Re cognitâ, xxx legio signa Cordubam infert, ad auxilium ferendum Imperatori suo: facit hoc idem xxi, subsequitur has v. Quum ii legiones reliquæ essent in castris: secundani, veriti ne soli relinquerentur; atque ex eo, quid sensissent, indicaretur; secuti sunt factum superiorum. Permanfit in sententiâ legio vernacula, nec ullo timore de gradu dejecta est. Cassius eos, qui nominati erant consilii cordis, jubet comprehendi: legionem v in castra remittit, cohortibus xxx retentis. Indicio. Minutii cognoscit, L. Racilius & L. Laterensem, & Annium Scapulam, maximæ dignitatis & gratiæ provincialem hominem, sibi que tam familiarem quàm Laterensem & Racilius, in eadem fuisse conjuratione: nec diu moratur dolorem suum, quin eos interfici jubet. Minutium libertis tradit excrucandum: item Calpurnium Salvianum: qui proficitur indicium, conjuratorumque numerum auget; verè, ut quidam existimant; ut nonnulli queruntur, coactus. Iisdem cruciatibus affectus L. Mergilio. Squillus nominat plures: quos Cassius interfici jubet; exceptis iis, qui se pecuniâ redemerunt: nam palam HS x, cum Calpurnio paciscitur; & cum Q. Sextio, i: qui si maximè nocentes sunt multati; tamen periculum vitæ dolorque vulnerum pecuniâ remissus, crudelitatem cum avaritiâ certasse significabat.

XLIII. Aliquot post diebus, litteras à Cesare missas accipit; quibus cognoscit Pompeium in acie victum, amissis copiis fugisse. Quâ re cognitâ, mistam dolori voluptatem capiebat. Victoris nuncius lætitiâ exprimebat: confectum bellum licentiam temporum intercludebat. Sic erat dubius animi, utrùm nihil timere, an omnia licere mallet. Sanatis vulneribus, accersit omnes, qui sibi pecunias expensas tulerant, acceptasque eas jubet referri. Quibus parum videbatur imposuisse oneris, ampliorem pecuniam imperat. Quem autem Romanorum delectum instituit; quosque ex omnibus conventibus colonisque conscriptos habebat; transmarinâ militiâ perterritos, ad sacramenti redemptionem

vocabat. Magnum hoc fuit veſtigal; majus tamen cre-
abat odium. His rebus confectis, totum exercitum lu-
ſtrar: legiones, quas in Africam duſturus erat, & auxi-
lia, mittit ad Trajeſtum: ipſe, claſſem quam parabat,
ut inſpiceret, Hiſpalim accedit: ibique moratur; prop-
terea quod edictum totâ provinciâ propoſuerat, ut qui-
bus pecunias imperâſſet, neque contuliſſent, ſe adirent.
Quz evocatio vehementer omnes perturbavit.

XLIV. Interim L. Titius, qui eo tempore tribunus
militum legionis vernacula fuerat, nunciat famâ legi-
onem xxx, quam Q. Caſſius legatus ſimul ducebat;
quum Ilurgim ad oppidum caſtra haberet; ſeditione
factâ, centurionibus aliquot occiſis, qui ſigna tolli non
patiebantur, diſceſſiſſe; & ad ii legionem contendiſſe,
quz ad ſretum alio itinere ducebatur. Cognitâ re, no-
ſtu cum v cohortibus undevicesimanorum egreditur:
manè pervenit. Ibi eum diem, ut, quid ageretur, per-
ſpiceret, moratus; Carmonam contendit. Hic, quum
legio xxx & xxi, & cohortes iv ex v legione, toruſ-
que conveniſſet equitatus; audit iv cohortes à vernacu-
lis oppreſſas ad Obuculam, cum hiſ ad ſecundam per-
veniſſe legionem, omneſque ibi ſe conjunxiſſe; & T.
Thorium Italicenſem ducem delegiſſe. Celeriter ha-
bito concilio, Marcellum Cordubam, ut eam in poteſta-
te retineret; Q. Caſſium legatum, Hiſpalim mittit.
Paucis ei diebus aſſertur, conventum Cordubenſem ab
eo defeciſſe; Marcellumque, aut volunrate aut neceſſi-
tate adductum, (namque id variè nunciabatur) conſen-
tire cum Cordubeniſibus: ii cohortes legionis v, quz
fuerant Cordubæ in præſidio, idem facere. Caſſius,
hiſ rebus incenſus, movet caſtra; & poſtero die Seg-
oviam ad flumen Silicenſe venit. Ibi habitâ concione,
militum tentat animos: quos cognoscit non ſuâ, ſed
Cæſaris abſentis cauſâ, ſibi fidiffimos eſſe; nullumque
periculum deprecaturus, dum per eos Cæſari provincia
reſtitueretur.

XLV. Interim Thorius ad Cordubam veteres legiones
adducit: ac, ne diſſenſionis initium natum ſeditioſâ
militum ſuâque videretur naturâ; ſimul, ut contra Q.
Caſſium, qui Cæſaris nomine majoribus viribus uti vi-

debatur, æquè potentem opponeret dignitatem; Cn. Pompeio se provinciam recuperare velle, palàm distabat. Et forsitan etiam hoc fecerit odio Cæsaris, & amore Pompeii; cuius nomen multum poterat apud eas legiones, quas M. Varro obtinuerat: sed id quàm mente commotus fecerit, conjecturâ sciri non potest. Certè hoc præ se Thorius ferebat. Milites adeò ferebantur, ut Cn. Pompeii nomen in scutis inscriptum haberent. Frequens legionibus conventus obviam prodiit; neque tantum virorum, sed etiam matrum familias ac prætectorum: deprecaturque, *ne hostili adventu Cordubam diriperent: nam se contra Cassium sentire cum omnibus; contra Cæsarem ne facere cogerentur, orare.*

XLVI. Tantæ multitudinis precibus & lacrymis exercitus commotus; quum videret ad Cassium persequendum nihil opus esse Cn. Pompeii nomine. & memoriâ; tamque omnibus Cæsarianis, quàm Pompeianis, Longinum esse in odio; neque se conventum, neque M. Marcellum, contra Cæsaris causam posse perducere: nomen Pompeii ex scutis detraxerunt; Marcellum, qui se Cæsaris causam defensurum profitebatur, ducem adsciverunt, prætorémque appellârunt; & sibi conventum adjunxerunt; castraque ad Cordubam posuerunt. Cassius eo biduo circiter iv millia passuum à Cordubâ, citra flumen Bætim, in oppidi conspectu, loco excelso facit castra: litteras ad regem Bogudem in Mauritaniam, & ad M. Lepidum proconsulem in Hispaniam citeriorem mittit; *subsidio sibi provinciæque, Cæsaris causâ, quamprimum veniret.* Ipse hostili modo Cordubensium agros vastat, ædificia incendit.

XLVII. Cujus rei deformitate atque indignitate, legiones, quæ Marcellum sibi ducem ceperant, ad eum concurrerunt; ut in aciem educerentur, orant; priusque configendi sibi potestas fieret, quàm cum tantâ contumeliâ nobilissimæ carissimæque possessiones Cordubensium in conspectu suo rapinis, ferro, flammæque consumerentur. Marcellus, quum configere miserrimum putaret; quòd & victoris & victi detrimentum ad eundem Cæsarem esset redundaturum; neque suæ potestatis esse; legiones Bætim transducit, atque aciem in-

struit. Quum Cassium contrà pro castris suis aciem instruxisse loco superiore videret; causâ interpositâ, quod is in æquum non descenderet, Marcellus militibus persuadet, ut se in castra recipiant. Itaque copias reducere cœpit. Cassius; quò bene valebar, Marcellumque infirmum esse sciebat; aggressus equitatu legionarios se recipientes, complures novissimos in fluminis ripis interficit. Quum hòc detrimento, quid transitus fluminis vitii difficultatisque haberet, cognitum esset; Marcellus castra Bætim transfert: crebròque uterque legiones in aciem educit; neque tamen configitur, propter locorum difficultates.

XLVIII. Erat copiis pedestribus multo firmior Marcellus; habebat enim veteranas legiones, multisque præliis expertas. Cassius fidei magis, quàm virtuti, legionum confidebat. Itaque quum castra castris collata essent; & Marcellus locum idoneum castello cepisset, quo prohibere aquâ Cassianos posset; Longinus, veritus ne genere quodam obsidionis clauderetur in regionibus alienis sibi infestis, noctu silentio ex castris proficiscitur; celerique itinere Uliam contendit, quod sibi fidele esse oppidum credebat. Ibi adèò conjuncta ponit moenibus castra, ut & loci naturâ, (namque Ulia in edito loco posita est) & ipsâ munitione urbis, undique ab oppugnatione rurus esset. Hunc Marcellus insequitur, &, quàm proximè potest Uliam, castra castris confert: locorumque cognitâ naturâ; quò maximè rem deducere volebat, necessitate est adductus; ut neque conflingeret, (cujus si rei facultas esset, resistere incitatis militibus non poterat) neque vagari Cassium latius pateretur, ne plures civitates ea paterentur, quæ passi erant Cordubenses. Castellis idoneis locis collocatis, operibusque in circuitu oppidi continuatis, Uliam Cassiumque munitionibus clausit: quæ priusquam perficerentur, Longinus omnem suum equitatum emisit; quem magno sibi usui fore credebat, si pabulari frumentarique Marcellum non pateretur; magno autem impedimento, si clausus obsidione & inutilis necessarium consumeret frumentum.

XLIX. Paucis diebus, litteris Cassii acceptis, rex Bogud cum copiis venit; adjungitque ei legionem, quam secum adduxerat, compluresque cohortes auxiliiarias Hispanorum: namque ut in civilibus dissensionibus accidere consuevit, ira temporibus illis in Hispaniâ nonnullæ civitates rebus Cassii studebant, plures Marcello favebant. Accedit cum copiis Bogud ad exteriores Marcelli munitiones. Pugnatur utrimque acriter crebroque; ut accidit, fortunâ sæpe ad utrumque transigente victoriam; nec tamen umquam ab operibus depellitur Marcellus.

L. Interim Lepidus ex citeriore provinciâ, cum cohortibus legionariis xxxv, magnoque numero equitum & reliquorum auxiliorum, venit eâ mente Uliam, ut, sinè ullo studio, contentiones Cassii Marcelli que componeret. Huic venienti sinè dubitatione se credit atque offert Marcellus: Cassius contrâ suis se tenet præfidiis; sive eò quod plus sibi juris deberi, quàm Marcello existimabat; sive eò quod, ne præoccupatus animus Lepidi esset obsequio adversarii, verebatur. Ponit ad Uliam castra Lepidus; neque habet à Marcello quidquam divisi. Ne pugnetur, interdicat: ad exeundum Cassium invitat; fidemque suam in re omni interponit. Quum diu dubitasset Cassius, quid sibi faciendum, quidve Lepido esset credendum; neque ullum exitum consilii sui reperiret, si permaneret in sententiâ; postulat, uti munitiones disjicerentur, sibi que liber exitus daretur. Non tantum induciis factis, sed prope jam constituta opera quum complanarent, custodiæque munitionum essent deductæ; auxilia regis in id castellum Marcelli, quod proximum erat regiis castris, neque opinantibus omnibus, (si tamen in omnibus fuit Cassius, nam de hujus conscientia dubitabatur) impetum fecerant, compluresque ibi milites oppresserunt. Quod nisi celeriter, indignatione & auxilio Lepidi, prælium esset direptum; major calamitas esset accepta.

LI. Quum iter Cassio patefactum esset; castra Marcellus cum Lepido conjungit. Lepidus eodem tempore Marcellusque Cordubam cum suis proficiscitur; Cassius

Carmonam. Sub idem tempus, Trebonius proconsul ad provinciam obtinendam venit: de cujus adventu ut cognovit Cassius; legiones, quas secum habuerat, equitatumque in hyberna distribuit; ipse, omnibus suis rebus celeriter correptis, Malacam contendit; ibique, adverso tempore navigandi, naves conscendit: ut ipse prædicabat; ne se Trebonio & Lepido & Marcello committeret: ut amici ejus distabant; ne per eam provinciam minore cum dignitate iter faceret, cujus magna pars ab eo defecerat: ut ceteri existimabant; ne pecunia illa ex infinitis rapinis confecta, in potestatem cujusquam veniret. Progressus secundâ, ut hybernâ, tempestate: quum in Iberum flumen, noctis vitandæ causâ, se contulisset; indè, paullo vehementiore tempestate, nihilo periculosius se navigaturum credens, profectus; adversis fluctibus occurrentibus ostio fluminis; in ipsis faucibus, quum neque flectere navem propter vim fluminis, neque directam tantis fluctibus tenere posset, demersâ navi periit.

LII. Quum in Syriam Cæsar ex Ægypto venisset; atque ab iis, qui Româ venerant ad eum, cognosceret, litterisque urbanis animadverteret, multa Romæ malè & inutiliter administrari, neque ullam partem Reipublicæ satis commodè geri; quod &, contentione Tribunitiis, perniciosæ seditiones orirentur; &, ambitione atque indiligentiâ Tribunorum militum, & qui legionibus præerant, multa contra morem consuetudinemque militarem fierent, quæ dissolvendæ disciplinæ severitatibus essent: eaque omnia flagitare adventum suum videret: tamen præferendum existimavit, quas in provincias regionesque venisset, eas ita relinquere constitutas, ut domesticis dissensionibus liberarentur, jura legesque acciperent, & exterorum hostium metum deponerent. Hæc in Syriâ, Ciliciâ, Asiâ, celeriter se confecturum sperabat; quod hæ provinciarum nullo bello premebantur. In Bithyniâ ac Ponto, plus oneris videbat impendere sibi: non enim excessisse Ponto Pharnacem audierat, neque excessurum putabat; quum secundo prælio esset vehementer inflatus, quod contra Domitium Calvinum fecerat. Commoratus ferè in omnibus civi-

civitatis, quæ majore sunt dignitate, præmia beneficiis & viris & publicè tribuit: de controversiis veteribus cognoscit ac statuit: reges, tyrannos, dynastas provinciarum, finitimisque, qui omnes ad eum concurrerant, receptos in fidem, conditionibus impositis provinciarum tuendarum ac defendendarum, dimittit & sibi & populo Romano amicissimos.

LIII. Paucis diebus in eâ provinciâ consumptis; Sex. Cæsarem, amicum & necessarium suum, legionibus Syriæque præficit; ipse eadem classe, quâ venerat, proficiscitur in Ciliciam: cujus provinciarum civitates omnes evocat Tarsum; quod oppidum ferè totius Ciliciæ nobilissimum fortissimumque est. Ibi, rebus omnibus provinciarum & finitimarum civitatum constitutis; cupiditate proficiscendi ad bellum gerendum, non diutius moratur: magnisque itineribus per Cappadociam confectis, biduum Mazacæ commoratus, venit Comana, vetustissimum & sanctissimum in Cappadociâ Bellonæ templum; quod tantâ religione colitur, ut sacerdos ejusdem, majestate, imperio, & potentiâ, secundus à rege consensu gentis illius habeatur. Id homini nobilissimo Lycomedi Bithyno adjudicavit; qui, regio Cappadociæ genere ortus, propter adversam fortunam majorum suorum, mutationemque generis, jure minimè dubio, vetustate tamen intermisso, sacerdotium id repetebat. Fratrem autem Ariobarzanis Ariaraten, quam bene meritis uterque eorum de Republicâ esset; ne aut regni hæreditas Ariaraten sollicitaret, aut hæres regni terreret; Ariobarzani attribuit, qui sub ejus imperio ac ditione esset. Ipse iter cœptum simili velocitate conficere cœpit.

LIV. Quum propius Pontum finisque Gallogræciæ accessisset; Deiotarus, tetrarches Gallogræciæ tunc quidem penè totius, (quod ei neque legibus neque moribus concessum esse, ceteri tetrarchæ contendebant) sine dubio autem rex Armeniæ minoris ab Senatu appellatus; depositis regiis insignibus; neque tantum privato vestitu, sed etiam reorum habitu, supplex ad Cæsarem venit; oratum, ut sibi ignosceret, quod in eâ parte positis terrarum, quæ nulla præsidia Cæsaris habuisset, exercitiis imperiisque in

Cn. Pompeii castris fuisset: neque enim se judicem debuisse esse controversiarum populi Romani; sed parere presentibus imperiis. Contra quem Cæsar, quum plurima sua commemorasset officia, quæ consul ei decretis publicis tribuisset; quumque defectionem ejus nullam posse excusationem imprudentia recipere coarguisset; quid homo tanta prudentia ac diligentia scire potuisset, quis Urbem Italiâque teneret; ubi Senatus populusque Romanus, ubi Respublica esset; quis deinde post L. Lentulum, C. Marcellum, consul esset; tamen se concedere id factum superioribus suis beneficiis, veteri hospitio atque amicitia, dignitati atque hominis, precibus eorum, qui frequentes concurrissent hospites atque amici Deiotari ad deprecandum; de controversiis tetrarcharum postea se cogniturum esse, dixit: regium vestitum ei restituit. Legionem autem, quam, ex genere civium suorum, Deiotarus armaturâ disciplinâque nostrâ constitutam habebat, equitatumque omnem, ad bellum gerendum adducere iussit.

LV. Quum in Pontum venisset, copiasque omnes in unum locum coëgisset; quæ numero, atque exercitatione bellorum, mediocres erant: (exceptâ enim legione VI, quam secum adduxerat Alexandriâ veteranam, multis laboribus periculisque functam, multisque militibus partim difficultate itinerum ac navigationum, partim crebritate bellorum adedò deminutam, ut minus mille hominum in eâ esset; reliquæ erant III legiones; una, Deiotari; duæ, quæ in eo proelio, quod Cn. Domitium fecisse cum Pharnace scripsimus, fuerant) legati à Pharnace missi, Cæsarem adeunt; atque in primis deprecantur, ne ejus adventus hostilis esset; facturum enim omnia Pharnacem, quæ imperata essent. Maximeque commemorabant, nulla Pharnacen auxilia contra Cæsarem Pompeio dare voluisse; quum Deiotarus, qui dedisset, tamen ei satisfecisset. Cæsar respondit, se fore acquisitissimum Pharnaci, si, quæ polliceretur, repræsentaturus esset: monuit autem, ut solebat, mitibus verbis legatos; ne aut Deiotarum sibi objicerent; aut nimis eo gloriarentur beneficio, quod auxilia Pompeio non misissent: nam se neque libentius facere quidquam, quàm supplicibus ignoscere; neque provinciarum publicas injurias condonare iis posse, qui fuissent in se officiosi.

Id ipsum, quod commemorassent, officium utilis Pharnaci fuisse, qui providisset, ne vinceretur; quam sibi, cui Dii immortales victoriam tribuissent. Itaque se magnas & graves injurias civium Romanorum, qui in Ponto negotiati essent, quoniam in integrum restituere non posset, concedere Pharnaci: nam neque interfectis amissam vitam, neque exfectis virilitatem restituere posse; quod quidem supplicium gravius morte cives Romani subissent. Ponto vero decederet confestim; familiâsque publicanorum remitteret; cateraque restitueret sociis civibusque Romanis, qua penes eum essent. Si fecisset; jam tunc sibi mitteret munera ac dona, qua bene rebus gestis imperatores ab amicis accipere consueverant: Miserat enim Pharnaces coronam auream. His responsis datis legatos remisit.

LVI. At Pharnaces, omnia liberaliter pollicitus; quum festinantem ac properantem Cæsarem speraret libentius etiam crediturum suis promissis, quam res pateretur, quod celerius honestiusque ad res magis necessarias proficisceretur; (nemini enim erat ignotum, plurimis de causis ad Urbem Cæsarem revocari) lentius agere, decedendi diem postulare longiorem, pactiones interponere, in summâ frustrari cepit. Cæsar, cognitâ calliditate hominis; quod aliis temporibus naturâ facere consueverat, tunc necessitate fecit adductus, ut celerius omnium opinione manum confereret.

LVII. Ziela est oppidum in Ponto, posito ipso, ut in plano loco, satis munitum: tumulus enim naturalis, velut manu factus, excelsiore undique fastigio sustinet murum. Circumpositi sunt huic oppido magni multique intercisû vallibus colles: quorum editissimus unus; qui propter victoriam Mithridatis, & infelicitatem Triarii, detrimentumque exercitus nostri, superioribus locis atque itineribus penè conjunctus oppido, magnam in illis partibus habet nobilitatem; nec multò longius millibus passuum in abest ab Ziela: hunc locum Pharnaces, veteribus patrum felicitum castrorum relictis operibus, copiis suis omnibus occupavit.

LVIII. Cæsar, quum ab hoste millia passuum v castra posuisset; videretque eas valles, quibus regia castra munirentur, eodem intervallo sua castra munitu-

ras, si modò ea loca hostes priores non cepissent, quæ multo erant propiora regis castris; aggerem comportari jubet intrâ munitiones. Quo celeriter collato; proximâ nocte, vigiliâ quartâ, legionibus omnibus expeditis, impedimentisque in castris relictis, primâ luce, neque opinantibus hostibus, eum ipsum locum cepit, in quo Mithridates secundum proelium adversus Triarium fecerat. Huc omnem comportari aggerem è castris, servitiisque quæ agerent iussit; ne quis ab opere miles discederet, quum spatio non amplius mille passuum intercisâ vallis castra hostium divideret ab opere incepto Cæsaris castrorum.

LIX. Pharnaces, quum id repentè primâ luce animadvertisset; copias suas omnes pro castris instruxit. Quas, interpositâ tantâ locorum iniquitate, consuetudine magis pervulgatâ militari credebat instrui Cæsar; vel ad opus suum tardandûm, quò plures in armis tenerentur; vel ad ostentationem regis fiduciæ, ne munitione magis quàm manu defendere locum Pharnaces videretur. Itaque deterritus non est, quò minùs, primâ acie pro vallo instructâ, reliqua pars exercitus opus faceret. At Pharnaces, impulsus sive loci felicitate: sive auspiciis & religionibus inductus, quibus obtemperasse eum postea audiebamus: sive paucitate nostrorum, qui in armis erant, compertâ; quum, more operis quotidiani, magnam illam servorum multitudinem, quæ aggerem portabat, militum esse credidisset: sive etiam veterani fiduciâ exercitus sui, quem (cum legione) xxii in acie confixisse & vicisse legati ejus gloriabantur: simul contemptu exercitus nostri, quem pulsum à se, Domitio duce, sciebat: inito consilio dimicandi, descendere præruptâ valle cœpit. Cujus aliquandiu Cæsar irridebat inanem ostentationem, & eo loco militum coarctationem, quem in locum nemo sanus hostis subiturus esset; quum interim Pharnaces eodem gradu, quo præruptam descenderat in vallem, ascendere adversus arduum collem instructis copiis cœpit.

LX. Cæsar, incredibili ejus vel temeritate vel fiducia motus; neque opinans, imparatusque oppressus; eodem tempore milites ab operibus vocat, arma capere jubet,

legiones opponit, aciem instruit. Cujus rei subita trepidatio magnum terrorem attulit nostris. Non dum ordinibus instructis, falcatae regiae quadrigae permixtos milites perturbant; quae tamen celeriter multitudine telorum opprimuntur. Insequitur haec, acies hostium; & clamore sublato, configitur; multum adjuvante naturâ loci, plurimum Deorum immortalium benignitate: qui quum omnibus casibus belli intersunt, tum praecipue eis, quibus nihil ratione potuit administrari.

LXI. Magno atque acri cominus praecelio facto; à dextro cornu, quo veterana legio vi erat collocata, initium victoriae natum est. Ab eâ parte quum in proclive detruderentur hostes; multò rardius, sed tamen iisdem Diis adjuvantibus, sinistro cornu, mediâque acie, rotâ profigantur copiae regis: quae quàm facile subierant iniquum locum, tam celeriter gradu pulsae premebantur loci iniquitate. Itaque multis militibus partim interfectis, partim suorum ruinâ oppressis; qui velocitate effugere poterant, armis tamen projectis, vallem transgressi, nihil ex loco superiore inermes proficere poterant. At nostri victoriâ elati, subire iniquum locum, munitionesque aggredi non dubitauerunt: defendentibus autem iis cohortibus castra, quas Pharnaces praesidio reliquerat; celeriter castris hostium sunt potiti. Interfectâ multitudine aut captâ suorum, Pharnaces cum paucis equitibus profugit: cui nisi castrorum oppugnatio facultatem attulisset liberius profugiendi, vivus in Caesaris potestatem adductus esset.

LXII. Tali victoriâ, toties victor Caesar incredibili est latitiâ affectus; quod maximum bellum tantâ celeritate confecerat. Erantque subiti periculi recordatione laxior, quod victoria facilis ex difficillimis rebus acciderat. Ponto recepto, praedâ omni regiâ militibus condonatâ, postea die cum expeditis equitibus ipse profisciscitur: legionem vi decedere ad praemia atque honores accipiendos in Italiam jubet: auxilia Deiotari domum remittit: 11 legiones cum Caelio Vinciano in Ponto relinquit.

LXIII. Ita per Gallograeciam Bithyniâque in Asiam iter facit: omniumque earum provinciarum de

controversiis cognoscit & statuit: jura in tetrarchas, reges, civitates distribuit. Mithridaten Pergamenum, à quo rem feliciter celeriterque gestam in Egypto supra scripsimus, regio genere ortum, disciplinis etiam regia educatum, (nam cum Mithridates rex Asia totius propter nobilitatem Pergamo parvulum secum asportaverat in castra, multosque tenuerat annos) regem Bospori constituit, quod sub imperio Pharnaeis fuerat; provinciasque populi Romani à barbaris atque inimicis regibus, interposito amicissimo rege, munivit. Eidem tetrarchiam (legibus) Gallogræcorum, jure gentis & cognitionis, adjudicavit; occupatam & possessam paucis ante annis à Deiotaro. Neque tamen usquam diutius moratus est, quàm necessitas urbanarum seditionum pati videbatur. Rebus felicissimè celerimèque confectis, in Italiam celerius omnium opinione venit.

A. HIRTII
COMMENTARIORUM
DE BELLO AFRICANO
LIBER UNUS.

I. CESAR, itineribus justis confectis, nullo die intermisso, ad xiv Kal. Jan. in Lilybæum pervenit: statimque ostendit, sese naves velle conscendere; quum non amplius légionem tiro-num haberet unam, equitèsque vix dc. Tabernaculum secundum litus ipsum constituit, ut propè fluitus verberaret. Hoc eo consilio fecit, ne quid sibi moræ quisquam fore speraret, & ut omnes in dies horàsque parati essent. Incidit per id tempus, ut tempestates ad navigandum idoneas non haberet: nihilo ramen minùs in navibus remiges militesque continere, & nullam prætermittere occasionem profectionis; quum præsertim ab incolis ejus provinciæ nunciarentur adversariorum copiar, equitatus infinitus, legiones regis iv, levis armaturæ magna vis, Scipionis legiones x, elephanti cxx, classèsque esse complures; ramen non deterrebarur, animoque & spe confidebat. Interim in dies, & naves longè adau-

geri, & onerariæ complures eodem concurrere, & legiones tironum convenire; in his veterana legio v, equitum ad 11 millia.

II. Legionibus collectis vi, & equitum 11 millibus; ut quæque prima legio venerat, in naves longas imponebatur; equites autem in onerarias. Ita majorem partem navium antecedere iussit, & insulam petere Aponianam, quæ non longè abest à Lilybæo. Ipse parum commoratus, bona paucorum vendit publicè: deinde Allieno prætori, qui Siciliam obtinebat, de omnibus rebus præcipit: &, de reliquo exercitu celeriter imponendo datis mandatis, ipse navem conscendit a. d. vi Kal. Jan. & reliquas naves statim est consecutus. Ita vento cæto, celerique navigio vēsus, post diem quartam cum longis paucis navibus in conspectum Africæ venit: namque onerariæ reliquæ, præter paucas, vento dispersæ atque errabundæ, diversa loca petierunt. Clupeam classe prætervehitur; inde Neapolim. Complura præterea castella & oppida non longè à mari relinquit.

III. Postquam Adrumetum accessit; ubi præsidium erat adversariorum, cui præerat C. Confidius; & à Clupeâ secundum oram maritimam, cum equitatu Adrumeti, Cn. Piso cum Maurorum circiter 111 millibus apparuit; ibi paullisper Cæsar ante portum commoratus, dum reliquæ naves convenirent, exponit exercitum: cujus numerus in præsentia fuit peditum 111 millia, equitum c1: castrisque ante oppidum positis, sinè injuriâ cujusquam consedit; cohibetque omnes à prædâ. Oppidani interim muros armatis complent; ante portam frequentes confidunt, ad se defendendum: quorum numerus 11 legionum intus erat. Cæsar circum oppidum vēsus, naturâ loci perspectâ, redit in castra. Non nemo culpæ ejus imprudentiæque assignabat, quòd neque certum locum gubernatoribus præfèctisque, quem peterent, præceperat; neque, ut mos ipsius consuetudoque superioribus temporibus fuerat, tabellas signatas dederat, ut, in tempore iis perlectis, locum certum peterent universi. Quod minime Cæsarem fefellerat: namque nullum portum terræ A-

fricæ, quò classes decurrerent, pro certo tutum ab hostium præsidio fore suspicabatur; sed fortuito oblatam occasionem egressus aucupabatur.

IV. L. Plancus interim legatus petit à Cæsare, ut sibi daret facultatem cum Confidio agendi, si posset aliquâ ratione perducere ad sanitatem. Itaque datâ facultate litteras conscribit, & eas captivo dat perferendas in oppidum ad Confidium. Quò simul atque captivus pervenisset; litterasque, ut erat mandatum, Confidio porrigere cœpisset; prius quàm acciperet ille, Unde, inquit, istas? Tum captivus, Imperatore à Cæsare. Tunc Confidius, Unus est, inquit, Scipio Imperator, hoc tempore, populi Romani: Deinde in conspectu suo caprivum statim interfici jubet: litterasque nondum perlectas, sicut erant signatæ, dat homini certo ad Scipionem perferendas.

V. Postquam, unâ nocte & die ad oppidum consumptâ; neque responsum ullum à Confidio dabatur; neque ei reliquæ copiarum succurrebant; neque equitatu abundabat; & ad oppidum oppugnandum non satis copiarum habebat, & eas tironum; neque primo adventu convulnerari exercitum volebat; & oppidi egregia munitio, difficillisque ad oppugnandum erat accessus; & nunciabantur auxilia magna equitatus oppidanis suppetias venire: non est visa ratio ad oppugnandum oppidum commorandi; ne, dum in eâ re Cæsar esset occupatus, circumventus à tergo ab equitatu hostium laboraret. Itaque castra quum movere vellet, subito ex oppido erupit multitudo; atque equitatus subsidio uno tempore eis casu succurrit, qui erat missus ab Iubâ ad stipendium accipiendum: castraque, unde Cæsar egressus iter facere cœperat, occupant: & ejus agmen extremum insequi cœperunt. Quæ res quum animadverta esset, subito legionarii consistunt; & equites, quanquam erant pauci, tamen contra tantam multitudinem audacissime concurrunt. Accidit res incredibilis, ut equites minùs xxx Galli Maurorum equitum 11 millia loco pellerent, urgerentque in oppidum. Postquam repulsi & coniecti erant intra munitiones, Cæsar iter constitutum ire contendit. Quod quum sæpius.

facerent; & modò insequerentur, modò rursus ab equitibus in oppidum repellerentur: cohortibus paucis ex veteranis, quas secum habebat, in extremo agmine collocatis, & parte equitatus; iter leniter cum reliquis facere cœpit. Ita, quanto longius ab oppido discedebatur, tanto tardiores ad insequendum erant Numidæ. Interim in itinere ex oppidis & castellis legationes venire; polliceri frumentum; paratosque esse, quæ imperasset, facere. Itaque eo die castra posuit ad oppidum Ruspinam, Kalendis Januar.

VI. Inde movit, & pervenit ad oppidum Leptin, liberam civitatem & immunem. Legati ex oppido veniunt obviam; *libenter se omnia facturos, quæ vellet*, pollicentur. Itaque centurionibus ad portas oppidi & custodiis impositis, ne quis miles in oppidum introiret, aut injuriam faceret cuipiam incolæ; non longè ab oppido secundùm littus facit castra. Eodè naves onerariæ, & longæ nonnullæ, casu advenerunt: reliquæ, ut est ei nunciatum, incertæ locorum, Uticam versùs petere visæ sunt. Interim Cæsar à mari non digredi, neque mediterraneâ petere, propter navium errorem: equitatumque in navibus omnem contineri, (ut arrior, ne agri vastarentur) aquamque in naves jubet comportari. Remiges interim, qui aquatum è navibus exierant, subito equites Mauri, neque opinantibus Cæsarianis, adorti, multos jaculis convulneraverunt; nonnullos interfecerunt: latent enim in insidiis cum equis inter convalles, & subito exiliunt; non ut in campo cominus depugnent.

VII. Cæsar interim in Sardiniam nuncios cum litteris, & in reliquas provincias finitimas dimisit; ut sibi auxilia, commeatus, frumentum, simul atque litteras legissent, mittenda curarent: exoneratisque partim navibus longis, Rabirium Postumum in Siciliam ad secundum commeatum accersendum mittit. Interim cum x navibus longis, ad reliquas naves onerarias conquirendas, quæ decrasset, & simul mare tuendum ab hostibus, jubet proficisci. Item C. Sallustium Crispum prætorèm ad Cercinam insulam versùs, quam adversarii tenebant, cum parte navium ire ju-

beret, quodd ibi magnum numerum frumenti esse audiebat. Hæc ita imperabat, itaque unicuique præcipiebat, ut, si fieri posset, ne locum ullum excusatio haberet, nec moram tergiversatio. Ipse interea ex per fugis & incolis cognitis conditionibus Scipionis, & qui cum eo contra se bellum gerebant; miserari, (regium enim equitatum in provinciâ Africâ Scipio alebat) tantâ homines esse dementiâ, ut mallerent regis esse vestigales, quàm cum civibus in patriâ in suis fortunis esse incolumes.

VIII. Cæsar ad III Non. Jan. castra movet; Leptique VI cohortium præsidio cum Safernâ relicto, ipse rursus, unde pridie venerat, Ruspina cum reliquis copiis convertit. Ibi que sarcinis exercitus relicto, ipse cum expeditâ manu proficiscitur circum villas frumentatum; oppidanisque imperat, ut plaustra jumentaque omnia sequantur: itaque magno frumenti invento numero, Ruspina redit. Hoc cum iccirco existimo fecisse, ne maritima oppida post se vacua relinqueret; præsidioque firmata, ad classem receptacula muniret.

IX. Itaque, ibi relicto P. Safernâ, fratre ejus, quem Lepti proximo oppido reliquerat cum legione; juberi comportari ligna in oppidum quamplurima. Ipse, cum cohortibus VII, quæ ex veteranis legionibus in classem cum Sulpicio & Vatinio rem gesserant, ex oppido Ruspina egressus, proficiscitur ad portum, qui abest ab oppido millia passuum XI; ibique classem sub vesperum cum eâ copiâ conscendit, omnibus in exercitu insciis & requirentibus Imperatoris consilium. Qui magno metu ac tristitiâ sollicitabantur: parvâ enim cum copiâ, & eâ tironum, neque omni expositâ, in Africâ contra magnas copias, & insidiosâ nationis, equitatumque innumerabilem, se expositos videbant: neque quidquam solatii in præsentâ, neque auxilium in suorum consilio animadvertebant; nisi in ipsius imperatoris vultu, vigore, mirabilique hilaritate: animum enim altum & erectum præ se gerebat. Huic acquiescebant homines, & in ejus scientiâ & consilio omnia sibi proclivia omnes fore sperabant.

X. Cæsar, in navibus unâ nocte consumptâ, jam cœlo albente quum proficisci conaretur, subitò navium pars, de quâ timebat, ex errore eodém conferebatur. Hâc re cognitâ, Cæsar celeriter de navibus imperat omnes egredi, atque armatos in littore reliquos advenientes milites exspectare. Itaque sinè morâ navibus eis in portum receptis, & advectis militum equitumque copiis, rursus ad oppidum Ruspina redit; atque ibi castris constitutis, ipse cum cohortibus expeditis xxx frumentatum est profectus. Ex eo est cognitum Cæsaris consilium: illum cum classe navibus onerariis, quæ deerrâssent, subsidio ire, clam hostibus, voluisse; ne casu imprudentes suæ naves in classem adversariorum inciderent: neque eam rem eos voluisse scire, qui in præsidiis relictî sui milites fuissent; ne illi, propter suorum paucitatem, & hostium multitudinem, metu decerent.

XI. Interim, quum jam Cæsar progressus esset à castris circiter millia passuum lxx; per speculatores & antecessores equites nunciatur ei, copias hostium haud longè à se visas. Et hercle cum eo nuncio pulvis ingens conspici cœptus est. Hâc re cognitâ, Cæsar celeriter jubet equitatum universum, cujus copiam habuit in præsentia non magnam; & sagittarios, quorum parvus è castris exierat numerus, accersi; atque ordinatim signa se leniter consequi: ipse antecedere cum paucis armatis. Jamque quum procul hostis conspici posset, milites in campo jubet galeari & ad pugnam parari. Quorum omnino numerus fuit xxx cohortium, cum equitibus cœ, & sagittariis ***.

XII. Hostes interim, quorum dux erat Labienus, & duo Pacidii; aciem dirigunt mirabili longitudine, non peditum, sed equitum confertam: & inter eos, levis armaturæ Numidas, & sagittarios pedites, interposuerant: & ita condensaverant, ut procul Cæsariani pedestres copias arbitrarentur: & dextrum ac sinistrum cornu magnis equitum copiis firmaverant. Interim Cæsar aciem dirigit simplicem, ut poterat, propter paucitatem. Sagittarios ante aciem constituit: equites dextro sinistroque cornu opponit: & ita præcipit, ut pro-

viderent, ne multitudine equitatus hostium circumvenirentur: existimabat enim se cum pedestribus copiis, acie instructis, dimicaturum.

XIII. Quum utrimque expectatio fieret; neque Cæsar se moveret; & cum suorum paucitate contra magnam vim hostium artificio magis, quàm viribus, discernendum videret: subito adversariorum equitatus sese extendere, & in latitudinem promovere, collēsque complecti, & Cæsaris equitatum extenuare, simulque ad circumeundum comparare se, coeperunt. Cæsariani equites eorum multitudinem ægre sustinebant. Acies interim mediæ quum concurrere conarentur, subito ex condensis turmis pedites Numidæ levis armaturæ cum equitibus procurrunt, & inter legionarios milites jacula conjiciunt. Hic quum Cæsariani in eos imperum fecissent, illorum equites refugiebant; pedites interim resistebant, dum equites rursus cursu renovato peditibus suis succurrerent.

XIV. Cæsar, novo genere pugne oblato, quum animadverteret ordines suorum in procurrendo turbari, (pedites enim, dum equites longius à signis persequuntur, latere nudato, à proximis Numidis jaculis vulnerabantur; equites autem hostium pilum militis cursu facile vitabant) edicit per ordines, ne quis miles à signis 14 pedes longius procederet. Equitatis interim Labieni, suorum multitudine confusus, Cæsaris paucitatem circumire conatur. Equites Juliani pauci, multitudine hostium defessi, equis convulneratis, paullatim cedere: hostes magis magisque instare. Ita, puncto temporis omnibus legionariis ab hostium equitatu circumventis, Cæsarisque copiis in orbem compulsis, intra cancellos omnes coniecti pugnare cogebantur.

XV. Labienus in equo, capite nudo, versari in primâ acie; simul suos cohortari: nonnunquam legionarios Cæsaris ira appellare: *Quid tu, inquit, miles tiro, tam feroculus es? vos quoque iste verbis infatuavit? In magnum me hercule vos periculum impulit: misereor vestri.* Tum miles; *Non sum, inquit, tiro, Labiene; sed de legione x veteranus.* Tum Labienus; *Non agnosco, inquit, signa decemmanorum.* Tum miles, *Jam me, quis sim, intelliges. Si*

mul cassidem de capite dejecit, ut cognosci ab eo posset; atque ita pilum viribus contortum dum in Labienum mittere contendit, equi graviter adverso pectori affixit; & ait; *Labieno, decumanum militem, qui te petit, scito esse.* Omnium tamen animi in terrorem coniecti, & maximè tironum. Circumspicere enim Cæsarem; neque amplius facere, nisi hostium jacula vitare.

XVI. Cæsar interim, consilio hostium cognito, jubet aciem in longitudinem quàm maximam porrigi; alternis conversis cohortibus, ut una post alteram ante signa tenderet. Ita coronam hostium dextro sinistrâque cornu mediam dividit; & unam partem ab alterâ exclusam, equitibus intrinsecus adortus cum peditatu, telis coniectis in fugam vertit: neque longius progressus, veritus insidias, se ad suos recipit. Idem altera pars equitum peditumque Cæsaris facit. His rebus gestis, & procul hostibus repulsis convulneratisque; ad sua præsidia sese, sic, ut erat instructus, recipere cœpit.

XVII. Interim M. Petreius & Cn. Piso, cum equitibus Numidis & electis, peditatumque ejusdem generis satis grandi, ex itinere rectâ subsidio suis occurrunt. At hostes, suis ex terrore firmatis, rursusque renovatis animis; legionarios, conversis equitibus, se recipientes, novissimos adoriri; & impedire cœperunt, quò minùs se in castra reciperent. Hâc re animadversâ, Cæsar jubet signa converti, & medio campo redintegrari proelium. Quum ab hostibus eodem modo pugnaretur; nec cominus ad manus rediretur; Cæsarisque equites jumenta ex nausâ recenti, siti, languore, paucitate, vulneribus defatigata, ad insequendum hostem perseverandumque cursum tardiora haberent; dièque pars exigua jam reliqua esset: cohortibus equitibusque circumdatis imperat, ut uno ictu contenderent, neque remitterent, donec ultra ultimos colles hostes repulissent, atque eorum essent potiri. Itaque signo dato, quum jam hostes languide negligentèrque tela mitterent, subito immittit cohortes turmasque suorum; atque puncto temporis, hostibus nullo negotio campo pulsus post collèmq; dejectis, nacti locum, atque ibi paullisper commorati, ita, ut erant instructi, leniter se ad suas recipiunt muniti.

ones: itémque adversarii malè accepti, tum demum se ad sua præsidia contulerunt.

XVIII. Interim eâ re gestâ, & prælio dirempto; ex adversariis perfugæ plures ex omni hominum genere, & præterea intercepti hostium complures equites peditesque. Ex quibus cognitum est hostium confisium; eos hæc mente & conatu venisse, ut, novo atque inusitato genere prælii, tirones legionariisque pauci perturbati, Curionis exemplo, ab equitatu circumventi opprimerentur: & ita Labienum dixisse pro concione; *tantam sese multitudinem auxiliorum adversariis subministraturum, ut etiam cadendo in ipsâ victoriâ fatigati vincerentur, atque à suis superarentur.* Quippe qui in illorum sibi confideret multitudine: primum, quod audierat Romæ legiones veteranas dissentire, neque in Africam velle transire; deinde, quod triennio in Africa suos milites consuetudine reitentos, fideles jam sibi effecisset; maxima autem auxilia haberet Numidarum equitum, levisque armaturæ. Præterea ex fugâ prælioque Pompeiano, quos secum à Brundisio transportaverat, equites Germanos Gallosque, ibique postea ex hybridis libertinis servisque conscripserat; armaverat, equoque frænato uti condocuerat. Præterea regia auxilia, elephantum cxx, equitatusque innumerabilis: deinde legiones, conscriptæ ex cujusquemodi generis amplius xii millibus. Hæc spe atque eâ audaciâ inflammatus Labienus; cum equitibus Gallis Germanisque mdc, Numidarum sine frænis viii millibus, præterea Petreiano auxilio adhibito equitibus mc, peditum ac levis armaturæ quater tanto, sagittariis ac funditoribus hippotoxisque compluribus: his copiis, pridie Non. Jan. post diem iii quàm Africam attigit, in campis planissimis purissimisque, ab horâ diei quintâ usque ad Solis occasum est decertatum. In eo prælio Petreius graviter ictus ex acie recessit.

XIX. Cæsar interim castra munire diligentius, præsidia firmare majoribus copiis, vallumque ab oppido Ruspina usque ad mare deducere, & à castris alterum eodem; quò tutius ultro citroque commeare, auxiliaque sine periculo sibi succurrere possent: tela tormen-

tâque ex navibus in castra comportatæ; remigum partem ex classe, Gallorum Rhodiorumque, epibatarumque, armare & in castra evocare; uti, si posset, eadem ratione, quâ adversarii, levis armatura interjecta inter equites suos interponeretur: sagittariorumque ex omnibus navibus, Itureis, Syriis, & cujusque generis ductis in castra compluribus, frequentabat suas copias: (audiebat enim Scipionem post diem tertium ejus dici, quo prælium factum erat, appropinquare; copias suas cum Labieno & Petreio conjungere; cujus copiarum, legionum VIII & equitum IV millium, esse nunciabantur) officinas ferrarias instruere; sagittariorumque, & tela urî fierent complura, curare; glandes fundere; sudes comparare; litteras in Siciliam nunciosque mittere, ut sibi crates materiæque congererent ad arietes, cujus inopia in Africâ esset; præterea ferrum plumbumque mitteretur. Et animum etiam advertebat, frumento se in Africâ nisi importatio uti non posse: priore enim anno, propter adversariorum delectus, quod stipendiarii aratores milites essent facti, messem non esse factam; præterea ex omni Africâ frumentum adversarios in paucis oppida & bene munita comportasse, omnemque regionem Africæ exinanisse frumento: oppida, præter pauca quæ ipsi suis præidiis tueri poterant, reliqua dirui atque deleri; & eorum incolas intra sua præidia coëgisse commigrare: agros desertos ac vastatos esse.

XX. Hâc necessitate Cæsar coactus, privatos ambiendo & blandè appellando, aliquantulum frumenti numerum in sua præidia congesserat; & eo parè utebatur. Opera interim ipse quotidie circumire, & alternas cohortes in statione habere, propter hostium multitudinem. Labienus saucios suos, quorum numerus maximus fuit, jubet in plaustris deligatos Adrumetum deportari. Naves interim Cæsaris onerariæ errabundè vagabantur, incertæ locorum atque castrorum suorum; quas singulas scaphæ adversariorum complures adortæ, incenderant atque expugnaverant. Hâc re nunciata Cæsari, classes circum insulas portusque disposuit; quò tutius commeatus supportari posset.

XXI. M. Cato interim, qui Uticæ præerat, Cn. Pompeium filium multis verbis assidueque objurgare non desistebar. Tuus, inquit, pater, istuc ætatis quum esset, et animadvertisset Remp. ab audacibus sceleratisque civibus oppressam, bonisque aut interfectis aut exilio multatis patriâ civitatique cedere; gloriâ et animi magnitudine elatus, privatus atque adolescentulus, paterni exercitus reliquiis collectis, penè oppressam funditus et deletam Italiam, urbemque Romanam, in libertatem vindicavit: idemque Siciliam, Africam, Numidiam, Mauritaniam, mirabili celeritate armis recepit. Quibus ex rebus sibi eam dignitatem, qua est per gentes clarissima notissimaque, conciliavit; adolescentulusque atque eques Romanus triumphavit. Atque ille, non ita amplis rebus patris gestis, neque tam excellenti majorum dignitate parâ, neque tantis clientelis nominisque claritate praditus, in Remp. est ingressus: tu contra, et patris nobilitate et dignitate, et per te ipse satis animi magnitudine diligentiaque praditus; nonne eniteris et proficisceris ad paternas clientelas, auxilium tibi rei que publica atque optimo cuique esslagitatum? His verbis hominis gravissimi incitatus adolescentulus, cum naviculis cujusquemodi generis xxx, inibi paucis rostratis, profectus ab Uticâ est in Mauritaniam; regnumque Bogudis est ingressus: expeditoque exercitu; numero servorum, liberorum, 11 millium; cujus partem inermem, partem armatam habuerat; ad oppidum Ascurum accedere coepit: in quo oppido præsidium fuit regium. Pompeio adveniente; oppidani, usque eò passi propius eum accedere, donec ad ipsas portas æt murum appropinquaret; subito eruptione factâ, prostratos perterritosque Pompeianos in mare passim navesque compulerunt. Ita re malè gestâ, Cn. Pompeius filius naves indè avertit; neque postea litus attigit; classemque ad insulas Baleares versus convertit.

XXII. Scipio interim cum his copiis, quas paulo ante demonstravimus, Uticæ grandi præsidio relicto, profectus, primum Adrumeti castra ponit: deinde, ibi paucos dies commoratus, noctu itinere facto, cum Petreii & Labieni copiis se conjungit; atque unis castris factis, 111 millia passuum longè confidunt. Equitatus interim eorum, circum Cæsaris munitiones vagari; atque eos,

qui pabulandi aut aquandi gratiâ extra vallum progressi essent, excipere: ita omnes adversarios intra munitiones continere. Quâ re Caesariani gravi annonâ sunt confictati; ideo quod nondum neque ab Sicilia, neque ab Sardinia commeatus supportatus erat; neque per anni tempus in mari classes sine periculo vagari poterant; neque amplius millia passuum vi terrâ Africa quoquo versus tenebant; pabulique inopiâ premebantur. Quâ necessitate coacti, veterani milites equisque, qui multa terrâ marisque bella confecissent, & periculis inopiâque tali saepe essent confictati; algâ è littore collectâ, & aquâ dulci elurâ, & ita jumentis esurientibus datâ, vitam eorum producebant.

XXIII. Dum hæc ita fierent; rex Juba, cognitis Caesaris difficultatibus copiarumque paucitate; non est visum dari spatium convalescendi, augendarumque ejus opum; itaque comparatis equitum magnis peditumque copiis, subsidio suis, egressus è regno, ire contendit. P. Sirtius interim & rex Bogud, conjunctis suis copiis, cognito regis Jubæ egressu, propius ejus regnum copias suas admove; Cirtamque oppidum ejus regni opulentissimum adorti, paucis diebus pugnando capiunt; & præterea duo oppida Gertulorum: quibus quum conditionem ferrent, ut oppido excederent, idque sibi vacuum transderent; conditionemque repudiassent; postea ab eis capti interfectique sunt omnes. Inde progressi, agros oppidâque vexare non desistunt. Quibus rebus cognitis, Juba, quum jam non longè ab Scipione atque ejus ducebus abesset, capit consilium; *satis esse sibi suoque regno subsidio ire, quàm, dum alios adiuturus profisceretur, ipse suo regno expulsus, forsitan utrâque re expelleretur.* Itaque rursus se recepit, atque auxilia ab Scipione etiam adduxit, sibi suisque rebus timens; elephantisque xxx relictis, suis finibus oppidisque suppetias profectus est.

XXIV. Caesar, quum de suo interim adventu dubitatio in provinciâ esset; neque quisquam crederet ipsum, sed aliquem legatum cum copiis in Africam venisse; conscriptis litteris circum provinciam, omnes civitates facit de suo adventu certiores. Interim nobiles homines ex suis oppidis profugere, & in castra Caesaris de-

venire, & de adversariorum ejus acerbitate crudelitatemque commemorare coeperunt: quorum lacrymis querensque Caesar commotus, quum antea constitisset in stativis castris; ætate inita, cunctis copiis auxiliisque accitis, bellum cum adversariis gerere instituit; litteris celeriter in Siciliam ad Allienum & Rabirium Postumum conscriptis, & per cata Scopum missis, ut sine mora aut ullâ excusatione hyemis ventorumque, exercitus sibi quam celerrime transportaretur: Africam provinciam petire, funditusque everti a suis inimicis: quod nisi celeriter sociis foret subventum; præter ipsam Africam terram, nihil, ne rectum quidem, quo se recipere, ab illorum scelere insidiisque reliquum futurum. Atque ipse in tantâ erat festinatione & expectatione, ut, postero die quam misisset litteras nunciumque in Siciliam, classem exercitumque morari diceret; noctes dièsque, oculos mentemque ad mare dispositos directosque haberet. Nec mirum: animadvertēbat enim villas exuri, agros vastari, pecus diripi trucidarique, oppida castellaque dirui deserique, principesque civitatum aut interfici aut in catenis teneri, liberos eorum obsidum nomine in servitutem abripi: iis se in miseriis suamque fidem implorantibus, auxilio propter copiarum paucitatem esse non posse. Milites interim in opere exercere; castra munire; turres, castella facere; molēsque jacere in mare, non intermittere.

XXV. Scipio interim elephantos hōc modo condocere facere instituit. Duas instruxit acies: unam funditorum contra elephantos, quæ quasi adversariorum locum obtineret, & contra eorum frontem adversam lapillos minutos mitteret: deinde in ordinem elephantos constituit; post illos autem aciem suam instruxit; ut, quum ab adversariis lapides mitti cœpissent, & elephantī perterriti se ad suos convertissent, rursus à suâ acie lapidibus missis eos converterent adversum hostem. Quod ægre tardēque fiebat: nudes enim elephantī, multorum annorum doctrinâ usque vetusto vix edocti, tamen communi periculo in aciem producantur.

XXVI. Dum hæc ad Ruspinam ab utrisque ducibus administrantur: C. Virgilius Fratorius, qui Thapso oppi-

do maritimo præerat; quum animadvertisset naves singulas cum exercitu Cæsaris, incertas locorum atque castrorum suorum, vagari; occasionem nactus, navem, quam ibi habuit ætuariam, complet militibus & sagittariis: eidem scaphas de navibus adjungit; ac singulas naves Cæsarianas confectari coepit: &, quum plures adortus, pulsus fugatusque inde discessisset, nec tamen desisteret periclitari; fortè incidit in navem, in qua erant duo Titi Hispani adolescentes, tribuni legionis v, quorum patrem Cæsar in senatum legerat; & cum his T. Salienus, centurio legionis ejusdem; qui M. Messalam legatum obsederat Messanz, & seditiosissimâ oratione apud eum est usus; idemque & pecuniam & ornamenta triumpho Cæsaris retinenda & custodienda curaverat; & ob has causas timebat sibi. Hic, propter conscientiam peccatorum suorum, persuasit adolescentibus, ne repugnarent, seseque Virgilio transderent. Itaque deducti à Virgilio ad Scipionem, custodibus traditi, & post diem 111 sunt interfecisti. Qui quum ducerentur ad necem; petisse dicitur major Tirus à centurionibus, uti se priorem, quàm fratrem, interficerent; sedque ab eis facile impetrasse, atque ita esse interfectos.

XXVII. Turmæ interim equitum, quæ pro vallo in stationibus esse solebant, ab utrisque ducibus quotidie minutis præliis inter se pugnare non intermittunt: nonnumquam etiam Germani Galliæque Labieniani, cum Cæsaris equitibus, fide datâ, inter se colloquebantur. Labienus interim cum parte equitatus Leptimi oppidum, cui præerat Saserna cum cohortibus 111, oppugnare ac vi irrumpere conabatur: quod ab defensoribus, propter egregiam munitionem oppidi, & tormentorum multitudinem, facile & sine periculo defendebatur. Quod ubi ejus facere equitatus læpius non intermittebat; & quum fortè ante portam turma densa adstitisset: scorpione accuratius misso, atque eorum decurione percusso, & ad terram defixo; reliqui perterriti, fugâ se in castra recipiunt. Quo facto, postea sunt deterriti oppidum tentare.

XXVIII. Scipio interim ferè quotidie non longè ab suis castris passibus ccc instruere aciem, ac, majore diei parte consumptâ, rursus se in castra recipere. Quod quum sæpius fieret; neque ex Cæsaris castris quisquam prodiret, neque propius ejus copias accederet: despectâ patientiâ Cæsaris exercitûsque ejus, universis copiis productis, elephantisque turtitis xxx ante aciem instructis, quàm latissimè potuit porrectâ equitum peditumque multitudine, uno tempore progressus, haud ita longè à Cæsaris castris constitit in campo. Quibus rebus cognitis, Cæsar jubet milites, qui extra munitiones processerant, quisque pabulandi aut lignandi aut etiam muniendi gratiâ vallum petierant, quæque ad eandem rem opus erant, omnes intrâ munitiones minutatim modestèque sinè tumultu aut terrore se recipere, atque in opere consistere; equitibus autem, qui in statione fuerant, præcipit, ut usque eò locum obtinerent, in quo paullò antè constitissent, donec ab hoste missum telum ad se perveniret; quòd si propius accederetur, quàm honestissimè se intrâ munitiones reciperent. Alii quoque equitarui edicit, uti suo quisque loco paratus armatusque præstò esset. At hæc non ipse per se coràm, quum de vallo perspecularetur, sed, mirabili peritus scientiâ bellandi, in prætorio sedens, per speculatores & nuncios imperabat, quæ fieri volebat. Animadvertēbat enim, quamquam magnis essent copiis adversarii freti; tamen sæpe à se fugatis, pulsus, perterritisque, & concessam vitam & ignota peccata: quibus rebus numquam tanta suppeteret, ex ipsorum inertia conscientiaque animi, victoriæ fiducia, ut castra sua adoriri auderent. Præterea ipsius nomen auctoritatisque, magnâ ex parte, eorum exercitûs minuebat audaciam. Tum egregiæ munitiones castrorum, & valli fossarumque altitudo, & extra vallum styli cæci mirabilem in modum confici, vel sinè defensoribus aditum adversariis prohibebant. Scorpionum, catapultarum, cæterorumque telorum, quæ ad defendendum solent parari, magnam copiam habebat. Atque hæc, propter exercitûs sui præsentis paucitatem & tirocinium, præparaverat; non hostium vi & metu commotus patientem se timidum-

que hostium opinioni praebebat. Neque idcirco copias (quamquam erant paucae, tironumque) non educebat in aciem, quod victoria suorum diffideret; sed referre arbitrabatur, cuiusmodi victoria esset futura: turpe enim sibi existimabat, tot rebus gestis, tantisque exercitibus devictis, tot tam claris victoriis partis; ab reliquis copiis adversariorum suorum ex fuga collectis, se cruentam adeptum existimari victoriam. Itaque constituerat gloriam exultationemque eorum pati, donec sibi veteranarum legionum pars aliqua in secundo comeatu occurrisset.

XXIX. Scipio interim paullisper, ut ante dixi, in eo loco commoratus, ut quasi despexisse Caesarem videretur; paullatim reducit suas copias in castra, & concione advocata, de terrore suo desperationemque exercitus Caesaris verba facit; & cohortatus suos, victoriam propriam se eis brevi datum pollicetur. Caesar jubet milites rursus ad opus redire; & per causam munitionum, tirones in labore defatigare non intermittit. Interim Numidæ Gætulique diffugere quotidie ex castris Scipionis; & partim in regnum se conferre; partim, quod ipsi majoresque eorum beneficio C. Marii usi fuissent, Caesaremque ejus affinem esse audiebant, in ejus castra perfugere catervatim non intermittunt. Quorum ex numero electos homines, illustriores Gætulos, litteris ad suos cives datis, cohortatus, ut manu facta se suosque defenderent, & ne suis inimicis adversariisque dicto audientes essent, mittit.

XXX. Dum hæc ad Ruspinam fiunt; legati ex Acillâ civitate libera, etiam undique, ad Caesarem veniunt; seque paratos, quacunque imperasset, & libenti animo facturos pollicentur: tantum orare & petere ab eo, ut sibi praesidium daret, quod tutius id & sine periculo facere possent: se & frumentum, & quacunque res eis suppeteret, communis salutis gratiâ ministraturos. Quibus rebus facile à Caesare impetratis, praesidióque dato; C. Messium, adilitiâ functum potestate, Acillam jubet proficisci. Quibus rebus cognitis; Confidius Longus, qui Adrumeti cum 11 legionibus & equitibus nec præerat, celeriter, ibi parte praesidii relicta, cum VIII cohortibus

Acillam ire contendit. Messius, celerius itinere confecto, prior Acillam cum cohortibus pervenit. Confidius interim, quam ad urbem cum copiis accessisset, & animadvertisset præsidium Cæsaris ibi esse; non ausus periculo suo rem facere, nullâ re gestâ pro multitudine hominum, rursus Adrumetum se recipit: deinde paucis post diebus, equestribus copiis à Labieno adductis, rursus Acillanos castris positus obsidere cœpit.

XXXI. Per id tempus C. Sallustius Crispus, quem paucis ante diebus missum à Cæsare cum classe demonstravimus, Cercinnam pervenit. Cujus adventu, C. Decimius quæstorius, qui ibi cum grandi familiæ suæ præsidio præerat com meatui, parvulum navigium nauis conscendit, ac se fugæ commendat. Sallustius interim prætor à Cercinnatibus receptus, magno numero frumenti invento, naves onerarias, quarum ibi satis magna copia fuit, complet, atque in castra ad Cæsarem mittit. Allienus interim proconsul è Lilybæo in naves onerarias imponit legiones XIII & XIV, & equites Gallos DCCC, funditorum sagittariorumque mille; ac secundum com meatum in Africam mittit ad Cæsarem: quæ naves, ventum secundum nactæ, IV die in portum ad Ruspina, ubi Cæsar castra habuerat, incolumes pervenerunt. Ita Cæsar duplici lætitiâ ac volupate uno tempore auctus, frumento auxiliisque; tandem, suis exhilaratis, annonâque levatâ, sollicitudinem deponit; legiones equitesque ex navibus egessos, jubet ex languore nausæque reficere; dimissos in castella munitionesque disponit.

XXXII. Quibus rebus Scipio, quisque cum eo essent comites, mirari & requirere. C. Cæsarem, qui ultro consueisset bellum inferre ac laceffere proelio, subito commutatum non sine magno consilio suspicabantur. Itaque ejus patientiâ in magnum timorem conjecti; ex Gatulis duos, quos arbitrabantur suis rebus amicissimos, magnis præmiis pollicitationibusque propositis, pro perfugis speculandi gratiâ in Cæsaris castra mittunt: qui simul ad eum sunt deducti, petierunt, ut sibi liceret sine periculo verba proloqui. Potestate factâ; sæpenumero, inquit, Imperator, complures Gatuli, qui su-

mus clientea C. Marii; & propemodum amicos cives Romanos, qui sunt in legione IV & VI; ad te volumus, in tuaque praesidia confugere: sed custodis equitum Numidarum, quod id sine periculo minus faceremus, impediabamur. Nunc, data facultate, pro speculatoribus missi à Scipione, ad te cupidissime venimus; ut perspiceremus, num qua fossa aut infidia elephantis ante castra portasque valli essent facta; simulque consilia vestra contra easdem bestias, comparationemque pugna cognosceremus, atque ei renunciaremus. Qui colaudati à Caesare, stipendioque donati, ad reliquos perfugas deducuntur. Quorum orationem celeriter veritas comprobavit: namque postero die ex legionibus iis, quas Getuli nominaverunt, milites legionarii complures à Scipione in castra Caesaris perfugerunt.

XXXIII. Dum hæc ad Ruspinam geruntur; M. Cato, qui Uticæ præerat, delectus quotidie libertinorum, Afrorum, servorum denique & cuiusquemodi generis hominum, qui modò per ætatem arma ferre poterant, habere, atque sub manum Scipionis in castra submittere, non intermittit. Legati interim ex oppido Tifdræ, in quo tritici modium millia ccc. comportata fuerant à negotiatoribus Italicis aratoribusque, ad Caesarem venire; quantaque copia frumenti apud se sit, docent; simulque orant, ut sibi præsidium mittat, quod facilius & frumentum & copiarum suarum conserventur. Quibus Caesar in præsentia gratias agit, præsidiumque brevi tempore se missurum dixit; cohortatusque, ad suos cives jubet proficisci. P. Sittius interim cum copiis, Numidæ fines ingressus; castello in monte loco munito locato, in quod Juba belli gerendi gratia & frumentum & res cæteras, quæ ad bellum usui solent esse, comportaverat, vi expugnando est potitus.

XXXIV. Caesar, postquam legionibus veteranis 11, equitatu, levique armatura, copias suas ex secundo com meatu auxerat; naves vi onerarias statim jubet Lilybaeum, ad reliquum exercitum transportandum, proficisci: ipse vi Kal. Febr. circiter vigiliam primam imperat, speculatores apparitoresque omnes ut sibi præsidio essent. Itaque omnibus insciis, neque suspicantibus, vigiliam tertiam jubet omnes legiones ex castris educi, atque se consequi

consequi ad oppidum Ruspinam versus, in quo ipse praesidium habuit, & quod primum ad amicitiam ejus accessit: inde parvulam proclivitatem digressus, sinistra parte campi, propter mare legiones ducit. Hic campus mirabili planitie patet millia passuum xv; quem jugum ingens à mari ortum, neque ita praeternitum, velut theatri efficit speciem. In hoc jugo colles sunt excelsi pauci; in quibus singulae turres, speculaeque singulae perveteres, erant collocatae; quarum apud ultimam praesidium & statio fuit Scipionis.

XXXV. Postquam Caesar ad jugum, de quo docui, ascendit; atque in unumquemque collem turres castellaque facere coepit; atque ea minus semihorâ effecit; & postquam non ita longè ab ultimo colle turrique fuit, quae proxima fuit castris adversariorum; in qua docui esse praesidium stationemque Numidarum: paulisper commoratus, perspectaque naturâ loci, equitatus in statione disposito, legionibus opus attribuit; brachiumque medio jugo, ab eo loco ad quem pervenerat, usque ad eum unde, egressus erat, jubet dirigi ac muniri. Quod postquam Scipio Labienusque animadverterunt; equitatu omni ex castris educto, acieque equestri instructâ, à suis munitionibus circiter passus mille progrediuntur; pedestremque copiam in secundâ acie, minus passus eo à castris suis, constituunt.

XXXVI. Caesar in opere milites adhortari, neque adversariorum copiis moveri. Jam quum non amplius passuum m. inter hostium aciem suisque munitiones esse animadvenisset; intellexissetque ad impediendos milites suos, & ab opere depellendos, hostem propius accedere; necesseque haberet legiones à munitionibus deducere: imperat turmae Hispanorum, ut ad proximum collem propere occurrerent, praesidiumque inde deturbarent, locumque caperent; eodemque jubet levis armaturae paucos consequi subsidio: qui missi celeriter, Numidas adorti, partim vivos capiunt, nonnullos equites fugientes convulneraverunt; locoque sunt potiti. Postquam id Labienus animadvertit; quod celerius iis auxilium ferret, ex acie instructâ equitatus sui prope totum dextrum cornu averit, atque suis fugientibus

suppetias ire contendit. Quod ubi Caesar conspexit, Labienum ab suis copiis longius jam abscessisse; equitatus sui aliam sinistram ad intereludendos hostes immisit.

XXXVII. Erat in eo campo, ubi ea res gerebatur, villa permagna, iv turribus exstructa, quæ Labieni prospectum impediēbat, ne posset animadvertere ab equitatu Caesaris se intercludi. Itaque non prius vidit turmas Julianas, quam suos cædi à tergo sensit: ex quâ re subito in terrorem converso equitatu Numidarum, rectâ in castra fugere contendit. Galli Germanique qui resisterant, ex superiore loco & post tergum circumventi, fortiterque resistentes, conciduntur universi. Quod ubi legiones Scipionis, quæ pro castris erant instructæ, animadverterunt; metu ac terrore obcecata, omnibus poris in sua castra fugere coeperunt. Postea, Scipione cuiusque copiis campo collibusque exturbatis, atque in castra compulsis; quum recepisset Caesar tam iussisset, equitatumque omnem intra suas munitiones recepisset; campo purgato, animadvertit multica corpora Gallorum Germanorumque, qui partim ejus auctoritatem erant ex Galliâ secuti, partim pterio sollicitationibusque adducti ad eum se contulerant; nonnulli, qui, ex Curionis prælio capti conservatique, parem gratiam in fide partiendâ præstare voluerant: horum corpora, mitificâ specie amplitudinēque, cæsa toto campo, ac prostrata diversè jacebant.

XXXVIII. His rebus gestis, postero die Caesar ex omnibus præidiis cohortes deducit, atque omnes suas copias in campo instruit: Scipio, suis male acceptis, occisis, vulneratisque, intra suas continere se munitiones coepit. Caesar, instructâ acie, secundum infimas jugi radices propius munitiones leniter accessit. Jamque minus mille passuum ab oppido Uzitâ, quod Scipio tenebat, aberant legiones Julianæ; quum Scipio, veritus ne oppidum amitteret, unde aquari reliquique rebus sublevari ejus exercitus consueverat; eductis omniibus copiis, quadruplici acie instructâ, ex instituto suo primâ equestri turmatim directâ, elephantisque curatis, interpositis armatisque, suppetias ire contendit.

Quod ubi Cæsar animadvertit; arbitratus Scipionem ad dimicandum paratum, ad se certo animo venire: in eo loco, quo paullo ante commemoravi, ante oppidum constitit; suamque aciem mediam eo oppido rexit: dextrum sinistramque cornu, ubi elephantis erant, in conspectu patenti adversariorum constituit.

XXXIX. Quum jam propè Solis occasum Cæsar expectavisset; neque ex eo loco, quo constiterat, Scipionem progredi propius se animadvertisset; locoque magis se defendere, si res cogeret, quam in campo comminus consistere audere: non est visa ratio propius accedendi eo die ad oppidum; quoniam ibi præsidium grande Numidarum esse cognoverat, hostesque mediam aciem suam oppido rexisse; sibi que difficile factu esse intellexit, simul & oppidum uno tempore oppugnare, & in acie in cornu dextrò ac sinistro ex iniquiore loco pugnare; præsertim, quum milites à manè diei jejuni sub armis stetissent defatigari. Itaque reductis suis copiis in castra, postero die propius eorum aciem instituit exporrigere munitiones.

XL. Interim Confidius, qui Acillam & VIII cohortes stipendiarias Numidis Gætulisque obsidebat, ubi C. Messius cohortibus præerat; diu multumque expertus, magis que operibus sæpe admotis, & iis ab oppidanis incensis, quum proficeter nihil; subito nuncio de equestri proelio allato commotus; frumento, cujus in castris copiam habuerat, incenso; vino, oleo, ceterisque rebus, quæ ad victum parari solent, corruptis; Acillam, quam obsidebat, deseruit: atque, itipere per regnum Jubæ factò, copias cum Scipione pariter Adrumetum se recepit.

XLI. Interea ex secundo comæatu, quem à Sicilia miserat Allienus, navis una, in qua fuerat Q. Cominius & L. Ticius eques Romanus, ab residua classe quum erravisset, delatæque esset vento ad Thapsum; à Virgilio scaphis naviculisque actuariis excepta est, & ad Scipionem deducta. Item altera navis trirēmis ex eadem classe errabunda, ac tempestate ad Egimurum delata, à classe Vari & M. Octavii est capta; in qua milites veterani cum uno centurione, & nonnulli tirones fuerunt:

quos Varus asservatos sine contumelia, deducendos curavit ad Scipionem. Qui postquam ad eum pervenerunt, & ante suggestum ejus constiterunt; Non vestra, inquit, sponte vos certo scio, sed illius scelerati vestri imperatoris impulsu & imperio coactos, cives & optimum quemque nefarie consecrari: quos quoniam fortuna in nostram detulit potestatem; si, id quod facere debetis, Rempublicam cum optimo quoque defenditis, certum est vobis vitam & pecuniam donare. Quapropter, quid sentiat, proloquimini. Hæc habitâ oratione Scipio, quum existimasset pro suo beneficio sine dubio ab iis gratias sibi actum iri, potestatem iis dicendi fecit. Ex eis centurio legionis XIV; Pro tuo, inquit, summo beneficio, Scipio, tibi gratias ago, (non enim imperatorem te appello) quid mihi vitam incolumitatemque belli jura capto polliceris? & forsitan isto merer beneficio, si non ei summum scelus adjungeretur. Egono contra Casarem imperatorem meum, apud quem ordinem ducis, ejusque exercitum, pro cuius dignitate victoriæque amplius XXXVI annos depugnavi; adversus armatusque consistam? Neque ego istud facturus sum; & te magnopere, ut de negotio desistas, adhortor. Contra cuius enim copias contendas, si minus antea expertus es, licet nunc cognoscas. Elige ex tuis cohortem unam, quam putas esse firmissimam; & constitue contra me: ego autem ex meis commilitonibus, quos nunc in tuâ tenes potestate, non amplius a sumam: tunc ex virtute nostrâ intelleges, quid ex tuis copiis sperare debeas. Postquam hæc centurio præsentis animo adversus opinionem ejus effudit; irâ percitus Scipio, atque animi dolore incensus, annuit centurionibus, quid fieri vellet: atque ante pedes centurionem interfecit; reliquosque veteranos à tironibus jubet secerni. Abducite, inquit, istos nefarie scelerare contaminatos, & caede civium saginatos. Sic extra valium deducti sunt, & cruciabiliter interfecti. Tirones autem jubet inter legiones dispertiri; & Cominium cum Ticiâ in conspectum suum prohibet adduci. Quâ ex re Cæsar commotus; eos, quos in stationibus cum longis navibus apud Thapsum custodiæ causâ in salvo esse iusserat, ut suis onerariis longisque navibus præsidio essent; ob negligentiam, ignominie causâ dimittendos ab exercitu, gravissimumque in eos edictum proponendum curavit.

XLII. Per id tempus ferè Cæsaris exercitui res accidit incredibilis audita: namque, Virgiliarum signo confecto, circiter vigilia secunda noctis, nimbus cum faxe grandine subito est exortus ingens. Ad hoc autem incommodum accesserat, quod Cæsar non, more superiorum imperatorum, in hybernis exercitum continebat; sed in tertio quartoque die procedendo, propiusque hostem accedendo, castra communiebat: operæque faciendo, milites se circumspiciendi non habebant facultatem. Præterea ita ex Sicilia exercitum transportaverat, ut, præter ipsum militem & arma, neque vas neque mancipium neque ullam rem, quæ usu militi esse consuevit, in naves imponi pateretur: in Africa, autem, non modo sibi quidquam non acquisierant aut paraverant; sed etiam, propter annonæ caritatem, antè parata consumpserant. Quibus rebus attenuati, oppido perquam pauci sub pellibus acquiescebant: reliqui, ex vestimentis tentoriolis factis, atque arundinibus seopisque contextis, permanebant. Itaque, subito imbre grandineque confecta, gravati pondere, tenebris aquaque omnes subruunt disiectique, nocte intempesta, ignibus extinctis, rebusque ad victum pertinentibus omnibus corruptis, per castra passim vagabantur, scutisque capita contegebant. Eadem nocte, v legionis pilorum cacumina sua sponte arserunt.

XLIII. Rex intetum Juba de equestri prælio Scipionis certior factus, evocatusque ab eodem litteris: præfecto Sabura, cum parte exercitus, contra Sirium relicto; ut, quum ipse aliquid auctoritatis haberet, exercitus Scipionis à terrore Cæsaris liberaretur; cum 111 legionibus, equitibusque frenatis 2000, Numidis sine frenis, pedibusque levis armaturæ grandi numero, elephantisque 200, egressus è regno, ad Scipionem est profectus. Postquam ad eum pervenit; castris regis seorsum posit, cum eis copiis, quas commemoravi, hand ita longe ab Scipione confedit. (Erat in castris Cæsaris superiori tempore magnus terror; & expectatione copiarum regiarum, exercitus ejus magis suspensiore animo ante adventum Juba commovebatur: postquam verò castra castris contulit; despectis ejus copiis, omnem ter-

rorem deponit: ita, quam antea abiens habuerat anchoritatem, eam omnem præsens dimiserat.) Quo facto, facile fuit intellectu, Scipioni additum animum fiduciamque regis adventu: nam postero die universas suas regisque copias cum elephantis, & productas in aciem, quam speciosissime potuit, intravit; ac paullo longius progressus à suis munitionibus, haud ita diu commoratus se recepit in castra.

XLIV. Cæsar, postquam animadvertit Scipioni auxilia ferè, quæ expectasset, omnia convenisse; neque moram pugnandi ullam fore: per jugum summum cum copiis progredi cœpit; & brachia protinus ducere, & castris munire, propiusque Scipionem capiendis loca excelsa occupare contendit. Adversarii, magnitudine copiarum confisi, proximum collem occupaverunt; atque ita longius sibi progrediendi eripuerunt facultatem. Eiusdem collis occupandi gratiâ, Labienus consilium ceperat; &, quo propiore loco fuerat, eo celerius occurrerat. Erat convallis satis magna latitudine, altitudine prærupta, crebris locis speluncæ in modum subratis; quæ erant transgredienda Cæsari antè, quàm ad eum collem, quem capere volebat, perveniretur: utraq; eam convallē olivetum vetus crebris arboribus condensum. Hic quum Labienus animadvertisset Cæsarem, si vellent eum locum occupare, prius necesse esse convallē olivetumque transgredi; eorum locorum peritus, in insidiis cum parte equitatus levique armatura confedit: & præterea post montem collesque, equites in occulto collocaverat; ut, quum ipse ex improvviso legionarios adortus esset, ex colle se equitatus ostenderet; & re duplici perturbatus Cæsar ejusque exercitus, neque retro regrediendi neque ultra procedendi oblata facultate, circumventus concideretur. Cæsar, equitatu antè præmisso, inscius insidiarum, quum ad eum locum venisset; abusi sive obliti præceptorum Labieni, sive veriti ne in fossi ab equitibus opprimerentur, rari ac singuli de mæne prodire, & summa petere collis: quos Cæsar equites consecuti, partim interfecerunt, partim vivorum sunt potiti: deinde protinus collem petere contenderunt; atque eum, decusso Labieni præsidio, celeriter occupaverunt.

Labiennus, cum parte equitum, vix fugā sibi peperit salutem.

XLV. Hæc re per equites gestā, Cæsar legionibus opera distribuit; atque in eo colle, quo erat potius, castra munivit. Deinde ab suis maximis castris, per medium campum, è regione oppidi Uzitz, (quod, inter sua castra & Scipionis, in planitie positum erat, tenebaturque à Scipione) duo brachia instituit duci, & ita erigere, ut ad angulum dextrum sinistramque ejus oppidi convenirent. Id hæc ratione opus instruebat, ut, quum propius oppidum copias admovisset, oppugnareque cœpisset; recta latera suis munitionibus haberet, ne, ab equitatus multitudine circumventus, ab oppugnatione deterreretur; præterea, quo facilius colloquia fieri possent, & si qui perfergere vellent, (id quod antea sæpe accidebat magno cum eorum periculo) tum facile & sine periculo fieret. Voluit etiam experiri, quum propius hostem accessisset, haberetne in animo dimicare. Accedebat etiam ad reliquas causas, quòd is locus depressus erat, pureisque ibi nonnulli fieri poterant; aquatione enim longā & angustā utebatur. Dum hæc opera, quæ ante dixi, fiebant à legionibus; interim pars acie ante opus instructa sub hoste stabat. Equites barbari levisque armaturæ, proeliis minoris cominus dimicabant.

XLVI. Cæsar ab eo opere quum jam sub vespertum copias in castra reduceret; magno incurſu, cum omni equitatu lev(que armaturâ, Juba, Scipio, Labiennus, in equites imperum fecerunt. Equites Cæsariani, vi universæ subiteque hostium multitudinis pulsî, parumper cesserunt. Quæ res aliter adversariis cecidit; namque Cæsar, ex medio itinere copiis reductis, equitibus suis auxilium tulit; equites autem, adventu legionum animo addito, conversis equis, in Numidas cupidè insequentes dispersosque impetum fecerunt; atque eos convulneratos usque in castra regia repulerunt, multosque ex iis interfecerunt; quod nil in noctem proelium esset conjectum, pulvisque vento flatus omnium prospectu offecisset; Juba, cum Labieno capti, in potestatem Cæsaris venissent; equitatusque cum levi armaturâ funditus ad internecionem deletus esset. Interim incredibiliter ex

legionibus IV & VI Scipionis milites diffugere, partim in castra Caesaris, partim in quas quisque poterat regiones pervenire: itemque equites Curioniani, diffusi Scipioni ejusque copias, complures se eodem conferebant.

XLVII. Dum hæc circum Uzitam ab utrisque ducibus administrantur; legiones duæ, I & X, ex Sicilia navibus onerariis profectæ, quum jam non longè à portu Ruspinae abessent, conspicatæ naves Caesarianas, quæ in statione apud Thapsum stabant; veriti, ne in adversariorum, ut insidiandi gratiâ ibi commorantium, classem inciderent; imprudentes vela in altum dederunt: ac diu multumque jactati, tandem multis post diebus, siti inopiâque confecti, ad Caesarem pervenerunt.

XLVIII. Quibus legionibus expositis: memor in Italia pristinae licentiæ militaris, ac rapinarum certorum hominum; parvulam modò causulam nactus Cæsar, quod C. Avienus tribunus militum decimæ legionis, navem commeatu, familiâ suâ, atque jumentis occupavisset, neque militem unum ab Sicilia sustulisset; postero die de suggestu, convocatis omnium legionum tribunis centurionibusque; *Maximè vellem, inquit, homines suâ petulantia nimisæque libertatis aliquando finem fecissent; mansuæ lenitatis, modestiæ, patientiæque, rationem habuissent: sed, quoniam ipsi sibi neque modum neque terminum constituunt; quò ceteri dissimiliter se gerant, egomet ipse documentum more militari constituam.* C. Avienus; quid in Italia milites populi Romani contra rempublicam instigasti; rapinæque per municipia fecisti; quòdque mihi rei publicæ inutillis fuisti; & pro militibus tuam familiam jumentaque in naves imposuisti; tuaque operâ militibus tempore necessario respublica caret; ob eas res, ignominia casta, ab exercitu meo te removes: hodièque ex Africa abesse, & quantum potest, proficisci jubeo. Itemque te, A. Fonteius, quid tribunus militum seditiosus, malusque civis fuisti; ab exercitu dimitto. T. Salieno, M. Tiros, C. Clusinas; quum ordines in meo exercitu beneficio, non virtute, consecuti, ita vos gesseritis, ut neque bello fortes, neque pace boni aut miles fueritis; & magis in seditione concitandi milites adversus vestrum imperatorem, quàm pudoris modestiæque fueritis studiosiores: indignos vos esse arbitror, qui in meo exercitu or-

dines ducatis; missisque facio, et, quantum potest, abesse ex Africa jubeo. Itaque transdidit eos centurionibus; & singulis non amplius singulis additis servis, in navim imponendos separatim curavit.

XLIX. Gætuli interim perfugæ, quos cum litteris mandatisque à Cæsare missos supra docuimus, ad suos cives perveniunt: quorum auctoritate facili adducti, Cæsarique nomine persuasi, à rege Juba desciscunt; celeriterque cuncti arma capiunt; contraque regem facere non dubitant. Quibus rebus cognitis: Juba dis-tentus triplici bello, necessitate coactus; de suis copiis, quas contra Cæsarem adduxerat, vi cohortes in fines regni sui mittit, quæ essent præsidio contra Gætulos.

L. Cæsar brachiis perfectis, promotisque usque eò, ut telum ex oppido adjici non posset; castra munit. Balistis scorpionibusque crebris ante frontem castrorum, contraque oppidum, collocatis; defensores muri deter-rere non intermitte: eoque v. legiones ex superioribus castris deducit. Quæ facultate oblata; illustriores no-tissimique, conspectum amicorum propinquorumque ef-flagitabant; atque inter se colloquebantur. Quæ res quid utilitatis haberet, Cæsarem non falsebât. Nam-que Gætuli ex equitatu regio nobiliores; equitumque præfeti; quorum patres cum Matio antè meruerant, ejusque beneficio agris finibusque donati, post Sullæ victoriam sub Hiempsalis regis erant potestate dati; occasione captâ, nocte jam luminibus accensis, cum e-quis calonibusque suis circiter mille perfugiunt in Cæ-saris castra, quæ erant in campo proxime Uzizæ lo-cata.

LI. Quod postquam Scipio, quisque cum eo erant, cognoverunt; quum commoti ex tali incommodo es-sent, fere per id tempus M. Aquinium cum C. Saser-nâ colloquentem viderunt. Scipio mittit ad Aquinium, *nil attinere eum cum adversariis colloqui.* Quum nihilo minus ejus sermonem nuncius ad se referret; restaret-que, ut reliqua, quæ vellet, perageret; viator postea ab Juba ad eum est missus, qui diceret, audiente Saser-nâ, *Vocat se rex colloqui.* Quo nuncio perterritus, dis-cessit; & dicto audiens fuit regi. Usu venisse hoc civi-

Romano miror, & ei, qui à populo Romano honores accepisset; incolumi patriâ, fortunisque omnibus, Juba barbaro potius obedientem fuisse, quam aut Scipionis obtemperasse nuncio, aut, casus ejusdem partis civibus, incolumem reverti malle. Atque etiam superbius Juba factum, non in M. Aquinium, hominem novum, parvumque senatorem; sed in Scipionem, hominem illâ familiâ, dignitate, honoribusque præstantem: nam, quum Scipio sagulo purpureo ante regis adventum uti solitus esset; dicitur Juba cum eo egisse, *non oportere illum eodem uti vestitu atque ipse uteretur*: Itaque factum est, ut Scipio ad album sese vestitum transferret, & Juba homini superbissimo inertissimoque obtemperaret.

LII. Postero die universas omnium copias de castris omnibus deducunt, & supercilium quoddam excellum nacti non longe à Caesaris castris, aciem constituunt, atque ibi consistunt. Caesar item producit copias; celeriterque iis instructis, ante suas munitiones, quæ erant in campo, constitit; sine dubio existimans, ultro adversarios, quum tam magnis copiis auxiliisque regis essent præditi, promptiusque profuissent, ante se concursuros, propiusque se accessuros. Equo circumvectus, legionesque cohortatus; signo dato, accellum hostium ancupabatur. Ipse enim à suis munitionibus longius non sine ratione non procedebat; quod in oppido Uzizæ, quod Scipio tenebat, hostium erant cohortes armatæ: eidem autem oppido ad dextrum latus, ejus cornu erat oppositum: verebaturque ne, si prætergressus esset, ex oppido eruptione factâ, ab latere eum adorti conciderent. Præterea hæc quoque eum causa tardavit, quod erat locus quidam perimpeditus ante aciem Scipionis, quem suis impedimento ad ultro occurrendum fore existimabat.

LIII. Non arbitror esse præmittendum, quemadmodum exercitus utriusque fuerint in aciem instructi. Scipio hoc modo aciem direxit. Collocabat in fronte suas & Juba legiones: postea autem Numidas in subsidiariâ acie ita extenuatos, & in longitudinem directos, ut procul simplex esse acies media à legionariis militibus videretur; in cornibus autem duplex esse ex-

istimabatur. Elephantos dextro sinistroque cornu collocaverat, æqualibus inter eos intervallis interjectis: post autem elephantos, armaturas leves, Numidasque substituerat auxiliares. Equiratum frenatum universum in suo dextro cornu disposuerat; sinistrum enim cornu oppido Uziræ claudebatur, neque erat spatium equitatus explicandi. Propterea Numidas, levissque armaturæ infinitam multitudinem, ad dextram partem suæ aciei opposuerat, fere interjecto non minus mille passuum spatio; & ad collis radices magis appulerat, longiusque ab adversariorum suisque copiis promoverat; id hoc consilio, ut, quum acies in inter se concurrissent initio certaminis, paullo longius ejus equitatus circumvectus, ex improvise clauderet multitudinem suâ exercitum Cæsaris, atque perturbatum jaculis configaret: hæc fuit ratio Scipionis eâ die præliandi. Cæsaris autem acies hoc modo collocata; ut ab sinistro ejus cornu ordiatur, & ad dextrum perveniam. Habuit in sinistro cornu legionem ix, vii: in dextro cornu, xxx, xxix: xiii, xiv, xxviii, xxvi, in mediâ acie: ipsum autem dextrum cornu, secundam aciem ferè in earum legionum parte cohortum collocaverat; præterea ex tironum legionibus paucas adjecerat: tertiam autem aciem in sinistrum suum cornu contulerat, & usque ad aciei suæ mediam legionem porrextat, & ita collocaverat, uti sinistrum suum cornu triplex esset. Id eo consilio fecerat, quod suam dextrum latus munitionibus adjuvabatur; sinistram autem ut equitatus hostium multitudini resistere posset, laborabat; eodémque suum omnem contulerat equitarum: & quod ei parum confidebat, præsidio his equitibus legionem præmiserat; levemque armaturam inter equites inreposituerat. Sagittarios variè passimque, locis certis, maximeque in cornibus, collocaverat.

LIV. Sic utrorumque exercitus instructi, non plus passuum ccc interjecto spatio, (quod forte ante id tempus acciderat numquam, quin dimicaretur) à mane usque ad horam x diei perstiterunt. Jamque Cæsar dum exercitum reducere intra munitiones suas coepisset; subito universus equitatus ulterior Numidarum Gattus-

rumque sine frenis, ad dextram partem se movere, propriisque Caesaris castra, quae erant in colle, se conferre cepit; frenatus autem Labieni eques in loco permanere, legionesque distingere; quum subito pars equitatus Caesaris cum levi armatura contra Gatos, injussu ac temere, longius progressi, paludemque transgressi, multitudinem hostium sustinere pauci non potuerunt; levique armaturam deserti, ac pulsi convulseratique, uno equite amisso, multis equis saucius, levis armaturae xxvi occisis, ad suos refugerunt. Quo secundo equestri praelio facto, Scipio latus in castra nocte copias reduxit. Quod proprium gaudium bellantibus fortuna tribuere non decrevit: namque postero die Caesar, cum parte equitatus sui, Leptim, frumenti gratiam, misit: in itinere praedatores equites Numidas Gatulosque ex improvviso adorti, circiter centum partim occiderunt, partim vivorum potiti sunt. Caesar interim quotidie legiones in campum deducere, atque opus facere; vallumque & fossam per medium campum ducere; adversariorumque excursionibus iter officere, non intermittit. Scipio item munitiones contra facere, & ne iugo a Caesare excluderetur, appropere. Ita duces utrique & in operibus occupati erant, & nihilo minus equestribus praелиis inter se quotidie dimicabant.

LV. Interim Varus classem, quam antea Utique hyemis gratiam subduxerat, cognito legionis vii & viii ex Sicilia adventu, celeriter deducit; ibique Gatis remigibus epibatibusque compler; insidiandique gratiam progressus, Adrumetum cum iv navibus pervenit. Cujus adventus inscius Caesar, L. Cispium cum classe xvii navium ad Thapsum versus in stationem, praesidii gratiam commearum sui, mittit: itemque Q. Aquilam, cum xii navibus longis, Adrumetum eadem de causa praemittit. Cispium, quod erat missus, celeriter pervenit: Aquila, tempestate jactatus, promontorium superare non potuit; atque angulum quendam tutum a tempestate nactus, cum classe se longius a prospectu removit: reliqua classis in falo ad Leptim, egressis remigibus passimque in littore vagantibus, partim in oppido victus sui mercandi gratiam progressis, vacua a defen-

foribus stabat. Quibus rebus Varus ex perfugis cognitis, occasionem nactus, vigiliâ secundâ Adrumero ex Cothone egressus, primo manè Leptim universâ classē vēctus, naves onerarias, quæ longiùs à portu in salo stabant, incendit; & penteres duas, vacuas à defensoribus, nullo repugnante, cepit.

LVI. Cæsar interim celeriter per nuncios in castris, quum opera circuiret, certior factus; quæ aberant à portu millia passuum vi: equo admissio, omiſſis omnibus rebus, celeriter pervenit Leptim. Ibiq̃ue moratus, omnes ut se naves consequerentur; primum ipse navigiolum parvum conscendit: in cursu Aquilam multitudine navigiorum perterritum atque trepidantem nactus, hostium classem sequi cœpit. Interim Varus, celeritate Cæsaris audaciâque motus, cum universâ classē, conversis navibus, Adrumetum versùs fugere contendit: quem Cæsar in millibus passuum iv consecutus, recuperatâ quinqueremi cum omnibus suis epibatis, atque etiam hostium custodibus cxxx in eâ nave captis, triremem hostium proximam, quæ in repugnando erat commorata, onustam remigum epibatarumque, cepit: reliquæ naves hostium promontorium superârunt, atque Adrumetum in Cothonem se universæ contulerunt. Cæsar eodem vento promontorium superata non potuit; atque in salo in anchoris eâ nocte commoratus, primâ luce Adrumetum accedit: ibique navibus onerariis, quæ erant extra Cothonem, incensis; omnibusque reliquis aliis aut subductis, aut in Cothonem compulsis; paullisper commoratus, si forte vellet classē dimicare, rursus se recepit in castra. In eâ nave captus est P. Vestrius eques Romanus: & P. bigarius Afranianus; quem Cæsar in Hispaniâ cum reliquis dimiserat, & postea se ad Pompeium contulerat; inde ex proelio effugerat, in Africamque ad Varum venerat: quem, ob perjurium perfidiâque, Cæsar iussit necari. P. Vestrio autem; quod ejus frater Romæ pecuniam imperatam numeraverat, & quod ipse suam causam Cæsari probaverat, se Nasidii classē captum, quum ad necem duceretur, beneficio Vari esse servatum, postea facultatem sibi nullam datam transcendendi; ignovit.

LVII. ER in Africa consuetudo incolarum, ut in agris & in omnibus ferè villis, sub terrâ specus, condendi frumenti gratiâ, etiam habeant; atque id propter bella maxime, hostiumque subitum adventum, præparent. Quâ de re Cæsar certior per indicem factus, tertiâ vigiliâ legiones 11 cum equitatu mittit à castris suis millia passuum x; atque inde magno numero frumenti onustos recepit in castra. Quibus rebus cognitis, Labienus; progressus à suis castris millia passuum vii, per jugum & collem, per quem Cæsar pridie iter fecerat; ibi castra duarum legionum facit: atque ipse quotidie, existimans Cæsarem eadem sæpe (frumentandi gratiâ) commearum, cum magno equitatu seque armaturâ insidiaturus locis idoneis confedit. Cæsar interim de insidiis Labieni ex perfugis certior factus; paucos dies ibi commoratus, dum hostes quotidiano instituto, sæpe idem faciendo, in negligentiam adducerentur; subito mandè imperat portâ decumanâ legiones se viii veteranas, cum parte equitatus, sequi: atque, equitibus præmissis, neque opiantes insidiatores subito in convallibus latentes levi armaturâ concidit circiter v; reliquos in fugam turpissimam coniecit. Interim Labienus, cum universo equitatu, fugientibus suis suppetiis occurrit. Cujus vim multitudinis quum equites pauci Cæsariani jam sustinere non possent, Cæsar instructas legiones hostium copiis ostendit. Quo facto penetrato Labieno ac retardato, suos equites recepit incolumes. Postero die Juba Numidas eos, qui loco amisso fugâ se receperant in castra, in cruce omnes suffixit.

LVIII. Cæsar interim, quoniam frumenti inopiâ premebatur, copias omnes in castra conducit: atque præsidio Lepii, Rufinæ, Acillæ, relicto; Cispio Aquilæque classe transiit, ut alter Adrumetum, alter Thapsum mari obsiderent; ipse, castris incensis, iv noctis vigiliâ, acie instructâ, impedimentis in sinistra parte collocatis, ex eo loco profisciscitur; & pervenit ad oppidum Agar, quod à Gzulis sæpe antea oppugnatum, summâque vi per ipsos oppidanos erat defensum. Ibi in campo castris unis positis, ipse frumentatum circum

villas cum parte exercitus profectus; magno invento hordei, olei, vini, fci numero; panco, fritici; atque recreato exercitus; redit in castra. Scipio interim, cognito Cæsaris discessu, cum universis copiis per jugum Cæsarem subsequi cepit; atque ab ejus castris millia passuum vi longe, rursus castris disparitis copiis, confedit.

LIX. Oppidum erat Zera; quod aberat à Scipione millia passuum x, ad ejus regionem & partem castrorum collocatum; à Cæsare autem diversum ac remotum, quod erat ab eo longe millia passuum xviii. Huc Scipio legiones xi, frumentandi gratia, misit. Quod postquam Cæsar ex perfuga cognovit; castris ex campo in collem ac tutiora loca collocatis, atque ibi presidio relicto, ipse xv vigiliis egressus, præter hostium castra profectus cum copiis, & oppido potitur. Legiones Scipionis compellit longius in agris frumentari; &, quam eo contendere conaretur, animadvertit copias hostium in legionibus occurrere superbas; quæ res ejus impetum retardavit. Itaque, capto G. Muriæ Regio, equite Romano, Scipionis familiarissimo, qui ei oppido præerat; & P. Atrio, equite Romano, de conveniæ Uticensi; & camelis xxi regis adductis; presidio ibi cum Oppio legato relicto, ipse se recipere cepit ad castra.

LX. Quum jam non longe à castris Scipionis abesset, quæ cum necesse erat prætergredi; Labienus Afraniusque cum omni equitatu levique armatura ex insidiis adorti, agmini ejus extremo se offerunt, atque ex collibus primis existunt. Quod postquam Cæsar animadvertit; equitibus suis hostium vi oppositis, sarcinas legionarios in acervum jubet comportare, atque celeriter signa hostibus inferre. Quod postquam ceptum est fieri; primo impetu legionum, equitatus & levis armatura hostium nullo negotio loco pulsa & defecta est de colle. Quum jam Cæsar existimasset hostes pulso deteritosque finem facessendi facturos, & iter ceptum pergere cepisset; iterum celeriter ex proximis collibus erumpunt, atque eadem ratione, quæ ante dixi, in Cæsaris legionario impetum faciunt Numidæ, levique

armaturâ, mirabili velocitate præditi, qui inter eques pugnabant & unâ pariterque eum equitibus accedere & refugere consueverant. Quum hoc sapius facerent, & Julianos proficiscentes insequerentur, & refugerent instantes, propius non accederent, & singulari genere pugnæ uterentur, eosque jaculis convulnerare satis esse existimarent; Cæsar intellexit nihil aliud illos conari, nisi ut se cogerent castra in eo loco ponere, ubi omnino aquæ nihil esset; ut exercitus ejus jejuns, qui à quartâ vigiliâ usque ad horam x diei nihil gustasset, ac jumenta siti perirent. Quum jam ad Solis occasum esset, & non toros e passus horis iv. esset progressus; equitatu suo, propter equorum interitum, extremo agmine remoto, legiones invicem ad extremum agmen evocabat. Ita vim hostium, placide leniterque procedens, per legionarium militem commodius sustinebat. Interim equitum Numidarum copiarum dextrâ sinistrâque per colles præcurrere, coronæque in modum cingere multitudine suâ Cæsar's copias; pars agmen extremum insequi. Cæsar's autem non amplius tres aut quatuor milites veterani si se convertissent; & pila viribus contorta in Numidas infestos conjecissent, amplius 11 millium numero; ad unum terga vertebant; ac rursus ad aciem passim, conversis equis, se colligebant, atque in spatio consequebantur, & jacula in legionarios conjiciebant. Ita Cæsar, modò procedendo, modò resistendo, tardius itinere confecto, noctis horâ primâ omnes suos ad unum in castris incolumes, saucis x factis, reduxit. Labienus, circiter ccc. amissis, multis vulneratis, ac defessis instando omnibus, ad suos se recepit. Scipio interim legiones productas cum elephantis; quos ante castra in acie, terroris gratiâ, in conspectu Cæsar's collocaverat; reducit in castra.

LXI. Cæsar contra ejusmodi hostium genera copias suas, non ut Imperator exercitum veteranum victoremque maximis rebus gestis, sed ut lanista tirones gladiatores condocere: quo pede se reciperent ab hoste; & quemadmodum obversi adversariis, & in quantulo spatio resisterent; modò procurrerent, modò recederent, comminarenturque impetum; ac propè quo loco,

& quemadmodum tela mitterent, præcipere. Minime enim hostium levis armatura anxium exercitum nostrum atque sollicitum habebat: quia & equites deterrebat proelium inire, propter equorum interitum; quod eos jaculis inersiebat: & legionarium militem defatigabat, propter velocitatem; gravis enim armaturæ miles simul atque ab his infectatus constiterat, in eoque impetum fecerat, illi veloci cursu facile periculum vitabant. Quibus ex rebus Cæsar vehementer commovebatur: quia, quodcumque prælium quoties erat commissum, equitatu suo, sine legionario milite, hostium equitatu, levisque armaturæ eorum, nullo modo par esse poterat. Sollicitabatur autem his rebus; quod nondum hostium legiones cognoverat, & quoniam modo sustinere se posset ab eorum equitatu, levisque armaturâ, quæ erat mirifica, si legiones quoque accessissent. Accedebat etiam hæc causa, quod elephantorum magnitudo multitudoque militum animos detinebat in terrore: cui uni rei tamen invenerat remedium; namque elephantos ex Italiâ transportari jussierat, quod & miles noster speciemque & virtutem bestiarum cognosceret, & cui parti corporis ejus telum facile adigi posset; ornatusque ac loricatorum elephantus quum esset, quæ pars ejus corporis nuda sine tegmine relinqueretur, ut eò tela conjicerentur: præterea, ut jumenta bestiarum odorem, stridorem, speciem, consuetudine capta non reformidarent: quibus ex rebus largiter erat consecutus: nam & milites bestias manibus pertrastabant, earumque tarditatem cognoscebant; equitesque in eos pila præpilata conjiciebant; atque in consuetudinem equos patientia bestiarum adduxerat. Ob has causas, quas supra commemoravi, sollicitabatur Cæsar; tardiorque & consideratior erat factus; & ex pristina bellandi consuetudine celeritatēque excefferat. Nec mirum: copias enim habebat in Galliâ bellare consuetas locis campestribus, & contra Gallos homines apertos minimeque insidiosos; qui per virtutem, non per dolum, dimicare consueverunt: tum autem erat ei laborandum, ut consuefaceret milites, hostium dolos, insidias, artificia cognoscere; & quid sequi, quid vitare

conveniret. Itaque quod hæc celerius conciperent, dabat operam, ut legiones non in uno loco contineret, sed, per causam frumentandi, huc atque illuc raptaret: ideo quod hostium copias ab se, suoque vestigio, non discessuras existimabat. Atque post diem III, productas accuratius suas copias sicut instruxerat, propter hostium castra prætergressus, æquo loco invitat ad dimicandum. Postquam eos abhorriere videt, reducit sub vespertum legiones in castra.

LXII. Legati interim ex oppido Vacci, quod finitimum fuit Zera, cujus Caesarem positum esse, demonstravimus, veniunt. Petunt, & obsecrant, ut sibi præsidium mittat: se res complures, quæ utiles bello sint, administraturos. Per id tempus, [Deorum voluntate studioque erga Caesarem] transfuga suos cives facit centiores, Jahan regem celeriter cum copiis suis, antequam Caesaris præsidium eo perveniret, ad oppidum advenit, & æque adveniente multitudine circumdatæ, eo positum, omnibusque ejus oppidi incolis ad unum interfecit, dedisse oppidum diripiendum delatoremque militibus.

LXIII. Caesar interim, lustrato exercitu a. d. xii Kal. Apr. postero die productis universis copiis, progressus à suis castris millia passuum quinque, à Scipionis circiter 11 millium interjecto spatio, in acie constitit. Postquam satis diuque adversarios à se ad dimicandum invitatos superfedere pugna animadvertit, reducit copias. Postero die castra movet, atque iter ad oppidum Sarsuram, ubi Scipio Numidarum habebat præsidium, frumentumque comportasset, ire contendit. Quod ubi Labianus animadvertit, cum equitatu levique armatura agmen ejus extremum carpere coepit, atque ita, litorum mercatorumque, qui planstris merces portabant, interceptis sarcinis, addito animo, propius audaciusque accedit ad legiones, quod existimabat milites, sub onere ac sub sarcinis defatigatos, pugnare non posse. Quæ res Caesarem non fefellerat, namque expeditos ex singulis legionibus tricenot milites esse jusserat, itaque eos in equitatum Labiani immisos, turnis suorum suppetias mittit. Tum Labianus, conversis equis, signorum conspectu perterritus, turpissi-

mè contendit fugere; multis ejus occisis, compluribus vulneratis. Milites legionarii ad sua se recipiunt signa, atque iter interceptum ire ceperunt. Labienus per jugum summum collis dextrosus procul milites subsequi non desistit.

LXIV. Postquam Cæsar ad oppidum Sarruram venit, inspectantibus adversariis, interfecto præsidio Scipionis, quum suis auxilium ferre non auderent, fortiter repugnante P. Cornelio Scipionis evocato, qui ibi præerat, atque à multitudine circumvento interfectoque; oppido potitur. Atque ibi frumento exercitui dato, postero die ad oppidum Tisdram pervenit; in quo Confidius per id tempus fuerat, cum grandi præsidio cohortæque suâ gladiatorum. Cæsar, oppidi naturâ perspectâ, atque inopiâ ab oppugnatione ejus deteritus, protinus profectus circiter millia passuum iv, ad aquam facit castra: atque inde iv die egressus, redit rursus ad ea castra, quæ ad Agar habuerat. Idem facit Scipio, atque in antiqua castra copias reducit.

LXV. Thabenenses interim, qui sub ditione & potestate Juba esse consueverant, in extrema ejus regni regione maritimâ locati, interfecto regio præsidio, legatos ad Cæsarem mittunt: rem à se gestam docent; petunt orantque, ut suis fortunis, de populo Romano quid bene meriti essent, auxilium ferret. Cæsar, eorum conflictu probato, M. Crispum tribunum cum cohorte, & sagittariis, tormentisque compluribus, præsidio Thabenam mittit.

LXVI. Eodem tempore ex legionibus omnibus milites, qui aut morbo impediti, aut, commenta dato, cum signis non potuerant ante transire in Africam, ad millia iv; equites, eo; funditores sagittariique, mille; uno commentu Cæsari occurrerunt. Itaque cum his copiis & omnibus legionibus eductis, sicut erat instructus, viii millibus passuum à suis castris, ab Scipionis vero iv millibus passuum longè, constitit in campo.

LXVII. Erat oppidum intra castra Scipionis, nomine Teger; ubi præsidium equestre, circiter eo numero, habere consueverat. Eo equitatu dextra sinistraq; directo ab oppidi lateribus, ipse, legionibus

ex castris eductis atque in jugo inferiore instructis, non longius fere mille passus ab suis munitionibus progressus, in acie constitit. Postquam diutius in uno loco Scipio commorabatur, & tempus diei in orio consumebatur; Caesar equitum turmas suorum jubet in hostium equitatum, qui ad oppidum in statione erat, facere impressionem; levemque armaturam, sagittarios, funditoresque, eodem submittit. Quod ubi coeptum est fieri; & equis concitatis, Juliani impetum fecissent; Pacidius suos equites exporrigere coepit in longitudinem, ut haberent facultatem turmas Julianas circumfundere, & nihilo minus fortissimè acerrimèque pugnare. Quod ubi Caesar animadvertit; ccc, quos ex legionibus habere expeditos consueverat, ex proximâ legione, quæ ei prælio in acie constiterat, jubet equitatu succurrere. Labienus interim suis equitibus auxilia equestria submittere, faucibusque ac defatigatis integros recentioribusque viribus equites subministrare. Postquam equites Juliani cō vim hostium ad xv milia numero sustinere non poterant, & à levi armaturâ Numidarum vulnerabantur, minutatimque cedebant; Caesar alteram alam mittit, qui satagentibus celeriter occurrerent. Quo facto sui sublatis universi, in hostes impressione factâ, in fugam adversarios dederunt; multis occisis, compluribus vulneratis: insaturi per iii milia passuum, usque in colles hostibus adactis, se ad suos recipiunt. Caesar in horam x commoratus, sicut erat instructus, se ad sua castra recepit; omnibus incolumibus. In quo prælio Pacidius graviter pilo per cassidem caput ictus, compluresque duces ac fortissimus quisque interfecti vulneratique sunt.

LXVIII. Postquam nullâ conditione cogere adversarios poterat, ut in æquum locum descenderent, legionumque periculum facerent; neque ipse propius hostem castra ponere, propter aquarum penuriam, se posse animadverteret; adversarios non eorum virtute confidere, sed aquarum inopiâ fretos despiciere se intellexit: pridie Non. Apr. tertiâ vigiliâ egressus, ab Agar xvi milia passuum nocte progressus, ad Thapsum, ubi Vergilius cum grandi præsidio præerat, castra ponit; oppi-

dumque eo die circummunire coepit; locaque idonea opportunaque complura praesidiis occupare, ne hostes intrare ad se ac loca interiora capere possent. Scipio interim, cognitis Caesaris consiliis, ad necessitatem adductus dimicandi, ne per summum dedecus fidissimos suis rebus Thapsitanos & Vergilium amitteret; confestim Caesarem per superiora loca consecutus, millia passuum viii à Thapso binis castris confedit.

LXIX. Erat stagnum salinarum, inter quod & mare angustiae quaedam non amplius mille & quingentos passus intererant; quas Scipio intrare, & Thapsitanis auxilium ferre, conabatur. Quod futurum, Caesarem non fefellerat: namque pridie in eo loco castello munito, ibique trino praesidio relicto, ipse cum reliquis copiis lunatis castris Thapsum operibus circummuniivit. Scipio interim exclusus ab incepto itinere, supra stagnum postero die & nocte confecta, caelo albente, non longe à castris praesidioque, quod supra commemoravimus, mo passibus, ad mare versus confedit, & castra munire coepit. Quod postquam Caesari nuntiatum est; milite ab opere deducto, castris praesidio Asprenate proconsole cum legionibus ii relicto, ipse cum expedita copia in eum locum citatim contendit; classisque parte ad Thapsum relicta, reliquas naves juber post hostium tergum quam maxime ad litus appellere, signumque suum observare; quo signo dato, subito clamore facto, ex improvviso hostibus avertis incurrebant terrorem; ut perturbati ac perterriti, respicere post terga cogerentur.

LXX. Quò postquam Caesar pervenit; & animadvertit aciem pro vallo Scipionis, elephantosque dextro sinistroque cornu collocatos, & nihilo minus partem militum castra non ignaviter munire; ipse, acie triplici collocata; legione decima secundaque, dextro cornu; viii & ix, sinistro; oppositis v legionibus, in quarta acie; ante ipsa cornua, quinque cohortibus contra bestias collocatis; sagittariis, funditoribus, in utrisque cornibus dispositis; levique armatura inter equites interjecta; ipse pedibus circum milites concursans, virtutesque veteranorum proeliaque superiora commemorans,

blandéque appellans animos eorum excitabat. Tirones autem, qui nunquam in acie dimicassent, hortabatur, ut *veteranorum virtutem amularentur; eorumque famam, nomen, locumque, victoriâ partâ, cuperent possidere.*

LXXI. Itaque in circumeundo exercitum, animadvertit hostes circa vallum trepidare, atque ultro citroque pavidos concurrere; & modo se intra portas recipere, modo inconstanter immoderatéque prodire: quumque idem à pluribus animadverti coëptum esset; subito legati evocati que obsecrare Cæsarem, *ne dubitaret signum dare; victoriam sibi propriam à diis immortalibus portendi.* Dubitante Cæsare, atque eorum studio cupiditatique resistente, sibi que eruptione pugnari non placere clamitante, & etiam atque etiam aciem sustentante; subito dextro cornu, injussu Cæsaris, tubicen, à militibus coactus, canere coëpit. Quo facto, ab universis cohortibus signa in hostem coëpere inferri; quum centuriones pectore adverso resisterent, usque continerent milites, ne injussu imperatoris concurrerent; nec quidquam proficerent. Quod postquam Cæsar intellexit, incitatis militum animis resisti nullo modo posse; signo Felicitatis dato, equo admissio in hostem contra principes ire contendit. A dextro interim cornu funditores sagittariisque concita tela in elephantos frequentes insiciunt. Quo facto, bestiarum stridore fundarum lapidumque perterritæ sese convertere, & suos post se frequentes stipatosque proterere, & in portas valli semifactas ruere contendunt. Item Mauri equites, qui in eodem cornu cum elephantis erant, præsidio deserti, principes fugiunt. Ita celetiter bestiis circuitis, legiones vallo hostium sunt potitæ; & paucis acriter repugnantibus interfectis, reliqui concitati in castra, unde pridie erant egressi, confugiunt.

LXXII. Non videtur esse prætermittendum de virtute militis veterani v legionis. Nam quum in sinistro cornu elephas vulnere ictus & dolore concitatus in lixam inermem impetum fecisset, eumque sub pede subditum, deinde genu innixus pondere suo, probofside erectâ vibrantique, stridore maximo premeret atque e-

neccaret; milles hic non potuit pari, quin se armatum bestiz offerret: quem postquam elephantis ad se telo infesto venire animadvertit; relicto cadavere, militem proboscide circumdat; atque in sublime extollit armatum. Qui in ejusmodi periculo quum constanter agendum sibi videret; gladio proboscidem, quo erat circumdatus, cadere, quantum viribus poterat, non destitit: quo dolore adductus elephantis, milite abjecto, maximo cum stridore cursuque conversus ad reliquas bestias se recepit.

LXXIII. Interim Thapso qui erant praesidio, ex oppido eruptionem portam maritimam faciunt: & sive ut suis subsidio occurrerent; sive ut, oppido deserto, fugam salutem sibi pararent; egrediuntur: atque ita per mare umbilici sine ingressu, terram petebant: qui a servitiis puerisque, qui in castris erant, lapidibus pilisque prohibiti terram attingere, rursus se in oppidum receperunt. Interim Scipionis copias prostratis, passimque toto campo fugientibus; confestim Caesaris legiones consequi, spatiumque se non dare colligendi. Qui postquam ad ea castra, quae petebant, profugerunt; ut refectis castris rursus sese defenderent; ducem aliquem requirunt, quem respicerent, cujus auctoritate imperioque rem gererent: qui postquam animadverterunt neminem ibi esse praesidio, protinus armis abjectis in regia castra fugere contendunt: quod postquam pervenerunt, ea quoque ab Julianis teneri vident. Desperatam salutem, in quodam colle consistunt; atque armis demissis, salutationem more militari faciunt. Quibus miseris ea res parvo praesidio fuit: namque milites veterani ira & dolore incensi, non modo, ut parcerent hosti, non poterant adduci; sed etiam ex suo exercitu illustres urbanos, quos auctores appellabant, complures aut vulnerarunt aut interfecerunt. In quo numero fuit Tullius Rufus quaestorius; qui pilo transiectus consulto a milite interiit. Item Pompeius Rufus brachium gladio percussus, nisi celeriter ad Caesarem adcurrisset, interfectus esset. Quo facto complures Romani senatoresque perterriti, ex praelio se receperunt; ne a militibus, qui ex tanta victoria licentiam sibi assumpsis-

sent immoderate peccandi, impunitate propter maximas res gestas, ipsi quoque interficerentur. Itaque li omnes Scipionis milites, quum fidem Caesaris implorarent; inspectante ipso Cesare, & à militibus deprecante, eis uti parcerent, ad unum sunt interfecti.

LXXIV. Caesar trinis castris potitus, occisisque hostium x millibus, fugatisque compluribus; se recepit, l militibus amissis, paucis sauciis, in castra. Ac statim ex itinere ante oppidum Thapsum constitit; elephantosque lxiv ornatos armatosque cum auribus ornamentisque capit, captos ante oppidum instructos constituit: id hoc consilio; si posset Vergilius, quisque cum eo obsidebantur, rei male gestæ suorum indicio à pertinaciâ deduci. Deinde ipse Vergilium appellavit, invitavitque ad deditionem; suamque lenitatem & clementiam commemoravit: quem postquam animadvertit responsum sibi non dare, ab oppido recessit. Postero die, divinâ re factâ, concione advocatâ; in conspectu oppidanorum, milites collaudat: totumque exercitum veteranorum donavit; præmia fortissimo cuique ac bene merenti, pro suggestu tribuit. Ac statim inde digressus; C. Rebello proconsule cum iii ad Thapsum legionibus, & Cn. Domitio cum ii Tisdræ, ubi Confidius præerat, ad obsidendum relictis; M. Messalâ Uticam ante præmissis, tum equitatu; ipse eodem iter facere contendit.

LXXV. Equites interim Scipionis, qui ex proelio fugerant, quum Uticam versùs iter facerent, perveniunt ad oppidum Paradæ. Ubi, quum ab incolis non reciperentur, ideo quod fama de victoriâ Caesaris præcurrisset; vi oppido potiti, in medio foro lignis coacervatis, omnibusque rebus eorum congestis, ignem subji-ciunt; atque ejus oppidi incolas cujusque generis atatisque, vivos, constrictosque, in flammam conjiciunt; atque ita acerbissimo afficiunt supplicio: deinde protinus Uticam perveniunt. Superiore tempore M. Cato; quod Uticensibus, propter beneficium legis Julæ, parum in suis partibus præsidii esse existimaverat; plebem inermem oppido ejecerat, & ante portam bellicam castris fossaque parvulâ duntaxat munierat, ibique, custodiis circum-

circumdatis, habitare cōgerat; senatum autem oppidi, custodia tenebat. Eorum castra ii equites adorti expugnare cœperunt, ideo quod eos partibus Cæsaris favisse sciebant; ut, eis interfectis, eorum pernicio dolorem suum ulciscerentur. Uticenses, animo addito ex Cæsaris victoriâ, lapidibus fustibusque equites repulerunt. Itaque, postquam castra non potuerant potiri, Uticam se in oppidum coniecerunt; atque ibi multos Uticenses interfecerunt, domosque eorum expugnaverunt ac diruperunt. Quibus quum Cato persuadere nullâ ratione quiser, ut secum oppidum defenderent, & eade rapinisque desisterent; &, quid sibi vellent, sciret; sedandæ eorum importunitatis gratiâ, singulis H S C divisit. Idem Sulla Faustus fecit, ac de suâ pecuniâ largitus est: unâque cum iis ab Uticâ profisciscitur, atque in regnum ire contendit.

LXXVI. Complures interim ex fugâ Uticam perveniunt: quos omnes Cato convocatos, unâ cum eocui pecuniam Scipioni ad bellum faciendum contulerant, cohortatur, ut servitia manumitterent, oppidumque defenderent. Quorum quum partem assentire, partem animum mentemque pesterritam atque in fugâ destinatam habere intellexisset, amplius de eâ re agere destitit; navisque iis attribuit, ut, in quas quisque partes vellet, profiscisceretur. Ipse, omnibus rebus diligentissimè constitutis; liberis suis L. Cæsari, qui tum ei pro quaestore fuerat, commendatis; & sine suspitione, vultu atque sermone quo superiore tempore usus fuerat, quum dormitum esset, ferrum intro clam in cubiculum tulit, atque ita se transiecit: qui dum animâ nondum expiratâ concidisset; &, impetu factò in cubiculum ex suspitione, medicus familiarisque continere atque vulnus obligare cœpissent; ipse suis manibus vulnus crudelissimè divellit, atque animo præsentî se interemit. Quem Uticenses, quamquam oderant partium gratiâ; tamen, propter ejus singularem integritatem, & quod dissimilimus reliquorum ducum fuerat, quodque Uticam mirificis operibus munierat, turreisque auxerat; sepulturâ afficiunt. Quo interfecto; L. Cæsar, ut aliquid sibi ex eâ re auxilii pararet, convocato populo, concione ha-

bitâ, cohortatur omnes, ut porta aperirentur; se in Cæsaris clementiâ magnam spem habere. Itaque portis patefactis, Uticâ egressus, Cæsari Imperatori obviam proficiscitur. Messala, ut erat imperatum, Uticam pervenit; omnibusque portis custodias ponit.

LXXVII. Cæsar interim à Thapso progressus, Uscetam pervenit; ubi Scipio magnum numerum frumenti, armorum, telorum, cæterarumque rerum, cum parvo presidio habuerat. Id adveniens potitur; deinde Adrumetum pervenit. Quò quum sinè morâ introisset; armis, frumento, pecuniâque consideratâ; Q. Ligario, C. Confidio filio, qui tum ibi fuerant, vitam concessit. Deinde eodem die Adrumeto egressus, Livincio Regulo ibi cum Iegione relicto, Uticam ire contendit. Cui in itinere fit obviu L. Cæsar, subitoque se ad genua projicit; vitamque sibi, nec amplius quidquam, deprecatur; cui Cæsar faciliè, pro suâ naturâ & instituto, concessit: item Cæcina, C. Ateio, P. Atrio, & L. Cellæ patri & filio, M. Eppio, M. Aquinio, Catonis filio, Damasippique liberis, ex suâ consuetudine, tribuit: circiterque noctem luminibus accensis Uticam pervenit, atque extra oppidum eâ nocte mansit.

LXXVIII. Postero die manè oppidum introiit: concionèque advocatâ, Uticensès incolas cohortatus, gratias pro eorum studio erga se agit; civès autem Romanos negotiatores, & eos, qui inter trecentos pecunias contulerant Varo & Scipioni, multis verbis accusatos, & de eorum sceleribus longiori habitâ oratione, ad extremum, ut sinè metu prodirent, edicit: *se eis duntaxat vitam concessurum: bona quidem eorum se venditurum; ita tamen, ut, qui eorum bona sua redemisset, se bonorum venditionem induiturum, & pecuniam multâ nomine relaturum, ut incolumitatem retinere possent.* Quibus metu exsanguibus, de vitâque ex suo promerito desperantibus, subito oblatâ salute, libentes cupidique conditionem acceperunt; petieruntque à Cæsare, ut universis cec uno nomine pecuniam imperaret. Itaque bis millies HS his imposito, ut per triennium sex pensionibus populo Romano solverent; nullo eorum recusante, ac se eodem die demum natos prædicantes, læti gratias agunt Cæsari.

LXXIX. Rex interim Juba, ut ex proelio fugerat, unā cum Petreio interdū in villis latitando, tandem, nocturnis itineribus confectis, in regnum pervenit: atque ad oppidum Zamam, ubi ipse domicilium, conjuges, liberosque habebat; quod ex cuncto regno omnem pecuniam, carissimisque res, comportaverat; quodque, inito bello, operibus maximis muniatur; accedit. Quem oppidani, antea rumore exoptato de Caesaris victoria audito, ob has causas oppido prohibuerunt, quod, bello contra populum Romanum suscepto, in oppido Zamæ lignis congestis, maximam in medio foro pyram construxerat; ut, si fortè bello foret superatus, omnibus rebus eò coacervatis, dehinc civibus cunctis interfectis eodemque projectis, igne subiecto, tum demum se ipse insuper interficeret; atque unā cum liberis, conjugibus, civibus, cunctaque gazâ regiâ, cremaretur. Postquam Juba ante portas diu multumque, primò minis pro impetio egisset cum Zamenibus; deinde, quum se parum proficere intellexisset, precibus quoque orasset, uti se ad suos Deos penates admitterent; ubi eos in sententiâ perstare animadvertit, nec minis nec precibus suis moveri, quod magis se reciperent, tentid petiit ab eis, ut sibi conjuges liberosque redderent, ut secum eos asportaret. Postquam sibi nihil omnino oppidanos responsi reddere animadvertit, nullâ re ab iis impetratâ, ab Zamâ discedit; atque ad villam suam, cum M. Petreio paucisque equitibus, se confert.

LXXX. Zamenes interim legatos de iis rebus ad Caesarem Uticam mittunt; petuntque ab eo, uti antè, quam rex mianum colligeret, seseque oppugnaret, sibi auxilium mitteret: se tamen paratos esse, sibi quoad vita suppeteret, oppidum seseque ei reservare. Legatos collaudatos Caesar domum jubet antecedere, ac suum adventum prænunciare. Ipse postero die Uticâ egrossus cum equitatu, ire in regnum contendit. Interim in itinere ex regiis copiis duces complures ad Caesarem veniunt, orantque, ut sibi ignoscat: quibus supplicibus veniâ datâ, Zamam perveniunt. Rumore interim perlato de ejus lenitate clementiâque, propemodum omnes regni equites Zamam perveniunt ad Caesarem, ab eoque sunt metu periculoque liberati.

LXXXI. Dum hæc utrobique geruntur; Confidius, qui Tisdræ cum familiâ suâ, gladiatoria manu, Gztullisque præerat; cognitâ eadē suorum, Domitiique & legionum adventu perterritus, desperatâ salute, oppidum deserit; seque etiam cum paucis barbaris pecuniâ onustus subducit, atque in regnum fugere contendit: quem Gætuli sui comites in itinere, prædæ cupidi, concidunt; seque, in quascumque potuere partes, conferunt. C. interim Vergilius, postquam terrâ marique clausus se nihil proficere intellexit; suosque interfectos, aut fugatos; M. Catonem Uticæ sibi ipsum manus attulisse; regem vagum, à suis desertum, ab omnibus aspernari; Saburam, ejusque copias, ab Sitio esse deletas; Uticæ Cæsarem sine morâ receptum; de tanto exercitu reliquias esse nullas, qui sibi suffque liberis prodesse: à Caninio proconsule, qui eum obsidebat, fide acceptâ, seque & sua omnia & oppidum proconsuli transdit.

LXXXII. Rex interim Juba ab omnibus civitatibus exclusus, desperatâ salute; quum jam coenatus esset cum Petreio; ut per virtutem interfecti esse viderentur; ferro inter se depugnant: atque firmior imbecilliozem, Juba Petreium facile ferro consumpsit: deinde ipse sibi quum conareretur gladio transjicere pectus, nec posset; precibus à servo suo impetravit, ut se interficeret; idque obtinuit.

LXXXIII. P. interim Silius, pulso exercitu Saburæ præfecti Jubæ, ipsoque interfecto; quum iter cum paucis per Mauritaniam ad Cæsarem faceret, fortè incidit in Faustum Afraniūque; qui eam manum habebant, quâ Uticam diripuerant, iterque in Hispaniam tendebant, & erant numero circiter M.D. Itaque celeriter nocturno tempore insidiis dispositis, eos primâ luce adortus, præter paucos equites, qui ex primo agmine fugerant, reliquos aut interfecit, aut in deditionem accipit; Afranium & Faustum vivos capit, cum conjuge & liberis. Paucis post diebus dissensione in exercitu orta, Faustus & Afranius interficiuntur. Pompei cum Fausti liberis, Cæsar incolumitatem suâque omnia concessit.

LXXXIV. Scipio interim, cum Damasippo & Torquato & Platorio Rustiano, navibus longis diu multum-

que jactati, quum Hispaniam peterent, ad Hipponem regium deferuntur, ubi classis P. Sittii per id tempus erat: à qua pauciora ab amplioribus circumventa navigia deprimuntur: ibique Scipio cum iis, quos paullo ante nominavi, interit.

LXXXV. Cesar interim, Zamæ auctione regia factâ; bonisque eorum venditis, qui vires Romani contra populum Romanum arma tulerant; præmissque Zamen-sibus, qui de rege excludendo consilium ceperant, tributis; vestigalibusque regis abrogatis; ex regnoque provinciâ factâ, atque ibi Crispo Salustio proconsule cum imperio relicto; ipse Zamâ egressus, Uticam se recepit. Ibi bonis venditis eorum, qui sub Juba Petreio que ordines duxerant; item Thapsitanis HS xx millia, conventui eorum HS xxx millia, Adrumetanis HS xxx, conventui eorum HS l millia, multæ nomine, imponit: civitates, bonaque eorum, ab omni injuriâ rapinisque defendit. Leptitanos, quorum superioribus annis Juba bona diripuerat; & ad senatum questi per legatos, atque arbitris à senatu datis, sua receperant; tri-cies centenis millibus pondo olei, in annos singulos, multat; ideo quod initio, per dissensionem principum, societatem cum Juba inierant, eumque armis, militibus, pecuniâ juverant. Tisdritanos, propter humilitatem civitatis, certo numero frumenti multat.

LXXXVI. His rebus gestis; Idibus Jun. Uticæ classem conscendit, & post diem 111 Carales in Sardiniam per-venit. Ibi Salcitanos, quod Nasidium ejusque classem receperant, copisque juverant, HS c millibus multat; & pro decumis octavas pendere jubet: bonaque pau-corum vendit; & ante diem 111 Kal. Quintæ. naves conscendit; & à Caralibus secundum terram profectus, duodetrigesimo die, eò quod tempestatibus in portubus cohibebatur, ad urbem Romam venit.

A. HIRTII
COMMENTARIORUM
DE BELLO HISPANIENSI
LIBER UNUS.

P HARNACE superato, Africā recepit; qui ex iis proeliis cum adolescente Cn. Pompeio profugissent; quum & ulterioris Hispaniæ potitus esset; dum Cæsar muneribus dandis in Italiâ detinebatur; quò facilius præsidia contrâ compararet Pompeius, in fidem universæ civitatis confugere cœpit. Ita partim precibus, partim vi, bene magnâ comparatâ manu, provinciam vastare cœpit. Quibus in rebus, nonnullæ civitates suâ sponte auxilia mittebant: item nonnullæ portas contrâ cludebant: ex quibus si qua oppida vi ceperat; quum aliquis ex eâ civitate optimè de Cn. Pompeio meritis civis esset, propter pecuniæ magnitudinem aliqua ei inferebatur causa, ut, eo de medio sublato, ex ejus pecuniâ latronum largitio fieret. Ita paucis commodis hoste hortato, majores augebantur copiæ: ideoque crebris nunciis in Italiam missis, civitates contrariæ Pompeio auxilia sibi deposcebant.

IL C. Cæsar dictator III, designatus IV, multis itineribus antè confectis, quum celeri festinatione ad bel-

sum conficiendum in Hispaniam venisset; legati Cordubenses, qui à Cn. Pompeio discesserant, Cæsari obviam veniunt: à quibus nunciabatur, nocturno tempore oppidum Corduba capi posse; quod, nec opinantibus adversariis ejus, provinciâ potius esset; simulque quod tabellarii capti essent, qui à Cn. Pompeio dispositi omnibus locis erant, qui certiores Cn. Pompeium de Cæsaris adventu facerent. Multa præterea verisimilia proponebant. Quibus rebus adductus; quos legatos antè exercitui præfecerat, Q. Pedium & Q. Fabium Maximum, de suo adventu facit certiores; ut, quem sibi equiratum ex provinciâ fecissent, præsidio mitterent. Ad quos celerius, quàm ipsi opinati sunt, appropinquavit: atque, ut ipse voluit, equitatum sibi præsidio habuit.

III. Erat idem temporis Sex. Pompeius frater, quicum præsidio Cordubam tenebat, quod ejus provinciæ caput esse existimabatur: ipse autem Cn. Pompeius adolescens Uliam oppidum oppugnabat; & ferè jam aliquot mensibus ibi detinebatur. Quo ex oppido, cognito Cæsaris adventu, legati clam præsidia Cn. Pompeii, Cæsarem quum adissent, petere coeperunt, ut sibi primo quoque tempore subsidium mitteret. Cæsar eam civitatem omni tempore optimè de populo Romano meritam esse sciens, XI cohortes secundâ vigiliâ jubet proficisci, parisque equites numero; quibus præfecit hominem ejus provinciæ notum, & non parum scientem, L. Julium Paciecum: qui quum ad Cn. Pompeii præsidia venisset, incidit idem temporis, ut tempestate adversâ vehementique vento affligeretur: quâ vi tempestatis ita obscurabatur, ut vix proximum cognoscere posset. Cujus incommodum summam utilitatem ipsis præbebat. Ita quum ad locum venerunt, jubet binos equites incedere, & rectâ per adversariorum præsidia ad oppidum contendere: mediisque ex præsidiis quum quaereretur, qui essent; unus ex nostris respondit, ut sileat verbum facere; nam id temporis conari ad murum ascendere, ut oppidum capiant; & partim tempestate impediti vigiles non poterant diligentiam præstare, partim illo responso deterrebantur. Quum ad portam appropinquassent, signo dato, ab oppidanis sunt recepti; & pe-

dites equitesque, clamore facto, dispositis ibi partim qui remansere, eruptionem in adversariorum castra fecerunt. Sic illud quum inscientibus accidisset; existimabat magna pars hominum, qui in iis castris fuissent, se prope captos esse.

IV. Hoc misso ad Uliam praesidio, Caesar, ut Pompeium ab eâ oppugnatione deduceret, ad Cordubam contendit: ex quo itinere loricatoros viros fortes cum equitatu antè præmisit; qui simul in conspectu oppidi se dederunt, in equis recipiuntur. Hoc à Cordubensibus nequaquam poterat animadverti. Appropinquantibus, ex oppido bene magna multitudo ad equitatum concidendum quum exisset; loricati, ut supra scripsimus, ex equis descenderunt, & magnum proelium fecerunt; sic, ut ex infinitâ hominum multitudine pauci in oppidum se reciperent. Hoc timore adductus Sex. Pompeius litteras fratri misit, ut *celeriter sibi subsidio veniret; ne prius Caesar Cordubam caperet, quam ipse illud venisset.* Ita Cn. Pompeius, Uliâ prope capta, litteris fratris excitus, cum copiis ad Cordubam iter facere coepit.

V. Caesar, quum ad flumen Batim venisset, neque propter altitudinem fluminis transire posset; lapidibus corbes plenos dimisit: ita, insuper ponte facto, copias ad castra tripartitò transduxit. Tenebant adversus oppidum è regione pontis trabes, ut supra scripsimus, bipartitò. Huc quum Pompeius cum suis copiis venisset, ex adverso pari ratione castra ponit. Caesar, ut eum ab oppido commeatûque excluderet, brachium ad pontem ducere coepit: pari idem conditione Pompeius. Hic inter duces duos fit contentio, uter prius pontem occuparet: ex quâ conditione quotidiana minuta proelia fiebant; ut modò hi, modò illi, superiores discederent. Quæ res quum ad maiorem contentionem venisset, ab utrisque cominus pugna iniqua: dum cupidius locum student tenere, propter pontem coangustabantur; & fluminis ripis appropinquantibus, coangustati præcipitabantur. Hic alteri alteris non solum mortem morti exaggerabant, sed tumultos tumultis exagrabant. Ita diebus compluribus capiebat Caesar, si

quâ conditione posset, adversarios in æquum locum deducere, & primo quoque tempore de bello decernere.

VI. Quum animadverteret adversarios minime velle, quos ideo à viâ retraxerat, ut in æquum deduceret: copiis flumen transductis, noctu jubet ignes fieri magnos. Ita firmissimum ejus præsidium Ateguam proficiscitur. Id quum Pompeius ex perfugis rescisset; eâ die, per viarum difficultatem & angustias, carra complura multasque balistas retraxit, & ad Cordubam se recepit. Cæsar munitionibus Ateguam oppugnare, & brachia circumducere cepit. Cujus rei Pompeio quum nuncius esset allatus, eo die proficiscitur. Cujus in adventum, præsidii causâ, Cæsar complura castella occupavit, partim suo equitatu, partim ut pedestris copia in statione & in excubitu castris præsidio esse possent. Hic in adventu Pompeii incidit, ut matutino tempore nebula esset crassissima: itaque in illâ obscuratone, cum aliquot cohortibus & equitum turmis circumcledunt Cæsar's equites, & concidunt, sit, ut vix in eâ corde pauci effugerent.

VII. Insequenti nocte castra sua incendit Pompeius, & trans flumen Salsum per convalles castra inter duos oppida Ateguam & Ucubim in monte constituit. Cæsar in munitionibus, cæterisque quæ ad oppidum oppugnandum opus fuerunt, aggerem vineasque agere instituit. Hæc loca sunt montuosa, & naturâ edita ad rem militarem; quæ planitie dividuntur, Salsò flumine, proximè tamen Ateguam, ut ad flumen sint circiter passuum duo millia. Ex eâ regione oppidi, in montibus castra habuit posita Pompeius, in conspectu utrorumque oppidorum; neque suis ausus est subsidio venire. Aquilas habuit & signa xiii legionum: sed, ex quibus aliquid firmamenti se existimabat habere, duæ fuerunt vernaculæ, quæ à Trebonio transfugerant; & una, facta ex coloniis, quæ fuerunt in his regionibus: quarra fuit Afraniana, ex Africâ, quam secum adduxerat; reliquæ ex fugitivis auxiliares consistebant: nam de levi armaturâ & equitatu, longè & virtute & numero nostri erant superiores.

VIII. Accedebat huc, ut longius bellum duceret Pompeius; quod loca sunt edita, & ad castrorum munitiones non parum idonea: nam fere totius ulterioris Hispaniæ regio, propter terræ fecunditatem, inopem difficilēque habet oppugnationem, & non minus copiosam aquationem. Hic etiam, propter barbarorum crebras excursiones, omnia loca, quæ sunt ab oppidis remota, turribus & munitionibus retineantur; & sicut in Africâ, rudere, non tegulis, teguntur: simulque in his habent speculas, & propter altitudinem, longè lateque prospiciunt. Item oppidorum magna pars ejus provinciarum, montibus fere munita, & naturâ excellentibus locis est constituta; ut simul adirus adscensûque habeat difficiles. Ita ab oppugnationibus naturâ loci distinentur, ut civitates Hispaniæ non faciliè ab hostibus capiantur. Id quod in hoc contigit bello. Nam ubi inter Areguam & Ucubim, quæ oppida suprâ sunt scripta, Pompeius habuit castra constituta, in conspectu duorum oppidorum; ab suis castris circiter millia passuum IV, grumus est excellens naturâ, qui appellatur Castra Posthumiana; ibi, præsidii causâ, castellum Cæsar habuit constitutum.

IX. Pompeius, qui eodem jugo tegebatur loci naturâ, & quod remotum erat à castris Cæsaris: animadvertēbar loci difficultatem; & quod flumine Salso intercludebatur, non esse commissum Cæsarem, ut in tantâ loci difficultate ad subsidium submitendum se mitteret. Istâ fretus opinione, tertiâ vigiliâ profectus, castellum oppugnare cœpit, ut laborantibus succurreret. Nostri, quum appropinquassent, clamore repentino, telorumque multitudine, jactus facere cœperunt; viri magnam partem hominum vulneribus afficerent. Quo peracto, quum ex castello repugnare cœpissent, & majoribus castris Cæsari nuncius esset allatus; cum III legionibus est profectus: & quum ad eos appropinquasset, fugâ perterriti multi sunt interfecti, complures capti: multi præterea armis exuti fugerunt; quorum scuta sunt relata LXXX.

X. Insequenti luce Arguetius ex Italiâ cum equitatu venit: is signa Saguntinorum retulit V, quæ ab oppida-

nis cepit. Suo loco præteritus est, quod equites ex Italia cum Asprenate ad Caesarem venissent. Ea nocte Pompeius castra incendit, & ad Cordubam versus irer facere cepit. Rex nomine Indo, qui cum equitatu suas copias adduxerat; dum cupidius egmen adversariorum insequitur, à vernaculis legionariis exceptus est, & interfectus. Postero die equites nostri longius ad Cordubam versus persecuti sunt eos, qui commensus ad castra Pompeii ex oppido portabant: ex iis capti & cum jumentis ad nostra adducti sunt castris. Eodem die Q. Marcius tribunus militum qui fuisse Pompeii, ad nos transfugit: & noctis tertia vigilia, in oppido acerrimè pugnatum est; ignemque multum miserunt; sicut & omne genus, quibus ignis per jactus solitus est mitti. Hòc præterito tempore, C. Fundanius eques Rom. ex castris adversariorum ad nos transfugit.

XI. Postero die ex legione vernaculæ milites sunt capti ab equitibus nostris duo, qui dixerunt se servos esse: quum venissent, cogniti sunt à militibus, qui antea cum Fabio & Pedio fuerant, & à Trebonio transfugerant. Eis ad ignoscendum nulla est data facultas; & à militibus nostris interfecti sunt. Idem temporis, capti tabellarii, qui à Cordubâ ad Pompeium missi erant, desperantque ad castra nostra pervenerant; præcis manibus, missi sunt facti. Pari consuetudine, vigilia secunda, ex oppido ignem multum telorumque multitudinem jactando, bene magnum tempus consumpserunt; compluresque vulneribus affecerunt. Præterito noctis tempore, eruptionem in legionem sextam fecerunt, quum in opere nostri dissentii essent; acriterque pugnare coeperunt: quorum vis repressa à nostris, etsi oppidani superiore loco defendebantur. Ii quum eruptionem facere cepissent, tamen virtute militum nostrorum, etsi inferiore loco premebantur, tamen repulsi adversarii bene multis vulneribus affecti in oppidum se contulerunt.

XII. Postero die Pompeius ex castris suis brachium cepit ad flumen Salsum facere: & quum nostri equites pauci in statione fuissent à pluribus reperi, de statione sunt dejecti, & occisi tres. Eo

die A. Valgius, senatoris filius, cuius frater in castris Pompeii fuisset; omnibus suis rebus relictis, equum conscendit, & fugit. Speculator de legione secundâ Pompeianâ captus à mililibus, & interfectus est. Idem temporis glans missa est inscripta; *quo die ad oppidum capiendum acciderint, sese secutum esse posturum.* Quâ spe nonnulli, dum sine periculo murum ascendere & oppidum potiri posse se sperarent, postero die ad murum opus facere cœperunt; & bene magna prioris muri pars dejecta est. Quo facto, ab oppidanis, ac si suarum partium essent, conservati, missos facere loricator, quique praesidii causâ praepositi oppido à Pompeio essent, orabant. Quibus respondit Caesar, se conditiones dare, non accipere, consuevisse. Qui quum in oppidum revertissent, relato responso, clamore sublato, omni genere telorum emisso, pugnare pro muro toto cœperunt: propter quod ferè magna pars hominum, qui in castris nostris essent, non dubitavit, quin eruptionem eo die essent facturi. Ita, coronâ circumdatâ, pugnatum est aliquamdiu vehementissimè; simulque balista missa à nostris turrem deiecit: quâ adversariorum, qui in eâ turre fuerant, v. dejecti sunt; & puer, qui balistam solitus erat observare.

XIII. Eo præterito tempore, Pompeius trans flumen Salsum castellum constituit; neque à nostris prohibitus: falsâque illa opinione gloriatur est, quod propè in nostris partibus locum tenuisset. Item insequenti die eadem consuetudine dum longius prosequitur, quo loco equites nostri stationem habuerant; aliquot turmaz cum levi armaturâ, impetu facto, loco sunt dejectæ; & propter paucitatem nostrorum equitum, simul cum levi armaturâ inter turmas adversariorum protritæ. Hoc in conspectu utrorumque castrorum gerebatur: & maiore Pompeiani exultabant gloriâ, longius quod nostris cedentibus prosequi cœpissent. Qui quum aliquo loco à nostris recepti essent, ut consueverant, ex simili virtute clamore factò, averlati sunt proclium facere.

XIV. Ferè apud exercitus hæc est equestris proclii consuetudo. Quum eques ad dimicandum, dimissio e-

quo; cum pedite progreditur; nequaquam par habetur. Id quod in hoc accidit certamine. Quum pedites ex levi armaturâ lecti, ad pugnam, equitibus nostris nec opinantibus, venissent; idque in proelio animadversum esset; complures equites descenderunt. Ita ex quo tempore eques pedestre, pedes equestre proelium facere coepit; usque eo, ut eadem proximè à vallo fecerint: in quo proelio, adversariorum ceciderunt cxxiii; compluresque armis eruti, multi vulneribus affecti, in castra sunt redacti: nostri ceciderunt iii; fau- cibus xii pedites, & equites v.

XV. Eius diei insequenti tempore, pristina consuetudine, pro muro pugnari coeptum est. Quum bene magnam multitudinem telorum, ignemque nostris defendentibus iniecissent; nefandum crudelissimumque facinus sunt aggressi; in conspectuque nostro hospites, qui in oppido erant, jugulare, & de muro precipites mittere coeperunt, sicut apud barbaros: quod post hominum memoriam numquam est factum.

XVI. Hujus diei extremo tempore, à Pompeianis clam nostros tabellarius est missus, ut eâ nocte tures argeremque incoenderent, & iii vigiliâ eruptionem facerent. Ita igne telorumque multitudine jactâ, quum bene magnam partem muri consumpsissent, portam, quæ è regione & in conspectu Pompeii castrorum fuerat, aperuerunt; copięque totæ eruptionem fecerunt; secumque extulerunt calcaras ad fossas complendas, & harpagones ad casas (quæ stramentitiz ab nostris hybernorum causâ edificatz erant), diruendas & incendendas: præterea argentum, & vestimenta; ut, dum nostri in prædâ detinerentur, illi, eadē factâ, ad præsidia Pompeii se reciperent: nam, quod existimabat eos posse conatum efficere, nocte totâ ultra ibat flumen Salsum in acie. Quod factum, licet nec opinantibus nostris esset gestum; tamen virtute freti, repul- sos, multisque vulneribus affectos, oppido represserunt; prædâque & armis eorum sunt potiri, vivosque aliquos ceperunt, qui postero sunt interfecti die. Eodē- que tempore transfuga nuntiavit ex oppido, Junium, qui in cuniculo fuisset, jugulatione oppidanorum factâ,

clamasse; facinus se nefandum, & scelus fecisse: nam deus nihil moruisse, quare tali poenâ afficerentur, qui eos ad aras & focos suos recepissent; eosque hospitium scelere contaminasse: multa præterea dixisse: quâ oratione deterritos, amplius jugulationem non fecisse.

XVII. Ita postero die Tullius legatus cum C. Antonio Lusitano venit, & apud Caesarem verba fecit. Utinam quidem Dii immortales fecissent, ut tuus potius miles, quam Cn. Pompeii, factus essem; & hanc virtutis constantiam in tuâ victoriâ, non in illius calamitate præstarem: cuius funesta laudes quippe ad hunc fortunam viderunt, ut cives Rom. indigentes præsidii, & propter patriâ illustres perniciem, dedamur hostium numero: qui neque in illius prosperâ acie primam fortunam, neque in adversâ secundam obtinuimus: victoriam: qui legionum tot impetus sustentamus, nocturnis diurnisque operibus gladiatorum illius telorumque missas expectantes, victi, & deserti à Pompeio, tuâ virtute superati, salutem à tuâ clementiâ deposcimus, primitivæque, ut, qualem te gentibus præstitisti, similem in civium deditione præstes. Et qualem, ait, gentibus me præstiti, similem in civium deditione præstabo.

XVIII. Remissis legatis, quam ad portam venissent; Ti. Tullius quam introitum C. Antonium insecutus non esset, revertit ad portam, & hominem apprehendit. Quod Tiberius quam fieri animadvertit, sine pugionem eduxit, & manum ejus incidit. Ita refugerunt ad Caesarem. Eodémque tempore signifer de legione primâ transfugit; & nuntiavit, quo die eques prælium factum esset, suo signo perisse homines xxi; neque licere castris Cn. Pompeii nunciari, neque diei perisse quemquam. Servus, cuius dominus in Caesaris castris fuisset, uxoremque & filium in oppido reliquerat; dominum jugulavit: & ita clam à Caesaris præditiis in Pompeii castra discessit, & indicium glande scriptam misit, per quod certior fieret Caesar, quæ in oppido ad defendendum compararentur. Ita, litteris acceptis, quam in oppidum revertissent, qui mittre glandem inscriptam solebant, insequenti tempore duo Lusitani fratres transfugæ nuntiaverunt, quam Pompeius concionem habuisset; quoniam oppido subsidio non posse venire, noctu ex

adversariorum conspectu se deducere ad mare versus: Unum respondisse; ut petens ad dimicandum descenderet, quam signum fuga ostenderent: tum, qui ira locutus esset, jugulatum. Eodem tempore tabellarii ejus deprehensi, qui ad oppidum veniebant; quorum litteras Cæsar oppidanis objecit: & qui vitam sibi peteret, iussit turrem ligneam oppidanorum incendere: id si fecisset, ei se promissit omnia concessurum: quod difficile erat factu, ut eam turrem quis sine periculo incenderet. Ita ** facturus de ligno, quum propius accessisset, ab oppidanis est occisus. Eadem nocte transfuga nunciavit, Pompeium & Labienum de jugulatione oppidanorum indignatos esse.

XIX. Vigiliâ secundâ, propter multitudinem telorum turris lignea, quæ nostra fuisset, ab imo vitium fecit, usque ad tabulatum secundum & tertium. Eodem tempore, pro muro pugnatum acerrimè; & rursum nostram, ut superiorem, incenderunt; idcirco quoddam ventum oppidani secundum habuerunt. Insequenti luce materfamilias de muro se deiecit, & ad nos transiit; disceque, se cum familiâ constitutum habuisse, ut ad transfugerent ad Cæsarem; illam oppressam & jugulatam. Hôc præterea tempore tabellæ de muro sunt dejectæ, in quibus scriptum est inventum: L. Minusius Cæsari: Si mihi vitam tribuis, quoniam à Cæ. Pompeio sum desertus; qualem me illi præstisi, tali quanto & constanti futurum me in te esse præstabo. Eodem tempore oppidanorum legati, qui antea exierant, Cæsarem adierunt; si sibi vitam concederet, sese insequenti die oppidum esse dedituros. Quibus respondit; se Cæsarem esse, fidemque præstaturum. Ita ante diem xi Kalendi Martii, oppido potius, Imperator est appellatus.

XX. Et Pompeius, ex perfugis quum deditiorem oppidi factam esse scisset, castra movit Ucubim versus; & circum ea loca castella disposuit, & munitionibus se continere cepit. Cæsar movit, & propius castra castris contulit. Eodem tempore mane locutus unus ex legione vernaculâ ad nos transfugit, & nunciavit, Pompeium oppidanos Ucubenses convocasse, isquæ imperavisse, ut, diligentia adhibita, perquirerent, qui essent suarum par-

trium, itémque adversariorum victoris fautores. Hôc præterito tempore in oppido, quod fuit captum, servus est prehensus in cuniculo, quem suprà demonstravimus dominum jugulasse: is vivus est combustus. Idémque temporis centuriones loricati viii ad Cæsarem transfugerunt ex legione vernaculâ; & equites nostri cum adversariorum equitibus congressi sunt, & saucii aliquot occiderunt ex levi armaturâ. Eâ nocte speculatores prehensi servi iii, & unus ex legione vernaculâ; servi, sunt in crucem sublati; milici, cervices abscissi.

XXI. Postero die equites cum levi armaturâ ex adversariorum castris ad nos transfugerunt. Et eo tempore circiter xi equites ad aquatores nostros excurrerunt: nonnullos interfecerunt, item alios vivos abduxerunt. Ex equitibus capti sunt equites viii. Insequenti die Pompeius securi percussit homines lxxiv, qui dicebantur esse fautores Cæsaris victoris. Reliquos in oppidum iussit deduci; ex equitibus effugerunt cxx, & ad Cæsarem venerunt.

XXII. Hôc præterito tempore, qui in oppido Ateguâ Bursavolenses capti sunt, legati profecti sunt cum nostris, ut rem gestam Bursavolensibus referrent, quid sperarent de Cn. Pompeio, quum viderent hospites jugulari; præterea multa scelera ab iis fieri, qui praesidii causâ ab his reciperentur. Qui quum ad oppidum venissent; nostri, qui fuissent equites Rom. & senatores, non sunt ausi introire in oppidum, præterquam qui ejus civitatis fuissent. Quorum responsis ultro citroque acceptis & redditis, quum ad nostros se reciperent, qui extra oppidum fuissent, illi de praesidio infecuti, ex aversione legatos jugularunt. Duo reliqui, qui ex eis fugerunt, Cæsari rem gestam detulerunt. Et speculatores ad oppidum Ateguâ miserunt: qui quum certum comperissent legatorum responsa ita esse gesta, quemadmodum illi retulissent; ab oppidanis concursu facto, eum, qui legatos jugulasset, lapidare, & ei manus intentare cœperunt; illius operâ se perisse. Ita vix periculo liberatus, petit ab oppidanis, ut ei liceret legarum ad Cæsarem proficisci; illi se satisfacturum. Fo-

festate datâ: quum inde esset profectus; præsidio comparato; quum bene magnam manum fecisset; & nocturno tempore, per fallaciam, in oppidum esset receptus; jugulationem magnam facit: principibus, qui sibi contrarii fuissent, interfectis, oppidum in suam potestatem recipit. Hôc præterito tempore, servi transfugæ nunciaverunt, oppidanorum bonâ vendi; nec eul extra vallum licere exire, nisi discinctum; iccircoque, ex quo die oppidum Ategua esset captum, metu contrêritos complures profugere in Bethuriam, neque sibi ullam spem victoriæ propositam habere; ut si quis ex nostris transfugerit, in levem armaturam conjici, eamque non amplius xvi accipere.

XXIII. Insequenti tempore Cæsar castris castra contulit, & brachium ad flumen Salsum ducere cœpit. Hic dum in opere nostri dissentiri essent, complures ex superiore loco adversariorum detecurrerunt: nec detinentibus *** nostris, multis telis injectis, complures vulneribus affecere. Hic tamen, ut ait Ennius, *nostris cessare parumper*. Itaque, præter consuetudinem, quum à nostris animadversum esset cedere; centuriones ex legione v flumen transgressi duo, restituerunt aciem; acriterque eximia virtute plures quum agerent, ex superiore loco multitudine telorum alter eorum concidit. Ita, quum is compar prælium facere cœpisset, & quum undique se circumveniri animadvertisset, parumper ingressus pedem offendit. Hujus concidentis viri casu passim audito, quum complures adversariorum concursus facerent, equites nostri transgressi interiore loco adversarios ad vallum agere cœperunt. Ita, dum cupidius intrâ præsidia illorum student eadem facere, & turris & levi armaturâ sunt interclusi. Quorum nisi summa virtus fuisset, vivi capti essent; nam & munitione præsidii ita coangustabantur, ut eques spatio intercluso vix se defendere posset. Ex his, utroque genere pugnæ, complures sunt vulneribus affecti; in quibus etiam Clodius Aquirius: inter quos ita cominus est pugnatum, ut ex nostris, præter vii centuriones, sit nemo desideratus, gloriâ se effereutes.

XXIV. Postero die ab Soricariâ utraq̃ue convenere copiae. Nostri brachia ducere coeperunt. Pompeius quum animadverteret castello se excludi Aspaviâ, quod ab Ucubi millia passuum v distat; hæc res necessariò vocabat, ut ad dimicandum descenderet: neque tamen æquo loco sui potestatem faciebat, sed ex grumo excelsum tumulum capiebat, usque eo, ut necessariò cogeretur iniquum locum subire. Quo facto, quum utrorumque copiarum tumulum excellentem perissent, prohibiti à nostris sunt, defectisque planitie: quæ res secundum nostris efficiebat proelium. Undique autem cedentibus adversariis, nostri magnâ in cæde versabantur. Quibus mons, non virtus, saluti fuit. Quo subsidio tunc, nisi advesperâssent, à paucioribus nostris omni auxilio privati essent: nam ceciderunt ex levi armaturâ, cccxlv; ex legionariis, cxxviii; præterquam quorum arma & spolia sunt allata. Ita pridie racenturionum interitio hæc adversariorum pœnâ est litata.

XXV. Insequenti die, pari consuetudine, quum ad eundem locum ejus præsidium venisset, pristino illo suo utebantur instituto: nam, præter equites, nullo loco æquo se committere audebant. Quum nostri in opere essent, equitum copiarum concursus facere coeperunt: simulque vociferantibus legionariis, quum locum efflagitarent, ut consueti insequi existimare possent se paratissimos esse ad dimicandum, nostri ex humili convalle bene longè sunt egressi, & planitie in æquo loco constitierunt. Illi tamen proculdubio ad congregiendum in æquum locum non sunt ausi descendere, præter unum Antistium Turpionem, qui, fidens viribus, ex adversariis sibi parem esse neminem cogitare coepit. Hic, ut fertur, Achillis Memnonisque congressus. Q. Pompeius Niger, eques Romanus Italicensis, ex acie nostrâ ad congregiendum progressus est. Quoniam ferocitas Antistii omnium mentes converterat ab opere ad spectandum, acies sunt dispositæ: nam inter bellatores principes dubia erat posita victoria, ut præpè videretur finem bellandi duorum dizimere pugna. Ita avidi cupidique suarum quisque partium, [***] expeditorum virorum fautorumque voluntas habebatur. Quo-

rum virtute alaci quum ad dimicandum in planitiem se contulissent, scutorumque laudis insignis præfulgens opus exlatum; quorum *** pugna esset propè profectò dirampta, nisi propter equitum concessum, ut supra demonstravimus, levis armatura præsidii caup non longe ab opere castrorum conficisset.] Ut nostros equites in receptu, dum ad castra redeunt, adversarii cupidius sunt insecuti; universi, clamore facto, imperum dederunt. Ita metu pectentisi, quum in fugâ essent, multis amissis, in castra se recipiunt.

XXVI. Cæsar, ob virtutem, turmæ Cassianæ donavit millia xiii, & præfecto torques aureos i; & levi armaturæ millia x. Hôc die A. Bzbius, & C. Flavius, & A. Trebellius equites Romani Astenses, argento propè recti equos, ad Cæsarem transfugerunt: qui nunciaverunt, equites Romanos conjurasse omnes, qui in castris Pompei essent, ut transitionem facerent; servi indicio omnes in custodiam esse conjectos; & quibus, occasione capta, se transfugisse. Item hóc die litteræ sunt deprehensæ, quas mittebat Ursaionem Cn. Pompeius: S. V. G. E. V. Est, prout nostra felicitas, ex sententiâ adversarios adhuc propulso habemus; tamen, si æque loco sui potestatem facerent, celerius, quàm vestra opinio fert, bellum conficissent. Sed exercitum tironum non audent in campum deducere; nostrisque adhuc freti præsidio, bellum ducunt: nam singulas civitates circumfident; inde sibi commentus capiunt. Quare & civitates nostrarum partium conservabo, & bellum primo quoque tempore conficiam. Cohortes in animo habeo ad vos mittere. Profectò nostro commentu privati, necessariò ad dimicandum descendunt.

XXVII. Insequenti tempore, quum nostri temere in opere distenti essent; equites in oliveto, dum lignantur, interfecti sunt aliquot. Servi transfugerunt, qui nunciaverunt a. d. iiii Nonarum Martii, prælio, ad Soritiam quod factum est, ex eo tempore metum esse magnum; & Attium Varum circum castella præfisse. Eo die Pompeius castra movit; & contra Hispalim in oliveto constitit. Cæsar priusquam eodem est profectus, luna horâ circiter vi visa est. Ira castris motis Ucubim, præsidium, quod Pompeius reliquit, jussit ut

incenderent; &c. deſto oppido, in caſtra maiora ſe recipere. Inſequenti tempore Ventisfonte oppidum quum oppugnare cœpiſſet, deditione factâ, iter fecit in Carnucam; contraque Pompeium caſtra poſuit. Pompeius oppidum, quod contra ſua præſidia portas clauſiſſet, incendit: milēsque, qui fratrem ſuum in caſtris jugulaſſet, interceptus eſt à noſtris & fuſti percuſſus. Hinc itinere facto, in campum Mundenſem quum eſſet ventum, caſtra contra Pompeium conſtituit.

XXVIII. Sequenti die quum iter facere Caſar cum copiis vellet, renunciatum eſt ab ſpeculatoribus, Pompeium de 111 vigiliâ in acie ſetiſſe. Hôc nuncio alato, vexillum propoſuit. Iccirco enim copias eduxerat, quod Urſaonenſium civitati, qui erant fautores, antea litteras miſerat; *Caſarem nolle in convallem deſcendere, quod maiorem partem exercitus tironum haberet.* Hæ litteræ vehementer confirmabant mentes oppidanorum. Ita hæc opinione fretus, totum ſe facere poſſe exiſtimabat. Etenim & natura loci defendebatur, & ipſius oppidi munitione, ubi caſtra habuit conſtituta: namque, ut ſuperius demonſtravimus, loca excellentia tumulis contineri ***: [Interim nulla planities dividit.]

XXIX. Sed ratione nullâ placuit rateri id, quod eo incidit tempore. Planities inter utraque caſtra intercedebat, circiter millia paſſuum v; ut auxilia Pompeii duabus defenderentur rebus, oppidi excelsi & loci natura. Hinc dirigens proxima planities æquabatur: cujus decurſum antecedeſſet rivus, qui ad eorum acceſſum ſummam efficiebat loci iniquitatem; nam paluſtri & voragiñoſo ſolo currens erat ad dextrum. Et Caſar, quum aciem directam viſiſſet, non habuit dubium, quin mediâ planitie in æquum ad dimicandum adverſarii procederent. Hôc erat in omnium conſpectu. Huc accedeſſet, ut locus illâ planitie equitatum ornaret, & diei ſolisque ſerenitas: ut mirificum & optandum tempus propè ab Diis immortalibus illud tributum eſſet ad proelium committendum. Noſtri laziali, nonnulli etiam timere; quod in eum locum res

Fortunæque omnium deducerentur, ut, quidquid post horam casus tribuisset, in dubio poneretur. Itaque nostri ad dimicandum procedunt: id quod adversarios existimabamus esse facturos; qui tamen à munitione oppidi mille passibus longius non audebant procedere; in quo sibi prope murum adversarii proeliandum constituebant. Itaque nostri procedunt. Interdum æquitas loci adversarios efflagitabat, ut tali conditione contenderent ad victoriam: neque tamen illi à sua consuetudine decedebant, ut aut ab excelso loco aut ab oppido discederent. Nostri pede presso propius rivum quum appropinquassent, adversarii patrocinari loco iniquo non desinunt.

XXX. Erat acies XIII aquilis constituta, quæ lateribus equitatu tegebatur, cum levi armaturâ millibus VI. Præterea auxiliares accedebant, prope alterum tantum. Nostra præsidia LXXX cohortibus, & VIII millibus equitum. Ita, in extremâ planitie iniquum in locum nostri quum appropinquassent, paratus hostis erat superior; ut transeundi superius iter vehementer esset periculosum. Quod quum à Cæsare esset animadversum; ne quid temere culpâ suâ sequius admitteretur, cum locum definire cœpit. Quod quum hominum auribus esset objectum; molestè & acerbè accipiebant se-impediri, quò minus proelium conficere possent. Hæc mora adversarios alacriores efficiebat; *Cæsaris copias timore impediri ad committendum prælium.* Ita se effrentes, iniquo loco sui potestatem faciebant, ut magno cum periculo accessus eorum haberetur. Hic Decumani suum locum cornu dextrum tenebant, sinistrum III & V legio, itémque cætera auxilia & equitatus. Proelium clamore factò committitur.

XXXI. Hic etsi virtute nostri antecedeabant, adversarii loco superiore defendebantur acerrimè, & vehemens fiebat ab utrisque clamor, telorumque missu concursus; sic, ut prope nostri diffiderent victoriæ: congressus enim & clamor, quibus rebus maximè hostes conterrentur, in collatu pari erant conditione. Itaque ex utroque genere pugnæ quum parem virtutem ad bellandum contraxissent, pilorum missu fixa eumu-

Insur, & concidit adversariorum multitudo. Dextrum demonstravimus Decumanos cornu tenuisse; qui, etsi erant pauci, tamen, propter virtutem, magno adversarios timore eorum operâ afflicebant; quod à suo loco hostes vehementer premere coeperunt; ut ad subsidium, ne ab latere nostri occuparent, légio adversariorum transduci coepta sit ad dextrum. Quâ simul est mota, equitatus Caesaris sinistrum cornu premere coepit. At ii eximiâ virtute proelium facere incipiunt, ut locus in acie ad subsidium veniendi non daretur. Ita, quum clamori esset intermissus gemitus, gladiorumque crepitus auribus oblatu; imperitorum mentes timore præpediebat. Hic, ut ait Ennius, *pes pede premitur, armis terantur arma*: adversariosque vehementissimè pugnantes nostri agere coeperunt: quibus oppidum fuit subsidio. Ita ipsi Liberalibus fusi fugatique non superfuissent, nisi in eum locum confugissent, ex quo erant egressi. In quo proelio ceciderunt millia hominum circiter xxx, & si quid amplius: præterea Labienus, Attius Varus; quibus occisis utriusque funus est factum: itémque equites Rom. partim ex urbe, partim ex provinciâ, ad millia iiii. Nostri desiderati ad hominum mille, partim pedum, partim equitum; saucii, ad v. Adversariorum aquilæ sunt ablatae xiii, & signa, & fasces. Præterea duces belli xvii capti sunt. Hos habuit res exitus.

XXXII. Ex fugâ hâc quum oppidum Mundam sibi constituisset præsidium, nostri coegbantur necessario eos circumvallare. [Ex hostium armis, pro cespite cadavera collocabantur; scura & pila pro vallo: *** insuper ocelli; & gladii, & mucrones, & capita hominum ordinata, ad oppidum conversa; universa hostium timorem, virtutisque insignia *** proposita viderent; & vallo circumcluderentur adversarii: *** ita Galli tragulis jaculisque oppidum ex hostium cadaveribus sunt circumplexi, oppugnare coeperunt.] Ex hoc proelio Valerius adolescens Cordubam cum paucis equitibus fugiens, Sex. Pompeio, qui Cordubæ fuisset, rem gestam refert. Cognito hoc negotio; quos equites secum habuit, quod pecuniæ ferum, eis distribuit;

& oppidanis dixit, se de pace ad Cæsarem proficisci; & secundâ vigiliâ ab oppido discessit. Cn. Pompeius autem cum equis paucis, nonnullisque peditibus, ad navale præsidium parte alterâ contendit Carteiam; quod oppidum abest à Cordubâ millia passuum clix. Quò quum ad octavum milliarium venisset; P. Calvitiu, qui castris antea Pompeii præpositus esset, ejus verbis nuncium mittit; *quum minus bellâ haberet, ut mitterent licticam, quâ in oppidum deferri posset.* Litteris missis, Pompeius Carteiam desertur. Qui illarum partium fautores erant, conveniunt in domum, quò erat delatus; (qui arbitrati sunt clanculum venisse) ut ab eo, quæ vellent, de bello requirerent. Quum frequentia convenisset, de licticâ Pompeius eorum in fidem confugit.

XXXIII. Cæsar ex prælio, Mundâ munitione circumdatâ, Cordubam venit: qui ex eadē eò refugerant, portem occupaverunt. Quum eò esset ventum, conviviarî cœperunt, *nos ex præliis paucos superesse: quò confugeremus?* Ita pugnare cœperunt de ponte. Cæsar flumen transiecit, & castra posuit. Scapula, totius seditionis famuliz & libertinorum caput, ex prælio Cordubam quum venisset, familiam & liberos convocavit, pyram sibi extruxit, cœnam asseri quàm opimam imperavit, item optimis insternendum vestimentis; pecuniam & argentum in præsentâ familiæ donavit. Ipso de tempore cœnavit; *** resinam & nardum identidem sibi infundit. Ita novissimò tempore servum jussit, & libentem, qui fuisset ejus concubinus, alterum se jugulare, alterum pyram incendere.

XXXIV. Oppidani autem, simul Cæsar castra contra oppidum posuit, discordare cœperunt usque eò, ut clamor in castra nostra perveniret ferè, inter Cæsarianos & inter Pompeianos. Erant hic legiones, quæ ex perfugis conscriptæ; partim oppidanorum servi, qui erant à Sex. Pompeio manumissi; tunc in Cæsaris adventum descendere cœperunt. Legio xiiii oppidum defendere cœpit: nam quum jam repugnarent, turres ex parte & murum occuparunt. Denuo legatos ad Cæsarem mittunt, ut sibi legiones subsidio intromitte-

rer. Hoc quum animadverterent homines fugitivi, oppidum incendere coeperunt: qui superati a nostris, sunt interfecti hominum millia *xxii*; præterquam extra murum qui perierunt. Ita Cæsar oppido potitus. Dum hic detinetur; ex proelio quos circummunitos superius demonstravimus, eruptionem fecerunt; & bene multis interfectis, in oppidum sunt redacti.

XXXV. Cæsar Hispalim quum contendisset, legati deprecatum venerunt. Ita, quum oppidum sese tueri dixisset, Caninium legatum cum præsidio intromittit: ipse castra ad oppidum ponit. Erat bene magna intra Pompeianarum partium multitudo, quæ Cæsaris præsidium receptum indignabatur; clam quòd, Philo quidam, ille, qui Pompeianarum partium fuisset defensor acerrimus, (is totâ Lusitaniâ notissimus erat) hic clam præsidio in Lusitaniam proficiscitur: & Cæcilium Nigrum, nomine Barbarum, ad Lenium convenit; qui bene magnam manum Lusitanorum haberet. Reverſus, in Hispalim oppidum denuo noctu per murum recipitur: præsidium vigilæque jugulant, portas præcludunt, de integro pugnare coeperunt.

XXXVI. Dum hæc geruntur, legati Carteienses renuntiârunt, quòd Pompeium in potestatem haberent; quòd antè Cæsari portas præclusissent, illo beneficio suum maleficiûm existimabant se lucrifacere. Lusitani Hispali pugnare nullo tempore desisteabant. Quod Cæsar quum animadverteret, si oppidum capere contenderet, ut homines perditî incenderent, & mœnia delerent; ita consilio habito noctu, patitur Lusitanos eruptionem facere. Id quod consultò non existimabant fieri. Itâ etumpendo, naves, quæ ad Bætîm flumen fuissent, incendunt. Nostrî dum incendio detinentur; illi profugiunt, & ab equitibus conciduntur. Quo facto, oppido recuperato, Astam iter facere coepit: ex quâ civitate legati ad deditionem veniunt. Mundenſesque, qui ex proelio in oppidum confugerant, quum diutius circumſiderentur, bene multi deditionem faciunt; & quum essent in legionem distributi, conjurant inter se, ut, noctu signo dato, qui in oppido fuissent, eruptionem facerent; illi eadem in castris administrarent.

rent. Hæc re cognita, insequenti nocte, vigiliâ terciâ, tesserâ datâ, extra vallum omnes sunt concisi.

XXXVII. Carteienses, dum Cæsar in itinere reliqua oppida oppugnat, propter Pompeium desistentire cœperunt. Pars erat, quæ legatos ad Cæsarem miserat; pars, qui Pompejanarum partium essent fautores. Seditione concitata, portas occupant: cædes fit magna: saucius Pompeius naves xxx occupat longas, & profugit. Didius, qui Gadis classi præfuisset; *** ad quem simul nuncius allatus est, confestim sequi cœpit; partim peditatibus & equitatibus ad persequendum celeriter iter faciens. Item iv die, navigatione confectâ, consequuntur. Qui imparati à Carteiâ profecti sine aquâ fuissent, ad terram applicant. Dum aquantur, Didius classe occurrit, naves incendit, nonnullas capit.

XXXVIII. Pompeius cum paucis profugit, & locum quendam munitum naturâ occupat. Equites & cohortes, quæ ad persequendum missæ essent, speculatoribus antè missis, certiores fiunt: diem & noctem iter faciunt. Pompeius humero & sinistro crure vehementer erat saucius. Huc accedebat, ut etiam talum intorxisset: quæ res maximè impediēbat. Ita læticâ à turre quâ esset allatus, in eâ ferebatur. Lusitanus more militari, quum à Cæsaris præsidio fuisset conspectus, celeriter equitatu cohortibusque circumcluditur. Erat accessus loci difficultas: nam iccirco quod propter suos à nostro præsidio fuisset conspectus, celeriter munitum locum naturâ ceperat sibi Pompeius, quem vix magnâ multitudine *** deducti homines ex superiore loco defendere possent. Subeuntes in adventu nostri depelluntur telis; quibus cedentibus, cupidius insequentur adversarii, & confestim tardabant ab accessu. Hôc sæpius factò, animadvertēbatur nostro magno id fieri periculo. Opere circummunire instituit; pari autem & celeri festinatione circummunitiones in iugo dirigunt, ut æquo pede cum adversariis congredi possent. A quibus cum animadvertēbatur, fugâ sibi præsidium capiunt.

XXXIX. Pompeius, ut suprà demonstravimus, saucius, & intorto talo, iccirco tardabatur ad fugiendum: itemque propter loci difficultatem, neque equo neque vehiculo salutis suae praesidium parare poterat. Cades à nostris undique administrabatur, exclusa munitione, amissisque auxiliis. Ad convallem autem atque exitum locum, ut in speluncam, Pompeius se occultare coepit; ut à nostris non facile inveniretur, nisi captivorum indicio. Ita ibi interficitur. Quum Caesar Gadibus esset; Hispalim, pridie Id. Aprilis, caput allatum, & populo datum est in conspectum.

XL. Interfecto Cn. Pompeio adolescente; Didius, quem suprà demonstravimus, illa affectus laetitia, proximo se recepit castello, nonnullasque naves ad reficiendum subduxit. Lusitani, qui ex pugna superfuerunt, ad signum se receperunt; & bene magnâ manu comparata, ad Didium se reportant. Hic etsi non aberat diligentia ad naves tuendas, tamen nonnunquam ex castello propter eorum crebras excursiones ejiciebatur; & sic propè quotidianis pugnis insidias ponunt, & tripartito signa distribuunt. Erant parati, qui naves incendere; incensisque qui subsidium peterent: ii sic dispositi erant, ut, à nullo conspecti omnium, ad pugnam contenderent. Ita, quum ex castello Didius ad propellendum processisset cum copiis, signum à Lusitanis tollitur, naves incenduntur; simulque qui è castello ad pugnam processerant, eodem signo fugientes latrones dum persequuntur, à tergo insidiae clamore sublato circumveniunt. Didius magnâ cum virtute cum compluribus interficitur: nonnulli eâ pugna scaphas, quae ad littus fuerant, occupant: item complures nando ad naves, quae in salo fuerant, se recipiunt: anchoris sublati, pelagus remis petere coeperunt; quae res eorum vitæ subsidio fuit. Lusitani prædâ potiuntur. Caesar à Gadibus rursus ad Hispalim recurrit.

XLI. Fabius Maximus, quem ipse ad Mundâ praesidium oppugnandum reliquerat, operibus assiduâ *** hostesque circum sese interclusi, inter se desumere; factâ cæde bene magnâ, *** eruptionem faciunt. Nostri ad oppidum recuperandum occasionem non præ-

termittunt; & reliquos vivos capiunt: ac deinde Urfaonem profisciscuntur; quod oppidum magnâ munitione continebatur, sic, ut ipse locus non solum opere, sed etiam naturâ editus, ad oppugnandum hostem abverteret. Huc accedebat, quod aqua, præterquam in ipso oppido, non erat: nam circumcirca rivus nusquam reperiebatur, propius millia passuum VIII; quæ res magno erat adjumento oppidanis. Tum præterea accedebat, ut agger materiæque, unde solitæ sunt turre agi, propius millia passuum VI non reperiebantur. Ac Pompeius, ut oppidi oppugnationem tutiorem efficeret, omnem materiem circum oppidum succisam intrò concessit. Ita necessariò deducebantur nostri, ut à Mundâ, quam proximè ceperant, materiem illò deportarent.

XLII. Dum hæc ad Mundam geruntur & Urfaonem; Cæsar, quum à Gadibus ad Hispalim se recepisset, insequenti die, concione advocatâ, commemorat; Initio quæstura sua, eam prævinciam ex omnibus provinciis peculiarem sibi constituisse; & quæ potuisset, eo tempore beneficia largitum esse: insequenti præturâ, ampliato honore, vectigalia, quæ Metellus imposuisset, à Senatu petisse, & eis pecuniis prævinciam liberâsse: simulque, patrocinio suscepto, multis legibus ab se in Senatum inductis, simul publicas privatasque causas, multorum inimicitias susceptis, defendisse: suo item in consulatu absentem, quæ potuisset, commoda prævincia tribuisse: eorum omnium commodorum esse & immemores & ingratos eos in se & in populum Romanum, hoc bello, & in præterito tempore, cognosse. Vos, jure gentium, inquit, & civium Romanorum institutis cognitis; more barbarorum, populi R. Magistratibus sacrosanctis manus sæpe & sæpius attulistis: luce clarâ Cassium in medio foro nefariè interficere voluistis: vos ita pacem semper odistis, ut nullo tempore legiones desint populi Romani in hac prævinciâ haberi: apud vos beneficia pro maleficiis, maleficia pro beneficiis habentur: ita neque in otio concordiam, neque in bello virtutem, ullo tempore retinere potuistis: privatus ex fugâ Cn. Pompeius adolescens à vobis receptus, fasces imperiumque sibi arripuit: multis interfectis civibus, auxilia contra populum Romanum comparavit; agros vestramque

Provinciam vestro impulsu depopulavit. In quos vos victores existimabatis? An, me delecto, non animum advertebatis, & habere legiones populum Romanum, quæ non solum vobis obfistere, sed etiam caelum diruere possent? Quorum laudibus & virtute ***. [Desunt reliqua.]

C. JULII CÆSARIS
EPISTOLÆ.

Ex Ciceronis Epistolarum libris collectæ.

P. 347. Edit. Car. Steph. Ciceron.

Cesar Imp. S. D. Ciceroni Imp.

QUUM Furnium nostrum tantum vidissem; neque loqui, neque audire meo commodo potuissem; properarem, atque essem in itinere, præmissis jam legionibus; præterire tamen non potui, quin & scriberem ad te, & illum mitterem, gratiasque agerem. Etsi hoc officium & feci sæpe, & sæpius mihi facturus videor: ita de me mereris. Inprimis à te peto, quoniam confido me celeriter ad Urbem venturum, ut te ibi videam; ut tuo consilio, gratiâ, dignitate, ope omnium rerum, uti possim. Ad propositum revertar: festinationi meæ, brevitatiq; litterarum ignoscas; reliqua ex Furnio cognoscas. Vale.

Pag. 357. *Cesar Imp. Ciceroni Imp. S. D.*

Rectè auguraris de me, (bene enim tibi cognitum sum) nihil à me abesse longius crudelitate: atque ego, quum ex ipsâ re magnam capio voluptatem, tum

meum factum probari abs te, triumpho gaudio. Neque illud me mover, quod ii, qui à me dimissi sunt, discessisse dicuntur, ut mihi rursus bellum inferrent: nihil enim malo, quàm & me mei similem esse, & illos sui. Tu velim mihi ad Urbem præsto sis, ut tuis consiliis atque opibus, ut consuevi, in omnibus rebus utar. Dolabellâ tuo nihil scito mihi esse jucundius: hanc adeo habebô gratiam illi: neque enim aliter facere poterit: tanta ejus humanitas, is sensus, ea in me est benevolentia. Vale.

Pag. 364. *Cæsar Imp. Ciceroni Imp. S.*

Et si te nihil temere, nihil imprudenter, facturum judicâram; tamen permotus hominum famâ, scribendum ad te existimavi, & pro nostrâ benevolentia petendum, ne quò progredereis proclinator jam te, quâ integrâ etiam progrediendum tibi non existimâsses: namque & amicitia graviores injurias feceris, & tibi minùs commodè consulueris, si non fortunæ obsecutus videbare; (omnia enim secundissima nobis, adversissima illis accidisse videntur) nec causam secutus, (eadem enim tum fuit, quàm ab eorum consiliis abesse judicâsti) sed meum aliquod factum condemnâsse; quo mihi gravius abs te nil accidere, potest: quod ne facias, pro jure nostræ amicitia à te peto. Postremo, quid viro bono, & quieto, & bono civi magis convenit, quàm abesse à civilibus controversiis? quod nonnulli quum probarent, periculi causâ sequi non potuerunt: tu, explorato & vitæ meæ testimonio, & amicitia judicio, neque tutius neque honestius reperies quidquam, quàm ab omni contentione abesse. xv. Kal. Mai. ex itinere. Vale.

Pag. 349. *Cæsar Oppio & Cornelio S.*

Gandeo mehercule vos significare litteris, quàm valde probetis ea, quæ apud Corfinium sunt gesta. Consilio vestro utar libenter; & hoc libentius, quòd meâ sponte facere constitueram, ut quàm lenissimum me præberem, & Pompeium darem operam ut reconciliarem. Tenemus hoc modo, si possumus omnium voluntates recuperare, & diuturnâ victoriâ uti: quoniam reliqui cru-

delitate odium effugere non potuerunt, neque victoriam diutius tenere; præter unum L. Sullam, quem imitaturus non sum. Hæc nova sit ratio vincendi, ut misericordiâ & liberalitate nos muniamus. Id quemadmodum fieri possit, nonnulla mihi in mentem veniunt, & multa reperiri possunt: de his rebus, rogo vos, ut cogitationem suscipiatis. Cn. Magium, Pompeii Præfectum, deprehendi: scilicet meo instituto usus sum, & eum statim missum feci. Jam duo Præfecti fabricam Pompeii in meam potestatem venerunt, & à me missi sunt; si volent grati esse, debebunt Pompeium hortari, ut malit mihi esse amicus, quàm iis, qui & illi & mihi semper fuerunt inimicissimi: quorum artificii effectum est, ut Resp. in hunc statum perveniret.

Pag. 356. *Caesar Oppio & Cornelio S.*

A. d. VII Id. Mart. Brundisum veni: ad murum castra posui. Pompeius est Brundisii: misit ad me Cn. Magium de pace: quæ visa sunt, respondi. Hoc vos statim scire volui. Quum in spem venero, de compositione aliquid me conficere; statim vos certiores faciam. Valet.

Epistolarum Fragmenta.

Pag. 75. *Cicero C. Casari Imp. S.*

----littera mihi dantur à te, quibus in extremis scriptum erat, M. Orfium quem mihi commendas, vel regem Galliz faciam, vel Leptæ legatum. Si vis tu, ad me alium mitte, quem ornem.

Pag. 337. *Cicero Attico S.*

Quod quæris, quin Caesar ad me scripserit: Quod sapes, gratissimum sibi esse, quod quærim: orâque in eo ut perseverem.

Pag. 365.

Quod quidem propemodum videor ex Caesaris litteris, ipsius voluntate facere posse: qui negat neque honestius neque tutius mihi quidquam esse, quàm ab omni contentione abesse.

Pag. 397.

Sestius apud me fuit; & Theopompus pridie: venisse à Caesare narrabas litteras: hoc scribere, sibi certum esse Romæ manere; causamque eam adscribere, qua erat in epistolâ nostrâ, ne se absente leges suæ negligerentur, sicut esset neglecta Sumptuaria.

Pag. 232. *Marcus Quinto Fratri.*

— Sed heus tu, celari videor à te! quomodonam, mi Frater, de nostris versibus Caesar? Nam primum librum se legisse, scripsit ad me ante; & prima sic, ut neget se ne Græca quidem meliora legisse. Reliqua ad quandam locum *παρρησιας*; hoc enim utitur verbo, &c.

Pag. 236. *Marcus Quinto Fratri S.*

Ex Britannia Caesar ad me Kal. Septemb. dedit litteras, quas ego accepi A. D. 14 Kal. Octob. satis commodas de Britannicis rebus: quibus, ne admirer quid à te nullas acceperim, scribis se sine te fuisse, cum ad mare accesserit.

Pag. 230.

— *Ex Balbi epistolâ pauca verba intellexerat, ad qua rescripsit his verbis: De Cicerone video te quiddam scripsisse, quod ego non intellexi; quantum autem conjecturâ consequbar, id erat hujusmodi, ut magis optandum quam sperandum putarem.*

*Ex libro Epistolarum ad Q. Pedium.*Pag. 356. *Cicero Attico S.*

— *Litteras accepi ab Q. Pedio, Casarem ad se prid. Id. Mart. misisse litteras hoc exemplo. Pompeius se oppido tenet: nos ad portas castra habemus: conamur opus magnum, & multorum dierum, propter altitudinem maris: sed tamen nihil est, quod potius faciamus. Ab utroque portus cornu moles jacimus, ut aut illum quamprimum trajicere, quod habet Brundisii copiarum, cogamus, aut exitu prohibeamus.*

Pag. 373.

Ad me misit Antonius exemplum Caesaris ad se litterarum; in quibus erat, se audisse Catonem & L. Metellum in Italiam venisse, Romæ ut essent palam: id sibi

ORATIONUM FRAGMENTA. 417

non placere, ne qui motus ex eo fierent; prohiberi quæ omnes Italiâ, nisi quorum ipse causam cognovisset: de quæ eo vehementius erat scriptum.

Ex Charis. Grammar. Edit. Putsch. col. 101.

Caesar ad Ciceronem, Neque, inquit, pro cauto ac diligente se castris continuit. Et col. 60.

Caesar ad Pisonem, Locellum tibi signatum remissi.

Oratio de Conjuratis. Ex Sallust. Bell. Catilin.

Sed Caesar, ubi ad eum perventum est, rogatus sententiam à Consule, huiusmodi verba locutus est: Omnes homines &c.

ORATIONUM FRAGMENTA.

Pro Bithynis. Ex A. Gell. l. 5. c. 13.

C. Caesar Pont. Max. in oratione, quam pro Bithynis dixit, hoc principio usus est. Vel pro hospitio regis Nicomedis; vel pro horum necessitate, quorum res agitur; refugere hoc munus, M. Vinici, non potui. Nam neque hominum morte memoria deleri debet, quia à proximis retineatur; neque clientes sine summâ infamiâ deferri possunt: quibus etiam à propinquis nostris opem ferre instituimus.

Ex Jul. Rufinian. de Figur. p. 25. Edit. Pithor.

Quid ergo? syngraphæ non sunt, sed res aliena est.

Pro lege Plautiâ. Ex A. Gell. l. 13. c. 3. & Nonio.

Reperi tamen in oratione C. Caesaris, quæ Plautiam rogationem suavit; necessitatem dictam pro necessitudine, id est, iure adfinitatis. Verba hæc sunt: Equidem mihi videor pro nostrâ necessitate, non labore, non operâ, non industriâ defuisse.

In Cn. Dolabellam. Ex A. Gell. l. 4. c. 16.

Caesar in Dolabellam, Actionis 111. Ibi isti, quorum in zdibus fasque posita, & honori erant & ornaru.

Ad milites. Ex Diomed. col. 395 Edit. Putsch.

Frustrò, ait C. Caesar apud milites de commodis eorum. Non frustrabo vos, milites.

In Anticatione priore. Ex Priscian. Edit. Putsch. col. 694. & 717. & 740. & 960. Uno enim excepto, quem aliufmodi, atque omnes, natura finxit, suos quisque habet charos.

Ex A. Gell. l. 4. c. 16.

C. etiam Cæsar, gravis auctor linguæ Latinæ, in Anticatione: Unius, inquit, arrogantiz, superbiæque, dominatûque.

Ad M. T. Ciceronem de Analogiâ. Ex Cicor. Brut. p. 242. Edit. Car. Steph.

Quin etiam in maximis occupationibus cum ad te ipsum (inquit, in me intuens,) de ratione Latine loquendi accuratissime scripseris; primoque in libro dixeris, verborum delictum originem esse eloquentiæ; tribuerisque, mi Brute, huic nostro, qui me de illo maluit quàm se dicere, laudem singularem; (nam scripsit his verbis, cum hunc nomine esset affatus; Ac, si cogitata præclare loqui possent, nonnulli studio & usu laboraverunt; ejus te penè principem copiz atque inventorem, bene de nomine ac dignitate Populi Romani meritum esse existimare debemus;) hunc facilem & cotidianum novisse sermonem, nunc pro relicto est habendum.

Ex A. Gell. l. 19. c. 8.

In libris, quos ad M. Ciceronem de Analogiâ scripsit, harenas vitiose dici existimabat, quod harena numquam multitudinis numero appellanda sit, sicuti neque coelum, neque triticum; contra autem quadrigas, etiamsi currus unus e quorum quatuor junctorum unus sit, pluralivo semper numero dicendas putat, sicuti atma, & mœnia, & comitia, & inimicitias, &c. Paullo post: Tunc prolato libro de Analogiâ primo, verba hac ex eo pauca memoria mandavi: nam quum pradiisset, neque coelum, triticumve, neque arenam multitudinis significationem pati. Num tu, inquit, harum rerum naturâ accidere arbitraris, quod unam Terram, & plures Terras, & Urbem, & Urbes; & Imperium, & Imperia dicamus? neque Quadrigas in unam nominis figuram redigere, neque Arenam in multitudinis appellationem convertere possimus?

Ex A. Gell. l. 1. c. 10. & Macrobi. Saturnal. lib. 7. cap. 5.

Atque id quod à C. Casare, in primo de Analogiâ libro scriptum est, habet semper in memoriâ atque in pectore, ut tanquam scopulum sic fugas inauditum atque insolens verbum.

In libro de Analogiâ secundo dicendum putat

Hujus die & hujus specie [A. Gell. l. 9. c. 14.] horum panium, harum partum; fagos, populos, ulmos; ruisbonem, non turbinem etiam in tempestate; laceran laceris, ut tener, puer; idem singulariter, pluraliter iidem [ex Chariss. col. 114. 104. 117. 109. 86.]

In libris Analogicis omnia istiusmodi (senatu, victu, anu, adpectu, concubitu, dominatu) in standi casu sine i literâ dicenda censet. [A. Gell. l. 4. c. 16.] Hic & hæc Samnis, hujus Samnitis [Priscian. col. 707.]

Mihi autem placet Latinam rationem sequi quouique patitur decor. Neque enim jam Calypsonem dixerim, ut Junonem; quamquam secutus antiquos C. Cæsar, utitur hæc ratione declinandi. [Quintilianus l. v. c. v.]

M. Tullius & C. Cæsar mordet memordi; pungo pepugi; spondeo spondi, dixerunt. [A. Gell. l. 7 c. 9.]

C. Cæsar ait L litterâ nominativo singulari neutro finit nomina, eandem definitionem capere, quam capiant E litterâ terminata. Huic animalis, & ab hoc animalis; huic putralis, & ab hoc putralis. [Chariss. col. 95.]

Aplustre. Omnium nominum, quæ sunt neutri generis & in E terminantur, ait Plinius, Cæsarem scisse eosdem esse ablativos, quales sunt dativi singulares. A R litteris nomina neutralia terminata, ait Cæsar, quod dativo & ablativo pari jure funguntur; ut idem Plinius scribit. [Chariss. col. 98.]

Jubar. Plinius ait inter cætera etiam istud Cæsarem dedisse præceptum, quod neutra nomina, A R nominativo clausa, per I dativum ablativumque singulares ostendant: Jubar tamen & Far ab hæc regulâ dissidere: nam huic jubari dicimus, ab hoc jubare; & huic farri, ab hoc farre. [Chariss. col. 108.]

Ac ne illa ratio recepta est, quam Cæsar ponit in femininis, ut *puppin, vestim, pelvim*: hoc enim modo & ab hoc cani, & ab hoc cane. [Charis. col. 98.]

--- Ut si dicas *Pompeii*; nam tribus *III* junctis qualis posset syllaba pronunciari? nam postremum *I* pro vocali est accipiendum; [Priscian. col. 545.]

Pro quo (digamma F) Cæsar hanc figuram $\bar{\alpha}$ scribere voluit. [Priscian. col. 545.]

Cæsar declinat pubis puberis; hoc pollen pollinis; hoc lutum, hæc luta; enunciat & scribit per *i* ejusmodi verba, lacrimæ, maximus; mancipium, aucipium, manibiz [Priscian. col. 707. 708. Vel. Long. col. 2244. Cassiodor. col. 2284. Vel. Long. col. 2228.]

Protulit non incongruè *ens* à verbo *sum es est*, quomodo à verbo *possum potes potens*. [Priscian. col. 1140.]

In Auguralibus.

Si sincera pecus erat. [Priscian. col. 719.]

Donatus, vel potius Suetonius, in vitâ Terentii, hos C. Julii Cæsaris nomine versus profert.

Tu quoque, tu in summis, ô dimidiatæ Menander,
Poneris, & meritò, puri sermonis amator;
Lenibus atque utinam scriptis adjuncta foret vis
Comica, ut æquato virtus polleteret honore
Cum Græcis, neque in hæc despectus parte jaceres.
Unum hoc maceror & doleo tibi deesse, Terenti.

Sequens etiam Epigramma C. Julio Cæsari quidam adscribunt, alii Germanico.

Thrax puer affricto glacie dum ludit in Hebro,
Pondere concretas frigore rupit aquas.
Dúmque imæ partes rapido traherentur ab amne,
Abscidit tenerum lubrica testa caput.
Orba quod inventum mater dum conderet urnâ,
Hoc peperit flammis, cætera, dixit, aquis.

Ex Isidor. de Orig. lib. 4. c. 12.

Corpus suavi Telino unguimur.

Ex Nonio in voce cinis.

Quum jam fulva cinis fueris,

Ex Diomede. col. 366.

Possessiones redemi, eas postea pluris venditas.

Ex Jun. Philargyr. in Virgil. Georg. v. 204.

Cæsar libro ad Ciceron. 111. Multa millia equitum
atque essedariorum habet.

Ex Quintilian. lib. 1. cap. 6.

Augustus quoque in Epistolis ad C. Cæsarem scriptis emendat, quod is calidum dicere quàm caldum malit.

Ex Plin. Histor. l. 3. c. 3.

Castulonenses Cæsari venales appellantur.

C. Julii Cæsaris dicta.

Ex Cicer. lib. 14. ad Attic. Epist. 1. & 2.

Tu, quæso, quidquid novi (multa autem expecto) scribere nē pigresce: in his, de Sexto, satisne certum; maximè autem de Bruto nostro: de quo quidem ille, ad quem diverti, Cæsarem solitum dicere; *Magni refert, hic quid velis; sed quidquid velis, valde volt.* Idque eum animadvertisse, quum pro Deiotaro Niceæ dixerit, valde vehementer eum visum & liberè dicere.

Proximè quum, Sestii rogatu, apud eum fuisset; expectareque sedens, quoad vocarer; dixisse eum: *Ego dubitem, quin summo in odio sim, quum M. Cicero sedeat, nec suo commodo me convenire possit! Atqui, si quisquam est facilis, hic est: tamen non dubito, quin me malè oderit.*

Aiebat Cæsarem secum, quo tempore Sestii rogatu veni ad eum, quum expectarem sedens, dixisse: *Ego nunc tam sim stultus, ut hunc ipsum, facilem hominem, putem mihi esse amicum, quum tam diu sedens meum commodum expectet.*

Lib. 12. ad Familiares Epist. 36.

Demetrio Megæ Siculo Dolabella rogatu meo civitatem à Cæsare impetravit: quâ in re ego interfui. Itaque nunc P. Cornelius vocatur. Quumque propter quosdam sordidos homines, qui Cæsaris beneficia vendebant, tabulam, in quâ nomina civitate donatorum incisa essent, revelli jussisset; eidem Dolabellæ, me audiente, Cæsar dixit, *Nihil esse, quod de Megâ veretur; beneficium suum in ea manere,*

Ex Sueton. in Vit. Cæsar.

Cap. 67. Jactare solitus, Milites suos etiam unguentatos bene pugnare posse: nec Milites eos pro concione, sed blandiori nomine *Commilitones* appellabat.

Cap. 72. Quosdam infimi generis ad amplissimos honores provecit. Quem ob id culparetur; professus est palam, si grassatorum & feneratorum ope in tantâ suâ dignitate usus esset, talibus quoque se parem gratiam relaturum.

Cap. 74. Interrogatus, cur repudiasset uxorem, Quoniam, inquit, meos tam suspicio, quàm crimine, judico carere oportere.

Ex Quintilian.

l. 1. c. 8. De quo genere optime C. Cæsarem pretextatum adhuc accepimus dixisse, Si cantas, male cantas: si legis, cantas.

l. 6. c. 3. Elevandi ratio est duplex, ut aut veniam quis aut jactantiam minuat: quemadmodum C. Cæsar Pomponio ostendenti vulnus ore exceptum in seditione Sulpicianâ, quod ipse se passum pro Cæsare pugnantem gloriabatur, Nunquam fugiens respexeris, inquit: aut crimen objectum, ut Cicero, &c.

lib. 6. c. 3. Est & illa ex ironiâ fictio, quâ usus est C. Cæsar. Nam quum testis diceret, à reo femina sua ferro petita; & esset facilis reprehensio, cur illam potissimum partem corporis vulnerare voluisset: quid animi faceret, inquit, quum tu galeam & loriceam haberes?

Ex Frontin. Strateg.

l. 1. c. 12. C. Cæsar, cum fortè conscendens navem lapsus esset, Teneo te, terra mater, inquit; quâ interpretatione effecit, ut repetitus illas, à quibus proficiscebatur, terras videretur.

l. 4. c. 7. Cæsar dicebat, idem esse sibi consilium adversus hostem, quod plerisque medicis contra vitia corporum, Jare potius quam ferro superandi.

Ex Plutarch. Edit. Paris. 1624. in Vit. Caesar.

P. 712. Τὸν δὲ Καῖσαρ ἀπεδέσασθα πρὸς αὐτὸς εἰπεῖν, " Ἐγὼ μὲν ἐς ἀλάνην ὦδα τέτοις " ἢ μᾶλλον πρῶτον, ἢ ὦδα Ῥωμαίοις δεύτε-
" ρον.

P. 716. " Ἡμεῖς δὲ " ἔφη Καῖσαρ " τὸ μὴ
" χρῆσθαι τοῖς ἀπαρέσκευσιν ὃ δὲ τῷ τοιαύτῳ
" ἀγροικίαν ἐξελίσχων, αὐτὸς ἐστὶν ἀγροικον.
" Ὡς ἵππον αὐτῷ προσήχθη, " τότε μὲν,
" ἔφη, " νικῆσας χρῆσομαι πρὸς τὴν δίωξιν, νῦν δὲ
" ἵσμεν ἐπὶ τῷ πολέμῳ." καὶ πεζὸς ὁρμήσας
ἐνέβαλεν. Ibid.

" Οὐκ," ἔφη, " τὸν αὐτὸν ὅπλων καὶ νόμων καιρὸν
" ἢ. σὺ δὲ εἰ τοῖς πρακτοῦσιν δυσκολαίνεις,
" νῦν μὲν ἐκποδὼν ἀπιθὶ παρησίας καὶ εἰδεται
" πόλεμον. ὅταν δὲ καλῶμαι τὰ ὅπλα συμβά-
" σιν γινώσκων, τότε πασι δὴν δημαγωγῶν
" εἰς.

P. 726. " Ἴθι, γυναιε, τόλμα καὶ δέδιθι μη-
" δέν Καῖσαρ φέροις, καὶ τῷ Καίσαρι τύχην
" συμπλέσας.

P. 727. " Σήμερον ἂν ἡ νίκη ὦδα τοῖς πολε-
" μίοις ἦν, εἰ τὸν νικῶντα εἶχον.

P. 733. " ὦ Κάτων, φθονῶ σοι τῷ θανάτῳ καὶ
" καὶ σὸ μοι τῇ σωτηρίᾳ ἐφθόνησας.

P. 737. Λέγει δὲ Καῖσαρ εἰπεῖν, " ὡς δικαιο-
" τερα λέγου μὲν Κάσιον, αὐτὸς μὲντοι Βρῦτον
" εἰς ἀνὰ παρὰ.

" Ἀναμνήσθαι τὸ τοιοῦτον δέμα Βρῦτον.

" Τί φησὶν Βαλδριανὸς ὑμῖν Κάσιον; ἐμοὶ
" μὲν καὶ λίαν ἀνέγκας, λίαν ὀλίγους. Οὐ γὰρ
" νῦν τέττοις δέδοικα τὰς παχέας καὶ κομῆτας, μάλ-
" λον δὲ τὰς ὀλίγας καὶ λεπτὰς ἐκείνας." Κάσιον
λέγων καὶ Βρῦτον.

Ἐμπιστόντι λόγῳ, ποῖον ἄρα τῶν θανάτων
ἄριστος ἀπάντας φάσας ἔκδοσεν, " Ὁ ἄριστος
δόκησεν.

Ex Appian. Edit. H. Steph. 1592.

P. 443. Φασὶ τὴν Καίσαρα τῷ μηνύοντι ἀποκεί-
νασθαι, κἀπὸ τῆς τῶν λαβὴν τῷ ξίφους, "Ἦδε μοί
τὸ δῶσε.

P. 482. Ἀθηναίοις αἰτήσασιν συγχνώμην ἐπε-
δίδωκε, καὶ ἐπαύει, "Ποσάκις ὑμᾶς ὑπὸ σφῶν αὐ-
τῶν ἀπολλυμένοις ἡ δόξα τῶν περὶ γόνων σωσέσθαι.

P. 484. & 485. Μέχρι περὶ ἀπελάσας τῷ χα-
ρακί τῷ Φαρνάκῃ, καὶ τοσόνδε εἰπὼν, "Οὐ γὰρ
αὐτίκα δώσει δίκην ὁ πατροκλόντης.

"Ὡ μακάριε Πομπήϊε, τοιέτοις ἄρα, κατὰ
Μιθριδάτην τὸν τῷδε πατέρα, πολέμων ἀν-
δράσι, μέγας τε ἐνομίσθης, καὶ Μέγας ἐπὶ κλή-
της.

P. 493. "Ἐσται τῷτο τέλος ἐμοί τε τῷ βίῳ, καὶ
ὁμῖν τῶν στρατιῶν." Φασὶν αὐτὸν (Καίσαρα)
εἰπέν, "Ὅτι πολλάκις μὲν ἀγωνίσασθαι σκενένης,
νῦν δὲ περὶ τύχης.

P. 496. "Οὐδὲν ἀτυχέστερον," ἔφη, "δινε-
ται καὶ φυλακῇς ὅτι γὰρ αἰεὶ δεδιότῃ.

INDEX

I N D E X

Nominum Propriorum & Rerum maxime Memorabilium.

- A** Bies in Britannia non crescit. pag. 79.
- Acarmania à Caesare recipitur 174.
- Acco Senonum conjunctionis princeps 100. supplicio plectitur 119.
- Achillas Ptolemæi præfectus ad interficiendum Pompeium missus 298. ab Arsinos interficitur 306.
- Achillis & Memnonis congressus.
- Acilius legatus Cæsaris 167.
- Acilla libera civitas legatos ad Cæsarem mittit 358.
- actuarius navibus rostra imposita 316.
- Adbucillus Allobrogum princeps 275.
- Adiatomus eruptionem facere conatus repellitur 53.
- Adrumetum se recipiunt naves Cæsaris 137. occupat Cæsar 386.
- Adura templorum 199.
- Ædii legatos ad Cæsarem mittunt rogatum auxilium contra Helvetios 6. de magistratibus creandis inter se tumultuantes à Cæsare pacantur 134. interfecti ob defectionem meriti Cæsaris beneficio conservantur 138.
- Ægimurus 363.
- Æginium Thessaliæ oppositum oppidum 286.
- Ægus Abducilli filius à Cæsare ad Pompeium transfugit 275.
- Ægypto potitur Cæsar 320.
- æquinoctialis navigatio infirmis navibus periculosa 71.
- æris exigua apud Britannos copia; ære pro nummo utuntur 79.
- æraris sectum apud Aquitanos 53.
- æstus maris bis incitatus horarum 12 spatio 48.
- Ætoliâ omni potitur Calvisius Cæsarianus dux 164.
- Afranius Pompeii legatus 104. obsidis loco Cæsari filium dat 223. interficitur 388.
- Africus natio insidiosa 347. sub terrâ specus, condendi frumenti gratiâ, habent 374.
- Agar oppidum à Gætulis sæpe oppugnatum, & per oppidanos defensum 374.
- Agendicum [*Sens*] in Senonum finibus 119.
- Alba oppidum 193.
- Albici, barbari homines, montium supra Massiliam incolæ 102.
- alces similes capreis figurâ & varietate pellium 111.
- Alesiam oppidum circumvallat 60.

INDEX.

Tar. 150. & recipit 160.
 Alexandria incendio tuta 304.
 ab Achilla occupatur 301. a
 Cesare capitur 310.
 Allienus Sicilia praetor 344. pro-
 consul commeatum in Africam
 ad Caesarem mittit 359.
 Allobroges [*Sabaudis*] trans Rho-
 danum vicos possessionesque
 habentes fugi se ad Caesarem
 recipiunt 6.
 Alpium iter difficillimum 43.
 Amictobria factum praetium
 16.
 Amantiani 354.
 Amanum circa montem detri-
 menta accipit Scipio 263.
 ambactos plurimos clientisque
 circum se habet eques quisque
 Gallorum amplissimus 107.
 Amburri Eduorum consanguinei
 & necessarii 6.
 Ambiani se dedunt Caesari 37.
 [Ambianum *Amiens*]
 Ambiorix Eboracum princeps 84.
 fuga & latrocinia Caesari se cri-
 pit 119.
 Ambivareti [*de Ptolemaeo*] 153.
 Ambivariti 60.
 Ambraciam versus iter facit Cas-
 sius 165.
 Amphilochoi 274.
 Amphipoli propositum edictum
 Pompeii 297.
 Anam circa legati Pompeii of-
 ficia inter se partiuntur 204.
 Anartium & Dacorum ad fines
 pertinet Hercynia sylva 110.
 Ancalites [*de Humboldt & Ansh*]
 81.
 Ancona 191.
 Andes [*de Dictione & Ansh*] 43.
 Androsthenes praetor Thessaliam
 286.
 animas non interire, sed ab aliis
 ad alios transire persuadent
 Druides 106.
 Annii Scipula 331.
 annorum naves 77.
 asserem gustare fas non putant
 Britanni 79.

Antiochia. Antiochenes 297.
 Antiochus Cornigenus 150.
 Antistius Tarpio cum Q. Pom-
 peio Nigro equite Romano
 congregitur 402.
 Antonius Libonem cogit omitti-
 re Brundisii obsidionem 260.
 Apollinem morbos depellere cre-
 dunt Galli 207.
 Apolloniam occupat Caesar 254.
 Apfus flumen in finibus Apollo-
 niatum 254.
 Apulia rheumatismu gravis 249.
 aquae dulcis venas naturaliter ha-
 bent haec littora 307.
 Aquilaria & Clupea distans pas-
 lum XXI millia 237.
 Aquileia 5.
 Aquitanie [*Guiana*] ex tota
 parte Gallia estimanda 52.
 Aquitani consiliorum agendo-
 rum peritissimi 53.
 Arar [*de Rhodanus*] per fines Edu-
 orum & Sequanorum in Rho-
 danum insluit incredibili leni-
 tate 6.
 Arduenna sylva per medios Tra-
 viroreum fines a Rheno ad ini-
 tium Rhenorum pertinet 74.
 Arpomi Volcan 122. *de Volcan*
 Arelate [*Arles*] 203.
 Arguetique Saguntiorum signa V
 retulit 394.
 Ariarates Ariobarzanes frater
 335.
 Ariminum proficiscitur Caesar
 190.
 Ariobarzanes ex Cappadocia D
 milites ad Pompeium adducit
 256.
 Ariovistus rex Germanorum 16.
 a Caesare victus navicula pro-
 fugit 28.
 armorum officina Alexandria in-
 stituta 305. armatum Gallorum
 concilium 28.
 Armenia minor Deiotari regem
 321.
 Armoricae civitates [*de Bretagne*]
 96.
 Arretium mittitur M. Antonius
 191. Ar-

INDEX.

Astinor regis Polonni minor fi-
 lia per Ganymedem Eunuchum
 puerum occupat nutricium suum,
 atque Achillam interficit 306.
 eam ex regno deducta statuit
 Caesar 320.
 Arverni [*le pays d'Arverne*]
 alterius factionis Gallia prin-
 cipatum teneant 15. bello supe-
 rati à Q. Fabio Maximis 24.
 à Caesare 122.
 arundinum teneris radicibus con-
 tusa equos alunt Pompeiani
 275.
 Asculum Picenum, quod Lentu-
 lus Spiother X honoribus te-
 nebat, occupat Caesar 193.
 Atrium oppidum accedens Pom-
 peius filius rem misit 381.
 Asiam versus proficiscitur Caesar
 341.
 Asparagum Dyrrhacinarum op-
 pidum pervenit Pompeius 265.
 Asperia oppidum, quod ab Ucu-
 bi missa passum V distat 402.
 Asprentis proconsul 381.
 Asta 406.
 Athenes 403.
 Ateguam Caesar oppugnat 393.
 & capit 399.
 Athenis classem cogit Pompeius
 249.
 Atrebatas [*le pays d'Atrebatas*] 30.
 Attius Pelignus incolomis à Cae-
 sare dimittitur 194. Attius
 Rufus apud Pompeium postu-
 lat L. Afranium proditoris
 exercitus 287. Attius Varus
 cum Curione pugnam confert
 242.
 Atuatrica castellum in medijs E-
 burorum finibus 119.
 Atuatrici [*Les Atuatrics*]. Al. *Le camp
 de Némus*. Al. *Belgicus*. 30. ex
 Cimbris Teutonisque pro-
 gnati 41. legatos ad Caesarem
 de pace mittunt 41. postea e-
 ruptionem faciunt in Caesaris
 copias; tandem vincuntur, &
 partim occiduntur, partim ven-

duntur 42.
 Avaricum [*Auvergne*] oppidum ma-
 ximum in Gallia bellica in fi-
 nibus Biturigum 125. expug-
 natum à Caesare 130.
 Avienum tribunum militum, igno-
 miniam causa, ab exercitu re-
 movet Caesar 368.
 Aulerci in arcem populi Ro-
 mani reducti 43. rebellant, se-
 que cum Viridovice conjungunt
 52.
 auxilium Britanni mobilitatem ve-
 quitam, stabilitatem positum
 in prolium praestant 78.
 Ausci [*Auxis in Gascogne*] Crasso
 se dedunt 35.
 Ausetani insistent legatos ad Ce-
 sarem 273.
 Auximum, Attio Varo profugi-
 ente, ab Auximatis deditur
 Caesari 192.
 Axoda [*Aixod*] flumen in exte-
 mis Rheubarum finibus 31.

B.

Baccenis sylvae infinitae magni-
 tudinis 104.
 Baculus viger hostes imminentes
 sustinet 117.
 Badius 403.
 Batis flumen 333.
 Bagrada flumen prope Uticam
 237.
 Baleares funditores 32.
 Baleares [*Majores & Minores*] in-
 sulae 353.
 Basilica 330.
 Batavorum insulam [*Batavia*] ef-
 ficit pars Rheni, quae appo-
 latur Ubialis 60.
 Belgae [*le pays bas*] fortissimi &
 plerique orti à Germanis 29.
 à Caesare vincuntur in fugam
 33.
 Bellica porta Uticae 238.
 Bellocassi [*le Pays de Bellocas en
 Normandie*] 154.
 Bellohus templum in Cappadocia
 vetustissimum 337.

Bel-

INDEX

Bellovaci [*le Beauvois*] virtute, auctoritate & hominum numero valent 30. pacem à Romanis petunt 34. supplices ad Cæsarem mittunt legatos 171. berones 330. Bessi inter Pompeii copias 150. Bethuria 401. Bibracte [*Becray & Autun*] Eodurum oppidum maximum & copiosissimum 12. incenditur 144. Bibrax [*Braine*] Rhemorum oppidum oppugnatur à Belgis, defenditur à Cæsare 31. Bibroci [*the hundred of Bray*] sese dedunt Cæsari 82. Bibulus xxx naves Cæsaris incendit 151. morbo gravi implicitus moritur 157. Bigerriones se Crasso dedunt 55. Bithynia ac Pontus plus oneris Cæsari afferunt 336. Bituriges [*le duche de Berry*] subsidium adversus Cæsarem Eoduos rogant 121. vincuntur 163. Bivius Curtius 197. Boduognatus Nerviorum dux 38. Bogud Mauritanie rex in subsidium contra Cæsarem à Cassio accersitur 333. conjungit copias cum P. Sizio, Jubæque regnum invadit 254. Boia 125. Boii [*des Bourguois*] trans Rhenum incoluerant, Helvetiorum socii 3. bos, cervi figura 111. Bospori regem Mithridatem Pergamenum Cæsar constituit 342. brachium ad flumen Salsum facit Pompeius 395. Brannovii, Brannovices Aulerci [*la Merimeux*] 153. Bratuspantium [*Beauvais*] 34. Britanniam petit Cæsar 65. Britanniq; descriptio, & Britannorum mores 78. Brundisium proficiscitur Pompeius 197. recipit Cæsar 199.

obsidet Libo Pompeianus: ab Antonio liberatur 159. Brutus adolescens classi præficitur à Cæsare 48. prælio navali superat Massilienses 211. Brutii 200. Bullidenses 254. Bursavolenses 400. Bethrotum oppidum oppositum Corcyra 156.

C.

Cabillonum [*Chalons sur Saône*] 161. Caburus 149. Cadurci [*le pays de Querry*] 121. Cæcilius Niger, nomine Barbarus 408. Cæcium Cæsar vitam tribuit 386. Cæresi 30. Cæsar Helvetios fundit 6. Germanos, Ariovisto in fugam pulso 27. Belgas 33. accipit in deditionem Sueffiones, Bellovacos 34. Ambianos 35. Nerviorum resistentem gentem prope ad internecionem redigit 40. Atuaticos Nervius auxilios ad pacem admittit 41. & rebellantes vendit 42. Venetorum bellum conficit 50. Morinorum Menapiorumque agros vastat 56. Germanos primo superiores tandem castris exiit 61, 62. Sigambrorum viros incendit; Ubios obsidione Sueverum liberat 64. in Britanniam contendit 65. cogit Britannos terga vertere 71. reversus Morinos reprimat 72. Pirustarem incursionem coarctat 73. & adversus Treviros profectus 74. Indutiomarum cum filio & propinquis obsides recipit 75. Dumnorigem interfici jubet 76. in Britanniam trajicit 77. cum Britannia configit 80. Trinobantibus in deditionem receptis, Cingetorige capto 82. obsidibus à Cassi-
vellauno

INDEX

vellauno aetopis, revertitur in Galliam 83. Gallos dat in fugam 95. Indutiomaro occiso Galliam habet quietiorem 99. Nervios cogit in deditionem venire, Senones, Carnutes 100. & Menapios 101. Rhenum transiit 103. isopiam frumenti veritus, exercitu trans Rhenum reducto, contendit adversus Ambiorigem 111. eoque in turpem fugam acto, hostiumque vicis incensus 118. in Italiam proficiscitur 119. castra movet in Arvernos 122. capit Vellanoctodunum, Genabum, Noviodunum 124. & Avaticum 130. componit Eduorum controversias 134. Eduos deficientes ad deditionem reducit 137. Gallos Vercingetorige ducem rebellantes 148. fugat 150. Alesia & Vercingetorige potitur; recipit Eduorum civitatem & Arvernos 150. opprimet Bituriges 152. & Carnutes 163. recipit legatos obfidentes à Bellovacis reliquisque civitatibus 171. expugnat Uxellodunum 178. in Italiam profectus 183. incredibili honore excipitur. Ad exercitum redit 184. deinde quum in Italiam venisset, intelligit arma contra se parari 185. Iguvium & Auximo occupatis, inimicis suis Capuam profugientibus 192. Pompeium Brundisii obsidet 198. Pompeioque sub noctem naves solvete oppidum capit 199. Atranio & Petreio re frumentaria interclusis 218. milites ad deditionem redigit 225. in Italiam revocatus annuum civitatum magistratus & principes sibi praetore esse Cordum jubet 234. pedibus Narbonem atque inde Massiliam pervenit, ubi cognoscit se à M. Lepido Dictatorem dictum 236. consul cum P. Servilio

creatur 242. se abdicat Dictaturam, & ab Urbe Brundisium proficiscitur 249. receptis Orico & Apollonia 254. Pompeium Dyrrhachio interclusum 268. & summa pabuli isopia laborantem 275. post eruptionem in Caesarios satis feliciter factam 277. tandem omittere statuit 282. & insequente Pompeio, recedit ad Asparagium, inde ad Apolloniam 284. Gomphos Thessaliam oppidum expugnat 286. omnem, praeter Larissos, recipit Thessaliam 287. Pompeium fundit ingenti clade 293. fugientem persequitur 296. compellit Pharitas terga vertere 312. ab Alexandriis repulsus natando evadit 314. Alexandrinis Ptolemaeum regem remittit, ex amico simulato hostem mox apertum 315. Mithridate Pergameno in subsidium veniente, Pelusio in potestatem redacto 317. Ptolemaeum expellit castris 319. Aegypto atque Alexandria potitus, reges ibi constituit 320. venit in Syriam 336. & Ciliciam; rebusque ibi constitutis accedit propius Pontum 337. ibi Pharnace rege debellato 341. & Mithridate Pergameno Bospori rege designato in Italiam venit 342. exin in Lilybaeum 343. & Adrametum 344. inde castra ponit ad Ruspina 345. recipit Leptin 346. redit Ruspina 347. ubi Labienum; cui M. Petreius & Cn. Piso subsidio occurrerant, repellit 350. Scipioe copias suas cum Labieno & Petreio conjungente, gravi annonâ conficitur 353. Scipionem & Jubam ejus auxilium 365. cum Labieno eorumque copiis profligat 367. oppidum Zeta redigit in potestatem, Labienum

Sci-

INDEX.

Scipionemque magnâ clade afficit 376. præsidio Scipionis interfecto, Sarisurâ potius, ab oppugnatione Tiddæ deterretur 379. Thapsum circummunivit 381. Thapsitanis auxilium ferentem Scipionem prostravit 382. Uticam iter facit 384. post Catonia mortem Uticensibus sese deditibus agit gratias 386. Zamenca clementer recipit 387. classem conscendens ad urbem Romanam venit 389. misso ad Uliam, quam Cn. Pompeius adolescens oppugnabat 391. præsidio, ad Cordubam, quam Sex. Pompeius tenebat, contendit 392. Ateguam oppidum oppugnat 393. eoque positur 399. in campo Mundensi constituit castra contra Pompeium 404. hostiles copias concidit 406. Mundâ, in quam ex fugâ se receperant, munitione circumdata, Cordubam oppugnat 407. in Hispalim recipitur; Mundenses post deditionem perfidos ulciscitur 408. Cartheia Pompeium expellit 409.

Calagurritani 213.

Caletes [*Caulx en Normandie*] 30.

Calpurnius Salvianus 330.

Calvisius Sabinus 164.

Calydon 164.

Camerinum 193.

Camulogenus Aulercus 145.

Candavia 185.

Caninius legatus Cæsaris 173.

Canopus 316.

Cantabri [*Biscay*] 204.

Cantium [*Kent*] 79.

Canusium 197.

Cappadocia regnum Ariobarzani 321.

Capua 191.

Carales in Sardinia 389.

Caralitani 200.

Carraso 52.

Carmona 332.

Carmonenses 225.

Carnibus 82.

Carsueta [*le pays de Chartain*] 43. legatos obsideque mittunt ad Cæsarem 102.

Carruca 404.

Carulenus 319.

Carteia; Carteiensis 409.

Castilinum 259.

Casti [*sbe hundred, of Caston*] 82.

Cassivellauno summa imperii bellicue administrandi permittitur 78.

Cassius Pompeianus 295.

Cassius Longinus in Hispania prætor 328. vulneratur 330.

castellani castellorum domini 325.

Casticus Catamantaledæ filius 2.

castra Lupata 382. Posthumiana 394.

Castilonensis saltus 204.

Catamantaledæ Sequanorum princeps 2.

catalcopus 355.

Catipuleus 84. rex dimidii partis Eburonum 1230 se exanimat 113.

Cato, qui Uticam perierat, Cn. Pompeium filium ad bellum incitat 353. ferro se trajicit 285.

Caturiges [*le pays d'Endron*] 6.

Cavarillus 150.

Cavarinus Senonum Rex à Cæsare constitutus 97.

Cebenna mons Arvernus ab Helviis discludit 122.

Celte ipsorum lingua, nostra Galli appellantur 1.

Celtiberi 204. Celtiberia 213.

Celtili filius Vercingetoris 120.

Cenimagni [*Worfolk, Norfolk, and Cambridgeshire*] sibi Cæsari dedunt 82.

Cenomani Aulerci [*le pays de Maine*] 153.

Centrones [*le pays de Tarentaise*] 6. [*Comte de Comptey*] 90.

Cerauniarum terra 151.

Cercinna insula 346. Cercinnates 359. curvi

I N D E X

viri grandes, inter opera mili-
 taria 152.
 cetratis cohortes 104. cetrato-
 rum cohortes 227.
 chaza, genus radicia 221.
 Cherronesus 308.
 Chausici [*Lombardus*] 104.
 Ciceronis (Q.) castra ab Ambio-
 rige obsidentur 90. à Sigam-
 bris 115.
 Cilicis res constituit Cæsar 237.
 Cimbri & Nafus fratres Sue-
 vorum prefecit 19.
 Cimbri Teutonique Italiam va-
 flaverant 17. à C. Mario pulsi
 20.
 Cinga flumen 208.
 Cingetrix cum Indutimaro de
 Trevirorum principatu conten-
 dit 74. ab Indutimaro in ar-
 mato concilio hostis judicatur
 47.
 Cingulum oppidum, quod Labi-
 enus sua pecunia exedificave-
 rat, recipit Cæsar 193.
 Cistam oppidum Juba opulen-
 tissimum P. Silius & Bogud
 capiunt 354.
 Clippus 374.
 Cleopatra Ptolemæi soror 297.
 Clodius Aquilius 401.
 Clodius Cæsaris & Scipionis fa-
 miliaris 274.
 Clodii (P.) cedes 129. Clodii
 interfecti nomine damnatus
 Milo 258.
 Clupea 237.
 Cocofates 55.
 Cælius (M.) Rufus prætor 258.
 Cælius Vincianus 341.
 Comana 321.
 Comana Cappadocia, vetu-
 stissimum Bellonæ templum
 137.
 Comus Atrebas 154. sollicitat
 civitates contra Cæsarem 172.
 commentus Romanorum inter-
 cipit 182.
 Condruſi 30. Condruſones Tre-
 virorum clientes 59. Condruſi
 ex gente & numero Germani-

norum inter Eburones Trevi-
 rosque mittunt legatos ad Cæ-
 sarem 113.
 Conetodanus dux Cærentum 129.
 confluentis Mosæ & Rhæni 62.
 Consulius captivum à Cæsare li-
 teras porrigentem interfecit ju-
 bet 315.
 Convictolitanes Edus 123.
 Cæsare arbiter, magistratum
 obtinet 134.
 Corcyra [*Corfu*] 249.
 Corduba 235. occupatur à Cæ-
 sare 407.
 Corbium 193. capitur 197.
 Cornelius Balbus vulneratur 258.
 Cornelianna castra 237.
 Cornissus (Q.) Cæsaris questor
 324.
 Correus Bellocacus dux 164.
 interficitur 171.
 Corus ventus 76.
 Cosam in agro Turico oppugnat
 Milo 259.
 Cosanum 202.
 Cothos 373.
 Cotta 84.
 Cotuatis Carnutesum dux 120.
 Cotus Edus magistratum depo-
 nere à Cæsare cogitur 134.
 Cotus ex Thracia milites & Sa-
 dalem filium mittit ad Pom-
 peium 250.
 Crasso (P.) Aquitania maxime
 pars se dedit 59.
 Crastinus evocatus in exercitu
 Cæsaris, vir singulari virtute 291.
 Cremona 197.
 Creta [*Candia*] 250.
 Crispus (C. Sallustius) 359.
 Critognati Arverni singularia ac-
 nesaria crudelitas 154.
 Curio 101. proclians interficitur
 247.
 Curioſoliam [*Caracas* in *Bras-
 sene*] in populi Romani diti-
 oem redacti 43.
 Cyclades insule 249.
 Cyprus 297.
 Cystus 250.

INDEX.

D.

Daci [*Transjovani, Mallevi & Valachi*] 110.
 Damasippi liberis vitam tribuit
 Cæsar 386. Damasippus una
 cum Scipione interit 388.
 Danubius 110.
 Dardanos mercenarios Pompeius
 comparat 250.
 Decetia 134.
 decumana porta 280.
 Deiotarus DC Gallos ad Pom-
 peium adducit 250. rex Ar-
 menie minoris 321. & tetrar-
 ches penè totius Gallogrecie
 supplex ad Cæsarem venit 337.
 Delphos recipit Kalenus 274.
 Delta non longè ab Alexandria,
 locus regionum illarum nobi-
 lissimus 317.
 devoti, quos Soldorios appellant
 53.
 Diablintes [*le Perche*] 47.
 Dianæ sanum Ephesi, ubi antiqui-
 tus depositæ erant pecuniae
 264. ne à T. Ampio spoliare-
 tur, adventus Cæsaris impedi-
 mento fuit 298.
 Didius Gadiis classi præfuit 409.
 magnâ cum virtute interficitur
 410.
 Dii Gallorum, Mercurius maximè,
 Apollo, Mars, Jupiter, Miner-
 va 107. Germanorum, Sol,
 Vulcanus, Luna 109.
 Dioscorides & Serapion legati
 Ptolemæi ad Achillam 300.
 Dite patre prognatos se omnes
 Galli predicant 108.
 Divico Helvetiorum ad Cæsarem
 legationis princeps, & eorum
 dux bellæ Cassiani 7.
 Divitiacus Dumnorigis frater erat
 summo in populum Romanum
 studio 10. auxilii petendi causâ
 Romanæ profectus infectâ re
 redit 105.
 Domitius Ahenobarbus 193. Mas-
 siliæ præficitur 203. cognita

Massiliensium voluntate sese
 dedendi, nave concessâ elabi-
 tur 236.

Domitio Calvino Cæsar Asiam
 finitimâque provincias admi-
 nistrandas tradit 321.
 Donilius ex Gallogreciâ militem
 Pompeio mittit 250.
 Drapes Gallus à Caninio captus
 sese cibo abstinuit, atque in-
 teriit 180.
 Druidum apud Gallos officium,
 autoritas, & vivendi ratio
 105.
 Dubis [*le Doux*] flumen 19.
 Dumnacus à Fabio vertitur in
 fugam 173.
 Dumnorix Æduus apud Sequanos
 plurimum potens 5. Divitiaci
 frater, Cæsari perfidiæ suspec-
 ctus 9. fugiens à castris, inter-
 ficitur 76.
 Duricius Romanorum amicus à
 Dumnaco Andium duce obses-
 sus à Fabio liberatur 173.
 Durocortorum Rhemorum [*Reims*]
 119.
 Dyrrachio interclusus Pompeius
 268. erumpens, Cæsarem duo-
 bus proclis debilitavit 281.

E.

EBarones [*Tangres*] 30. Trevi-
 rorum clientes 59. inter
 Mosam & Rhenum, sub impe-
 rio Ambiorigis & Cativulei
 83.
 Eburones [*le pays d'Ebreux*] 51.
 Egellæretus Pompeianarum rerum
 studiosus 265.
 Elaver flumen [*Alber*] 134.
 elephantos conducit Scipio
 355. transportari ex Italiâ jubet
 Cæsar 377. elephantis & mili-
 tis congressus 382.
 Eleutheri Cadurei; Eleutheri Su-
 ccessionis 153.
 Elide, in templo Minervæ, sum-
 lacrum ad valvas Iminæque
 templi se convertit 298.

Elates [le pays de] 55.
 Ennii poëta locus ciuitas 406.
 Epasius Arvum 481.
 Ephesi pecunias tolli iubet Scipio 364. seruas Cæsar 298.
 Ephiippii uti carpe & inera habetur apud Suevos 57.
 Epibate remiges 352.
 Epidaurum oppugnatum. Occasum discedere cogit Vatinus 326.
 Epura tota Cæsari se dedit 294.
 Eporedensis 144. quo dace Adoi cum Sequanis contenderant, capitur 150.
 equestre genus pugne apud Germanos 16. equestria prelii consuetudo inter Cæsarianos & Pompeianos 396.
 Erastheni & quibusdam Grecis simul nota Hercynia sylva 110. eicius obiectus portis 280.
 essedorum pugna 70.
 Etasim venti Alexandriâ navigantibus aduersissimi 299.
 Euphratem Rhodis classe profectus 311. bene rem gressa, cum sua quadringenti videret, peris 326.
 Eulabii 46.
 F.
 Fabius Polignus Varum gladio potens interficitur 244.
 Fabius (C.) legatus in Hispaniam à Cæsare mittitur 203.
 fegum & ciuitas Britannia non habet 79.
 falcata Phœnicia quadringi milia Cæsaris perquisita perturbant 341.
 fama de victoria Cæsaris incredibilis celebrata 96.
 Fanum oppidum 295.
 Favonius Scipionem castigat 77.
 Faustus & Asfranus à P. Sizio viri angeli interficiuntur 388.
 ferrarie magnæ apud Bituriges 129. ferrarie officina 352.
 furum in castris Britanniarum perquisiti, fœci anni præsumme 79.

Fontium (A.) tribunum militum aditulum ab exercitu Cæsar dimittit 368.
 fortitudo P. Sextii Baculi 329 & 141. T. Pulsonis & L. Varen 92. M. Petreii 142. centurionis cuiusdam 364. militis cuiusdam veterani 382. fortitudo & fraterna pietas Pisonis Aquitani 61.
 fortuna multum potest in re militari 112. & 215. & 285.
 Frentani 297.
 frumenti condendi gratia sub terra specus habent Afri 374.
 Fulvius Postumus 277.
 funera Gallorum magnifica & sumptuosa 108.
 Fufus Kalenus 151. Vide Kalenus.
 Fufus (C.) Cotta eques Romanus à Cæsaribus interficitur 120.

G.

GAbali [le pays de] 122.
 Gabinii infelicitas & subita mors 337.
 Gades oppidum 274.
 Gætuli 355. complures à Scipione ad Cæsarem confugiant 259.
 Galba (Ser.) in Nantuates à Cæsare mittitur 42.
 Galba Suetonius rex iustissimus 30.
 Gallia diuisa 1. mores 104. 2. 259.
 gallinam gustare fas non putant Britanni 79.
 Gallogrecia 337.
 Ganymedes eunuchus Aristoteles 306.
 Garites [le pays de] 55.
 Garumna [la Garonne] flumen Gallos ab Aquitanis dividit 1.
 Garumni 55.
 gemella veterana legio ex duabus facta 250.
 Gebenna [montagne de] 51.
 Genna.

INDEX

Genabum [*Orléans*] concurrunt
Carnutes 120. diripit Cæsar
124.

Geneva oppidum extremum Al-
lobrogum, proximumque Hel-
vetiorum finibus 4.

Genusum flumen exercitus Cæ-
saris transductus 183.

Gergovia oppido Vercingetorix
Arvernus expellitur 121. dis-
cedit Cæsar 139.

Gergoviam Boiorum oppidum
oppugnat Vercingetorix 123.

Germanorum mores 109. usque
ad 112.

gladiatoria familia 159.

glans inscripta 396.

Gobanicio patruus Vercingeto-
rigis 121.

Gomphos oppidum Thessaliæ
Cæsar eodem, quo venerat,
die expugnat 286.

Gorduni 90.

Graioceli [*ceux de Mont Cenis*] 6.
grandine sexorum permixtus nim-
bus 365.

Græci se contra imperatorem
Romanorum pugnatos negant
254.

Grudii 90.

grunus excellens naturæ, qui ap-
pellatur castra Posthumiana 394.

H.

Haliacmon flumen Macedoni-
am à Thessaliâ dividit 165.

harpagones ad casus diruendas
& incendendas 397.

Harudum millia hominum XXIV
ad Ariovistum veniunt 16.

Helvetii [*les Suisses*] reliquos Gal-
los, virtute præcedunt 1. fu-
guntur à Cæsare 6.

Helvius [*le pays de Viviers*] ab
Arvernus d. scilicet Cebenna
122.

Heraclea Senticæ subiecta Can-
daviæ 185.

Herculis sanum 234.

Hercyniæ sylvæ latitudo IX di-
erum iter expedito 110. fera-
rum genera in aliis locis non
visâ 111.

Hermium montem in Lusitanâ
expugnat Cassius Longinus
328.

Hibernia dimidio minor, quàm
Britannia 79.

hibridæ libertini servique con-
scripti 371.

Hiempsal rex 369.

Hippo regius 389.

hippotoxotæ 190.

Hispalis [*Seville*] 234. recipit
Cæsarem 408.

Hispaniæ alterioris regio oppug-
natu difficilis 394. petitur Cn.

Pompeius adolescens 390.

Hispaniæ, duæ à Cæsarianis
ducibus pacatæ 182.

I.

Iacetani 213.

Jadertinorum singulare in
Republicam officium 325.

Iberum flumen attingunt Illur-
gavonenses 213.

Iccius Rhenorum legatus 29.

Igilium [*l'isle du Lys*] 202.

Iguvium, [*Gubbio*] recipit Curio 192.

Ilerda [*Lerida*] 204.

Illurgavonenses 213.

Illyricum [*Scalvonia*] 324.

Ilurgis oppidum 332.

Imanuentius rex Trinobantium
83.

Indo rex à vernaculis legiona-
ris interficitur 395.

Indutiomarus cum Cingetorige
de Trevirorum principatu con-
tendit 74. interficitur 99.

Illam [*Lissa*] à Cæsaris amicitia
avertit Octavius 152.

Isthmum præmunat Rutillius Lu-
pus 274.

Italia sine aliquo vulnere à Cæ-
sarianis capta 281.

Italica [*Sevilla la Vieja*] 235. Ita-
licenses 330.

Itius, quo ex portu commodissi-
mus est in Britanniam trans-
iectus 74.

Iturei 352.

Juba rex Numidas Uticam mi-
sit, cui & paternum hospitium
cum

INDEX.

cum Pompeio, & simulat cum Curione intercedebant 138. cum auxiliis ad Scipionem proficiscitur 365. penè in Cæsaris potestatem venit 367. homo superbissimus & intertissimus 370. desperatè saluto, precibus à servo impetrat, ut se interficerent 388. Junio hortante à jugulatione oppidanorum desistitur 397. Jupiter à Gallia colitur 107. Jura montis altissimus inter Sequanos & Helvetios 21.

K.

Kalenus (Fufius) legatus. Cæsaris 151.

L.

Labiens (T.) Cæsaris legatus pro prætor 11. fugâ simulatâ, Treviros vertit in fugam 101. Lutetiam profectus, Meloduno potitur 145. Pompeio fidem suam ac totius exercitus iurjurando obligat 154. in prælio cadit 406. Lacedæmon 250. Lælius (D.) 295. Larienses 197. Larissa 186. L. Lateranensis interficitur 331. Latobrigi Helvetiorum finitimi à finibus suis exeunt 3. in fines revertuntur 14. Legio gemella 158. veterana 161. vernacula 323. septima frumentatum missa 70. decima, cui indulgebat Cæsar præcipue, & propter virtutem maxime confidebat 21. septima, octava & nona veterissima, undecima delectu juventutis 165. vigesima septima tyronum 164. trigesima sexta 323. trigesima septima 308. legionarii milites 22. Lemanus lacus [*le lac de Genève*] 2. Lemovices [*le Limoges*] 121. Lemovices inter Armoricas civitates

tates [*ceux de St. Paul de Léon*] 174. Lenium oppidum 408. Lentulus (L.) consul 186. Spinther (P.) 197. L. Lentulus in custodia necatur 208. Lentulus Marcellus Cæsaris quaestor 277. lenunculi 148. Lepidus, ut Cassii Marcellique contentiones componat, vanit 335. Lepontii, qui Alpes incolunt 60. leporem gustare fas non putant Britanni 79. Leptis civitatem liberam & immunem recipit Cæsar 346. oppugnare conatur Labienus 356. Leptitani 245. Levaci 90. Leuci [*Les Toulous*] 21. lex Æduorum de magistratibus 134. Julia 193. Pompeia de ambitu 249. Cælii 159. Lexobii [*Lisieux en Normandie*] 47. libertate in eâ, quam à majoribus acceperant, permanere, quam Romanorum servitute a perferre malunt Galli 46. Libo insulam contra Brundisium portum occupat 259. cum Cæsare colloquitur 256. Liburnæ 252. Liburnica classis 150. Licinius (L.) Squillus fasciat Longinum-Cassium 330. Licinius Damasippus 248. Ligarius (P.) Afranius ob perjurium perfidiæque à Cæsare, iussu necari 373. Ligario (Q.) vitam concedit Cæsar 386. Ligeris [*le Loire*] flumen, quod influit Oceanum 47. Bituriges ab Ædvis dividit 121. liliū, munus bellicæ, ex similitudine floris sic appellata 153. Lilybæum, 343. Limonem [*Pasifiers*] obsidet U 2 Dum-

INDEX

Dominicus 179.
Lingones [*Lex de Lingones*] 13.
Liscus, qui summo Aeduorum magistratu praesat 9.
Lissum oppidum munendum Caesar curaverat 261. expugnare conatur Ca. Pompeius filius 267.
Litavicus princeps adolescens inter Aeduos 136.
Livineius Regulus Adrameti praefectus 386.
Lucani 200.
L. Lucceius 257.
Luceria 197.
Lucretius Vespillo 252.
Luna plena maritimos cultus maximos in Oceano efficere consuevit 69. ante novamannam praetio non contendere Germanis consuetudo est 27.
lunata castra vide castra.
Lusitania [*Portugal*] 204.
Lusitani oppugnant Hispalim 408.
Lutetius Cadurcus 122.
Lutetia [*Paris*] oppidum Parisiorum, positum in insula fluminis Sequanae, incenditur 145.

M

Macedonia 265.
Magius (Cn.) praefectus fabrum Ca. Pompeii 197.
Malaca 336.
malacia ac tranquillitas maris 50.
Malchus Nabataeorum rex equites misit ad Caesarem 304.
Manducii [*P. Anicii in Bugegari*] 156.
Mandubratius adolescens ex civitate Trinobantium, Immanenti filius, Caesaris fidem secutus 82.
Manilius Tuscus 330.
Manilius (L.) proconsul, impedimentis amissis, Aquitania profugit 52.
Manlius (L.) praetor Pompeii 297.
Marcellus impugnat Caesaris dignitatem 584.

Marcellus (M.) de Caesaris cau-
 sam defensorum professor 333.
Marconiani 27.
Marsi (C.) affinis Caesar 358.
Marracini 197.
Mars unisex Dii Gallorum 107.
Marsi 193.
Massilia [*Marseilla*] oppugnatus 202. Massilienses, omnibus rebus defessi, Caesari se dedunt 296.
 mataras ac tragulas inter carnos rotasque subiciebant Galli 13.
Matisco [*Matiscus*] 161.
Matrona flumen [*la Marne*] Gallos à Belgis dividit 1.
Mauri equites 382.
Mazaca 337.
Mediomatrici [*aux de Metz en Lorraine*] 153.
Medobregæ Lusitanie oppido [*Brannos*] expugnato, Medobregenses ad montem Herminium confugiunt 328.
Melodunum [*Athens*] oppidum Senonum in insula Sequanae positum 145.
Menapii 30. à Caesare in sylvas repelluntur 96. propinqui Eburonum finibus, legatos ad Caesarem pacis petenda causa mittunt 101.
Menedemus Macedoniae princeps 164.
Mercurium deum maxime colunt Galli 107.
Mergilio (L.) cruciatus afflictor 331.
M. Messala & **M. Piso** consules 28.
Messana M. Messala legatus obfidetur 296.
Metellus (L.) Tribunus pl. inter Caesaris inimicos 202.
Metiosedum [*Corbisi*] 147.
Metropolim venienti Caesari Metropolitae portas aperiant 286.
Milo Clodius rex reus 258.
Caesum oppugnat 199.
Minervam colunt Galli 103.
Minerve templum Elide 296.
Minutius (L.) Basilus 122. ejus epistola

INDEX.

epistola ad Cæsarem 399.
 Mutius Rufus 151.
 Mutius Sile, cliens L. Rutilii 330. Index conjurationis adversus Cassium, libertis transdatur exercuciandos 331.
 Mithridates Pergamenus Pelusio in suam potestatem reddito 316. Alexandriam ad Cæsarem contendit 317. rex Bospori ab eo constituitur 342.
 Mitylenæ 197.
 Mona [*Mou*] insula in medio cursu inter Galliam & Britanniam 79.
 monomachia Antistii Turpionis & Q. Pompeii Nigri 402.
 Morini [*ceux de Termonne en Artois*] 30. à Cæsare fugantur in sylvas 56. ad eum legatos mittunt 66. ab iis brevissimus in Britanniam transiit 65.
 Mortuſus Cavarini regis frater 97.
 Mosa [*la Meuse*] profluit ex monte Vogeso 60.
 mulierum crinibus præfectis efficiuntur tormenta 352.
 Munatius (L.) Plancus legatus 85. lictorem Cassi gladio transigit 330.
 Munda oppidum 406. in Mundensi campo castra contra Pompeium constituit Cæsar 404. Mundam capiunt Cæsariani 411.
 munitionis genera varia instituit Cæsar 152.
 murorum Gallicorum forma 129.
 musculi forma 130.
 myoparo 327.

N

Nabataeorum rex Malchus 304.
 Nanctes [*ceux de Nantes*] 47.
 Nantuates 43. à Galbâ fusi 44.
 Narbo [*Narbonne*] 122.
 Nasidius (L.) à Cn. Pompeio cum classe Massiliensibus subsidio missus 216. Nasidique naves celeriter pugna excedunt 228.

Nasus & Cimberius fratres Suevorum imperatores 19.
 navium Gallicarum forma 48.
 navalis pugna Massiliensium cum D. Bruto 211.
 Naupactus [*Lepanto*] 264.
 Neapolis [*Naples*] Italici oppidum 259. Africae prope Clupeam 344.
 Nemeſes [*ceux de Spire*] 27.
 Nemetocennus hybernat Cæsar 181.
 Nervii [*de Haynault*] maxime ferri habentur 30. sed magnæ virtutis 35. valent pedestribus copiis 36. fugantur à Cæsare 95.
 Nicomedi Bithynio, Regio/Cappadocum genere orto, sacerdotium Bellone. adjudicat Cæsar 337.
 Nicopolis Armeniae minoris oppidum 322.
 Niger (Q. Pompeius) eques Romanus Italicensis ad congruendum cum Antistio Turpione progreditur 402.
 Nili aqua limosa & turbida multos variôſque morbos efficit 306.
 Niriobriges [*F. Agenais*] 122.
 nix VI in altitudinem pedum discussa 122.
 Noria [*Nuremberg*], Noricus ager 3.
 Noricus rex 194.
 Noviodunum oppidum. Sueſſionum [*Soissons*] 34. Biturigum [*Nerwy*] occupatur à Cæsare 124. Eduorum [*la ville de Novara*] ab oppidanis incenditur 144.
 nox sub brumâ est. dies XXX. continuus in compluribus minoribus insulis Britannicis; noctes breviores quam in continenta 79.
 Numicius & Verpodoſius Helvetiorum legati 4.
 Numida quo genere pugna videntur 349. & 376. in exercitu Cæsaris 32. ex Scipionis castris ad Cæsarem perſurgunt 328.

INDEX.

338. equites sine frenis 351.
mirabili velocitate praediti
376. à Juba in cruce suffixi,
qui, loco amisso, fugâ se in
castra recaperant 374.
Nymphæum, portus ultra Lissum
millia passuum 111. 262.

O.

O Bucula 332.
Oculum, quod est ceterioris
provinciae extremum 6.
Octavius (M.) lissam à Caesare
amicitiâ avertit 252. aciem
instruit contra Vatinius, &
vulneratus, in myoparone pro-
fugit 327.
Octodorus [*St. Maurice*] Vera-
grorum vicus 43.
Octogesa, oppidum positum ad
Iberum 213.
Ollovico Theutomari pater 133.
Oppius Caesaris legatus 375.
oratio legatorum Gallorum ad
Caesarem 15.
Caesaris ad milites, inculca-
toria 26. & 143. ejusdem
ad eosdem 189. ad Pompeii
legatos, postulatoria 190. ad
Senatum, contra suos ini-
micos 201. ad Afranium 223.
ad Cn. Pompeium, per L.
Vibullum Rufum 253. apud
milites hortatoria 282. &
307. ad Pharnacis legatos
338. ad milites, castigatoria
368. ad suos 412.
Ariovisti ad Caesarem 23.
Divitiaci ad Caesarem 34.
Atraciorum legatorum ad
Caesarem 41.
Germanorum legatorum ad
Caesarem 59.
Ambiorigia ad legatos Ce-
saris 85.
Vercingetorigis ad suos 125.
ejusdem ad eosdem, exco-
latoria 128. consolatoria
132. ad praefectos equitum
149.
Eduorum legatorum ad Ce-
sarem 133.

Critognati, plena nefarie cru-
delitatis, ad eos, qui Alisum
obsidebantur 154.
Bellovacorum legatorum ad
Caesarem 171.
L. Caesaris adolescentis ad
Caesarem 190.
Lentuli Spintheris ad Cesa-
rem 198.
legatorum, centurionum &
tribunorum ad Caesarem
217.
Curionis ad eosdem 240. &
ad milites 241.
Pompeii ad suos, & Labieni
ad Pompeium 289.
Diotari Tullpicis ad Cesa-
rem 337.
Catonis ad Cn. Pompeium
suum, obiurgatoria 353.
Centulorum duorum perfuga-
rum ad Caesarem 359.
Scipionis ad captivos Cesa-
rianos, & centurionis Cesa-
riani ad Scipionem 364.
Tullii legati apud Caesarem
398.

Orchomenum recipit Kalanus
274.
Orgetorix apud Helvetios nobi-
lissimus & diutissimus 2. obit.
non sine suspitione quin sibi
ipse mortem consciverit 3.
capientur ejus filius & filia
23.
Oricum Caesar recipit 274. O-
rici nares Caesaris incendit
Cn. Pompeius filius 267.
Oscenses 213.
Ossimii 43.
Oncilius Lissofugit, & ad Pom-
peium pervenit 262.

P.

P Acidius pilo per cassidem ca-
put ictus 380.
Pannani [*caus. de Pannani*] Ger-
mani 30.
Parada oppidum 384.
Paratooium 307.
Parisi [*L'Île de France*] 141.
Parchi M. Crassum interfecerant.
PAR.

I N D E X

Parthicum bellum 263.
 Parthini 254.
 Paulus (L.) consul 123.
 Peligni 173.
 Pelusium pervenit Pompeius 297.
 in Mithridatis potentiam re-
 digitur 327.
 Pergamea 263.
 Petra, locus editus 268.
 Petreius legatus Pompeii 204. à
 Juba ferro confumitur 388.
 Petrocorii [*le Peris*] 153.
 Petrosidius (L.) agnificus, agniti-
 intrà vallum projecta, fortissi-
 mè pugnant occiditur 89.
 Pharmaces Armeniam minorem,
 & Cappadociam invadit 311.
 Romanis caesa elatus Pontum
 occupat 314. à Cesare tandem
 copiis totis profligatis in sa-
 gam pellitur 341.
 Pharsalus [*Roya*] 351. ubi Ce-
 sar Pompeium fudit 294.
 Pharus insula, & turris Alexan-
 drie objecta, à Cesare appre-
 henditur 302. Pharus tanga
 vertunt 312.
 Philippus tribunus plebis 129.
 Philo Pompeianarum partium
 defensor acerrimus 408.
 Picenum [*la Mare & Ancone*]
 192. Picenum agrum Caesar
 percurrit 293.
 Pictones [*le pays de Tolosa*] 48.
 pilorum casumina sua sponte ar-
 dent 365.
 Piræus insulam partem Pro-
 vincie incursionibus vastant 73.
 Pisaurum [*le Pisan*] occupat Ce-
 sar 291.
 Pisto Aquitanus, vir fortissimus,
 cujus aëris in civitate sua re-
 gaum obtinuerat, in prelio
 contra Germanos interficitur.
 Pisto (L.) censor 187.
 Pisonis (L.) Cesare doceri avum
 L. Pisonem legatum Tiguri-
 ni interfecerant 7.
 Pisto (Cin.) 244.
 Platorius Rusticus cum Scipio-
 ne interit 328.
 Phœnus (L.) 209.

Pleumosi sub imperio Marci-
 rum 90.
 Pompeius Pharsalia Cesare pro-
 fligatus 293. Pelusium fugiens
 ab Achilla & Septimio in-
 terficatur 297. & 298. Pom-
 peius (Ca.) filius Caesaris na-
 ves incendit 267. à Catone ad-
 bellum incitatur 353. in Mus-
 dehi prelio victus 408. Tui-
 cius, in spelunca, ubi se occul-
 tarent, interficitur 426.
 Pompeia lex de ambitu 49.
 Pompeia cum Rastii liberis in-
 columitatem suamque concedit
 Caesar 388.
 Pompeius Rufus, brachium gla-
 dio percussus, penè occiditur
 383.
 Pompeius (M.) 296.
 pontis super Rheno faciendi ra-
 tio 63.
 pontones, genus navium Gallica-
 rum 262.
 Pontum occupat Pharmaces 314.
 incipit Caesar 341.
 portenta, quo die prelium se-
 cutum fecit Caesar 298.
 Postumiana castra vide Castra.
 Pothinus Casaricus, nutritus
 Ptolemæi, regni procurator
 299. à Cesare interficitur 303.
 Præcipuus (C. Virginius) 357.
 Præciani 59.
 Præcillus (C. Valerius) C. Va-
 lerii Cæcili filius, summa vir-
 tute & humanitate adolescens
 25. ex hostium manibus ere-
 ptus, Cesari restituitur 28.
 Provincia [*la Province*] pars si-
 nistrima Pirætarum incursionibus
 vastatur 73.
 Ptolemæide [*St. Jean & Arc*]
 signorum somnia vraditas
 208.
 Ptolemæus Rex, puer ætate,
 magnis copiis, cum Terore
 Cleopatrá gerens bellum
 297. à Cesare fugatus, navem
 in quam se receperat, demersâ
 perit 310.
 Ptolemæus (T.) & L. Varenî con-
 tentionem

INDEX

turionum nobilis de virtute
controverſia 92.

Papius (L.) principili centurio,
à Cæſare captus dimittitur 192.
Pyrenæi montes 2.

Q.

Q. Vadrigæ falcatæ Pharnacis
341.

R.

R. Abirius Poſtumus 346.

Racilius (L.) in conjura-
tione contra Cæſum, interfici-
tur 331.

Raſcipolis ex Macedoniâ auxi-
lariis ad Pompeium adducit
250.

Ravenna 188.

Rauraci [*ceux de Bâle*] Helveti-
orum finitimi 3. eorum cenſus
14.

Rebilius legatus Cæſaris 243.

Rhedones [*ceux de Rennes en
Bretagne*] 43.

Rhemi [*le Remois*] qui proximi
Galliæ ex Belgis ſunt 29. in
locum Sequanorum ſuccedunt
105.

Rhenus [*le Rhein*] oritur ex Le-
pontis, longo ſpatio fertur,
& multis capitibus in Ocea-
num inſiſcit 60. latiffimus at-
que altiffimus, qui agrum Hel-
vetium à Germanis dividit 2.

Rhodanum [*le Rhone*] flumen
inſiſcit lacum Lemanium 5.
Rhodanus fluit inter fines Hel-
vetiorum & Allobrogum 4.

Rhodus 297. Rhodii navibus
præſt. C. Marcellus cum C.
Caponio 250. Rhodii in rebus
maritimis & ſcientiâ & virtu-
te præſtant 309.

Romanorum brevitæ Gallia præ
ſuorum corporum magnitudine
contentui eſt 41. Romanæ
legiones etiam cælum poſſent
dirigere 412.

Reſcillus & Ægus, Aduſcilli fi-
lii, ſingulari virtute homines,
ad Pompeium à Cæſare tranſ-
eunt 275. & 276.

Rofcius (L.) legionem ducit in
Æduos 83. legatus, legionis
XIII præfectus 96. prætor 187.
roſtra navibus æſtuaris imponit
Vatinius 326.

Rubrius (L.) 197.

Rufpina oppidum 345.

Ruteni [*Le Rouennais*] à Q. Fabio
Maximo ſuperati 24.

Rutilius Lupus prætor 197.

S.

Sabinus (Q. Titurius) 51.

Sabis flumen [*Sambre*] 35.

Sabura Juba præfectus 245. in-
terſcitur 388.

ſacrificia Gallorum 107.

Sadales Coti filius 250.

Saguntini [*Marocque*] 394.

Salienus (T.) centurio 356.

ſalinarum ſtagnum 381.

Salluſtius (C.) Crispus 359.

Salonæ 251. oppidani Octavi-
um in fugam compellunt 252.

Salum flumen [*Rio Salado*] 393.

Salvianus (Calpurnius) 30.

Samarobriva [*Amiens*] 83.

Santonæ [*la Saintonge*] non
longè abſunt à Tolofatum ſi-
nibus 5.

Sardiniæ Cottam Calaritani eſi-
ciant 200.

Sarſura oppido Cæſar potitur
379.

Saſerna (P.) & Saſerna fratres
347.

Saturnini atque Græchorum ca-
ſus 190.

ſaxorum grando 365.

ſcævæ centurionis ſententia cccxxx
foraminibus conſoſum 273.

ſcældis flumen [*Scheldt*] inſiſcit
in Moſam 154.

ſcapula (Annius) maxime dig-
nitatis & gratiæ provincialis
homo 330.

ſcapula, poſt cenſum optimam,
ſervorum id agere juſſorum
altero ipſum jugulante, altero
pyram, quam ſibi extruxerat,
incendente, obit 407.

ſcipio de liſtæ Cæſaris in ſe-
nato

INDEX.

- mas habitationem 186. sese
 imperatorem appellat 189.
 condocetibus elephantis duas
 acies instruit 335. militum Ce-
 saria remanens & suam cen-
 tutionem captivos cruciabili-
 ter interfici iubet 364. copiis
 prodigatis 383. ad Hippocorum
 regium delatus, navibus suis
 à P. Sittii classe deprellus in-
 terit 389.
 Scorpio, instrumentum bellicum
 131.
 Scribonius Libo 109.
 secutae legiones 104.
 secundani, secundae legionis mi-
 lites 330. & 331.
 Sedulius Lemovicum dux occi-
 ditur 160.
 Seduni [*de hanc Valis*] 43.
 Sedusi 27.
 Segni ex gente & numero Ger-
 manorum 113.
 Segonax rex 81.
 Segontiaci 82.
 Segoris 332.
 Segusiani [*de Lynnaui*] 6.
 senatus omnis Venetorum neca-
 tus 70.
 Senones [*de Senoni*] 29. legatos
 ad Caesarem deprecandi causa
 mittunt 100.
 Septimius (L.) tribun. milit. ad
 interficiendum Pompeium m-
 titur 198.
 Sequana [*de Sequa*] flumen dividit
 Gallos à Belgia 1.
 Sequunni aper optima totius
 Gallie 16.
 Sequani [*de Franco monti*] 1.
 principes alterius factionis in-
 ter Gallos 104.
 Ser. Galba creptus consulatus
 183.
 Sertorius (L.) 113.
 Servilis tumultus in Italia 20.
 Sesevii 43.
 Sex. Caesar 337. amicus & ne-
 cessarius Jul. Caesaris 337.
 Sex. Pompeius Ca. Pompeii fra-
 ter 331.
 Sex. Quintilius Varus quatuor
 197.
 Sibirzates 77.
 Sicilia ejicitur Cato 100.
 Sicoris flumen [*de Sicoris*] 114.
 Sigambri 63. Caesare adveniente
 fugam comparant 64. proximi
 Rhenum transiunt Rhenum,
 & liberum flumen advenientes,
 praeda magna potiuntur 115.
 Silicentis flumen 332.
 Silo (Miancius) 330.
 Sittius (P.) Numidia fines in-
 gressus, castrum Julia vi ex-
 pugnat 360. Afranium & Pau-
 lum capit 388.
 solimorum sive devotorum con-
 ditio 73.
 Soricana 408.
 Sorita 403.
 Sotites [*de Sotites*] 113.
 post diurnam aciem pug-
 nam vincitur 73.
 Speculator caput & interfectus
 396. speculatores praefecti servi-
 tres, & unus ex legione ver-
 nacula: servi sunt in cruce
 sublati, militi cervicem abscessu
 400.
 Speculatoria navigia 68.
 Squillus index conjunctionis con-
 tra Cassium 331.
 stagnum Salinarum 381.
 Statius Murens 115.
 Strabonius (L.) obsides ab Apo-
 lonietibus erigit 154.
 Strabonius [*de Strabonibus*] Rheno-
 rum fines & confines
 19. legatos ad Caesarem de
 deditione mittunt 34.
 Suavi [*de Suavia*] 29. marini
 & bellicosissimi Germanorum
 omnium 77. bellum gerunt
 contra Romanos 104.
 Solimani in Sardinia 389.
 Sulla (P.) 278.
 Sulla Paetus 387.
 Sulmonensis portus superius Ca-
 lari: Sulmo oppidum à Cor-
 finio VII. milium intervallo
 abest 194.
 Sulpitius (P.) Rufus legatus 66.
 Sures Albius summa nobilitate
 virtutis & generis 181.
 Sylla

INDEX.

Sylla (L.) 188.
Syriam petit. Caesar ex Ægypto
reversus 336.

T.

Tabellæ ternæ dato ad judi-
candum 187. tabellæ in
castris Helvetiorum reperte
literis Græcis confectæ 14.
Tamesis [*Thames*] flumen à ma-
ri circiter millia passuum
LXXX. dividit fines Cassivel-
lani à maritimis civitatibus
78.
Tardelli [*cent. d'Asy & de Bay-
eux au pays de Labourd*] 55.
Tarcundarius Castor 150.
Tarracina 197.
Tarraco [*Tarragone*] 236. Tarra-
conenses 213.
Tarus oppidum fere totius Ci-
licie nobilissimum & fortissi-
mum 337.
Tarusateæ 53. & 55.
Tasgetius operâ Carnutum in-
terfectus 84.
Tauris insula 327.
Taurœnta Massiliensium castel-
lum Massilienses perveniunt
227.
Taximagulus rex 81.
taxo, cujus magna in Gallia
Germaniæque copia est, se ex-
animat Cativuleus 113.
Tectosages Volcan [*se bant Lan-
guador*] gens summe justitiæ
& bellicæ laudis 110.
Tegea oppidum 379.
Tenchtheri 56.
Terasidius (T.) 46.
Tergestini [*cent. de Trieste*] decur-
sione Barbarorum oppressi 173.
testudo pedum LX, æquandi loci
causâ facta 226.
tetrarchiam Gallogrecorum Desi-
otaro ademptam Mithridati ad-
judicat Caesar 341.
Teutoni [*Teutisci*] 17. à C. Ma-
rio pulsi 20. Teutones 30.
Thabenenfes sob Jube potesta-
te locati legatos mittunt ad
Cæsarem, qui Thabenam M.

Crispum presidio mittit 379.
Thapsus oppidum maritimum
355. Thapitani oppugnantur
à Cæsare 381. Thapitanis HS
XX millia, & conventus eo-
rum HS L millia multa no-
mine imponit Cæsar 389.
Thebes recipit Kalenus 374.
Theophanes 157.
Thermus (Iguvius) prætor 192.
Thessalia à Macedonia dividit
flumen Haliacmon 265. ex
Thessalia veniunt legati ad
Cæsarem 364. Thessalia tota,
præter Larissæ, Cæsari pa-
ret 286.
Thessali in copiis Pompeii
250.
Theutomatus Olloviconis filius
rex Vitiobrigum 193.
Thorius (T.) Italicensis 332.
Thurii [*Torre Bragana*] Turi-
nus ager 259.
Tiburtius (L.) centurio vulne-
ratur 258.
Ticida (L.) eques Romanus 363.
Tib. Neronem classi præficit Cæ-
sar 316.
Tigurinus pagus [*Centen de Za-
rich*] 6.
Tisdræ oppidum [*Cairon*] 360.
deserit Considius 388.
Titi duo Hispani adolescentes,
tribuni legionis V, interfecti;
358. eorum major natus, ut
prior quàm frater occidatur,
rogat 356.
Titius (L.) tribun. mil. 332.
Titurius (Q.) Sabinus 46.
togata Gallia 172.
Tolosa [*Toulouse*] 52. Tolosa-
tes 8.
Torquatus (L.) se & Oricum
Cæsari dedit, & incolumis ab
eo conservatur 254.
Trallibus templum Victorie 299.
Trebellius (A.) eques 403.
Trebis (M.) Gallus 46.
Trebonius (C.) legatus Massili-
am oppugnat 225. prætor æ-
banus 258. proconsul 336.
Treviri [*cent. de Triers*] legatos

INDEX

ad Caesarem mittunt 19. e-
 goites singularia virtutis inter
 Gallos 39. plurimum totius
 Galliae equitatu valent, Rhe-
 nonique tangunt 74. à Labie-
 no fugantur 102.
 Tribocci [*Alfani*] 27.
 Trinobantes [*Middlesex*] firmissi-
 ma earum regionum civitas,
 mittunt legatos ad Caesarem 82.
 Tubero 201.
 Tulingi 3. & 13. & 14.
 Turones [*la Touraine*] 43.
 Tuticanus Gallus 181.
 tympana sponte sonant Pergami
 299.

V.

Vacca oppidum, finitimum
 Zetæ, à Caesare praesidium
 petit 378.
 Valerius legatus mittitur in Sar-
 diniam 200.
 Valerius adolescens ex Mundenfi
 proelio Cardubam ad Sex.
 Pompeium fugit 406.
 Valerius (L.) Praeconius legatus
 52.
 Valgius (A.) senatoris filius 396.
 Vangiones [*Wormes*] 27.
 Vareni (L.) & T. Palfionis no-
 bilis contentio 92.
 Varro (A.) 257.
 Varro (M.) 233.
 Varus fluvius [*le Var*] 225.
 Varus (Atrius) 192. capitur à
 Caesare 373.
 Varus (Sext. Quintilius) 239.
 Vatinus 295. Octavium perse-
 quitur, & fugat 326. & 327.
 Ubii [*cent de Cologne*] proximè
 Rhenum incolunt 28. quorum
 civitas ampla & florens 58.
 Uebis [*Lucchi*] oppidum 393.
 Uebenses oppidanos Pom-
 peius convocat 399. oppidum
 incenditur 403.
 Vedelicus frater Coti, inter Æ-
 duos annuo magistratu fun-
 ctus 133.
 Velanius (Q.) 46.
 Vellani [*le Velai*] sub imperio
 Arvernorum 299.

Vellannodunum [*Auvergne*] oppi-
 dum Senonum biduo circum-
 vallat Caesar 123.
 Velocasses 30.
 Veneti [*Finister en Bretagne*] 43.
 naves habent plurimas, quibus
 in Britanniam navigant; sci-
 entia & usu nauticarum re-
 rum ceteros antecedunt 46.
 navali proelio à Caesare supe-
 rantur 49.
 Ventisfonte oppidum deditur
 Caesari 404.
 Veragri [*le pays de Gaves*] 43.
 Vercingetorix, Celtilli filius, Ar-
 vernus, summus potentis adole-
 scens 125. Caesari deditur 160.
 Vergasillanq Arvernus, conso-
 brinus Vercingetorigis 154.
 Vergobretus apud Æduos appel-
 latur magistratus annuus, qui
 vim necisque habet potesta-
 tem 9.
 Veromandui [*le Vermandois*] 30.
 Vertico Nervius 93.
 Vertiscus Rhemorum princeps,
 praefectus equitum 167.
 Vesontio [*Besancon*] oppidum
 Sequanorum maximum 19.
 Vestrius (P.) eques Romanus 373.
 Vettones [*Extremadura*] 204.
 Vhalis pars Rheni 60.
 Vibo ad fretum 296.
 Vibullius (L.) Rufus à Pompeio
 in agrum Picenum missus 193.
 à Caesare captus & dimissus
 197. & 202.
 Victoris templum Trallibus 299.
 simulacrum Elide ante ipsam
 Minervam in templo colloca-
 tum se ad valvas templi li-
 mēque convertit 298.
 Viennam pervenit Caesar 123.
 Viridumarus Æduus 143.
 Virgilius (C.) Praetorius Thapfi
 praefectus 357.
 Vindovix civitatum, quae desce-
 rant, praefectus 51.
 vitro, quod caeruleum efficit co-
 lorem, se insuiciunt Britannii 79.
 Oclles Hirus 193.
 Ulla oppidum deditur à Mar-
 cello

MUSEVM

BRITANNICVM

cello 334. oppugnatus à C.
Pompeia adolefcentia 391. pro-
pè capta, liberata à Caesare
392.
Unelli 47. à Q. Titinio Sabino
callide superantur 51.
Vocata 12. & 51.
Vociensis regia Nonci soror, ux-
or Arriavilli 28.
Vocentii [Civitas de Via de Domitiana,
& de Valsen au Comtat de Venis-
se] 6.
Vogelus [de mont de Vange au Le-
vante] mons in finibus Lingon-
um 66.
Volcatius Tullus 273.
Volcani Aracomici 122. & Testo-
fages 110. de his & homi Lan-
guage.
Urbigenus pagus 14.
Urbicorum genus in Sylva Her-
cynia 111.
Urtio [Oppidum] 403. oppugna-
tur 411. Urtionensis 404.
Usceti potitur Caesar 386.

Usceti Comani 386.
Uti [Oppidum] 227. obdeditur à
Cicerone 227. deditur Caesari
387. Utinensis Caesarianisili-
um 144.
Uxellodunum satorum oppidum mu-
nitum occupatur à Lucio
176. obdeditur à Cimbro 177.
capitur à Caesare 178.
Uxina oppidum satorum à Dolpo-
rone 361. & 370.

X Antonus 133. miles Antonius.

Zama [Zama] Juba regis.
Zamenis oppidum Juba pro-
hibent, & legatos ad Caesarem
mittunt 97.
Zeta [Zeta] potitur Caesar 374.
Zela oppidum in Pontu, potitur
ipso munitione 339.

F I N I S.

MUSEVM
BRITANNICVM

